

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

AXEL LINVALD
RAADSTUEARKIVAR

ANDEN RÆKKE

I. BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1923—24

U. G. mag.

INDHOLD

AFHANDLINGER

	Side
Kaptajn <i>Ove Bauditz</i> : Jagtslottet Eremitagen i Jægersborg Dyrehave og dets Forbilleder	281
Kontorchef <i>R. Berg</i> : Slægtstraditionens Fortsættelse i de gamle Lav og Gilder	313
Forfatter <i>Carl C. Christensen</i> : Logishuset »Pjalttenborg« og Lieutenanten	127
— »Sorte Christians Krog« og »Fredensborg Hauge«. Af Dronningens Tværgades og Kronprinsessegades Historie	332
Raadstuearkivar, Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> (†): Københavns Forstrandsret	89
— En græsk Archimandrit i København	441
Museumsinspektør, Magister <i>Chr. Axel Jensen</i> : Piskebaandsjøden Obligirt og hans Træstatuette i Bymuseet	65
— P. Købke	70
Museumsinspektør, cand. mag. <i>Hans Kjer</i> : Rømers Observatorium Tusculanum og Bartholinernes Pilenborg	141
— Et gammelt Manuskript om Rømers Observatorium Tusculanum	412
Oversergent <i>Victor Krohn</i> : En forglemt Grav	51
— Kastelets Marketenderier	448
Gymnastikinspektør, Kaptajn <i>H. P. Langkilde</i> : Blegdamsskolens ældste Historie	73
— Skoleholder Daniel Ulrichs Død	542
Fru <i>Anna Levin, f. Ferslev</i> : Nogle Bidrag til Hôtel Royals — tidligere Fortunens — Historie 1750—1877	165
Pastor emer. <i>H. D. Lind</i> (†): De nye Boder i Aarene omkring 1690	345
Raadstuearkivar, Magister <i>Axel Linvald</i> : En Journalists Genvordigheder. Bidrag til den københavnske Presses Historie 1799—1811	1
— Bidrag til det københavnske Bystyres Historie ved Midten af det 18. Aarhundrede.	
I. En Konflikt blandt de 32 Mænd	213
II. En Klage over de 32 Mænd	518
Underarkivar, cand. mag. <i>E. Marquard</i> : Fra den store Pest 1711. En Statistik fra Pestens Aar 1711	397

	Side
Museumsinspektør, Magister <i>Hugo Matthiessen</i> : Bellmanske Sange i København. Bidrag til Belysning af Digtenes Forekomst i 1770'erne og 1780'erne	106
— Fra den store Pest 1711. Pestkirkegaarden paa Østerbro. Redegørelse for Gravfundene i »Københavns almindelige Boligselskab«s Grund ved Classens- og Livjægergade i April 1924	386
Oberstløjtnant <i>H. U. Ramsing</i> : Bidrag til københavnske Gaardes Historie. II. St. Birgitte og St. Johannes Baptists Alters Gaard paa Vandkunsten Matr. Nr. 149 og 143 i Vester Kvarter	403
Præst ved »De gamle By« <i>R. P. Rasmussen</i> : Karl Gustavs Lejr i Brønshøj 1658—60	242
Arkivar, Kaptajn <i>K. C. Rockstroh</i> : Lidt om Kjøbenhavns Brønde i ældre Tid	266
Cand. polit. <i>Fr. Schiøtt</i> : Data af Regentsens Bygningshistorie	116
<i>M. Vogelius</i> : Lidt Gravskriftspoesi paa gamle københavnske Epitafier	550
Adjunkt <i>Fr. Weilbach</i> : Gaarden Nr. 14 Ved Stranden og dens Bygmester	203
— Familien de Conincks Ejendomme i Bredgade og Store Kongensgade	255
— Grev Mogens Friis' Palæ	528
Arkivar <i>Fritz Jürgensen West</i> : En Episode af Kniplingshandelens Historie	325

SMAASTYKKER

1. Nogle samtidige Optegnelser angaaende Corfitz Ulfeldts »Henrettelse« og Leonora Christines Indsættelse i Blaa Taarn 1663. Ved <i>K. C. Rockstroh</i>	133
2. Et Tidsbillede fra Renaissancens Glanstid. Ved <i>H. U. Ramsing</i>	137
3. Kontrakt og Skibsrulle for en Ostindiefarer 1798. Ved <i>J. T. Rohde</i>	138
4. Kæmpen Gilli. Af <i>Hugo Matthiessen</i>	275
5. Om Oprindelsen til Navnet Reverentzgade. Af <i>Samme</i>	279
6. Haandværkerforhold ved 1730. Af <i>Axel Linvald</i>	344
7. Rundetaarn belyst. Af <i>Hugo Matthiessen</i>	556
8. Indskriften over Universitetsbygningens Indgangsport. Af <i>C. Behrend</i>	557
9. Graverboligen paa Assistens Kirkegaard. Af <i>Carl C. Christensen</i>	559
Raadstuearkivar, Magister <i>Axel Linvald</i> : Meddelelser fra Raadstuearkivet 1923	428
Register	562

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
K. H. Seidelin. Stik af A. Flint	1
J. H. Bäreus Gravsten. Fot.	63
Piskebaandsjøden Obligirt. Træstatuette i Bymuseet	66
P. Købke. Fot.	70
Grunde ved Strandvejen. Kort.	93
Ole Rømer. Maleri paa Politikamret.	143
Observatorium Tusculanum. Efter P. Horrebow	146
Enghaven i Vridsløsemagle. Kort 1812	154
Vridsløsemagle. Moderne Kort	160
Kongehøj (»Ole Rømers Høj«). Fot. 1922	164
Hôtel Royal c. 1875. Træsnit	165
Gaarden Ved Stranden Nr. 14. Tegning	203
Den svenske Lejr i Brønshøj. Profil. Stik af Erik Dahlbergh ...	242
Den svenske Lejr i Brønshøj. Grundtegning. Stik af Erik Dahlbergh	246
Den svenske Lejr i Brønshøj, indtegnet paa et moderne Kort ..	247
»Karl Gustavs Tjørne«. Fot.	252
St. Kongensgade Nr. 72. Fot.	255
St. Kongensgade Nr. 72. Parti fra Gaarden. Fot.	257
Eremitagen. Tegning af Laurids Thura. Nationalmuseets 2. Afd..	281
Kastellet og Egnen deromkring. Kort. Stik af A. Flint. 1784 ...	388
Grunde ved Vandkunsten. Kort	405
Sigter fra Observatorium Tusculanum. Tegning.	416
Kikkertfelt fra Observatorium Tusculanum mod Frue Taarn. Tegning	417
»Rodysse« ved Vridsløsemagle. Tegning.	418
Grev Mogens Friis' Palæ. Façaden mod Frederiksholms Kanal. Opmaaling af P. Windeleff og Th. Petersen	528
Grev Mogens Friis' Palæ. Façaden mod Ny Kongensgade. Op- maaling af P. Windeleff og Th. Petersen	533

EN JOURNALISTS GENVORDIGHEDER.
BIDRAG TIL DEN KØBENHAVNSKE PRESSES
HISTORIE 1799—1811.

Af AXEL LINVALD.

K. H. Seidelin. Stik af A. Flint.

Klaus Henrik Seidelin var en Mand, der længe havde vanskeligt ved at slaa sig til Ro¹). Som Præsteson, døbt 6. Maj 1761, fra Gloslunde paa Lolland, syntes det forud bestemt, at han skulde studere. Inden længe drev Æventyrlysten ham dog bort fra denne Bane. Han tog Styrmandseksa-

men, for nogen Tid til Søs, men længtes tilbage og gik 17 Aar gammel ind i Latinskolen i Nakskov, blev Student i 1780 og bestod Aaret efter filosofisk Eksamen. Heller ikke nu følte han sig tilfredsstillet ved Studierne. Han

¹) Biografiske Data i Læsendes Aarvog for 1800 i en Artikel af Rasmus Nyerup: Bidrag til de kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie. S. 101 f. og F. E. Seidelin: Stamtavle over Familien Seidelin, S. 19. C. Nyrop: Den danske Boghandels Historie. II. Bd. S. 47 f etc. og sm. Forf. i Biografisk Lexikon, 15. Bd. S. 531 f.

gik paany paa Langfart, kom 1787 til St. Thomas, hvor han begyndte som Huslærer for 3 Aar senere at blive ansat som Lærer i Matematik, Regning og Skrivning ved det derværende kgl. Institut. I Længden kunde han dog ikke holde det ud ved denne Virksomhed. Da hans Fader og Broder var døde, vendte han i 1791 tilbage, levede indtil 1795 som Litterat i Maribo og flyttede derefter til København. Efter eget Sigende havde han altid haft Lyst til en »borgerlig Næring«, gik derfor 6 Uger til Hamburg for at lære Bogtrykkerkunsten og aabnede 1797 et Bogtrykkeri i København.

Seidelin var et lyst og kvikt Hoved, en Mand med Initiativ og Foretagsomhed, samtidig i et og alt et ægtefødt Barn af Oplysningstiden, begejstret for dens Idéer om Frihed og Fremskridt, om Oplysning og Tolerance. Bestandig følte han sig i Opposition til de Regerende. Da han i August 1807 som Løjtnant i det borgerlige Artilleri maatte drage i Felten mod Englænderne og i Forvejen ønskede at beskikke sit Hus, udtalte han i Testamentet¹⁾ et udtrykkeligt Ønske om, at hans Hustru — Frederikke Vincentine, født Ratenburg, Enke efter Skolelærer Bent Schönberg paa Vemmetofte — til Lavværgen vilde undlade at tage »nogen Mand, der sidder i et kongeligt Kollegium, ingen Procurator, Advokat eller Retsassessor, heller ingen, der sidder i Magistraten eller er [en af de] 32 [Mænd], endvidere ingen Præst.« Han skænkede et lille Legat til Skolen i hans Fødeby; blev der truffet nogen Forandring i hans Bestemmelser for det — »var det end af Landets Regent« — skulde det imidlertid straks falde tilbage til Familien.

Fart var der i Seidelin. Ikke tilfreds med at være Bogtrykker, blev han Forlægger, Forfatter og Bladudgi-

¹⁾ Dat. 14/8 1807. Indl. til Danske Kanc. 2. Dep. Regist.. 5/4 1811 Nr. 508. — Hvor der i det flg. citeres utrykte Aktstykker og ikke andet udtrykkelig opgives, findes de i Rigsarkivet.

ver. Paa alle Omraader blev han en Foregangsmand. For at kunne anlægge et Skriftstøberi rejste han 1799 til Tyskland, Holland og Frankrig, skaffede sig nye Typer, ikke alene Fraktur, men ogsaa de latinske¹⁾. Som Forlægger lykkedes det ham hurtigt at knytte Forbindelser med en Række af Tidens ledende Oppositionsmænd. Han blev Forlægger for P. A. Heiberg, Malthe Conrad Bruun og Otto Horrebow, udgav Skrifter for Rahbek og Baggesen, har trykt Sanders Niels Ebbesen, Wessels Digte foruden en Række større Publikationer: Olufsens Oeconomiske Annaler, Skandinavisk Museums Skrifter og Videnskabernes Selskabs Skrifter. Samtidig var han en virksom Forfatter, der i Tidens forskellige Tidsskrifter har skrevet et Utal af Artikler²⁾. Snart fremsatte han en Plan for en offentlig Bogsamling i Maribo, snart ønskede han Landevejene beplantet med Træer. Han oversatte Condorcets Arbejde om den menneskelige Aands Fremskridt og gik ikke af Vejen for selv at behandle religiøse Spørgsmaal, skrev Pjecer om Konflikten med England og tog ogsaa mere praktiske Spørgsmaal til Emne for sin flittige Pen, skrev om en Sparsomhedsovn, om Hamburgs Badeanstalt, om Svømmekunstens Vigtighed. Lige til det sidste var han interesseret for alle almennyttige Spørgsmaal. Saa sent som i 1808 henvendte han sig til Regeringen med en Meddelelse om, at der ved en Subskription var indsamlet 4720 Rdl., som skulde anvendes til Belønning for den, som i Sjælland fandt brugelige Sten- eller Brunkul³⁾. Et særligt tiltalende Produkt af Seidelins Samler- og Forfattervirksomhed var den lille smukke *L æ s e n d e s A a r b o g*, en Slags Aarboeg for Bogvenner,

¹⁾ Se Ansøgning fra Seidelin ^{12/10} 1797. Komm. koll. Industriefaget. Journal A (1797) Nr. 646.

²⁾ Se Nyerup og Kraft: Litteraturlexicon, S. 552 f.

³⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brev til Rentekammeret ^{10/9} 1808 Nr. 2680 med Incl.

som udkom i 3 Aar, fra 1799—1801, og blandt andet gav Oplysning om nye Skrifter, Boghandleres og Bogtrykkeres Adresser og desuden har blivende Værd ved sin saakaldte »Litterærkrønike«.

Først og sidst var Seidelin den fødte Journalist. Interesseret i alt, politiske som upolitiske Spørgsmaal, med Sans for Aktualiteten og Evne til med flydende Pen at behandle selv de fjernest liggende Emner, var han som skabt til at blive Bladudgiver. Paa dette Omraade fik han da ogsaa sin betydningsfuldste Virksomhed. Fra 1798 og lige til sin Død i 1811 udgav han *P o l i t i e v e n n e n*. »et ugentligt Almuesblad«, som i Smaaartikler behandlede alle mulige Spørgsmaal, der kunde være af Interesse for Byens Borgere. Maaske endnu mere er hans Navn dog knyttet til *D a g e n*, et Blad, som fra 1803 udkom 4 Gange om Ugen, fra 1811 daglig, og navnlig indeholdt Uddrag af udenlandske Aviser¹⁾. Lad være, at Stoffet var tilfældigt og Skrivemaaden ofte naiv; i mange Aar blev det dog Dattidens vigtigste Kilde til Oplysning om udenrigspolitiske Begivenheder. Trods disse Blades Mangler er det fortrinsvis gennem deres Udgivelse, at Seidelin har erhvervet sig et Navn i den københavnske Presses Historie.

I.

For en nybegyndende, ovenikøbet oppositionel Forlægger, Bladudgiver og Forfatter var Arbejdsforholdene ved Aarhundredets²⁾ Begyndelse yderst vanskelige²⁾.

I de sidste Aartier af det 18. Aarhundrede var der fra alle Sider bleven vist levende Interesse for offentlige Anliggender og frisindet Sympati for deres Drøftelse. Fra Begyndelsen af det 19. Aarh. blev det anderledes. Interes-

¹⁾ Om *Dagen* eksisterer et lille Skrift: Fr. Thaarup: Efterretninger om det politiske Blad »Dagen«... 1834.

²⁾ Af det flg. er nogle almindelige Træk benyttet i min lille Artikel: Pressefrihed i Danmark for hundrede Aar siden. Tilskueren 1916. II. S. 262 ff.

sen for politiske og sociale Reformer bleguede under Indtrykket af Napoleons Krigerskikkelse og vældige Bedrifter. Hvor man tidligere drøftede Konstitutioner og Menneskerettigheder, traadte Hærtog og Fredsbetingelser i Stedet. I samme Grad som Begivenhederne truede med ogsaa at skylle ind over Danmark, maatte slige Interesser yderligere tage Sindene fangne. Tidens litterære og æstetiske Strømninger virkede i samme Retning. Saa lidt som andre Steder har den danske Romantik fremmet Sansen for Øjeblikkets sociale og politiske Spørgsmaal. Altsammen forklarer det, at det foregaaende Tiaars demokratiske Idealer efterhaanden bleguede; den samme reaktionære Tankegang, som i disse Aar brød frem overalt i Europa, satte ogsaa Spor herhjemme. En Mand, der som K. H. Seidelin havde faaet sit aandelige Præg i den foregaaende Tid, fik altid svært ved at indrette sig efter de nye Forhold. Selv om hans Blad som Nyhedstidende gjorde betydelig Gavn, og dets Numre sikkert altid er bleven ventet med Længsel, virker dets Tone ofte forældet og har sikkert maattet skurre i Læsernes Øren.

Fraoven blæste en endnu stridere Vind. Afsky for Revolutionen og dens Værk, parret med Frygt for den begyndende Opposition, navnlig dog et stærkt udenrigspolitisk Tryk havde i Forening skabt Anordningen af 27. September 1799¹⁾. Lad være, at enkelte af dens Straffebestemmelser var mildere affattet end de tidligere gældende, det betød dog kun lidt i Sammenligning med Anordningens øvrige Paabud og Indskrænkninger. Naar Udøvelse af Bogtrykkervirksomhed knyttedes til et kongeligt Privilegium, var der lagt en Magt i Regeringens Haand, som Fremtiden skulde vise, at den forstod at benytte i sin fulde Udstrækning. Forbudet mod Anonymitet aabnede Muligheden for, at alle skjulte Magtmidler kunde komme til Anvendelse mod enhver frisindet Opposition.

¹⁾ Schou: Forordninger.

Anordningen gav tilmed Forbudet den videst mulige Form ved at forlange, at hver enkelt Artikel i Journaler og periodiske Skrifter — dog ikke i Aviser — skulde fremtræde under særligt Forfatternavn. Naar der ikke blot af Aviser og periodiske Blade, men overhovedet af alle Skrifter paa under 24 Ark forinden Udgivelsen skulde tilstilles Politimesteren et Eksemplar, og denne fik Ret til foreløbig at forbyde Udgivelsen, var Censur vel ikke dermed indført, men der var dog bleven aabnet en Dør paa Klem, ad hvilken Fremtiden skulde vise, den vilde kunne smutte ind. Ved Bestemmelsen om, at en engang dømt Forfatter for Fremtiden skulde være underkastet Censur, var der i hvert Fald gjort et Skaar i det stolte Løfte fra 1790, at »Censuren var (og blev) afskaffet«¹⁾.

Farligere end alle slige Paabud var dog de Bestemmelser, der omhandlede Drøftelse og Kritik af Regeringen og dens Handlinger. Ganske vist skulde det ikke være nogen forment »at ytre sin Mening angaaende hvad han troer, der kunde være at forbedre eller rette i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninger«. Det skulde imidlertid gøres »med Beskedenhed« og »i Ærbødighed«. Under Straf af Fængsel paa Vand og Brød fra 4—14 Dage var det forbudt »at skumle med Bitterhed over Regeringen« eller »at indklæde sine Anmærkninger over dens Foranstaltninger i utilbørlige og usømmelige Udtryk«. Dristede en Forfatter sig til »at laste, forhaane eller søge at udbrede Had og Misnøye imod disse Rigers Constitution eller imod Kongens Regiering enten i Almindelighed eller i enkelte Handlinger«, steg Straffen endog til Landsforvisning. Selvfølgelig maa en Presselov til en vis Grad affattes i ubestemte Udtryk. At disse Bestemmelser imidlertid i særlig Grad aabnede Muligheden for de videst gaaende Fortolkninger er sikkert, og det

¹⁾ Edv. Holm: Danmark—Norges Historie 1720—1814. VI Bd. 1. Del. S. 398.

kunde være tvivlsomt, om deres Grænser blev skarpere trukket op, fordi Anordningen fortolkede det stadig tilbagevendende Udtryk »at laste« som ensbetydende med »at tillægge den Person eller Ting, om hvilken der handles, en saadan Ufuldkommenhed, som ej kan bestaae med dens Hensigt«.

Uagtet Anordningen af 27. Sept. 1799 skulde synes at have givet Regeringen tilstrækkelige Magtmidler i Hænde og ogsaa at have forudset alle Tvivlstilfælde, som kunde komme til at foreligge, blev der dog i de følgende Maaneder Gang efter Gang formuleret Fortolkninger og Tilføjelser, som yderligere lagde Baand og Lænke om Publicisternes frie Rørelser. Lovens strenge Bestemmelser om Straf for Fornærmelser mod Myndigheder og Embedsmænd fik den langtfra betydningsløse Tilføjelse, at alle Sager vedrørende Beskyldninger, rettet mod deres Embedsførelse eller private Karakter og Handlinger, skulde være undtaget fra at behandles ved Forligelseskommisioner¹). Et enkelt Kancellimedlem ønskede forgæves at give Injurianter en sidste Lejlighed til offentlig at tilbagekalde deres Fornærmelser. Colbjørnsen gjorde imidlertid gældende, at man derved tillige gav kompromitterede Embedsmænd en Mulighed for underhaanden at afkøbe deres Anklagere den nødvendige Erklæring, og satte igenem, at alle slige Sager uden Ophold skulde indstævnes for Retten. Forbudet mod Anonymitet fik den videste Udstrækning. Efter Ønske af Politimester Cold, som fandt, at man ogsaa under Anonymitet maatte henføre »lige saa vel Cryptonymie som Pseudonymie«, blev det Bladudgiverne forbudt at betegne sig med Mærker eller Forbogstaver. At disse i Forvejen var Politimesteren meddelt og brugtes efter et fast System, kunde ikke hjælpe²).

¹) Kancellirc. ²⁴/₁₂ 1799. Fogtman: Rescripter. D. Kanc. Brev ²⁴/₁₂ 1799 Nr. 5952 med Indl.

²) Kancelliskr. til Politimesteren ⁸/₁₀ 1799. D. Kanc. Brev 1799 Nr. 4686 med Indl.

Ikke engang Komedieplakater, Politikammerets ugentlige Lister eller lignende maatte udkomme uden Bogtrykkernavn¹). Samtidig gav man Politimesterens Tilsyn det videste Spillerum²). Alene Skrifter, trykt i Udlandet paa fremmede Sprog, blev unddraget hans vagtsomme Øje. Med alle andre Publikationer skulde han føre det skarpeste Tilsyn. Af danske Skrifter, trykt i Udlandet, skulde Boghandlerne tilstille ham det først ankomne Eksemplar. Alle indenlandske Tryk, uanset paa hvilket Sprog de var affattet, var undergivet hans Opsigt. Det samme gjaldt nye Oplag af gamle Skrifter saa vel som Indlæg for Retterne og Ansøgninger til Kongen, naar de blev publiceret ved Trykken. Var en Forfatter bleven dømt og derfor kommet under Censur, blev Tilsynet ikke indskrænket til Skrifter under 24 Ark, men omfattede hans samlede Produktion. Naar en Skribent i Overensstemmelse med Forordningens § 8 havde anført sin Hjemmel, var Politimesteren ikke alene berettiget til at afæske ham Bevis for Opgivelsens Rigtighed, men kunde, indtil nærmere Oplysning eller højere Ordre var indhentet, standse Skriftets Salg.

Det skulde ikke engang blive ved disse Bestemmelser.

Skønt Domstolene i de følgende Aar i høj Grad delte Regeringens Synspunkter og altid var tilbøjelige til at fortolke de gældende Lovbestemmelser i Skribenternes Disfavør³), varede det ikke længere end til 1805, inden man ønskede nye Forholdsregler⁴). Denne Gang blev de særlig rettet mod Datidens Skillingsviser og den periodiske Presse. Til Trods for, at den daværende Kancelli-

¹) Kancelliskr. til Magistraten ¹/₁₀ 1799. D. Kanc. Brev 1799 Nr. 4537.

²) Kancelliskr. til Politimesteren ⁵/₁₀ 1799. Fogtman.

³) Jvnf. min anf. Art. i Tilskueren 1916 II. S. 275.

⁴) Det flg. D. Kanc. 2. Dep. Registr. ¹⁸/₁₀ 1805 Nr. 1312. med Incl. Schou: Forordninger.

præsident F. J. Kaas nærede levende Forbitrelse over Viserne unægtelig ofte stærkt personlige Indhold, lykkedes det dog ikke Københavns Politiret at faa Gadeviserne underkastet en formelig Censur. Med Rette erklærede Generalprokurør Cold ikke at kunne indse, hvorfor en Visemager skulde have mindre Frihed til at lade sine Arbejder trykke end enhver anden. Derimod blev der ved Plakat af 18. Oktbr. 1805 udstedt Forbud mod al Udraaben og Syngen paa Gaderne med Viser, Bøger, Almanakker og Fortællinger. Farligere var det samtidige Angreb paa Aviserne. Med Forbudet mod at indføre Rygter om almindelige eller offentlige Foranstaltninger eller om Borgernes huslige Stilling og private Liv var Pressen i Virkeligheden bleven afskaaret fra enhver Kritik. Anke over en fuldbyrdet Regeringshandling var saa nogenlunde forhindret ved Anordningen af 1799; betegnedes Forhaandsmeddelelser som »Rygter«, var ogsaa en forebyggende Kritik udelukket.

Det var kun en naturlig Konsekvens af alle disse Bestemmelser og af den overordentlige Forøgelse af Politimesterens Forretninger, som kunde forudses at blive Følgen, naar der allerede i 1799 var bleven udnævnt en særlig Embedsmand — Sekretær i Generaltoldkammeret *F. Stoud*, som — med en Gage paa 400 Rdl. — fik til Opgave at bistaa Politimesteren med at gennemgaa de i København udkomne Skrifter¹⁾. Faa Aar efter foranledigede imidlertid Politimesteren — nu Hans Haagen — at Stoud blev fritaget for det sikkert baade byrdefulde og pinagtige Hverv, som i Stedet gik over til Politirettens Medlemmer, hvis Funktioner i Forvejen stod i nærmeste Forbindelse med Politimesterembedet, og som desuden i højere Grad end en Toldkammerembedsmand maatte formodes at besidde de nødvendige juridiske Kundskaber. Politirettens Assessorer tog med Glæde imod det nye

¹⁾ D. Kanc. Brev ⁵/₁₀ 1799 Nr. 4677.

Hverv og erklærede at »ville gjøre os en Fornøjelse af at overtage bemeldte Forretninger«¹⁾.

Tilsynet med Presse og Litteratur blev ikke nogen Sinecure.

Navnlig i de første Aar efter 1799 var Stemningen i Rigets øverste Regeringskredse lidet tilbøjelig til Skaansel og Overbærenhed. En stærk Irritation over Oppositionsskribenternes Ufortrødenhed gjorde sit, sikkert dog endnu mere Visheden om, at Ruslands mægtige Czar, hvis Velvilje Danmark ikke turde forspilde, mistænksomt vaagede over Stemningen og selv bag de uskyldigste litterære Begivenheder vejrede skumle franske Anslag. Den gamle Kancellipræsident, Chr. Brandt, stod ganske vist for Afgang, men gjorde sit Bedste og lod navnlig Chr. Colbjørnsen have frit Spil. Ægget til Raseri gennem Kampen med P. A. Heiberg brændte Generalprokurøren efter at benytte Anordningen af 27. September og i Praksis føre Beviset for dens Betingelser for at gøre Ende paa Pressens Udskejelser. Afgørende var det, at de samme Stemninger en Tid havde grebet Kronprins Frederik og bragte ham til med hele sin Energi at opspore og straffe de formastelige Skribenter. Hans Korrespondance vrimler med Eksempler paa hans ophidsede Sindsstemning. Snart er det den skikkelige Professor Rahbek, som han ønsker en »Visker« for en Tilskuerartikel om de danske Konvoyeringer²⁾, snart en anden Skribent, som »behager at yttre den skønne Tanke, om en Monark burde stedse see paa Duelighed for en Mand til at besætte Embede eller ei«. »Frækheden gaaer temmelig vidt i den Henseende«, tilføjer han³⁾. En Gang er det en Vise, som vækker hans Forbitrelse ved at forherlige Napoleon.

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brev ¹²/₄ 1804 Nr. 842 med Indl.

²⁾ Brev fra Kronprinsen til Brandt ¹⁴/₇ 1798. Herlufsholms Bibliotek.

³⁾ Smstds.

Hvis den ikke er altfor ussel, skriver han¹⁾, burde Politimesteren aldrig have tilladt et slig »Monument af Trykkefrihedens Tøilesløshed«. Et Flyveblad af P. A. Heiberg stempler han som »overmaade skammeligt«²⁾, et Flyveblad af Kancelliraad Holm som saa »afskyeligt«, at det aabenbart er Forfatteren »en behagelig Tiidsfordriv at udspyde Galle og Gift«³⁾. Horrebows »Jesus og Fornuft« vækker hans levende Uvilje og aflukker ham det oprigtige Ønske »at qvæle [det] i Fødselen«⁴⁾. Bestandig maner han Kancelliet til kraftig Indgriben. Til skurvede Hoveder — skriver han⁵⁾ — hører der skarp Lud. Frygt maa der jages i disse Mennesker. »Hvortil det Smørierie i en Stat, hvor en hver kan faae Ret, hvor en hver finder Vei til Kongen aaben Kun ingen Skaansel og dette er forbi«.

Som bekendt blev det ikke ved Truslerne. Ikke alene maatte P. A. Heiberg og Malthe Conrad Bruun med livsvarig Landflygtighed bøde for deres dristige Skrivierie. Ogsaa en hel Række mindre ansete Forfattere og Skribenter paadrog sig Retssager og Domfældelser⁶⁾. Bogtrykker Wandal i Aalborg blev for en Artikel i Jydske Efterretninger idømt en Bøde paa 20 Rdl. Det hjalp ham ikke, at Seidelin for »sin Kunstbroder og Ven« hos den franske Gesandt Grouvelle udvirkede en Skrivelse, som erklærede den paaklagede Artikel »fri for alt Anstød imod Republiken«⁷⁾. Bogtrykker Michaelsen i Helsingør, som i det lokale Blad havde fremsat den dog tilsyneladende ret uskyldige Bemærkning, at et engelsk Kunstberiderselskab ved et Optog gennem Byen i den Grad havde for-

1) Brev fra Kronprinsen til Brandt 28/8 1799. Herlufsholms Bibliotek.

2) do. 24/7 1799. Smstds.

3) do. 14/8 1799. Smstds.

4) do. 15/10 1799. Smstds.

5) do. 21/8 1799. Smstds.

6) Se Seidelins »Litterærkrønike« i Læsendes Aarbog, passim.

7) Smstds. 1799 S. 77.

skrækket Befolkningen, at den troede, at Russerne havde gjort Landgang og nu vilde tage Staden i Besiddelse og til lige »hilse lidt paa godt Folks Lomme«, maatte ud med 200 Rdl. Samme Straf tilkendtes Litteratus N. C. Øst for formentlige Fornærmelser mod det københavnske Politi, Teaterdirektionen og en Del Militære. En anden Litterat Georg Henrik Lund fik Fængsel paa Vand og Brød i 4 Dage for nogle Udtalelser i et Skrift, »Gode Borgeres ædle Handlinger i Anledning af Ildebranden den 5. Juni 1795«, medens Student Kofod maatte bøde 500 Rdl. for under Polemiken i Anledning af den Heibergske Sag at have fornærmet Generalfiskalen. Den bekendte Litterat Kancelliraad Hans Holm maatte rømme Land og Rige, medens selve Baggesen kom i Ulejlighed for et Epigram i Charis for 1800. Bogtrykker Holms Enke maatte bøde 100 Rdl. for et Skrift »Present til det danske Kancelli«, medens Litteratus Øst, som havde ladet falbyde Teaterprogrammer, der hverken var forsynet med Forfatter- eller Bogtrykkernavn, paany fik en Bøde. Samme Forfatters Uforsigtighed i »Moralsk politisk dramatisk literarisk Journal« at have indført et formentlig fornærmeligt Epithet om en af de henfarne danske Konger, slap kun for videre Tiltale ved en kongelig Resolution, som udtalte den allerhøjeste Foragt for slige Ytringer. Saa heldigt gik det ikke Forfatteren P. N. Skovgaard, som blev anklaget for i sin Bornholms Beskrivelse at have fornærmet en afdød Konge og for denne Forseelse maatte vandre 14 Dage i Fængsel paa Vand og Brød og betale en Bøde paa 50 Rdl. Særlig haardt synes det, at en norsk Bondemand, Anders Andersen Grøndalen, som havde udgivet et »Sendebrev til alle Europas Atheister, Deister og Fantaciralister«, hvori han revsede Tidens Vantro, men tillige klagede over, at Kongen havde tilladt en altfor vidtstrakt Skrivefrihed, for sine Udtryk blev dømt til at sidde paa Vand og Brød i 4 Dage.

Værst gik det dog ud over Klaus Seidelin. Gennemgaar man i Sammenhæng hans forskellige Genvordigheder og de utallige Kancelliskrivelser, til hvilke hans Redaktørvirksomhed gav Anledning, synes det vel iøjnefaldende, at han i betydelig Grad har manglet Takt og Evne til at vælge sine Udtryk. Lige saa sikkert er det dog, at Landets forskellige Embedsmyndigheder var yderst ømfindtlige og med formelig Skadefryd har grebet selv den mest haartrukne Anledning til at drage ham for Retten.

Beständig regnede det med Advarsler; bestandig var han udsat for Trusler om Sagsanlæg. Da Generalitets- og Kommissariatskollegiet i 1801 ansaa nogle Udtalelser i *P o l i t i v e n n e n s* Nr. 172 for »upassende« og saaledes formede, at de »kunde udtydes til Armeens Forkleinselse«, maatte han straks i det følgende Nummer tilbagekalde sine uheldige Bemærkninger og modtage en Reprimande¹⁾. Admiralitetets Misfornøjelse med et Skrift om nogle danske Fiskerier, som Seidelin havde trykt for det danske Fiskeselskab, blev alene beroliget ved en Erklæring af Udgiverne, at det langtfra havde været deres Agt at kaste Dadel paa kongelige Anordninger, og Løfte om at lade det paagældende Blad udskære og omtrykke²⁾. Endnu farligere saa det ud, da Seidelin i 1804 i *D a g e n s* Nr. 99 havde indrykket nogle Betragtninger om Forholdene i Helsingør, paastaat, at Religionen var i Forfald, og stemplet det som en Skandale, at en lige oprettet Kirke paany var bleven nedlagt, »og en endnu større Schandal, at ingen brød sig derom«. Baade Politimester og Kancelli blev oprørte over en slig Formastelighed. Den første fandt det yderst usømmeligt »at anklage en heel By«, den sidste forargedes over, at man vilde »kaste Skygge paa nogen offentlig Foranstaltning«. Til Sagsanlæg kom det dog ikke. Da det viste sig, at Artiklen gik tilbage til

1) D. Kanc. 2. Dep. Brev 12/9 1801 Nr. 1960 a med Incl.

2) Læsendes Aarvog 1801 S. 183 ff.

en nidkær Kirkens Mand, Pastor Mourier, ved den reformerte Kirke, nøjedes man med at tildele Præsten en Advarsel og lod Seidelin slippe for videre Tiltale¹⁾. Endnu i 1804 maatte Seidelin paa Magistratens Forlangende gøre nærmere Rede for en Artikel i *Politivennens* Nr. 345 om Byens Brændepriser²⁾ og Aaret efter for en Meddelelse i *Dagens* Nr. 76 om Forholdene i Tønning³⁾. Særlig farlig tegnede det, da Generalguvernøren paa de vestindiske Øer, Oberst Mühlenfeldt, omtrent samtidig klagede over en Artikel i *Dagens* Nr. 26, som omhandlede smaa Nationers svigtende Evne til at sikre deres Kolonier og indeholdt en — i Betragtning af Begivenhederne 1801 — noget nærgaaende Bemærkning om Koloniguvernørers og Kommandanters Tilbøjelighed til »paa Kujon- og Niddingeviis at overgive de kostbareste Besiddelser uden at løsne en Kanon«. Til Held for Seidelin var han dog i Stand til at meddele sin Kilde og give Udtalelsen en saadan Forklaring, at han slap for Ubehageligheder⁴⁾.

I en Række andre Sager paadrog Seidelin sig baade Sagsanlæg og Domfældelse.

Allerede i 1799, den 16. Januar, blev han af Højesteret idømt en Bøde paa 300 Rdl. for at have trykt Malthes Conrad Bruuns: »Bevis at en Monarkisk Regjering ikke er forbunden til at bortgive Embeder efter de Søgendes Duelighed«⁵⁾. Da Forfatteren var bortrejst, holdt man sig til Bogtrykkeren. To Aar efter blev han anklaget af den bekendte Kommandørkaptajn Hohlenberg for som Forlægger for en Marquis Ducrest at have udgivet et Par Pjecer, som indeholdt en Kritik af Hohlenbergs Skibskon-

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Breve ^{27/6} 1804 Nr. 1427 b. og ^{14/7} 1804 Nr. 1566 med Indl.

²⁾ do. ^{15/12} 1804 Nr. 2776 og ^{10/1} 1805 Nr. 105.

³⁾ do. ^{22/8} 1805 Nr. 1160 og ^{8/8} 1805 Nr. 1298.

⁴⁾ do. ^{27/8} 1805 Nr. 1971 og ^{17/9} 1805 Nr. 2148.

⁵⁾ Højesterets Voteringsprot.

struktioner¹⁾. Da Forfatteren var bortrejst, maatte Seidelin atter holde for. Fra Myndighedernes Side blev der lagt ham alle Hindringer i Vejen. Paa sin Ansøgning om Beneficium paupertatis fik han Afslag. Det samme skete med hans Anmodning om Adgang til forskellige Rappor-ter, der formentlig vilde godtgøre Kritikens Berettigelse. Vidner, han indstævnedes, rejste bort, andre nægtede at vide Besked. Resultatet blev en Hof- og Stadsretsdom den 2. Februar 1801, som tilkendte ham en Bøde paa 50 Rdl. Aaret efter, den 9. August 1802, fik han en lignende Straf for i Politivennen (1801 Nr. 185) at have beskyldt Postmesteren i Aarøsund for i Afgift af Færgen til Assens at have forlangt og oppebaaret mere, end Taksten tillod. Endnu samme Aar, den 20. Decbr., fik han, ligeledes ved Hof- og Stadsretten, en Bøde paa 100 Rd. for i samme Blad (1801 Nr. 193) under Titel »Et Spørgsmaal til Bedste for dem, som torve Tørv eller Brænde«, at have anklaget Passagebetjentene ved Stadens Porte for efter gammel Sædvane af hvert Læs Tørv og Brænde, som indførtes i Byen, at have krævet 6 Stk. Tørv og eet Stk. Brænde²⁾. Den 17. Oktober 1803 fik han endelig en ny Bøde, denne Gang paa 50 Rdl., for i Omtalen af et Ulykkestilfælde eller en Forbrydelse at have beskyldt et Par Læger for Skødesløshed.

Allerede Bøderne og Sagsomkostningerne kunde være vanskelige nok at udrede for en Mand, som ikke spandt Guld ved sin Virksomhed. Tit og mange Gange klager Seidelin, at kun de store Omkostninger har afholdt ham fra Appellen til Højesteret. Endnu farligere var dog Dommenes indirekte Virkninger. Allerede efter Afgørelsen af Hohlenbergs Sagsanlæg lod Politimesteren ham vide, at han ifølge Trykkefrihedsanordningens § 20 var bleven sat

¹⁾ Om denne Sag se Læsendes Aarvog 1801 S. 85 ff. Jvf. D. Kanc. 2. Dep. Breve ^{18/10} 1800 Nr. 1988 og ^{3/1} 1801 Nr. 16.

²⁾ Om denne Sag se D. Kanc. 2. Dep. Brev ^{23/12} 1802 Nr. 2919.

under Censur og derfor var forpligtet til for Fremtiden at indlevere sine Manuskripter til Gennemsyn. Denne Gang slap han dog. Da han kun var dømt som Stedfortræder for den bortrejste Forfatter, indstillede Kancelliet ham til Kongens Naade og udvirkede, at han slap for Tilsynet¹⁾. Med den følgende Domfældelse — i Sagen mod den aarø-sundske Postmester — var det imidlertid forbi med den kongelige Naade. Fra August 1802 var Seidelin sat under Politimesterens stadige Censur.

Til Seidelins Ulykke søgte han at klare sig med Straamænd²⁾. I Begyndelsen indrettede han sig lydigt efter Politimesterens Paabud, indleverede Korrekturen og fik den til Gengæld paategnet: »Maa trykkes«. Da Politimesteren imidlertid ikke mente at kunne tolerere denne Fremgangsmaade, men i Overensstemmelse med Loven stillede Krav om for hvert Nummer af Dagen at faa tilstillet et dobbelt Eksemplar af selve Manuskriptet, tog Gennemsynet saa lang Tid, at det næsten blev umuligt at lade Bladet komme ud i rette Tid. Seidelin søgte derfor at omgaa Censuren ved formelt at overlade Redaktionen først til sin Stedsøn *Albrecht Schönberg*³⁾ og derefter til en Typograf, en »*Studiosus typographiae*« *Paul Arboe*. »Dette Nummer — stod der paa Bladet — er i K. H. Seidelins Forhindring forfattet af Albrecht Schönberg, cand., forlagt og trykt af K. H. Seidelin«. I Længden fik han dog ikke Lov til paa denne Maade at omgaa Lovens Paabud. Paa Kancelliets Foranledning blev der optaget Forhør, som hurtigt aabenbarede Forholdets Karakter. Som skærpende Omstændighed gjorde Politimesteren opmærksom paa, at Seidelin ved sin Opræden havde udsat unge Mennesker for at »forføres og mueligt

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Forest. ²⁰/₂ 1801. Res. ²¹/₂.

²⁾ Om den flg. Sag se D. Kanc. 2. Dep. Breve ²⁰/₁₀ 1804 Nr. 2384 og ²⁴/₁₁ 1804 Nr. 2596.

³⁾ Den senere saa bekendte Læge; se Biogr. Lex. 15. Bd. S. 436 ff.

ulykkeliggjøres, hvilkes Forsorg i Særdeleshed er anbefalet Politiet.

Forgæves søgte Seidelin gennem en direkte Henvendelse til Kancellipræsident Kaas at formilde Regeringen. Hans Skrivelse, paa en Gang oplysende for Tidens Stil og karakteristisk for dens Forfatter, fortjener at kendes i sin Helhed.

Den havde følgende Ordlyd:

Højvelbaarne Hr. Kammerherre!

Jeg havde ønsket atter igaar at have Audients hos D. H. Men Deres Tid er kostbar. Jeg troede mere beskedent at skrive, da et Brev kan læses i et ledigere Øjeblik.

Efter D. Højvelb. mundtlige Tilsagn havde jeg ikke troet, at nogen videre Undersøgelse af Dagens Redaction var foretaget. Dette er imidlertid skeet, og Resultatet vil paa denne Tid være indkommet fra Politiretten.

Jeg nægter ikke, at dette sidste Skridt af Kanselliet jo har krænket mig meget, ikke fordi min Fremgangsmaade jo taaler Lyset, men fordi dette Skridt maae kunne fremstille mig for mine Medborgere som den Mand, der ikke har, hvad enhver god Mand bør have: præsumptionem pro se donec probetur contrarium, der altsaa af det højeste Justitskollegium ansees som en ond Mand, den man blot fattes et Bevis imod for at søndertræde. Og dersom jeg ikke havde mundtlig erfaret D. H.s Tanker, maatte jeg selv troet det samme.

Men denne D. H.s Godhed for mig, tillad mig ikke blot at skyldte den til Deres fordomsfrie og liberale Tænkemaade; tillad mig for et Øjeblik at tildrage mig og min Vandel Deres Opmærksomhed!

Uden nogetid at have nydt nogen Hjælp af Staten, har jeg stræbt, i min Opvæxt som Sømand, og siden som Studerende, at danne mig til dens Tjeneste. Deels som Husinformator, deels som Manuduktør tilbragte jeg i Kbhvn. og i Vestindien mine Ungdomsaar. Af Prinsip søgte jeg intet Embede. Næringsborgerens usubordinerede Stilling behagede mig mere. Som Litterat troede jeg ved at sætte en liden Arv i et Bogtrykkeri at kunne gavne mig selv og Litteraturen. Men Uheld mødte mig i Hobetal. For at have trykket et Skrivt for den fraværende M. C. Brun, og uagtet der da ikke existerede nogen Lov imod at trykke for en Fraværende, blev jeg dømt i en for

min Formue ruinerende Pengemulkt. Ved Flid og Tarvelighed udholdt jeg dette Stød. Kbhvn. var uden Skrivtstøberi; nogle Mænd af Indflydelse raadede mig at anlægge et og understøttede min Ansøgning om et kongeligt Laan. Jeg fik det, rejste til Frankerig efter Instrumenter og Folk, indsaae, at jeg havde laant for faa Penge, søgte om flere og fik Afslag. To andre Skrivtstøberier opstode ved Siden af mit og kvalte det. Jeg har omtrent tilbagebetalt Kongen $\frac{1}{4}$ af Laanet og skal sikkert afbetale det øvrige af dette ulykkelige Laan, som jeg ønskede aldrig at have faaet.

Trykkeforordningen udkom, Nazionens Læselyst forsvandt, og al min Lyst til at gavne som Skribent og som Bogtrykker ophørte; men for at ernære en Familie, for ikke at bedrage mine Kreditorer, maatte jeg vedblive.

Jeg havde alt dengang i to Aar skrevet Politivennen for at stifte Nytte; men jeg blev miskjendt, bagtalt, forfulgt af alle dem, der troede sig saarede, fordi man angreb Misbrug, de kunde have rettet. Jeg skrev senere Dagen for at forøge mine Landsmænds Hjemmekjendskab og for at spare Landet endeel Penges Udgvit til fremmede Blade. Men selv her var min Lykke tynd; kun for Kbhvn. maae jeg skrive; Rideposten maae ingen Dag medtage; og beder jeg Gen. Postamtet om at faae russiske Tidender med Rideposten, da afslaaes det. Selv vore egne slevigske og holstenske Blade nægttes mig at faae med Rideposten. Uheld tør jeg idetmindste kalde slige Afslag uden at fornærme nogen.

Jeg har været dømt flere end engang for Forseelse mod Trykkeloven, men aldrig for at have skrevet noget imod Regjeringen. Først kom jeg under Censur, fordi en Marki Ducrest havde ladet en fransk mathematisk Bog trykke hos mig, hvori Hohlenberg siden, da Forfatteren var rejst herfra, fandt noget anstødeligt. Regjeringen fandt selv denne Censur ubillig og fritog mig fra den. Siden dømtes jeg, fordi jeg havde tillagt en Portbetjent en Forseelse, skjøndt jeg strax havde tilbagekaldet det som en Fejltagelse. Tredie Gang, fordi jeg, uvidende om et Gottorpsk Patents Tilværelse, havde fundet urigtigt, at Aarøsunds Postfører tog højere Betaling af dem, der fra Fyen gaar over Lille Belt, end de give, der fra Holsten gaar til Fyen.

Fejl ere altid Fejl; men skjøndt Retten maatte finde mig skyldig, vilde Billighed dog tale til min Undskyldning, da blot Uforsigtighed var Oprindelsen til Handlingerne, og Hensigten umiskjendelig var at gavne.

Mine ideligen mødende Uhæld, det Had, jeg tydeligen endog hos Mægtige sporede, have for Øjeblikke gydet Galde i min Skæbnes Bæger. Dog den Nytte, jeg stiftede, mange gode Borgeres Agt, den Ret, man lod mine Hensigter vederfares i tyske og franske Skrivter, senere D. Højvelb.s gunstige Adfærd trøstede mig; ja! hvi ikke sige det? Jeg har endog næret det Haab engang at see mine Bestræbelser paa en eller anden Maade værdigede min Konges Opmærksomhed og Opmuntring.

Dersom jeg da har bidraget til vor Typographies Forskjønnelse, har gavnet vor Litteratur, har skrevet mod en Mængde Uordner og Ubekvemheder, har gjort Forslag, som paa højere Steder ere fundne Opmærksomhed værd, har udbredt anstændig Patriotisme og publik Spirit, dersom jeg vel af Iver har brugt uforsigtige Ytringer mod en Medborger, men aldrig været anklaget for mindste Ytring mod Regjeringen, saa tør jeg ansee mig som en gavnlig Borger og værdig at yndes af den Mand, der staaer i Spidsen for vort øverste Justitskollegium.

Denne behagelige Tanke lover mig D. H.s formaaende Talsmandskab til mine Blades Fordeel, saalænge De troer, at jeg kan gavne med samme.

D. H. tilgive den Dristighed, Deres egen gode Adfærd imod mig har aarsaget, og troe mig

med dybeste Højagtelse

Kbhvn. d. 8. Nov. 1804.

D. H.ds

ærbødigste og hengivenste
K. H. Seidelin.

Noget Resultat opnaaede Seidelin dog ikke ved sin Henvendelse. Kancelliet var nok tilbøjelig til at lade Naade gaa for Ret. Det var klar over, at et Sagsanlæg sandsynligvis vilde medføre, at den uheldige Bladredaktør blev dømt til at have sit Bogtrykkerprivilegium forbrudt og derved aldeles vilde »blive sat ud af sin Næringsvei og en heel Familie for bestandig gjort ulykkelig«. Sagens Bortfald kunde det dog ikke udvirke. »Vi finde ingen Anledning til at fritage Bogtrykker K. H. Seidelin for den Action, som hans Forhold maatte give Anledning til«, lød den kgl. Resolution. I første Instans — den 4. Fe-

bruar 1805 — blev han ganske vist frikendt. Højesteret, som i alle slige Sager dømte haardere end Hof- og Stadsretten, saa derimod strengere paa den begaaede Forseelse¹⁾. Selv om adskillige af Højesterets Medlemmer var tilbøjelige til Skaansel, fulgte Flertallet Chr. Colbjørnsen, der var bleven Justitiarius og stadig holdt fast ved de samme Principer og Anskuelser, der havde ledet hans Virksomhed som Generalprokurør. Der var ingen Anledning, fandt han, til at vise Seidelin den fjerneste Mildhed; der fandtes ikke nogen mere umoralsk Handling end den at »illudere en Lov«. Ved Dom af 8. Maj 1805 blev Seidelin dømt til at have sit Bogtrykkerprivilegium forbrudt. Selv om han ikke derfor blev nødt til at standse sin Virksomhed som Bladudgiver, betød det selvsagt et stort økonomisk Tab, at hans Bogtrykkeri maatte ophøre, og at han for Fremtiden — for at holde sine Blade i Gang — var henvist til Byens øvrige Bogtrykkere og af Forholdene tvunget til at finde sig i deres ofte opskruede Priser²⁾.

II.

Til Regeringens mistænksomme Frygt og Uvilje overfor Pressens og Litteraturens Mænd kom efterhaanden som et nyt og meget virksomt Moment, at den stadig havde Ubehageligheder med de fremmede Gesandter, som med pligtmæssig Iver vaagede over, at der intet fremkom, som kunde være deres Overordnede ubehageligt. Udenrigsdepartementet kunde nok ved Lejlighed benytte Pressens Hjælp, men nærrede dog navnlig en bestandig Frygt for, at dens Udtalelser skulde blive opfattet som indirekte Udtryk for Regeringens Anskuelser, og var derfor altid paa Forhaand tilbøjelig til at give Klagerne Ret og paa

¹⁾ Højesterets Voteringsprot. ⁸/₅ 1805.

²⁾ Se Ansøgning fra Seidelin ⁸/₂ 1811. Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Registr. ²/₄ 1811 Nr. 451.

kalde Kancelliets eller Domstolenes Bistand. At det for Presse mændene, under de europæiske Magters stadig voksende Forbitrelse, var saa at sige umuligt uden Anstød at passe deres Arbejde, havde Udenrigsdepartementet ingen Forstaaelse af. Om større eller mindre Frisind var der ikke Tale, kun om Ængstelse og Lyst til at undvige alle Ubehageligheder.

Særlig vanskelige var Forholdene i Altona. De forskellige Aviser: *Altonaer-Mercurius*, *Gazette d'Altona*, *l'Abeylle du Nord* og *Frankreich* var ikke alene underkastet de forskellige Hamburggesandters aarvaagne Opmærksomhed, men tillige ved flere Lejligheder udsat for haardhændede Forsøg paa at fremtvinge Optagelsen af Artikler, som snart den ene, snart den anden Diplomat ønskede frem i den neutrale Presse.

Gentagne Gange maatte de lokale danske Embedsmænd værges Udgifterne mod direkte Overgreb¹⁾. I 1803 paalagde den franske Gesandt Reinhard uden videre Redaktøren af *Altonaer-Mercurius* at bringe en Artikel fuld af fornærmelige Udtryk mod Kongen af England og den engelske Regering. Kun ved Overpræsident Stemmanns Omhyggelighed lykkedes det at forhindre Skandalen. Aaret efter forsøgte den russiske diplomatiske Repræsentant at gaa den officielle Vej og forsøgte gennem A. G. v. Eyben, dansk Gesandt i den nedersachsiske Kreds, at bevæge *l'Abeylle du Nord* til at optage en officiel Noteveksling. Da Regeringen fik Sagen forelagt, gav den vel sit Minde til Offentliggørelsen, men sendte samtidig Gesandten en Reprimande, fordi han laante Haand til en Foranstaltning, som let kunde bringe Regeringen i en tvetydig Stilling. Et endnu alvorligere Tilfælde forefaldt i Vinteren 1805. Af sin Regering havde den russiske

¹⁾ Til det flg. er Kilden: Ud. Dep. Alm. Korr. Sager. Litt. L. Litteraria. II. 1800—09.

Chargé d'affaires faaet Ordre til i samtlige Aviser at indrykke en Artikel til Forherligelse af Czar Alexanders Politik. Senatet i Hamburg forsøgte Modstand, men maatte bøje sig for Gesandstens Erklæring, at et russisk Troppeskorps allerede havde kejserlig Ordre til at lade Byen føle »le mécontentement Impériale«. Derefter kom Turen til Altonaer Bladet l'Abeylle du Nord, i hvis Nr. for 22. November man ligeledes forlangte Aktiklen optaget. Da Gesandten nødvendigvis maatte indberette Sagen, gav Regeringen selvfølgelig Afslag. Artiklen indeholdt en Række Udtryk, som var ganske utilstedelige, og hele Situationen vilde blive uudholdelig, om Bladudgiverne skulde være nødt til »ihre Blätter in Folge fremder Requisition zum Organ politischer Streitigkeiten zu machen«. Uheldigvis maatte Gesandten nogle Dage senere indberette, at den paagældende Artikel — trods det strenge Tilsyn — var bleven offentliggjort.

Trods al mulig Omhu var det alligevel umuligt for Regeringen og dens Embedsmænd helt at forhindre, at der i Altonaer-Bladene fremkom Artikler, som vakte Gesandternes Misfornøjelse. Snart var det den franske Udenrigsminister Talleyrand, som gjorde den danske Pariser-gesandt opmærksom paa deres formentlig franskfjendtlige Skriverier og krævede Aviserne undertrykt eller sat under streng Censur, snart den spanske Udsending Yoldi, som gentagne Gange fandt sig foranlediget til at anke over l'Abeylle du Nord. Regeringen gjorde sit Bedste for at imødekomme de flittige Diplomater. De franske Klager fandt den højst ubehagelige og paalagde Redaktøren at vise den yderste Forsigtighed. Paa den spanske Note svarede den med en Anvisning til Altonas Overpræsident at give Redaktøren en Advarsel og Paamindelse om for Fremtiden ganske at afholde sig fra Bemærkninger, som kunde være krænkende for de fremmede Regeringer.

Ogsaa de kongerigske Publicister og Presseorganer var Genstand for Udenrigsdepartementets mest aarvaagne Opmærksomhed. Da der baade i *Berl. Tidende* (April 1803 Nr. 27) og i *Dagen* (1803 Nr. 53) var bleven optaget en fransk Proklamation, som Udenrigsdepartementet fandt i høj Grad fornærmelig for England og derfor frygtede skulde give Anledning til »lige saa grundede som uudblivelige« Besværinger, skyndte det sig straks gennem Kancelli og Politimester at lade meddele Advarsler til de paagældende Redaktører. Ligesaa hurtigt greb den ind overfor de københavnske Boghandlere, som i 1803 faldt bød Oversættelsen af en fransk »Pasqvil« med Titel *Bonapartes Testamente*. Skønt Boghandlerne lovede for Fremtiden at ville forelægge Politimesteren alle udenlandske Skrifter, som indeholdt det mindste anstødelige, blev der alligevel beordret Tiltale. Det var kun paa Intervention af en Række fremmede Gesandter, der aabenbart ikke ønskede Sagen publiceret, at Aktionen atter blev indstillet. Trods den største Umage lykkedes det dog ikke Regeringen helt at afværge fremmede Protester. Et Helsingørblads Omtale af et dansk-engelsk Konvoy-sammenstød i Slutningen af 1798 gav saaledes Anledning til en Række voldsomme engelske Klager. Kun ved at indrykke en officiel Redegørelse i *Kollegialtidende* blev Regeringen i Stand til at berolige den ophidsede Diplomater¹⁾. Selv om den franske Revolutions-Gesandt Borger Grouvelle indrømmede, at Pressefriheden var »un bienfait précieux de la sagesse du gouvernement danois«, mente han dog at maatte protestere imod en Artikel i *Berl. Tidende*. Undertiden virker Indsigelserne humoristiske, som naar Hansestædernes Agent følte det nødvendigt at klage over en Udtalelse i *Dagen* (1803 Nr. 147), i hvilken det var paastaet, at en Artikel i den

¹⁾ Ud. Dep. Alm. Korr. S. Lit. L. Litteraria. I. 1771--1799.

franske *Monitør* formentlig skyldtes »en næsvig og narrisk Hamborger«¹⁾.

III.

I Danske Kancelli havde Stemningen i nogen Tid været Pressen forholdsvis gunstig. Den stærke Ophidselse, som havde ledsaget Udstedelsen af Presseanordningen af 27. September 1799, var efterhaanden veget Pladsen for en Erkendelse af, at Skribenterne nok kunde begaa Ubesindigheder, men i Virkeligheden bøjede sig lydigt for Regeringen og dens Love. Et Embedsskifte havde ogsaa øvet sin Virkning. Som Kancellipræsident var Chr. Brandt den 19. Oktober 1799 bleven efterfulgt af den tidligere norske Stiftamtmand, senere Førstedeputeret i Generaltoldkammeret, *Fredrik Moltke*. Ikke alene viste denne Mand gennem sit Forhold til Johannes Ewald, at han havde Sans og Interesse for Aandslivet og dets Mænd; i hele sin Støbning var han friere og mindre bureaukratisk end sin Forgænger. Hans spændte Forhold til Chr. Colbjørnsen har sikkert ogsaa bidraget til at kølne hans Begejstring for en Lovgivning, som fortrinsvis var Generalprokurørens Værk. Ved Nytaarstid 1804 indtraadte imidlertid et nyt Embedsskifte. Den latente Bitterhed mellem Kollegiets to mest fremstaaende Ledere hidførte omsider en Konflikt, som nødvendiggjorde en Forandring. Colbjørnsen afløstes som Generalprokurør af *Chr. Cold* og gik over i Stillingen som Justitiarius i Højesteret, medens *Fredrik Moltke*, som blev udnævnt til Præsident i Generaltoldkammeret, efterfulgtes af *F. J. Kaas*, tidligere norsk Stiftamtmand og Justitiarius i Højesteret. Den nye Præsident var neppe i særlig Grad tilbøjelig til at forfølge Skribenterne, men han var god Bureaukrat og derfor ubehagelig berørt ved enhver Ubehagelighed, som forstyrrede hans Cirkler. Han var langtfra uden Dygtighed, men

¹⁾ Ud. Dep. Alm. Korr. S. Litt. L. Litteraria. II. 1800—09.

navnlig ærgerrig og ivrig efter Magt og Indflydelse. Som smidig Fyrstetjener var det hans væsentligste Formaal at tjene sin Herre, om muligt gætte hans Ønsker og indrette sig efter hans Stemninger. Selv om ogsaa Kronprins Frederik efterhaanden var falden til Ro og neppe længere var tilbøjelig til at overdrive Skribenternes Betydning, var deres Virksomhed ham dog altid mistænkelig. Naar Kancellipræsidenten viste dem nøje Opmærksomhed, kunde han altid være sikker paa sin Herres Velvilje. I Forbindelse med Udenrigsdepartementets forøgede Virksomhed bevirkede det, at der paany kom haarde Tider for Skribenter og Presse-mænd. Plakaten af 18. Oktober 1805 med dens Forbud mod Salg af Viser og mod Avisernes Meddelelser om Rygter var et tydeligt Fingerpeg om den indtraadte Forandring.

Kun fra en enkelt Side mødte Pressen til en vis Grad Forsvar og Undskyldning: hos Københavns Politimester Etatsraad *Hans Haagen*¹⁾.

Denne Mand har efterladt sig et godt Navn i Byens Historie. Politimesterstillingen, som under en svag For-gænger havde mistet adskillig Autoritet, skaffede han hurtig dens Anseelse tilbage. Ikke mindst under Slaget paa Reden og Københavns Bombardement viste han sig Stillingen voksen og optraadte myndigt og omsigtsfuldt. Med en udpræget Samvittighedsfuldhed og Retfærdighedssans forenede han dog adskillig Stejlhed og Selvsikkerhed. Tilbøjelig til Hypokondri manglede han Evnen til i Ro at behandle de mange Vanskeligheder, som i hans Embede var uundgaaelige, følte sig forfulgt af sine Overordnede, slog fra sig i ubehersket Vrede og kom derved ofte i en uholdbar Stilling.

I sin Opfattelse af Pressens Arbejde og sin egen Censorgerning viste Haagen Bonsens og adskillig Liberalitet.

¹⁾ Om ham se O. Nielsen i Biograf. Lex. VI. S. 436 og den dér anførte Litteratur.

Særlig for Seidelin og hans *D a g e n* nærrede han virkelig Sympati og sørgede for, at det stadig var underlagt hans personlige Tilsyn. Seidelin er en retskaffen Mand, har han gentagne Gange udtalt, højst en Fusentast, som synde af Ubesindighed. Hans Blad — erklærede han ved Lejlighed overfor Kronprinsen¹⁾ — yndede han meget og haabede, at det med Tiden vilde blive i Stand til ganske at slaa sine udenlandske Konkurrenter af Marken. Ét var dog den nødvendige Forudsætning, at det blev i Stand til straks efter Postens Ankomst at gaa i Trykken. »For at fornøye det Offentlige og tillige for at hielpe en Mand med Familie til Underhold, er det, at jeg selv læser og expedere[r] det strax«. Forholdene bidrog yderligere til at gøre Haagen til Seidelins Forsvarer. Ganske bortset fra det omstridte Retsspørgsmaal, om et Blad eller en Artikel, som i Forvejen havde været censureret, derefter kunde underkastes retslig Paatale, laa det i Sagens Natur, at en Embedsmand, som havde givet sit Imprimatur, ved senere Klager nødvendigvis maatte blive drevet over i Forsvarsstilling og tilbøjelig til at tage Forfatterens Parti. Besværinger over en formentlig uheldig Artikel blev i Virkeligheden rettet ogsaa mod Censoren, som havde ladet den passere. De følgende Aars Forhandlinger viser Omfanget af de Vanskeligheder, som derved kunde opstaa, og giver et interessant Bidrag til den københavnske Censurs Historie.

I alle de forskellige Mellemværender spillede *D a g e n* en Hovedrolle.

I Løbet af December 1805 havde *D a g e n* bragt et Par forholdsvis ligegyldige Nyheder. I Nr. 194 havde det meddelt, at det var Regeringens Tanke — foruden seks allerede tidligere udnævnte Feltpræster — endnu at ansætte tre nye, deraf den ene ved Generalstaben. To Dage

¹⁾ Skr. fra Haagen til Kronprinsen 4/10 1806. Kronprins Frederiks Arkiv Indk. Sager til Mem. Prot. II. 1806 Nr. 1118.

senere — i Bladets Nr. 196 — fortalte det, at en Kvinde, Johanne Knudsdatter, for Tyveri var bleven idømt 3 Aars Arbejde i Rasphuset. Mere skulde der ikke til for at vække Kancelliets Misfornøjelse. Den første Meddelelse fandt det i Strid med Plakaten af 18. Oktober 1805, som forbød i Aviserne at indføre Rygter om offentlige Foranstaltninger¹⁾; den sidste var ganske urigtig og saa meget uheldigere, som en saadan Domsafsigelse vilde være lovstridig og, da Rasphuset ikke optog Kvinder, tilmed uanvendelig²⁾. I begge Tilfælde skulde Politimesteren skaffe Oplysninger om Redaktørens Hjemmel. Forklaringen kom omgaaende. Underretningen om Feltpræsternes forestaaende Udnævnelse stammede fra Fyens Stifts Avis³⁾, medens den uheldige Meddelelse om Domfældelsen skyldtes en Sætterfejl og hurtigst mulig skulde blive berigtiget⁴⁾. Dermed gik Seidelin for denne Gang ud af Spillet: dog fik han indskærpet⁵⁾ — »da det i flere Henseender kan have ubehagelige Følger, at Retternes Domme urigtigen anføres i de offentlige Blade« — »at Høyeste Rets Domme agtes lige ved kongelige Befalinger«. For Haagen fik Sagen derimod et Efterspil.

Lad være, at Politimesteren følte sig oprørt over Kancelliets stadige Forfølgelse af Seidelin. Formen for hans Skrivelser røber dog tydelig nok en personlig Rancune, som maatte have Luft. Hvorom alting er, havde Haagen i alt Fald ikke følt sig tilfredsstillet ved i de paa-gældende to Sager ganske forretningsmæssigt at oplyse deres Omstændigheder. Kancelliets Henvisning til Plaka-

¹⁾ Skr. fra D. Kanc. til Politimester Haagen 12/12 1805. 2. Dep. Brev Nr. 2825.

²⁾ do. 14/12 1805. Smstds. Nr. 2847.

³⁾ Skr. fra Haagen til D. Kanc. 13/12 1805. Indl. til 2. Dep. Brev Nr. 2847.

⁴⁾ do. 18/12 1805. Smstds.

⁵⁾ Skr. fra D. Kanc. til Haagen 21/12 1805. 2. Dep. Brev Nr. 2902—03.

ten af 18. Oktober, erklærede han, var ganske overflødig. Selv om den paaankede Meddelelse viste sig urigtig, var der ikke sket nogen Ulykke. »Minima non curat Prætor«. Værrer var det, at han benyttede Lejligheden til et voldsomt Angreb paa den officielle Kollegialtidende, som redigeredes af to af Kancelliets fornemste Embedsmænd. Var Meddelelsen rigtig — hvad Kancelliet selv maatte vide — var den kun til Skade for dette Blad, der kom for sent og derved »synes at tabe i den Celebritet, som dets Udgivere paastaaer, og som det Offentlige ene kan afgøre, om det tilkommer.« Tydeligere lod det sig ikke antyde, at Kancelliembedsmændene af Konkurrencehensyn var Seidelin paa Nakken. Endnu voldsommere reagerede Politimesteren overfor Kancelliets Betegnelse af Domsmeddelelsen som »aldeles falsk«. Kan man hefte dette Prædikat paa Seidelin — skriver han — »saa forekommer det mig med mere Rigtighed at kunne anvendes paa Collegial-Tidendes Udgivere, som upaataalt den ene 8te Dag have anført Folk som allernaadigst udnævnte til Etats- og Justitsraader, og den anden 8te Dag have anført blandt Rettelser: Læs virkelig. I Sandhed have de Mænd været degraderede i deres Værdigheder, indtil Udgiverne af denne Tidende fandt for godt at rette denne Feil, og følgelig [have de] skadet disse Mænd«.

Selvfølgelig maatte Politimester Haagen efter disse Udtalelser være forberedt paa en Reprimand¹⁾). Kancelliet mindede ham da ogsaa paany om Plakaten af 18. Oktober 1805 og lod ham vide, at det var dets Pligt at vaage over, at Kongens Befalinger blev overholdt. Skarpere og mere direkte lød Svaret paa hans Angreb paa Kollegialtidende og dets Udgivere. »Iøvrigt finder Cancelliet sig — hedder det — opfordret til at erindre Dem om, at det ikke sømmer Kongens Embedsmænd i deres Skrivelser og Beretninger til Hans Majestæts Collegier at indblande

¹⁾ Anf. Brev fra D. Kanc. til Haagen ^{21/12} 1805.

Ting, som ere den Sag, hvorom der handles, eller det Collegium, til hvis Bedømmelse den indstilles, aldeles uvedkommende«. »Dersom ikke tvende Collegii Medlemmer selv havde af Politimester været angrebne, saa havde Svarene formodentlig ikke blevet saa milde,« skrev en af de angrebne, Kollegialtidendes ene Redaktør, den Deputerede Chr. Knudsen, i sin Beretning til Kancellipræsident Kaas¹).

Alligevel forsøgte Politimester Haagen at føre sin Krig igennem²). Blottelsen, han havde givet sig ved sit Anfald paa Kollegialtidende og dens Udgivere, parerede han med Paastanden om blot at have fremført et Eksempel paa »Tryk og Sætte Feils Muelighed«, som skulde begrunde, »at hvad som undskyldes hos den eene Udgiver maatte ogsaa undskyldes hos den anden«. »Jeg kan ikke troe eller indsee — tilføjer han — at jeg paa nogen Maade har fornærmet det høye Collegium ved at røre ved Collegial Tidenden; dens Udgiveres Stilling er meget adskillelig fra et Collegium«. Derefter førte han Krigen over i Fjendens Lejr, mindede om, at Kancelliet havde betegnet en Meddelelse i Dagen som »falsk«, at han havde givet det paa-gældende Nummer Paategning om at maatte trykkes, og saaledes af sine Foresatte var bleven beskyldt for at have givet Tilladelse til at trykke en falsk Efterretning. En slig Betegnelse kunde Haagen ikke lade sidde paa sig. »Af et Justits Collegium har jeg Ret at haabe Fritagelse for Udladelser, som berøver mig Æren« — skriver han og tilføjer — »dersom ieg nogensinde kunde saa aldeles glemme min Stilling, at ieg vovede paa at tillægge noget af, hvad det høye Collegium maatte have udstædt eller paategnet, Prædikat af falsk, er ieg vis paa, at Generalfiskalen fik Ordre at tiltale mig paa Ære og Embede; at man meere

¹) Skr. fra Knudsen til Kaas ²¹/₁₂ 1805. Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Brev 1805 Nr. 2847.

²) Skr. fra Haagen til D. Kanc. ²⁸/₁₂ 1805. Smstds.

frit kunde siige mig Fornærmelser, kan ieg ikke antage; Forordningen af 5te Julii 1793 dens 18de § beskytter mig i al Fald herimod¹⁾. Af Skrivelsens Tone og hele Indhold fremgik det tydeligt nok, at Politimesteren følte sig forfulgt af Kancelliet og nødt til at stille Sagen paa Spidsen. Han sluttede derfor ogsaa sin Erklæring med at udtale Formodningen om, »at en Adskillelse ønskes«, og sin Beredvillighed til i saa Fald at lade Sagen forelægges Kongen eller — om Kollegiet skulde foretrække det — at lade den paakende ved Domstolene.

Selvfølgelig var der for Kancelliet kun et at gøre: at imødekomme den krænkede Politimester. Striden mellem de to Myndigheder var efterhaanden naaet en saadan Bitterhed, at kun en højere Instans var i Stand til at træffe en Afgørelse. Som rimeligt var, tilfaldt det Kancellipræsident Kaas i en længere Redegørelse at forelægge den for Kronprinsen²⁾.

Kancellipræsidenten løste Opgaven med megen Behændighed. Sikkert med Rette antydede han, at Politimesteren i sit stille Sind ærgrede sig over at have ladet en flagrant juridisk Brøler passere, og at det derfor nok var mere »Bevidstheden om denne sin Brøde og hans Selvfølelse at have fortient en Irettesættelse, der opbragte ham mod Kancelliet, end den Benævnelse af falsk, der gives det ommeldte Avertissement«. Allerede derved var Politimesteren i al Stilfærdighed flyttet over paa Anklagebænken. Gennem et tilsyneladende Forsvar for hans Optræden — at Loven straffer Forfatteren og ikke Censor for en Meddelelse, som »explicite befindes lovstridig« — var det formentlig urimelige i hans Overfald paa Kancelliet bleven yderligere understreget. Med nøje og gammelt

¹⁾ Bestemmelse om Politimesterens Værdighed og Myndighed i Forordning om en forbedret Politiorning i København.

²⁾ Skr. fra Kaas til Kronprinsen ¹⁰/₂ 1806. Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Brev 1805 Nr. 2847.

Kendskab til Kronprins Frederik og hans Ejendommeligheder — derunder til hans Iver for at værne om Regeringens Anseelse og Værdighed — fremhævede Kancellipræsidenten, at det aabenbart havde været Politimesteren om at gøre at faa prøvet Styrke med Kancelliet. Selv skulde han gerne tilgive hans Fornærmelser — erklærede han — »men jeg troer, at Hans Majestæts Collegier og Embedsmænd hver i sin Kreds og efter sin Stilling bør haandthæves i den dem tilkommende Agtelse og Autoritet; gaar dette ikke i Civil Etaten som i Militair Etaten frem i en fortskridende Kiæde fra Monarken til den ringeste af Statens Tienere, saa ophører Orden og Lydighed«. Paa denne Baggrund var det kun en let gennemskuelig Form, naar Kancellipræsidenten samtidig fremhævede Haagens Fortjenester som Politimester, indstillede ham til Kronprinsens Mildhed og Naade og udtalte Haabet om, at »denne Sag maatte afgiøres paa den for Politimesteren lempeligste og hans Æmfindtlighed mindst krænkende Maade.«

Trods denne Appel har man sikkert i Kancelliet været lidet tilfreds med Kronprinsens Afgørelse¹⁾). Ganske vist fik Haagen en Reprimande — efter Sagens Forløb maatte den siges at være uundgaaelig — men rigtignok i den skaansomste Form og med Fremhævelse af Politimesterens Dygtighed og Pligttroskab. Særlig maatte det være Kancelliet føleligt, at det ikke opnaaede en udtrykkelig Godkendelse af dets Optræden.

Knap et Aar efter blev det galt paany²⁾).

Under Rubrikken »Uddrag af Breve fra flere Stæder i Sverrig« fandtes der i *D a g e n s* Nr. 152 for den 19. Sept. 1806 en Bemærkning om, at den svenske Konge paa Fre-

¹⁾ Skr. fra Kronprinsen til Statsraadet 4/s 1806. Kronprinsens Brevkopib. Nr. 131.

²⁾ De fleste Akter vedr. denne Sag findes som Indl. til *D. Kanc.* 2. Dep. Brev 27/s 1806 Nr. 2053.

derik Vilhelm III.s Forslag om russisk Mægling skulde have givet det haanlige Svar, »at han ikke skulde troe, at han subordinerede under Rusland, saa som Kongen i Preussen selv under Bonaparte«. Skønt der ikke af den preussiske Gesandt var bleven fremsat officiel Klage, besluttede Udenrigsdepartementet straks at gribe ind for om muligt derigennem at afværge videre Ubehageligheder.

I det foreliggende Tilfælde var der tilmed det særlige Moment, at Regeringen i Indrykkelsen af den odiøse Bemærkning øjnede en svensk Intrige, som den havde Lyst til at forpurre. Forholdet mellem Danmark og Sverige var i disse Aar lidet venskabeligt. Skønt fælles Interesser naturligt maatte have henvist de to Nabostater til intimt Samarbejde, var deres gensidige Mistillid stadig levende og voksede ikke mindst som Følge af den svenske Konges, Gustaf IV.s irritable og uligevægtige Sind. Et svensk Forbud mod Indførelsen af dansk Litteratur følte som en bitter Krænkelse. Det er karakteristisk, at et omtrent samtidig Brev fra Kronprinsen til Kancellipræsident Kaas¹⁾, som paalagde ham at drage Omsorg for, at Aviserne ikke bragte Angreb paa noget kronet Hoved, udtrykkelig tilføjede: »Kongen af Sverrig undtagen, som idelig forbyder vore Skrifters Indførsel«. At Kancellipræsidenten mente at have bemærket, »at Tonen i Bladet Dagen har paa nogen Tiid forandret sig meeget til Fordeel for Sverrig«, kunde kun forøge hans Mistanke om, at man i svenske officielle Kredse havde benyttet Dagen som Talerør. Udspurgt af Politimester Haagen bekræftede Seidelin Formodningen og erklærede, at den gengivne Anekdote var bleven ham tilsendt fra »en af Kongen af Sverrigs Favoriter i den Hensigt at gjøre den bekjendt«²⁾. Da man senere

¹⁾ Brev fra Kronprinsen til Kaas ²³/₉ 1806. — Kaas' og Kronprinsens Brevveksling findes i Rigsarkivet, Kaas' Breve i Kongehusets Arkiv, Kronprinsens i Kaas' Privatarkiv.

²⁾ Brev fra Kaas til Kronprinsen ⁴/₁₀ 1806.

gik ham nærmere paa Klingen, navngav han som sin Hjemmelsmand den lundensiske Professor Munck af Rosenschöld. Som Kaas bemærkede, pegede denne Oplysning ganske vist snarere i Retning af »en litterair Nyheds Kræmmer end en Favorit af Kongen«. Forskellige Udtalelser viser dog, at man ikke derfor lod Mistanken falde, men stadig gik ud fra dens Berettigelse.

Baade for Seidelin og Politimester Haagen var Sagen alvorlig nok. Den første var i Forvejen under Tiltale og stod i Fare for at miste sit Bogtrykkerprivilegium; den sidste havde vel for nylig redet Stormen af, men kunde vide, at hans Overordnede i Kancelliet neppe var ham gunstig stemt. I rigtig Erkendelse af Kronprinsens Tilbøjeligheder valgte de begge at erkende deres Forseelser. Straks i det følgende Nummer af *D a g e n* tilbagekaldte Seidelin den farlige Sætning og ansøgte samtidig om at faa Aktionen standset¹). Heller ikke Politimesteren gjorde Forsøg paa at tilsløre sin Fejltagelse. »Jeg har — skrev han til Kronprinsen²) — intet andet til mit Forsvar at fremføre end det, jeg henter fra en menneskelig Feyltagelse; jeg tilstaaer heel vel, at min Feyltagelse kan volde mange Ubehageligheder. Jeg iiler med at udbede mig Deres Kongelige Høyheds naadigste Tilgivelse«.

Disse Henvendelser var ikke overflødige. Kancelliets Embedsmænd havde ikke glemt deres Mellemværende med Københavns Politimester og har sikkert med Glæde grebet Lejligheden til om muligt at faa Oprejsning for deres sidste Nederlag. Skønt Kancellipræsidenten udtrykkelig bad Kronprinsen endnu en Gang at vise Skaansel mod Haagen, viser hans Beretning³), at han med Glæde fulgte den

¹) Seidelins Ansøgninger til Kongen og til Kronprinsen ²⁷/₁₀ 1806.

²) Skr. fra Haagen til Kronprinsen ²⁰/₁₀ 1806. Kronprins Frederiks Arkiv. Indk. Sager til Mem. Prot. II. 1806 Nr. 1062.

³) Brev fra Kaas til Kronprinsen ²⁷/₁₀ 1806. Jvnf. Skr. fra D. Kanc. til Kronprinsen ²⁷/₁₀ 1806. Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Brev Nr. 2053.

nes Opfordring til at paaminde ham om mere end hidtil at have sin Opmærksomhed henvendt paa Pressens Skriverier. »Det har været mig overmaade kiert at modtage fra D. K. H. den Befalning at give Politimester Haagen en Advarsel at paaagte, hvad der skrives mod kronede Hoveder; thi mine iidelige Paamindelser at behandle Censuren over Bladet »Dagen«s Forfatter noget strængere, end hidtil er skeet, frugter kun lidet. D. K. H. vil af Cancelliets Beretning med denne Post naadigst erfare, at der er indløben nye Klage fra det udenlandske Departement over Seidelin, som er sat under Tiltale, og Politimesteren for-tiener sandelig en meeget alvorlig Irettesættelse«¹⁾.

Havde Kancelliet haabet paa endelig en Gang at have faaet Lejlighed til at ramme den selvstændige Politimester, blev det alvorlig skuffet. Kronprins Frederik glemte ikke sin Velvilje for ham og fornægtede ikke sin vante Tilbøjelighed til at tilgive en Synder, som uden Omsvøb erkendte sin Forseelse. Hans Svar paa Haagens Bøn om Overbærenhed bærer Vidne om hans Sympati for den ellers saa pligtopfyldende Embedsmand.

Skrivelsen havde følgende Ordlyd²⁾:

Paa Deres Skrivelse har Jeg ikke villet undlade herved at give Dem til Svar, at den nidkiære Anstrængelse, hvormed De i Almindelighed opfylder de Dem paaliggende vigtige og besværlige Embedspligter, for min Person fuldeltigen overbeviser Mig om, hvor meget det strider mod Deres Ønske og Villie, naar en Forseelse indløber i en enkelt Green af Deres Embedsbestyrelse. Mængden af Deres Forretninger gjør en Feiltagelse af den Natur, som er mødt Dem ved Censuren af No. 152 af Bladet Dagen, lige saa mulig som undskydelig. Jeg indseer, at det næsten maa være uoverkommeligt for Dem ene at bestride Censurarbeidet ved Siden af alle Deres andre Forretninger, og ønsker derfor blot, at De vil benytte Politirettens Assessorsers

¹⁾ Kronprinsens anf. Brev til Kaas ^{28/6} 1806.

²⁾ Skr. fra Kronprinsen til Haagen ^{30/6} 1806. Kronprinsens Brevkopib, Nr. 262.

Hielp ved samme. Iøvrigt maa De være forsikkret om, at Jeg paaskønner Deres Embedsflid og Duelighed«.

Nu slog Kancelliet fuldstændig om.

Da det indgav officiel Forestilling om Sagen¹⁾, havde det opdaget, at Politimesteren, saalænge han beklædte sit Embede og skulde gøre Gavn i det, ikke maatte udsættes for nogen offentlig Ydmygelse. Selv over for Seidelin var man bleven tilbøjelig til at fare med Skaansel. Præsident Kaas var nu i Stand til at betragte hans Forseelse som en blot Ubesindighed. Tilmed viste det sig, at forskellige af de udenlandske Gesandter, først og fremmest den russiske, var tilbøjelige til at gaa i Forbøn for den uheldige Bladudgiver. Samtidig gjorde Udenrigsdepartementet sit til at lette Tilbagesaget. Naar det for Fremtiden blev forebygget, at lignende Artikler kunde fremkomme — erklærede det²⁾ — havde det intet at indvende imod, at den offentlige Aktion blev frafaldet. Saa langt vilde Kronprinsen dog ikke strække sig. Retten bør have sin Gænge, udtalte han³⁾, blandt andet for at »forpurre Hans Svenske Majestæts værdige Maade at lade indrykke det i vore offentlige Tidender, han enten ei drister sig til, eller det, han ei troer at kan vorde bekjendt nok ved at staae i hans Tidender«. Til Seidelin tog han intet videre Hensyn, men mente dog, at man altid vilde være i Stand til at formilde en eventuel Straffedom.

Da Rettens Afgørelse faldt, følte man dog ingen Anledning til at indfri dette Løfte. Skønt Seidelin ved Hof og Stadsretsdom den 13. December 1806 var sluppen med en Bøde paa 300 Rdl., blev Sagen appelleret til Højesteret og af denne Domstol den 14. Januar 1807 vurderet til Fængsel paa Vand og Brød i 14 Dage.

Endnu en Gang opstod der en Konflikt.

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Forest. ^{10/10} 1806, Res. ^{10/10}.

²⁾ Skr. fra Ud. Dep. til D. Kanc. ^{14/10} 1806.

³⁾ Brev fra Kronprinsen til Kaas ^{7/10} 1806.

I Nummeret for 13. December 1806 bragte Dagen en unægtelig ret udfordrende Artikel om Preussens og Ruslands Herskere, Frederik Vilhelm III og Alexander I. Tidspunktet, inden den militære Afgørelse paa Preussens Slagmarker var falden, kunde neppe være uheldigere valgt. For baade Haagen og Seidelin var det særlig farligt, at ikke alene Udenrigsdepartementet, men ogsaa Kronprinsen personlig var bleven irriteret. Dagens Artikel er saare ubehagelig — skrev han til Kancellipræsident Kaas¹⁾ — »særdeles da Censores vist neppe havde tilladt saadanne Udfald imod Kejser Napoleon«. Udenrigsdepartementet²⁾ gentog sin gamle Betragtning, at det var særlig uheldigt, at en saa upassende Artikel skulde fremkomme i »et af en neutral Regiering i dens Stater autoriseret Blad, og at saadant fra Censuren Side oversees og derved følgelig bliver udtrykkelig billiget og sanctioneret«.

For Politimesteren var det denne Gang en Fordel, at Kancelliet tydelig nok blev pikeret over Udenrigsdepartementets Klage. Kontorpatrotismen viste sin Magt. Ligesom Haagen gennem sine Overordnedes Reprimander blev tvunget over i Forsvarsstilling for Seidelin, førte Udenrigsdepartementets stadige Klager til et lignende Resultat³⁾. Justitskollegiet var sig bevidst for sit eget Vedkommende »med uafbrudt Nidkjerhed og uopfordret« at have gjort sin Pligt og mente derfor at kunne haabe »ikke at blive krævet til Ansvar for Domstolenes ulige Meninger og underordnede Embedsmænds Forhold«. Hverken mod Seidelin eller Haagen følte det denne Gang Lyst til at skride ind. Den første havde i Forvejen en Sag svævende

¹⁾ Brev fra Kronprinsen til Kaas ²⁶/₁₂ 1806.

²⁾ Skr. fra Ud. Dep. til D. Kanc. ¹/₁ 1807. Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Registr. ¹⁰/₁ 1807 Nr. 58.

³⁾ Beretning fra D. Kanc. til Kronprinsen ¹⁸/₁ 1807. Kronprints Frederiks Arkiv. Indk. Sager til Mem. Prot. I. 1807 Nr. 174.

ved Højesteret, »ved Udfaldet af hvilken han mueligen vil blive sat ud af Stand til oftere at forsee sig paa lige Maade«; med Hensyn til den sidste var Spørgsmaalet vanskeligt og Fortolkningen af de gældende Love yderst omstridt.

Politimester Haagen fastholdt sin sædvanlige Fremgangsmaade: med Hensyn til Kollegiernes Klager at sætte haardt imod haardt, men paa Kronprinsens Anker at svare med Undskyldninger og underdanig Afbigt. Udenrigsdepartementets Skrivelse — erklærede han¹⁾ — var »affattet i en saa afgjørende og bestemt Tone«, at han som Censor var afskaaret fra at svare paa den, men maatte henvise til Lovene og haabe, at disses Bestemmelser »vil være nok til min Retfærdiggjørelse, uden at være udsat for en vilkaarlig Irettesættelse eller Bebreidelse«. Samtidig søgte han i en udførlig Redegørelse, stilet til Kronprinsen, at retfærdiggøre sin Optræden og formilde sin Herre²⁾. Den offentlige Tone var bleven slemt forgrovet — indrømmede han — men fulgte kun Eksemplet fra oven. »Lige som Kabinetterne have adopteret et Sædelighed og Anstændighed fremmed Sprog, saaledes have Styverfængere i Skrifter gjort det samme. En Marat, en Robespierre fandt Tilbedere og Forsvarere; hvorfor skulde ikke et Sprog, en Tone, som er den letteste at skrive i, finde det samme?« Som yderligere Undskyldning anførte han de uklare Lovbestemmelser og fremhævede den uheldige Omstændighed, at Censors »maa trykkes« blev paaført Bladenes forskellige Numre og derved gav de fremmede Diplomater Anledning til at betegne dem som officielle.

Politimester Haagen bar for saa vidt Sejren hjem,

¹⁾ Skr. fra Haagen til D. Kanc. ⁵/₁ 1807, Indl. til D. Kanc. 2. Dep. Registr. ¹⁰/₁ 1807 Nr. 58.

²⁾ Skr. fra Haagen til Kronprinsen ³/₁ 1807. Kronprins Frederiks Arkiv. Indk. Sager til Mem. Prot. II. 1807 Nr. 59.

som Kronprinsen bestemte, at der intet videre skulde foretages.

Alligevel var han ikke tilfreds. Selv om han personlig var sluppen helskindet ud af sine Konflikter med de forskellige Kollegier, var Retssagen mod Seidelin stadig gaaet sin Gang. I sin hypokondre og bitre Sindsstemning følte han det som en Forsmædelse og havde Fornemmelser af ved at have undladet Indskriden at bære Skylden for Redaktørens Forseelse. Seidelin — skrev han¹⁾ — »er en Fusentast, men ikke ond. Jeg har mange Beviser for hans gode Villie for Regieringen og det Offentlige«. Ogsaa hans egen Stilling blev umuliggjort. At Sagen var bleven paadømt ved Hof- og Stadsretten var slemt; værre dog, at den derefter var bleven appelleret til Højesteret. »Hvordan det end gaaer, er ieg compromitteret, og det skulde inderlig krænke mig, om nogen formedelst min Oversigt skulde blive ulykkelig. Deres Kongelige Højhed! Jeg beder sieldent, næsten aldrig, om noget, opfyld min Begiering, hvorpaa min Rolighed, min Ære, saameget be-roer«. At det under disse Forhold maatte gøre et sønderknusende Indtryk paa Haagen, da Højesteret den 14. Januar dømte Seidelin til Fængsel, ligger lige for. I sin op-hidsede Sindsstemning følte han det, som om alle Myn-digheder havde sammensvoret sig om at gøre hans Stil-ling uholdbar og besluttede at tage sin Afsked.

Hans Skrivelse til Kronprinsen, affattet Dagen efter Højesteretsdommen, vidner om hans Sindsstemning²⁾. Hele det foregaaende Aars Lidelser og Vanskeligheder taarner sig op for ham. Af det Danske Kancelli — skriver han — er jeg bleven »anseet for en Skive, man best kunne skyde til Maals efter. . . . Fra andre Offentligheders Side har man ikke taget i Betænkning at foreslaae mig til

¹⁾ Anf. Skr. fra Haagen til Kronprinsen ⁸/₁ 1807.

²⁾ Skr. fra Haagen til Kronprinsen ¹⁵/₁ 1807. Kronprins Frederiks Arkiv. Indk. Sager til Mem. Prot. I. 1807 Nr. 203.

Irettesættelse, Tiltale etc., endskjønt den bogstavelige Ret har været paa min Side«. Dommen over Seidelin har nu gjort Udslaget. »Et Pennestrøg vilde have tilintetgjort hans Forbrydelse. Min Efterladenhed heri har fremkaldet en Forbryder. Min Embeds-Agt, min Tillid er tabt ved denne Efterladenhed. Der er intet videre tilbage for mig end underdanigst at anholde hos Deres Kongelige Høyhed om i Naade at maae afgaae fra et Embede, hvor min Embeds Agtelse og Tillid strandede. Hvad jeg ejede for største Deelen er tilsat og mit Helbred svækket. Uden Vanskelighed vil samme besættes med en Mand, forsynet med bedre Evner, men aldrig med bedre Villie for Kongen, hans Huus og det heele Offentlige.«

Efterhaanden faldt Haagen dog atter til Ro. Kronprinsen forsikrede ham om sin stadige Tillid¹⁾, og ogsaa Kancellipræsident Kaas synes efterhaanden at være bleven tilbøjelig til en retfærdig Anerkendelse af Politimesterens mange gode Egenskaber. »Han er en meget reedelig Mand — skrev Kaas til Kronprinsen²⁾ — og naar man vil have det for Øye og tillige være noget overbærende med Svagheder og hans naturlige Hæftighed, saa er han ikke vanskelig at komme til Rette med.«

For Pressen fik de mange Sager derimod et alvorligt Efterspil.

Samtidig med at Kronprinsen gjorde Kancelliet opmærksom paa D a g e n s sidste uheldige Artikel, tilkendegav han Ønsket om at forebygge Gentagelser. Ikke alene — skrev han³⁾ — er slige Artikler egnet til at fordærve Nationens Aand; de lægger os ogsaa ud med Magter, paa hvis Venskab vi maa stole. Det vil derfor være nødvendigt — tilføjede han — at indskærpe Censuren ikke at

1) Skr. fra Kronprinsen til Haagen ²⁰/₁ 1807. Kronprinsens Brevkopib. Nr. 83.

2) Brev fra Kaas til Kronprinsen ²⁴/₁ 1807.

3) Brev fra Kronprinsen til Kaas ²⁰/₁₂ 1806.

tillade Bladartikler, som er rettet mod nogen Regering eller Nation. »Jeg undtager dog derfra virkelig historiske Fakta, som ei ere med Anmærkninger forbundne, og Documenter, som ere saa notoriske, at man ikke kan ansee disse som personelle Angreb«.

Kancellipræsident Kaas ønskede intet hellere end at imødekomme Kronprinsens Ønsker. »Den Begjærlighed — skrev han¹⁾ — hvormed ethvert Angreb, enhver Fornærmelse mod andre Magter og fyrstelige Personer udtrages af franske Blade og oversættes i vore meest populære Skrifter, har længe indigneret mig, men jeg har været frygtsom for at foreslaae Midler derimod, da de milde for det meeste ere uvirksomme og de haardere mueligviis kunde ansees betænkelige at vælge«. Dertil kom, at Chr. Colbjørnsen — »der altid med Varme vil forsvare den Deel af Lovgivningen, hvortil han er Forfatter« — bestandig har gjort gældende, at der intet Tilfælde kunde tænkes, som ikke var forudset i Forordningen af 27. September 1799. Kaas vilde i og for sig ikke bestride denne Paastand — navnlig saalænge Colbjørnsen var Højesteretsjustitiarius og denne Ret vilde bøje sig for hans Fortolkninger — men fandt det i mange Tilfælde heldigere i Overensstemmelse med Kronprinsens Ønske at træffe forebyggende Foranstaltninger. Han konkluderede derfor i Ønsket om for Fremtiden at sætte alle Aviser og periodiske Blade under et strengere Opsyn og anbefalede at indskærpe Myndighederne paa det mest effektive at overholde Lovgivningens Bestemmelser om Tilsyn med alle Aviser og periodiske Blade paa under 24 Ark (Anordningen af 27. September 1799 § 26 og 27). Ganske vist var der i Presseanordningens § 8 bleven fastsat Straf for at fornærme fremmede Magter »enten ved at laste og for-

¹⁾ Brev fra Kaas til Kronprinsen ^{30/12} 1806. Jvnf. Skr. fra D. Kanc. til Kronprinsen ^{30/12} 1806. Kronprins Frederiks Arkiv. Indk. Sager til Mem. Prot. I. 1807 Nr. 27.

haane de regierende Personer eller, uden at nævne sin Hiemmel at tillægge saadanne Regieringer uretfærdige og skammelige Handlinger«. Da denne Bestemmelse imidlertid gentagende Gange havde voldt Vanskeligheder, foreslog Kancellipræsidenten en ny: »at Indrykkelsen af Efterretninger, som indeholde Fornærmelser mod fremmede Magter, der staae i venskabelig Forbindelse med de danske Stater, ingenlunde kan ansees hjemlet derved, at saadant tilforn har været fremført i andre offentlige Blade, da enhver Redacteur eller Udgiver staaer til Ansvar for sine Handlinger«. Tilsyneladende var det yderst uskyldigt, naar det samtidig blev foreslaaet at tillade Politimyndighederne, om Redaktør og Forfatter skulde ønske det, forinden Trykningen at gennemse Manuskript eller Korrektur. I Virkeligheden vilde der dog derved blive aabnet Adgang til en Slags halvt frivillig Censur, som yderligere indskrænkede Pressefriheden.

Efter Ordre fra Kronprinsen¹⁾, som fandt, at man ikke ved almindeligt Kancellicirkulære kunde »give noget Lovbud en Fortolkning, der ikke ligefrem lader sig udlede af Lovgivningens Ord og Mening, men snarere indeholder en Udvidelse af samme eller et Tillæg til samme«, blev derpaa den 10. og 13. Januar 1807 udsendt en Skrivelse, som, næsteften at give Adgang til den foreslaaede frivillige Forhaandscensur, anmodede samtlige Overøvrigheder om at indskærpe Politimesteren at sørge for Overholdelsen af Trykkefrihedsanordningens §§ 26 og 27²⁾. Samtidig medfulgte et særligt kongeligt Reskript, som skulde forebygge Fornærmelser mod fremmede Regeringer³⁾:

»Da Vi efter Vore Neutralitets Grundsætninger ingenlunde

¹⁾ Skr. fra Kronprinsen til D. Kanc. ^o/₁ 1807. Kronprins Frederiks Brevkopib. Nr. 6.

²⁾ Fogtman: Reskripter.

³⁾ Smstds.

kunne tilstæde, at Vore Undersaatter bidrage til ved Trykken at udbrede, hvad krigsførende Magters Undersaatter alene kunde have Frihed giensidig at offentliggjøre, saa ville Vi . . . have Dig alvorligen befalet . . . at standse Forhandlingen og Uddeelingen af enhver Tidende, samt af ethvert periodisk Blad eller Skrift, der maatte indeholde nogen Beretning, Bemærkning eller Udladelse, som kan ansees at være fornærmelig eller forhaanende for nogen fremmed Magt, Fyrste eller regierende Person, og det uanseet at Forfatteren, Oversætteren eller Udgiveren maatte paaskyde andre offentlige Blade eller Skrifter som sin Hiemmel for slige Artikler«.

IV.

Ved Krigens Udbrud i August 1807 indlededes en ny Fase i Presselovgivningens Historie. Ikke alene fulgte Regeringen Eksemplet, som i de foregaaende Aar var bleven givet af de forskellige krigsførende Magter, og søgte gennem diplomatisk Indskriden at forhindre, at der i Udlandets Aviser og periodiske Blade fremkom Meddelelser, som af militære eller politiske Grunde vakte dens Ubehag. Endnu mere maatte det dog være den magtpaaliggende, at Landets egne Presseorganer afholdt sig fra alle Tilkendegivelser, som indeholdt Oplysninger, der kunde være Fjenden til Nytte.

En Regn af Kancellicirkulærer — delvis fremkaldt ved Meddelelser i D a g e n og andre Aviser — stræbte at forebygge slige Uheld. Allerede den 8. December 1807¹⁾ blev det som Hovedregel indskærpet, at der ikke i Bladene maatte fremkomme nogen Efterretning, som kunde give Fjenden Oplysning »om en forehavende Foranstaltning eller Indretning til det Offentliges Gavn eller Sikkerhed«, endsige om militære Forholdsregler, af hvad Art tænkes kunde, specielt om Anlæg af Batterier, Orlogsskibes Togter eller Kaperes Styrke. En Række andre og mere specielle Kundgørelser fulgte efter. Den 19. April 1808²⁾

¹⁾ Fogtman: Reskripter.

²⁾ Fogtman: Reskripter.

blev der udstedt Forbud mod Meddelelser om Posternes Afgang og Ankomst til Sjælland, »siden alt saadant kan være Fædrenelandet til Skade og Fienden til Fordeel«. Tre Maaneder senere, den 16. Juli¹⁾ blev Forbudet udvidet til ogsaa at gælde Oplysninger om Kanonbaadenes Bevægelser og den 22. November²⁾ til at omfatte Koffardiskibe. Endelig den 28. September 1810 fremkaldte forskellige Notitser i D a g e n et nyt Forbud³⁾ mod at give Underretning om afsendte eller ankomne Varepartier, meddele, at de er kostbare »eller andre saadanne utidige Beskrivelser«. Verdenskrigens utallige indskrænkende Bestemmelser har saaledes hundreदारige Forbilleder. At der ogsaa blev udstedt Forbud mod Pressemeddelelser om Kongens forskellige Rejser⁴⁾ eller om Spaniolernes Oprør⁵⁾, siger sig selv. At det ogsaa blev udstrakt til at gælde Begivenhederne i selve Spanien var mere fjerntliggende⁶⁾.

Farligere var det, at Regeringen samtidig paa forskellig Maade sørgede for at paavirke Stemningen og afskære selv den ringeste Mulighed for Kritik eller ubehagelige Bladmeddelelser. Da man saaledes ved Lejlighed fandt, at der i adskillige periodiske Blade blev indrykket utidige Ræsonnements om Danmarks politiske Forfatning og Forsvarsvæsen, Meddelelser, som »endskjønt ikke i strængeste Forstand stridende mod Anordningen om trykte Skrivter i Almindelighed, dog under nærværende Conjuncturer ere høist upassende«, blev Resultatet et nyt Kancellicirkulære den 14. November 1807⁷⁾, som indskærpede Censurmyndighederne bestandig »at have Dan-

¹⁾ Kancellicirk. ¹⁰/₇ 1808. D. Kanc. 2. Dep. Brev Nr. 2116.

²⁾ do. ²²/₁₁ 1808. Smstds. Nr. 3452.

³⁾ do. ²⁸/₉ 1810. Smstds. Nr. 2971 b.

⁴⁾ Skr. fra D. Kanc. til Kbhvns. Politimester ²⁴/₁₀ 1808. D. Kanc. 2. Dep. Brev Nr. 3181. og ²/₁₀ 1809, Smstds. Nr. 2718.

⁵⁾ Kancellicirk. ³/₈ 1808. D. Kanc. 2. Dep. Brev Nr. 2294.

⁶⁾ do. ¹/₈ 1808. Smstds. Nr. 2270.

⁷⁾ Fogtman: Reskripter.

mårks nu værende Krigstilstand for Øie« og derfor ikke tillade nogen Artikel, »som maatte indeholde Raisonnements eller Efterretninger, der under Krigstilstanden kunde være skadelige ved at give Fjenden Oplysninger, han ei bør have, eller ved at svække og tilintetgjøre den offentlige Tillid og den National-Aand, som burde besjæle hver sand dansk Mand til dobbelt Anstrængelse under Fædrenelandets nærværende Stilling«. At et slikt Paabud var ganske ubestemt og Fortolkningen derfor yderst vilkaarlig, tog Regeringen sig meget let. Som Kancelliet ved Lejlighed bemærkede¹⁾, maatte man gaa ud fra, at Censurmyndighedernes Kundskaber og de Oplysninger, deres Embedsstilling forudsatte, var dem tilstrækkelig Vejledning, »ligesom H. Mjst. ogsaa anseer det vist, at den Avisskriver, der kjender Allerhøystsammes Villie og ikke besidder Klogskab nok til at undgaae Overtrædelser af samme, aldeles mangler Kald til at være politisk Skribent.«

Alligevel gjorde Regeringen sit til at vejlede Pressen²⁾. Paa Forslag af Udenrigsdepartementet blev det i 1808 overdraget en af dets tidligere Embedsmænd, Sekretæren i Ordenskapitlet, Legationsraad *Manthey*, at udgive en særlig Avis, som stod direkte under Departementets Censur og af dette blev forsynet med alle nødvendige Oplysninger. *Manthey* traadte i Forbindelse med Brødrene *Berling*, hvis *Berlingske Tidende* derefter antog Navnet *Den danske Statstidende* og saaledes fik til Opgave at tjene til Kilde for Landets øvrige Blade og derigennem virke hen til, at ogsaa disses Udtalelser blev »in Uebereinstimmung mit der wahren Lage der Dinge und mit den Gesichtspuncten, den Absichten und dem Interesse der Regierung«. Dette Blad skulde dog ikke

¹⁾ Kancellicirk. 1/8 1808. D. Kanc. 2. Dep. Brev Nr. 2270.

²⁾ Til det fig. findes Akterne i Ud. Dep. Alm. Korr. S. Lit. T. Tidender og Aviser IV. 1773—1848.

komme til at virke alene ved Eksemplets Magt. Inden længe klagede Manthey over, at de øvrige Aviser, navnlig Dagen og Nyeste Skilderi af de udenlandske Blade bragte Meddelelser, som i Statstidende kun blev indrykket med de nødvendige »Udeladelser og Forandringer«. Han ønskede derfor en Bekendtgørelse udstedt, som umuliggjorde denne Trafik, forbød de øvrige Redaktører at optage Artikler, som ikke forinden havde været meddelt i Statstidende, og stillede dem i Udsigt, at Domstolene ikke vilde tage anden Hjemmel for gyldig end den ordrette Gengivelse efter dette Organ. Skønt Udenrigsdepartementet fulgte Henstillingen, dog med Indskrænkningen, at Forbudet alene skulde gælde Meddelelser, som »i politisk Henseende kunde være paa nogen Maade Betænkelighed underkastet eller udfordre nogen særdeels Forsigtighed og Opmærksomhed ved Udtrykkenes Valg«, gik Forslaget dog ikke glat igennem. Med Rette gjorde Kancelliet opmærksom paa de farlige Konsekvenser og fremhævede¹⁾, at det selvsagt vilde være Censurmyndighederne umuligt at afgøre, hvad der efter Udenrigsdepartementets Opfattelse kunde være betænkeligt. Resultatet blev da ogsaa en kongelig Resolution, som indskrænkede Forbudet til blot at gælde Efterretninger, som fremkom i Blade, officielle eller uofficielle, der blev udgivet i fjendtlige Lande eller stod under en fjendtlig Regerings Indflydelse. Selv med denne Indskrænkning betegnede Bekendtgørelsen af 13. December 1808²⁾ dog et nyt og farligt Indgreb i Pressens Frihed.

Alligevel var Regeringen ikke tilfredsstillet.

Da Kong Frederik VI stadig fandt, at adskillige Bladfornere manglede Takt og Kundskaber, og derfor ønskede dem underkastet et endnu nøjere Tilsyn, udgik der

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Forest. 1808 Nr. 423. Forest. ²/₁₂, Res. ⁰/₁₂.

²⁾ Fogtman: Reskripter,

under 2. Oktober 1810 en ny Kancelliplakat¹⁾, som endelig i fuldgyldig Form indførte Censuren. Den kom ikke alene til at gælde Avisernes politiske Efterretninger, men omfattede deres samlede Indhold. Da det samtidig blev fastsat, at ingen uden særligt Privilegium maatte udgive noget Blad, som indeholdt politiske Nyheder eller Meddelelser, var Pressen unægtelig bleven forsvarlig bunden. Skulde der trods Censuren — som kom til at paahvile en særlig Embedsmand, Legationsraad *Nissen* — fremkomme uheldige Bladartikler, havde Regeringen det saaledes altid i sin Magt ved en blot administrativ Inddragelse af Privilegiet at forhindre Bladets Fortsættelse.

De forskellige Privilegier, som blev udstedt, gav tilmed overordentlig stramme Forskrifter for Bladenes Indhold. Seidelins Privilegium af 12. Marts 1811 havde saaledes følgende Ordlyd²⁾:

G. v.: At Vi efter herom all. giort Ansøgning og Begiæring allernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og hermed bevilge og tillade, at Os elskelig Claus Henrich Seidelin, Lieutenant ved Kiøbenhavns borgerlige Artillerie af Vor Kongl. Residentsstad Kiøbenhavn, maae fortsætte det af ham udgivne politiske Blad, under Titul Dagen, paa følgende Betingelser.

1. Intet Rygte maae i Bladet optages.
2. Ligesaa lidet maae deri indføres Efterretninger og Uddannelser, som kunde være anstødelige, fornærmelige eller ubehagelige for venskabelige og allierede Regieringer, saaledes som dette ved Vor Resolution 30. Julii 1808 og Vor Resolution af 9. Decbr. s. A. alt forhen er bestemt og indskiærpet, og giennem Vort Cancellie communiceret Øvrighedene.
3. I Særdeleshed maae Udgiveren afholde sig fra med spøgende, spottende eller bidende Vendinger at fremsette de politiske Tildragelser, som efter deres Beskaffenhed alleene bør foredrages i en simpel historisk Stil. Det samme skal ogsaa gielde i Henseende til Bedømmelser eller

¹⁾ Schou: Forordninger. Jvnf. D. Kanc. 2. Dep. Forest. 18/0 1810, Res. 29/0 Nr. 134.

²⁾ D. Kanc. 2. Dep. Registr. 12/3 1811 Nr. 341.

Anmærkninger over politiske Tildragelser, som uddrages af fremmede Blade. Allermindst maae Udgifveren tillade sig at give nogen Regiering eller Nation Tillægsbenævnelser.

4. Neden hver Artikel maae tilføies, af hvilket inden- eller udenlandsk Blad samme er taget, og naar Udgifveren er første Anmelder af nogen indenrigsk Tildragelse, bør han for vedkommende Censor foreviise sin Hiemmel.
5. Udgifveren staaer ligefuldt til Ansvar for sit Blad og Gien-tagelsen af en i sig selv utilladelig Artikel bliver ham at tilregne, uanseet at han kan beviise, at samme er udtaget af noget andet indenrigsk Blad.
6. Intet Factum, der i fremmede Blade anmeldes som passeret her i Rigerne, maae som saadant optages i Bladet, da intet fremmed Blad i saa Henseende kan ansees som tilstrækkeligen underrettet.
7. Indenrigske Efterretninger af den Beskaffenhed, at deres Bekientgiørelse kan være skadelig enten i Følge Statens Krigsforhold eller øvrige politiske Forhold, maae aldeles ikke meddeeles i Bladet.
8. Til desto større Sikkerhed for, at disse Forskrifter ikke skulle overtrædes af Bladets Udgifver, skal han under Privilegiets øieblikkelige Fortabelse være pligtig til ikke at lade nogen Deel af sit Blad trykke eller uddeele in publico, før enten Manuskript eller det første Korrekturark er foreviist den anordnede Censor, som til Beviis herom skal paa-tegne sit Navn paa Manuskriptet eller Korrektur Arket; dog uden at hans Navn eller Imprimatur behøves at trykkes paa Bladet.
9. Denne specielle Censur skal heele Bladet være undergivet, endog for dets ikke politiske Artikler.
10. Da Censor under Embeds Ansvarlighed skal paasee, at intet skadeligt eller upassende bliver indrykket i Bladet, saa skal han have Magt til i Følge denne ham paaliggende Pligt at udstryge, hvad han finder at være af den Beskaffenhed, at de ei bør offentliggjøres, eller efter Omstændighederne tilbageholde hele Bladets Trykning. Imidlertid skal Censors Ansvarlighed dog ikke frietage Udgifveren for Ansvar.
11. Dersom Udgifveren af Bladet overtræder, hvad her er befalet, skal saadant [have] arbitrair Straf eller efter Omstændighederne Privilegiets Fortabelse til Følge, og skal

- Udgiveren uden videre underkaste sig Cancelliets Decision i Henseende til Straf af Mulkter, ligesom og Straffen af Privilegiets Fortabelse vil blive at bestemme ved Vor Resolution efter Cancelliets derom indlæggende Forestilling.
12. Dette Privilegium haver bemelte Lieutenant Seidelin strax at foreviise for Stedets Politimester, hvor Bladet udgives, og at erhverve hans Paategning om Foreviisningen paa samme, førend deraf gøres noget Brug.

Seidelin havde gentagne Gange været ved at bukke under for de mange Vanskeligheder og uafsladelige Kampe med Myndighederne. Allerede faa Aar efter, at han var begyndt sin Virksomhed som Bogtrykker, havde han i Læsendes Aarvog for 1800¹⁾) fundet Anledning til at udtrykke sin Afsky for litterære Processer og Ønsket om at finde en Køber, som vilde sætte ham i Stand til »at gavne Fædrelandet paa en anden tryggere Bane«. Til noget Resultat førte denne Henvendelse dog ikke, saa lidt som hans Forsøg paa i 1805 — efter at han var bleven fradømt sit Bogtrykkerprivilegium — at opnaa Bevilling som Translatør i en Række forskellige Sprog²⁾). Der blev ikke andet for ham at gøre end at fortsætte sin Virksomhed som Bladudgiver og derigennem at skaffe sig og sin Familie et beskedent Underhold.

Til Trods for alle Vanskeligheder kom hans sidste Aar til at forløbe i nogenlunde Ro. Gjort klog af mangeaarig Skade, var han efterhaanden bleven forsigtigere i Valget af sine Udtryk. Belært af bitre Erfaringer, vel ogsaa i Aarenes Løb noget kølnet i sine oppositionelle Tilbøjeligheder, havde han forstaaet Nødvendigheden af at tage Hensyn til Regeringens Ønsker. Samtidig havde dog ogsaa de Styrende faaet større Forstaaelse for hans gode Egenskaber. Hans franske Sympatier, tidligere en bestandig Kilde til Anstød, kunde kun anses for fortjenstfulde i

¹⁾ S. 102.

²⁾ Skr. fra D. Kanc. til Kbhvns. Mag, ²³/7 1805. 2. Dep. Brev Nr. 1715.

en Tid, da Napoleon var Kongens mægtige Allierede og England hans bitre Fjende. Selv om der endnu ved Lejlighed kunde falde Advarsler af¹⁾, var Tonen bleven en anden og adskillig mere hensynsfuld. Da Seidelin i Vinteren 1807 blev affordret en Erklæring om nogle Meddelelser, han havde bragt om engelske Flaadebevægelser, erklærede Kancelliet saaledes paa Forhaand ikke at tvivle om, at Udgiveren til Hjemmel havde paalidelige Kilder²⁾. Endnu tydeligere aabenbares Omslaget, da Seidelin i 1811 ansøgte om paany at faa Tilladelse til ved egne Redskaber og Folk at trykke sine Blade. Hos alle Myndighederne mødte han idel Venlighed³⁾. Censoren udtrykte Tilfredshed med den Aand, der herskede i hans Blade. Andre fremhævede hans Dygtighed som Bogtrykker, medens selve Kancelliet karakteriserede ham som »en talentfuld og kundskabsrig Mand, . . . hvis periodiske Blade ere læste med almindelig Interesse«, og som nu, »da han saa længe for sin Uforsigtighed har bødet ved Savnet af sit Privilegiums Brug, fortjener at tilstaaes den ansøgte Naade, der ikkuns er en Deel af det, som er ham fradømt«.

Desværre for Seidelin kom han kun i ringe Grad til at føle Virkningen af dette Omslag. 3 Dage efter, at Privilegiet var bleven udfærdiget, den 5. April, afgik han ved Døden kun 50 Aar gammel. Hvad Seidelin havde saaet, høstede nu hans Enke. Kun faa Maaneder efter, den 12. Juli 1811, fik hun i fuld Udstrækning tilstaaet Mandens i 1805 fradømte Bogtrykkerprivilegium⁴⁾. Selv om Seidelin saaledes ikke fik Gavn af Kancelliets forandrede Op-

¹⁾ Se D. Kanc. 2. Dep. Breve ^{18/4} 1809 Nr. 946, ^{18/5} 1809 Nr. 1232 og ^{19/1} 1811 Nr. 151.

²⁾ do. ^{22/12} 1807 Nr. 2549.

³⁾ Om det fig. se D. Kanc. 2. Dep. Forest. 1811 Nr. 108. Forest. ^{5/3}, Res. ^{26/3}.

⁴⁾ D. Kanc. 2. Dep. Registr. ^{12/7} 1811 Nr. 1025.

fattelse, har Bevillingen alligevel Karakteren af en velfortjent Opregnsning. Var Seidelin end ikke nogen betydelig Mand, havde han dog i en vanskelig Tid med Trofasthed røgtet et nødvendigt Kald og paa mange Maader bidraget til politisk Oplysning. Hører han end ikke til den københavnske Presses store Navne, indtager han alligevel en smuk Plads i dens Annaler.

EN FORGLEMPT GRAV.

AF VICTOR KROHN.

Naar man fra Østbanegaarden gaar ud ad Østerbrogade og følger dennes østre Allé, kommer man, efter at have passeret Kristianiagade, først til et Stykke af Garnisonskirkegaarden, der her naar helt ud til Alléen og kun er skilt fra denne ved en ret dekorativ Mur; men naar denne er passeret, trækker Kirkegaarden sig pludselig ca. 40 Alen tilbage, og mellem denne og Alléen findes en Strimmel Jord, der strækker sig helt op til Kirkegaardens nordlige Indkørsel. Paa dette Stykke Jord findes nu — regnet fra Byen — først Stenhugger S. P. Nielsens Plads for Gravmonumenter, derefter H. C. Christiansens Automobilgarage, Gartner C. Preislers Butik med tilhørende Jordstykke, Vigand Møllers Udstillingsplads for Gravmonumenter, atter et Stykke Jord tilhørende Gartner Preisler og endelig Grosserer H. Simonsens store Villa.

Den sydligste Del af dette Areal indtil den lave Mur, der danner Grænsen mellem Vigand Møllers Udstilling og Gartner Preislers nordligste Jordstykke, blev den 19. Juli 1770, af daværende Præst ved Almindeligt Hospital, Marcus Volquartz, indviet som Kirkegaard for de fattige fra nævnte Hospital og var saaledes underlagt Fattigvæsenet, medens den nordligste Del, hvor der indtil for nylig har været Begravelsesplads for Hunde, blev anvendt som

Kirkegaard for Stokhusslaverne og saaledes stod under de militære Myndigheder.

Disse to Kirkegaarde var oprindeligt betydeligt større, men blev i Tiden omkring 1780—86 stærkt beskaaret ved Anlægget af den overordentlig smukke Allé, der endnu i vore Dage har faaet Lov til fra denne Kant at danne den pompøse Indgang til den gamle By. Efter denne Beskæring havde Fattigkirkegaarden en Størrelse af ca. 7500 og Slavekirkegaarden af ca. 8000 Kvadratalen. Da disse Kirkegaarde ikke var indhegnede, og ingen kærlige Hænder vedligeholdte Gravene, siger det sig selv, at de efterhaanden maatte frembyde et højst utiltalende Syn. Træer og Buske, Græs og Ukrudt fik Lov til at brede sig og dannede et Vildnis, i hvilket ethvert Spor af Grave maatte forsvinde. Om en anden lignende Kirkegaard dér i Nærheden, nemlig paa den Plads ved Farimagssvejen, hvor Børnehospitalet m. v. nu staar, hedder det da ogsaa i 1853, at den er saa stærkt bevokset med Ukrudt, at Vagabonder her søger Kvarter for Natten og forulemper de vejfarende, medens løsagtige Fruentimmer fra Ladegaarden om Dagen aabenlyst driver Utugt.

Kirkegaarden langs Østerbrogades Allé var i September 1814 saa fuld af Lig, at man ofte maatte opgrave halvt forraadnede Lig for at skaffe Plads til nye Grave, hvorfor man efterhaanden gik over til at stable Kisterne oven paa hinanden saa længe, indtil der kun var ganske lidt Jord over den øverste. Omsider indsaa Fattigdirektionen, at det ikke kunde blive ved at gaa saaledes, og indsendte i Januar 1858 et Andragende til Borgerrepræsentationen om at maatte faa anvist et nyt Jordstykke til Begravelsesplads, og endelig blev det sidste Lig nedsat her den 31. August eller 1. September s. A. Kirkegaardsfreden blev dog for saa vidt respekteret, som Kirkegaarden i en lang Aarrække fik Lov til at henligge som et utilgængeligt — for Øjet kun lidet tiltalende — Vildnis.

Midt i dette eller omtrent der, hvor Indkørslen nu findes til Automobilgaragen, ragede der dog endnu i 1898 et enkelt, med Inskription forsynet, ret højt Sandstensmonument op. Det laa umiddelbart ud til Alléen, og det forekommer mig, som siden 1884 næsten daglig har passeret det, at det var omgivet af fire lave Stenstøtter, imellem hvilke der var udspændt en Jernlænke, men alle de Oplysninger, det har været mig muligt at fremskaffe, gaar ud paa, at der var et Trægælender eller Jerngitter om Graven.

Omkring Begyndelsen af Halvfemserne i forrige Aarhundrede var hele Kirkegaarden raseret — stadig med Undtagelse af det nævnte Monument — og blev nu udlejet til Gartnerier, Oplagspladser, Plads for Flytteomnibusser etc. Omkring 1897 blev der rejst et Plankeværk om den Del af Stykket, der omfattede Graven, og her indenfor oprettede nogle Underofficerer en Cycle-skole. Medens her var Oplagspladser, fandt man det passende om Dagen at anbringe Pladshunden inden for Gravens Gitter, og da der blev Cycleskole, fik Graven samme Anvendelse, idet de Elever, der medførte Hunde, ogsaa lod disse anbringe inden for Gravgitteret. Senere skiftede Sceneriet atter, men pludselig var Gravstenen fjernet, og da jeg for nylig tog mig for at efterspørge den og dens Historie, blev der fra flere Sider svaret mig, at man var ganske uvidende om Tilstedeværelsen af et saadant Gravmonument paa dette Sted.

Alt som jeg tog fat paa Opgaven, viste det sig imidlertid, at Interessen begyndte at vækkes, og naar jeg nu i det følgende ser mig i Stand til at drage den Person frem af Forglemmelsen, der her paa de fattiges Kirkegaard havde fundet sit sidste Hvilested, og over hvem det omtalte Gravmonument var bleven rejst, skyldes det beredvillig Hjælp fra D'Hrr. Inspektørerne Chr. L. Friis ved »De Gamles By«, G. H. S. Hedemark ved »Almindeligt

Hospital« og H. Chr. Jensen ved Garnisonskirkegaard, samt Stenhugger S. P. Nielsen, Gartner Preisler og Præst ved Almindeligt Hospital, R. P. Rasmussen.

Hvem var da den Mand, som begravedes mellem de fattige, hvis Monument man lod besudle af Hunde, og hvis jordiske Levninger nu findes gemte og glemte under en Automobilgarage?

Nogen ukendt Mand er han ikke. Vi finder ham i Dansk biografisk Lexikon, hvor der dog mærkeligt nok intet nævnes om hans Begravelse, og vi finder ham særlig omtalt i en Biografi, udgivet i 1813 af Politisekretær og Fuldmægtig i Københavns Fattigvæsens Politiret, P. W. Heiberg, der i Henhold til den paagældendes testamentariske Ønske udgav hans, til Ordenskansleren i Anledning af hans Udnævnelse i 1811 til Ridder af Dannebrog indsendte, Biografi.

Etatsraad *Johan Hendrich Bärens* var født den 26. August 1761 som Søn af Johan Georg Bärens, Kammerraad og tysk Assignations-Bogholder, og af Magdalene Margarethe Schäffer, kgl. Blomstermalerinde og Medlem af Kunstakademiet. Sønnens Lyst stod oprindeligt til at studere Medicin; men forskellige Grunde bidrog til, at han valgte den juridiske Vej. Idet der henvises til Heibergs Bog, skal her kun anføres følgende Data: 1780 blev han Volontær i det kgl. danske Kancelli, 1782 juridisk Kandidat med bedste Karakter, 1783 Kancellisekretær, 1786 Fuldmægtig hos Justitiarius i Hof- og Stadsretten og 1788 Assessor sammesteds. 1792 indtraadte han i Fattigvæsenets Politiret og var fra 1799 Justitiarius i samme indtil sin Død.

Det vilde føre for vidt her at komme ind paa den Alsidighed, der prægede denne gode Borgers Virksomhed. Først og sidst blev det dog Fattigvæsenet og de fattige, han viiede sit Liv. Antallet af de Kommissioner etc., i hvilke han har haft Sæde enten som Sekretær, Medlem eller

Formand, er meget stort; utallige Smaaskrifter skyldes ham, der ved Siden af sit Arbejde for de fattige ogsaa fik Tid til at beskæftige sig med saa uensartede Opgaver som Kunst, Musik, Husflid, Gymnastik, Skolevæsen og Medicinalvæsen m. m. m.; men som hans Hovedværk tør vel nævnes Tidsskriftet »Penia«, som han udgav fra 1806 til sin Død, og hvori der skal findes uvurderlige Bidrag til Københavns Fattigvæsens Historie.

Karakteristisk for ham er Udtalelsen: »A t a r b e j - d e f o r d e f a t t i g e b ø r e f t e r m i n O v e r b e - v i s n i n g i k k e b e t a l e s.«, en Regel, han gennemførte for sit eget Vedkommende. Da der saaledes i 1809 blev tilstaaet ham et Gratiale paa 1000 Rdl. for hans Virksomhed som Sekretær i en Kommission under Fattigvæsenet, skænkede han dette Beløb til Oprettelsen af en Undervisningsanstalt for Døtre af Embedsmænd, og han skriver et andet Sted: »De Summer, jeg aarlig har forstrakt til Betjente under Fattigvæsenet, til Husarme o. s. v., er ikke ubetydelige. Mit Tab ved, hvad deraf ikke kom tilbage, var i Forhold til min Gage ikke lidet. Hvad der skyldes mig efter Optegnelser, der maatte ligge efter mig, maa hverken kræves eller bekendtgøres.« Den Hjælp, han saaledes af sin Gage aarlig udbetalte til fattige, skal have beløbet sig til 4—500 Rdl.

Han slutter sin Selvbiografi med disse Ord:

»Det velgørende Slør, som dækker Fremtiden, forbyder mig at ane, hvorlænge jeg endnu her i Verden skal kunne virke. Men skulde Omstændigheder, som ikke kunne forudses, formindske min Virksomhed, denne Menneskets medfødte skønne Gave, intet skal dog kunne svække min Higen efter, en Gang imellem de mig saa kære fattige, paa en simpel Gravsten, af Penia at kunne fortjene følgende Linier til Indskrift:

Peniæ Forfatter:

Hans Liv var Daad!«

Bärens led i sine sidste Aar meget af Gigtsmerter, dels i Hovedet, dels i Brystet; men uagtet han ofte følte sig meget mat og havde mange Smerter, og der endog gik Inflammation i hans Øjne, arbejdede han dog stadig med stor Iver paa sit Livs Gerning. Paa det sidste fik han rheumatisk Nervefeber, Brystet blev haardt angrebet, Kræfterne tog stærkt af, og den 5. Juli 1813 afgik han ved Døden.

•I »Adresseavisen« Nr. 154 af s. D. anmelder hans Enke, Anna Kathrine f. Thonboe, med hvem han havde indgaaet Ægteskab den 13. Marts 1811, hans Død med følgende Ord:

»Dags Form. Kl. 10 døde min Mand Etatsraad og Ridder Johan Hendrich Bärens, Justitiarius i Københavns Fattigvæsens Politiret og Assessor i den Kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsret, efter 12 Dages Sygeleje, hvilket hermed sørgeligst tilkendegives Familie og Venner.

København, den 5. Juli 1813.

A. K. Bärens.«

Datidens Presse som »Dagen« Nr. 158—162 og 168, »Adresseavisen« Nr. 158 og »Nyeste Skilderie af København« Nr. 55 og 57 indeholder Anmeldelser af Dødsfaldet og Begravelsen samt en Del Sørgekvad. Af alt dette skal her kun anføres følgende Udtalelse i »Dagen« Nr. 158 af 5. Juli:

»Idag Form. Kl. 10 har Kongen tabt en tro Undersaat, Staten en virksom Borger, Københavns Fattigvæsen en af dets utrætteligste Bestyrere, Industrivæsenet en af dets ivrigste Talsmænd, Ophjælper og Befordrer ved Etatsraad og Ridder Bärens Dødsfald. Vil end den lade og dovne, der gerne gad henstrakt sig paa Lejet hele Dagen igennem uden at arbejde, ej fælde Taarer ved hans Død, saa er dog, man gaa i hvilket Arbejdshus man vil i København og se, prøve og dømme, hvad den salige afdødes Aand der har virket, for at blive overbevist om de utallige, der fader- og moderløse vilde sørge ved hans Grav og i ham savne en sjelden Fader, Forsørger og kærlig Leder.«

Men, spørger man, hvorledes kom denne udmærkede Borger til at hvile paa de fattiges Kirkegaard?

Bärens havde den 23. Marts 1811, faa Dage efter at have indgaaet Ægteskab, oprettet et Testamente, hvori det bl. a. hedder: »I Henseende til min Begravelse bestemmes, at naar jeg er død, skal en Pulsaare overskæres, og mit Legeme straks udbringes paa Almindeligt eller et andet Hospital, og derfra jordes paa samme Maade som de fattige i enhver Henseende, og uden at der maa indbydes nogen til at følge mit Lig. Det Hospital, som saaledes under mig Plads, indtil jeg kan jordes, erholder udbetalt 50 Rdl. I Stervbohuset maa ingen Sørgegardiner ophænges. En simpel Ligsten skal paa Kirkegaarden uden for Porten dække min Grav og derpaa sættes den Indskrift, hvormed jeg har i disse Dage sluttet mit Liv og Levned, som Ordenskansleren har befalet mig at indsende.«

Ifølge Almindeligt Hospitals Referatprotokol for Fredag den 9. Juli 1813 indbetalte Enken allerede Dagen efter Dødsfaldet de 50 Rdl. til Direktøren for Hospitalet, og — hedder det — »Fru Bärens er svaret, at man med Fornøjelse opfylder den afdødes Ønske og Pengene modtages til Indtægt«.

Ved sin Død boede Bärens i Pilestræde Nr. 117, og Liget blev herfra ført til Fattigvæsenets Politiret paa Almindeligt Hospital, hvorfra Begravelsen fandt Sted; men til Trods for det i hans Testamente fremsatte Ønske om den yderste Tarvelighed ved hans Begravelse, formede denne sig dog som en storstilet og sjælden smuk Højtidelighed.

I »Dagen« Nr. 162 af 9. Juli meddeles det først, at Enken nøjagtig har opfyldt den afdødes Ønske, idet hans Lig Dagen efter Dødsfaldet er bleven udført til Almindeligt Hospital og nedlagt i en simpel sort Kiste. Og — tilføjer Heiberg — da Kisten var tilslaaet, og man stod fær-

dig at bringe den bort, henlagde en den afdøde særdeles hengiven og agtværdig Borger paa denne en smuk Plade, hvorpaa fandtes følgende Indskrift:

Johan Hendrich Bärens
Statens virksomme Borger
Kongens tro Undersaat
Et Mønster paa en Søn
En retskaffen Ven
En sjelden Skolemand
De fattiges Fader og rigtige Forsørger
Sine Undergivnes Talsmand og Vejleder
Enhver god Sags ivrige Befordrer.

Liget blev ifølge »Dagen« kørt ud »i den allersimp-
leste Ligvogn, København ejede, og som er den, de fat-
tige ellers sædvanligst plejer at udføres i«; men »da Liget
var kommen paa Gaden, blev det udtaget og baaret fra
Lighuset til Fattigkirkegaarden uden Østerport, største-
dels af Videnskabsmænd og andre af den afdødes Venner
og Bekendte. Foran Liget gik nogle og tresindstve Dreng-
e og Piger parvis, de sidste klædt i hvide Sørgeklæder
med sorte Baand o. s. v. bærende hver en Blomsterkurv
i Haanden. Efter Liget fulgte nogle af Stadens anseligste
Embedsmænd, hvoriblandt man ogsaa saa Admiraler,
Biskopper, Officerer m. fl.«, ligesom de fattige i stort An-
tal ledsagede deres Velgører til hans sidste Hvilested.
Ialt var der et Par Tusinde Mennesker tilstede og i W.
Schorn: »Hvad Grandmama oplevede«, København 1909,
Side 139, hvor der er givet en detailleret Skildring af Be-
gravelsen, siges det, at »større Ligfølge havde man ikke
set i umindelige Tider«.

Efter at Graven og Kisten af Børnene var bleven
overstrøet med Blomster, og Liget var sænket i Jorden,
blev der af Børnene afsunget en Sørge sang.

Derefter traadte Præsten ved Almindeligt Hospital,

Niels Henrich Gude, frem til Graven og holdt Sørgetalen, der senere blev trykt og knyttet til Bärens Biografi. Det hedder deri: »Hvi have vel og saamange af Fædrelandets Ædle i disse Øjeblikke betraadt denne ellers saa ubemærkede Gravmark, hvor ingen kostbare Mindestøtter knejser, ingen Kunstnerhaand indgravede det gyldne Bogstav i det hvide Marmor? uden fordi de jordiske Levninger af en af Fædrelandets Ædleste bares hid — og hans taknemmelige Medborgere paaskønnede hans Menneske- og Borgerværd, følte hellig Trang til at ledsage ham til sit Hvilested, hvor det endog fandtes«. Videre skildrede han Johan Hendrich Bärens's sjeldne Værd som Menneske, Statsborger og Fædrelandsven og sluttede sin lange Tale med: »Saa glæde da du Alfader! ham i din Himmelboe; at, som hans Liv var Daad, hans Løn maa vorde Salighed!«

Efter Talen blev endnu en Sang afsungen af Børnene.

I »Dagen«, Nr. 162 af 9. Juli, takkede Enken med følgende Ord:

»Den Agtelse, som af en saa talrig Forsamling er værdiget min salig Mand, Etatsraad Bärens Jordefærd, har saare meget rørt mit blødende Hjerte. Ord kunne ikke tolke mine inderlige Følelser, modtager derfor mit rørte Hjertes Tak. — A. K. Bärens.«

Men derefter drages der ligesom et Glemselens Slør hen over baade Bärens og hans Grav. End ikke hans beskedne Ønske om en simpel Gravsten med en kort Indskrift blev foreløbig opfyldt. Vel blev Graven et Par Gange gjort i Stand paa Heibergs Foranledning, men da Kirkegaarden hverken havde Port eller andet Lukke, blev Graven idelig nedtraadt, og Ukrudtet fra det øvrige Vildnis voksede ogsaa ind over denne Grav.

Først et Aar efter drager Heiberg Spørgsmaalet frem i »Penia« Nr. 9 og meddeler, at han »til taknemlig Erindring om hans tabte Ven og Velgører, paa egen Be-

kostning har ladet Graven indhegne med et Stakitværk, og paa Graven selv nedsætte en Blomsterkurv, hvori er plantet et Rosentræ og en Myrte.« Stakitværket var forfærdiget af Snedkermester Kellermann og Kurven af Blikkenslager Irgens; den bar følgende Indskrift: »I. H. Bäreus. Født den 26. August 1761; død den 5. Juli 1813«, men mærkelig nok ikke de Ord, som den afdøde havde ønsket sig, uagtet Heiberg selv havde fremhævet dette hans Ønske i sin Aaret forud udgivne Biografi af Bäreus.

I 19 Aar omtales Gravstedet ikke. Men i September 1833 udgiver Dr. Wendt sin Bog om Almindeligt Hospital og skildrer heri Side 33 Graven ganske som nys beskrevet. Da Jubilæumsskriftet: »Vestre Kirkegaard 1870—1920« udkom og Side 55—56 i Korthed omtaler Graven, henvises der stadig til Heibergs Udtalelser i »Penia« 1814 Nr. 9; og man er saaledes endnu paa dette Tidspunkt uvidende om, at Gravmonumentet forlængst har faaet et andet Udseende.

Ved Lov af 6. Juli 1867 nedsattes der en Værdiforhøjelses-Taksations-Kommission, hvis Formand, Oberst Ovesen, den 20. Juli 1869 ønsker Oplysning om det nævnte Areal med Hensyn til en mulig Bebyggelse. Igennem Svaret, der er underskrevet af en Krigsraad Keilgaard, faar man at vide, dels hvornaar det sidste Lig er nedsat paa Kirkegaarden, og dels, at den af Heiberg i sin Tid paa Bäreus' Grav anbragte Kurv senere er borttaget, og at der i dens Sted er bleven opsat et Monument af Sten, om hvilket han ikke med Bestemthed kan sige, hvem der har rejst det, men at »Kammerraad Andersen ved Kommunehospitalet erklærer, at saa vidt han mindes, er dette anskaffet og rejst ved indsamlede frivillige Bidrag, hvorimod det nuværende Stakit og Monuments gentagne Reparationer er udført af Hospitalslemmer efter mundtlig Ordre af en af de daværende Direktører, og Udgiften ikke bragt i Beregning.«

Det er beklageligt, at der ingen sikker Oplysning har kunnet fremskaffes om Maaden, paa hvilken denne Gravsten er bleven til, og om Tidspunktet for dens Afsløring. Jeg har gennemgaaet Dagspressen for en Del Aar efter 1833, men det har ikke været mig muligt at finde noget som helst derom.

Monumentet, der dog næppe kan betegnes som en »simpel« Gravsten, havde en Højde af ca. 169 cm og bestod af et Fodstykke ($61 \times 26 \times 33$), hvorpaa den egentlige Gravsten ($53 \times 21 \times 122$) var anbragt; det hele afsluttet af et Kapitæl, hvori der var indhugget en 5-takket Stjerne. Paa Forsiden stod

Johan Hendrich Bärens
født den 26de August 1761
død den 5te Juli 1813.

og herunder endelig de Ord, som han havde ønsket sig:

Tidsskriftet Peniæ Forfatter.
Hans Liv var Daad.

Under dette var indhugget en 21 cm høj spidsbundet Vase.

Uvist af hvilken Grund dukker Monumentet atter op i 1896, idet Borgmester Jacobi den 12. December fra Stadens Økonomikontor modtager Oplysning om, »at Gravmonumentet findes paa den Kommunen tilhørende Grund mellem Garnisonskirkegaard og Østerbrogade, tæt inden for Hegnet mod denne Gade«, og der tilføjes, at »den paagældende Grund er for Tiden udlejet til Oplagsplads, men har tidligere været Almindeligt Hospitals Kirkegaard«. Skrivelsen er underskrevet af H. Stockfleth, og i en senere paaført Fodnote anføres, at Pladsen fra 1898 er bleven anvendt som Cycleskole.

Nu synes der at komme Liv i Sagen. En yngre Assistent i Magistraten, Alexander Hansen, kaster sig energisk over Bärens' og hans Monuments Historie, og Resultatet

af sit Arbejde har han efterladt sig i et lille haandskrevet Hæfte, der bærer Titlen: »I. H. Bäreus og hans Virksomhed for Fattigvæsenet, ved Alexander Hansen, København 1898«, hvilket i September s. A. blev optaget i Magistratens 3. Afdelings Bibliotek.

Det lille Skrift støtter sig i det væsentligste paa Heibergs Biografi af den afdøde, men giver dog desuden enkelte andre Oplysninger, der er benyttet i det foregaaende.

Paa Grundlag af Alexander Hansens Indlæg resolverede Borgmesteren den 20. Juni 1898, at det »findes rigtigt at bevare Mindesmærket for I. H. Bäreus, og at den naturligste Plads til Anbringelsen synes at være et Sted paa Almindeligt Hospitals Grund.«

Monumentet blev derefter restaureret af Stenhugger Nielsen, der nu har Udstillingsplads lige ved Siden af det Sted, hvor det oprindelig stod, og af denne i September 1898 transporteret ud til Almindeligt Hospital i Nørre Allé, hvor det fik Plads paa Plænen tilvenstre for Kirken.

Den 1. April 1919 blev Almindeligt Hospital imidlertid til »De Gamles By«, medens St. Johannes Stiftelsen blev til »Almindeligt Hospital«, og i 1921 blev derfor Bäreus Gravmonument atter flyttet for at faa en Plads her paa en Plæne ud imod Dosseringen. Der er imidlertid i Aarenes Løb sket den Mærkelighed, at Døds-Aars-tallet nu kan læses baade som 1813 og 1823. At Stenen er kommen til at staa inden for det Hospitals Omraade, hvortil Bäreus saa inderligt var knyttet, maa jo for saa vidt siges at være korrekt nok, men den Plads, det har faaet, synes dog saa afsidesliggende, at det nærmest skyldes et Tilfælde, om den bliver set. Vel færdes netop her nogle af de gamle Lemmer omkring den, men hvem af dem ved, hvem Bäreus var, og hvorfor hans Gravsten staa netop her, end sige, hvem »Penia« var?

Ønskeligt vilde det være, om der efter de mange

Vanrøgts-Aar, nu maatte kunne findes en virkelig central Plads inden for Hospitalets Grund til det smukke og stilfulde Monument, og maaske kunde man saadyligere forsyne Monumentets Bagside med en eller anden oplysende Forklaring, der maatte kunne forstaas af de

fattige, for hvem han ofrede sit Liv, og hvem han elskede saa højt, at han vilde begraves som en af dem og imellem dem.

Men nu hans jordiske Levninger. Er den Tanke virkelig aldrig opstaaet hos nogen Myndighed, at disse burde findes, hvor hans Gravsten staar? Eller har man ment, at han ogsaa i den Retning skulde dele Skæbne med de fattige? Nu ligger hans Ben under en Automobilgarage, og naar Tidens Fylde en Gang kommer, vil de formodentlig blive vejret for alle Vinde. Læser man de Ord, der kom til at staa paa den paa hans Kiste hin 8. Juli 1813 nedlagte Plade, forekommer det mig at være en krank Skæbne, der er bleven hans Minde til Del¹⁾.

¹⁾ Foruden de i Afhandlingen nævnte Kilder er til Brug ved dette Arbejde benyttet Sag Nr. A. 35. 12/98 i Københavns Magistrats 3. Afdeling.

PISKEBAANDSJØDEN OBLIGIRT OG HANS TRÆSTATUETTE I BYMUSEET.

Af CHR. AXEL JENSEN.

Det 19. Aarhundrede var de københavnske Gadeoriginalers gyldne Tid, om man da tør bruge et saa fornemt Adjektiv i denne Sammenhæng. Det gamle Kongens København var ikke større, end at disse mislykkede eller sæere Existenser blev kendte over hele Staden; ethvert Barn kunde nævne deres Øgenavn og raabe det efter dem paa Gaden. Om Originalerne paa Frederik 6's Tid har Davidsen fortalt en Række Historier, og af de senere Hold er endnu mange i levende Erindring, Fløjte-Karl og Pudse-Peter, Scheibelein og Stakkels Hanne, der var en af de sidste. I det 20. Aarh. har »Filosoffen fra Magstræde« været mellem de faa, hvis Ry var almindeligt udbredt, og som naaede at blive foreviget (i et stort Lithografi af Kr. Sinding Larsen. 1914).

Af det forrige Aarhundredes Originaler findes talrige Billeder, Raderinger og Stik, Fotografier og Malerier, men ogsaa flere af deres nu glemte og ukendte Forgængere fra det 18. Aarh. har været saa populære, at deres ydre Apparition er gengivet af Billedkunsten. En Mand som Stadskirurgen C. F. Reiser, den bekendte Forfatter af den frygtelige Ildebrandshistorie, er saaledes ikke blot portrætteret seks Gange, dels i et af ham selv foranlediget Stik, dels i satiriske Blade, deriblandt det fine Portrætstik, som kun ved sin Underskrift røber Satiren, og som

er udført af G. Schule 1784. Samme Kunstner har ogsaa anbragt Reisers magre Skikkelse med Paraplyen under Armen paa sit bekendte Kobberstik af Promenaden i Rosenborg Have 1785, hvor han staar ved Siden af en anden

af Byens daværende Originaler, den tykke Bordelvært »Prins Kørud«¹⁾.

En enkelt af Byens Originaler fra Slutningen af 18. Aarh. er endogsaa blevet forvejet i Skulptur, selv om Monumentet er beskedent baade i Størrelse og i Udførelse; og blandt de talrige Gaver, som Bymuseet i de senere Aar trods sin skjulte Tilværelse har modtaget, findes ogsaa denne ejendommelige Figur, der 1917 blev skænket til Samlingen af Oberst Fr. Rist.

Om Statuens Forhistorie kan oplyses, at Giveren selv har modtaget den som Gave fra Graveren ved Mosaik Kirkegaard, og at den vistnok har henstaaet i lange Tider i Graverboligen. Men hvorledes den er havnet dér, vil næppe nogensinde blive udredet, og om dens Oprindelse kan kun Figuren selv oplyse. Den er skaaret i Fyrretræ, 82 cm høj, malet med naturlige Farver og forestiller en lille, lavbenet jødisk Mand. Det brede, livlige, ganske

¹⁾ O Nielsens Udgave af Reisers Ildebrands-, Levned- og Forfølgelseshistorie, S, 194 f. Jvfr. Krohns Kobberstik-Fortegnelse.

kloge Ansigt med spillende Øjne, kroget, bred Næse og stor Mund indrammes af et kortklippet, graat Fuldskæg og langt graat Haar, som skjuler Ørene og hænger ned om Nakken, men dog ikke er flettet i Pisk eller Pung. Paa Hovedet sidder en trekantet, opkrattet Hat, og iøvrigt er han klædt i lang, sort Frakke, gul Vest, sorte Knæbenklæder, hvide, lodret blaastribede Strømper og Sko med Spænder. Af Vestens otte Knapper er kun de to knappede, saa at man ser den hvide Skjorte. En hvid Daskeklud om Halsen fuldender Paaklædningen, og paa højre Haands Pegefinger sidder en meget anselig Signet-ring. Den afbildedes Handel illustreres derved, at han med venstre Haand støtter sig til en lille, rund Alenstok, hvis Maaleparti med Messingstifter er delt som en almindelig Alen, men dog kun er 13 Tom. lang og altsaa gjort til Statuetten og ikke til praktisk Brug, og over venstre Arm hænger et grønt Baand, som sikkert ogsaa fra gammel Tid har hørt til Figuren; det fulgte ialfald med, da Giveren modtog den.

Paa det firkantede Fodstykkets graa Farve er med sort malet to Linjer Indskrift. Den første, med hebraiske Bogstaver, lyder: »Gegar Jehude Rabbi ben Pheifermann«, (ø: Hr. Rabbi Jehude, Søn af Ph.). Den anden Linje er dansk: »Agtet og æret af sine Medmennesker døde denne gode, hæderlige Olding den 13. Marts 1805«. Hr. Josef Fischer, hvem Læsningen af det hebraiske skyldes, har desuden i sin Tid meddelt Giveren, at Muri (ø: Moritz), Søn af Feiwelmann, døde 13. Marts 1805, og at hans Enke Bélé eller Bella fulgte ham i Døden 13. August 1808¹⁾.

En kort Nekrolog er at finde i Københavns nyeste Skilderi 1805, S. 781: »Samme Uge, som København mistede en af sine største Kapitalister i Sukkerraffinadør

¹⁾ Illustreret Tid. 9. Februar 1908, S. 294.

Ladiges¹⁾, mistede det ogsaa en af sine mindste Kapitalister i den saakaldte »Obligirt« eller Manden af den jødiske Nation, som handlede med Piskebaand. I levende Live udmærkede han sig ved at gøre enhver, som købte et Par Alen Baand af ham, til Kammerherre. Han nød den sjældne Ære at se sit Portræt stukket i Kobber og malet mangfoldige Gange. Endog i Vestindien have vore Søfarende fundet dette hans Contrafej hængende paa Væggen i visse Huse. Han opnaaede en Alder af 84 Aar.«

Kobberstikket er et af de talrige, ikke altid lige morsomme eller let forstaaelige satiriske Blade, som vrimlede frem i 1780'erne og 1790'erne. Det har til Underskrift »Forestilling af tvende vel bekiendte Personer«, og af de to Figurer genkender man i den ene let Moritz Pfeifermann med sine Baand og sin Stok, medens den anden, der i venstre Haand holder en Muffe, skal være en vis »Magister Lungepølse« (Krohn: Danske Kobberstik, Raderinger m. m. S. 286, Nr. 1782). Muligvis er der ogsaa tænkt paa Moritz i et andet, næsten samtidigt Blad »Smaagens Fordervelse«, hvor der mellem mange andre Figurer ses en langskægget Jøde; Allegorierne er ganske uforklarlige, men da Bladet averteredes i Adresse Cont. Eftr. 1790, siges der: »hvorpaa iblandt adskillige Historier er ogsaa at se franske Piskebaand« (Krohn Nr. 1788).

Den citerede Fortegnelse over satiriske Blade tilføjer, at Piskebaandsjøden er malet af Jens Juel, i hel Figur med Paaskriften Obligé, og ligeledes af Cramer, men uden Paaskrift. Begge disse Malerier er bevarede. Paa Kunstmuseet (Fortegnelse 1917, Nr. 365) er udstillet et Billede af Jens Juel, som blev skænket til Museet 1909 af Læge, Dr. Sally Trier og Hustru. Piskebaandsjøden Obligirt er her stillet sammen med den romerske Tigger Bajocco i et københavnsk Gadesceneri. Bajocco er sikkert nok malet efter en ældre, romersk

¹⁾ Ladiges døde 4. Marts 1805.

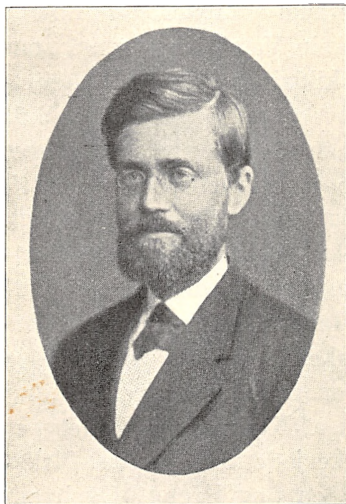
Studie (gengivet i Karl Madsen: Dansk Malerkunst). Obligirt er afbildet i lignende Dragt, som Træstatuetten viser; han holder Hatten under højre Arm, over hvilken de sorte Piskebaand ligger, og han har sin Alenstok med sig. Men Personen er ældet og Dragten laset; der er en stor Lap paa Albuen, og Frakkens Kantning hænger i Flosser. Paa Peter Cramers Maleri, der nu findes i Generalkonsul Johan Hansens Samling (Fortegnelse Nr. 125) bærer Obligirt sin trekantede Hat bag i Nakken og løfter Alenmaalet for at maale de sorte Piskebaand.

Især sammenlignet med Juels udmærkede Billede falder Træstatuettens kunstneriske Mangler vel nok i Øjnene, men den har alligevel sin Værdi; den synes snarest at være en venligsinde Skildring af Moritz Pheifermann i hans Velmagt, og selv om den maaske er lidt idealiseret, præges den dog af en vis troværdig Realisme, saaledes som man kan træffe den i Grunds Statuer til Fredensborg Nordmandsdal og en Række af den kgl. Porcellænsfabriks smaa folkelige Figurer. Og rent bortset fra dens kunstneriske Egenskaber er den en god Illustration til de københavnske Gaders Kulturhistorie i Parykkernes Tidsalder. Som Piskebaandsjøde optraadte jo ikke blot Obligirt, men ogsaa mange andre. Endnu mellem Lahdes kolorerede Stik af Københavns Gadetyper træffer vi ikke blot en Sjakkerjøde, men ogsaa Piskebaandsjøden, her afbildet som en ung Dreng. Og hvem kender ikke Verset om Jødedrengen i Oehlschlägers St. Hans Aftens Spil?

P. KØBKE.

5 JULI 1841 — 30 JANUAR 1923.

Af CHR. AXEL JENSEN.

Lille af Skikkelse og stilfærdig af Væsen staar Peter Købke for os yngre, hvis Veje har krydset hans, som en af de beskedneste Mænd, vi har mødt. Om med Rette eller Urette, syntes vi, at han maatte være vokset sammen med sin rolige Dont i de gamle Magistratskontorer, som laa længere fra Verdensbegivenhederne end Nutidens. Købkes Avancement var saavist ikke gaaet i forhastet Tempo. 26 Aar gammel fik han

Ansættelse i Skattevæsnet, og 40 Aar gammel blev han Fuldmægtig i Magistratens første Afdeling, hvor han virkede i 34 Aar, indtil 1. Januar 1915.

Den, der kom ham paa lidt nærmere Hold, mærkede snart, at han ikke var af ganske almindelig og dagligdags Støbning, men en fin og kultiveret Personlighed, en trofast Beundrer af det store, det gode og det skønne. Man forstod, at han var Søn af Danmarks ypperste Maler,

Christen Købke, og at han havde taget Arv efter sine Forældre, selvom han mistede sin Fader i sit syvende og sin Moder i sit ottende Aar. De smaa Billeder af hans Fader, der hang paa hans Væg, var for ham ikke blot Familieerindringer, men ogsaa en Kilde til daglig Kunstglæde.

Slægtens kunstneriske Kultur fæstnedes ogsaa ved andre Slægtskabsforbindelser. Hans Moster var gift med Medaillør F. C. Krohn, der jo ikke blot var udøvende Kunstner, men ogsaa Samler og Kender af antik Smaakunst og af Raderinger. Hans næsten jævnaldrende Fætter var Maleren Pietro Krohn, Kunstindustrimuseets første Direktør, og endnu paa hans ældre Dage knyttede Slægtskabet og den fælles Kunstglæde Forbindelse mellem ham og hans Fættersøn Mario Krohn, den fint kultiverede og alt for tidligt bortkaldte Kunsthistoriker.

Gennem det Krohnske Hjem kom Købke til at kende mange Kunstnere, men af størst Betydning for ham var vel nok hans Venskab med Julius Lange. Og han selv blev, paa sin beskedne Vis, Forfatter. Han skrev meget populære, men forstandige og nyttige Smaabøger om danske Kirkebygninger, om Runerne i Norden, om Roskilde Domkirke, om Guldhornene, om Orkhon Indskriftene og om Raadhuset, Arbejder, af hvilke især de førstnævnte utvivlsomt har gjort megen Nytte. Mere et Førstehaandsarbejde var »Vor Frelzers Kirke«, som han sammen med Raadstuearkivar O. Nielsen udarbejdede for Magistraten, men ifølge Emnets Art kan Teksten ikke være personligt præget. Saavidt mig bekendt, er der kun et eneste Sted, hvor Købke taler paa egne Vegne, i hans Forord til Udgaven af Julius Langes »Menneskefiguren i Kunstens Historie«. Saare beskedent karakteriserer han her sin fortjenstfulde Udgivervirksomhed, som han havde paataget sig efter sin afdøde Vens udtrykkelige Ønske, og som senere fortsattes med Udgaven af Julius Langes Breve.

Utvivlsomt er det paa Grund af Købkes Beskeden-

hed, at vor Kilde til Viden om Nutidens Danske, den blaa Bog, ikke med et Ord nævner hans mangeaarige Virksomhed for Bymuseet, eller som det hed, Raadhusmuseet. Den, som skriver disse Linjer, har sine Grunde til at formode det; Købke ansaa næppe sig selv for Museumsmand. Men da Raadhusmuseet stiftedes 1901, især paa Initiativ af Overretssagfører A. Hvass, faldt det naturligt at vælge den kundskabsrige og kunstinteresserede Magistratsmedlem til Museets første Leder. I denne Stilling virkede han til 1915, og saaledes kom hans Kunstinteresse Kommunen direkte til Gode. Stille og roligt samlede han sammen, helst smaa og fine Ting og allerhelst smaa Billeder af den gode, gamle Skole. Stundom kunde han vel være for god for denne Verdens svigefulde Antikvitethandel, og i sit Museumsarbejde naaede han aldrig at blive den praktiske Ordner; paa Grund af mange Forhold, som han ikke selv var Herre over, oplevede han ikke at se Museets Samlinger i egne Lokaler. Men hvad han samlede, fik han dog for en Del vist ved den Udstilling, som 1909, for første og indtil videre endnu sidste Gang, gjorde Offentligheden bekendt med Resultaterne af hans Indsamling, og det var ham en Glæde at smykke Raadhuskontorerne med Museets Malerier og Billeder. Den Samling af gamle københavnske Prospekter, han med meget beskedne Pengemidler fik tilvejebragt, vil engang skabt altid vedblive at være den faste Grundstamme i Bymuseet, hvorpaa Efterfølgerne maa søge at bygge videre.

BLEGDAMSSKOLENS ÆLDSTE HISTORIE.

Af H. P. LANGKILDE.

Den mere end 100 Aar gamle Skole, der, da den i 1871 blev nedlagt, hed *Magistratens Blegdamsskole*, fik officielt først dette Navn i 1848. Forud for dette Aar hed den simpelt hen *Blegdamsskolen*, og dette Navn havde oprindeligt været tydeligt nok; thi der var længe ingen anden offentlig Skole »uden Stadens Nørre og Øster Port«. Først i 1816 oprettede Trinitatis Sogns Skolekommission nogle Aftenskoleklasser paa Blegdamsvejen, væsentlig for de mange Arbejderbørn, som havde deres Hjem derude. I Modsætning til den gamle Blegdamsskole, der havde sin egen Bygning paa 12. Blegdam, og som netop kort før 1816 var bragt i god Orden, var de nyoprettede Klasser ret løst organiserede og holdt til i laante eller lejede Lokaler; det var derfor en Selvfølge, at de ikke kunde gøre den gamle Skole dens Navn stridigt — foreløbig! I Tyverne og Trediverne bruges Navnet Blegdamsskolen stadig med den gamle Betydning, som det ogsaa beholder i de første 4 Aarsberetninger om Skolevæsenet¹⁾). Men den i 1816 begyndte Skolevirksomhed havde noget af Gøgeungens Natur i sig: den m a a t t e vokse og brede sig. Fra et uhyre Distrikt, der strakte sig helt ud til Lygten, Slukefter og Kalkbrænderierne, fik den stadig flere og flere Elever;

¹⁾ Beretning om det københavnske Borger- og Almueskolevæsen 1844—48.

den blev først en stor Skole, der krævede sin egen Bygning, og dernæst i Aarenes Løb til mange spredte Skoler. Fra den stammer alle de kommunale Folkeskoler paa Nørre- og Østerbro. Den lille Skole paa 12. Dam hørte derimod Fortiden til, og den Udvikling, der af den spredte Bebyggelse uden for Søerne skabte store, tætbefolkede Forstadskvarterer, havde i Længden ingen Brug for den¹⁾. I 1848 maa den gamle Skole døje den Tort, at dens Navn bliver taget fra den og givet til den langt nyere Kommuneskole, mens den selv faar et Navn, der vel havde været brugt før, men aldrig rigtig havde villet hænge ved, vel simpelt hen, fordi det — som det vil fremgaa af det følgende — ingen virkelig Berettigelse havde haft: *Magistratens Blegdamsskole*. Under dette Navn afgik Skolen ved Døden, 110 Aar gammel. Spørgsmaalet om, hvem der skulde arve dens Midler, er forlængst afgjort²⁾; men tilbage er der et godt gammelt Navn, og da der netop af den nuværende Skoleborgmester er rejst et Krav om virkelige Navne til de københavnske Kommuneskoler, Navne, der betyder noget, minder om noget³⁾, saa kunde det være rimeligt at undersøge, om nogen kommunal Skole kan gøre Arveret gældende til Navnet paa *Københavns ældste Forstadsskole: Blegdamsskolen*. Svaret er ikke vanskeligt at give, men aabner alligevel nogen Mulighed for Tvivl. Den Skole, der 1851 blev opført paa St. Hans Torv, og som nu er en Del af St. Hansgades Skole, er en direkte Efterkommer af den i 1816 begyndte offentlige Skole paa Blegdams-

¹⁾ Den rivende Udvikling af den gamle Skole, som skildres i dette Tidsskrift, IV Bd. (Vogelius: Magistratens Blegdamsskole), har aldrig fundet Sted. Skolen naaede aldrig et Elevtal af 100, og naar der i den anførte Artikel nævnes langt højere Tal, beror det paa en Forveksling af de to Blegdamsskoler.

²⁾ Opfostringshuset fik det meste.

³⁾ Københavns Kommuneskoler betegnes for Tiden efter den Gade, hvori de ligger.

vejen. Den gamle Magistratsskole har ingen direkte Efterkommere; men ikke langt fra det Sted, hvor den stod, er der Tale om som Udvidelse af Ryesgades Skole at opføre en Bygning til Undervisningsbrug med Façade mod Blegdamsvejen. Sker det, forekommer det mig rimeligt, om man i hvert Fald hentede den gamle Sten, der i 1761 blev anbragt over Døren til Skolen paa Blegdamsvejen, ned fra Raadhusloftet, hvor den nu findes, og sørgede for at faa den sat op et Sted i den nye Bygning. Vil man endvidere hædre denne med det gamle Navn, bør man anvende det i dets oprindelige Form: Blegdamsskolen. Magistraten bør være tilfreds med at faa sit Navn nævnt i Inskriptionen paa Stenen, hvor der staar:

Ved Stadens Magistrats Forsorg
for de Børn, der opholde sig uden for Staden, men dog
tilhøre Staden, er denne Læse-, Skrive- og Regneskole
opbygget og indrettet. Anno 1761.

Dette er nemlig utvivlsomt sandt. Magistratens øvrige Fortjenester med Hensyn til at opretholde og bestyre Skolen er vistnok i Tidens Løb bleven noget overdrevet. Man maa i hvert Fald udelukkende søge efter dem i Skolens ældste Historie, der omfatter det første halve Aarhundrede af dens Tilværelse. Det er denne Periode, der i det følgende er gjort til Genstand for en Undersøgelse.

Da Magistraten holdt Møde den 11. Marts 1761¹⁾, blev der forelagt den en anonym Skrivelse af følgende Ordlyd:

»Den Vanskelighed, Beboerne uden Nørre- og Øster-Port samt Blegdammene har med deres Børns Skolegang, især om Vinteren, da Børnene har bedst Lejlighed, besynderlig de fattige, at søge Skolen, har givet Anledning til at tænke paa et Skolehuses Opbygning, hvorom nogle Gange her i Raadstuen

¹⁾ Magistratens Resolutionsprotokol ¹¹/₈ 1761.

er bleven talt og syntes ligesom at finde høj- og velædle Magistratens Bifald. Nu mener man af det allerede samlede, og hvad som end videre kunde samles, at faa et grundmuret Hus frit opbygget, men det beror paa velbemeldte Magistrat, om det maatte behage den omtrent midt paa Blegdammene at lade ved Stads-kæmneren udvise en Plads uden Betaling og Afgift, hvorpaa Huset kunde sættes, saa og at Staden siden vilde antage sig Huset, naar det er opbygget, efterdi Beboerne dog alle svare Jordafgifter til Stadens Kasse, thi Beboerne kan ej taale videre end at betale for deres Børns Skolegang, hvorimod de fattige Børn skal have fri Skolegang, som Skoleholderen saa meget mere kunde taale at unde dem, som han nød fri Husværelse og en liden Have uden Afgift.«

Der er det mærkelige ved denne anonyme Skrivelse, at den kunde synes at være skrevet af et af Magistratens egne Medlemmer eller en Embedsmand under Magistraten; Udtrykket »her i Raadstuen« og den fuldt færdige Plan til Sagens Gennemførelse kunde tyde derpaa. Hvem Brevskriveren nu end har været, er Skrivelsens Formaal tydeligt nok at give en Sag, der allerede var forberedt ved Drøftelser paa Magistratsmøder og ved den iværksatte Indsamling, et Skub fremad. Dette lykkedes fuldtud. Kæmneren faar straks Sagen til Erklæring, og sidst i April har han sit Forslag færdigt. Det gaar ud paa, at man køber den 12. Blegdam, der skal sælges ved Auktion efter Henrik Liire og Hustru, at man derefter tager af Grunden saa meget, som behøves til Skolen, og sælger Resten til den højstbydende. Dette gaar Magistraten ind paa; den 2. Maj blev Ejendommen købt, et Grundstykke ud mod Blegdamsvejen blev taget fra til Skolehus, Gaard og Have, og det øvrige, hvorpaa der stod en Bygning, atter solgt. Stadens Udgift havde i alt kun været 167 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$ 13 $\frac{1}{2}$).

Næppe en Maaned efter, at denne Handel var afsluttet, blev Byggearbejdet sat i Gang. Det varede fra Juni

¹⁾ Kæmnerregnskabet 1761.

1761 til November 1762 og kostede 2264 Rdl. 5 & 6 ß. Baade i 1763 og 1764 foretoges der imidlertid Arbejder, som maa synes paafaldende ved en ny Bygning: Gulve brækkes op og forhøjes, og »Logementer« repareres og hvidtes. Disse Arbejder skyldtes utvivlsomt Klager, som var forudbestemt til at lyde fra Skolens Beboere, lige til den sank i Grus¹⁾, Klager over Grundens Fugtighed, som intet Middel syntes at ville hjælpe imod. Hvornaar de første Beboere flyttede ind, kan ikke med Sikkerhed siges, men helt færdig var Skolen næppe før 1765, idet den første Skoleholder i Januar nævnte Aar giver Kvittering for det Inventarium, han har modtaget.

At Initiativet til Skolens Oprettelse udgik fra Folk, som handlede i nøje Forstaaelse med Magistraten, kan der, som vi har set, ikke være Tvivl om, og den Hurtighed, hvormed Sagen gennemførtes, tjener i høj Grad Magistraten til Ære. Men hvem tilvejebragte de Midler, som medgik til Skolens Opførelse? Byggegrunden skænkedes af Staden, men var det mindste. Det er de c. 2200 Rdl. til selve Bygningen, der har Interesse. I en Slags Fortale til en Protokol, der var bestemt til at være baade Regnskabsbog og Journal for Skolen, og som paabegyndtes i 1774, siges det, at »høj- og velædle Magistraten uden nogens Byrde eller anden Hjælp til Bekostningens Bestrielse« har ladet Skolen opbygge. Hvis man forstaar dette saaledes, at Magistratsmedlemmerne selv bekostede det hele, tager man dog sikkert fejl. Magistraten var med til at skaffe Midlerne tilveje paa en saadan Maade, at Kæmnerregnskabet, Stadens Regnskab, ikke bebyrdedes dermed og intet kender dertil; men dette lod sig kun gøre, fordi der dengang ikke var den Enhed i det kommunale Regnskab som nu. Der fandtes en saakaldet Raadstuen s Fattigkasse, der paa det Tidspunkt, vi

¹⁾ Vogelius: Anf. Afh. Hist. Medd. om København. IV Bd. S. 525.

her omtaler, bestyredes af en Sekretær O. Haaber, der betegnes som »Raadstue Archivarius«. Denne Kasse fik sine Indtægter fra en Del forskellige Kilder, hvis Udspring det ofte er vanskeligt at gøre Rede for, og dens Udgifter har et ret tilfældigt Præg. Indtægterne var vel oftest Gaver, undertiden ogsaa Mulkt, Udgifterne for en stor Del Almisser. Kassen kunde dog ogsaa, naar Magistraten bestemte det, afholde Udgifter af anden Art¹⁾. Nogen bestemt Resolution derom kan vistnok ikke paa-vises, men det synes, som om Magistraten, da den besluttede sig til at lade Skolen opføre, tillige bestemte, at de Gaver, der var samlet ind dertil, skulde gaa ind i Fattiggassen, som derefter skulde afholde alle Udgifter, der fremkom ved Bygningens Opførelse og Skolens Drift. Dette siges ret tydeligt i Regnskabet over Byggeudgifterne, og pudsigt nok oplyser en Bemærkning i den ovenfor omtalte Protokol fra 1774, hvis Fortale synes at give Magistratsmedlemmerne hele Æren for Skolens Tilblivelse, at »Skolens Bekostning og andre dens Udgifter er bestredet« — af Fattiggassen²⁾. En anden Sag er, at Magistratsmedlemmerne i Anledning af Byggeforetagendet vistnok er enedes om at betænke Fattiggassen med personlige Gaver, og enkelte Medlemmer har bevislig i Tidens Løb givet endog ret betydelige Beløb, som kom Skolen til gode; men at der ligesom ved Nikolaj Danske Skoles Oprettelse et halvt Hundrede Aar tidligere har været »nogle ubenævnte Guds Børn«³⁾, der har bidraget til Indsamlingen og altsaa

¹⁾ En Gang betales en ny Nøgle til Magistratsherrernes Kirkestol af Kassen.

²⁾ Her kaldes den »den forhen, værende Fattig Cassa«; formentlig har de Reformere i Fattigforsørgelsen, som fandt Sted i 1771, og som jo netop var rettet mod den tilfældige Almisseuddeling, gjort sig gældende med Hensyn til denne Kasse, som da heller ikke senere nævnes i Blegdamsskolens Regnskaber.

³⁾ Joakim Larsen: Bidrag til Kjøbenhavns offentlige Skolevæsens Historie, S. 9.

har deres Del af Æren for Skolens Tilblivelse, kan der næppe være Tvivl om. Da Blegdamsskolen kom i Gang, havde den en lille Kapital paa 500 Rdl., som var kommen tilveje dels ved en testamentarisk Gave fra en Iver Jensen Kirchegaard, dels ved en Mulkt, som Magistraten i 1763 idømte en svigagtig Justermester, og som den bestemte skulde tilfalde Skolen¹⁾. Magistratens Omsorg for denne kan derfor ikke bestrides, og Stenen over Skolens Dør giver altsaa Stadens Øvrighed netop den Ære, der tilkommer den, og som ikke er saa helt ringe.

Haandværkerne var ikke kommet ret langt med deres Arbejde paa det nye Skolehus, før der meldte sig en Ansøger til Embedet²⁾. Han hed Hans Thomsen Ammitsbøll og havde i 13 Aar holdt Skole paa Blegdammen. En Privatskole havde der altsaa været derude. Hans Thomsen blev straks antaget og fik allerede den 18. Nov. 1761 sin Instruks udfærdiget³⁾. Den er ret uinteressant, idet den væsentlig er et Opkog af de vigtigste Bestemmelser i Forordning af 12. Juni 1716 om Skoler og Skoleholdere i København. Af Bestemmelser, som særlig gjaldt Blegdamsskolen, kan mærkes, at Skoleholderen »alle Søndage« skal undervise Ungdommen i Læsning, Skrivning og Regning og i »deres Saligheds Sag«. Han er berettiget til at akkordere med Forældrene, »som han og de bedst kunne forenes«, om Betaling for Undervisningen; men fattige Børn, som Magistraten henviser til ham, skal han undervise gratis, »og det med samme Vigilance, som det sker med de, der kan betale«. Han faar Skolehuset til Afbenyttelse og Beboelse og Brugsret til Haven. Pengeløn staar der intet om; den blev de første Aar 10 Rdl. halvaarlig, senere 25 Rdl. aarlig, beregnet som 5 pCt. af Skolens Kapital; da den 1769 atter gaar ned til 20 Rdl.

¹⁾ Magistratens Resolutionsprotokol, 6/7 1763.

²⁾ Smst. 11/11 1761.

³⁾ Magistratens Kopibog 18/11 1761.

aarlig, siges det at skyldes »Renternes Nedfald«, — fra 5 til 4 pCt.

Skolens Forhold var meget beskedne.

12. Blegdam laa omtrent midt paa Blegdamsvejen og strakte sig fra denne Vej ned til Sortedamssøen. Hele Grunden var omtrent et Par Tønder Land, men heraf blev langt det meste solgt fra straks, saa at der til Skolens Bygninger, Gaardsplads og Have kun blev ca. en Skæppe Land tilbage. Dette Areal grænsede op til Blegdamsvejen; paa modsat Side af denne laa baade dengang og næsten 150 Aar derefter den aabne Fælle, hvor et Vandhul, som endnu vil mindes, betegnede Stedet som det laveste i Blegdamsterrainet. Fugtighed og Blæst var Følgen af denne Beliggenhed, og Gang paa Gang er disse to Fjender paa Spil og gør Ulykker. Fugtigheden er allerede tidligere nævnt og er vel nok den værste; Blæsten har særlig travlt med et Plankeværk, der afgrænsede Skolens Grund ud mod Vejen. Atter og atter er det »af Stormen omblæst« og maa repareres. En Port i dette Plankeværk gav Adgang til Skolegaarden. I denne fandtes en Brønd med Pumpe og en Latrinkule; dette Naboskab vedvarede i omtrent 25 Aar, men saa var man ogsaa kommet til Klarhed over, at Vandet ikke var godt for Skoleholderens eller Børnernes Sundhed, hvorfor man fyldte Brønden og lagde Pumpen op paa Loftet, hvor en Inventarieliste fra Aarhundredets Slutning præsenterer os den.

Selve Skolehuset, over hvis Indgangsdør den ovenfor nævnte Sten med Indskrift var anbragt, var en lille enetages, grundmuret Bygning. Den var omtrent 16 × 20 Alen i ydre Maal og havde 13 dobbelte Vinduer, hvert med 48 blyindfattede Ruder. Der fandtes to rummelige Skolestuer, opvarmede af en Bilæggerovn, der var anbragt i en Aabning i den Væg, der adskilte Stuerne, samt et Par Værelser til Læreren og et Køkken med Bagerovn. Det var ikke for at skaffe Mulighed for en Klasseinddeling i mo-

derne Forstand, at der var to Skolestuer — smaa og store undervistes sammen — men Instruksen fastsatte som en ufravigelig Regel, at »Pigebørnene stedse blive i den ene Stue for sig og Drengene separate i den anden Stue.« Dette betegner den strengest mulige Efterlevelse af Forordningen af 12. Juni 1716, der tillader, at de sidder i samme Stue, blot ikke »blandt hverandre«. Børnene sad paa Bænke langs de 3 Sider af et langt Bord. Paa dette stod der 2 Blækhorn af Træ og 2 Sandhuse af Træ. Andet Skoleinventar findes ikke paa den ældste Fortegnelse, med mindre »1 gammel Skue Karde« skal opfattes som et Billede eller Kort. Der var anskaffet 5 med Læder betrukne Stole, hvilket kunde tyde paa, at Magistratsherterne i hvert Fald har foresat sig af og til at overvære Undervisningen.

Paa Skolens Loft var der indrettet et Kammer; her oppe fandtes i øvrigt Brandredskaberne, hvoraf der stadig vedligeholdtes en rigelig Forsyning.

Foruden Hovedbygningen blev der opført et Udhus, der nogle Gange betegnes som *S t a l d e n*; det var af Træ og forfaldt snart. 1786 blev det erstattet af en grundmuret Bygning.

Haven, der vides senere at have været til særlig Glæde for Skolens Beboere, omtales næsten ikke de første 50 Aar; 1791 siges det, at Frugttræerne »ere mest udgaede og ufrugtbare.«

Et enkelt af Magistratens Medlemmer førte i de følgende Aar Tilsyn med Skolen, og rimeligvis tør man gaa ud fra, at den, hvem dette Hverv overdroges, i særlig Grad har haft Interesse for Skolen.

De 10 første Aar af Skolens Historie varetoges dens Anliggender af Hans Nicolai Nissen (død som *Étatsraad* og *Borgmester* 1771). Han forestod Byggearbejdet, og alle Haandværkernes Regninger er attesteret af ham. Foruden disse Regninger findes der bevaret en Del andre

Regnskabsbilag fra hans Tid¹⁾; de tyder alle paa, at Skolen er bleven holdt i god Stand. I denne Periode er Raadstuens Fattigkasse tillige Skolens Kasse, og først noget efter Nissens Død er dette Forhold ændret, saaledes at Skolens Regnskab fra 1774 fremtræder som noget for sig. Den tidligere nævnte Arkivar, senere Kancelliraad, Haaber, der var Nissens Nevø, men ikke Medlem af Magistraten, overtog ved hans Død Bestyrelsen af Skolens Anliggender, men ved Nytaarstid 1774 afleverer han dens Pengebeholdning og Arkiv til Etatsraad og Borgmester Falch. Denne skænker straks 100 Rdl. »til Skolens Opkomst«²⁾ — et Udtryk, der lader formode, at den er kommet lidt paa Knæene. Borgmester Suhr skænker samtidig 40 Rdl., men samtlige øvrige Magistratsmedlemmer giver i det paafølgende Aar kun godt 50 Rdl. Det synes i øvrigt nu — men ogsaa først nu — at være blevet aftalt mellem Medlemmerne at yde et bestemt Bidrag til Skolen. Dette Bidrag er dog ikke ret stort, og 1792 ophører det ganske. Der er opbevaret et Par Lister fra 1787, der angiver de Beløb, de forskellige Magistratsmedlemmer havde lovet at give hver Paaske og Mikkelsdag. Overpræsidenten giver 10 Rdl. hver Gang, men det hele aarlige Bidrag fra de øvrige Medlemmer er for to's Vedkommende 5 Rdl, for Restens Vedkommende kun 2 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$. Justitsraad Storp vil slet ingenting give, men maa ogsaa døje den Spydighed, at man udtrykkelig i Regnskabet anfører, at han »har frafaldet sin Godædelhed.« Naar man husker, at de 3 2 M æ n d til deres kort i Forvejen³⁾ oprettede Skole aarlig gav hver 10 Rdl., kan Magistratsmedlemmernes »Godædelhed« ikke forekomme imponerende.

¹⁾ Fiindes blandt Skolens Papirer i Raadstuearkivet. Hvor Kilden til de i nærværende Afhandling givne Oplysninger ikke er anført, er de i Reglen hentet fra disse Papirer.

²⁾ Magistratens Resolutionsprotokol ¹²/₁ 1774.

³⁾ Januar 1773.

Falch døde i 1776 og afløstes af Borgmester J. P. Suhr. Han synes at have haft Evne til at faa Folk til at betænke Skolen med Gaver; i hans Tid naar ogsaa Magistratsmedlemmernes Bidrag Maximum: 124 Rdl. i et enkelt Aar.

Efter Suhr fulgte i 1784 Borgmester Hersleb. Han lod det tidligere nævnte Udhus erstatte af en grundmuret Bygning og foretog i det hele en Del Fornyelsesarbejder, som vistnok stærkt tiltrængtes; i hvert Fald kan det næppe betvivles, at det maa være følt som en heldig Foranstaltning, da Latrinkulen («det gamle locum Hull») nu endelig blev tømt og kastet til og regelmæssig Renovation indført. Men alt dette kostede Penge, og Skolen havde en Gæld paa 613 Rdl. 10 β , da Raadmand Voltelen i 1787 overtog Bestyrelsen af den. Kort efter frembød der sig en Lejlighed til at skaffe Blegdamsskolen en fast aarlig Indtægt. Klokkeren Hans Korn ved Nikolaj Kirke var ved sin Ansættelse blevet forpligtet til at svare en tidligere Skoleholder ved Kirkeskolen 250 Rdl. om Aaret i Pension. Nu var denne Skoleholder, Johan Fasting, død, og de 250 Rdl. var saaledes disponible »til andet Brug til Skolevæsenets Bedste.« Det var hele det 18. Aarh. igennem meget almindeligt, at Magistraten, naar den udnævnte Klokkere til de Kirker, for hvilke den havde Patronatsrettighed (Helliggejst, Nikolaj og Frelsers Kirker), paalagde Indehaveren af de ret indbringende Embeder en Afgift, der kom Lærerne ved de Skoler, der var knyttet til disse Kirker, til Gode som Lønningstillæg eller Pension. Ved denne Lejlighed resolverede Magistraten¹⁾, at 120 Rdl. af den nævnte Sum indtil videre skulde tilfalde B l e g d a m s s k o l e n. 1791 kommer der yderligere et Bidrag til fra Klokkeren ved Helliggejst. Det lykkedes paa denne Maade at faa Gælden afbetalt, og da dette er

¹⁾ Magistratens Resolutionsprotokol ¹¹/₂ 1788.

sket, holder Magistraten op med at støtte Skolen med personlige Gaver.

Voltelen døde i Slutningen af 1795 og efterfulgtes af sin Søn. Denne er nu ene om at varetage Skolens Tarev indtil 1809; saa faar han en Medbestyrer i Præsten ved Trinitatis, Fallesen. Det staar vistnok i Forbindelse med de forberedende Skridt, der paa denne Tid blev gjort for at ordne Hovedstadens Skolevæsen¹⁾, at Blegdamsskolen saaledes fik et egentligt Kuratel; i øvrigt er det en Særegenhed ved denne Skole, at ingen gejstlig overhovedet nævnes i dens Historie før nu. Voltelen vedbliver at være Medlem af Kuratelet til Begyndelsen af 1812, men saa indtræder der en Række Begivenheder, som ganske vender op og ned paa Skolens Forhold og lader dens Ledelse glide fra Magistratens over i kyndigere Hænder.

For Skolen blev denne Overgang til overordentlig Gavn, men Magistraten forstod ikke, at Udviklingen havde gjort en Forandring nødvendig. Raadmand Voltelen, den sidste af dens Repræsentanter, som regerede alene over Blegdamsskolen, er typisk for den gamle Tid. Engang i Aarhundredets Slutning vil han pludselig have Skoleholderen afskediget »til St. Hansdag«, fordi Børnene efter hans Mening ikke lærer saa vel som i andre Skoler. Læreren faar Lejlighed til at svare paa Anklagen, og det viser sig, at Skolebænkene er i Stykker, og at man mangler de nødvendige Bøger. Efter dette lille Uheld paa det pædagogiske Omraade vender Voltelen udelukkende sine Bestræbelser i en anden Retning: han fører en energisk, men haabløs Kamp for at holde »det af Stormen omblæste Planke Verk« paa ret Køl — at et stærkere Stormvejr er ved at vælte hele det Skolesystem,

¹⁾ Ved kgl. Kommissorium af 7. Juli 1809 fik en Kommission overdraget dette Hverv.

som det 18. Aarhundrede havde prøvet at stille paa Benene, har han ingen Anelse om¹⁾).

Om Skolens Lærere i den 50-aarige Periode, vi nu har omtalt, vides der ikke meget. Hans Thomsen, hvis Tilnavn Ammitsbøl lader formode, at han stammede fra Jylland²⁾, har karakteriseret sig selv ret godt gennem en Del endnu bevarede, i holbergsk Skolemesterstil affattede Kvitteringer, som han hvert Halvaar afgav for den Løn, han modtog af Magistraten. Den var jo ikke stor, men Hans Thomsen er ikke alene yderst taknemmelig for den («Gud igen skal være de høje Herrers rige Belønnere. Jeg forbliver de højædle Herrers pligtskyldige underdanige ringe Tjener»), men han synes ogsaa at have klaret sig godt med sine Indtægter. Da han døde i Vinteren 1774—75, betænkte Magistraten sig i hvert Fald ikke paa at lægge de 106 Rdl. 40 ø ud, som hans Begravelse kostede, mod Tilbagebetaling, naar hans Bo var gjort op³⁾; — han synes altsaa at være død som en ikke helt fattig Mand.

Pladsen stod nu ledig det meste af Vinteren, men i Marts 1775 ansættes Søren Høyrup, der dog kun blev i Stillingen til Slutningen af 1777, saa siges han at være forflyttet. Han havde haft 25 Rdl. i halvaarlig Løn. Hans Efterfølger blev Lorentz Henrich Klein. I hans Tid stiger Lønnen til 80 Rdl., som udbetales kvartalsvis, samt 20 Rdl. i Brændselspenge; men Pengene slog nu ikke til som i Hans Thomsens Tid, og Klein døde i yderste Armod. Livet derude paa Blegdammen kom heller ikke til at forme sig som lutter Idyl for ham. Det var Smaating, at

¹⁾ De nye Ideer inden for Skoleverdenen skaffede i 1790 Blegdamsskolen en Nabo i Seminariet paa Blaagaard. En Del af Skolens Børn tjente Seminariets Elever som Øvelsesklasse. (Magistratens Resolutionsprotokol ¹³/₁₃ 1790.)

²⁾ Ammitsbøl: Landsby S. V. for Vejle.

³⁾ Magistratens Kopibog, ⁶/₃ 1775.

alle hans Ruder sprang i Foraaret 1779 »ved Krudt Taarnet gik i Luften«¹⁾; værre var det, at han 1807 fik Huset fuldt af Engelskmænd, der ødelagde alle hans Ejendele og brændte Skolens Borde og Bænke²⁾. Der saa slemt ud, da Fjenden igen var draget bort; Skolebygningen var ramponeret, Inventariet ødelagt og Plankeværket væltet. Det sidste erstattes nu af »et durabelt Stakitværk«, og Resterne af det gamle laves om til Borde og Bænke »istedetfor de af Røverne ituslagne og opbrændte«. Det var en billig, men ikke stærkt paakrævet Foranstaltning; thi Lorentz Klein var nu en gammel, syg og affældig Mand, der Resten af sit Liv kun sjældent kunde holde Skole³⁾. Det synes i et Par Aar at være gaaet, som det bedst kunde — alt var jo Forvirring efter Københavns Bombardement, og Magistraten havde nok at tage Vare paa —. men da Forholdene atter kom nogenlunde i Orden, kunde det ikke blive ved at gaa saaledes. Magistraten blev mindet om det flere Gange. Først kom Fattigvæsenet og bad om at faa anvist Plads i Skolen til 50 Børn, som manglede Skolegang; tillige henstilledes det, at der ansattes en due- lig Lærer i Stedet for Klein⁴⁾. Dernæst melder der sig en Ansøger til Pladsen. Det er en Seminarist Peder Rasmussen fra Jonstrup; han har talt med Beboerne, der meget ønsker at faa en ny Lærer. »Indtil den Tid, da Lønnen kan oppebæres«, d. v. s. til Klein dør, er Rasmussen vil- lig til at undervise gratis, dog saaledes, at han selv kommer overens med de bedrestillede Forældre om Skole- penge for deres Børn⁵⁾. Pastor Fallesen, der paa denne

¹⁾ Den Eksplosion, der hentydes til, fandt Sted i Rosenkrants' Bastion ved Østerport ⁸¹/_s 1779. Blegdamsskolen laa c. 1¹/₂ Km. fra Stedet.

²⁾ Magistratens Besolutionsprotokol ²⁶/_s 1808.

³⁾ Indberetning om Skolen fra Pastor Fallesen (Skoledirektionens Journal 114/1815.

⁴⁾ Journal for den i 1809 nedsatte Skolekommission, 6/1809.

⁵⁾ Magistratens Resolutionsprotokol, ²⁹/₁₁ 1809.

Tid indtræder i Kuratelet, opfordrer stærkt til at sætte Klein paa Pension, og Magistraten skriver saa til den gamle Skoleholder, tilsiger ham til at møde paa Raadstuen og paalægger ham, »hvis han haver Bevilling, da at medtage samme«. Klein maa imidlertid svare, »at han formedelst Sygdom ej kan«; men det temmelig tydelige Vink har han forstaaet, og kort efter kommer hans Ansøgning om Afsked, idet han beder om at maatte beholde de 80 Rdl. »til Livets Ophold i sin korte Levetid«. Dette bevilges ham, og det tillades ham desuden at blive boende paa Skolen til Paaske Flyttedag 1810. Om han ogsaa har forstaaet dette sidste som et Vink, faar staa hen, men i hvert Fald dør han kort før Paaske. Beboerne derude slaar sig sammen om at faa ham begravet; Magistraten bevilger 6 Rdl. dertil, og Peder Rasmussen flytter ind paa 12. Blegdam¹⁾).

Men han fik ingen Glæde af sin nye Stilling. Han var Fynbo, og naar han ved Vintertid sad i sin Stue og saa ud over den bare, udstrakte Fælle, frøs han og længtes efter sit »Fødeland«. 1811, paa Aarets sidste Dag, afleverede han følgende Brev til Voltelen:

»Undertegnede giver sig herved den Frihed at opsiges sit Embede som Skolelærer i Magistratens Skole paa Blegdamsvejen til 1. April 1812, da jeg til den Tid er beskikket til Lærer ved en Skole i Odense.

Da denne Forflyttelse sker til mit Fødeland, min Familie og Velgørere, kunde vel samme undskylde min Beslutning, men der er en anden Aarsag, som har tvunget mig til dette Skridt, og hvilket jeg tror at skyldes Skolens Kuratorer at anføre.

Ikke engang ved den største Anstrengelse af hvert Minut af Dagen har jeg formaaet at fortjene det mest nødvendige til Livets Underholdning, og ofte har endda min Æresfølelse maat-

¹⁾ Det er vistnok den første *Seminarist*, som dermed fik Ansættelse ved en offentlig københavnsk Skole. Ved Petri tyske Menigheds Pigeskole havde en *Seminarist* Bramsen dog allerede virket en Del Aar. De tidligere nævnte Lærere ved Blegdamsskolen var alle Studenter.

tet lide af uerkendtlige Forældre, naar jeg har erindret dem om det, jeg møjsommelig havde fortjent.

En anden og endnu større Bevæggrund til min Forflyttelse er Skolehusets slette Tilstand, som dels kommer af Stedets Grund, dels af Husets Forfaldenhed. Et Stykke af min Ejendom efter det andet er blevet bedærvet; ikke med den stærkeste Hede i Kakkellovnen har jeg kunnet udholde et Kvarters Sidden ved mine Forretninger, og flere Gange har min Sundhed lidt saa meget, at jeg har været aldeles uskikket til mine Forretninger.

Med Gengivelsen af dette Brev slutter vi Fremstillingen af Blegdamsskolens ældste Historie. Det giver et ret klart Billede af Skolens Tilstand ved Slutningen af den Periode, i hvilken den med størst Ret kunde kaldes *Magistratens*. Denne Tilstand kan karakteriseres med eet Ord: Forfald.

Saa kom det store Vendepunkt i Skolens Historie; faa Aar efter betegnes den som en af Københavns bedste skoler; dens Undervisning opfylder nye og hidtil ukendte Krav, dens økonomiske Forhold er i bedste Orden¹). Denne Reform var imidlertid for største Delen gennemført uden Magistratens Medvirken, tildels imod dens Vilje.

Men over Døren til det gamle Skolehus stod stadig Indskriften fra 1761 at læse: *Ved Stadens Magistrats Forsorg*. Disse Ord, der med Flid er fremhævet af dem, der lod Stenen opsætte, pegede baade tilbage og fremad i Tiden; — tilbage til det attende Aarhundrede, da man havde gjort sig hæderlige og velmente Bestræbelser for at skabe vor By et Skolevæsen for det brede Lag ved *Godgørehedens* Hjælp, men havde maattet lade Opgaven uløst; — fremad mod vor Tid, da den er løst, fordi vi har gjort den til en *Samfundsopgave* og med alle de Krav og Konsekvenser, som deraf følger, overgivet den til

Stadens Magistrats Forsorg.

¹) Skoledirektionens Journal 114/1815.

KØBENHAVNS FORSTRANDSRET.

Af CHR. VILLADS CHRISTENSEN.¹⁾

Det er bekendt nok, at det store Aktiv, som Københavns Kommune engang ejede i sine vidtstrakte og værdifulde udenbys Jorder, nu for Størstedelen er gaaet tabt. De Embedsmænd, som skulde varetage det offentliges Interesse, havde her, som vel allevegne, vist mindre Aarvaagenhed og Paapasselighed end de Privatmænd, der varetog deres eget. Da det Tidspunkt kom, hvor Jorderne virkelig fik nogen Værdi, var Byens Styrelse ikke længer i Stand til at holde paa dem. Gammel Slendrian havde raadet for længe, og uden synderlig Modstand lykkedes det Fæsterne at forvandle deres Brugsret til Jorden til en Ejendomsret¹⁾.

Mindre bekendt turde det være, at Københavns Kommune ogsaa engang har haft en *S t r a n d r e t*, som ligeledes i Tidens Løb — for kun et Par Slægtled siden — er gaaet tabt. Den frie Adgang til Stranden, som man nu med store Pengeofre og ved Hjælp af Forskønnelsesforeninger og Naturfredningsnævn pletvis søger at vinde tilbage, var for 100 Aar siden en selvsagt Rettighed, som

¹⁾ Ved sin Død efterlod Raadstuearkivar Dr. phil. Villads Christensen forskellige Afhandlinger vedr. Københavns Historie og Topografi. Disse Arbejder vil efterhaanden fremkomme i Tidsskriftet. Som den første meddeles efterfølgende. Red.

²⁾ Villads Christensen: København 1840—57, S. 90 ff.

tilhørte det offentlige, men som ligeledes forsvandt, netop da den begyndte at blive noget værd.

Rettigheden gaar formodentlig helt tilbage til den Forstrandsret, der omtales i et Brev fra 1275 og i Stadsretten 1294, og som gaar ud paa, at Skib og Gods, der strander paa Kysten fra Ovreaa (Harrestrup Aa) til Skovshoved, skal føres til Københavns Slot, hvor Finderen vil faa Løn for sit Arbejde efter Skik og Brug¹). I denne sin ældste Form, som Vragret, har Rettigheden jo forlængst tabt al Betydning. Men tilbage bliver det, at den, som ejer Forstranden, selvfølgelig har Ret til at færdes og køre langs Stranden, til der at tage Sand og Grus og hvad der for øvrigt maatte findes, og i det hele til at gøre sig Stranden saa nyttig som muligt. Derfor gik Grundejernes Jordlodder aldrig helt ud til Vandet, saaledes som det kan ses paa ældre Matrikelskort fra alle Landets Egne; og dette var ogsaa Tilfældet for Københavns Grunds Vedkommende. Forstranden tilhørte Staden, og en særlig Embedsmand, Strandrideren, havde den Opgave at tage Vare paa den.

Denne Stadens Ret til Forstranden og til Færdsel langs med den hævdedes endnu i det 18. Aarh. i de af Magistraten udstedte Skøder og Fæstebreve. Nogle Eksempler herpaa fra Østerbro og Strandvejen skal anføres.

I Skøder paa det saakaldte Savmøllevænge ved Svanholm hedder det i 1793 og 1799: »Staden forbeholdes Rettighed langs Søen og, naar det skulde behøves, at køre ubehindret over Jorden for at hente Grus og Sand«. I Fæstebreve af 1790 og 1795 paa et Vænge, der hørte til den nye Kalkfabrik, hedder det: »Staden forbeholdes Forstrandsrettighed for dette Stykke Jordsmon samt fri Adgang fra og til Stranden med Reservation af en 12 Alen bred Vej næst Stranden langs depne Grund

¹) Hist. Medd. VI, S. 483. Københavns Diplom. I. S. 58 f.

uden nogen Forhindring af Ejeren«. Da Ny Østre Kalkfabrik med tilhørende Vænge solgtes i 1805, toges ordret det samme Forbehold. Før Vænget blev solgt, hedder det i Fæstebrevene: »Forbeholdes Staden Forstrandsrettighed for dette Vænge samt fri Ad- og Tilgang til Stranden uden mindste Forhindring af Vængets Fæster«. Den saakaldte Aadselplads uden for Østerport bortfæstedes 1790. Og saa i dette Fæstebrev erklæres det: »Staden forbeholdes fri Veje fra Landevejen til Stranden paa den vestre Side af dette Vænge, hvor Natmandens Vej er anlagt, samt en 12 Alen bred Vej imellem dette Vænge og Stranden, som ikke er beregnet i Vængets Maal«. Da Aadselpladsen i 1805 tilskødedes Interessenterne i den gamle Kalkfabrik, toges den sædvanlige Reservation: »Staden forbeholder sig Forstrandsrettighed«. Paa samme Maade siges det i Fæstebreve paa Rolighedsdal 1792 og 1803: »Strandrideren forbeholdes Vej langs Stranden«.

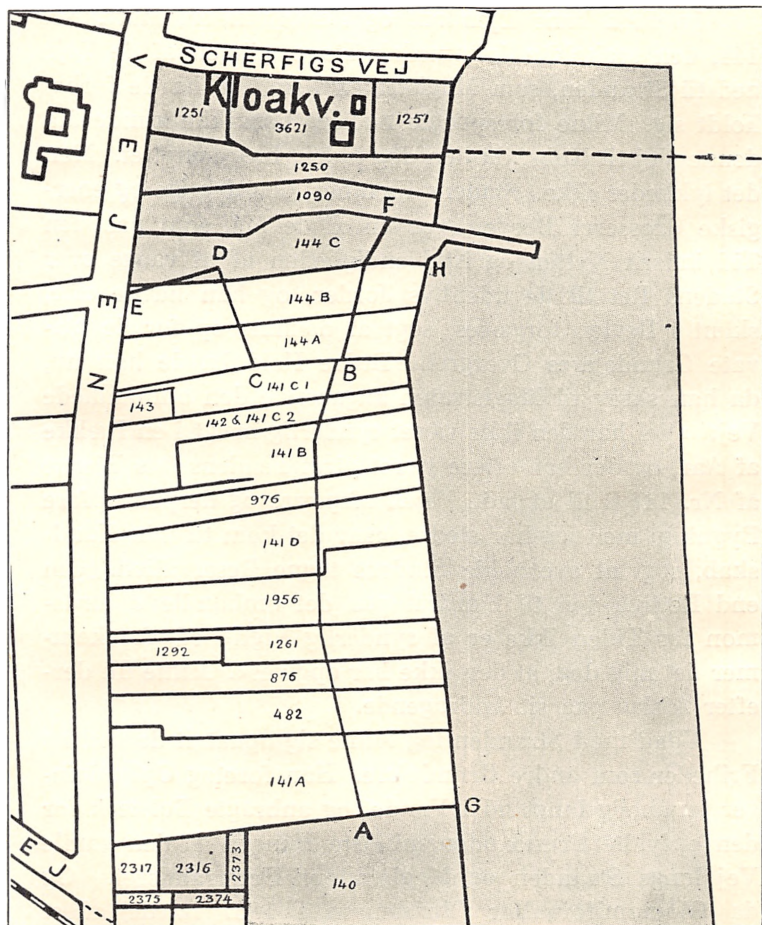
Mellem Classens Have og Stranden gik en Vej eller Fodsti, som tilhørte Byen. I 1776 fik Konferensraad Classen Tilladelse til at indelukke denne, imod at der forbeholdtes fri Gang der omkring for Strandrideren og andre. Da han senere fæstede et andet Stykke Jord her, fik han i 1780 Tilladelse til at flytte Laagen paa Fodstien, »naar alene de Vognmænd, som hente Sand ved Stranden, fremdeles som hidtil beholde uhindret Passage«. Ti Aar senere hedder det, at Staden ikke kunde tilstaa ham anden Rettighed »i Henseende til det, som uden for Vejen fra Søen indtages, end den, som ved Fæstebrevet af 31. Maj 1780 er hjemlet«.

Disse Eksempler vil være tilstrækkelige til at oplyse Forholdet. Stranden var paa den hele Strækning Kommunens Ejendom. Mellem de private Grunde og Søbreden løb en Vej, der et Par Gange angives at være 12 Alen bred. Et Stykke af denne Vej var med visse Forbehold overladt Konferensraad Classen. Hvad der laa uden for

Vejen tilhørte Staden, som her havde Ret til at tage Grus og Sand, og som derfor stadig forbeholdt sig fri Nedkørsel til Stranden over de bortsolgte eller bortfæstede Ejendomme. Ingen af disses Grunde naaede helt ud til Vandet; de standsede ved Vejen, »som ikke er beregnet i Vængets Maal«, som det hedder i et af Fæstebrevene, og Grundenes Maal var lige saa nøje bestemt i Længden som i Bredden. Grænselinien mod Øst, langs Stranden, laa efter Maalebrevene lige saa fast som Skellinierne mellem de forskellige Ejendomme. Men i Praksis var der rigtig nok den store Forskel, at to Naboer, som laa Side om Side, nok skulde passe paa hinanden, saa ingen af dem fik Lov at bryde Skellet; men Grænsen for Enden af Lodderne var der ingen anden til at passe paa end Magistraten og Strandrideren, og den var derfor alle Lodsejerne enige om ikke at respektere.

Forlængelsen af Ejendomsgrundene ud over den offentlige Strand og Opfyldningerne endnu længere ud, i selve Søen, er foregaaet stille og jævnt, men stadigt, uden at nogen har spurgt om Forlov, og uden at Staden har protesteret derimod eller mærket noget dertil. Grundejerne har strakt sig ud over Kommunens Vej, de har begyndt at fylde op i Stranden, den ene har anlagt et Badehus, den anden en Baadebro ud for sin Ejendom, og Strandrideren, som skulde passe paa alt sligt, er paa et eller andet Tidspunkt forsvundet. Kun af Nedkørselsvejene til Stranden var der endnu nogle tilbage, og det var Grundejernenes Forsøg paa ogsaa at tilegne sig disse, som endelig, men for sent, henledte Magistratens Opmærksomhed paa, at her havde Byen nogle Interesser at varetage, som den altfor længe havde forsømt.

Spørgsmaalet om disse Veje kom til Magistratens Kundskab i 1863 ved et Andragende fra en Høker med det engelskklingende Navn John Glendour Milne, Ejer af Stedet Nr. 22 paa Strandvejen (Matr. Nr. 143 og 141 C 1 i Udenbys Klædebo Kvarter).

Paa vedføjede Kort ses de her omhandlede Arealer. Linien ABF er de private Ejendommers gamle Grænse efter Maalebrevene. Terrainet der uden for indtil Linien GH er de Jordstykker, hvormed Ejerne i Tidens Løb har udvidet deres Grunde. Endnu længere ude ligger det senere opfyldte Areal i Svanemøllebugten. — Ved Siden af Matr. Nr. 143 ses endnu den lille Kørevej, der fører ned til Nr. 141 C1, og som gav Anledning til, at hele Spørgsmaalet om Stadens Forstrandsret blev rejst.

Imellem hans Ejendom og Nabogrunden, Matr. Nr. 144, den saakaldte Jokumsdals Have, gik en af de Veje ned til Stranden, som Magistraten i sin Tid havde forbeholdt sig. Milne forespurgte nu, om han ikke kunde faa denne Vej til Købs, da den dog aldrig blev benyttet. Men det lykkedes ikke. Stadens Kæmner, den dygtige og energiske Grosserer Borgen, var en af de faa, som paa den Tid indsaa Nytten og Nødvendigheden af at vaage over Stadens Ret til de udenbys Jorder, og han havde ofte, skønt i Reglen forgæves, søgt at dæmme op for de private Grundejeres Overgreb. Bedre Held havde han nu, da han skrev til Magistraten angaaende den omhandlede Vej: »Vel har den ikke været synderlig brugt i en Række af Aar, og der har oftere været ytret Tendens hos Ejerne af Nr. 141 C til at lade Vejen afspærre og derpaa opføre Bygning; men jeg har stedse, naar det kom til min Kundskab, søgt at overholde Stadens tagne Reservation. Om end Rettigheden til Færdsel paa det omhandlede Jordsmon for Tiden ikke er af synderlig Vigtighed, forekommer det mig dog, at den ikke bør opgives«. Milne fik derefter Afslag paa sit Andragende.

Udad mod Stranden tog Milne sig upaataalt de samme Friheder som andre Grundejere. Han foretog Opfyldninger temmelig langt ud i Vandet og anbragte Bolværk for den opfyldte Grund uden mindste Hensyn til den gamle Vej langs Stranden og Magistratens Forstrandsret. Og da Økonomiforvalter Christensen i 1867 havde afløst Kæmner Borgen som Bestyrer af Stadens udenbys Jorder, genoptog han sit Forsøg paa ogsaa at komme i Besiddelse af den gamle Vejstrækning ned til Søen. Paa Milnes Vegne indgav Overretsprokurator Jacobsen i 1869 et nyt Andragende herom til Magistraten. Grundejernes Magtfølelse er øjensynlig vokset i Mellemtiden: Vejretten — skriver han — er uden mindste Betydning for Kommunen, da der nu, efter Milnes Opfyldningsarbejder, ikke fin-

des mere Grus og Sand at hente ved Stranden. Skulde Magistraten ønske nogen Godtgørelse for at frafalde sin Vejret, kan den faas, »for saa vidt en saadan kan bestemmes for en Servitut, som ved Omstændighederne er bleven værdiløs«. — For det Tilfælde, at det maatte være kommet til Magistratens Kundskab, at Milne selv har Udsalg af Grus og Sand, oplyses, at disse Materialier ikke opgraves paa Stedet, men tilføres paa Pramme andensteds fra.

Magistraten sendte Skrivelsen til Stadskonduktør Krack, der — vistnok til sin egen store Overraskelse — ved Undersøgelse af Sagen opdagede, at Milne var lige saa uberettiget til at fylde op i Stranden som til at drage Kørevejen ind under sin Ejendom. Kracks Svar til Magistraten bærer Vidne om, at det er første Gang, disse Forhold kommer til hans Kundskab:

»I Skødet af 30. December 1799, hvorved Grunden Matr. Nr. 141 bortsælges, hedder det i § 6: »Iøvrigt forbeholdes Staden Rettighed langs Søen og Vej til, naar det skulde behøves, at køre uhindret over Jorden for at hente Grus og Sand til Stadens Veje at vedligeholde«. Der staar ikke angivet, hvor den Vej skal være, som fører ned til Søen, men forskellige Omstændigheder tyde paa, at den altid har ligget paa den heromhandlede Grund, og det fremkomne Andragende bekræfter dette. Der kan derfor neppe være nogen Tvivl om, at Kommunen har Ret til at køre over den heromhandlede Ejendom ned til Stranden for at hente Sand og Grus, og den har desuden Ret til at køre langs Stranden over alle de Ejendomme, som have henhørt under det ved det ovennævnte Skøde solgte Areal, nemlig Matr. Nr. 140 A, 140 B, 141 A, 141 B, 141 C 1, 141 D og 142 & 141 C 2¹⁾).

Denne Rettighed mener Prokurator Jacobsen nu er værdiløs, i det mindste for saa vidt den angaar Grunden Matr. Nr. 143 og 141 C 1, fordi der er foretaget Opfyldning ud i Stranden, og der er anbragt et Bolværk, uden for hvilket der ikke findes Grus og Sand. Jeg kan ikke tro, at dette kan være rigtigt. Det forekommer mig, at naar der er forbeholdt Kommunens Ret til at tage Grus og Sand, maa Ejeren ikke gøre nogen Foranstaltning, hvorved denne Ret krænkes; han maa altsaa

¹⁾ De nuværende Numre 6—24 paa Strandvejen.

ikke sætte Bolværk, eller ogsaa maa han finde sig i, at der graves i den gamle Strandkant; han kan i hvert Fald ikke forbyde, at Magistraten lader Grus og Sand tilføre ved Pramme og lader dem udlosse ved Ejendommen, ligesom han gør selv.

Jeg kan derfor ikke se andet end, at det er en Ret, som kan have stor Betydning for Kommunen, og at det kan være besparende at benytte denne Vej til at forsyne Vejene med Materiale, ligesom det ogsaa kan være af Vigtighed at bevare denne Ret for at kunne opnaa andre Maal, som ikke kunne forudses i dette Øjeblik. Jeg kan derfor ikke heller tilraade, at der gives Afkald paa denne Ret mod Erstatning; men jeg mener, at den maa fastholdes, og at der ikke er andet at gøre end at nægte Andragendet.

Sluttelig maa jeg endnu tilføje, at jeg vilde anse det for nyttigt, om Retten blev benyttet fra Tid til anden, da det er den bedste Maade at hævde den paa«.

Derefter sendtes Sagen til Økonomiforvalter Christensens Erklæring. For ham var Spørgsmaalet ikke saa nyt som for Stadsconductøren, og han kunde begynde sin Svarskrivelse med en Meddelelse om, at et lignende Andragende fra Høker Milne allerede en Gang tidligere var afslaaet. For øvrigt viste det sig, at Traditionerne fra Borgens Tid endnu levede i Økonomikontoret, og Christensen forsvarede Stadens Ret ikke mindre kraftigt end hans Forgænger.

Uagtet den omtalte Vej sikkert aldrig vilde blive benyttet, holdt han dog paa, »at denne Ret ikke bør frafalles, da den er forbunden med Retten til at køre langs Stranden; denne sidste kan, saa antager jeg, ved eventuelle Havneanlæg o. dsl. blive af overordentlig Vigtighed for Kommunen, hvorfor den formentlig ikke bør opgives, og tillader jeg mig derfor at henlede den ærede Magistrats Opmærksomhed paa, at denne Rettighed ved forskellige Foretagender er bleven betydelig krænket; saaledes have Ejerne af følgende Ejendomme Matr. Nr. 140 A og Nr. 140 B Oberstlieutenant Eckmann, Nr. 141 B Salt-raffinaderiet Lüneborg, Nr. 141 C 1 Høker Milne og Nr.

141 C 2 & 142 Hoflithograf Ferslew dels ved Anbringelse af Stakitværk og dels ved Opfyldning i Stranden og ved Bolværk gjort al Passage tilvogns langs Stranden umulig«.

Støttet til disse Udtalelser fra de to Embedsmænd kunde Magistraten altsaa rolig have givet Høker Milne et fornyet Afslag. Det gjorde den imidlertid ikke. Sagen begyndte jo nu at antage større Dimensioner. Det drejede sig ikke længer blot om Nedkørselen til Stranden, men om selve Strandretten; og vilde Magistraten hævde den, kom den i Konflikt ikke blot med Høker Milne, men med Oberstlieutenant Eckmann, Fabriken Lüneborg, Hoflithograf Ferslew og formodentlig mange flere, som ikke var nævnte i Økonomiforvalterens Skrivelse.

Magistraten har dog overvejet Muligheden af at kaste sig ud i denne Kamp, og den sendte derfor nu hele Sagen til sin juridiske Konsulent Overretsprokurator Winther.

For ham tog Sagen sig helt anderledes ud.

Winther begyndte med at fastslaa, at Stadskonduktøren og Økonomiforvalteren lagde en ganske anden Mening i det tagne Forbehold, end Skødet hjemlede. »R e t til at k ø r e l a n g s m e d S ø e n har Kommunen ikke, men kun Ret til at tage Grus og Sand l a n g s m e d S ø e n og i det Øjemed køre over Grunden. K ø r s e l s r e t t e n, der i ethvert Fald er meget forskellig fra en V e j r e t, vilde derfor aldrig kunne blive af Vigtighed for Kommunikationen, og det hele Spørgsmaal kan altsaa kun være, om den Ret, Kommunen har til at tage Grus og Sand ved Søen, naar disse Artikler findes, er af en saadan Interesse, at det er Umagen værd at holde den ilive. — Efter denne Opstilling af Spørgsmaalet er man ikke i Tvivl om, at Winther besvarer det med et Nej.

Til Støtte for dette Nej har han meget at fremføre:

Kommunen har kun Ret til at tage Sand og Grus til S t a d e n s V e j e; hvis man har Brug for disse Ma-

terialier til andre Formaal, f. Eks. Havneanlæg, maa de ikke tages ved Stranden. (Heri ligger sikkert en Misforstaaelse af Økonomiforvalterens Ord. Denne havde ikke anbefalet at tage Grus ved Stranden til nye Havneanlæg, men havde paapeget, at »ved eventuelle Havneanlæg o. dsl.« kunde selve Strandretten faa Betydning). For øvrigt var der jo ikke længer noget at tage (det havde, som vi saa, Grundejerne selv sørget for), og Retten var derfor værdiløs »efter den gamle Regel, at hvor intet er, har Kejseren selv intet at fordre«.

Grundejernens Opdæmninger ud i Søen, hinsides den det offentlige forbeholdte Vej, finder han ikke blot lovlige, men rosværdige. »Mange Ejendomme vilde meget snart ophøre at eksistere, hvis de ikke beskyttedes ved Opfyldning, Dæmninger og Bolværker«. En Hævdelse af Kommunens Ret vilde have til Følge, at Ejendommen stedse skulde forblive i den Stand, hvori den var 1799. »Jeg anser dette for saa unaturligt, at jeg ikke kan tillægge en saadan Ret større Indhold, end at den Berettigede kan tage Sand og Grus, naar de forefindes, men at Ejeren har Ret til at foretage enhver Forbedring ved sin Ejendom, selv om dette fører til, at Sand og Grus ikke længer vilde findes paa Ejendommen«. At tænke paa ved Rettens Hjælp at tvinge Grundejerne til at borttage deres Bolværker og Stakitter, anser han for absurd. »Et Søgemaal, som det nævnte, tør jeg . . . ikke love nogen god Modtagelse for Domstolene«.

Winther slutter sin Skrivelse:

»Naturligvis kan Kommunen beholde sin Ret, og skulde Naturen engang paatage sig Processens Førelse ved at bortskylle Dæmninger, Bolværk osv., saa at det atter bliver muligt at faa Sand og Grus ved Strandkanten, da kan man hente disse Genstande. Hvorvidt der er nogen Anledning til at beholde denne, efter mit Skøn meget lidet betydende Ret, der formindsker Ejendommens Værdi i en uforholdsmæssig Grad, skal jeg ikke udtale mig om; men spurgt herom vilde jeg ubetinget

tilraade, at man frafaldd den. Jo større Værdi den enkelte Ejendom har, jo rigere er Kommunen, og skulde Servituten hindre Ejeren i at faa Laan til yderligere Forbedringer, da medførte den Tab for Kommunen i Stedet for Fordel«.

Nu stod altsaa to Anskuelser skarpt over for hinanden. Paa den ene Side Kommunens Embedsmænd, der vaager over det offentliges Interesser og har Fremsyn nok til at forudse, at det her drejer sig om en Ret, som engang i Tiden vil kunne faa stor Betydning; Økonomiforvalteren peger direkte paa nye Havneanlæg, Stadskonduktøren nævner »andre Maal, som ikke kunne forudses i dette Øjeblik.« Paa den anden Side staar Sagførereren, der ikke kan se andet i Kommunens Forstrandsret end en fuldstændig værdiløs gammel Servitut, der forringer de private Grundes Værdi og derigennem ogsaa skader det offentlige. Thi han anser høje Grundpriser for at være et Gode, som bør tilstræbes: »Jo større Værdi den enkelte Ejendom har, jo rigere er Kommunen«.

Borgmester Gammeltoft, under hvis Afdeling Sagen hørte, var alvorlig optaget af de Spørgsmaal, som her dukkede op, og forsømte ingen Udveje for at komme til Bunds i dem. Foreløbig sendte han nu, i 1871, Winthers Skrivelse og Sagens øvrige Dokumenter paany til de to Embedsmænd, der allerede en Gang havde udtalt sig om Spørgsmaalet.

Resultatet blev, at Stadskonduktør Krack rømmede alle sine Stillinger og foretog et fuldstændig Tilbagetog, og man kan kun give ham den Ros, at han ikke ved Omsvøb og Udflugter forsøgte at tilsløre sin Omvendelse: »Overretsprokurator Winthers Skrivelse har i en meget væsentlig Grad forandret det Syn paa Sagen, som jeg hidtil har haft, men i hvert Fald forekommer det mig, at naar Kommunens Sagfører udtaler sig saa bestemt om den Fortolkning, der maa gives de omhandlede Udtryk i Skødet, og med saa stor Sikkerhed forudsiger Domstolenes Forhold

til et Søgemaal om den paagældende Sag, vilde det være urigtigt ikke at rette sig derefter. Jeg tror derfor at burde foreslaa, at Magistraten skal modtage Prokurator Jacobsens Tilbud om at afløse Servituten mod en Godtgørelse«.

Hos Økonomiforvalter Christensen fandt Winthers Skrivelse en ganske anden Modtagelse. Økonomiforvalteren fastholdt fuldtud sit tidligere Standpunkt og præciserede det endnu skarpere end i sin første Erklæring.

Han begynder med paany at fremdrage Udtrykkene i det oprindelige Skøde § 6: »I øvrigt forbeholdes Staden Rettighed langs Søen og Vej til, naar det skulde behøves, at køre ubehindret over Jorden for at hente Grus og Sand til Stadens Veje at vedligeholde«.

Derpaa fortsætter Skrivelsen:

»Der forbeholdes Staden, saa forekommer det mig, i den her anførte Paragraf tvende forskellige Rettigheder, nemlig:

1. Rettighed langs Søen og
2. Vej til, naar det skulde behøves, at køre ubehindret over Jorden for at hente Grus og Sand til Stadens Veje at vedligeholde.

I det Skødet medfulgte Maalebrev af 29. Nov. 1799 . . . er Ejendommens Grænser nøjagtig opgivne; Dybden af Grunden er saaledes betegnet med respektive 249 Alen og 150 Alen, hvilket sammenholdt med § 6 maa give dennes første Passus den Udtydning, at den Staden forbeholdte Rettighed langs Søen betegner dens vedvarende Ejendomsret til det Areal, der til enhver Tid findes mellem Ejendommens, ved de foromtalte Dybder bestemte, Grænse og Vandet; det er klart, at da en Ejendom, der har sine ved Maalebrev bestemte Grænser, ikke kan faa Forøgelse i Areal uden ved Køb, Magelæg, Gave etc. eller ved Hævd, kunne Ejerne af de af det oprindelige Matr. Nr. 141 opstaaede Ejendomme, hvis Arealer ikke ved Køb, Magelæg, Gave eller endnu vunden Hævd ere blevne forøgede fra Stadens Kyststrækning, ikke inddrage noget Areal fra Stranden uden at krænke Kommunens »Rettighed langs Søen«, en Rettighed, som, hvad enten det paagældende Areal, hvis Størrelse er afhængig af Vandets Stigen og Dalen, er stort eller lille, og vel endog til sine Tider kan være lig Nul, er stor nok til ved eventuelle Havneanlæg at fritage Kommunen for at erhverve de

her omhandlede Kyststrækninger og de dermed forbundne Fordele«.

Den anden Rettighed, Kørselsretten og Retten til at tage Grus og Sand ved Stranden — finder Økonomiforvalteren — er ikke af samme Betydning som den første, men mener dog, at den støtter Rigtigheden af hans Opfattelse af Strandretten. »Ligeledes indeholde Ordene »Grus og Sand til Stadens Veje at vedligeholde« ingen Bestemmelse for, hvor mange Læs af dette Vejmateriale der maa transporteres over Grunden, eller at Vedligeholdelsen af Vejene straks skal foretages, og der kan saaledes formentlig intet være til Hinder for, at Kommunen for at tilvejebringe Grus og Sand til dens Spadsereveje, Markveje og andre Veje lader foretage Masse-Udgravninger, som i paakommende Tilfælde kunne yde Nytte ved Havneanlæg«.

»Efter hvad jeg ovenfor har udtalt, kan jeg ikke anbefale Indrømmelsen af det fremsendte Andragende, men maa tværtimod tilraade, at der snarest mulig foretages Skridt til at bewirke, at Kommunens oftomtalte Rettigheder blive respekterede, og at saaledes Ejerne af de omhandlede Ejendomme bringes til at tilbagegive Kommunen den Del af dens Rettigheder, som de ved Opfyldning, Afspærring eller paa anden Maade have berøvet den«.

I dette klare og reelle Standpunkt fik Økonomiforvalteren Støtte af en ny Autoritet, som nu inddrages i Sagen. For ikke at lade noget uforsøgt til Spørgsmaalets Opklaring sendte Borgmester Gammeltoft Sagen til Raadstuearkivaren Dr. phil. O. Nielsen med Forespørgsel, om der fra Arkivet maatte kunne skaffes nærmere Oplysning om den sande Betydning af Ordene i Skødets § 6, og om der fandtes lignende Bestemmelser for andre Ejendommers Vedkommende langs Stranden. Det var ikke vanskeligt for Arkivaren at fremdrage en Række Eksempler fra andre Skøder og Fæstebreve paa netop det samme Forbehold af Kommunens Forstrandsret og dens Ret til Nedkørsel til Stranden for der at hente Sand og Grus; og i sin Opfattelse af disse Rettigheders Betydning stiller Arkivaren sig fuldstændig ved Økonomiforvalterens Side. »Af ovennævnte Dokumenter fremgaar det altsaa

klart,« skriver han, »at Økonomiforvalterens Paastand, at der i Skødet af 30. Dec. 1799 hjemles Staden 2 Ting, nemlig Forstranden og Adgang til Stranden, er fuldstændig begrundet«. I nogle af Skøderne omtales udtrykkelig den 12 Alen brede Vej, i andre tales i større Almindelighed om »Forstrandsret« eller »Rettighed langs Søen«. Men Dr. Nielsen betvivler ikke, at Meningen i alle Tilfælde har været den samme. »Den Tid, Skøderne udstedes, har Vejen langs Stranden vitterligt for alle været Kommunens Ejendom, og man har ikke lagt videre Vægt paa at faa dette indført i Skøder paa Ejendomme, hvis Grænser var bestemt fastsatte baade i Længde og Bredde, saa det var en Selvfølge, at lige saa lidt som Ejerne maatte udvide sig til Siderne ved at bryde Skellet, lige saa lidt maatte de flytte Grænsen ud imod Stranden. Man ser ogsaa, at Staden paa den Tid havde en Strandrider, og naar Forstranden ikke var Stadens, vilde et saadant Embede være meningsløst«.

Raadstuearkivarens Oplysninger gjorde Indtryk paa Magistraten, og Borgmester Gammeltoft tænkte nu for Alvor paa at skride ind mod Grundejerne langs Strandvejen. Det første Skridt hertil skulde være en Henvendelse til dem om at faa en fredelig Ordning i Stand; men inden en saadan blev foretaget, vilde Borgmesteren dog endnu en Gang høre sin Sagførers Mening, og Sagen med de nye Oplysninger blev derfor paany tilstillet Overretsprokurator Winther. »Navnlig af Hensyn til de af Arkivarius i den her ommeldte Erklæring meddelte Oplysninger«, skrev Borgmesteren, »har Magistraten paatænkt at tilstille samtlige vedkommende Grundejere til Underskrift Deklarationer, hvorved Kommunens Ret fremdeles hævdes«. Deklarationerne skulde indeholde en Erklæring om, at Grundejerne anerkendte Kommunens Ret til at have Vej langs Søen.

Winther fastholdt imidlertid sit Standpunkt. Dog var

Tonen i denne hans anden Erklæring ikke slet saa afvisende som i den første.

I Arkivarens Skrivelse forekom flere Gange Ordet »Forstrandsret«, som tidligere ikke var nævnt. Dette Udtryk kom Winther ud over ved at erklære Forstrandsret for ensbetydende med Vragret: »Forstrandsret betyder som bekendt ikke Ejendomsret til Forstranden eller overhovedet nogensomhelst Ret til den, men kun Ret til det paa Forstranden inddrevne Vrag«. Den Omstændighed, at Ejendomsgrundenes Længde fra Strandvejen udad mod Søen var bestemt angivet i Maalebrevene, slap Winther let over.

»Havde man kun overdraget Vedkommende det paa Maalebrevet afsatte Areal efter det opgivne Maal, havde man jo slet ikke behøvet at nævne Søen, som skulde blive Køberen uvedkommende; beholdt Staden en Grund udenfor den solgte, behøvede man jo ikke at forbeholde sig Ret til sin egen Grund. Sagen er, at man overdrog Vedkommende en Grund med Søen som Grænse; og fordi der faktisk fra Søen til Vejen paa den Tid fandtes de opgivne Maal, indførtes disse i Maalebrevet. Men naar man overdrager en Grund, der støder til Havet, erholder Grundejeren selvfølgelig den Ret til at erhverve, hvad der ved Tilskylning, Tilsligning osv. forbindes med Ejendommen, og enhver Ejendom, der ligger ved en Sø, vilde tabe sin Værdi, hvis en anden skulde kunne udelukke den fra Søen, maaske bygge mellem Ejendommen og Søen. Vil man nægte Køberen denne naturlige Ret, maa man absolut betinge sig det; men en saadan Betingelse vilde gøre Salget umuligt i de fleste Tilfælde, og den findes i alt Fald ikke i det her omhandlede Skøde«.

Saa let slap Overretsprokuratoren over Maalebrevenes klare Længdemaal og over den Staden forbeholdte »Rettighed langs Søen«. Han gentager derpaa atter sit Raad til Magistraten om ikke at foretage sig noget:

»Jeg skulde meget gerne opsætte Koncept til Deklarationer; men disse maa paa Grund af de forskellige Udtryk være forskellige for hver enkelt Ejendom, og jeg kan bestemt forudsige, at det vil være otøst. Ejerne ville naturligvis svare, at

enten paahviler Forpligtelsen [dem], eller ogsaa paahviler den [dem] ikke, og man vil derfor næppe opnaa en eneste Underskrift, saa at Forsøget, hvorved man har erkendt sin Rets Usikkerhed, snarere vil skade end gavne. Saaledes som Sagen staar, er der ikke andet at gøre end at rette en bestemt Fordring til Vedkommende, og, naar denne ikke opfyldes, da at anlægge Sag, men Resultatet vil næppe blive heldigt.

Magistraten betænkte sig — den var jo lammet ved Winthers Advokatur for Modparten og ved Stadskonduktør Kracks Frafald. Borgmester Gammeltoft døde i 1873. Sagen havde antaget større Dimensioner, end det fra først af var tænkt, og Høker Milne og hans Kørevej var efterhaanden bleven glemt. Milne fik aldrig noget Svar paa sit Andragende og mindede heller aldrig senere om Sagen. Han beholdt, ligesom sine Naboer, det Areal, han havde inddæmmet, og Kørevejen lod han ligge uden at røre ved den — den ligger der endnu og danner Indkørslen til Ejendommen Nr. 24 paa Strandvejen. Naar Milne forholdt sig saa stille, laa det maaske i, at han og hans Sagfører var kommen i Tanker om, at det ogsaa for Grundejerne var en stor og farlig Sag, han her havde rørt ved. Bedst for ham og de andre Strandvejsejere, om alt kunde blive ved at gaa i Stilhed, som det hidtil var gaaet.

Endnu en halv Snes Aar blev alt ved det gamle. Saa nærmede sig det Tidspunkt, som Økonomiforvalter Christensen havde forudset, da nye Havneanlæg og andre kommunale Foranstaltninger vilde give Spørgsmaalet om Strandretten fornyet Betydning. Frihavnen og Kalkbrænderihavnen skulde anlægges, og længere ude i Fremtiden laa de Opfyldninger i Svanemøllebugten, som nu er tilendebragte. Magistraten vidste endnu ikke, om den havde Ret til Stranden langs Øresund eller ej. Men da blev Knuden brat hugget over, idet Grundejerne stødte sammen med mere haardhændede Autoriteter end Københavns Magistrat.

Længere Syd paa, ved nuværende Strandboulevard,

havde en Grundejer, Prokurator K. E. Jørgensen, foretaget de sædvanlige Opfyldninger og Inddæmninger i Søen ud for sin Ejendom ved Enden af Rosenvængets Hovedvej. Havnevæsenet og Indenrigsministeriet befalede ham at fjerne dem, og da han nægtede dette, blev der straks anlagt Sag. Prokurator Jørgensen tabte fuldstændig. Ved Højesteretsdom af 15. Juni 1881 tilpligtedes han under en daglig Bøde til dels at bortskaffe den af ham foretagne Opfyldning med Bolværk ud for Ejendommen, dels at sløjfe nogle af ham opkastede Jorddæmninger og tilkaste eller udjævne en af ham mellem disse uddybet Rende. Denne Dom tydede saaledes ikke paa, at Overretsprokurator Winther havde Ret i den Paastand, hvormed han i 1871 skræmmede Magistraten: at et Søgmaal om disse Ting kunde han ikke love nogen god Modtagelse hos Domstolene.

Dommen virkede paa alle Grundejerne lige op til Byjordens Grænse. De ønskede ikke at dele Prokurator Jørgensens Skæbne; og Magistraten paa sin Side gik som sædvanlig lemfældigt frem. Den forhandlede med dem, og i Løbet af Firserne blev der da udstedt en Række Deklarationer, hvis Hovedindhold var, at Strandvejsejerne fik Lov at beholde de Arealer, de allerede havde inddæmet, samt Ret til endnu lidt yderligere Opfyldning i Søen, men for øvrigt opgav ethvert Krav paa Strandret, saa det offentlige fik fri Disposition over det tilgrænsende Vandareal og Ret til selv at foretage de fremtidige Opfyldninger i Stranden ud for de private Ejendomme. Ved disse Overenskomster blev de nye store Opfyldningsarbejder i Svanemøllebugten muligjorte. Men selve det principielle Spørgsmaal om Forstrandsretten blev altsaa ikke løst, idet Ordningen kun blev truffet ved Indrømmelser fra begge Sider¹⁾.

¹⁾ De fleste af Akterne vedr. hele dette Spørgsmaal findes i Raadstuearkivet. Mag. 2. Afd. 1869 Nr. 764.

BELLMANSKE SANGE I KØBENHAVN.
BIDRAG TIL BELYSNING AF DIGTENES FOREKOMST I
1770'ERNE OG 1780'ERNE.
Af HUGO MATTHIESSEN.

I det 18. Aarhundrede genlød Hovedstadens Gader af Viser. Skraalende Kællinger, klædte i Pjalter og dækkede af Snavs, hæslege Fugleskræmsler med Kurve under Armen vakte honnette Borgeres Forargelse, naar de med skrallende Stemme aflirede deres »Nye Viser«; thi — som »Morgenposten« 1786 skriver — »Haaret har staaet paa mit Hoved ved at høre de græsselige Stemmer, hvormed dette Vaas falbydes, . . . Stemmer, som allerede er saa afskyelige, at de endog have faaet deres Afsked fra Reddikekurven«¹⁾).

Gaderaabet med Viser havde som bekendt i Holbergs Tid udviklet sig til en ren Plage; 1738 søgte man forgæves at komme Uvæsenet til Livs, men — langt fra at lade sig kvæle — gik det tværtimod en enestaaende Blomstring i Møde, indtil endelig Plakat af 18. Oktober 1805 satte en Stopper derfor²⁾).

En Flom af Flyveblade og Viser oversvømmede Staden, de smaa Trykkerier var i ivrig Virksomhed, — »jeg seer Kierlinger løber paa Gaden med hele Kurve fulde af disse nye Skrifter«, siger »Aftenposten« 1779³⁾), — og se-

¹⁾ Morgenposten. Et Ugeblad. 1786, Nr. 1—2, p, 4 ff.

²⁾ Jfr. Werlauff: Histor. Antegn. til Holbergs atten første Lystspil, 1858, S. 502.

³⁾ Kiøbenhavns Aftenpost, 1772, Nr. 4.

nere fyldes samme Blad af Væmmelse ved »at see pialtede Kiellinger, barbenede Tøser og nøgne Drenge at rende Gade op og Gade ned og raabe: Saa nye Viser!«¹⁾). Det var i Virkeligheden ogsaa en Bunke usseligt Kram, Konerne slæbte om i Byen, liderligt, taabeligt og talentløst Makværk, men ikke des mindre kunde det dog af og til hænde, at ogsaa ægte Perler glimrede i denne Skarnhob. Johannes Ewalds »Kong Christian stod ved højen Mast« kunde saaledes flere Gange træffes som Skillingstryk i Dyngen²⁾), mange gode Sange af vore bedste Digtere fandt fra de snavsede Visekællingers Kurve ud i Folket, og Side om Side med aandeligt Tiggergods som den nye Vise om Løjer over alle Løjer Nr. 1, 2, 3 og 4, om Manden, der malede Æselet paa sin Kones Mave, om det naturlige Vand i Skrædderens Lomme, om Madame Diabels Dyder og deslige³⁾), holdt *Carl Michael Bellmans* udødelige Sange deres Indtog i København.

At han kom hertil paa denne Maade og i Skillingsviser gik over Byen, har man længe vidst⁴⁾), men endnu vil der hist og her kunne sankes Smaabidrag ind til Belysning af dette Forhold, og da jeg — under Studier i Københavns Kulturhistorie i 18. Aarh. — har fundet et

¹⁾ Kiøbenhavns Aftenpost, 1785, Nr. 61.

²⁾ Se f. Eks. Kgl. Bibl. Gadeviser 1782. Nr. 10, samt en Udgave 1785 i samme Biblioteks: Skillingsviser, Gl. Viser med Trykaar 1697 o. flg.

³⁾ Kjøbenhavns Aftenpost 1787, Nr. 74 klager over disse Viser, der alle findes i Luxdorps Vise-Samling paa det kgl. Bibliotek. Jfr. »Politivennens« kraftige Angreb paa Visekællingerne (1802, Nr. 236, 1805, Nr. 382). samt et Forsvar i samme Blad (1802, Nr. 240—43).

⁴⁾ Jeg henviser her til Karl Warburgs indholdsrige Afhandling »Bellmansdikten i Danmark« i »Samlaren, Tidskrift utgiven af Svenska Literatursällskapets Arbetsutskott«, XVI Årg., 1895, S. 13—52, samt til E. Gigas Note i »Nogle histor. Antegnelser« til Oehenschlægers St Hansaften-Spil«, »Museum« 1894, I, S. 176 f. (Ogsaa trykt i samme Forf. »Litteratur og Historie«. Studier og Essays, I, 1898).

og andet ukendt Træk, mener jeg, at det fortjener at fremdrages, baade fordi det paa ret ejendommelig Maade genspejler det smaaborgerlige Milieu, i hvilket Bellmans Sange dyrkedes, og fordi det viser, at man i alle Tilfælde saa tidligt som i 1770 kendte »Gubben Noack«, der i sit Hjemland vistnok først kendes fra Skillingstryk Aar 1766¹⁾).

I Rubriken »Snakke-Collegiet« i »Fruentimmer- og Mandfolk e-Tidende« 1770 siger nemlig Fætterten — en af de staaende Figurer i Bladets Spalter:

»Det er en sød Vise den om Gubben Noach. Jeg har været saa lykkelig at faae den afskreven; og den er accurat efter den, som er trykt paa Svensk i Aar«.

Den muntre Jomfru bemærker hertil, at det staar der jo paa alle Viser, saa de — for den Sags Skyld — godt kan blive 100 Aar gamle og dog være trykt i Aar.

Men — »lad os høre den om Gubben Noach engang. Jeg har hørt et Par Vers af den. Det er jo ellers en Drikke-Vise?«

Fætterten: »Ja det er, min artige Jomfru! Der kan aldrig være deyligere Drikke-Vise til. Vil nu Jomfruen give Agt! saa skal hun høre: hvilken from Kone Frue Noach har været«.

Han foredrager derefter samtlige 8 Vers af Visen om Gubben Noack paa Svensk, fremført i en forpjusket og sine Steder urigtig Form, men dog saaledes at der ingen Tvivl kan være om, at den er identisk med Fredmans Sang Nr. 35. En Sømand, som er til Stede i »Snakke-Collegiet« og har overværet Fætterens Sang, bemærker da ogsaa, da Visen er slut:

»Jeg har været meget begierlig efter denne Vise, og

¹⁾ Richard Steffen: Anteckningar til Bellmansdiktens historia, »Samlaren«, 1895, S. 169.

jeg har faaet den afskreven af en god Ven, men den er ikke rigtig imod den, vor Fætter her meddeler os¹⁾. —

Denne lille Scene er ikke uden Interesse, idet den ikke alene er et Vidnesbyrd om, at Bellman allerede 1770 — en halv Snes Aar, før man ellers træffer ham herhjemme — var naaet København, men tillige giver et levende Indblik i, paa hvilken Maade og ad hvilke Veje hans Sange erobrede Danmarks Hovedstad. Som anonyme Skillingstryk, udsat for Vilkaarligheder og Misforstaaelser, holdt de deres Indtog, i Afskrifter vandrede de fra Hus til Hus, og Visekællingerne udskreg dem paa Gader og Stræder. Digterens Navn kendte ingen, men Sangenes straalende Humor og Melodiernes festlige Glans synes fra første Færd at have gjort dem overordentlig folkekære i Datidens livsglade København.

»Gubben Noack« — Fredmans Sang Nr. 35 — kendes i Skillingstryk, i Kraft af sin livlige, iørefaldende Melodi blev den almindelig yndet, og i ikke helt ringe Udstrækning brugtes dens Toner i vor hjemlige Vise-fabrikation²⁾.

¹⁾ »Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende«, IV Aarg., 1770, Nr. 25.

²⁾ Melodien bruges saaledes i følgende Viser: »Tvende nye smukke Arier. Den Første: Er mit Kammer lit og net etc. Siunges med sin egen velklingende Melodie. Den Anden: En tungsindig, melancholisk Mand etc.« Kbh. 1782. Trykt hos P. Horrebow. boende i Adelgaden Nr. 301 (Kgl. Bibl. Gadeviser 1782, Nr. 12). — »En gandske Nye Viise, om Kudskens og Tienerens, som ey vare bange for Spøgelse, men bleve bange for en Gris i en Sæk. Under sin egen smukke Melodie. Den anden: /: Blandt de Nympher /: Som i etc. Under Melodie: /: Gubban Noa /: var en Hæders Mand«. Trykt hos Svares Efterleverske i St. Kannikestræde Nr. 39. Kbh. 1784 (Kgl. Bibl. Luxdorps Vise-Samling, I, Nr. 25). — »En sandfærdig Nye Viise om den Kunst, at dandse paa Linier. Under Melodie: Gubben Noa, Gubben Noa etc.« Trykt hos C. F. Holm. Kbh. 1786 (smstds. I, Nr. 54). — »En Nye Viise om Matros Konen, som solgte Fisk, og skieldte Spardame ud, for hun sultet sin Mand. Under Melodie: Gubber Noah etc.« Trykt hos S.

Særlig i 1780erne mærker man, at de nye svenske Viser havde faaet kraftigt Tag i Hovedstadens brede Befolkning, og i et Virkelighedsbillede fra Byens daglige Liv, som oprulles i »Kjøbenhavns Aftenpost« 1782, kan man atter følge Digtene paa Vej gennem Københavns Gader¹⁾.

Et Par Konfirmanter kommer stormende med frisk Appetit paa Livets Goder og Penge paa Lommen; thi allerede da var disse unge Medborgeres Vidtløftigheder en Torn i Øjet paa mere adstadige Godtfolk²⁾.

»Nu først op paa Rundetaarn!«³⁾

Popp. Kbh. 1787 (smstds. I, Nr. 66). — »En lystig Nye Arie, om Den nye Forandring. Under Melodie: Gubban Noa, Guba Noa etc.« Kbh. u. A. Trykt hos Svares Efterleverske (smstds III, Nr. 55). — Fredmans Sang 35 udkom som Skillingsviser, trykt uden Aarstal (optrykt af Karl Warburg anf. St. 16 f.).

¹⁾ »Kiøbenhavns Aftenpost«, 1782, Nr. 30. (Rubriken: »Gade-Post«).

²⁾ Ogsaa Datidens Konfirmanter var naturligvis udstafferede paa behørig Vis. Drengene bar alle Pisk i Haaret, og baade de og Pigerne var dækkede med Pudder. Konfirmations-Søndag var derfor en højst anstrengende Tid for Stadens Haarskærere. De følgende Dage sværmede Konfirmanterne om i Gaderne og i Kongens Have, Byens fornemste Promenade, der var lukket ved Vintertid, men altid aabnede sine Porte for Publikum Konfirmations-Søndag (Werlauffs Erindringer, Histor. Tidsskrift, 4 R. IV, 367, P. Brock: Histor. Efterretninger om Rosenborg, III, 1883, 95). Rundetaarn stod ligeledes højt i Ungdommens Gunst (Werlauff anf. St., S. 367), og i Bladet »Tilskueren i Kiøbenhavn«, 1788, Nr. 22, S. 346, hedder det: »Hvilken smuk Commers foregaar der ikke ofte paa Rundetaarn, i Kongens Have og andre offentlige Steder imellem disse unge Christne?« Gang paa Gang lyder der Klager over Uordner blandt Konfirmanterne i de københavnske Kirker (»Tilskueren i og udenfor Kiøbenhavn« 1789, Nr. 5, »Skilderie af vore Tider, et originalt Ugeblad«, 1791, Nr. 13). Endnu langt ned i 19. Aarh. hævdedes Traditionerne om Konfirmanternes Besøg i Kongens Have, og deres mange Unoder dér paatales ofte (Brock anf. St. S. 95).

³⁾ En Sværm af de andre Konfirmanter drager larmende op i Taarnet. — At det kostede 1 eller 2 Skilling at komme derop, har

»Nej, vist ikke; nu gaaer vi først op paa Børsen¹⁾,
og siden kunne vi gaae op paa Rundetaarn!«

Man gør Holdt foran en Sælgekone²⁾).

»Moer! Moer! Kom hid! Hvad er det for Stads,
hun har i sine Kurve?«

»See her, lille Mosiøe! Det er Brændtmandler, Suk-
kermandler, Peberkager, Anniskager og mere.«

»Men, hvad har hun der i den anden Kurv?«

»Det er smukke, nye Viser, lille Mosiøe!«

»Hvad er det for en, med det store Billede paa?«

»Den handler om, hvorledes Frue Marthes Huus var
beskaffent; det er en meget smuk Vise«³⁾).

»Ja, jeg ser det. Har hun ingen af de nye
svenske Viser?«

»Jo vist, see der er en!«

»Käraste Brödra, Söstrar og Vänner,
see Fadder Berg hans skruver og spennar,
den kan jeg Tonen paa, den gaar meget smukt. Hvad
er det for en, der ligger?«

»Det er den: Sä g du, min Moder.«

naturligvis bidraget sit til at hidlokke de Unge, som nu havde Penge
paa Lommen. (Om Adgangen til Rundetaarn, Werlauff: Histor. An-
tegn. til Holbergs atten første Lystspil, Kbh. 1858, S. 129 f.).

¹⁾ Børsen med dens mange Boder var et yndet Tilholdssted for
Københavnerne, ja ofte lød der Klager over det Folkeliv, som ubun-
det rørte sig her til Gæne for Børsens Forretninger (C. Bruun:
Kjøbenhavn, III, S. 364 f., Johs. Werner: Børsen 1619—1915, Kbh.
1915, S. 62 f., 71 f., 114 f.).

²⁾ Ved Rundetaarns Dør synes Sælgekoner at have haft fast Stæde.
1806 stiller »Politivennen« (Nr. 403) Forslag om at fjerne dem og
indføre en Portner i Stedet.

³⁾ »Fuldstændig Efterretning hvorlunde Frue Merthes Huus var
beskikket. Sammenskrevet af Gregorius Nap. Trykt hos P. H[orre-
bow] 1782«. (Kgl. Bibl. Gadeviser 1782, Nr. 16). Paa Titelbladet ses
en Dame med Parasol og en lille Mandsperson, som rækker hende
en Blomst. Denne Vise, som Kællingen saa varmt anbefaler de unge
Kavalere, er af højst uanstændig Karakter.

»Det er ogsaa en smuk Vise, endskiønt den er gammel-dags«. —

Af den unge Herres sidste Bemærkning fremgaar, at Fredmans Epistel Nr. 23, »A c k , d u m i n m o d e r , s å j«, allerede for nogen Tid siden maa have været indført og almindelig kendt blandt Hovedstadens Befolkning, trykt uden Aar vides den to Gange at være udkommen som Gadevise¹⁾, og hvad Epistel Nr. 9 angaar — »K ä r a s t e b r ö d e r , s y s t r a r o c h v ä n n e r« — synes den netop i Begyndelsen af 1780erne at have været overordentlig stærkt paa Mode.

L. N. Svares Enke i Store Kannikestræde havde spredt den som Gadevise, trykt uden Aar²⁾, og 1782 lod P. Horrebows Trykkeri i Adelgade den flagre ud over Staden i to forskellige Udgaver³⁾, et Kapløb fra de konkurrerende Viseforlags Side, som tydeligt nok fortæller om, hvorledes dette Bellmanske Digt, straalende af Livslyst og Festivitas, gik sin Sejrsgang gennem Kongens København.

I »Aftenposten« finder man god Besked om, i hvilke Kredse disse prægtige Toner klang, blandt andet 1782 en drastisk Skildring af det løsslupne Dyrehavsliv. Undervejs til Skoven passerer man Folk, som drager til Kilden syngende: »Kiereste Brødre, Systre og Venner, Hør Fater

¹⁾ E. Gigas: Litteratur og Historie. Studier og Essays I, 1898, S. 62 f.

²⁾ »Tvende nye Viser. Den Første: Käraste Brödrar, Söstrar og Vennar! etc. Den Anden: O! maatte vi! Synges begge under deres egne Melodier. Kbhavn. Trykt hos L. N. Svares Efterleverske i store Kannikestræde No. 39«. (Kgl. Bibl. Luxdorps Vise-Samling, I, Nr. 45).

³⁾ »Tvende nye Lystige Arier. Den Første: Käraste Brödrar, Söstrar etc. Den Anden: Jeg river til mig, hvad jeg kan etc. Synges begge under deres egne Melodier. Kbhavn. Trykt hos P. Horrebrow, boende i Adelgaden No. 301.« (Gadeviser for 1782, Nr. 4). — Den anden Udgave bærer Aarstal 1782 og har et andet Billede paa Titelbladet (Gadeviser 1782—83, Nr. 1).

Berg, han spytter (!) og spenner Strengene paa Fiolen«, og i Larmen fra Beværtningsteltene paa Bakken lyder løsrevne Stumper af Viser, deriblandt af Fredmans Epistel Nr. 23: »Her ligger jag i Rendestenen og foragter(!) mine gamle Skoe«¹⁾.

Det var ikke i Salonerne, men i Befolkningens brede Masse, at Bellmans Muse dyrkedes. Som en Blomst sprang hans Digtning ud i Kældrenes Os af Punsch og Finkel, i Dansebodernes Støj og Glæde, blandt et Publikum, som næppe fattede Sangenes fuldendte poetiske Skønhed, men rent umiddelbart lod sig rive hen af Billedernes og Melodiernes betagende Fylde af Liv.

»Aftenposten« beretter 1783, hvorledes et Par Svirebrødre paa en Beværtning møder svenske Peter. Han har sat en Del vaade Varer til Livs: »Jag seyer, tae mig tusend Tønner, wil jag i Dag lewa lustig och gladt. Utan Wästerporten i h v i t a L a m m e t²⁾ har jag, tae mey Faen, suppet heela Natten og lewat flinker og dandsat Melovettan:

Kiäreste Brödra, Systra og Vennar,

Hør Fatter Berg han skruer og spendar.

Jag dandsta medt en Flikka der uta i Nat, two stive Timar, tae mey Faen, saa skjön som en Nymfe fra Dalene«³⁾.

I samme Blads Spalter optræder i en Gadescene 1784 en beruset Mand, som siger: — »Tys, nu synger jeg dig en (Vise) paa den Malodie: Kieraste Brødre, Systre og Venner! Hør du:

¹⁾ Aftenposten 1782, Nr. 50 f. cit. af Gigas, Museum, 1894, I, S. 176 f., samt Warburg, S. 19 f.

²⁾ Beværtningen »Hvide Lam« udenfor Vesterport nævnes f. Eks. 1765 (Adresse-Contoires Efterretninger 1765, Nr. 42). »Det hvide Lam« var et hyppigt benyttet Skilt-Motiv, som gav Navn til en Række københavnske Ejendomme (Gamle Københavnske Skilte og Bomærker, 1919, S. 33).

³⁾ Kiøbenhavns Aftenpost 1783, Nr. 19.

Sey, Kammerat med din Viole,

Slaae Trimulanten, om du kan skraale«, o. s. v.¹⁾.

Ogsaa »en lystig Nye Vise om de i Aar hjemkomne Chinefarers muntre Fornøjelser med deres Kierester, da de kom i Land og forefandt samme i al behagelig Velgaaende«, angives at skulle »siunges som: Kjæraste Bröd-rar, Systrar etc.«²⁾, der saa ofte maa have lydt i Stadens Gader og Stræder, at vore egne Godtfolk paa Toppen af det hjemlige Parnas begyndte at spidse Øren. Jens Baggesen slog saaledes ned paa Melodien og gjorde Brug af den i et Par af sine »Drikkesange« og »Skærsliber-Viser«, P. A. Heiberg omarbejdede Fredmans Sang Nr. 56 — »När jag har en plåt att dricka« — paa Dansk, og Abrahamsons Vise: »En tungsindet, melancholisk Mand« blev skrevet til Melodien af »Gubben Noack«. Ogsaa »Mitt sinne friskt opp« (Fredmans Testamente 200) kendtes og brugtes ligeledes i København i 1780erne³⁾.

Men paa denne Tid synes endnu ingen at have kendt Carl Michael Bellmans Navn og litterære Personlighed, og jo dybere hans Sange sank ned i Folkets Masse, jo stærkere deres backantiske Glæde genlød fra Kælders-halse og Krostuer, des tættere lukkede det »gode« Selskab naturligvis Døren i for disse festlige Toner. Saare betegnende er saaledes Rahbeks Yttringer om Indledningen af

¹⁾ Kiøbenhavns Aftenpost 1784, Nr. 51.

²⁾ Trykt hos P. Horrebow u. A. (Kgl. Bibl. Gadeviser 1782—83, Nr. 14). Warburg anfører ogsaa en anden Vise under samme Melodi, anf. St. S. 19.

³⁾ Warburg, S. 15. 18. Som foran anført forekommer »En tungsindet, melankolisk Mand« allerede 1782 som Gadevise under Melodien »Gubben Noack«. — Hos Svares Enke udkom en svensk og en dansk Drikkevise. Den første: »Mit Sind är frisk uppa paa« (u. A.) (Luxdorphs Vise-Saml., II, Nr. 38). Trykt hos C. F. Holm, Kbh. 1786, udkom: »En ganske Nye Vise om et kraftigt Plaster for en syg Moster. Under Melodie: Med Sinna hei frisk uppa Krogan«. (Luxdorph a. St., I, Nr. 33).

Drikkevisernes Blomstringstid, som herhjemme netop begynder i 1780erne: — »De faa Mesterstykker i Drikkevisefaget, vi fra Wibe, Trøielerne, Fasting og Storm havde, vare netop nok til at give os Blod paa Tand og Afsmag for »kiæreste Brødre, Søstre og Venner« og »die Juden wollten lustig seyn« og andre saadanne Kippe- og Vagt-Viser, hvormed man hidindtil havde taget tiltakke«¹⁾).

Saaledes lød altsaa Dommen paa Bjerget, og i Drikkevisernes Vrimmel og Romantikens Vaarbrud, som fulgte umiddelbart efter, gik Bellmans Sange til Bunds med de »Kippe- og Vagt-Viser«, med hvilke de sloges i Hartkorn.

Først lidt ind i det 19. Aarhundrede begyndte Interessen for hans ejendommelige Personlighed at vaagne for Alvor i vore hjemlige literære Kredse, — og med J. L. Heiberg, Hertz og Hostrup holdt hans Digtning endelig med fuld Honnør sit Indtog i Danmark²⁾). Som en nyfunden Skat løftede man begejstret dens Guld i Lyset, saa det ret kunde straale, og ingen ofrede det en Tanke, at Bellman forlængst — allerede i 1770erne og 80erne — havde banket paa Døren, hans Genius havde spredt Lys og Glæde i Krogene af København, men Salonerne havde lukket sig for den fremmede, navnløse Gæst, som blev indført ad Bagtrappen.

¹⁾ K. L. Rahbek: Erindringer af mit Liv, I, 1824, S. 386. Jfr. Warburg, S. 24 f. — Om hvorledes man i Sverige bedømte Bellman i hans Levetid, se Lauritz Weibull: Bellman såsom skald bedömd af sin samtid, »Samlaren«, 1895, S. 79—130.

²⁾ Se foruden Warburgs ofte cit. Afhandling O. Schoning: Bellmans Digtning og dens Indflydelse i Danmark, Kbh. 1904, S. 37 ff. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 63).

DATA AF REGENTSENS BYGNINGS- HISTORIE.

Af FR. SCHIØTT.

Den første Gang, at de Grunde, hvorpaa Regentens senere er opført, og de Bygninger, der have ligget der, ere omtalte, er i Herman von Zesterfleths Rejser (1600), hvori Kansler Kristian Friis' Palais nævnes som næsten kongeligt, men ikke beliggende bekvemt. Det laa i Store Kannikestræde og omfattede omtrent 11,000 Kv. Alen eller hele Grunden fra Borchs Kollegium til Kjøbmagergade. Den egentlige Hovedbygning synes senere at have ligget lige op til nysnævnte Kollegium, men indtil 1567 gik lige op til dette et Stræde mellem Skidenstræde og Kannikestræde, 8 Alen bredt, hvilket Kansleren Johan Friis til Hesselager dette Aar købte af Byen og lagde sammen med sin egen Grund. Johan Friis havde dog oprindeligt ikke den hele Grund, saadan som hans Brodersøn Kristian Friis, men det er enten ham eller sidstnævnte, der har sammenkøbt alle Grundene lige til Kjøbmagergade.

1618 solgtes hele Ejendommen til Kommunitetet, og Regentens blev anlagt paa den østlige Del, hvorefter det øvrige længe dannede en anseelig Gaard med stor Have ud til Skidenstrædet. I de opgivne Maal paa Grundene er der en Del Forvirring, og det er vanskeligt at oplyse det hele Forhold nøjagtigt. Den Tid, Johan Friis boede her, er Gaardens Glansperiode, der saa smukt er skildret i et af vor historiske Litteraturs klassiske Værker (Wegener: Om Anders Sørensen Vedel).

Da Fru Mette Hardenberg, Enke efter Kongens Kansler Christian Friis til Borreby, var død 1617, blev den hende tilhørende store Gaard i Kannikestræde tilfals, og det næste Aar lod Kongen den kjøbe paa Kommunitetets Vegne. Han laante det de hertil fornødne 9000 Rdr., der forøvrigt tilbagebetaltes Aaret efter. Men det var for Kommunitetets Regning, at Gaarden blev kjøbt og indrettet til Studenterbolig. Gaarden havde i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede tilhørt Peter Albertsen, der ydede en saa virksom Hjælp ved Universitetets Genopførelse i Christian den Tredies Tid og blev dets første Kansler. Den vendte ud baade til Kannikestræde og til Skidenstrædet (senere kaldet Krystalgade).

I Foraaret 1627, længe før Bygningen blev færdig, bestemtes det, at der i Fløjen ud imod Kjøbmagergade skulde indrettes en Bedesal eller et Kapel.

1635 omdannedes det dog til en almindelig Studenterkirke med Alter og Altertavle, Prædikestol, Orgel og det øvrige Tilbehør. Indvielsen foregik Søndag den 25. Oktober 1635. Kirken skulde benyttes af hele den akademiske Stand, men da den stadige Kirkegang var en Pligt, hvorfra ingen kunde unddrage sig, viste det sig snart, at Regenskirken var meget for lille.

1636 gjordes der Forberedelser til at opføre en Studenter-Kirke paa selve Studiegaardens Grund, men denne Plan opgaves kort efter, og det næste Aar lagdes Grunden til den nuværende Trinitatis Kirke.

1656 indviedes Trinitatis Kirke, og Regenskirken nedlagdes. Rummet benyttedes derefter kun til Alumnernes daglige Morgen- og andre Andagts Øvelser.

27. Februar 1661 udgik et kongeligt Reskript til Rector og Professorer i Kjøbenhavn, hvorefter Hannibal Sehested, som for 5000 Rdr. havde tilforhandlet sig den Residents i Kannikestrædet, som afgangne Hr. Christian Friis tilforn havde ejet, maatte dertil nyde nogen mere

Plads af Regentsgaarden for 2000 Rdr., hvilke Kapitaler skulde udsættes og ikke nogen Tid uden kongelig expresse Befaling forbruges. Renten af den første skulde gaa til Forbedring af Professorernes Løn, Renten af den anden anvendes til Regentsens Reparation.

4. Maj 1661 reskriberedes til Rector og Professores Academiæ, at Christian Friis's forrige Gaard og en Plads af Regentsen maatte overlades til Hr. Christian Greve Rantzau, da Hannibal Sehested ikke vilde samme sig tilforhandle.

Ved Ildebranden 1728 led Kirkelængen ikke synderlig Skade, hvorimod de øvrige Fløje blev meget beskadigede og ødelagte. Efter faa Aars Forløb blev Regentsens Bygninger igjen opbygte og forøgede. Ud til Kjøbmagergade anbragtes Kong Frederik den Fjerdes Navn i dobbelte Chifre med Kroner over, altsammen forgyldt.

Hovedlængen, der vender ud mod Kannikestræde, hvor ogsaa Porten og Indkjørselen er, havde elleve Fag ud mod denne Gade. 1744 bliver disse Fag ganske af ny opbygte, saaledes at den derefter bestod af tre Etager med Kælder under samt en Kvist. I denne nye Bygning, der var 42 Alen lang til Gaden, 18 Alen høj til Taget og 26 Alen høj til Tagryggen, havde Provsten paa Regentsen, der altid tillige var Præpositus Communitatis Regiæ, vel indrettede Værelser i de sex Fag over Porten i begge Etager, Køkken i første Etage samt Indgangsdør fra Gaden op til sine Værelser. I de øvrige 5 Fag paa den vestlige Side var der indrettet Kamre til Regentsianerne, hvorhos Regentsens Underbetjent, tidligere kaldet Portner, ogsaa havde sine Værelser.

Regentsianerne, der altid to og to vare Contubernaler, havde tvende maadelige Kamre tilfælles med hinanden. Det inderste Kammer var forsynet med et Sengested, en Jernvindovn, et Bord og to Stole.

1750 blev Kirkelængen nedrevet paa Grund af Brøst-

fældighed og af ny opbyggt, Kirken blev indrettet igjen paa samme Sted, den gamle Prædikestol og Alter igjen opsat som en Antiquitet. Kirken blev indviet til et Auditorium.

Den tidligere opsatte latinske Inscriptionssten blev ogsaa indsat i denne ny Bygnings Mur ved Kirkevinduerne ud til Kjøbmagergade. Regentsens Bibliothek var en Tid lang hensat i Skabe i Regentskirken af Mangel paa anden Plads.

1764 beskrives Regentsen saaledes i Danske Atlas:

»Lige over for Trinitatis Kirke er Collegium Regium gemeenligen kaldet Regentsen, en akademisk Stiftelse giort Anno 1623 af Kong Christian IV til Ophold for 100 Studenter. Bygningen er stor og vender ud mod de 3 Gader: Canike-Stræde, Skidenstræde og Kiøbmagergade. Den sidste Længde udgiør Kirken, som brugtes til ordentlig Gudstieneste, førend Trinitatis Kirke blev bygget, men nu er der egentlig Auditorium, hvor de aarlige Disputationes og Declamationes Alumnorum samt Bede-Timer holdes. Tvende Studenter have tvende Kamre tilfælles, for Lys og Ildebrand at spare, hvilket sidste gives frit. Saa have og endeel Kamre, ved særdeles Donationer, nogle Stipendia, men ellers grunder sig Regentianernes bedste Beneficium derpaa, at siden Pestens Tiid Anno 1711, de allene ere berettigede til at være Liigbærere for Rangs Personer.«

Ved den af Kong Christian VII Aar 1777 den 25de Juli udgivne nye forbedrede Fundats for Kommunitetet og Regentsen blev den sidste baade med Bygninger og et Bibliothek anseeligt forøget.

Ved den østlige Ende af Porten byggedes en ny tredie Etage over hele Bygningen ud til Kannikestræde for at vinde større Plads for Alumnerne, hvilket var nødvendigt, da Decani efter den nye Forordning hver skulde have tvende Kamre paa Regentsen til Beboelse. Der vandtes

ved denne nye Etage ikkun 8 dobbelte Værelser, saa at man derfor ikke havde Plads til alle.

I samme Aar blev i Kraft af den nye forbedrede Fundats indrettet et Bibliothek, kaldet Regentsens Haandbibliothek, hvilket blev bekostet af Stipendium Domus Regiæ, som forhen var 1200 Rdr., men ved den omtalte Fundats af 25. Juni 1777 § 44 var forøget af Kongen og det kongelige Hus med 1000 Rdr., nemlig 600 af Kongen og Enkedronningen og med 400 Rdr. af Kronprins Frederik og Arveprins Frederik.

1780 fik Regentsen af Kongen til dens ydre Ziir og Nytte en lille Taarnbygning paa Kirken med Slaguhr i.

1785 plantedes Regentslinden den 12te Maj af Regentsprovst A. C. Hviid.

I 1806 fandt man, at Værelserne paa Regentsen ikke alle vare i den Tilstand, som man for de der boende Students Sundhed og Bekvemmelighed maatte ønske. Især kunde de i forskellige Kamre endnu værende Stengulve ikke andet end ansees for usunde, ligesom de tildels skumle Værelser trængte til et muntre og lysere Udseende. For at afhjælpe disse Mangler blev det ved kongelig Resolution af 15. August 1806 tilladt, at der til at lægge Trægulve i de Kamre paa Regentsen, hvor der endnu fandtes Stengulve, samt til at male Lofterne, Vindueskarmene og Dørene sammesteds, maatte af Kommunitets Kasse anvendes den fornødne Sum, der beløb sig omtrent til 1000 Rdr. D. C. Allerede i samme Aar paabegyndte man Iværksættelsen af disse Forbedringer.

Ved Englændernes Bombardement i 1807 blev Universitetets Auditorier ødelagte, hvorefter Regentskirken fra September samme Aar midlertidig blev benyttet til de akademiske Højtideligheder og Disputationer. For at give dette Lokale et mere passende Udseende til et saadant Brug blev Alteret og Prædikestolen borttaget, og paa Alterets Plads blev et Catheder anbragt.

1810 bevilgedes den 27. Juni en Sum af indtil 400 Rdr. D. C. af Kommunitetets Kasse til Regentsens indvendige Hvidtning i Sommeren samme Aar.

1812 anbragtes Springvand, der gennem en Vandrende lededes fra Emdrupsøen lige ind i Gaarden. Tidligere havde Regenten maattet hjælpe sig med Spildevandet fra det i Trinitatis Kirkes Præstebolig anbragte Springvand, men man fandt, at det vilde være mere passende, at det flyttedes til Regenten, hvor Hundrede Studenter og tre Familier havde Bolig, og som i paakommende Ildebrandstilfælde ikke burde være udsat for at lide Mangel paa Vand. Præsteboligen fik nu Spildevandet, og Kirken fritoges for alle derved foranledigede Omkostninger, der efter Overslag vare beregnede til 2225 Rdr. 10 β D. C. Kjøbesummen samt Omkostningerne ved Springvandets Forflyttelse udrededes efter kgl. Resolution af 24de Februar 1812 af Kommunitetets Kasse.

I Anledning af 200 Aaret for Regentsbygningens Tilblivelse blev 1823 Bygningen oppudset udvendig paa Kommunitetets Bekostning og de kongelige Chifre og Kroner samt Inskriptioner paa den i Bygningen indsatte Mindesten paa ny forgyldte.

I Aaret 1831 blev det af Universitetsdirectionen bestemt, at den af 3 Værelser bestaaende Lejlighed paa Regenten, der hidtil havde været beboet af Universitetsbibliothekar, Professor Bloch, og som ved dennes Død var bleven ledig, fremtidig med tilhørende Brænde-Deputat skulde anvises til Brug for en ældre Literatus, der som Viceinspektør kunde i Provstens Forfald overtage Opsynet med den daglige Orden paa Regenten.

Denne Lejlighed var den sidste af dem, der i sin Tid havde været beboede af de forrige Communitets-Decani, efter hvis Afgang den var bleven overladt Dr. Bloch som Vicedecanus, men Facultetet, som fandt det særdeles ønskeligt, at der stedse kunde findes en ældre Academicus

paa Stiftelsen, foreslog efter Professorens Død, at den maatte gives ovennævnte Bestemmelse.

I samme Aar androg en Del af Regentsens Alumner om Tilladelse til at indrette en Læsestue i Regentsbygningen og om nogen Understøttelse til Læsestuens Indretning og Vedligeholdelse. Facultetet fandt Forslaget ønskeligt og gavnligt for de Studerende. Da et passende Lokale kunde gjøres disponibelt uden Indskrænkning i Beboelseslejlighederne for de 100 Alumner, indstillede det theologiske Facultet til Universitetsdirectionen, at den af tre Værelser bestaaende Beboelseslejlighed Nr. 4 i 2den Gang i Regentsen maatte overlades til Læsestue.

Den fornødne Indretning af dette Lokale, især Borttagelsen af et Skillerum mellem to af Værelserne maatte ske for Kommunitetets Regning, og af dettes Kasse anvendtes da en Sum af henved 142 Rbdr. Sedler til Anskaffelse af Inventar, der skulde forblive Regentsens Ejendom; samtidig forøgedes Brændedeputatet til det dobbelte eller tre Favne aarlig. Læseforeningen traadte endnu samme Aar i Virksomhed.

I Henhold til Resolution af 4. Juni 1833 foretoges en betydelig Forbedring ved Beboelseslejlighederne paa Regentsen, idet 50 Værelser, som vare bestemte til Alumnernes Studerekamre forsynedes med Gibsning og Maling paa Træværket, ligesom Væggene afpuddedes. Hele dette Arbejde, hvortil der var bevilget 2000 Rbdr. Sedler af Kommunitetets Kasse udførtes i Aarene 1833—35. Ogsaa Porten undergik en Hovedreparation.

I Sommeren 1839 foretoges ved hele Regentsbygningen en udvendig Hovedreparation og Oppudsning.

Paa den Tid bestod Inventariet i de to smaa Værelser, der vare bestemte for to Alumner, af en Jern-Kakkelovn og et Bord i det inderste Værelse og et Par Skabe i det yderste Værelse. Tidligere fandtes i alle Yderkamre en stor og rummelig Himmelseng, hvori to Personer magelig

kunde faa Plads, men Tid efter anden ere disse Senge forsvundne tilligemed det forhen brugelige Sengefællesskab.

I Aarene omkring 1840 blev der foretaget Endeel Forbedringer, deriblandt Macadamisering af Gaardspladsen.

1843 paabegyndtes en Hovedforbedring af Alumneværelserne, der beboedes af to Alumner, og af Trapperne, der vare af utilbørlig Smalhed. 4 Lejligheder adskiltes i 8 Enekamre, og der anskaffedes i den Anledning 4 Kakkellovne, 4 Borde og 4 Skabe, ligesom Gulvene omlagdes og Væggene i Værelserne forsynedes med Brystpanel.

I 1844 fortsattes Hovedreparationsarbejderne, der overskred Bevillingen med omtrent 1000 Rdr. til Reparation af 3die Gang.

1845 fortsattes Reparations- og Ombygningsarbejderne. Da Læsesalen var meget mørk og indskrænket, omdannedes Kirkegangen til Læsesal. Denne blev lys og rummelig. Der indrettedes et Forværelse til Gaarden og et lille Værelse til Haandbibliotheket, hvorimod den forrige Læsesal indrettedes til Lejlighed for 2 Alumner. Værelserne forsynedes med nye og bredere Vinduer til Garden, Brystpaneler og nye Døre samt Gibsdækker i Loftet. Det samlede Udgiftsbeløb for Reparationsarbejder i 1843—46 beløb sig til omtrent 8000 Rdr.

1845—46 udvidedes to Trappegange, og der opførtes 4 Kaminrør istedetfor 16 gamle Skorstene. Der indrettedes ogsaa et Karlekammer og en Vaskekælder.

1847 indrettedes en ny Portnerlejlighed i 4de Gang, og Lejligheden forsynedes med et nyt Køkken.

I Aarene 1849—1856 foretoges betydelige Hovedreparationsarbejder; saaledes bleve samtlige Værelser forsynede med nye Yderdøre og Brystpaneler, ligesom Væggene bleve betrukne med Tapetpapir. Mange Skillerum ommuredes, alle Lofter forsynedes med Gibsdækker, nye Gulve lagdes i de fleste Værelser, indvendige Vinduesskodder anbragtes i Hjørneværelserne i alle Etager, ligesom paa flere Steder, hvor det for Trækkens Skyld maatte ansees for

nødvendigt. I alle Læseværelser indsattes Ventiler i Skorstenene, faste Klæde- og Madskabe anbragtes i de fleste Lejligheder, alle Trappegange bleve afpudsede, malede og forsynede med Gibsdække under Lofterne.

1852 blev der foretaget en Hovedreparation ved Regentsens Uhr, hvortil der var beregnet en Udgift af 105 Rdr.

Foruden de almindelige Vedligeholdelsesarbejder blev der i 1853 indsat et manglende Vindue i Bygningens Side ud mod Kjøbmagergade, hvor man i tidligere Tid imod Symetri og ydre Skønhed havde borttaget Vinduet og anbragt to almindelige Fag Vinduer ovenover hinanden, en ny Latrinbygning opførtes i Regentsprovstens Have, som var overladt dertil. Endelig bleve Læseværelserne malede og betrukne.

I 1854 blev der bygget et nyt Hus til Brandredskaber, Materialier, Sand m. m. i Regentsprovstens Have.

1856 blev Regentsbygningen malet udvendig paa Krystalgade-Siden.

1859 bortfaldt Ligbærerkontoret, idet Privilegiet samme Aar overgik til Kommunen.

I Aaret 1862 foretoges nogle Hovedforandringer, da Regentskirken blev ledig ved Universitetsbibliothekets Henflytning i den for samme nyopførte Bygning, og de 2 mindre Værelser ved Porten, der tidligere vare brugte til Ligbærerkontor, rømmedes. Efter Forslag af Regentsprovsten bleve disse Værelser holdte til Afbenyttelse, naar der ved Hovedreparationer skulde skaffes Plads til et Par Alumner, eller naar ved en udbrudt Smitsot det paagældende Værelse skulde udluftes og desinficeres og den Syges Contubernal derfor havde maattet fraflytte det for nogen Tid. Det ledige Regentslokale, der havde været benyttet af Universitetets Bibliothek, blev delt i 2 Værelser — en større Sal til Læsestue og en mindre foran til Conversations Stue, og Skillerummet mellem disse to Værelser blev indrettet saaledes, at Salen kunde benyttes i hele sin

Bredde og Længde. De tre Værelser, der hidtil vare benyttede til Læsestuer, overlodes til Bolig for Viceinspektør, medens de af ham hidtil benyttede 3 Værelser indrettedes til Bolig for 2 Regentsalunner; de to mindste og mørkeste Fælleslejligheder paa 6te Gang, bestaaende af 2 Værelser, forandredes til Enelejligheder, hvorefter Enepladsernes Antal vilde blive forhøjede til 18, uden Forhøjelse i Alumnernes Antal. Det tredie, mindre, til Viceinspektørens Lejlighed hørende Værelse indrettedes til Brug for Regentskarlen, hvis hidtidige Lukaf ved Kirkelokalets Omdannelse havde faaet en anden Anvendelse.

I Aaret 1880—81 bevilgedes og anvendtes 1961 Kroner til Hovedreparation af Værelser i Regentsbygningen. 1881—82 anvendtes 1310 Kr. 25 Øre til Hovedstandsætninger.

Efterat Trinitatis Præstebolig var kommen i Regentsens Besiddelse, begyndtes en omfattende Omdannelse af Regentsen. En fjerde Fløj opførtes paa Præstegaardens Grund, og man tog fat paa at forbedre den indre Indretning. Medens 2 Studenter hidtil var fælles om to smaa Værelser, blev det ved den foretagne Udvidelse muligt i den gamle Bygning at overlade Contubernalværelserne til en Alumne. I Nybygningen faar hver Student et større Eneværelse. Regentsen har som før 100 Alumner, men det er indlysende, at Afskaffelsen af Fællesværelser er et overordentligt stort Gode for de Studerende, og ogsaa paa andre Omraader er der ved Ombygningen skabt bedre Vilkaar for disse. Studenterne vare saaledes tidligere alene henviste til det saakaldte Studenterkøkken — et stort Kælderhul ved Indgangsporten — naar de ønskede at spejle Æg, skaffe sig varmt Vand eller lignende, og dette »Køkken« delte de med Rengøringskonerne, som her varmede Vand til Gulvudsk etc. Ved Ombygningen indrettedes ialt 15 The-Køkkener, fordelte paa de forskellige Gange og forsynede med Gasapparater, Udslagningsudsk og Madskabe med særligt Rum for hver Student, saa at Alum-

nerne herefter kunne undgaa at have Madvarerne hængte i Værelset.

Endvidere indlagdes Vandklosetter i Nybygningen og ved Læsesalen. Hvert Soveværelse er forsynet med Fajancehaandvask og alle Værelser i Nybygningen med særligt Udsugningsrør. Til samtlige Værelser er der anskaffet Bord, Klædeskab, Bogreol, Natbord og Spejl, alt af Egetræ. Det øvrige nødvendige Bohave maa Alumnerne selv medbringe.

Tilbygningen nødvendiggjorde Flytning af Viceprovstens Lejlighed fra Kirkefløjens Stueetage til Krystalgade-fløjens 1ste Sal mellem 1ste og 2den Gang. Bibliothek med Udlaan flyttedes fra 1ste Sal til Kirkefløjens Stueetage bag Buegangen, og Hovedtrappen til Læsesalen maatte ombygges.

Læsesalen var tidligere bleven delt ved et Skillerum i 2 Stuer, hvoraf den mindre benyttedes til Musikstue. Ved Ombygningen er Skillerummet fjernet og Musikstuen henlagt til Krystalgadefløjens 1ste Sal med direkte Forbindelse til Læsesalen.

Da den gamle Bygnings Fundamenter ikke overalt hvilede paa fast Bund, er der i stor Udstrækning foretaget Undermuring af Façaderne. Alle Vinduesrammer i den gamle Bygning ere fornyede og Tagene omlagte. De forvitrede, gullandske Sandstensskjolde i Façaderne fornyedes med Bremersten. Indskriftsstenen i Gavlen mod Kjøbmagergade var vel bevaret, men Indramningen maatte fornyes, og da det efter gamle Billeder kunde sees, at der paa Kirkefløjens »Taarn« har været anbragt en Morgenstjerne, er nu en saadan af forgyldt Kobber opsat. Façaderne ere blevne reparerede, og da der mod Kjøbmagergade manglede Sokkel, medens Sidefløjene havde Sokler af bornholmsk Sandsten, anbragtes der under Buegangen Sokler af samme Sten. Buegangen har elektrisk Lysindlæg og i Læsesal og Bibliothek er der ligeledes indlagt Lys.

LOGISHUSET »PJALTENBORG« OG LIEUTENANTEN.

Af CARL C. CHRISTENSEN.

»Hej Vægter! hvor skal Slaget staa?«
»Oppe paa Hjørnet af Aabenraa« —
»Ih Gud bevares, skal den Sorg
Ramme det prægtige Pjalttenborg!«

SAaledes skrev i 1850 Adolph Recke i sin morsomme Parodi paa Datidens Gadeviser: »En ny og lystig Vise om: Pjalttenborgs Brand; saavel til en Opmuntring, som og til en Advarsel for den nedrige Stand at omgaaes forsigtigen med Ild, Lys og Svovlstikker. Ærbødigst forfattet af —h—e.«.

Det »Pjalttenborg«, som Recke besynger, og som nedbrændte Natten til den 26de Marts 1850, laa paa Hjørnet af Aabenraa og Rosenborggade Nr. 213; nu Nr. 12. I Klæstrups »Det forsvundne Kjøbenhavn« (1ste R. XI) findes et Billede, der angives at forestille Pjalttenborg, men det er fuldstændig urigtigt, thi Klæstrup har forsynet Huset med en Etage mere, end det havde, ligesom han ogsaa angiver dets Gadenummer til 214, medens det var Nr. 213. Nr. 214 ligger i Aabenraa og er det nuværende Nr. 35, som aldrig har staaet i nogen som helst Forbindelse med Pjalttenborg.

Dette Navn var forøvrigt ikke noget Særnavn for denne Bygning, men derimod et Fællesnavn for Datidens usle Logishuse. Bl. a. førte Logishuset i Peder Hvidt-

feldtstræde Nr. 94, nu Nr. 12, ogsaa i sin Tid dette Navn, ligeledes »Hvide Ross« i Adelgade Nr. 292, nu Nr. 37, Asylet.

Fælles for alle Logishusene var den kolossale, uhygiejniske Sammenstuvning af en Masse Mennesker paa den mindst mulige Plads, saa at endog Ejendommenes Loftsrums var inddraget til Beboelse for Samfundets altermest fattige Mennesker. »Hvide Ross« i Adelgade havde saaledes i 1831 paa Loftet ovenover Kvistetagen indrettet 9 Dele med for det meste fast Gulv paa Hanebjælkerne. Heraf var de 7 indrettet til Beboelseskamre, dels med Brædde-, dels med pudsede Vægge, og i disse usle Rum var der til Opvarmning opsat seks Potteovne og een rund Vindovn. Den 8de Del bestod af 2 Skorstene med Ildsteder. I Loftet over Baghuset var der indrettet ikke mindre end 10 Beboelsesrum med Bræddeskillerum. Ejendommen rummede ca. 230 Beboere. »Pjaltenborg« i Rosenborggade var en gammel, forfalden Bygning paa 541 Kv. Alen, og den bestod kun af Kælder, Stue, 1ste Sal, Kvist og Loft; endvidere af et Baghus med Stue og 2 Etager samt Loft. Ud mod Gaarden var en lukket Svalegang, som dog tidligere havde været aaben, og fra denne var der Adgang til de øverste Etager.

I denne Rønne var det, at den lille Thomas Overskou i Oktober Maaned 1812 begyndte som Læredreng hos den svenskfødte Snedkermester Johan Friderich Granberg og som Bydreng hos dennes lidet sympatiske Hustru Ane Marie Frost. Af sit Liv, sin Færden og sine Lidelser her har den senere Forfatter som bekendt givet en udmærket Skildring i »Af mit Liv og min Tid. (1798—1818«)¹⁾. Et Blik paa Skattemandtallene viser, at allerede i 1812 var det gennemgaaende Fattigfolk og Almisselemmer, der boede der.

Den 3die Juli 1815 købte Snedkermester Granberg

¹⁾ Udg. ved Robert Neiiendam, Kbhvn. 1915, Pag. 130 o. fl.

for 7578 Rdlr. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β . Ejendommen, som derefter helt og holdent blev indrettet til Logishus. Blandt dens celebre Beboere fra denne Periode kan nævnes den af Carl Bernhard¹⁾ under Oprøret i Børnehuset den 24de Juni 1817 omtalte »Pjalte Ane«, som nok indtog en frem-skuddt Stilling ved denne Lejlighed.

I Aaret 1834 ønskede Granberg at faa Ejendommen omvurderet, og denne Vurdering foretoges af de udmeldte Vurderingsmænd, Kaptajn og Murmester Backhausen og Tømremester C. G. Hüthmann, som ansatte den til 6000 Rdlr. Sølv. Af denne Vurdering²⁾ faar man et ganske godt Billede af Ejendommen, og at dømme efter denne maa Adgangen til Etagerne til Baghuset kun have kunnet ske fra den da overbyggede Svalegang, »som continuerer til et opført Baghus«. Man faar endvidere at vide, at der i Tagetagen er indrettet 10 Rum, afdelt med Brædder, ligesom Baghusloftet med Brædder er delt i 2de Rum. Det var rimeligvis i disse Rum, at Granberg indrettede de berygtede Soverum, hvor man hængende med Armene i Snore kunde staa op og sove for 2 β , saaledes som ogsaa Recke synger:

Men hvem der stod og sov — Hurr!
Frelste sit Liv og sit Tøj endda.

Granberg er imidlertid misfornøjet med Vurderingen, og sin Misfornøjelse giver han Luft i et kosteligt Brev³⁾ til Københavns Magistrat den 23de August 1834. Efter eget Sigende har han bekostet for 6000 Rdlr. paa Ejendommen foruden sit eget og hans Svends Arbejde — hvori denne Bekostning har bestaaet oplyser han dog ikke — ønsker derfor gerne, at der for de 6000 Rdlr., hvortil den er vur-

¹⁾ »Af en gammel Herres Erindringer. Autobiografiske Frag-
menter« i »Samlede Noveller og Fortællinger«. 14. Bind.

²⁾ I Raadstuearkivet.

³⁾ Smstds.

deret, bliver opført ham en ny Ejendom, thi »af nyt er dog bedre end af gammelt«. Derpaa kommer han imidlertid med en aldeles forbløffende Meddelelse, som viser, hvor store Summer der kunde indtjenes ved at holde et saadant Logishus: aarlig over 2000 Rdlr. Til Skatter, Afgifter og Reparationer anslaaer han 355 Rdlr., saa at Ejendommen altsaa i Nettooverskud skulde indbringe ham over 1645 Rdlr., eller efter hans Beregning Renten af mere end 40,000 Rdlr. I denne Opgørelse har han endda antagelig ikke medregnet Værdien af sin egen Lejlighed i Stueetagen. Sin harmdirrende Skrivelse ender han saaledes: »At Ejendommen er godt, frit og behageligt be»liggende, bør ogsaa bemærkes, men Mændene (o: Vur»deringsmændene) have maaske neppe taget noksom Hen»syn til, at den hverken ligger i Pistolstrædet, Didrik Bad»skjærs Gang, eller Amager Gade o. desl.«.

Granbergs Protest nyttede ham dog intet. Han døde 30. April 1838, og efter hans Enkes Død gik Ejendommen over til hans Svigersøn, fhv. Landmand Poul Jensen, gift med Caroline Wilhelmine Granberg. Medens denne var Ejer af Logishuset, ses det af Folketællingerne 1845 og 1850, at der til at bestride hele denne store Bedrift kun holdtes en Karl og en Pige, endskønt det samlede Antal Beboere opgives til henholdsvis 78 og 63 Personer, hvori selvfølgelig ikke er medregnet de tilfældige Nattegæster. Datidens Aviser meddeler saaledes, at der kunde afgives Natteophold for i det mindste 100 Personer, og det er vist rigtigt nok.

Natten til Tirsdag den 26de Marts 1850 omtrent Kl. 3 opkommer der saa Ild her, og i Løbet af kort Tid nedbrændte Rønnen fuldstændig. Flere af de Logerende maatte nøgne og halvnøgne redde sig gennem Vinduerne paa tilsatte Stiger. Kl. 6 var Stedet nedbrændt, og dermed var Pjalttenborgs Saga forsaavidt ude; men Navnet er

dog endnu den Dag i Dag bevaret gennem Adolph Reckes Vise med Omkvædet »Julia Hopsasa«.

I denne Vise staar i et af Versene:

Men fine Folk man ogsaa fandt,
Ja, der boede en Lieutenant.

Har der da boet en saadan, og hvem har denne egentlig været?

Gentagne Gange er det blevet paastaet, at det skulde være en Lieutenant Gillespie, bl. a. af W. Schorn¹⁾ og af Toldkontrollør Vilhelm Rohde²⁾, som endog tilføjer, at han gik og tiggede.

Bemeldte Lieutenant John Gillespie var født i København 22de Januar 1808 som Søn af den i 1806 indvandrede skotske Mekanikus og Ingeniør (senere Dannebrogsmænd) John Gillespie og Hustru Elisabeth Grant. Han blev Kadet 4. April 1825, opvartende Page 1. Januar 1827, 17. Decbr. s. A. Secondlieutenant, 29. Januar 1831 forsat til 3die jyske Infanteriregiment og afskediget 8. Februar 1832 »efter Ansøgning og formedelst Svagelighed i Naade af Krigstienesten med Pension«³⁾. Død 1. Oktober 1858. En Broder til ham var Kaptajn James Colquehoun Gillespie, født 8. December 1810, død 1. Oktober 1853.

Der er imidlertid ikke mindste Grund til at antage, at Lieutenant Gillespie skulde være Visens Lieutenant. Hans Fader, der først døde 18. Marts 1864, var nogenlunde vel situeret, og baade han og Kaptajnen vilde vel nok have afværget, at deres nære Slægtning havnede paa det uhumske Pjaltenborg. Gillespies Søsterdatter, Enke-

¹⁾ I »Da Voldene stod«, Pag. 86.

²⁾ »Fra Livet paa Københavns Toldbod omkring Fyrerne« i Hist. Medd. om Kbhvn., VIII, Pag. 281.

³⁾ »Stambog for det kongelig danske Landcadet Corps« og »Bekjendtgørelser om Avancementer etc« i Hærens Arkiv.

fru Sara Halberg (Datter af Efterslægtens Skoles bekendte Skrivelærer Fr. Lange, gift med Frk. Gillespie), har da ogsaa udtalt over for mig, at Familien intetsomhelst vidste om, at hendes Onkel skulde have været paa Pjalttenborg, ligesom hun paa det bestemteste protesterede mod, at han skulde have gaaet omkring og tiggat. Han var nok lidt forfalden, men det andet var ikke overensstemmende med Virkeligheden. Endnu mere afgørende er det, at hans Bopæle stadig kan følges i Københavns Vejvisere; 1850 findes han saaledes opført som: »v. Gillespie, Lieutn., st. Larsbjørnstr. 178« (nu Nr. 8). Ved Folketællingen af 1ste Februar 1850, altsaa Maaneden før Pjalttenborg brænder, finder man boende i Larsbjørnstræde: »Johan Gillespi, 43 Aar, ugift, født i Kbhvn., Lieutenant af Armeen«.

Det er saaledes udelukket, at han kan have været den Lieutenant, som Recke har sigtet til i sin Vise. Men hvem er denne da, thi Lieutenanten er dog vel neppe grebet ud af Luften?

Svaret bliver nemt nok. Et Blik paa Folketællingen af 1ste Februar 1845 viser, at der i Pjalttenborg, Rosenborggade Nr. 213, blandt de Logerende findes anført:

Johan Frederik Thomsen, 56 Aar, ugift, født i Kbhvn., afskediget Søe-Lieutenant, nyder ikke Pension, lever af Skriveri.

I Folketællingen den 1ste Februar 1850 (Maaneden før Branden) findes den samme Mand anført som: Johan Fred. Thomsen, 62 Aar, ugift, født i Kbhvn., afskediget Lieutenant.

Lieutenant Thomsen hørte saaledes til Pjalttenborgs faste Logerende, og ham, ikke John Gillespie, er det altsaa, der hentydes til med Visens:

Men fine Folk man ogsaa fandt,
Ja, der boede en Lieutenant.

SMAASTYKKER.

1. Nogle samtidige Optegnelser angaaende Corfitz Ulfeldts „Henrettelse“ og Leonora Christines Indsættelse i Blaa Taarn 1663.

Meddelt af K. C. ROCKSTROH.

I Hærens Arkiv (Krigsministeriet), Kjøbenhavns Kommandantskab, findes en lille Række Protokoller: »Kopen Hagenisch guarnisons Journal« for Aarene 1663—1671 (idet dog den for 1670 mangler), hvori der for hver Dag gives Oplysning om Udførelsen af Vagttjenesten m. m. i Fæstningen. Af langt større almindelig Interesse er dog Angivelsen ligeledes for hver enkelt Dag i denne Aarrække af enhver Rejsende, Dansk som Fremmed, der passerede ind eller ud gennem Portene eller ved Toldboden, de eneste Adgange til den strengt og stærkt bevogtede By. For hver enkelt Rejsende oplyses som Regel fulde Navn, Livsstilling, Hjemsted, samt hvor han logerer i Staden.

Ved disse Meddelelser om de Rejsende er disse Journaler en Kilde af overordentlig Interesse og fortjener at kendes og benyttes mere end hidtil sket, særlig af dem, der søger personelle Oplysninger i dette Tidsrum.

Iøvrigt skal bemærkes, at Antallet af Rejsende ikke var stort. Om Foraaret og Sommeren kunde det løbe op til 30—40 Mennesker daglig, men om Efteraar og Vinter naaede det som Regel ikke op over en halv Snes.

Ved Siden af det foran nævnte meddeler Journalerne ogsaa jævnlig Oplysning om særlig vigtige Begivenheder, navnlig saadanne, hvori Militæret tog Del, og det er af den Grund, at de her i Oversættelse fra Tysk gengivne Meddelelser om Ulfeldt og Leonora er kommen med.

Alt ialt er Journalernes præcise, absolut samtidige og »officiøse« Meddelelser en god Støtte og Korrektur til, hvad der i Forvejen kendes fra dette i sig selv betydningsfulde Afsnit af Kjøbenhavns Historie.

24. Juli.

Samme Dag er en Dom af herværende Højesteret mod Corfitz Ulfeldt bleven publiceret, og denne kendt at være skyldig i Majestætsforbrydelse, hvorfor han,

ligesom det for halvandet Aar siden skete med Kay Lykke, ifald man ikke kan paagribe ham, skal henrettes in effigie. . . .

27. Juli.

Eodem om Natten er Hr. Gen. Adjutant Michell Schow¹⁾ afgaaet med sin Galliot og medhavende Mandskab til Nederlandene.

28. Juli.

Eodem Ordre til Hr. Kapt. Ltn. Ziegler²⁾: Efter forudgaaende naadigst Befaling af Hs. Kgl. May. til Danmark, Norge p. p. bliver Kapt. Ltn. Ziegler beordret, at han med 12 Mand strax forføjer sig til Oberst Ruses³⁾ Galliot og tager direkte Kurs mod Dower i England.

Saasnaart han ankommer nævnte Sted, skal han lade det være sig magtpaaliggende at anmelde sig hos Hs. May. Resident Mons. Petkum⁴⁾ for at aflevere til denne den ham af Hs. kgl. May. medgivne Skrivelse. Skulde imidlertid nævnte Hr. Resident ikke være at træffe paa dette Sted, skal Kaptajnløjtnanten opsøge ham i London, eller hvor han opholder sig, og derefter afvente nærmere Besked af ham.

Nævnte Hr. Resident vil uden Tvivl overlevere ham den dér arresterede Grevinde v. Ulfeldt, hvem han med al Flid skal bevogte, og efter Hs. kgl. May.s naadigste Villie bringe med sig tilbage til den kgl. Residens Kjøbenhavn, idet han omhyggelig skal sikre sig hende og mest mulig fremskynde sin Rejse.

Actum Kjøbenhavn d. 28. Juli 1663.

*Friederich v. Ahlefeldt.*⁵⁾

¹⁾ Mikkel Skov, den bekendte forvovne Soldat og ivrige Kongetjener i mere end et halvt Aarhundrede. Han skulde hos Myndighederne i Nederlandene søge at faa Ulfeldt udleveret. Dette naaede han vel ikke, men derimod havde han Held til at faa Ulfeldts Døtre fængslet.

²⁾ Gregorius Ziegler, af Kongens Livregiment til Fods (Livgardent t. F.).

³⁾ Henrik Ruse, senere Rysensteen, den bekendte Fæstningsbygger, Kastellets og derefter Kjøbenhavns nye Befæstnings Bygmester (Ruses Bastion, Rysensteens Gade).

⁴⁾ Simon de Petkum, en Nederlænder, der var traadt i dansk diplomatisk Tjeneste. Han ligesom flere andre af de her nævnte Personer omtales i Leonora Christines »Jammers-Minde.«

⁵⁾ Generalmajor, Kommandant og Guvernør i Kjøbenhavn 1662—1672, en af Kongehusets mest fanatiske Tjenere.

Eodem Ordre til Hr. Oberst Rodsteen¹⁾, at han imod Kvittering udleverer fra det kongelige Arsenal til Kaptajnløjtn. Ziegler 1 Td. Krudt, 1 stort Bundt Lunte og 400 Musketkugler. . . .

Den 29. Juli om Morgenen tidlig er nævnte Kap-
tajnløjtn. Ziegler gaet under Sejl.

8. August.

Eodem er Greve Corfitz Ulfeldts Gemalinde bleven bragt hertil med en engelsk Fregat²⁾ og indsat i Blaa Taarn.

.....

En Sekretær³⁾ fra det engelske Hof med sine Tjenerne, som har bragt Grevinden hertil, logerer i »Leckerbischen«⁴⁾.

.....

Fra London [ankommet]: Hinrich Olivier, Skipper, med Hendes kgl. May. og Fru v. Ulfeldts Ejendele [Güter]; Hr. Peter Dreyer⁵⁾, Hendes Majestæts Resident.

13. November.

Samme Dag blev den her den 24. Juli indeværende Aar publicerede Dom over Corfitz d' Ulfeldt eksekveret paa hans Billede [bildtneuß] paa følgende Maade, da man endnu for Tiden ikke har kunnet bemægtige sig hans Person.

Nemlig for det første blev hans grevelige Vaabenskjold af Bøddelen slaaet i Stykker og gennem Vinduet kastet ud fra det kongelige Slot ned i Graven [Graben]. Derefter slæbte Rakkeren hans Billede [bildtneuß], |: som efter de almindelige Udtalelser lignede ham i et og alt, sort paaklædt efter den Art og Maade, som nævnte Corfitz, medens han boede i disse Lande, havde klædt sig :|, og som var lavet af Gibs og Træværk, i knælende

¹⁾ Marquard (Markvor) R., Oberst i Artilleriet, Chef for Kjøbenhavns Tøjhus; senere Admiral i Flaaden.

²⁾ Fregattens og Zieglers Galliots Veje maa altsaa antages at have krydset hinanden.

³⁾ Antagelig den nedenfor nævnte Dreyer.

⁴⁾ Et ofte omtalt Logihus, hvori fornemme Folk tog Ophold. Det ejedes af Staden Kjøbenhavn og laa ved Amagertorv, mellem Østergade og Nikolaj Kirkestræde.

⁵⁾ Peter Carstensen Drejer, Sekretær hos Simon de Petkum.

Stilling og med Hænderne samlet, som om han bad til Gud, paa en Sluffe [schleiffe], der var forspændt med een Hest, ud af det Blaa Taarn hen paa Pladsen foran [für] det kongelige Slot, hvor Exekutionen skulde ske.

Paa denne Plads stod 700 Mand Fodfolk, udkommanderede af Garderegimentet og Ruses Regiment, hvilke dannede Kredsen. Bagved disse holdt omtrent 120 Heste [o. Ryttere], ligelig udkommanderede af det her i Staden logerende Rytteri. Alle Fæstningens Porte blev saalænge holdt lukkede, saa at ingen hverken kunde komme ind eller ud.

Saasart nu denne saaledes gengivne [fictus] Corfitz Ulefeldt var bleven bragt hen paa Retterstedet, lavede Bøddelen sig til, bandt ham for Øjnene med et Lommetørklæde ligesom ved en levende stakkels Synder, huggede først den højre Haand af ham, med hvilken han saa ofte havde gjort sig til Meeneder overfor sin naadige Konge og Landsherre. Derpaa smøgede han hans Halstørklæde og Frakke ned og huggede med Sværdet hans Hoved ned for Fødderne.

Da dette var sket, blev Legemet kastet hen paa en af Bræder dertil lavet Bænk, klædt ganske nøgen af, skaaret op, Hjertet og Indvoldene taget ud deraf, kastet ned paa Jorden og flænsset i Stykker |: hvad der fik mange af de omkringstaaende Tilskuere til at holde sig for Næserne, nemlig paa Grund af den utaalelige Stank, da det allerede nogle Dage havde siddet i Legemet :| og selve Kroppen parteret i fire Dele, der skal sættes op paa fire Hjørner af herværende kongl. Residens, medens Hovedet skal anbringes paa et højt Sted.

Dermed afsluttedes det Hele, og den utallige Mængde Tilskuere spredte sig ogsaa lidt efter lidt, efterat det udkommanderede Mandskab baade af Infanteriet og Kavalleriet atter var afmarcheret.

18. November.

Eodem er Stykkerne af Corvitz Ulefeldts parterede Legeme bleven hængt op, nemlig Hovedet og den afhuggede Haand paa herværende Raadhus, de andre »Fjerdinger« [Viertheill] derimod i de vigtigste Bastioner [Bollwergk] ved Øster-, Nørre- og Vester-Port samt paa Christianshavn, ved at sættes fast paa en Pæl.

1671 faldt »Fjerdings« ved Amager Port (Christianshavn) ned, men Slotsfogden, den bekendte Jochim Waltpurger, fik straks Ordre til at lade den sætte op igen ved Natmanden.

2. Et Tidsbillede fra Renaissancens Glanstid.

Ved H. U. RAMSING.

I de Ulfeldske Kommissionspapirer i Rigsarkivet findes en lille Regning, der giver et karakteristisk Tidsbillede fra den pragtelskende Renaissancetid, og som samtidig kaster et skarpt Streiflys over Tidens vanskelige økonomiske Forhold, da ikke alene Riget fattedes Penge, men ogsaa den danske Adel havde svært ved at sætte Tæring efter Næring.

Regningen er indsendt af to ansete københavnske Købmænd, den tyskfødte *Albert Itzen*, der boede paa Østergade, tæt ved Købmagergades Hjørne og hans Svigersøn *Jean le Clerc*, som ejede et Hus paa den Grund, hvor Kancellibygningen nu staar. Den lyder som følger:

Zu Ihr Hoch Graflich Gnaden beheiff gelieffert, auff Befehl. Die hoch und wohl Edlen Herrr Herrn Corfitz Wlfeldt Königl. hochverordneter Reichs Hoffmeister Reichs Raht und Rittern haben wir an Mstr Thomas Garlix gefolget A^o 1643 adj 16 8br:

	Rthlr	℥	β
1640 Ellen mittelbreite Silber Knüppels für die acht Pagen haben gewogen 26 \mathcal{U} 28 loth, das loth 7 $\#$	1003	2	»
100 Ellen breite silbern Knüppels. für den Fourrier undt Futter Marschalck, haben gewogen 2 \mathcal{U} 20 lot, das lot 7 $\#$ Zue 8 Par Kniebände für die Pagen	98	»	»
80 Ellen silbern Knüppelsz haben gewogen 24 lot à 7 $\#$	28	»	»
12 Ellen breite silbern Knüppelsz an den enden von den 8 Par Kniebände haben gewogen 8 lot à 7 $\#$	9	2	»
96 Ellen silbern Knüppelsz, haben gewogen 8 lot à 7 $\#$ Zue 8 Par Schuerosen für die Pagen	9	1	»
96 Ellen silbern Knüppels haben gewogen 29 lot à 7 $\#$	33	5	»

	Rthlr	ⷘ	β
14 Par Carmosin nacarat seiden mansz strümpfe à 8 Rt.	112	»	»
13 Stück Elends ledern lange Gehenge à 2½ Rt weisze seide 3 ⷘ 8½ lot das lot 2 ⷘ für 8 Par Kniebände undt 8 Par Schurosen, die Knüppelsz umb zunehen undt machelohn bezahlt...	2	5	»
Summa Reichthl.	1355	»	»

Thomas Garliffe.
Eigen Handt.

C. H. W. E.
Unterthänige Dienere
Albrecht Itzen undt
Jean le Clercq.

Dette forschreffne skal blive *Albrecht
Itzen* och *Jean le Clerck* Betald aff Kongl.
May. Rente Kammer.

Kiøbenhaufn *Corfitz Willfeldt.*
den 24 October 1643.

Skønt Regningen var indsendt til *Corfitz Ulfeld* personlig fandt han det øjensynlig hensigtsmæssigt at lægge Udgiften over paa Staten, idet han anviste den til Udbetaling i det kgl. Rentekammer.

Om det er Rigets Pengemangel, der har gjort Udslaget, eller om man i Rentekammeret har haft en anden Opfattelse end den »kongelig højforordnede Rigs Hovmester«, er det vel ikke saa lige at dokumentere nu. Men hver af de 8 smaa Pager var sikkert forlængst voksed fra deres prægtige Dragter med de 205 middelbrede Sølvkniplinger, de 5 Alen lange Kniplings-Knæbaand tillige med de karmoisinrøde Strømper og Skorsetterne, hver lavede af 6 Alen Sølvkniplinger, da Regningen blev betalt. Thi der gik 20 lange Aar før de to Købmænd saa deres Penge, og da det endelig skete, var den almægtige Stormand bleven en landflygtig Landsforræder, og hans Bo, ikke Rentekammeret maatte betale for Pagernes Pragt.

3. Kontrakt og Skibrulle for en Ostindiefarer 1798.

Meddelt af I. T. ROHDE.

I det Kongelige Bibliothek findes et Par Kontrakter og Ruller for Ostindiefarere fra den for Sejladsen saa gyldne Periode i Slutningen af 1700'erne. Det var en ganske god Forretning at lade sig hyre med en Ostindiefarer, tilmed da vistnok de fleste af Besætningen hjembragte Produkter, der solgtes med Fortjeneste. Mandskabet bestod ofte af Marinens faste Folk, der havde faaet Tilladelse til som

»Frimænd« at gaa 18 Maaneder i Ostindiefart. Mærkelig nok ses Skibslægens Gage, uagtet han rangerer efter Styrmandene, at være mindre end baade Baadsmændens, Tømmermandens og Kokkens.

Contract og Skibs-Rulle.

Vi underskrevne Officerer og Matroser ere antagne til at fahre med Capitain *Jens Christian Møller* af Kiøbenhavn, Fører Fregatten »Anthonette«, kendet Drægtig 133^{1/2} Læster, som agter sig næst Guds Biestand herfra til Tranqvebar & Frederichsnagor eller andre Havne i Ostindien og hertilbage igien, hvorpaa enhver af os til forestaaende Reyse haver bekommet Trende Maanedes Gage hvorfore vi herved qvitterer, samt at være ovenmeldte Capitain og hvem andre Officerer som Commandoen betroes hørig og lydige og udi alleting saavel til Lands som til Wands søge Rehderiets Gavn og Bæste som ærlige Skibs Folk ægner og anstaaer, og belover vi imidlertid ikke at forsømme vores Skibs Gierning med at løbe i Land uden Tilladelse af Capitainen eller høyeste tilstædeværende Officerer, eyheller ham eller dem nogen overlast at gjøre enten inden eller uden Skibs Borde, Langtmindre vort Skib at forløbe eller forlade, det være sig paa hvad Stæd det være kand, og om imod Formodning saadant skeede da underkaster vi os Rettens Tvang saa vel inden som uden Rigs. Og naar Skibet fra Ostindien til Europa igien afseygler betales os atter tvende Maanedes Gage, men viidere skal Capitainen ikke være forbunde saalænge Reysen vedvarer at forstrække os med Penge eller andet end efter denne Contracts udtrykkelige Formeldning, men hvad han os imidlertid efter enhvers anmodning vil Laane eller forskyde det skal staae til ham selv alleene, og naar Skibet tilsidst efter Lykkelig hjemkomst er udlosset og Watterfastgjort, haver vi den Resterende Maanedes Gage efter Placaten af 28. Decbr. 1792 at oppebære. I øvrigt have vi os at rette efter de Kongelige Allernaadigste Skibs Articler, som for os ere Oplæste og hvorpaa vi samtidig haver aflagt vores Eed. Maaneden begynder at Dreye den Dag vi haler med Skibet igiennem Bommen ved Toldboden, og vedbliver at Dreye med fuld Gage indtil vi med bemeldte Skib, enten hertil Staden eller anden Dansk Losse Plads ere ankomne og Maaneden os bliver opsagt:

	Douceur ved hjemk: Rdl.	Tree Md. Gage: Rdl.
Suppercarge Johan Conrad Spengler	»	»
Ober Styrmd. Peter Nielsen Knudsen	400	120
Anden ditto Peter Bohn	»	72
Tredie ditto Hendrich Duntzfelt	»	36
Fjerde ditto } Bouteleer } Jesper Petersen	»	30
Doctor Diderich Frantz Fred. Ewert	100	48
Baadsmand Nicolay Petersen	»	54
ditto Math. Christopher Weidemann	»	33
Tømmermand Jacob Hansen	»	69
Anden ditto Niels Mortensen	»	45
Bødker Claus Christian Dreansfeldt	»	42
Kokken Rasmus Guldbrandsen	»	54
Seylmager Cornelius N. Merdal	»	36
Matros Hans Lorentzen	»	30
— Hendrich Meyn	»	30
— Christopher Ibsen	»	30
— Jørgen Michelsen	»	30
Matros Gabriel Coldberg	»	30
— Johann Ludvig Georgius	»	30
— Thor Larsen	»	30
— Mads Jacobsen	»	30
— Anders Andersen	»	30
— Niels Nielsen Eegens	»	27
— Hans Hend. Petersen	»	27
— Carl Lorentz	»	27
— Philip Jensen	»	27
— Christian Andersen	»	27
Dreng Peter Micael Würck	»	12
— Andreas C. Schrader	»	12
Som Capitain underskriver og haver udi Maa- neds Gage	1000	150

Jens Chr. Møller.

Forestaaende Officerer og øvrige Mandskab ere saa-
ledes bleven forhyrede som denne Contract og Skibs
Rulle inde- og tilholder.

Til Bekræftelse under min Haand og Seygl

Hans Kongel. Mayest.
til Danmark og Norge pp.
Bestaltet Waterschoutt

Jens Kliim.
(Segl).

RØMERS OBSERVATORIUM TUSCULANUM OG BARTHOLINERNE PILENBORG.

Af HANS KJÆR.

. . c'est là, peut on dire, que
débuta l'astronomie pratique
moderne.

v. Biesbroeck & Tiberghien.

For den almindelige Bevidsthed staar *Ole Rømer* først og fremmest som den, hvis Aand »tankefast udmaalte Lysets Hast«, eller, som han selv foretrak at udtrykke det, opdagede »Lysets Tøven«, at det bruger en vis Tid om at forplante sig fra et Sted til et andet. Som bekendt var dette hans Ungdoms Bedrift i Paris. Som moden Mand kunde det se ud, som var han fuldt ud taget i det praktiske Livs Tjeneste, hvad enten man tænker sig »Etatsraad Rømer« som den virksomme Politimester i København eller som Regeringens indsigtfulde og energiske Ordner af Matrikulvæsen, Maal og Vægt, Kalendervæsen, eller andre omfattende Opgaver. Billedet af Professoren i Astronomi forsvinder næsten i alt det praktiske. Men for Rømer selv var dog maaske alle disse Gøremaal Intermezzi, som holdt ham borte fra videnskabelig Virksomhed, borte fra selv at stille sig nye Opgaver og lettere overvinde de Hindringer, som stillede sig i Vejen for Tanken, end det praktiske Liv tillod. Var dette ikke Tilfældet, var han vel næppe vedblevet med at lade Instrumenter konstruere eller havde skaffet sig Mulighed for

at udnytte hver ledig Stund ved den bekostelige Indretning af et Observatorium i sin Lejlighed i København. Og i samme Retning peger Indretningen af hans landlige Observatorium.

Dette landlige Observatorium har vel ikke sjælden været nævnt, men dets Betydning for Bedømmelsen af Rømers Personlighed som Videnskabsmand har ikke været stærkt fremdraget. Observatoriet eksisterede kun en kort Aarrække; det er forlængst forsvundet, og dets Plads er glemt. Men vilde man rejse et Minde for Rømer som Astronom, kunde ingen Plads være mere velvalgt. Det eneste Levn af Rømers Observationer, som er tilbage, det berømte »Triduum«, Iagttagelser fra Dagene 21.—23. Okt. 1706, er Observationer gjorte paa dette Sted, og uden Tvivl maa ogsaa Hovedmængden af de Optegnelser fra Rømers egen Haand, som tilsammen udgør det paa Universitetsbiblioteket bevarede, af Thyra Eibe og Kirstine Meyer udgivne Bind »Adversaria«, derunder ikke mindst Iagttagelsen af Merkurpassagen 6. Maj 1707, være blevne til paa dette Sted. De 2 belgiske Astronomer, v. Biesbroeck og Tiberghien, som behandlede det astronomiske Stof¹⁾, naar da gennem deres Undersøgelser til den Sætning, der er sat som Motto over disse Linier, at man kan betragte *O b s e r v a t o r i u m T u s c u l a n u m* som det Sted, hvor Begyndelsen til moderne Observation er skabt.

Anledning til den følgende lille Undersøgelse var et Ønske fra Ingeniør Alex. Foss om at søge opklaret, hvor dette Observatorium har ligget. Efter at han havde rejst Rømers Statue udenfor vort Polytechnicum, var det hans naturlige Ønske at rejse et Minde paa det Sted, der i særlig Grad var Udtryk for Rømers astronomiske Virksomhed, om da Pladsen nøje kunde paavises, og Stedet viste sig

¹⁾ Vidensk. Selsk. Oversigter 1913, S. 213—314: Études sur les notes astronomiques contenues dans les Adversaria d'Ole Rømer.

egnet. I December 1922 fremkom Ingeniør Foss' Henvendelse. Undersøgelsen viste sig vanskeligere end ventet og optog for mig i de nærmeste Maaneder al ledig Tid.

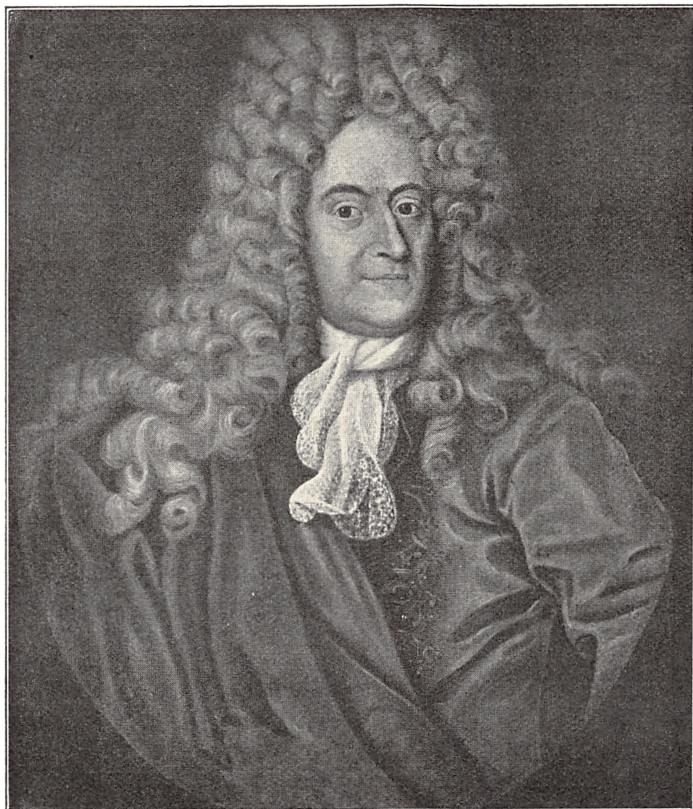

Fig. 1. Ole Rømer; Maleri paa Politikamret.

Fra Rømers egen Haand foreligger et Brev, skrevet paa Latin til Leibnitz i København d. 9. December 1704, trykt i Leibnitii opera, Vol. IV, pars I—II, S. 139. Da det er en Hovedkilde, gengives det her i Oversættelse:

Rømer beder Leibnitz undskylde, at han skriver sent; »men du vil nok undskylde det, naar jeg siger dig, at jeg for

første Gang i mit Liv har stjaalet en hel Sommer til mig selv, nemlig til at indrette mig et saadant Observatorium, som jeg i 30 Aar har ønsket mig. Om jeg har været heldig med det, og hvilket Udbytte jeg har haft, det skal jeg, da jeg ikke kan nu, meddele dig, før Vinteren er til Ende, saa du og dine Venner kan faa en Mening og dømme derom. Stedet er udenfor Byen, imod Vest, 2 Mil, 63 Tidssekunder fra vort astronomiske Taarn [ø: Rundetaarn, som dengang var Observatorium]. Bygningen og Instrumenterne er saadan, som de paa en kort Tid, af nyt og paa min egen Bekostning har kunnet udføres, egnede til Brug. Tre Pendulure, 2 større Instrumenter af Metal, det ene bevægeligt i Meridianen, det andet i første Vertikal, udgør hele det astronomiske Udstyr. Det har altsammen været i Orden fra Udgangen af September og rede til Observation, saaledes at der nu kun ventes paa klar Himmel, som efter den Aars-tid sjælden findes saa meget som 2 Dage i Træk. — Rømer har hidtil ikke naaet større Resultater, men korrigeret Instrumenterne og Urene: I to Retninger har jeg naaet, hvad jeg til-sigtede, for det første, at Observationerne kan være paalidelige i Kraft af deres egen Troværdighed mere end Observators, ikke saaledes, at der ikke kan komme Fejl, men saaledes, at Fejlene røber sig af selve Observationerne; dernæst, at Observator . . . har rigelig Tid. Ved det lodrette og det vandret bevægelige Instrument naas alle Stjerner af første og anden Orden, og der er god Iagttagelse af Polarstjernen. — R. har desuden truffet adskillige Indretninger til at værgе sig mod Fejl og finde saadanne.

Rømer opstiller altsaa her ganske klart sit Observatoriums Hovedopgave, at gøre Iagttagelserne saa rene som muligt, at benytte alle Korrektiver og derigennem fremskaffe et Materiale, der er saa afklaret og ensartet, at de uundgaelige Fejl røber sig selv.

Gennemses hans *Adversaria*, findes da ogsaa Optegnelser, som naturligt henleder Tanken paa Tusculanum. Paa Manuskriptets Fol. 14 b findes en Tegning, der fylder hele Foliobladet, øjensynlig et Oprids til et Observatorium. Det er ganske flygtigt, først tegnet med Rødkridt, senere er nogle af Linierne overtegnede med Blæk. Tegningen viser et firsidet Hus med aaben Tag-

stol og Sadeltag; i Taget er angivet Spalte for Observationerne. Væggenes nederste Halvdel er tegnet sværere end den øverste Del; maaske har Rømer tænkt sig Huset forneden af Mur, foroven Brædder. To Linier vandret ud fra Siderne kunde vel betyde, at Observatoriet skulde være halvt nedsænket i Jorden, som Tyge Brahes Stjerneborg. Kikkertopstillingen er givet ganske løst midt i Bygningen, paa en høj Fod, set fra Siden. Der er tegnet Trin, som kan tænkes anbragte til lettere Betjening af Instrumenterne. Der er tilskrevet nogle Tal, som maa være Maalbetegnelser, men ikke er ganske forstaaelige. I hvert Fald synes dog Tallet 34,18 at angive en Bredde af 34 Alen 18 Tommer, \circ : langt større Maal end hans landlige Observatorium virkelig fik. Ogsaa Kikkertopstillingen viser, at hvis Tegningen er et Udkast til Tusculanum, er den i hvert Fald senere blevet stærkt ændret.

Et andet Udkast, eller rettere 2, begge Planrids, ligesom det forannævnte tegnede løst, paa fri Haand, findes paa Indersiderne af 2 delvis sammenklæbede Blade i Manuskriptet, Fol. 17—18¹⁾. En Del af Siderne kan ses trods Sammenklæbningen; Enkelthederne nærmer sig stærkere til det virkelige Tusculanum.

Der findes angivet 2 Instrumenter, et med Axe i N. S., et andet i Ø. V., som i den Opstilling, der senere fandtes i Observatoriet, men stillede frit af hinanden, hver paa 2 Opstandere, medens de i Tusculanum var sammenbyggede. Trin i Tegningens ene Hjørne tyder paa, at der ogsaa her er tænkt paa delvis Forsænkning. Indgang er betegnet i Øst. Foran det egentlige Observatorium ser der

¹⁾ Det er undgaaet Udgivernes Opmærksomhed, at disse Skitser har en vis Forbindelse med Skitsen Fol. 14 b. Det angives i den trykte Udgave kun, at Bladene er sammenklæbede. Følgelig har heller ikke v. Biesbroeck & Tiberghien nogen Notits; de har ikke set selve Rømers Manuskript, der paa et og andet Punkt letter Forstaaelsen. Jfr. Efterskrift S. 163 f.

ud til at ligge en Slags Forstue, udbygget fra det syd-østre Parti. Endelig er i Hjørnet mod Nordøst betegnet Plads til 4 Ure.

Adskilligt kunde tyde paa, at disse 2 Skitser virkelig er Rømers Udkast til Bygningen af det landlige Observa-

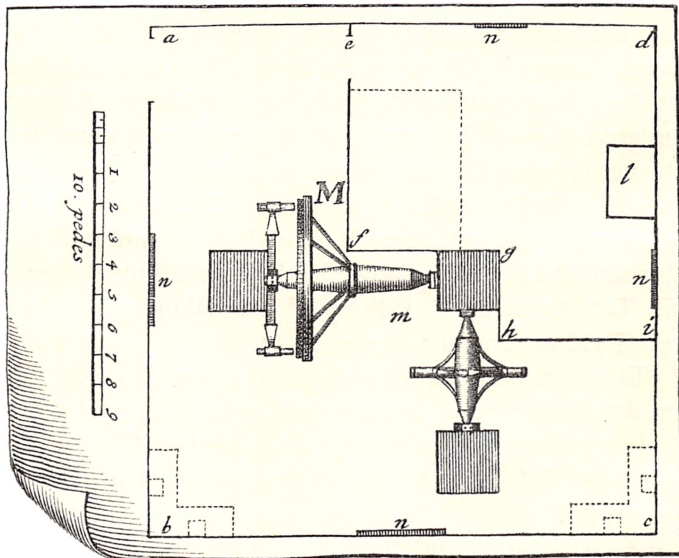

Fig. 2. Observatorium Tusculanum. c, f, g, h, i: Opholdsrum; a, e: Døre; b, c: 4 Ure; f: Hvilebænk.

torium. Men i saa Fald har han, da det kom til Udførelsen, paa flere Punkter reduceret sine Ønsker, vel sagtens af Hensyn til Bekosteligheden; han byggede jo for sine egne Midler. Og desuden har det svaret til hans Tankegang ikke at ofre mere end absolut nødvendigt paa det ydre Udstyr. Instrumenterne var Hovedsagen; Huset skulde kun være den nødvendige Beskyttelse for Instrumenter og Observator.

Ud over den ganske summariske Beskrivelse, som Rømer meddelte Leibnitz i det foran gengivne Brev, fin-

des om det Tusculanum, som virkelig byggedes, ganske udførlig Oplysning hos P. Horrebow i Basis Astronomiae 1735, S. 139 o. fl., ligesom der paa Pl. VIII findes den her gengivne Grundplan¹⁾). Bygningen var fuldstændig kvadratisk, 17 danske eller rhinske Fod, altsaa omtr. $5\frac{1}{2}$ m, paa hver Led. Det var sænket lidt ned, saaledes at Gulvet har ligget lidt lavere end Jordfladen udenom. Hensigten hermed var ganske nærliggende, at undgaa den stærke Vindpaavirkning, som man kendte saa vel fra Rundetaarn, ligesom ogsaa for stærke Temperatursvingninger. Sænkningen var dog kun 1 Fod; Horrebow siger nemlig, at Væggene udvendig var $5\frac{1}{2}'$, indvendig $6\frac{1}{2}'$ høje. En Del af det søndre Rum var afskildret som en Art Opholdsværelse, med et Ildsted ved den ene Væg, samt en Seng eller Løjbænk.

I det uregelmæssigt formede Hovedrum fandtes ved Væggen 4 Ure, samt endelig Instrumenterne, hvis Axe laa $3\frac{1}{2}$ Fod over Jordfladen, altsaa formentlig $4\frac{1}{2}'$ over Observatoriets Gulv. Støtterne til Kikkerterne var ikke opmurede, som man kunde have ventet, men bestod af svære Fyrrestolper. Der var kun 3, stillede retvinklet mod hinanden, saaledes at den ene var fælles for begge Instrumenter. Horrebow erkender, at dette ikke var heldigt, og nævner ligeledes, at Instrumenternes haandværksmæssige Udførelse ikke var fuldt tilfredsstillende. Kikkerternes Omdrejningstappe var koniske, ikke cylindriske, af Messing, selvfølgelig det hamrede Messing, som har en ganske betydelig Haardhed og Modstandsevne mod Slitage. Til Korrektionen af de uundgaaelige Instrumentfejl havde Rømer udtænkt en Række Metoder. Om

¹⁾ Jvf. ogsaa C. F. R. Olufsen, De longitudine speculae Hauniensis, 1850, S. 31 o. fig. J. G. Galle, Olai Roemeri Triduum, passim. Ganske upaalidelig er Jac. Badens Kiøbenhavns Universitets Journal, 1793, S. 161, der endogsaa kalder Observatoriet Pilenborg!

selve Instrumenterne staa i øvrigt kun anført, at de til Inddeling af Synsfeltet var forsynede med Traade, 3 horisontale og 7 vertikale, af hvilke sidste de 3 midterste mest brugtes. Den inddelte Cirkel til Meridiankikkerten var $5\frac{1}{4}$ Fod i Tværmaal og Kikkertens Længde 5 Fod. Dette Instrument synes at have været det mest benyttede.

Paa Tusculanum foretoges nu Observationer fra Efteraaret 1704 til Rømers Død 23. September 1710. Der har i disse Aar været stor Virksomhed derude. Rømer selv kom derud saa ofte og saa længe det var ham muligt. Enkeltheder om Samarbejdet mellem ham og Medarbejderne kan nu ikke længer oplyses. Kun synes det med Sikkerhed at kunne siges, at Rømer d. 6. Maj 1707 Kl. 4,¹⁰ om Morgenen selv betjente Instrumenterne. Dette fremgaar formentlig af hans Notits og Skitse af Merkurpassagen. Just ved Solens Opgang lønnedes han med at se det eneste, der var muligt at se af denne for Samtidens Astronomer overordentlig vigtige Begivenhed: den allersidste Fase af Planetens Vandring over Solskiven. — Trods sin ydre Uanselighed var Observatorium Tusculanum ved at vinde en lignende Berømmelse som forhen Tyge Brahes paa Hveen¹⁾. Det lidet af Observationerne, som udover Adversarias Notitser samlet er bevaret, *Triduum*, hører til Astronomiens klassiske Skrifter. Og Rømer selv har været paa det rene med Værdien af det Arbejde, som her var udført. Da han faa Dage før sin Død gjorde Testamente, traf han kun ganske enkelte særlige Bestemmelser. Men en af dem var, at hans Observationer skulde overgives til Københavns Universitet. Hans store Samling af Instrumenter (endnu 1776 kendtes 54) overdroges af hans Enke samme Aar til Konsistorium, der i sit Møde 13. December 1710 efter Professor Schiwes Vur-

¹⁾ Sml. E. Philipsen: Ole Rømers Liv og Virksomhed, Nordisk Universitets Tidsskrift V, 1859.

dering vedtog som Vederlag at udbetale 1647 Rigsdaler, samt 53 Rigsdaler for Rentetab, idet Summen ikke straks kunde tilvejebringes, ialt saaledes den for Datiden meget betydelige Sum af 1700 Rdl.¹⁾. At Instrumenterne fra Tusculanum har været mellem de af Universitetet erhvervede, tør regnes for sikkert. Efter Rømers Død var Forudsætningen for Observatoriet bortfalden. Det var opført paa en lejet Grund (Lejen var 1 Rdl. om Aaret), og efter alt at dømme er det snart efter blevet nedrevet eller er forfaldet, efter at Instrumenterne var borttagne²⁾.

Naar det da nu skal forsøges at bestemme Pladsen for Observatorium Tusculanum, er det paa Forhaand usandsynligt, at der paa selve Stedet skulde være nogen Rest tilbage. Var det et Træhus, kunde højst Grundsten endnu ligge, og sikkert er ogsaa saadanne Sten nær Jordoverfladen forlængst borttagne af Agerdyrknin-gen. Vel taler flere af de topografiske Beskrivelser, som haves fra 18.—19. Aarh., om Observatoriet. Men som det senere skal vises, beror dette uden Tvivl paa en Forveksling. Det samme gælder Videnskabernes Selskabs Lokalkort af 1766, der ved Vridsløsemagle By har en Paaskrift: R u d e r a a f R ø m e r s O b s e r v a t o r i u m, men uden at angive Pladsen. Der er kun 2 Veje, ad hvilke en Fastlæggelse af Stedet har nogen Udsigt.

Den mest nærliggende Vej er at benytte de astronomisk-geodætiske Bestemmelser, som findes hos Rømer og navnlig hos P. Horrebow, dels i Basis Astronomiae, dels i Atrium Astronomiae. Disse Oplysninger har den Fordel at være præcise og følgelig at kunne indlægges umiddelbart paa et Generalstabskort. Rømer siger selv, at Stedet er uden for Byen, mod Vest, 63 Tidssekunder fra »vort

¹⁾ Acta Consistorii. Manuskript i Universitetsbiblioteket.

²⁾ Dog døde Rømers Efterfølger Schiwe mærkeligt nok ude i Vridsløse 1711, synes det.

astronomiske Taarn«. Da et Tidssekund svarer til 15 Buesekunder, skulde dette være lig ca. $0^{\circ} 15' 7,5''$ vestlig Længde for Rundetaarn. Men dette kan ikke være rigtigt. Herefter vilde Observatoriets Plads være helt østen for Vridsløsemagle Bys Jorder, i den vestlige Del af Herstedvester Sogn! Horrebow siger i Basis § 364: »Jeg brugte længe som Forskel mellem Rundetaarns og Tusculanums Meridian 56 Tidssekunder, men efter nu omhyggeligt at have afvejet Sagen, skynder jeg mig at fastslaa, at Tusculanum laa et fuldt Tidsminut mod Vest«. Da et Tidsminut kun er = 15 Bueminutter, bliver Fejlen endnu større. Galle antager Længden østlig for Paris = $0^{\text{h}} 39' 57,5''$, der omregnet efter Rundetaarn giver lignende Resultat.

Naar saaledes den astronomiske Længdebestemmelse maa betegnes som haabløs, er det i og for sig ikke overraskende. Tyge Brahe's og Kepler's Længdebestemmelser fjernede sig adskillige Minutter fra Sandheden¹⁾. Rømers Fejl er antagelig kun et Bueminut. Det er først Telegrafens i Forbindelse med Præcisionsure, der har tilladt geodætiske Længdebestemmelser af større Sikkerhed.

Men heller ikke Breddebestemmelsen er tilstrækkelig sikker. Rømer ønskede, at Tusculanum skulde lægges paa nøjagtig samme Breddegrad som Rundetaarn, altsaa ligge lige Vest for Københavns officielle Observatorium. Værdien heraf ved Benyttelse af Observationerne er indlysende. Horrebow omtaler Sagen Basis § 364 og Atrium Kap. VIII. Han udtaler, at Tusculanums Bredde ligger mellem $55^{\circ} 40' 59''$ og $55^{\circ} 41'$. Han gaar ud fra, at Rundetaarn ligger paa $55^{\circ} 40' 59''$, og at Rømer (og han selv) altsaa ikke helt havde naaet Maalet. Men Rundetaarns Breddegrad er, ifølge en Beregning som afdøde Direktør for Gradmaalingen, Dr. phil. Franz Buchwaldt, velvilligt

¹⁾ Se bl. a. P. Dahlberg, Jordkloden, S. 24—25.

udførte for mig kort før sin Død, ikke saa lidt mindre, nemlig $55^{\circ} 40' 53,4''$. Der skulde altsaa for Rundetaarn være en Fejl paa ca. 6 Buesekunder = ca. 180—90 m. Jeg antager, med Benyttelse af de neden følgende Bestemmelser, at Fejlen i Virkeligheden er noget større. Rundetaarns Bredde er angivet for nordlig. For Tusculanums Vedkommende gaar Fejlen i modsat Retning og er paa 11—12 Buesekunder, som maa lægges til Horrebows Tal for at naa det rigtige. — Tyge Brahes Fejlgrænse er omtrent den tredobbelte. Større Nøjagtighed naaedes først ved Newton. Dermed er det ogsaa givet, at Forsøg paa gennem Tilbageregning fra Observationerne at bestemme Observatoriets Plads kun kan give et ganske løst Resultat.

Imidlertid er der Mulighed for ad anden Vej at naa i alt Fald en tilnærmelsesvis Bestemmelse af Pladsen for Tusculanum. Der findes nemlig hos Horrebows et Antal særlige Oplysninger, som tillader dette. Udgangspunktet er først Bartholinernes Landsted **P i l e n b o r g** i Vridsløsemagle¹⁾.

Den tidligste Kilde til Oplysning om dette Landsted, som havde sit Navn af de talrige Piletræer, som fandtes paa Pladsen, hvor det rejstes, er i Acta Consistorii 1703—13. Under 19. Sept. 1705 findes følgende refereret:

»Som Justitz Raad Casper Bartholin og Hans Broder, Dr. Hans Bartholin have opbyggt udi Vritzløse Bye paa Theologi II grund udi een Pilehave tvert ofverfor Erich Pedersens iboende

¹⁾ Paa det Tidspunkt i April d. A., da denne Undersøgelse var tilendebragt, modtog jeg, da Dagspressen var bleven opmærksom paa Sagen, Besøg af en Litterat og Amatørastronom, der vilde »gøre Rømers Observationer efter« og bad mig anvise ham Tusculanums omtrentlige Plads. Skønt jeg indsaa det haabløse i hans Forehavende, meddelte jeg ham, hvad han ønskede, og tillige Hovedtrækkene i min Undersøgelse. Følgen af min Uforsigtighed udeblev ikke. Den er at finde i Juniheftet af »Atlantis«. Artiklen har dog ikke anført sin Hovedkilde! — Først i Atlantis Augusthefte findes den paakrævede Oplysning.

Gaard een Bygning, og samme Bygning tilforn efter Consistorii slutning er forund at maae tilhøre dem og deres arvinger, og de nu derpaa have begieret Consistorii Bref og Bevilning, da blev sluttet, at denne skulde meddeles under Rectoris Sigillo og Secretarii haand, at samme Bygning, som dend paa steden allerede af dem sat er og herefter sat vorder, skulle tilhøre den- nem og deris arvinger, hvorimod de til aarlig Jordskyld af samme platz, saasom dend nu indhægned og af dem bebyggt er, skal betale til dend af Professoribus, som nyder Stipendium Theologi II, penge een Rixdr. aarlig Jordskyld, og blev ellers afhandlet, at bemeldte Bygning og platz icke maatte afstaaes eller overdragis af dem og deres arvinger til nogen fremmed uden Universitetets Tilladelse.«

Naar Bartholinerne lagde deres Landsted just i Vridsløsemagle, havde det altsaa den naturlige Baggrund, at de her var, paa en Maade i alt Fald, paa egen Grund, idet Indehaveren af anden Theologi-Professors Embede var Herskab for den paagældende Universitetsfæstegaard.

Af Ordlyden af Konsistoriums Beslutning synes til- lige at fremgaa, at P i l e n b o r g er blevet opført kort før 1705, eller mulig tidligt i samme Aar, og altsaa ikke, som det andetsteds har været fremsat, allerede i Slutnin- gen af 17. Aarh. Brødrene har ganske naturligt villet sikre sig Retsgrundlag for deres Ejendom ogsaa i kommende Tider. Den ældre Beslutning, som nævnes, synes ikke refereret i Acta, indeholdes i alt Fald ikke i en Række Aargange forud for 1705, hvor jeg har eftersøgt den. Men da det aabenbart har været en foreløbig Tilladelse til at rejse Bygningen, er det efter Acta's hele Karakter meget forstaaeligt, om den ikke er bleven refereret. Den citeres jo heller ikke efter Dato.

En noget nærmere Oplysning om Beliggenheden af dette Landsted fremgaa af et Fæstebrev indført i »Fæste- protokol for Kjøbenhavns Universitets Gods 1692—1832« (i Universitetskvæsturen) »45701«, S. 400. Fæstebrevet er udstedt 16. Juli 1732, af »Bartholin«, angaaende »den Gaard, som Erich Pedersen nu sidst fradøede«, og som

nu gives i Fæste til Erich Hansen, fød udi Marberg (∴ Marbjerg, i Flyng Sogn, ved Hedehusene). Efter den almindelige Indledning fortsættes:

Dog er udi dette Fæste undtagen den Plads tvært ofver for Gaarden, hvor P i l e n b o r g Bygning paastaar, tilligemed den deel af Enghafgen, som med piiler og træer besat og indhegnet er. . . .

Gennem Undersøgelser dels i Kvæsturens ovennævnte, omfangsrige Fæsteprotokol, dels af de fra Udskiftningstiden 1780—ca. 1812 hidrørende Kort over Vridsløsemagle, samt gennem Kirkebøgerne er det nu muligt fra Fæster til Fæster at følge den Gaard, i hvis Enghave Pilenborg laa. Ved Udskiftningstiden kaldes den Rødekjærsgaarden (nu eksisterer den ikke mere som særskilt Gaard; Jorderne ligger under Stenagergaard). I Kvæsturens Arkiv ligger et Kort, paategnet 1812, over denne Gaards Grund med dens Enghave og den gamle Gaards Bygninger umiddelbart ved denne. Udskiftningskortene viser endnu Vridsløsemagle By i dens gamle Skikkelse, med en nordlig og en sydlig Række Gaarde om et lavere liggende Parti, Fortsættelsen af det Dalstrøg, som fra Øst strækker sig ind til Byen, og hvor en Del af dens Gadehuse laa¹⁾. Den Gaard, som Erik Pedersen havde i Fæste 1705, og som »Bartholin« bortfæstede til Erik Hansen 1732, var den østligste i den nordlige Gaardrække. Gaardens 4 Bygninger danner en karakteristisk, skæv Firkant, ganske ens paa Udskiftningskortene og Kvæsturens Detailkort. Paa hosføjede Fig. 3, som gengiver den sydlige Del af Detailkortet, ses Gaardens Bygninger, dens Have ud til Vejen, samt den halvt isoleret liggende Enghave, som er en Del af det ovennævnte Dalstrøg. Enghaven er vel forholdsvis lavtliggende, men navnlig dens nordre Del er dog

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Detailkort 1766 viser Byen som en rund Klump Gaarde og Huse. Det er aabenbart tegnet ganske signaturmæssigt.

tør Jord, hvor en Bygning meget vel kunde opføres. Paa dette Sted passer Fæstebrevets Ord om »den Plads tvært ofver for (o: lige over for) Gaarden«, og »den Del af Enghaven, som med Piler og Træer besat er« særdeles godt, og Beliggenheden svarer ligeledes saa smukt som vel muligt til Horrebows Ord i »Basis«, § 363, at P i l e n b o r g var bygget *ad pagum Vredsløsemagle*, altsaa v e d, ikke i

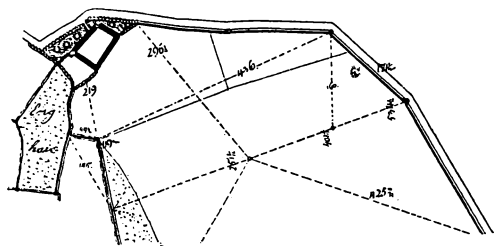

Fig. 3. Enghaven (t. v.); Erik Pedersens Gaard.

Byen; det var den yderste Bygning mod Øst, uden for den egentlige Landsby, men nær op til denne.

Spørgsmaalet var nu, om der paa selve Stedet kunde vindes Bekræftelse af dette gennem Kort og Arkiver vundne Resultat. Enghaven blev ikke forandret ved Udskiftningen. Og dens Grænser er den Dag i Dag som i 1812. Paa dens Grænse ind mod Byen ligger en temmelig stor Skelgrøft. Allerede i 1919 blev det mig meddelt, at man ved for nogle Aar siden at grave denne Skelgrøft havde truffet paa et Par større Sten i Grunden, og at man havde fundet røde Mursten¹⁾. De yderste Sten har siden

¹⁾ Jeg ønsker paa dette Sted at bringe Gaardejer N. L. Nielsen, Vridsløsemagle, en varm Tak for trofast og intelligent Samarbejde i Spørgsmaalet Pilenborg. En Række Oplysninger fra Kirkebøgerne skyldes oprindelig ham, og uden at kende det ovenomtalte Fæstebrev, som er det i Sagen afgørende, havde han allerede tidligere sagt mig, at Pilenborg efter hans Mening vistnok maatte have ligget paa det Sted, hvortil jeg maa henlægge den. Observatoriet, havde han derimod tidligere søgt østligere i Sognet, i Nærheden af Stenagergaard.

været synlige. Det laa da nær ved Spadens Hjælp at forsøge at bringe Spørgsmaalet videre frem, og da Ingeniør Alex. Foss nærrede samme Ønske, foretoges medio April d. A. en Undersøgelse paa Stedet. Dette er nu ganske jævnt. Kun de nævnte større Sten stak frem i Enghavens Kant. Ved Længde- og Tværgravninger viste det sig, at der i Tilslutning til disse, 1 à 2 Spademaal under Jordoverfladen, laa et vel afgrænset Lag af Bygningsrester, indtil 0,20 m tykt, 7,8 m bredt, 15,7 m langt, med Længderetning nær N. S. Laget indeholdt en Del Murbrokker, enkelte hele, røde og gule Mursten, flest røde, og enkelte andre Rester, nogle smedede Jernsøm, nogle Dyrebene, samt et Antal Potteskaar, bl. a. Hanken af en »Stjernerpotte«. Af Tagsten var der kun et Par smaa Stumper. Fundet tillader vel ikke en nøje Tidsbestemmelse, men er i hvert Fald fra 18. Aarh. og snarest en tidlig Del af Aarhundredet. Et Par af de røde Sten skulde snarest være ældre, men kan jo være tilførte fra en anden, nedreven Bygning.

I et Bondehus kunde man vanskelig vente brændte Teglsten. Ved Bygningens Opførelse er Grunden højnet ved Tilførsel af et Lag Muldjord, ca $\frac{1}{3}$ m, aabenbart for at gøre den højere og mere tør. De store Kampesten var Syldsten¹⁾. Der kan vanskelig være Tvivl om, at dette var Pilenborgs Tomt. Ved Nedrivningen, ca. 1740, er bogstavelig talt alt brugbart Materiale bortført.

Noget stort Hus var det altsaa ikke. Men det kunde heller ikke ventes. Horrebow kalder det »elegantem magis quam sumptuosam«, mere fint end kostbart. Længden svarer til ca. 9 Fag. Der har foruden Køkken (et Par Mursten var afslidte og hidrørte aabenbart fra et Murstensgulv) i nederste Etage kun kunnet være ca. 3 ikke alt for rummelige Værelser. Da imidlertid Brødrene Bartholin ejede det sammen og baade kunde modtage

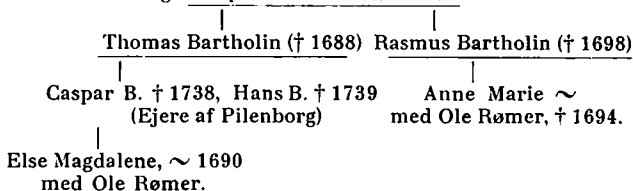
¹⁾ Af de 2, der har staaet i Hjørner, var den nordre anelig, $0,9 \times 0,6 \times 0,4$, den søndre mindre, $0,7 \times 0,4 \times 0,25$.

Rømer, der sikkert altid havde mindst een astronomisk Hjælper med, og yderligere Gæster, har Bygningen uden Tvivl haft 2 Etager, hvori heller intet mærkeligt er, tværtimod. Der har næppe været mere end et enkelt Hus. Acta og Fæstebrevet bruger Ordet »Pilenborgs Bygning«, og paa Stedet findes ikke Bygningsspor uden for den her beskrevne Plads.

Efter Horrebows poetisk farvede Ord havde Bartholinerne valgt Stedet til Rekreation paa Grund af dets »Yndighed« (*amoenitas loci*). Det er maaske lidt vanskeligt at forstaa just denne Betegnelse. Men fredeligt har Stedet været, frit ude paa Landet og dog nær Byen; Hovedlandevejen gik i Nærheden. Og en Hovedaarsag til Valget har været den økonomiske Tilknytning. Foruden Brugen af Embedsgaardene fik Bartholinerne selv Ejendomsret over en Gaard i Byen.

Og Rømer havde jo atter nær Tilknytning til Bartholinerne¹⁾. Han havde først ægtet Anne Marie Bartholin, Datter af Rasmus Bartholin (d. 1698), og var efter hendes Død anden Gang gift med Caspar Bartholin's langt yngre Datter Else Magdalene, som han smukt omtaler i sit Testamente. Hun overlevede ham i mange Aar; det er hende, hvem Bevaringen af *Adversaria* skyldes. Ejerne af Pilenborg var altsaa Rømers Svigerfader og Svoger, begge hans Kolleger baade som Professorer og i Konsistorium. Det er meget forstaaeligt, at Rømers stærke Optagethed i København gjorde det mindre tilløkkende for ham at skaffe sig eget Landsted, naar han paa Pilenborg var nær Slægt-

¹⁾ Stamtavlen viser flg.: Caspar Bartholin († 1629).

ning og sikkert til enhver Tid velkommen Gæst. Og i Nærheden af Pilenborg, saaledes at der kun var faa Minutters Gang til Stedet, var det, han indrettede sit Observatorium Tusculanum.

De Steder hos Horrebow, som har Betydning for Bestemmelsen af Observatoriets Plads, er hovedsagelig følgende:

Basis Astr. § 363¹).

Stedets Yndighed havde lokket den berømmelige Bartholinske Familie, af hvilken paa Grund af dobbelt og snævert Slægtskab salig Hr. Rømer regnedes som Medlem, til ved Landsbyen Vridsløsemagle at bygge sig et mere fint end kostbart (storladent) Hus, som de paa Grund af de talrige Pile havde kaldt Pilenborg, for at Familiens Medlemmer kunde have et Sted, hvortil de fra Tid til anden kunde trække sig tilbage, naar de var fri for Byens Krav og vilde leve for sig selv og for deres æstetiske Glæder. Rømers Observatorium Tusculanum laa omtrent 100 geometriske Passus fra dette Sted, omtrent mod Nord-Øst, opført paa et noget højere Sted paa det aabne Plateau, og det havde det astronomiske Taarn i Kjøbenhavn (ø: Rundetaarn) i Øst.

Fremdeles i Basis (§ 359), hvor Spørgsmaalet om det heldigste i høj eller lav Beliggenhed diskuteres²):

Sikkerligen har Rundetaarn, skønt det er højt, intetsteds undtagen mod Syd Fordelen af fri Horisont; disse Bekvem- og

¹) Illexerat illustrem familiam Bartholianum, cui ob duplicem eamque aretam affinitatem adnumerabatur beatus D. Roemerus, amoenitas loci ad exstruendum sibi ad pagum Vredsløsemagle elegantem magis quam sumptuosam domum, quam a frequentibus salicibus Pilenborg nominauerat, ut haberent singuli, quo subinde secederent, quando ab interpellationibus urbanis liberi sibi suisque musis vacare vellent. Ab hac domo quasi versus euro-boream centum fere passus Geometricos distabat observatorium Roemeri Tusculanum exstructum in eminentiore loco patentis planitie, spectabatque turrem Astronomicam Hauniensem versus orientem.

²) Certe Turris Astronomica, utut alta, nusquam fruitur horizonte libero, nisi tantum versus meridiem; quae commoda atque incommoda ipsi cum tugurio observatorii Tusculani sunt communia.

Ubekvemmeligheder deler det med Kikkerten paa Observatorium Tusculanum.

Andre Oplysninger fremkommer ved Omtalen af, hvorledes Fejl i Instrumenterne søgtes rettede paa Tusculanum¹⁾:

Basis § 402.

Mod Syd fra Observatoriet, næsten i dettes Meridian, stod der et Kors, paa en Dige vold, paa et lavere liggende Sted, et bredt Mosedrag; Korsets ene Arm var lodret, den anden vandret. Den vandrette Korsarm benyttede vi (hvad der paa en Maade ikke var rigtigt, den saas nemlig i Virkeligheden lavere end Horisonten), som Horisont. Efter dette Kors skete Rettelse af Indstillingen fra Tid til anden, naar det formodedes, at der var kommen Fejl enten i Kikkertopstillingen eller ved Refraktion, siden sidste Rettelse var foretaget.

Oversættelsen er, for at fremme Forstaaelsen, ikke fuldt Ord for Ord. Korset kan kun være Snubbekorset. Beskrivelsen af Terrænet er aabenbart efter Hukommelsen og ikke ganske nøjagtig. Korset stod en Del højere end Mosedraget og ikke paa en Dige vold, men paa en lav Høj.

Fremdeles *Basis* § 443²⁾.

For at man kan vide, hvorledes den lodrette Kikkertopstil-

¹⁾ Versus austrum ab observatorio, fere in ejusdem meridiano, positus erat in aggere vallum claudente, in loco depressiore, palus latus insignitus cruce, cujus altera linea verticalis altera horizontalis erat, quam quoque per abusum quendam (erat enim revera infra horizontem) horizontem appellavimus. Ad hanc crucem subinde fiebat collineatio, ut videretur, ecquam mutationem vel situs machinae, vel refraetio aëris subiisset, ex quo tempore ultima facta collineatio.

²⁾ Us cognoscamus, quisnam fuerit in Triduo status perpendicularis machinae, sciendum est, ab initio Tusculani per Amphioptram fuisse observatae determinata, secundum § 257, duo puncta horizontalis diametraliter opposita fere in meridiano observatorii, ita ut per tubum revolutae machinae conspici possent. Punctum australe fuit apex arboris cujusdam in pago Iishöy; septentrionalis vero foramen quoddam coelum per sylvam aperiens. Ad ea puncta diametraliter opposita saepius instifuebatur collinatio.

lings Stilling var i »Triduum«, maa man vide, at vi fra Begyndelsen af paa Tusculanum (ved Hjælp af Amphioptra, efter § 257) observerede og bestemte to diametralt modsatte Punkter næsten i Observatoriets Meridian, saaledes at de kunde ses ved at dreje Kikkerten rundt. Sydpunktet var Toppen af et Træ i Landsbyen Ishøj, men Nordpunktet en Aabning i Skoven. Efter disse diametralt modsatte Punkter ordnedes Collimationen [ø: Rettelse af den Fejl, som opstaar ved, at Kikkerten paa Grund af Sliddet paa Metallet i Opstillingen og maaske allerede fra først af, ikke bevæger sig i et nøjagtigt vandret eller lodret Plan, men i en lav Kegleflade.]

Korset paa Digevolden kan altsaa næppe være andet end det bekendte Snubbekors. Det vides vel ikke med Sikkerhed, om det stod oprejst 1704—10; det har, som bekendt, maattet fornyes flere Gange. Men da det nævnes i 1654, 1730 og 1745, er det mest sandsynligt. I 1745 vendte det mod Syd, saaledes at Korsarmene vendte i Ø—V²).

Observatoriet maa efter Horrebøw søges meget nær i Korsets Meridian, altsaa lige Nord for Korset. Ved »fri Horisont« maa forstaas Hav-Horisont. Tusculanum maa altsaa søges i saadan Højde, at Havet kan ses. Kun saaledes kan Udtrykket om Ligheden mellem Rundetaarns og Tusculanums eneste og fælles fri Horisont forstaas.

¹) I Rømers Adversaria S. 74 b findes endnu en Bestemmelse: Det drejer sig atter om Korrektion af Instrumentet gennem 2 diametralt modsatte Punkter i Øst og Vest for Observatoriet. Desværre er Notitsen ikke forstaaelig. Det ene Punkt er et Sted »in arbusculo pagi inter domos«, altsaa imellem Træer i Landsbyens, snarest Vridsløsemagle Bys Huse. Det andet, i Øst, er: »in camino domunculae in vallo supra angulum meridionalem quæsthus.« En tilføjet Tegning viser, at det drejer sig om Skorstenen af et mindre Hus. Paa Bymarken synes ikke at have eksisteret noget Hus øst for Byen, og selve Ordet quæsthus, »Kvæsthuset«, henleder snarere Tanken paa et Hus ind ad Kjøbenhavn til. Mulig er Ordet forskrevet, men i Manuskriftet staar det fuldt læseligt.

²) A. Thiset, Snubbe-Slægstens Mindesmærker i Sengeløse Sogn, Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 163.

Det skal ligge saaledes, at Korsarmen paa Snubbekorset ses lidt under Horisonten. Fremdeles skal man kunne se Ishøj og en Aabning, et Mellemrum i Skov mod Nord. Der ligger ikke, og har næppe ligget, anden Skov end Gandløse Ore. Endvidere skal Observatoriets Plads søges paa »et mere op højet Sted af det aabne Plateau«, Bakkefladen

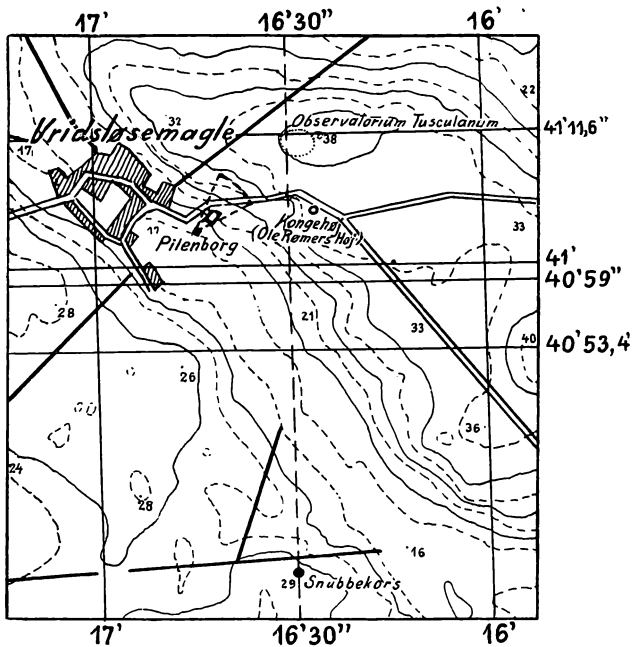

Fig. 4. Situation, Omrids af nuv. By. Pilenborg. Et derfra udg. Cirkelsnit angiver Retning og Grænse for Observatoriet efter Horrebøw. Tusculanums antagne Plads.

nordøstlig for Vridsløsemagle By. Saaledes kan det kun have ligget nær det med en Kreds betegnede Sted paa Kortet Fig. 4, paa omtrent $55^{\circ} 41' 11,6''$ n. Br. og $16^{\circ} 30''$ v. L. fra Rundetaarn. Retningen »omtrent mod Nordøst« fra Pilenborg bliver ligeledes meget passende. Men ganske vist stemmer Afstanden ikke. Man maa fjerne sig adskilligt

mere end »100 Passus« fra Bartholinernes Landsted. Regnes »Passus« = 5 Fod, skulde Afstanden altsaa være ca. 500 Fod; den bliver over det dobbelte, ca. 1100 Fod = 340 m. Men dette kan ikke være afgørende. Horrebow skrev sine Ord ca. 1735, en rum Tid, mange Aar efter, at han sidste Gang havde været paa Observatoriet.

Der kendes i øvrigt en noget usikker stedlig Tradition, som henlægger Tusculanum just i Nærheden af det saaledes betegnede Sted. En ældre Mand i Vridsløsemagle erindrer, at der omtrent paa det Sted, hvortil jeg efter det foran fremførte maa henlægge Observatoriet, i hans Ungdom i Jordan var en Del Sten, som var i høj Grad til Hinder for Markarbejdet. Han spurgte sin Fader, hvor disse Sten vel kunde stamme fra, og denne svarede ham da, at der i gamle Dage havde været Stjernekegeri der paa Stedet¹⁾. Stenene stammer dog i Virkeligheden snarere fra et Stenaldersmindesmærke, snarest en Langdysse, Rodysen, der har ligget nær Stedet.

Og i øvrigt viser Traditionen sig i høj Grad usikker. Navnlig sammenblandes hurtigt Pilenborg og Tusculanum, saaledes at dette søgtes i selve Vridsløsemagle. Saaledes som anført allerede Videnskabernes Selskabs Kort og Badens Universitets Journal, saaledes ogsaa Gliemanns Beskrivelse af Københavns Amt 1821, der tager Skridtet helt ud og meddeler, at Rømers Observatorium hed Tusculanum eller Pilenborg!

Denne Forveksling er meget forstaaelig. Landstedet eksisterede adskillige Aar længer end Observatoriet. Det var P i l e n b o r g, der havde Tilknytning til Landsbyen, ikke Observatoriet, der kun betød en Rigsdaler om Aaret for Indehaveren af Marken, hvorpaa det laa. Pilenborg var Bartholinernes, Herskabets, Sæde, hvor Rømer var Gæsten, der i nogle faa Aar kom og gik.

Mindre forstaaelig er en anden Tradition, at Obser-

¹⁾ Meddelt af Gaardejer N. L. Nielsen.

vatoriet laa paa en Høj. Sterms Beskrivelse af Københavns Amt, 1836, er vistnok den første, hos hvem dette dukker op: »paa Vridsløsemagle Bys Marker ligger »Ole Rømers Høj«, hvor Rømer havde sit Observatorium, hvoraf der endnu findes Spor«. Traps Beskrivelse af Danmark, 2. Udg. 1872 optager dette, og i 3. Udg. 1898 meddeles, at Højen kaldes »Ole Rømers Høj« eller »Kongehøjen«. Og medens man paa de ældre Generalstabsblade forgæves søger en »Ole Rømers Høj«, dukker Navnet omtrent samtidig op paa Maalebordsbladet som Betegnelse for den Høj, som ellers kaldes »Kongehøjen«. I Eggen kender man imidlertid ikke andet Navn fra ældre Tid end »Kongehøjen«, og saaledes hed den allerede 1780, som Kortene fra Udskiftningstiden viser det. Nu kunde det vel være muligt at anbringe Observatoriet paa denne Højs noget afladede Top. Der kunde lige være Plads nok dertil, naar man gik helt til Fladens Rand. Men det vilde være en højst ubekvem Beliggenhed, med Væggene lige paa Randen af den høje og stejle Højside; Højen er ca. 6,10—6,80 m høj. Og der findes yderligere hos Horrebow en Bemærkning, som direkte taler imod en saadan Formodning. Han siger, Atrium § 118, hvor der tales om, at Rømer vilde have Tusculanum just paa Rundetaarns Breddegrad: »Og lettelig ser den, som betragter Observatoriets Beliggenhed, at just dette har været Aarsagen til at rejse det paa et Sted, for hvilket man hvert Aar i Leje maatte betale Bonden 1 Rigsdaler, endskønt der 200 eller 300, ikke flere, Passus mod Syd laa en lille Høj, som var i høj Grad egnet for Observatoriet, og hvor man kunde have haft det uden denne Udgift«!

Skønt Horrebow ogsaa her aabenbart stoler paa sin Hukommelse og fejler baade i Afstand og Retning, kan han vanskelig tænke paa nogen anden Høj end Kongehøjen — hvor Observatoriet altsaa i k k e laa. Der kan saaledes ikke ret vel paa denne Høj rejses noget Mindes-

mærke for Rømer. Men naar hans Navn dog er blevet knyttet til Højen, og Observatoriet har ligget i dens Nærhed, kan det vel være ret nærliggende nu at beholde Navnet og ogsaa i Fremtiden kalde den Ole Rømers Høj.

Endnu skal kun tilføjes, at Pilenborg synes at have eksisteret til ca. 1740. I 1738 var det i hvert Fald endnu til. Desværre mangler Acta Consistorii for de nærmest omgivende Aar. Men selv om de havde været bevarede, vilde man vel næppe finde nogen Bemærkning om Landstedet. Det skulde tilbydes Universitetet. Men er det blevet forladt og opgivet ved 1740, har Bartholinerne næppe fundet nogen Anledning til at tilbyde Universitetet det dengang allerede temmelig gamle Sommerhus. Det er blevet nedrevet og Materialerne anvendt andensteds, uden at Krøniken har fundet noget derom at berette.

EFTERSKRIFT.

I September d. A. er ved Universitetsbibliotekets Velvilje de omtalte, sammenklæbede Blade i Adversaria, Fol. 17—18, blevne løste fra hinanden. Herved er øverst paa den højre Side følgende 6 Linier blevne synlige (Læsningen velvillig foretaget af Fru Dr. phil. Kirstine Meyer og Thyra Eibe):

indhegning 80 allen planchewerch. 20 tylter.

klining.

8 bindinger a 2½ all. husets brede 9½ all.

a 5 allen.

30 stolper 56 all. fodstycche leyder och løsholter.

15 bielche 10 allen lange.

24 sperrer 6 allen a 8 allen lange.

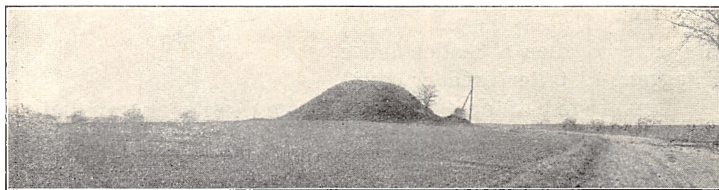
til tagget. 12 tylter bredder (128).

Læsningen af den meget flygtige Notits er vanskelig, men utvivlsomt rigtig. I sidste Linie er »bredder« rettet over et andet Ord, vistnok: plancher. Udfør 4.—5. Linie staar med Rødkridt $\frac{0}{0}$ og i Randen lidt lavere end sidste

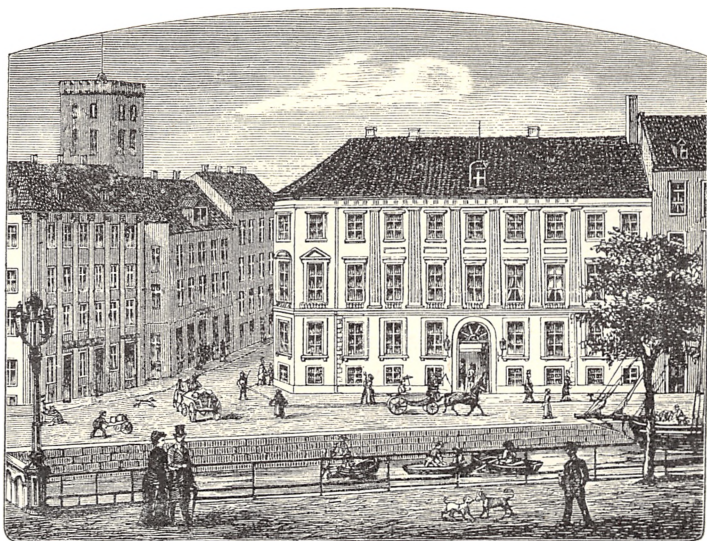
Linie $\frac{32}{128}$.

Det hele er aabenbart en Opstilling over de til en Bygning nødvendige Træ-Materialer. Og om Arten af denne Bygning kan der næppe være Tvivl, naar samme og den modstaaende Side viser Oprids til et Observatorium, som virkelig er vist omgivet af en Indhegning. Bygningen har skullet være af Bindingsværk; Fodstykke, Lejder (Bjælkerne foroven) og Løsholter (Tværstykker) er just karakteristiske for Bindingsværk og kun for dette. Ordet »Klining« viser, at Tavlene ikke tænktes udmurede med Sten, men kun lerslagne. Dette svarer godt til Rømers Anskuelse, som anført S. 144, at Huset ingensomhelst Pragt skulde udvise, kun være den nødvendige Dækning for Instrumenterne.

I øvrigt kan Tallene ikke bringes i ret Forhold til hinanden. Der er nærmest, synes det, for meget Træværk. Mulig hænger det sammen med de Udskæringer og Afbindinger, som var nødvendige for at give Kikkerterne Observationsfelt. Dette har i hvert Fald voldt Rømer Hovedbrud. De 2 Planrids bøjer i S. Ø. en Trediedel af hele Bygningens Syd- og Østvæg retvinklet indefter, saaledes at der just bliver fri Linie for Kikkerterne! Bygningens Bredde angives til $9\frac{1}{2}$ Alen, altsaa 19 Fod. Horrebø, der som vist S. 146 tegner Observatoriet kvadratisk, angiver 17 Fods Bredde. Det er vel ikke udelukket, at han har husket fejl, og i hvert Fald turde der være Grund til at tro, at Rømers Notits er bleven til, just da han var ved at føre Tusculanum ud i Virkeligheden.

Kongehøj («Ole Rømers Høj»).

Hôtel Royal c. 1875. Efter et Træsnit.

NOGLE BIDRAG TIL HÔTEL ROYALS — TIDLIGERE FORTUNENS — HISTORIE. 1750—1877¹⁾.

Ved ANNA LEVIN f. Ferslew.

Da Vintapper og Groshandler Joachim Giesler i For-
aaret 1748 ved Auktion havde købt den gamle For-
tun, var Nedbrydningen, for at regulere Gadelinien, alle-
rede i fuld Gang. Den 30. Maj havde han faaet Skøde paa
Grunden og de derpaa staaende »Restigheder af Side- og
Baghus« og tog nu med aabent Blik for den gode Belig-
genhed gunstig for et moderne Hôtel, straks fat paa at
opføre et saadant paa det gamle Herbergs Grund, uagtet
han i sin Nabo, Kræmmerkompagniet, der stadig havde
vedligeholdt Herbergeringen, kunde vente at faa en farlig
Konkurrent.

¹⁾ Jvf. dette Tidsskr. I Rk. VII Bd., S. 309 ff. og 565 ff.

For at udføre et saa kostbart Byggeforetagende behøvede Giesler Kapital; denne ydedes ham af Abel Kathrines Hospital¹⁾, der 17. Juni 1748 lod tinglæse en Obligation paa 4000 Dl. i ovennævnte »Restigheder« af Side- og Baghus, saavel som i »den derpaa og nu udi Arbejde værende nye Bygning«.

De Rester, der stod paa Grunden, var sandsynligvis den Braheske Adelsgaards Køkkenbygning, der nu var Fælles-Ejendom med Naboen i Fortunstræde, og en Del af Sidehuset ind mod Kræmmerkompagniet. Selve Adelsgaarden var nedbrudt, dog maa en Del af Murstensmaterialerne være blevet benyttet til at rejse den nye Fortun, da der i den Bygning, der nu staar paa Grunden, opført efter den store Ildebrand 1795, helt op til 2den Etage i Gaardfacaderne findes talrige indmurede Renaissancesten, der sikkert maa stamme fra Lave Brahes Gaard²⁾.

I Begyndelsen af 1749 stod det nye Hôtel saa vidt færdigt, at der 14. Juni blev foretaget en Vurderingsforretning, hvorefter Giesler yderligere fik 4000 Dl. af Hospitalets Penge³⁾, og Gaarden blev ved Police Nr. 2784 i Brandassurancekassen forsikret for 14,000 Rdl. Desuden var Gaarden allerede ved kgl. Bevilling, dateret Rendsborg 7. Juni 1748, fritaget for Grundskat, Indkvartering og anden borgerlig Byrde i 20 Aar.

For at kunne fuldføre Bygningen og udstyre Hôtellet standsmæssigt havde Giesler formaaet Cancelliraad, Overførster Søren Christensen, boende i Flensborg, til at tage en 2den Prioritet i Fortunen paa 1000 Rdl. Gaarden havde da 30 Jernkakkellovne og andet nagelfast Tilbehør⁴⁾.

I Foraaret 1750 er Giesler fuldt rustet til at tage Konkurrencen op med Byens andre Hôteller, og i »Kiøben-

¹⁾ Landsarkivet: Obligationsprotokol 1748. Fol. 204.

²⁾ Se dette Tidsskrifts VII Bd., S. 311.

³⁾ Landsarkivet: Obligationsprotokol 1749, Fol. 211—12.

⁴⁾ Smstds. Fol. 212.

havnske Danske Posttidender« for 1750 Nr. 52 indrykker han den 29. Juni følgende Avertissement:

»Hos Winhandler Sr. Giesler ved gammel Strand i Fortunen, ligeover for det kongel. residenz-Slot, er til næstkommende Micaels rette fløtte-Tid for en cavalier eller andet herskab, som ingen Husholdning fører, nogle Værelser i 2den og 3die etage, saa og Staldrom til 3 Heste med Vogn-remysse og behørig Loftrom til Ildebrand og Høe.

Saa er og allerede bekiendt, at der for fremmede reysende Stands og andre honette Personer efter vilkaar ere i 3. etage logementer at bekomme og kand de tillige med spisning, drikkevahre og andre beqvemmeligheder for en civil pris blive opvartede.«

Avertissementet indrykkedes 3 Gange, sidste Gang 6. Juli med den Tilføjelse:

»Dersom ogsaa et honet compagnie af 20 eller flere Personer maatte behage at lade en tractement anrette kand samme der til fornøjelse accomoderes.«

Denne Bekendtgørelse til Publikum, der ikke røber nogen særlig kultiveret Stilist, blev ikke senere indrykket. Formentlig har Fortunen i sin nye Skikkelse haft Lykken med sig. De bekvemme, elegant møblerede Logementer maa have tilfredsstillet selv de mest kræsne Rejsendes Fordringer til et moderne Hôtel, og »da den allernaadigste Monarch udi allerhøjeste Velgaaende, Tirsdag den 13. October 1750 henimod 12 slet, arriverede paa Residentz-Slottet Christiansborg¹⁾«, faldt sikkert Majestætens Øje med Velbehag paa den ligeoverfor Allerhøjstsammes Gemakker liggende Nybygning, der havde afløst de faldefærdige Huse, og som i Folkemunde fik Navnet

Den gyldne Fortun.

Efteraaret var inde. De fornemme Landliggere og Godsejere vendte nu tilbage til Byen, hvilket efter Dati-

¹⁾ Kbh. Danske Post-Tidender 1750.

dens Journalistik i »Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender« udtryktes saaledes: »Da Stadens Lustre gemeenlig imod Vinteren forøges ved høje Stands- og Rangs-Personers Ankomst for at séjournere her i denne ikke meget behagelige Tid af Aaret«, saa har Gieslers gode Vin, udskænket i de to hyggelige Vinstuer i Kælderen, med Nedgang fra Stranden og fra Hovedtrappen i selve Hôtellet, sikkert trukket baade Rangs- og Standspersoner til Huse. Over Kældernedgangen var indmuret et Sandstens Basrelief forestillende en Bacchantinde og smaa Bacchanter, der presser Druer i et Kar¹⁾.

Stuerne i Vinboden var beklædt med Brystpanel og malet Lærred, Ovnpladsen sat med hollandske Fliser. Møbementet var beskedent nok. Bordene, betrukne med Voksdug, havde brunmalede Ben. En stor Vin-Buk og 8 mindre, passende til de forskellige Vinfade, og en stor »Tobaks-Blikdaase« til at forsyne Gæsternes Kridtpiber med Tobak nævnes blandt Inventaret. De skøre Kridtpiber fik de Besøgende rimeligvis tilkøbs hos Kyperen, der igen fik dem hos *Severin Ferslev*, som bestyrede Fabriken for Interessenterne i den kgl. privilegerede Tobaks-Pibe Fabrik paa Christianshavn. Ferslev var ogsaa Lotterikollektør og har vel sagtens sammen med Piberne faaet afsat sine Lodder i Gieslers Vinstue. Her kunde Gæsterne, i den af Glæsygter med dobbelte Lamper oplyste Stue, ved et godt Glas Vin efter Ønske smøge deres »Dodenkoph« af Kejser-, Konge- eller gemenere Piber²⁾ og diskutere Dagens Hændelser.

Fra Fortunstræde var der Opgang til Stueetagen, hvor

¹⁾ Det findes nu indmuret over Nedgangen til Kælderen paa Hjørnet af Fortunstræde. Gengivelse i »Gamle københavnske Skilte og Bomærker« XXI.

²⁾ Ifølge Kbh. D. Post. T. ¹⁹/₅ 1755 solgtes Kejserpiber for 2 Rdlr. Grosset, Kongepiber for 1 Rdlr. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β , medens de lange krumhovede kostede 5 $\frac{1}{2}$. Desuden fandtes forskellige Sorter som lange Slange-Piber, korte do., Jydske Piber à 3 $\frac{1}{2}$ og »Stumper«, der solgtes for 2 $\frac{1}{2}$ 8 β .

der holdtes Spisekvarter og finere Traktements for Folk fra Byen. Tilrejsende kom ind ad den brede Port, der var forsynet med Portfløje baade til Gaarden og Gaden, og var belagt med Planker i Stedet for de gammeldags toppede Brosten, saa at de Rejsende, der kom i egne Karrosser, allerede ved Ankomsten fik Fornemmelsen af Hôteltets fornemme Præg. Værten stod selv i Døren for at modtage Gæsterne og føre dem til de for deres Rang og Stand passende Værelser ad den bekvemme italiensk anlagte Trappe med det udskaarne Rækværk, om Aftenen oplyst af en stor Glas-Lanterne med dobbelte Lamper, der i en Kæde hængte ned fra Loftet i øverste Etage. Fra Hovedtrappen førte en Forstuegang ud til Fortunstræde, og under Trappen var der Nedgang til Vinstuen. Disse Trappeforhold bibeholdtes i den nye Bygning, rejst efter Branden 1795, og eksisterede lige til Hôtellet blev nedlagt i 1877.

I Sidebygningen langs med Fortunstræde var 2 to-fags og 1 trefags Værelse indrettet til Spisning for Folk fra Byen; det ene Værelse havde nagelfast Skænk med Glasdøre for. Ud mod Stranden var i samme Etage, nærmest Porten, en Sal paa 3 Fag med Brystpanel og »perspektivisk« malet Lærred paa Væggene, over Dørene Malerier og gibset Loft. Hjørnestuen ud til Stranden og Fortunstræde var udstyret paa samme Maade. I disse Stuer bespistes de fornemmere Herskaber og sluttede Selskaber. I Hjørnestuen stod et stort brunmalet Spisebord i syv Afdelinger, Ruslæders Stole, 2 Konsolborde, 2 Spejle i brune Rammer, et Chatol, et Glasskab og en Gueridon af Messing. I Salen nærmest Trappen var der Guldlæders Stole, en »comode Stol« og Lænestole, Konsolborde med tilsvarende Spejle; Stuerne belystes af store Glaslysekroner. Over Porten var der 2 Kamre med Indgang dels fra Hovedtrappen, dels fra Salen i Stueetagen, et Bygningsforhold, der først forsvandt ved Ombygningen af Porten

i 1914. Paa første Sal eller, som det hedder i Datidens Ejendomsvurderinger, i 2den Etage, den egentlige Beletage, laa de saakaldte Gesandtværelser, et tofags til Gaden og et til Gaarden, en trefags Sal i Midten og Hjørnesalen mod Fortunstræde.

Den store Sal var møbleret med »en Canapé med Tapetserie-Overtræk«, 6 højryggede Stole, et lidet Bord med tvende Hylder, 2 store Spejle i brune Rammer, et indlagt Skriver-Châtol, Gueridon med Messingplade, 4 Taburetter og et Bord med indlagt Plade. For Vinduerne var »optrukne« hvide Kattuns Gardiner med grønne Ræskes Kapper og lange Gardiner af samme Stof. I Hjørneværelset stod en Canapé med udsyet Betræk, 2 Lænestole, et hvidmalet Skriver-Châtol med Glasskab paa, et Thebord, 4 aabenryggede Stole med Plyds' Betræk og et stort Spejl med Krone over; for Vinduerne var der hængt rødstribede Gardiner. Væggene i disse Stuer var panelerede og »betrockne med Lærred malet i Positurer« og Voksdug.

I Gesandtlejlighedens Sovegemak, det tofags Værelse over Porten, stod en stor fransk Himmelseng med rødt Damaskes Omhæng, Tæppe og Pølle, et Konsolbord med indlagt Plade, et hvidmalet Klædeskab, en rødmalet kinesisk Lænestol, et lakeret Bord, en Komode med Marmorplade og et ege-indlagt Natskrin.

I Sovegemakket til Gaarden havde Himmelsengen violet og hvidstribet Kattuns Omhæng; der stod et hvidmalet Skab, et lidet Thebord med Voksdugs-Betræk, 4 aabenryggede Ruslæders-Stole, et Spejl i sort Ramme, en Komode med hvid Plade og 3 Skuffer; for Vinduerne var der Kattungardiner.

Paa 1ste Sal i Sidefløjen mod Fortunstræde laa 2 Sale paa 3 Fag; Væggene var inddelt i Felter og betrukket med malet Lærred, Lofterne smykket med Stukkaturarbejde. Disse Sale var i 1752 (og sandsynligvis noget forin-

den) lejet ud til Frimurerne (Storlogen) for 40 Rdl. aarlig¹⁾.

De egentlige Hôtelværelser laa i den øverste Etage og var nummererede fra 1—10.

Værelsernes Udstyr var net, Paneler, malet Lærred med Guldlister om og gibside Lofter; tildels var de ens møblerede. Nr. 4, der var et Dobbeltværelse og laa ud til Stranden, var møbleret med en grøn Himmelseng med Gingangs-Omhæng — hvori 1 Madras, 1 Underdyne, 1 Langpude, 2 Hovedpuder, 1 Dyne — et Châtol af Eg, 6 Guldlæders Stole, en Comode-Stol, Spejl i brun Ramme, et lidet Bord, Ildtang, Ildskuffe, Natstol, Tinvandfad og do. Natpotte. For Vinduerne hang Kattunggardiner med Kapper.

Hôtellets Montering var velsagtens samlet ved Indkøb paa Auktioner; indenfor dets brogede Ramme fandtes adskillige Møbler, der stærkt minder om sal. Agathe Hooglands Indbo og nu, i oppudset Skikkelse, skabte Hôtel-Elegancen i den gyldne Fortun.

Hvorledes Tjenestefolkenes Kaar var i Datidens Hôteller, faar man at vide ved en Boregistrering fra Aaret 1768. I Gaardskarlens Kammer fandtes kun en Stand-Seng, 1 Over-, 1 Underdyne, 2 Puder og et Par Lagener; var der andre Mobilier, maa det have været Karlens private Ejendom. I Pige-kammeret var Indboet det samme, og det var endda beregnet til 2 Piger.

Datidens Hôteller dreves med meget lille Betjening; de mere velstillede Rejsende medbragte i Reglen deres eget Tjenerskab. Personalet i Fortunen bestod saaledes kun af Husjomfru, 2 Tjenestepiger, der fik 4 Rdl. i aarlig Løn, og en Gaardskarl, lønnet med 8 Rdl. aarlig, foruden hvad der faldt af i Drikkepenge. Derfor fik Vintapper Giesler nok at gøre med at tage sig af Gæsterne, anvisse Værelser, staa til Tjeneste med alle mulige Oplysninger,

¹⁾ Bugge: Det danske Frimureries Historie. I Bd. S. 167.

fortælle, hvad der var at se i Byen, hvor de bedste Kramboder laa, kort sagt, være en levende Avis. Han præsiderede ved Middagsbordet, havde Øje med de opvartende Piger og sørgede for, at Vinen hyppigt blev hentet op fra Kælderen. Madammen og Husjomfruen tilberedte de lækre Maaltider.

Fortunens Stolthed var Køkkenet, der var indrettet højst moderne. Ved en Vurderingsforretning imponeres Vurderingsmændene saare af nogle »vidunderlige Conforde«, der var indrettet ved Siden af den aabne Skorsten. Den gammeldags Kogning paa aabent Ildsted var altsaa afløst af det moderne Komfur, som maa have været noget for Tiden ret enestaaende. Køkkenet, der laa bag Spisekvarterets Værelser i Stueetagen ud mod Fortunstræde og havde Vinduer baade til Gade og Gaard, var rigeligt udstyret med Retterbænke, Skabe, Hylder og Tinrækker.

Svarede end det Ydre og de komfortable Gæsteværelser til Prædikaten »gylden« om den nys opbyggede Fortun, saa var de udendørs Bekvemmeligheder langtfra tidssvarende. Naar de Tilrejsende kom med deres egne Karosser, saa fattedes Plads til disse og især til Forspandet; Giesler havde kun Plads til 3 Heste. Det kneb ogsaa med Vognremisen, der næppe nok kunde rumme to af Datidens Rejsevogne, som foruden at huse Herskabet, Kusk, Lakaj og Kammerpige, desuden i Bunden havde en »Kælder« til Fetallie og bagpaa de store Læderkufferter fastsurrede. Datidens Damegarderobe krævede stor Plads i Rejsekufferten; saaledes blev der fra en Vogn, der henstod ved Korporalskroen mellem Taastrup og Køge, stjaalet en Kuffert med følgende Indhold: »En sort Damaskes Morgenkjole, en sort Damaskes dito med Skørt, en smaablommet Sirtses Morgenkjole med Skørt, en lyseblaa gros de Tours Kaabe med hvid contuisse¹⁾, et rødtribet Gingangs

¹⁾ Kantusse, Contuche: En Slags lang Trøje med Læg i Ryggen. (Videnskabernes Selskabs Ordbog).

Skørt, en Fløjels Kyse, et nyt Korset samt en Fløjels Muffe og en Del nyt Fruentimmertøj og Kniplinger.«

For at bøde paa Pladsmangelen køber Giesler 1752 Nabohuset i Fortunstræde af Spisevært Christian Kielstrup, der 1745 havde købt det af Sr. Ferdinand Coppie. 26. Oktober sælger Kielstrup en Del af sit Løsøre ved Auktion, og da Giesler i December samme Aar maa optage et Laan af Abel Kathrines Hospitals Midler paa 1500 Rdl. med Pant i dette Hus, der var forsikret for 2600 Rdl., har han rimeligvis skyndt sig med at faa Huset nedrevet, navnlig den fælles Tværbygning, der optog altfor meget af Gaardspladsen, efter at de 11 Alen af Grunden var afgivet til Gadereguleringen.

Ved dette Køb fik Giesler sin Grund langs Fortunstræde forøget med 11 Al. 21", saaledes at Sidehuset til Fortunstræde kom til at bestaa af 10 Fag. Herved blev Mtr. Nr. 198 tillagt Mtr. Nr. 215; tilsammen udgjorde de til den store Ildebrand 1795 Hjørnegrundens Areal.

1753 maa Giesler være i fuld Gang med Ombygningen; han faar da Gaarden omprioriteret med en Panteobligation i »Land-Militair-Etatens Pensions Casse« paa 14,000 Rdl. til 4½ pCt., at afdrage med 25 Rdl. hver Termin, indtil 2000 Rdl. var afbetalte, mod 1 Prioritets Retfighed i Gaarden og den deraf gaaende Husleje. Gaarden siges da at ligge mellem Johan Georg Meyerer og Johan Jochim Dannehl.

Det Tværhus, 21 Alen i Længde, 10½ Alen dybt, der opførtes paa Kielstrups Grund, var af Blandingsmur, inddelt i 6 Fag, 4 Etager højt, en Kvist over et Fag og »gebrokkent« Tagværk; grundmuret Kælder var der under 3 Fag. Nærmest Fortunstræde var anlagt en italiensk Trappe, hvorfra der skaffedes Forbindelse med Fløjen mod Fortunstræde og de øvrige Etager. Tværhuset afgav Staldrum for 8 Heste med behørig Spiltouge, Krybber og Jernhække. I Mezzaninetagen var 3 Kamre, net udstyrede

med Paneler, betrukne Vægge og gibsede Lofter, især beregnet til Tjenerværelser. Denne Bygningsanordning blev bevaret til c. 1880.

1ste Etage havde 2 Sale, den ene med muret Niche, den anden med Alkove; ovenover var 4 Kamre; Loftet var opdelt i 2 Rum, Taget belagt med glasserede Sten og Renskerne af Bly, Trommerenderne af Blik.

Herved fik Giesler udvidet sin Gæstgivergaard med den tidligere manglende Staldplads foruden Tjener- og nogle beskednere Gæsteværelser.

Tilhøjre i Gaarden fra Porten laa endnu uforandret Resterne af det gamle Bindingsværks Sidehus op mod Kræmmerkompagniet. Nu var det kun paa 6 Fag, deraf de 4 et aabent Rum, hvori var bygget en Trappe til alle 3 Etager; desuden fandtes der »et Lokum med indmuret Kiste« og 1 Portion fersk Pompevand. 1ste Sal var indrettet til 3 Gæstekamre; 2den Sal udgjorde en Lejlighed for sig med Køkken, Sal og et Kammer, betrukket med Voksdug; 3die Etage var inddelt i 2 Sale.

Til Bygningen hørte 33 Jernkakkellovne, 16 Messingfodder, 40 Knapper, samt trende Pladerør og Tromler af Kobber. Ejendommen var til Prioritetsefterretning vurderet til 22,000 Rdl. 16. April 1755 kunde Giesler med Rette i sin Supplik til Kongen rose sig af, at han, »paa de uanselige Huses Grund, til Stadens Ziir, med stor Bekostning havde ladet opføre en stor og kostbar Bygning, og samme saaledes indrettet, at den, som er saa nær ved Residents-Slottet Christiansborg beliggende, kunde være beqvem til at modtage, hvad Herskab der maatte finde Lyst til at indlogere sig hos ham.« Dette Herberg-Sted for fornemme Rejsende har kostet ham over 30,000 Rdl., og da andre, der ikke saa fuldkommen som han haver indrettet noget til publiqve Tieneste, er bleven meddelt aldeles Friheder, saa haaber han og at blive souteneret og beder:

- 1) at Gaarden maatte være fri for al Slags Skatter saa længe den holdes vedlige og bruges til Herberg og Spisning,
- 2) at han aarlig maatte nyde Told- og Consumptions Frihed af 50 Oksehoveder Vin,
- 3) at han af Kongens Casse maatte laane 6000 Rdl. uden Rente i 6 Aar mod 2den Prioritet i Gaarden næst efter de deri staaende 14,000.

Giesler opnaaede da ogsaa ved Kongebrev af 30. Maj 1755 samme Privilegium som Traktør Lars Hansens Gæstgivergaard paa Østergade, og fik:

»Allernaadigst bevilget og tilladt, at saalænge han holder Gaarden i tilbørlig Stand og modtager alle Fremmede og skikkelige Rejsende, saa og dennem saaledes accomoderer, at ingen skal have Aarsag sig at besværges, maa denne Gaard for Indqvartering af Grunden, saa og han selv og efterkommende Eyer for alle Byens Bestillinger og Onera, hvorunder Vægterpenge, Lygte, Sprøjte og Renovationsskat eller anden personelle Paabude, saavidt han eller Gaardens Eyere proportionaliter kunde komme til at svare dog ikke er at forstaa, være befriede, deslige at saavel han som Gaardens efterkommende Eyere maa have Frihed at holde aaben Wiinkielder med Wiin-Sahl og selv at forskrive Wiin uden at have med Wiintapper-Lauget at bestille, og skal disse Friheder, saalænge Gaarden bruges til Tracteurhuse og Fremmedes Indlogering, hvo deraf i Fremtiden bliver Eyer, følge Stedet. Men i Fald at Gaarden ej bliver brugt til det, hvortil den herved allernaadigst privilegeres og nu bruges, nemlig Herbergerer-Huus for Fremmede, men at faa eller mange af Værelserne bliver bortleyede til Indvaanere i halv eller heel Aarevis, skal dette Vort allernaadigste Privilegium derved cessere . . .¹⁾

Giesler stod nu ved sine Ønskers Maal. I Ly af sit Privilegium kunde han tage Kampen op med sine Konkurrenter, hvoraf Kræmmerkompagniet og Lars Hansen vel var de farligste. Herbergets gamle Navn Fortunen blev nu afløst af det franskklingende H ô t e l R o y a l.

¹⁾ Hôtel Royals Arkiv. Dette Privilegium blev fornyet 30. Sept. 1766.

Helt ukendt i Kvarteret var Hentydningen til det kongelige Genboskab ikke. Allerede 1749 fandtes en Café Royal i Sr. Weiles Hus paa Hjørnet af Laxe- og Ulkegade.

Ogsaa Navnet Fortunen dukkede op andre Steder i Byen og udenfor Porten. Ved Enden af Vesterbro laa Store Fortun, der ejedes af Værtshusholder Mathias Rasmussen; længere inde paa Broen laa Lille Fortun. I Toldbodgade laa en »Fortun«, hvor man fik godt ævret Forpagtersmør tilkøbs. Fortunen paa Rosengaarden nævnes 1757; dér logerede hos Mester-Skomager Søren Dørup Studiosus Rasmus Hiørring fra Viborg. Den røde Fortun laa i Borgergade. Fredag den 17. December 1751 bortsolgte Inger Andersdatter, sal. Jacob Davidsen forrige Skibs-Tømmermands Enke, sit Hus i Adelgaden, »Fortun« kaldet. En gylden Fortun laa 1757 paa Kultorvet ved Enden af Sct. Gertrudstræde¹⁾.

For de Rejsende, der tog ind i Hôtel Royal, var Beliggenheden ideal. Fra Vinduerne saa man over til det pragtfulde Slot, iagttog, hvem der over Højbro til Fods eller i Stadskarosser begav sig til og fra Regeringsbygningerne; om Aftenen kunde der endda holdes Kontrol med de høje Herskaber, naar de gik til Ro. Neden for Vinduerne pulserede et broget Gadeliv; gennem Store Færgestræde gik Færdselen af Bøndervogne ad Holmens Bro, over Knippelsbro til Amager. Sandagerne forsynede sig med det fine Gulvsand ved Sandkisterne nedenfor Højbro for bagefter oppe i Byens Gader at raabe deres »Sand, Gulvsand er godt«. Fiskerkvaser laa langs Bolværket mellem Holmensbro og Højbro, hvor Koner, især Soldater-

¹⁾ Kbh. D. Post. T. 1757 Nr. 3. »Om nogen vilde lade sine børn privat informere i latiniteten med videre, de vilde hehage at anmelde sig hos Brændevinsbrænder Anders Holm paa Kultorvet i den forgyldte Fortun, da de kan vente en med al flid grundig lærdom.«

koner, solgte Fisken fra deres Stade, uagtet det almindelige Fisketorv laa ved Gammel Strand. Lige ud for Hôtel Royal var der Holdeplads for Hyrekareter. Forhen kgl. Livkusk Hans Jacobsen, der boede i Kancelliraad Wielands Enkes Gaard, kendt under Navnet »Stenbukkens Gaard«, paa Hjørnet af Store og Lille Færgestræde, havde Privilegium paa at holde med Hyrevogne; han besørgede ogsaa den agende Post mellem København og Hamborg og modtog »Rejsende Cavaliers i Herberg«. Rejsende, der foretrak Sørejsen til Tyskland, kunde af Skipper Hans Terkel blive befordret til Lybæk. »De Herrer Negocianter og Passagiers havde blot at melde sig hos ham ved gammel Strand ligefor Hav-Fruen«¹⁾.

Det var et broget Liv, der rørte sig langs Stranden. Gadesælgere med deres drævende Raab, Amagerkoner i hollandske Dragter, ædru og fulde Søfolk, der søgte ned i Kældermændenes Ølstuer for at slukke Tørsten. Taktfaste Aareslag hørtes paa Kanalen fra Kadrejernes Joller, der bragte Varer ud til de Skibe, der laa opankrede paa Strømmen. Der var en Duft af Fisk og Tjære, og ud over det ganske Kvarter tonede, Morgen og Aften, Sct. Nicolajs dybe Malmklokker.

Midt i det larmende Byliv blev man ogsaa mindet om Døden. De Lig, der fandtes i Kanalen, blev oplagt i en Bod ved Siden af Vejerhuset ved Gl. Strand. Den 20. Marts 1752 besværer Fru Kammerherreinde Plessen sig over den »incomoditet, der bliver hende tilføjjet, ved at alle de i Canalen, som befindes døde, bliver oplagte lige ud for hendes Sovekammer, hun henstiller derfor til Hr. Etatsraad Torm²⁾, om han dertil kunde udfinde et andet

¹⁾ I denne Tidsperiode benævnedes Gl. Strand og Ved Stranden under et. Hav-Fruen, et Værtshus, i Folkemunde kaldet Meerwiven (Meerweib) laa paa Hjørnet af Stranden og Størrestræde (Holmens Kanal).

²⁾ Politimester 1731—61.

Sted«¹⁾). Torm lader Sagen gaa til rette Vedkommende, og Kæmneren faar af Magistraten Ordre til at indrette et Sted hertil i Avlsgaarden. Den 19. April beretter Torm, at han nu maa betale for hver Død at opbringe 9 $\frac{1}{2}$ og beklager sig over den forhøjede Udgift.

Der var altsaa nok at iagttage fra disse Hôtelvinduer, særlig den 11. Oktober 1752, da Juliane Marie, Frederik den 5tes anden Dronning, holdt sit Indtog. Hôtel Royal var prægtigt illumineret med Lys-Pyramider i Vinduerne; disse blev senere solgte ved Auktionen efter Giesler. Alle-rede den 21. August var det bleven meddelt Ejerne af de Gaarde, der laa i Nærheden af Slottet, af Overhofmarskallen Greve Moltke, at da hendes Majestæt Dronningens Indtog kunde ventes i Begyndelsen af Oktober, »saa an-modes Enhver efter sin Lejlighed at ziire deres Huuse, men at Illumination i Vinduerne om Aftenen kun var nø-dig i de Bygninger omkring Slottet, og at deriboende Fat-tige kunde bekomme frie Lys i Proviant-Skriverstuen«²⁾).

Kun faa Kilder findes der til Oplysning om de mere kendte Rejsende, der søgte ind i Byens Hoteller, og da Datidens Aviser kun nævner de aller notableste, saa er det vanskeligt at fastslaa Kvaliteten af Vintapper Gieslers Fremmedbesøg.

1752 fik han imidlertid en meget remarkabel Gæst³⁾). I Kbh. D. Post-T. stod der at læse følgende: »Den 23. Marts Kl. 8 slet om Aftenen ankom den kejserlige Maroccanske Gesandt, Hr. Zumbel med sin Suite til Kiøbenhavn og tog ind i den gyldne Fortuna ved Gl. Strand«. Denne Samuel Zumbel, en portugisisk Jøde, f. i Marseille, var af Sultanen af Marokko sendt til Danmark for at for-

¹⁾ Magist. Resolutionsprot. 1752 S. 553.

²⁾ Smstds. ^{21/8} 1752 S. 661.

³⁾ Se Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur, I Bd., S. 38: Familien Zumbel af L. Bobé, J. Høst: Efterretninger om Marokos og Fes. 1779, S. 137.

handle med Kongen om Følgerne af Oberstlieutenant L. de Longuevilles Fængsling. I April Maaned 1751 var denne gaaet ombord i Fregatten Falster, ledsaget af »Docken« og 3 Koffardifartøjer, og afsejlet til Marokko for at forelægge Sultanen en Handelstraktat. Longueville ankom til Saffy i Juni Maaned; men her lod han sig forlede til at overskride sine Instrukser og sluttede egenmægtig en Traktat med Prins-Regenten Sidy Mohamed uden at være klar over Følgerne deraf i Forhold til de øvrige Nationer. I September Maaned indløb de første ubehagelige Meddelelser herom til Hoffet i København. Paa Foranledning af de fremmede Nationers Købmænd havde Sultanen ladet Longueville og hans Følge fængsle. Denne forelagde nu Sultanen sine Instrukser fra den danske Regering om Oprettelsen af en Handelstraktat mellem Sultanen af Marokko og den danske Regering, og for at faa nærmere Bekræftelse paa Danmarks Holdning sendtes *Samuel Zumbel* til København med en større Suite.

Zumbels forventede Ankomst til Hovedstaden forbedtes ved talrige Avisnotitser. 3. Marts 1752 meddeler Kbh. D. Post-T., »at han ventes til Byen, men paa Grund af den indfaldne Sabbath menes han ikke at arrivere før Søndag.« Zumbel var imidlertid bleven forsinket i Altona, hvor han havde sat sin Equipage i Stand og forøget sin Suite med Tolk og flere Domestikker »for at gøre ved hans Ankomst til Landets Hovedstad en Figur, som kan være hans Character convenable.« Den 20. Marts meddeles det, at den marokkanske Gesandt den 14. er afrejst fra Altona og den 17. arriveret til Flensborg, hvor han formedelst den indfaldne Sabbath holder Hvile til den 18. ved Solens Nedgang. Der berettes endvidere i Avisen, at han er »liden af Vækst, omtrent 5 Fod høj, men vel corpulent, af et trindt Ansigt ziret med et velproportioneret Skæg. Liberalitet skal ikke være hans Hoved-Character, og som en god Oeconomus har han forladt Hamborg for at

leve mere menagerligt i Altona, men har endog der for samme Aarsags Skyld skiftet Logement.« Saaledes var Zumbels Renomé ilet forud for ham, og Giesler har vel med nogen Skepsis modtaget det ærefulde Hverv at huse Gesandten med Følge. Rimeligvis er det Zumbel, der først giver Navn til de senere saakaldte Gesandtværelser paa Hôtel Royal.

Ved Hoffet, der opholdt sig paa Fredensborg, blev denne Udsending mindre naadigt modtaget. Majestæten fandt ikke for godt at antage Personen til nogen Underhandling, men efter gentagen Antichambroring var Kongen »ædelmodig« nok til at modtage Zumbel i Audiens, ved hvilken det meddeltes Gesandten, at Kongen bifaldt, hvad Longueville i Kraft af sine Instrukser havde handlet, og begærede ham tilbagesendt og forbeholdt sig at undersøge, om han havde forløbet sig.

Da Majestæten ønskede snarest at blive den marokkanske Udsending kvit, blev i Slutningen af April i al Hast den kgl. Fregat Christiansborg tiltaklet. Den 21. Maj forlod Zumbel den gyldne Fortun og gik ombord.

Af andre celebre Gæster boede i April Maaned 1753 i den gyldne Fortuna ved Gl. Strand Dr. med. & phys., Prof. og Cancelliraad *v. See* fra Norge; den 13. Januar 1755 ankom *Greven af Gissor*, Søn af den navnkundige franske Hertug af Belle-Isle, General-Gouverneur udi Lothringen og tilhørende Lande¹⁾. Efter at have beset adskillige europæiske Hoffer var han ankommet her til Staden og havde taget sit Logement i den gyldne Fortun lige for det kgl. Slot. I Aviserne fortælles der den 17. Marts, at ovennævnte Greve af Gissor mere ved sine »personlige Qualiteter end ved sin fornemme Fødsel har erhvervet sig Hoffets Yndest, de Stores Bifald og en almindelig Admiration; han staar nu færdig at rejse herfra, saa at Danmark

¹⁾ Kbh. D. Post. T.

ikke længer kan holde denne elskværdige Udlænding.« Den 28. Marts meddeles yderligere, at den franske Greve Gissor, »der ved Hoffet har nydt de eminenteste Honneurs som nogen Stands-Person af hans Rang kunde vederfares, er ved sin Afskeds-Audience af Monarchen bleven gratificeret med en kostbar Guld-Tabatière med H. M. Portrait med Diamanter besat.«

Gesandten *Tehanni Ben Aly Meddun* fra Arabat ankom med sin Kavalier Muhamed Ben Aly Enalah fra Saffy den 23. Oktober 1759 til København og indlogeredes i Gieslers Gaard. Hans Værelser, Lys og »Ildebrand« betalt af Kongen. Desuden fik han 30 Rdl. daglig til Følges Underholdning, hvoraf han, som god Økonom, sparede de 18 Rdl. ifølge Akkord med Værten, der kun forlangte 12 Rdl. for Forplejningen¹).

Vintapper Giesler synes ikke at være bleven nogen holden Mand ved at drive Hôtel Royal; han maa søge nyt Laan i Gaarden og faar den omvurderet til Prioritets-Efterretning den 7. November 1764²). Gaarden vurderes da til 22,000 Rdl., og Giesler faar en Prioritet paa 14,000 Rdl. af »Brand-Assurance Societets Cassen«³). Ejendommen betegnes da som liggende op til Johan Emmiche Paruquemagers Hus i Fortunstræde og Johan Ludvig Meierer mod Stranden. To Aar efter døde Joachim Giesler. Han blev jordet paa Nicolai Kirkegaard i Ugen fra 3die Maj 1766⁴). Vor Frue Skoles Elever fik 4 Rdl. for at synge ved Graven. Inden hans Begravelse var det lykkedes hans Enke Regina Gram at faa kgl. Konfirmation paa de Gaarden tilhørende

¹) Rasmussen: Det Danske Africanske Compagnies Hist. Kbhvn. 1818, S. 98—99.

²) Raadstuearkiv: Vurderingsforretning over Øster Kvarter Mtr. No. 233 (252).

³) Landsarkivet: Obligationsprot. 1764 Fol. 619A.

⁴) Vor Frues Skoles Ligbog.

Privilegier, dat. 30. April 1766¹⁾). Hun overlevede sin Mand knap et Aar og døde af Brystsyge 57 Aar gl., betjent af Liv-Medicus Berger og blev begravet paa Gl. Nicolai Kirkegaard om Morgenen Kl. 9 slet den 19. Febr. 1767.

I en Kælder i Fortunstræde havde der i en Aarrække boet en Urtekræmmer, *Hans Schack de Bähr*²⁾). Da Hôtel Royal af Gieslers Dødsbo den 20. Novbr. 1767 blev stillet til Auktion, blev denne Bähr højestbydende med 16,623 Rdl., hvad der maa kaldes billigt, da Gaarden den 19. Marts samme Aar til Auktionsefterretning var vurderet til 18,000 Rdl.³⁾). Bähr indrettede en moderne Urtekrambutik i Hjørneværelset i Stueetagen med Opgang fra Stranden og lejede Vinkælderen ud til Vinhandler Glassing⁴⁾), der senere, da han flyttede til Vandkunsten, af Byens vittige Hoveder blev kaldt »Vandhandler Glassing paa Vin-kunsten«.

Af en Regning fra Snedker C. A. Meyer, der ligger som Bilag i Bährs Fallitbo, ses det, at der blev indsat en Egetræs Dør med 6 Vinduer i Boden, forfærdiget en lang Disk med Klap og 11 store Skuffer og Rum. Det øvrige Inventar blev flyttet fra den gamle Forretning; Snedker Meyer fik udbetalt 1 Rdl., 4 Mark, 2 Skilling for i 4½ Dag at opslaa og tilpasse de gamle Reoler. Bähr handlede med almindelige Urtekramvarer, Farve, Papir, Naale, Garn og Knapper, Bomuldstøj og Baand. I Butikken fand-

¹⁾ Hôtel Royals Arkiv.

²⁾ Hans Schack de Bähr. f. 1718 i Kbhvn. ^{17/6} 1748 Borgerskab som Urtekræmmer. Død i Kbhvn. af Vattersot i Brystet, begr. 29. Oktober 1787 paa gl. Kirkegaard f. Helliggeiststræde.

³⁾ Raadstuearkiv: Mtr. No. 252, 233. Øster Kvarter.

⁴⁾ Jul. Clausen og P. Fr. Rist: Memoirer og Breve. Rud. Bay: Musikalsk Rejse, S. 155 og Note. S. E. Glassing, Borgerrepræsentant, død 1818; hans Søn S. Chr. G., var gift med Jacobine Frederikke Glassing (1790—1861), Københavns fineste Modehandlerinde, boende paa Amagertorv.

tes saa forskellige Sager som »Wirach« til 24 Sk. Pundet, Gurgemaie, Mastix, Kirke-Oblater, Trøfler og Loppefrø¹⁾).

Hans de Bähr indgik den 5. December 1767 med et Andragende til Magistraten om en Omvurdering af Ejendommen til Prioritetsefterretning. Tømmermester Tøppling og Murmester Grønnegaard fik ved Vurderingen skruet Værdien op til den svimlende Sum af 28,800 Rdl. Cour., givende deres Ed paa, »at denne Vurdering er sat efter vores bedste Skønsomhed og ikke nogen til Villie enten for Gunst eller Gavn, Villie eller Venskab forhøiet eller nedsat den.« Mon ikke Madam Bährs gode Frokost har aabnet deres Øjne særlig højt for Bährs Omforandringer paa Hôtellet? Disse gjaldt mest det indre Udstyr. Fra det Trefags Værelse i Stuen var afdelt et Rum til at hænge Tøj i, det var forsynet med Hylder og beklædt med Spaanmaatter. Selve Værelset havde faaet »Zirater« paa det gibse Loft, og Væggene var blevet betrukket med »laquerede Skilderier i Rammer«. Værelserne paa 1ste og 2den Sal mod Stranden havde faaet dobbelte engelske Vinduer og flere Steder »laquerede Skilderier« paa Væggene. Et Værelse havde »guldblommet Tapetzerie«, et andet var betrukket med Taft.

Værelserne i Stueetagen mod Stranden var lejede

¹⁾ Rahbek fortæller i sine Livserindringer, Kbh. 1824, I D., S. 232—33, hvorledes hans Ven, Digteren Pram, paa en af deres sædvanlige Aftenvandring meddelte ham en komisk Fortælling, »Loppefrøet«, om en Markskriger, der falbød et Arcanum mod Lopper og paa en Købers Spørgsmaal om Anvendelsen deraf svarede:

»Man tager, sagde han en Loppe,
 Og vrister Munden op derpaa,
 Og naar den da tilgavns er oppe,
 Man Frøet deri komme maa,
 Saa døer den strax!« »Men kiære Mand!
 Den anden hørtes at indvende,
 »Man vel saa let kan knække hende;«
 »Det kan man ogsaa«, svarte han.

møblerede ud til Konferensraad Schøller, hvorfor han betalte 20 Rdl. maanedlig og 2 Rdl. daglig for Kosten til ham, Familie og Tjenerskab.

Paa Gieslers Dødsbos Løsøreauktion 11. April 1768 havde Bähr for 1870 Rdl. købt Møbler og Effekter, som han straks pantsatte til Sr. Christopher Holders, og den 6. Juni pantsatte han tillige sine Urtekramvarer til hans Søster Madame Adelheid Klog for 3965 Rdl., og den ham tilhørende 32te Part i Skibet den »ringende Jacob« kaldet, ført af Skipper Jacob Aagesen¹). Af andre Sager havnede i Hôtel Royal en Del af Justitsraad, Byfoged Lassen og Frues Møbler, solgte paa deres Dødsbo-Auktion.

Da Regnskabets Time kom og den paadragne Gæld skulde indfries, var Bähr imidlertid uhjælpelig kørt fast og maatte 6. Juni s. A. opgive sit Bo til Fallitbehandling. Gieslers Dødsbo maatte lade Handelen gaa tilbage og paany stille Hôtel Royal til Auktion, hvor Brygger *Hans Christian Anchersen* den 2. September 1768 blev højstbydende med 16,001 Rdl. Anchersen var Kautionsist for Bähr og maatte overtage Gaarden for at redde sin Kapital. Paa Fallitboets Løsøre-Auktion købte Anchersen ogsaa det meste af Hôtelinventaret undtagen de gamle Guldlæders Stole, stammende fra Hooglants, der kom til Marchandisermadam Grüntzow. Glassing købte Inventaret til Vinkælderen og en Del Ingredienser til at »forbedre« Vin med.

Brygger Anchersen besværede sig senere til Fallitboet over, at der var afkrævet ham Betaling for Brolægning udenfor Hans Schack de Bährs Gaard, for 31 Favne à 36 Sk., samt paastod, at han til 51 Værelsens Rengørelse havde holdt 3 Koner i 14 Dage og betalt hver Dag 1 Mk. 8 Sk.

Glassing drev Vinhandelen, og Anchersen Hôtellet til

¹) Landsarkivet: Obligationsprot. 1768 Fol. 264.

21. December 1775, da sidstnævnte solgte Gaarden til *Johan Gabriel Smidt* for 17,000 Rdl.¹⁾. Smidt, der i Mandtallene kaldes Traktør, drev selv Vinhandelen. 28. Febr. 1777 fik han fornyet Gieslers Tilladelse til toldfrit at indføre 15 Oksehoveder fransk Vin²⁾. Smidt maa ikke have spundet Silke ved at drive Hôtellet. Allerede 1779 bliver Gaarden atter stillet til Auktion, og den 24. Febr. gaar den over til den nye Ejer, Pierre Vassal, for en Købesum af 15,610 Rdl. Langsomt, fra Ejer til Ejer, synker Værdien af den Gyldne Fortun.

Pierre Vassal var Norditaliener, født i Piemont; senere opholdt han sig i Chambéry og kom som Tjener hos en kgl. spansk Chargé d'affaires (de Citala) til København. 2. Maj 1775 betaler han Copulationspenge og vies i Nicolai Kirke til en Datter af Værtshusholder Hans Michael Grubner og Hustru Anna Cathrina. Da Svigermøderen i Aaret 1778 den 22. December tilskøder »sin kiere Svigersøn, Borger og Værtsholder Pierre Vassal sit Hus i Laxegaden Mtr. Nr. 296 for 2000 Rdl., er hun Enke, men ægter senere Johan Salomon du Wahl, Billardholder, boende i lille Færgestræde Nr. 230.

Pierre Vassal, der 10. Maj 1779 havde løst Borgerkab som Værtshusholder, begyndte altsaa sin Løbebane som saadan i Laxegade; men samme Aar er det, han køber Hôtel Royal, for 2 Aar efter at udvide sin Virksomhed ved Købet af Nabohuset. 10. December 1781 fik han og hans Arvinger Skøde paa sl. Md. Anna Cathrine Meierers Dødsbos Gaard, forhen Kræmmerkompagniet, nu »*Petit Hôtel Royal*« kaldet, som var købt paa Auktion den 28. Marts s. A. for 10,800 Rdl. Af en Vurderingsforretning, dat. 10. Juni 1780³⁾, ses det, at det i 1750 opførte Forhus

¹⁾ Landsarkivet: Skødeprotokol 1776.

²⁾ Finanscoll. Journalbilag 1777, No. 138 (velvilligst meddelt mig af Dr. L. Bobé.)

³⁾ Landsarkivet: Skødeprotokol.

bestod af 5 Fag til Gaden, grundmuret til alle Sider, var 3 Etager højt med Kvist over de 3 Fag og havde Indkørsel ad en Port paa 1 Fag, et Stykke Sidehus paa 1 Fag, 3 Etager højt med Kælder under, et Sidehus paa 11 Fag, 2 Etager af Mur og Egetømmers Bindingsværk, derunder grundmuret Kælder, et Baghus til Vedkammer, 3 Fag, 2 Etager højt med Kvist og Halvtag, et Høuse- og Duehus af Tømmer. Hôtellet havde kun 6 nummererede Gæsteværelser foruden Familiens private Beboelse, Billardstuen og Spisekvarteret. Georg Ludvig Meierer, der i 43 Aar havde været Vært paa Kræmmerkompagniet, hørte til den katolske Menighed. Hans Hôtel havde haft adskillige fornemme Gæster, saaledes i August 1751 nogle spanske Kavalerer, nemlig Don Antonio de Ulloa, Oberst og Kaptein af hans katolske Majestæts Sø-Armade, hans Broder Don Joseph de Ulloa, Don Joseph d'Azarati og Don Salvador d'Artedame¹⁾, og i 1755 boede her Hr. de Dangeuil, Maître des Comptes ved Kammeret i Paris og fordum Maître d'Hôtel hos hans allerchristeligste Majestæt²⁾. Meierer holdt ogsaa Billardstue. Der var dog flere saadanne i Nabolaget. Særlig søgt var Billardholder Niels Thranes Hus i Fortunstræde og »Eremitagen« paa Christianshavn.

Pierre Vassal drev to Hôteller i 3 Aar indtil 20. December 1784, da Traktør Benedict Hampell fra Sachsen fik Skøde paa Hôtel Royal³⁾, som han ifølge Købekontrakt af 25. Februar s. A. overtog for 20,000 Rdl. Samme Aar solgte Pierre Vassal Petit Hôtel Royal til Thomas Scheilds fra Stockholm.

Pierre Vassal maa have tjent gode Penge ved Driften af de to Hôteller. Aaret efter køber han for 17,990 Rdl. Cour. af Maria Catarina Walther, Commerceraad Chri-

¹⁾ Kbh. D. Post. T. 30/8 1751.

²⁾ Smstds. 18/1 1755.

³⁾ Landsarkivet: Skødeprotokol.

stian Lihmes Enke, en Bryggergaard og Ejendom i Magstræde Nr. 34, hvor han i en Aarrække driver Brygger-næring. Pierre Vassal var en uomgængelig og herskesyg Person. Talrige Politiretssager vidner om Brutalitet mod hans Tjenestefolk. Han foretog hyppige Rejser til sin Hjemstavn, og da han i 1789 meddelte sin Hustru, med hvem han maa have levet, i et ulykkeligt Ægteskab, at han vilde tage Børnene med til Udlandet, ansøgte hun Magistraten¹⁾ om, at det maatte forebygges, og at hun maatte leve adskilt fra ham, samt at Boet maatte deles mellem dem, hvad hun dog senere frafaldt. Vassals Formue vurderedes da til 16,000 Rdl. Hans Hustru fulgte ham paa Rejsen, men vendte ikke tilbage med ham. I 1791 var han atter i København, efter Hustruens Mening for at realisere sine Ejendele. Som Bilag til denne Sag findes et Brev fra den danske Konsul i Nizza, Gabriel Veillon, der paa en Memorial fra Johan Salomon du Wahl paa hans Hustrus Vegne søger Oplysning om Steddatterens Forhold. Konsulen meddeler, at Pierre Vassal under sit Ophold i Nizza ikke har lagt Skjul paa, at han rejste til København for at realisere sin Formue og enten anbringe den i Piemont eller i Frankrig, samt at han kun havde ladet sig udnævne til kgl. Sardinsk Konsul i Danmark i Haabet om, at han ved at være i Besiddelse af et offentligt Hverv bedre kunde skaffe sine Midler ud af Landet. Af Konsulens Brev fremgaar det, at der ikke er Livsarvinger, saa Børnene maa være døde forinden, samt at Konen levede i største Nød i Nizza.

I Arkiverne findes ingen videre Oplysning om Pierre Vassal og hans Hustrus Skæbne.

Benedict Hampell, Vassals Efterfølger som Vært paa Hôtel Royal, var i Modsætning til sin Forgænger sikkert en fredsommelig Mand og findes ikke at have været i

¹⁾ Mag. Kopibog 24. Aug. 1791 (No. 364).

Strid med Øvrigheden. I Juni 1784 anmoder han Brand-Assurance-Selskabet om, at de 14,000 Rdl., det havde staaende i Vassals Gaard, maatte forblive der mod en 1ste Prioritets Obligation, hvilket bevilgedes¹⁾. Da Hampell til December Termin skal have Ejendommen omprioriteret, ansøger han om at faa den vurderet paany; den ansættes da til 27,000 Rdl.²⁾.

Af Folketællingen ses det, at han i 1787 var 48 Aar gammel og ugift, holdt 1 Tjener, 1 Husjomfru, 3 Tjenestepiger og 1 Gaardskarl. Desuden boede i Ejendommen Vintapper Nathaniel Reinholdt Steinert, 36 Aar og ugift; han holdt ingen Tjenestefolk.

Hampells Virkefelt som Herbergerer paa Hôtel Royal blev kun af kort Varighed. 18. Maj 1789 havde han taget Borgerskab som Traktør, men døde samme Aar den 21. September, 30 Aar gl., af Tæring. Han hørte til Petri Menighed og blev den 25. September med fordoblet Kor begravet paa dennes Kirkegaard i Byen. H. D. Münter ka-stede Jord paa.

Hampells Testamente af 26. November 1788 (confirmeret 25. September 1789 efter hans Død) røber en fint-tænkende Mand. Da han ikke har Livsarvinger, indsætter han Købmand Friderick Fiedlers tvende Jomfru-Døtre, Catharina Magdalene og Cathrine Sophie Fiedler til Universalarvinger; »I Erkendtlighed af den Støtte, som deres Fader havde ydet mig ved min Nærings Begyndelse med Pengelaan og videre, og at jeg altsaa for største Delen har ham næst den Allershøjeste at takke for det lidet, jeg nu er ejende.« Afdødes Søster Maria Janekin, gift med Hof-Brygger Janekin, boende i Kloster Neuzelle i Lausitz ved Guben, skulde forlods have 300 Rdl. Et af Testamentets Vitterlighedsvidner var *Heinrich Wilhelm Löbel*, der bliver Hampells Efterfølger paa Hôtel Royal.

¹⁾ Brandforsikringens Deliberations Protokol. Fol. 38.

²⁾ Vurderingsforretning 1784 6/12 (Raadstuearkivet).

Ved Auktionen den 9. December 1789 blev Hôtel Royal tilslagen denne for 18,600 Rdl. Ved en Vurderingsforretning af 5. Juni 1790 blev Gaarden takseret til 25,600 Rdl. Der omtales heri, at Hjørneværelset i Stueetagen, hvor Hôtellet's Gæster bospistes, nu var udvidet ved, at Forstuegangen ud til Fortunstræde var tillagt det nævnte Rum, saaledes at dette Værelse havde direkte Adgang til Gaden, samt at Dørene i Hôtellet var forsynet med Messinggreb og Skilt. I Gaarden fandtes et dobbelt Lokum med muret Kiste og et Hønselus.

Löbel var født i Sachsen og tog 14. Juli 1790 Borgerkab som Traktør. Aaret efter, 6. Juli, blev han i Huset viet til Jomfru Hedevig Catharina Lucia Mentz, f. 1772 paa Wolterskrug i Holsten. Kun i 6 Aar drev Löbel Hôtellet i Gieslers Gaard; Fredag den 5. Juni 1795 om Aftenen naaede de graadige Luer Husene i Fortunstræde og Ved Stranden, og i Løbet af Natten blev den tredie Bygning, der stod paa Lave Brahes Grund, til en rygende Ruin. Rædsel og Forvirring har hersket i Hôtellet, da Ilden nærmede sig Kvarteret. Først gjaldt det at redde de Rejsendes Ejendele, saa at tænke paa sig selv. Löbels Familie flyttede til Kvæsthusgade Nr. 41. Her døde hans Hustru i Barselseng, efter at have født en Søn, der døde kort efter Fødselen. Hun blev begravet 1. December 1795 paa Petri Kirkegaard, 23 Aar gammel. I Ægteskabet var der 2 Børn i Forvejen, Friderich Wilhelm, f. 5. Maj 1793, og Carolina Wilhelmina, f. 30. Maj 1794.

Nu kom der svære Aar for Löbel. Hans Erhverv var standset, og store Omkostninger var i Vente til Genrejsningen af Hôtel Royal. Det staar ham klart, at skal der paa Grunden rejse sig et tidssvarende Hôtel, maa Arealet udvides, og han køber derfor af Assessor Stenderup, der var Ejer af det nedlagte »Petit Hôtel Royal«s Bygninger, under Haanden hans afbrændte Grund Mtr. Nr. 251 »med de alle tiloversblevne Rudera«. Grunden kostede 5000

Rdl., og Prokurator Torp ansøger 9. September s. A. for Assessor Stenderup og Traktør Löbel om uden Betaling at erholde 1 Stk. stemplèt Papir Nr. 52 til 25 Rdl. 3 Mk. til et Skøde paa 5000 Rdl. imellem de Brandlidte¹⁾).

Löbel tager nu med Kraft fat paa Opførelsen af det nuværende Hôtel Royal, der i Løbet af Foraaret 1796 rejser sig paa de tre Matrikulnummere, der 1807 benævnes under et som Mtr. Nr. 152 Øster Kvarter.

De »Rudera« af de afbrændte Gaarde, der stod paa Grundene, maa have været ret betydelige; i Kælderne kunde der i hvert Fald drives Øltappernæring af Frederich Moth og Niels Dahlberg. 15. Juli 1796 ansøger Löbel Brandassurancekompagniet om af de 10,800 Rdl., der tilkom ham af Brandkassen, at faa de forfaldne Beløb udbetalt. Den nyopførte Gaard var da assureret for 19,200 Rdl.

Det vides ikke, hvilken af Datidens Arkitekter, der har udført Tegningen til Hôtel Royal, Ved Stranden 18, men megen Lighed i Stilen paa Bygningerne Sct. Annæ Plads Nr. 11 og 5 kan tyde paa, at disse Gaardes Bygmester, I. H. Rawert, ogsaa har været Löbels Arkitekt.

Som bekendt undergik Kvarteret omkring Hôtel Royal en Del Forandringer efter Ildebranden. Saaledes blev Fortunstræde ved Husenes Indrykning paa den nordre Side, udvidet til 18 Alens Bredde, og Lille Færgestræde nedlagt. Ved Reguleringen af Stenbukkens Gaard, Mtr. Nr. 253, viste det sig, at Fundamenterne var saa svære, at det vilde være for kostbart at opbryde dem, og da Grundtaksten var særlig høj, tillodes det at bygge i den gamle Linie, hvorved det nuværende Fremspring af den senere Ploug's Gaard, Højbroplads 21, fremkom²⁾).

Af Hôtel Royals Areal bortfaldt kun det Hjørne, der ifølge kgl. Resolution skulde afbrækkes for 7 Alen til et

¹⁾ Magist. Resolutionsprotokol 1795. Fol. 608.

²⁾ J. H. Rawert: Den store Ildebrand 1795, Kbh. 1800, S. 132.

Fag Vinduer med Piller¹). Det gamle Vintapperskilt blev ved denne Lejlighed paany indmuret over den i Smigfaget anbragte Kældernedgang, hvor det nu findes.

Havde Hôtel Royal end udvendig skiftet Ham, saa var de indre Bygningsforhold til Dels bibeholdte. Det gjaldt om at spare; derfor benyttedes alle Murrester, der stod paa Tomten, saa Værelsernes Form og Trappeforholdene forblev som i Gieslers Gaard. Porten blev ikke flyttet, men der blev tilhøjre i denne lavet en separat Opgang til Stueejligheden i det tidligere Kræmmerkompagni, der fra 1ste Sal blev sammenbygget med Hôtel Royal. Ejendommen vurderedes da til 19,200 Rdl. Ved en ny Vurdering, som Löbel søger Aaret efter, var Værdien steget til 36,100 Rdl. Der var anskaffet 2 og 3 Etages Vindovne med støbte Pyramider i alle Værelser, enkelte Steder med broncerede Vaser til Pryd. Mod Fortunstræde blev der igen indrettet en stor Sal paa 5 Fag, og til Gaarden i Baghuset en Sal paa 8 Fag. Den sidste Vurdering af Hôtel Royal, der finder Sted før Aarhundredskiftet, er i 1798. Löbel har da ofret en Del paa Udsmykningen af de 2 ovennævnte Sale, især den mod Fortunstræde, der er stilfuldt prydet med »et Cirkelslag, ziret med en stor Roset, og 6 adskjellige mindre do.« paa det gibsede Loft. Væggene er fint afpudsede og malede med Limfarve. Til Salen er der Adgang ad 4 dobbelte Døre. Midt paa Bagvæggen er der en muret og marmoreret Niche, hvori er anbragt en 3 Etages Vindovn med støbt Pyramide; paa hver Side af samme er anbragt af Panel 4 riflede forgyldte Pilastre med Kapitæler af ionisk Art, derimellem tvende Skabe²). Den 8 Fags Sal til Gaarden havde faaet 2 murede Nicher, hvorom der var anbragt 10 Licinier af Træ med Kapitæler

¹) Maalebrevet over Hôtel Royals Grund, dat. 19. Juni 1798, udviser, at Smigfaget kun holder 5 Alen.

²) Denne Sal blev 1877 ført tilbage til sin gamle Skikkelse og benyttes nu som Hovedkontor for »De Ferslewske Blades« Virksomhed.

i dorisk Orden; de tjente som Ovnplads for 2 3-Etages Vindovne.

Denne Sal, først bekendt som Hôtel Royals elegante table d'hôte Sal, blev efter 1877 Læsesal for »Athenæum«, der i 2den Etage til Gaarden havde sit Bibliothek med Udlaansværelse. Senere blev det benyttet til Kontorlokale og er nu omdannet til Støberilokale for »De Ferslewske Blade«. I den lille snævre Baggaard, indhegnet med en 9 Alen høj Brandmur, havde Löbel diskret anbragt et teglhængt Lokum; derover var Høsehus. Efter disse Forbedringer blev Gaarden takseret til 40,500 Rdl. Nogle af Lokalerne blev lejet ud til en Klub¹⁾. Fra April 1798 til 1800 boede en Klubvært Rosenberg i Hôtel Royal. En Kælder var lejet ud til Øltapper Lars Kronborg, en anden til Otto Høeg, der drev Vinhandel, men gik fallit 1800.

1797 var Löbel indgaaet med Ansøgning til Magistraten²⁾ om at maatte sidde i uskiftet Bo med sine Børn, da han agtede at indgaa nyt Ægteskab, og den 27. April blev han viet til Jomfru Johanna Turretin³⁾. Friderich Fiedler var Forlover ogsaa ved dette Ægteskab.

Københavns Bombardement 1807 satte kraftige Spor paa Hôtel Royal baade udvendig og indvendig. Löbel anmoder 29. September 1808 om Skøn over Bombardements-skade. Det viser sig, at Bygningen er bleven beskadiget paa alle udvendige Mure og Vinduer, dog især paa Vindues-Karme og Rammer, paa Døre, Panel og Betræk, paa Gulve, Forskalling og Gibslofter, Tagsten, Spær og Lægter samt Vinduesruder. Skaden vurderedes til 380 Rdl. Hôtellet maa have været udsat for flere Nedslag af Engelskmandens Bomber, der er Skyld i, at de smukke Sandstens Rammer og Karnisser omkring Vinduerne og det løbende Baand mellem Stueetagen og 1ste Sal samt

¹⁾ Vistnok det venskabelige Selskab, stiftet 1783.

²⁾ Mag. Resolutions Protokol 1797, fol. 500.

³⁾ Petri Kirkebog.

Sokkelen ikke kan afhugges og bruges i den oprindelige Stand, som det nu er sket med Harsdorffs Gaard paa Kongens Nytorv, da der til Restaureringen efter Bombardementet er benyttet daarligt Materiale.

Da Pierre Vassal solgte Hôtel Royal til Löbels Forænger Benedict Hampell, blev Thomas Scheilds Ejer af Kræmmerkompagniet. Navnet tyder paa engelsk Afstamning; men han kom fra Stockholm, hvor hans eneste Barn, en Søn, var født c. 1768. Folketællingen udviser, at han 1787 var 44 Aar gammel, hans Hustru Elisabeth 37 Aar og Sønnen Thomas 19 Aar, ugift og Student. Paa Hôtellet holdtes 3 Piger, 1 Tjener og 1 Gaardskarl. Gæsterne var en Supercargo Christian Uhrbrock, en Rejsende fra Lübeck og en fra London. Desuden boede der i Huset en Strømpehandler Sørensen med Familie og Tjenestepige. Fra sit Ophold i Sverige har Scheilds naturligvis haft en Del svenske Forbindelser, og Petit Hôtel Royal blev da ogsaa et Samlingssted for Svenskere i København. Vel sagtens har den svenske Æventyrer Lieutenant Lars Benzelstjerna¹) og hans Medskyldige Obrien boet i Hôtellet og faaet Thomas Scheilds overtalt til at være dem behjælpelig med at udføre deres fantastiske Planer, at stikke Ild paa de paa Københavns Red liggende russiske Krigsskibe. For sit Forhold i denne Sag blev Thomas Scheilds ved Højesteretsdom af 24. December 1789 dømt til at arbejde i Københavns Fæstning paa Livstid; men da han var sygelig, blev han ifølge kgl. allernaadigst Resolution af 24. Marts s. A. hensat til Bevogtning i Københavns Tugthus, indtil hans Helbred kunde taale det idømte Fæstningsarbejde i Jærn.

Madam Scheilds skildres i et Aktstykke til en Politiretssag som »en liden og svagelig Kone, der er nedtrykt af Sorrig og Bekymring«. Efter Mandens Arrestation

¹) Om Benzelstjerna se dette Tidsskrift. II Bd., S. 249. V. Krohn: Kastellet Frederikshavn som Fængsel.

maatte hun selv staa for Driften af Hôtellet, støttet af sin unge Søn, der maatte opgive Studeringerne og den 14. Februar 1791 tage Borgerskab som Traktør.

En lys Sommeraften den 3. Juni 1790 sad Elisabeth Scheilds ved sit aabne Vindue i Stueetagen ud til Stranden, da en Amagerkone kom forbi og viste hende nogle Asparges, hun havde i sin Kurv. Hun spurgte Md. Scheilds, om hun vilde købe; dertil svarede hun »nej!«; de vare baade for dyre og for tynde. Amagerkonen bad hende da give Køb, hvorfor Md. Scheilds bød hende 1 Rdl. for 25 Stk. Sælgekællingen, der troede, der blev budt 1 Mark for Asparges'erne, kom i saadant Raseri over Prisen, at hun udskældte Md. Scheilds paa det groveste, trængte ind i Huset og raabte, at alle Svenskere vare Canailler. Md. Scheilds kaldte paa sin Pige; det bragte Amagerkonen paa Kogepunktet; hun udskældte Pigen og hendes Madmoder for »Knötler og svenske L.« og raabte højt: »Din Mand sidder i Rasphuset, den Canaille«. Pigen og Konen kom i Totterne, og der udfoldede sig et helt Haandgemæng i Hôtelllets Port, indtil Sønnen Thomas Scheilds kom til og fik den rasende Kvinde ud paa Gaden, hvorved han fik sin Kjole flaaet i Stykker. Politiet blev hentet for at fjerne den onde Skændegæst, der havde samlet et interesseret Publikum udenfor de 2 Hôteller. Kvinden maatte i Politiforhøret indrømme, at hun havde sagt: »Det svenske Pak og Forrædere, og at Svensken gør aldrig Dansken noget godt!« Til hendes Forsvar blev anført, at Scheilds Familie ikke aldeles var uden Pletter, og at Traktør Scheilds var dømt til Straf for en Forbrydelse imod Staten, hvorom han havde haft nogen Kundskab, men af Venskabskab, der var gaaet for vidt, ikke vilde bekende, at han vidste noget. Amagerkonen blev dømt til i 6 Uger at hentesættes i Forbedringshuset, men i Betragtning af hendes lange Hensiddens i Arresten, blev Dommen forandret til

2 Rdl. i Mulkt til Almindelig Hospital¹⁾). I Tilfælde af, at denne Mulkt ikke blev erlagt, skulde hun bære Fiddelen²⁾ uden for Gammel Holms Hovedvagt i 2 Timer.

Efter sin Arrestation anmodede Thomas Scheilds ved en Skrivelse, dat. Citadellet Friderichshavn den 25. April 1789, om at maatte faa sit Bo taget under Fallitbehandling³⁾, hvorfor der samme Dag blev foretaget fornøden Registrering af Effekter Boet tilhørende, beroende i »Petit Hôtel Royal« Nr. 251 ved Gl. Strand.

Indboet røbede en mere kultiveret Smag end i det langt større Nabohôtel; der fandtes saaledes i en Stue 27 Kobberstykker i Glas og Ramme, 2 Malerier, et Cedertræs Châtol, et lakeret Hjørneskab, et engelsk Stueuhr i Mahogni-Futteral og en Glaslysekroner med 6 Arme. Paa de bedre Hôtelværelser var der Rullegardiner, hvad Hôtel Royal ikke kunde prale med. Paa Gangen hængte 6 Landkort, og af Bøger fandtes 14. En Serviet-Presser tilhørte Md. Scheilds Svoger Købmand Howden i Helsingør.

Kun 5 Dage efter Registreringen blev Boet ekstraderet Md. Scheilds, mod at hun betalte Vurderingsomkostningerne; hun underskriver Kvitteringen med paaholden Pen. I 3 Aar drev Moderen og Sønnen Hôtellet ved Hjælp af dennes Borgerskab som Traktør; men ifølge tinglæst Skøde af 4. Juni 1792 sælger Thomas Scheilds, ved Fuldmagt til Arthur Howden, Kræmmerkompagniet 16. April s. A. til Assessor Stenderup.

Forhaabentlig har Scheilds Helbred holdt sig saa »vklende«, at han slap for det idømte Fæstningsarbejde i Jærn; rimeligvis er han paa samme Tid som Benzeltjerne, den 24. Oktober 1796, bleven frigivet mod at for-

¹⁾ Domsprot. Ltr. A No. 11 F. Fol. 9. Dom afsagt 13. Sept. 1790.

²⁾ Fiddel: Straffemiddel. En Art Træbøjle med en Rævehale og Bjælder i Enden, som blev spændt om visse Forbryderes Hænder og Hals, og med hvilken de skulde staa offentlig tilskue. (Viden-skabernes Selskabs Ordbog).

³⁾ Landsarkivet: Forsegingsprot. 1788—93. Fol. 40 b.

lade Landet for bestandig. Domsprotokollerne melder intet videre om denne Sag.

Gæstgiver Löbel drev Hôtel Royal til 1815. Han var bleven angrebet af en tærende Brystsygge og døde 25. Januar, kun 53 Aar gammel. Den 30. Januar blev han fra Petri Kirke begravet paa Frederiksberg Kirkegaard. I Hôtel Royal havde allerede fra 1807 »Handels-Commissionair« *Heinrich Carl Hennenberg* haft fast Bopæl. Han var født i Fellingburg i Tyskland og tog 1806 Borgerskab som Grosserer. Desuden var han fritaget for borgerlig Militærtjeneste. Han ægtede 12. Maj 1816 Löbels Enke, Johanna f. Turretin, og blev ved hende Ejer af Hôtel Royal.

Hennenberg afgik 25. Januar 1840 ved Døden af Aopleksi, betjent af Withusen, og blev begravet paa Frederiksberg Kirkegaard fra Petri Kirke 31. Januar, 74 Aar gammel. Begravelsen var flot. Der var saaledes 12 Kareter til Ligfølget, og Manden kom i Jorden iført bl. a. hvide Alluns-Handsker¹⁾. Han havde ogsaa siddet i gode Kaar. Trods Pengekrisen efterlod han sig 94,300 Rdl., dels i faste Ejendomme (Hôtel Royal og et Lyststed i Frederiksberg Allé), dels i Løsøre og andre rørlige Ejendomme²⁾, hvoraf Löbels to Børn af første Ægteskab og Sønnerne Adolf Löbel og Morits Löbel af andet Ægteskab fik udlagt 6,500 Rdl.

I Raadhusbiblioteket i København findes et Eksempplar af en Rejsebeskrivelse — »Schilderungen und Begebenisse eines Vielgereisten, der ausruht« — der paa Titellbladet bærer Hennenbergs Navn skrevet med Blæk. Der staar i første Bind pag. 60 ff.:

¹⁾ Samfrændeskifte No. 66/1816.

²⁾ Hof- og Stadsrettens Skiftekommissions Protokol 4. No. 8. (Moritz Löbel, der var tilstede ved Skiftebehandlingen, erklærede, »at Hôtel Royal i de senere Aaringer intet Overskud har givet.«

»Jeg kender i en Fart ikke daarligere Hôteller end Hovedstæderne Münchens, Berlins og Kjøbenhavns. Grunden dertil er indlysende, Bayrerer er fornøjet med det mindst mulige, Preusseren finder alting godt, og en Dansk kjender intet Bedre. I Kjøbenhavn gjør Et endnu sig gjældende: den overvættes Dyrhed. O, gyldne Tider, da danske Papirpenge endnu vare i Cours og ingen Nationalbank havde lagt en Sølvfolie under dem. . . . Desuden staaer ogsaa den Mængde af Fremmede, der i de korte Sommermaaneder strømmer til Kjøbenhavn, slet ikke i Forhold til det ringe Antal Hôteller, og denne Mangel paa Concurrence er Skyld i, at man maa overgive sig paa Naade og Unaade til disse Harpyer . . . Jeg har forsøgt med alle Kjøbenhavns Hôteller, først og fremmest med Hôtel d'Angleterre, saa med Hôtel du Nord . . . og endelig med Hôtel Royal, der i en mindre fornem Værtindes Besiddelse har det Fortrin frem for de andre, at det er rent . . .«

Mange betydelige Mennesker er i denne Periode draget ind over Hôtel Royals Tærskel.

1827 og 1828 boede den berømte Sangerinde Angelica Catalani der. Paa Raadhusbibliotheket findes en Piece, udgivet af G. Holst, Handelscomptoirist, Kbhvn. 1832, med Titel »Muntre Vignetter af de kjøbenhavnske Hôteller og Gæstgiversteder etc.«. Om Hôtel Royal hedder det:

Europas første Sangerinde,
Da Notabene hun var ung,
Var i Hôtellet inde
Og tømte artig der sin Pung.
Dog jeg slet ikke persiflerer.
Man meget billigt der logerer.

H. C. Andersen gennemlevede her i Oktober 1820 nogle kvalfulde Stunder, da han ved et Besøg paa Hôtellet hos den tilbedte Riborg Voigts Fader og Søster saa den Elskede uden at faa talt med hende og kort efter modtog den lille Seddel med hendes Afskedshilsen, som han til sin Død bar hos sig som en hemmelig Skat¹⁾).

Den senere Biskop H. Martensen besøgte 1833 den

¹⁾ Dr. Hans Brix i Nationaltidende.

tyske Filosof Schleiermacher paa Hôtel Royal og førte lange Samtaler om religiøse Materier med den berømte Lærde¹⁾).

I Hennenbergs Tid var de to Gavtyve, der i Hôtel du Nord bedrog Vexellerer Henriques for et stort Pengebeløb, taget ind i »Royal«, og det fortælles, at man der var bleven opmærksom paa deres mærkelige Opførsel²⁾).

Ved et Møde paa Hôtel Royal holdt den bekendte Kvækerinde Elisabeth Fry 1841 et Foredrag om Fangers Behandling, der førte til vort Arrestvæsens Forbedring³⁾, og i Efteraaret 1845 gav Jenny Lind en Festmiddag for alle dem, der havde vist hende Venlighed, ved hvilken hun blandt andet overrakte Bournonville et Sølvbæger med Indskrift: »Til Balletmester B., der har vist sig som en Fader for mig i Danmark, mit andet Fædreland«. Hertil svarede B., »at nu vilde alle Danske gerne være hans Børn, for at blive Broder til Jenny Lind«, hvorefter hun leende udnævnte H. C. Andersen til »Broder« som En for alle, og drak Broderskaal med ham⁴⁾).

Hennenbergs Enke styrede Hôtel Royal, til hun 11. Maj 1844 døde, 65 Aar gammel. Hun var født i Altona og tilhørte den reformerte Menighed. Hendes Søn af første Ægteskab, *Poul Edouard Löbel*, hannoveransk Konsul i Helsingør, blev da Ejer af Gaarden. Den 13. Juni 1846 blev der meddelt ham i Overensstemmelse med allerhøjeste Confirmations-Bevilling af 26. Marts 1845 Borgerskab som Gæstgiver. Han var fritaget for borgerlig og militair Tjeneste og havde ifølge vedkommende Øvrigheds Attest af 11. Februar 1845 opsagt sit forhen hafte Borgerskab som Skibsklarerer og Grosserer i Helsingør.

¹⁾ H. Martensen: Af mit Levned, I, pag. 68. Kbh. 1882.

²⁾ Se dette Tidsskrift I Bd., S. 237. (H. Trier: Et Stortyveri København 1836.)

³⁾ Villads Christensen: Kjøbenhavn 1840—57, S. 222.

⁴⁾ H. C. Andersen: »Mit Livs Eventyr«, Kbh. 1859, S. 312.

Löbel var født i København 1801 og gift med Frances (Fanny) Barkley Mullins, f. 1801 i Helsingør, død 1891 i Fredensborg, Datter af en indvandret engelsk Super-cargo¹).

Af et Vurderings-Eftersyn til Assurance-Efterretning i Københavns Brandforsikring ses det, at Konsul Löbel havde foretaget en Del Modernisering af Hôtellet; allerede før 1846 brændte der Gas i Hôtel Royal, vel sagtens indlagt af den som Foregangsmand paa Belysningsomraadet kendte Blikkenslagermester Irgens²). Ved Porten var anbragt to Gaslygter — de findes der endnu — Kælderen var ogsaa forsynet med Gas, og den store Table d'hôte Sal blev belyst af 3 Gaskroner med 6 Blus i hver Krone. Spisesalen var desuden dekoreret med et stort Landskabsmaleri, der dækkede hele den ene Længdevæg; der var bleven anbragt Forsatsvinduer i de fleste Værelser, og den store Sal mod Fortunstræde var igen bleven delt i mindre Værelser.

I de sidste Aar af sin Levetid, efter 5. Januar 1852 at have solgt Ejendommen Hôtel Royal til *Rudolph Bandli*, ejede og beboede Konsul Löbel Carlsgave paa Vesterbro; han døde barnløs i 1857. En Slægtning³) af Fru Fanny Löbel, f. Mullins, der i sin Barndom daglig kom i hendes Hus, skildrer Hjemmet som rigt og kultiveret, røbende en betydelig Dannelse og Smag. Mange af de ualmindelig smukke Møbler, Sølvtoj, Malerier, Snurrepiberier og Bøger stammede fra Gaarden Ved Stranden 18.

Bandli solgte Hôtellet ved Købekontrakt af 2. Sept. 1857 til Vinhandler *Hans Carl Christian Gildsig* og Købmand *Frederik Christian Kette* for 124,112 Rdl., deri ind-

¹) John Mullins Esq, Købmand i Helsingør, død 13. Marts 1820. (M. Galschiøt: Helsingør omkring Midten af forrige Aarhundrede. Kbhvn. 1921. S. 60.)

²) Villads Christensen: København 1840—57, S. 565.

³) Hr. Ingeniør, cand. polyt. Poul A. Sørensen, der velvilligst har meddelt mig værdifulde Oplysninger om Familien Löbel.

befattet Gæstgiverprivilegiet af 30. Maj 1755 med de senere Modificeringer. Hôtellets Inventar og Mobilier overtoges under Haanden for 30,000 Rdl.

I Gildsig og Ketts Tid var det som bekendt, at Konseilspræsident Carl Edvard Rotwitt, efter at have været til Taffel hos Kongen og senere aflagt et Besøg hos Indenrigsminister Jessen, den 8. Februar 1860 styrtede om paa Hôtel Royals Trappe og døde samme Aften Kl. 10¹).

Aaret efter samledes et Fakkeltog paa Pladsen foran Hôtel Royal; det var en Hyldest til den italienske Afsending Marquis de Torre-Arsa, der var kommen for at notificere Italiens Enhed ved det herværende Hof. Torre-Arsa stod ved et Vindue paa 1ste Sal, og hans Tale til den forsamlede Mængde blev oversat af Notarius publicus, Etatsraad N. C. L. Abrahams, hvis Stemme viste sig at være saa kraftig, at den hørtes helt over til Christiansborg²).

I Aaret 1868 lod Hôtelejerne Gildsig og Kett foretage en ny Vurdering af Ejendommen; af denne ses det, at der tilhøjre for Porten i Kælderen var indrettet en Butik paa 1 Fag Vinduer med Nedgangsdør fra Gaden, og nogle Værelser med Køkken bagved. Disse Lokaler benyttedes til Tobaksfabrik med Tørrestue. I Hjørnekælderen mod Fortunstræde var der Vinhandel. Hôtellet havde ca. 52 Værelser foruden Spisesal, Stald til 5 Heste og 2 Vognporte. Værelserne var udstyrede med malet Lærred med Guldlister. Paa alle Gangene og i de fleste Værelser var indlagt Gas og Vand, samt anbragt Klokker. I Enden af Korridoren var indrettet Klosetter. De smukke gamle Pyramide-Ovne var afløst af grimme, moderne, runde Kakkelovne. Ejendommen, der var assureret for 69,800

¹) H. N. Clausen: »Mit Levneds og min Tids Historie«, Kbhvn. 1837, S. 460, og Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848—80, Bd. II, S. 135.

²) Arthur Abrahams: Minder fra mine Forældres Hus, S. 106.

Rdl., vurderedes af Th. Schmock og Chr. Dabelsteen til 170,000 Rdl. Kett solgte sin Part i Hôtel Royal den 22. December 1871 til Gildsig, der nu blev Eneejer af Gaarden.

Allerede i 1861 havde Gildsig og Kett paatænkt at udvide Hôtellet ved at paabygge en Etage. Arkitekt H. C. Stilling¹⁾ indsendte en Tegning til Bygningskommissionen og fik den approberet. Stilling havde tænkt sig at hæve Gesimsen, indskyde en Mezzaninetage samt anbringe en Balkon med Balustre under de 3 midterste Fag i Beletagen. Hans Tegning skæmmedes dog af nogle stilløse Kviste. Hôtel Royal fik imidlertid heldigvis endnu en Aarrække Lov til at bevare sin oprindelige Skikkelse; Krigen stod for Døren, og den urolige Tid, der gik forud, gav Hôtellerne andet at tænke paa.

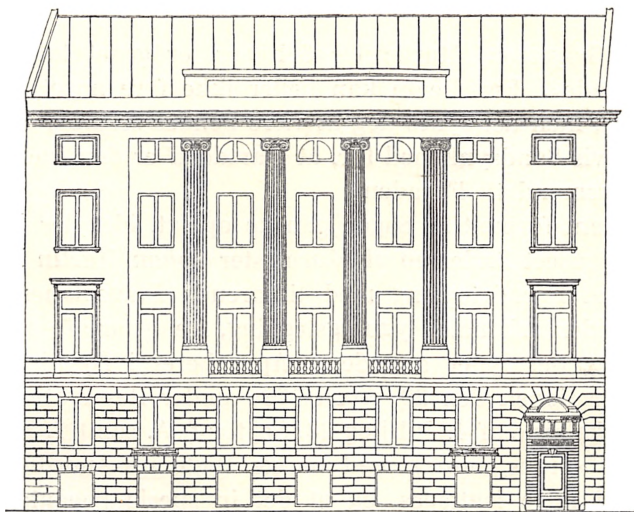
I 1856 fik Gildsig & Kett Tilladelse til paa Muren ind til Gaarden i Stueetagen at anbringe en Jernkarnap, bestemt til at benyttes som »Latrin«; denne snurrige Ud-vækst blev senere, til Brug for Læseselskabet Athenæum, i 1880 flyttet og ophængt paa 1ste Sal.

Den ny Tid brød nu ind over København og med den Kravet om mere Komfort, end de kendte gamle, solide Gæstgivergaarde kunde byde de Rejsende. Det gammeldags Inventar, med umagelige Plyds-Møbler, smalle Senge, primitive Toiletforhold, var ikke mere i Kurs. Hôtel d'Angleterre havde efter sin Ombygning ganske taget Luven fra Hôtel Royal, der stod i Fare for at blive et 2den Rangs Hôtel og truedes af samme Skæbne som Byens tidligere fineste Hôtel — du Nord paa Kongens Nytorv. Dertil kom, at Gildsigs Helbred var svækket. I rette

¹⁾ Harald Conrad Stilling, Arkitekt, f. paa Hirschholm den 9. Febr. 1815, død i København 29. Novbr. 1891. 1856 Bygningsinspektør i København, 1871 Stadsbygmester sst. (Weilbach).

Tid opgav han Kampen mod Tidens Krav og solgte Hôtél Royal den 4. November 1876 til Hof-Stentrykker, Bladudgiver C. Ferslew for 270,000 Kr. Sælgeren forbeholdt sig Retten til Brug og Benyttelse af hele Ejendommen til 1. April 1877; men allerede forinden havde den gamle Gæstgivergaard lukket sin Port for de Rejsendes Strøm. Den 21. December forlod de sidste Gæster Hôtellet. Blandt disse var Etatsraad E. Tesdorpf, Godsejer S. Wind og Jægermester Lowzow, der boede der fra den 15.—21. December, og Greve Holck-Winterfeldt fra den 16. December til Lukkedagen¹⁾). Det var altsaa især den danske Godsejerstand, der søgte ind paa Hôtellet. Længe efter at den gamle Gaard var gaaet over til andet Brug, hændte det af og til en sildig Aften, at en ensom Droske kom luntende hen over de toppede Brosten og standsede ved Porten. Naar den Rejsende saa drog i Portklokken, kaldte den ikke mere paa en forekommende Vært eller søvning Portier, dens dumpe Lyd overdøvedes af de larmende Maskiner, der højlydt fortalte den sene Nattevandrer, at nu var et andet Formaal herskende indenfor den gamle Gaards Mure.

¹⁾ Redaktør J. F. Bartholin har velvilligst skaffet disse Oplysninger fra en af de af Københavns Politi førte Protokoller over Til- og Afmeldelser af Rejsende.

FACADE

Efter »Tegninger af ældre nordisk Architektur«.

GAARDEN NR. 14 VED STRANDEN OG DENS BYGMESTER.

Af FR. WEILBACH.

Enhver Københavner kender den smukke Ejendom Ved Stranden, som i Slutningen af det 18de Aarhundrede er bygget for Konsul Frederik Ludolf Gustmeyer, en af den Tids rigeste Handelsmænd, og som senere har baaret andre kendte Navne — Holtens Gaard, Adlers Gaard, Kong Georgs Gaard — indtil den nu for nylig er bleven Sæde for Københavns Brandforsikring.

I »Historiske Meddelelser om København« 8de Bd. S. 178 ff. spørger Fru Anna Levin: »Kan det bevises, at Harsdorff har bygget Gaarden Nr. 14 Ved Stranden?« At Harsdorff har haft Del i Opførelsen af Konsul Gustmeyers Gaard, er ifølge Fru Levin »en Formodning, som man ofte hører udtale, men som det sikkert vil blive vanskeligt at bevise, da Harsdorff's Originaltegninger, der gik i Arv til

hans Svigersøn, Murmester Schaper, er gaaet tabt ved Ildsvaade«. Fru Levin kan heller ikke føre noget Bevis derfor; men det synes dog at være hendes Mening, at der er en vis Sandsynlighed for, at Harsdorff er den egentlige Ophavsmand til Façaden.

Rent formelt er Sagen ganske oplagt, idet der i Nationalmuseet findes en af Murmester *Johan Martin Quist* signeret Façadetegning med tilhørende Etageplaner. At det er den originale Bygningstegning, fremgaar af en Paa-tegning, der lyder saaledes: »Approberet i Bygningsadministrationen den 29. April 1796 under Reservation af, at Plakaterne af 4. Julij og 23. Septbr f. A. samt 1. Martij h. a. (»hujus anni«) med øvrige Bygnings-Anordninger herved nøye iagttages, og at det in specie paaagtes, at denne Bygnings Høyde ikke overstiger de befalede 24 Alen«.

Bygningen har altsaa sine Papirer i den bedste Orden. Men saa simpelt er Spørgsmaalet dog ikke. Det kunde meget vel tænkes, at Quist, som havde besøgt Akademiet i flere Aar og var Elev af Harsdorff, har faaet en Skitse hos sin Læremester, som han saa har tegnet op i større Maalestok; noget saadant er det vel, Fru Levin tænker sig. Men det er ogsaa muligt, at Quist har været i Stand til selv at tegne en saadan Façade i den Stil, som han havde tilegnet sig paa Akademiet, hvor han havde vundet begge Sølvmedailler og i 1781 endog den lille Guldmedaille. Hvilken af disse to Muligheder, der er den rette eller den sandsynligste, lader sig ikke bevise ad aktmæssig Vej; men jeg tror, at man kan komme til et tilstrækkeligt sikkert Resultat ved at undersøge Stilformerne i Façaden.

At denne bærer et vist Præg af Harsdorffs Stil, skal ikke benægtes; Motivet med de to Søjler og den tilbagetrukne Façade bag ved dem er jo det samme, som vi har i »Herculespavillonen« i Rosenborg Have. Men heri lig-

ger ikke noget Bevis for, at Harsdorff har nogen Del i Façaden Ved Stranden. Det Spørgsmaal, som skal besvares, er, om de arkitektoniske Enkeltheder, særlig i Søjlerne, er saaledes formede, som Harsdorff vilde have gjort paa dette Tidspunkt. Vi maa nemlig erindre, at Harsdorff er en Kunstner, som hele sit Liv igennem var i stadig Udvikling, og der er en bestemt Stilforskel mellem de Bygninger, som han opførte paa den Tid, da Quist gik paa Akademiet — omtrent 1772—82 — og dem, som han byggede efter Branden i 1795.

Den Form af Nyklassicisme, som Harsdorff dyrkede i den første Periode, har et afgjort fransk Præg. Dette er en naturlig Følge af, at han paa Akademiet var Elev af den fra Frankrig indkaldte Architect N. H. Jardin, Marmorkirkens Bygmester, og dernæst af, at han paa sin Udenlandsrejse tilbragte 5 Aar i Paris, hvor han saa at sige saa den nye Stil blive til. Denne franske Paavirkning spores hos ham hele Livet igennem, som Mario Krohn fremhæver i sit efterladte Værk om »Frankrigs og Danmarks kunstneriske Forbindelse i det 18de Aarhundrede«. »Harsdorff opfatter og bearbejder«, siger Krohn, »den antike Architektur i fransk Aand. Fransk er hans sobre Detailbehandling, fransk hans Klarhed i Opfattelsen af Helheden, fransk hans Forkærlighed for den rene Flade og den skarpe Linje.«

Harsdorff's Ophold i Rom 1762—64 bragte ikke de Indtryk, som han havde modtaget i Paris, til at blegne, men medførte en videre Udvikling i den angivne Retning. Den Opfattelse af Architekturen, som han havde tilegnet sig i Frankrig, fandt han bekræftet ved de antike Mindesmærker, som han saa i Rom. Det var heller ikke saa mærkeligt, da det netop var i Rom, at Soufflot (Pantheons Bygmester) og andre unge Architecter under deres Studier paa det franske Akademi havde hentet de Indtryk, som vakte dem til Opposition mod den herskende Stil

(Rokokoen). Vi ser da ogsaa, at Harsdorffs første Arbejder efter hans Hjemkomst er prægede af denne franskromerske Stil. For at kunne besvare det omstridte Spørgsmaal maa vi særlig undersøge de Værker, hvor den ioniske Søjle er anvendt, nemlig Façaden til det kongelige Theater fra 1773 og Tegningerne til Frederik V.s Kapel i Roskilde fra 1778 (afbildede i Høyens Udgave af Harsdorffs Værker). Kapitælerne har her den romerske Form med den smalle Kanal, begrænset af parallelle Linjer. Men efterhaanden som Resultaterne af de Undersøgelser, som paa denne Tid blev foretagne i Grækenland af franske og engelske Archæologer, blev publicerede, spores der en Forandring i Harsdorffs Stil. Det kan paavises, at Harsdorff har studeret det 1ste Bind af Stuarts »Antiquities of Athens« og ligeledes 1ste Bind af »Antiquities of Ionia«. Derimod synes han ikke at have kendt det 2det Bind af »Antiquities of Athens«, hvor Erechtheion og de andre Templer paa Akropolis er givne. (Endnu i 1815 kunde Archæologen Brøndsted ikke opdrive noget Eksemplar af 2det Bind af »Antiquities of Athens« i København). Saa meget er vist, at det er Templet ved Ilissos (fra 1ste Bind af Ant. of Athens) og Athenetemplet i Priene (fra 1ste Bind af Ant. of Ionia), som har været Harsdorffs Forbilleder for Detailformerne paa Kolonnaden. Paa Grækernes ioniske Kapitæler er Kanalen for neden begrænset af en nedadvungen Linje; den synes at svulme af elastisk Spændkraft, et Indtryk, som i den stramme romerske Form er gaaet tabt. Jeg skal ikke her gaa ind paa Detaillerne i dette Spørgsmaal, som jeg har behandlet udførligt i en Artikel i »Architekten«, 20. Aarg. S. 124—28 og 134—37, men blot slaa fast, at Harsdorff i alle de Bygninger, som han har opført efter Branden i 1795, hvor for den ioniske Søjles Vedkommende Erichsens Palæ (Handelsbanken) og Kolonnaden

paa Amalienborg kommer i Betragtning, bruger den græske Form.

Undersøger vi nu Søjlerne paa Huset Ved Stranden, finder vi mærkelige Afvigelser fra de antike Former. At Baserne er altfor smaa og forkrøblede i Formen, kan vel forklares af, at man ikke ønskede, at Pillerne, som staar under dem, skulde tage for megen Plads. Men Kapitælerne giver os det afgørende Kriterium. Medens de antike Kapitæler som bekendt har Voluter paa For- og Bagsiden og »Polstre« paa de to andre Sider, er Quist's Kapitæler ens paa alle fire Sider; det er det saakaldte Diagonalkapitæl, en Form, som forekommer ganske sjældent i romersk Architektur, men kommer i Brug i Renæssancen og bliver overordentlig yndet i Baroktiden; den forekommer i alle arkitektoniske Lærebøger fra den Tid. For nu at forklare os, at Quist, uagtet han var Harsdorffs Elev, har valgt denne Form, maa man erindre, at Akademiets Professorer ikke personlig ledede den daglige Undervisning. Dertil havde man de saakaldte Informatorer. Fra Akademiets Oprettelse i 1754 til 1760 havde den bekendte Bygmester G. D. Anthon været Informator i Architekturen, Geometrien og Perspektiven, og i 1759 udgav han en »Anvisning til Civil Bygnings-Kunsten«, et anseeligt Værk i Folio med en Mængde Tegninger af »de 5 Søjleordener« med alle tilhørende arkitektoniske Detailler. Paa den Tid, da Quist gik paa Akademiet, var Hans Næss, en Elev af Jardin, Informator; men at Anthons Bog i lange Tider er benyttet ved Undervisningen paa Akademiet, er sikkert nok; den udkom i nye Oplag lige til 1818. Det er ikke Nyklassicismens Lærdomme, vi finder hos Anthon; hans Grundlag er de franske og tyske Theoretikere fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, som igen har deres meste Lærdom fra Renæssancetidens store Navne, særlig Vignola. Og naar vi særlig betragter hans Tegninger af den ioniske Søjle, ser vi, at han netop viser den

Form, Diagonalkapitælet, som ogsaa Quist har anvendt. Anthon har overhovedet kun denne Form, medens nogle franske Theoretikere tillige angiver den antike Form med Polstre paa Siderne, dog naturligtvis altid i den senere romerske Variation, som Harsdorff brugte i sine yngre Aar.

Man ser, at Hypotesen om Harsdorff's Medvirkning ved Façaden af Konsul Gustmeyers Hus staar paa svage Fødder. Selv om Huset var bygget tyve Aar tidligere, vilde Harsdorff næppe være gaaet med til, at de ioniske Søjler fik Diagonalkapitæler; selv har han, som sagt, aldrig brugt dem; og i 1796 kan man være vis paa, at Harsdorff, dersom han var bleven raadspurgt, med al sin Autoritet vilde have modsat sig, at den Slags Kapitæler blev anvendt. Quist har enten taget sine Søjler fra Anthon's Bog, eller ogsaa har han benyttet sine egne Tegninger fra Akademitiden; han har ikke haft nogen Anelse om, at Harsdorff nu var naaet til et ganske andet Standpunkt.

Jeg tror derfor, at vi som Resultat af Undersøgelsen kan slaa fast:

1. Huset Ved Stranden Nr. 14 er bygget af Murmester J. M. Quist, som selv har tegnet Façaden.

2. Direkte eller indirekte Medvirkning af Harsdorff maa anses for udelukket.

3. Façadens klassicistiske Holdning, saa vel som de Reminiscenser fra Baroktiden, der viser sig i Enkeltformerne, finder tilstrækkelig Forklaring deri, at Bygmesteren har faaet Undervisning paa Akademiet i flere Aar under Harsdorff og Hans Næss.

Ogsaa Husets Indre har megen Interesse, da den oprindelige Ruminddeling er bevaret. I alle Etager er der i Midten bag Søjlerne en smuk og lys 3-Fags Stue; i 3dje Stokværk er den særlig elegant og højere end i de andre Etager, idet den gaar op i Mezzaninetagen; den pragtfulde Dekoration i dette Værelse (nylig restaureret af Ar-

chitekt Helge B. Møller) stammer dog ikke fra Konsul Gustmeyers Tid, men fra D. B. Adler, som her havde indrettet sig en Musikstue. Mezzaninen er for øvrigt til Gaarden et helt Stokværk, idet Muren her er et Par Alen højere end til Gaden, hvor Højden ikke maatte overskride de befalede 24 Alen. I Hjørnet mellem Hovedfløj og Sidefløj ligger der i alle Etager en smuk oval Sal (Spisestue). Værelsets Beliggenhed medfører, at der kun kan blive eet Vindue; men Ellipsen er konstrueret saaledes, at dens store Akse peger mod dette Vindue, og derved er den i det 18de Aarhundrede saa yndede Symmetri opnaet. Kurven er gennemført konsekvent; endogsaa Dørene er buede.

Om Opførelsen haves nogle Data i Københavns Raadstues Resolutionsprotokoller, som allerede er anført i Herman Triers Artikel i nærværende Tidsskrifts 1ste Bd. S. 184. Under 3. Juli 1795 læser vi: »Frid. Lud. Gustmeyer, Svensk Consul, melder, at han, saa hastig som mueligt, agter at begynde paa at opbygge den Boepæl, som den ulykkelige Ildebrand har berøvet ham, og til den Ende med allerførste lader komme Materialier; Bedende i den Anledning, at Magistraten ville tillade ham at afbenytte, til Materialiernes Opsættelse med videre, en liden Plads ved Enden af St. Annæ Plads paa Amalienborg. — Bevilges, dog alleene til derpaa at opsætte Sten.« Baghuset til Admiralgade (Nr. 24) er rimeligvis opført først; thi allerede den 8de Oktober 1795 indsendte Stadsbygmesteren Professor Meyn paa Embeds Vegne blandt flere Tegninger een, »hvorefter Consul Gustmeyer agter paa sin Grund ud til Admiralgade No. 249 at opføre en til alle Sider grundmuret Pakhuus-Bygning 6 Fag, 4 Etager høj med fladt Tag. Da der intet mod disse Tegninger vides at erindre, indstilles samme til Høy- og Velædle Magistrats nærmere Approbation«. Denne paafulgte den 12te Oktober. Bygningen er nu indrettet til Trykkeri. Forhuset kan først være opført i 1796, da Bygningsteg-

ningen, som foran anført, er approberet 29. April dette Aar.

Der maa altsaa billigvis indrømmes Johan Martin Quist en lille Plads i dansk Kunsthistorie, og han er heller ikke glemt i Philip Weillbachs »Nyt dansk Kunstnerlexikon«. Maaske vil det være paa sin Plads her at tilføje nogle Oplysninger om hans personlige Forhold, som er mig meddelt af Murmester Chr. Quist i Horsens, en fjærn Slægtning af J. M. Quist. Oplysningerne er til Dels hentede fra Camillus Nyrops Bøger »Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlaug« og »Vor Haandværkerstands Historie«.

Johan Martin Quist var et af de 9 Børn, som hans Forældre — Skomagermester Nicolaj Mathiessen (eller Mortensen) Quist og Anna Marie Elisabeth f. Engelbrecht — i Aarene fra 1750 og fremefter lod døbe i Petri Kirke i København. Han blev født 3. September 1755. Han lærte Murerhaandværket og gik paa Kunstakademiet for at udanne sig til Architect, men opgav Kunsten for at blive Murmester 1782. I 1786 var han Medstifter af et Præmie- og Understøttelsesselskab for Københavnske Tjenestepiger; i samme Selskab virkede sammen med ham Billedhuggeren Karlebye, Harsdorff's Svoger. I 1792 vælges Quist til Repræsentant i »Borgervennen«, 1795 gør han under Københavns Brand Tjeneste som Overbrandmester, 1799 er han avanceret til Brandkaptajn og i 1800 bliver han efter Forordningen af 21. Marts s. A. Medlem af de 32 Mænds Forsamling, i hvilken han var den første Murmester, der tog Sæde, idet Haandværkere før den Tid havde været udelukkede derfra. I 1808 blev han 1ste Meddirektør ved Brandvæsenet i København. Quist døde i 1818, og i Nyrops Bog om Murerlauget meddeles der videre:

»Da Murmester og Brandmajor Johan Martin Quist den 27. April 1818 var afgaaet ved Døden, ægtede hans

Enke Cathrine Margrethe f. Otto endnu samme Aar Kap-tajn ved Kongens Regiment Hans v. Hanson. Dette Ægte-skab, i hvilket Ægtefællerne ikke havde Formuefælles-skab, varede imidlertid ikke længe. Det blev opløst, og Fruen, der genoptog Navnet Quist, oprettede under 21. September 1822 et Testamente, hvori det, ganske som om hun ikke havde været gift i Mellemtiden, hedder, at hun »efter min Mands (d. e. Major Quists) og mit Ønske« raader over den Formue, »hvormed Gud har velsignet vor Flid og Vindskibelighed«, og her var meget at raade over. Alene i Legater bortgiver den barnløse Dame 87,000 Rigs-daler og herimellem til Understøttelse af fattige Mur-mestre, Mursvende og disses Enker 20,000 Rdl. Pengene skulde sættes i Overformynderiet, og Renterne skulde ud-deles af Københavns Murerlaugs Oldermænd og Bisiddere, der for deres Ulejlighed skulde nyde 52 Rdl. om Aaret. Lauget raadede første Gang over det i Juni Termin 1825.«

J. M. Quists Ægteskab var barnløst; men en Broder-søn af ham Peter Martin Quist (f. 15. Jan. 1779, † 27. Novbr. 1858) var Murmester, Brandmajor og Oberst-lieutenant i det borgerlige Artilleri; paa hans Gravsten paa Assistens Kirkegaard staar der »Oberst Quists Familie-begravelse«. Med hans Søn Christian Ludvig Quist (1813—59), der var Murmester og Premierlieutenant i Brand-korpset, gaar dette Murer-Dynasti vist ud af Sagaen. Derimod blomstrer endnu en anden Gren af Familien i Jylland; til denne hørte Peder Quist (1764—1841), som var Murmester i Aarhus. Han har bygget den Meulen-grachtske Gaard paa Lille Torv (afbildet i Francis Beckett m. fl.s Bog om Aarhus S. 299), Amtmandsboligen i Skan-derborg og den Monbergske Gaard paa Smedegade i Hor-sens, Bygninger som med deres pilastersmykkede Faça-der har et lignende klassicistisk Præg som Konsul Gust-meyers Gaard. Maaske har Peder Quist staaet i Lære hos

J. M. Quist. I 1801 blev det overdraget Peder Quist sammen med Bygmester Johan Jørgen Høpfner at ombygge Spiret paa Vor Frelzers Kirke i Horsens.

Endnu skal jeg tilføje, at jeg har truffet J. M. Quists Navn i en anden, ganske mærkelig Forbindelse. Midt i Havneløbet ud for »Lange Tøjhus« stod indtil 1798 det saakaldte Københavns Vartegn, en høj Søjle, som bar en Statue af Leda med Svanen (afbildet i Thuras »Danske Vitruvius«). Baade Søjlen og Statuen skal være ført hid fra Kalmar af Christian IV. I Almindelighed forstod man ikke den mythologiske Figur. Man kaldte den Havfruen og Grunden, hvorpaa den stod, Havfrugrunden. Thura undrer sig, i »Hafnia hodierna«, over, hvad der i Kalmar kan have givet Anledning til at forfærdige et Billede af saa besynderlig en Skikkelse. I 1798 blev Vartegnet fjernet, og i Chr. Olufsens »Collectanea til et antiquarisk-topografisk Lexicon over Danmark« fortælles det, at det blev købt af en Murmester Quist og opsat i Haven ved en Lystgaard, han havde bygget sig ved Frederiksberg Allé. Det kan ikke være nogen anden end den velhavende J. M. Quist. Hvor Vartegnet senere er blevet af, kan vel næppe oplyses; men da Statuen var af Sten, har den rimeligvis været noget medtagen af Vejr og Væde, allerede da den kom ud i Quists Have.

BIDRAG TIL DET KØBENHAVNSKE
BYSTYRES HISTORIE VED MIDTEN AF
DET 18. AARHUNDREDE.

EN KONFLIKT BLANDT DE 32 MÆND.

AF AXEL LINVALD.

Den lille Episode, som her skal fortælles — Kampen om københavnske Dyrtidsforanstaltninger i Aarene 1764—65 og Vinhandler Frederik Barfreds nødtvungne Udtrædelse af de 32 Mænds velagtede Forsamling — har ikke alene Betydning for Karakteristiken af en fremstaaende Borger, men er navnlig oplysende som Led i de økonomiske Interessesmodsatninger mellem By og Land, der til alle Tider har gjort sig gældende, og giver desuden vigtige Bidrag til Forstaaelse af Forholdene indenfor det 18. Aarhundredes københavnske Bystyre.

I.

*Frederik Barfred*¹⁾ var født omkring 1710²⁾ og havde efter sine Læreaar, som bragte ham vidt omkring — bl. a. i 1734 til Frankfurt a/M. — i 1739 nedsat sig som Vinhandler i København og overtaget en Forretning i Ejendommen paa Hjørnet af Raadhusstræde og Brolægger-

¹⁾ Om Barfred se Biografien i Kjøbenhavns Brandforsikring 1731—1911 S. 524 f. og Chr. Villads Christensen: Stads-kælderen paa Københavns Raadhus. Fra Arkiv og Museum. I. Bd. S. 532 ff.

²⁾ Han opgives i Alm. at være født i Kallundborg, men har ikke kunnet findes i Kirkebogen.

stræde¹⁾. Oprindelig uformuende²⁾ har han tidlig været en sparsommelig Mand og forstaaet Betydningen af et sikkert økonomisk Rygstød. Et heldigt Giftermaal, den 29. Juni 1741, med Datteren af en af Byens fremstaaende Borgere, Direktøren i Københavns Brandforsikring, Kommerceassessor og Brygger Lauritz Rasmussen, gav ham ikke blot den betydelige Medgift paa 12,000 Rdl., men skaffede ham tillige Indpas i den lille Kreds, som førte an i Byens Ledelse og delte dens Tillidsposter. I de følgende Aar var Barfreds Formue i stadig Vækst. Hans Vinhandel var anset og velbesøgt og gav ham gode Indtægter. Gennem en lang Aarrække, fra 1744 til sin Død i 1794, var han samtidig Lejer af Vinkælderen i Københavns Raadhus, som han bragte i en hidtil ukendt Blomstring. Paa et heldigt Tidspunkt, da Landejendomspriserne var i Stigning, satte han Penge i Jordegods og erhvervede i 1757 Hovedgaarden Benzonsdal i Thorslunde Sogn mellem Roskilde og København med et Tilliggende paa 668 Tdr. Hartkorn. Det var da ogsaa som en meget velhavende Mand, at han 12. Januar 1794, ca. 84 Aar gammel, gik til sine Fædre. Opgørelsen af hans Bo viser en Formuemasse paa ikke mindre end 110,478 Rdl.³⁾ En Række vigtige Tillidshverv var de ydre Tegn paa hans voksende Anseelse. Gennem Svigerfaderen, Københavns Brandforsikrings første Direktør, fik han Forbindelse med denne Institution, som var en af Byens rigeste og et Hjemsted for borgerligt Selvstyre. Allerede i 1749 blev han valgt til sammen med tre andre Interessenter at revidere Selskabets Regnskaber; fra 1751—70 var han en af dets 5 Direktører og fra 1774—93 optaget blandt de 12 Deliberationskommit-

¹⁾ En Del af nuværende Matr. Nr. 46 i Snarens Kvarter.

²⁾ Ved Skiftet efter Faderen 1734 tilfaldt der ham alene 5 Rdl. 2 Mk. 3³/₄ Sk. (Landsark. f. Sjæll. Kallundborg Skifteprot. 1731—54. Fol. 114 ff). Efter Moderen fik han derimod 276 Rdl. 9⁵/₈ Sk. (Smstds.).

³⁾ Hof- og Stadsrettens ekstraordinære Skifter. (Smstds.).

terede, der som Interessenternes særlige Tillidsmænd skulde vaage over Virksomheden og sammen med Direktørerne drøfte alle forefaldende Spørgsmaal. Ogsaa i Byens Styrelse tog han Del, var fra 1753—66 en af de 32 Mænd og røgtede samtidig flere andre Hverv, som fulgte med denne Tillidspost.

Frederik Barfred var utvivlsomt en overordentlig dygtig og kraftig Personlighed, som i sine forskellige Virksomheder medbragte et livligt Initiativ. Uheldigvis var han samtidig en Mand med mange Kanter. Hans Selvtillid gik over alle Grænser, udartede til Selvraadighed og bragte ham i bestandige Konflikter. Som saa mange stridbare Naturer, ikke mindst naar de er rundne af jævn Kaar og ikke afbalanceres af Kultur og Viden, var han øm over sin formelle Ret og utrættelig i dens Hævdelse. Hans Skrivelyst var lige saa ubegrænset som hans Mangel paa Skriveevne, hans Opfindsomhed i skarpe og saarende Vendinger lige saa iøjnefaldende som hans svigtende Forstaaelse for deres Virkninger. Ude af Stand til at vurdere sine Modstandere kunde han aldrig erkende et Nederlag og i Tide nedlægge Vaabnene. Oprindelig en Mand af Indflydelse og med Evne til at vinde Tilhængere, lagde han sig efterhaanden ud med alle, blev besværlig for sine Meningsfæller og endte sine Dage som en ensom og bitter Kværuleant.

Oplysende er hans Skæbne indenfor Københavns Brandforsikring¹⁾. Gennem adskillige Aar var han Selskabets Førstemand, satte Fart i Ledelsen og tog Initiativet til en Række forstandige og nyttige Reforme. Med Sympati følger man ham i Bestræbelserne for at gøre Selskabet uafhængigt af alle offentlige Myndigheder, godkender hans Ønske om Udstedelsen af en ny Fundats og

¹⁾ Om Barfreds Virksomhed indenfor Københavns Brandforsikring se min Skildring i det anf. Festskrift passim, særlig S. 64 f, 69 f, 72 ff, 88 ff og 100 ff.

indrømmer Billigheden af hans Forslag om at give Direktørerne et aarligt Honorar. Mere betænkelig var hans haardnakkede Kamp for gennem aarligt Udbytte at skaffe Interessenterne Andel i den voksende Formue. Modstanderne, Magistrat og Kancelli, var dog for mægtige, Tilhængerne ængstelige og Nederlaget derfor uundgaaeligt. Da Barfred alligevel drev Sagen paa Spidsen, fik de øvrige Direktionsmedlemmer med til uden videre at lade sig udbetale den bevilgede Direktørløn, var hans Skæbne beseglet. Hurtigt svigtet af sine Kolleger, truet med kraftige »Messures« og retslig Tiltale, maatte han ydmyget falde til Føje. Paa lignende Maade gik det ham, da han 20 Aar igennem som Deliberationskommitteret fortsatte Kampen for Udstedelsen af en ny Fundats og Uddeling af Udbytte til Interessenterne. Trods Mod og Udholdenhed, forenet med en virtuosmæssig Opfindsomhed paa Udveje og Paaskud til stadig at faa Spørgsmaalene genoptaget, var han ude af Stand til at opnaa fjerneste Resultater. Oprindelig fulgt af en talrig Skare, skred han efterhaanden frem i ensom Majestæt. En Appel til Offentligheden i 1780 bragte ham Skriftets Beslaglæggelse, en Mulkt paa 20 Rdl. og en Paamindelse om for Fremtiden at holde sig i Ro. En Gentagelse 8 Aar senere havde samme Resultat: Konfiskation af hans Pjecer, Fiskaltiltale og en Bøde paa 50 Rdl. Det var kun en yderligere Besegling af Nederlaget, at Kancelliet langt om længe tog det fornuftige Parti ikke længer at bekymre sig om hans »fremturende Dristighed imod de ham saa ofte bekiendtgjorte Befalinger« og gav Brandforsikringsdirektionen det gode Raad ikke mere at agte paa den »gamle uroelige Mands Forslag«.

Som i Brandforsikringen gik det Barfred blandt de 32 Mænd.

For at udvide og forbedre Arresterne paa Raadhuset var det i 1761 af Byens Kæmner bleven foreslaaet at ned-

lægge Vinkældereren¹⁾). At Barfred som dens Forpagter blev ilde berørt over Udsigten til at se sit Levebrød beskaaret, var kun naturligt, og ikke mindre, at han efter sin Sædvane satte haardt mod haardt. Det kom ham utvivlsomt til Gode, at han i Modsætning til sin Forgænger altid nøje havde opfyldt sine Forpligtelser og ikke overhængt Bystyrelsen med Ansøgninger om Nedsættelse af Forpagtningsafgiften. Da Pengene, 200 Rdl., i Følge Stadsretten af 1443 og Privilegiet af 1609, tilfaldt Magistratens Medlemmer, kunde Barfred yderligere regne med Støtte i denne Forsamling, som maatte forudse, at det neppe vilde gaa saa glat med at finde en passende Erstatning. Skønt Barfred omtrent samtidig havde indviklet sig i Klammeri om en Rettighed, som fra gammel Tid tilkom to af Bistrupgaardene til at drive deres Kreaturer til Vands over en Strimmel af Benzonsdals Marker, gik Forpagtningsagen tilsyneladende glat i Orden. Uagtet de 32 Mænd i Mødet d. 21. December 1761 med 11 mod 6 Stemmer havde vedtaget at nedlægge Stadskældereren, satte Magistraten sig ud over Beslutningen og fornyede d. 11. Januar Kontrakten paa 6 Aar. Der behøves dog ikke meget Kendskab til Barfreds stridbare Naturel for at gætte sig til de bevægede Debatter, der var gaaet forud. Da han yderligere havde ophidset Sindene ved at afgive en saa voldsom skriftlig Erklæring, at hans Venner i Magistraten fandt det betænkeligt at lade den komme til Forhandling blandt de 32 Mænd, tog denne Forsamling i Februar den dristige Beslutning — under Paaberaabelse af d. 12. Post i Artiklerne af 14. September 1659 — at udelukke ham fra Deltagelse i deres Møder. At Barfred ved Magistratens Voldgiftskendelse fik Beslutningen omstødt, var vel en personlig Oprejsning, men har sikkert ikke styrket hans Indflydelse eller lettet det kollegiale Samarbejde. At Mod-

¹⁾ Om denne Konflikt se den udførlige Fremstilling i Villads Christensens anf. Afh. i Fra Arkiv og Museum. I. Bd. S. 537 ff.

sætningerne ogsaa var bleven ført indenfor selve Magistraten — under Sagens Forløb var Minoriteten i denne Forsamling efterhaanden vokset til 5 Medlemmer — var et yderligere Tegn paa hans svækkede Position.

Ogsaa under Kampene indenfor Københavns Bystyre er det vanskeligt at fastholde Sympatien for den stridbare Vinhandler. Ganske vist kan hans Initiativ og Uafhængighed, hans skarpe og løbske Tunge ofte virke velgørende paa Baggrund af hans Kollegers selvbehagelige Værdighed og træge Konservatisme. Det maa ogsaa erindres, at hans forskellige Sammenstød med Flertallet af de 32 Mænd faldt paa et Tidspunkt, da han endnu var Herre over sin Voldsomhed og ikke var bleven den bitre Kværlulant, med hvem ethvert Samarbejde var umuligt. Uheldigere var det, at han aldrig var ængstelig ved at indtage Standpunkter, som faldt i Traad med hans personlige økonomiske Interesser. Barfreds Ønske om at opnaa Løn for det omfattende Arbejde, der paahvilede Brandforsikringens Direktører, var i og for sig lige saa legitimt som hans Iver for at bevare den indbringende Forpagtning af Raadhusets Stadskælder. Alligevel var det en lidet flatterende Baggrund for hans Kamp for Brandforsikringssocietetets Selvstyre og Uafhængighed. Hans Bestræbelser for at give Interessenterne Del i Formuen understregede Forholdet og fik let Karakteren af en lavtliggende Appel til de snævraste økonomiske Interesser.

Heller ikke under sin sidste Konflikt med Flertallet blandt de 32 Mænd undgik han Skindet af først og fremmest at tjene sin egen Fordel, denne Gang som Ejer af et betydeligt Jordegods i Hovedstadens umiddelbare Nærhed.

II.

Ved Midten af det 18. Aarhundrede begyndte der en Opgang for det danske Landbrug¹⁾. Allerede fra omkring

¹⁾ Om det flg. se V. Falbe Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt. I. Bd. S. 20 ff.

1750 spores en tydelig Stigning i Priserne for de vigtigste Landbrugsprodukter. En Td. Rug, som i Tiaaret 1731—40 i moderne Penge, beregnet efter Pengeforholdene 1888, havde kostet 6 Kr. 20 Øre, steg i det følgende Tiaar til 7 Kr. og 7 Kr. 14 Øre, i Tiaaret 1761—70 endog til 9 Kr. 4 Øre. For Byg og Havre er Tallene henholdsvis 4 Kr. 75 Øre og 2 Kr. 47 Øre i første Tiaar, 6 Kr. 2 Øre og 3 Kr. 45 Øre i det sidste. Paa samme Maade voksede Københavns Torvepriser paa Oksekød fra 17 Øre pr. Pd i 1735—44 til 19 Øre i 1755—64 og 22 Øre i 1765—74. Navnlig i Efteraaret 1764 blev Stigningen særlig voldsom. I Løbet af faa Maaneder steg Rugprisen fra 15 til 18 og derefter til 23 Mk. Tønden. De københavnske Bagere paa-stod endogsaa, at de ikke kunde opdrive Rug under 26 Mk. Tønden. Som det altid er Tilfældet, havde ogsaa denne Gang Landbrugsprodukternes Prisstigning en dobbelt Virkning. For Landbefolkningen betød den økonomisk Opgang og blev en Forudsætning for de store Landboreformer. Bybeboerne bragte den Dyretid, som fremkaldte Overvejelser om Foranstaltninger til Fordel for den nødlidende Befolkning.

Fra alle Sider lød der højroastede Klager.

Ved at fremlægge Skrivelser fra en Række Købmænd i de Lolland-Falsterske Købstæder — Byens vigtigste Leverandører — godtgjorde Oldermænden for de københavnske Bagere¹⁾, at det var dem umuligt at skaffe indenlandske Tilførsler af Hvede. I stort Antal henvendte almindelige Borgere sig til de 32 Mænd²⁾, fremhævede »den uforlignelige, jammerlige og fast ubegribelige dyre Tid« og anmodede deres Repræsentanter om »u-fortøvet med en Slags Iver og Nidkierhed« at forestille Magistraten »denne Stads store Nød og Elendighed«. I en direkte Henvendelse

¹⁾ Ansøgning f. Bagernes Oldermænd t. Mag. ⁸/₁₀ 1764. Rigsark. Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁵/₁ 1765 Nr. 39.

²⁾ Ansøgning t. de 32 Mænd ¹⁵/₁₀ 1764. Smstds.

opfordrede de samtidig denne Forsamling til hverken at spare »Tid eller Flid som vores eeneste Forsvarere at staae paa vores Tarv og Beste«¹⁾. Aabenbart som Svar paa Argumenter, der var kommen til Orde under de forudgaaende Drøftelser, fandt Underskriverne det nødvendigt at undskylde deres Fællesoptræden, protesterede imod at faa »Tilnavn af opsætsige Borgere« og gjorde tværtimod Krav paa at anses som »troe Undersaatter, oprigtige Borgere og ægte Patrioter, der staae jndtil det yderste paa Kongens og Landets Beste«.

Ogsaa Byens Myndigheder anerkendte Nødvendigheden af særlige Foranstaltninger. Politimesteren afgav en Betænkning²⁾, Magistraten delte hans Betragtninger³⁾ og støttedes af de 32 Mænd⁴⁾. Til Forsyning af Hovedstaden krævedes der daglig 200 à 250 Tdr. Rug og Hvede. Inden Foraaret skulde der yderligere afskibes ca. 20,000 Tdr. til Island og Finmarken. Af Forraad fandtes der intet. Bagerne havde frygtet Prisfald og heller ikke haft Kapital til rettidige Indkøb. Tilmed var Vinteren nær; Søen kunde lukke til, og Landevejene blive spærret. Gennem Prisforhøjelse paa Brødet, som det ønskedes af Bagerne og anbefaledes af Magistraten⁵⁾, at muliggøre omfattende Indkøb og lokke Kornet frem, mente de 32 Mænd var altfor farligt. Følgen vilde blive forøget Armod, Hunger og Dyr-tid. »De af Indvaanerne, som ere nogenledes i Stand til endnu at svare de mange store Skatter og Udgifter, dem ere paalagde og daglig meere paalægges«, vilde blive aldeles ruineret og sat ud af »Nærings Stand«, og Staden saaledes »enten til sidst blive øde eller indeslutte en Samling af betlende Borgere og Indvaanere«. Kun en eneste

1) Ansøgning t. Mag. ^{15/10} 1764. Incl. t. Sjæll. Miss. ^{25/1} 1765 Nr. 39.

2) Skrivelse t. Mag. ^{8/10} 1764. Smstds.

3) Ansøgning f. Mag. t. Kongen ^{9/10} 1764. Smstds.

4) Skr. f. de 32 Mænd t. Mag. ^{12/10} 1764. Smstds.

5) Ansøgning f. Mag. t. Kongen ^{15/10} 1764. Smstds.

Udvej stod tilbage: en midlertidig Ophævelse af de gældende Importforbud og Tilladelse til fra Danzig eller andre Østersøhavne at indføre 2000 Tdr. Hvede og ligesaa megen Rug. Som Bagernes Oldermann gjorde gældende, haabede man derved at faa Nøden afhjulpet uden derfor at »giøre Priiserne nogen Skade i Henseende til Land Mandens Fordeel«.

Indenfor de forskellige Regeringskollegier var man paa Forhaand lidet tilbøjelig til at fæste Lid til Hovedstadens Anbringender og vilde nødigt bryde Breche i den gældende Handelslovgivning. Man havde ikke glemt, at de københavnske Bagere, støttet af Byens officielle Myn-digheder, faa Maaneder i Forvejen havde fremsat tilsvarende Paastande og derfor ønsket fri Indførsel af 6000 Tdr. Hvede. Imidlertid havde Stiftamtmanden over Lolland-Falster kunnet indberette, at der alene i hans Stift laa opmagasineret over 12,000 Tdr. Hvede, og Ansøgningen var bleven afslaaet¹⁾. For Bystyrelsen havde Episoden yderligere haft den ubehagelige Følge, at Overpræsidenten formelt lod Magistraten vide, at det paa afgørende Steder regnedes den »til Last, at de indkomme med u-sandferdige Forestillinger«. De fornyede Ansøgninger gjorde dog for saa vidt Indtryk paa Regeringen, at Generaltoldkammeret²⁾ sørgede for, at et Par Kornskibe, der paa Vejen fra Østersøhavnene til det nordenfjeldske Norge var løbet ind til København, fik Lov at udlosse deres Ladninger. Samtidig blev det besluttet af det udskrevne Magasinkorn at lade nogle og tyve Tusind Tdr. Rug transportere til Byen. Længere vilde man ikke strække sig. Under Henvisning til den gode Høst fandt man ingen Anledning

¹⁾ Om denne Sag se Raadstueark. Mag. Res. prot. ³⁰/₇ og ²⁴/₉ 1764. Der var dog blevet givet Tilladelse til at indføre og afsætte en enkelt Skibsladning Korn fra Danzig. Smstds. ²²/₁₀ 1764.

²⁾ Se Skr. f. Generaltoldk. t. Oversekretæren i Danske Kanc. ²⁶/₁₀ 1764. Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁵/₇ 1765 Nr. 39.

til at indrømme fri Kornindførsel, endsige til at forhøje Brødpriserne. Et kongeligt Reskript af 25. Januar 1765¹⁾ nøjedes med at indskærpe Bagernes Forpligtelse til altid at ligge inde med et nærmere fastsat Kvantum Rug og opfordrede iøvrigt Magistraten til selv at sørge for, at der altid, og navnlig mod Vinterens Begyndelse, fandtes et Forraad paa 5 à 6000 Tdr. Rug, hvoraf den kunde sælge ud til Byens Fattige.

Sagen var derved lagt tilbage i Kommunalbestyrelsens egen Haand og blev i de følgende Maaneder Genstand for dens indgaaende Drøftelser. Da Magistraten ikke uden Laan vilde være i Stand til at træffe den ønskede Foranstaltning og dertil behøvede Samtykke af de 32 Mænd²⁾, kom Forhandlingens Tyngdepunkt til at hvile i denne Forsamling.

Ved den første Post i de 32 Mænds Artikler af 30. November 1661 var der bleven nedsat et Fællesudvalg, bestaaende af ialt 17 Medlemmer af Magistraten og af de 32 Mænd, som i Forening skulde drøfte alle Spørgsmaal vedrørende Handelens Fremme³⁾. Denne »Kommerceforsamling« havde i længere Tid været ude af Virksomhed, men var i Begyndelsen af 1765 paa Foranledning af Overpræsident v. d. Lühe paany kaldt til Live og blev nu det naturlige Forum for de første Overvejelser om Oprettelsen af det foreslaaede Kornmagasin. Efter dér at være drøftet i Mødet d. 1. Maj 1765, gik Sagen videre til de 32 Mænd, behandledes af dem d. 17. Maj og fremkaldte en Ansøgning til Kongen, som derpaa med Magistratens Anbefaling blev sendt videre til Regeringens Afgørelse.

Denne Drøftelse har Krav paa Opmærksomhed, fordi

¹⁾ Fogtman.

²⁾ Jvnf. Ansøgning f. Mag. t. Kongen 10/6 1765. Raadstueark. Mag. Kopib. Nr. 283.

³⁾ Villads Christensen: Anf. Afh. Fra Arkiv og Museum. I. Bd. S. 548.

den bragte Københavns Bystyrelse til afgørende og konsekvent at tage Standpunkt i et økonomisk-politisk Anliggende af største Rækkevidde for Hovedstaden som for det samlede Land og Rige: til Spørgsmaalet om Kornhandelsfrihed.

Toldforordningen af 16. Sept. 1735 og dens Forbud mod Indførsel af fremmed Korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge har til de forskellige Tider været omstridt og blev navnlig Genstand for haarde Angreb i den sidste Menneskealder af det 18. Aarhundrede, da friere økonomiske Principper kæmpede deres haarde Kamp for at vinde Indflydelse paa Statens Lovgivning. Selv om Dommen over dens Berettigelse og Betydning i sidste Instans vil være afhængig af de forskellige Forfatters almindelige økonomiske Anskuelse, synes det dog — gennem Falbe Hansens skarpsindige Undersøgelser¹⁾ — at være godtgjort, at Forordningen i nogen Grad har forandret det indenlandske Kornmarked og bevirket, at der i Stedet for Overproduktion og deraf følgende lave Priser indtraadte en Stramhed, som bragte Kornpriserne til at stige. Ganske vist er Tidens statistiske Hjælpemidler mangelfulde og Tallene meget smaa. For Femaaret 1730—35 beregnes Danmarks udenlandske Ind- og Udførsel at være nogenlunde lige store, hvert Aar i Gennemsnit henholdsvis 23,631 og 24,020 Tdr. Korn. Den danske Indførsel til det søndenfjeldske Norge var samtidig 182,065 Tdr. aarlig, den udenlandske 2837 Tdr. Korn. Ved at forhindre den sidste skal Efterspørgslen i Danmark formentlig være bleven tilsvarende forøget. Selv om mange usikre Momenter virkede med i de følgende Aar, forøget Kornproduktion i Danmark, stigende Folkemængde baade i Danmark og Norge, Forandringer i Landbrugets Driftsmaade, synes Indførselsforbudet alligevel at have haft sin

¹⁾ Falbe Hansen: Anf. Arb. I. Bd. S. 13 ff.

Andel i de højere Kornpriser. I hvert Fald var Prisstigningen enestaaende for Danmark og indtraadte adskilligt senere paa det almindelige europæiske Marked. For saa vidt skulde Forbudet have svaret til sin Hensigt. Selv om man imidlertid tager de videst mulige Hensyn til det danske Landbrug, indrømmer dets altovervejende Betydning for Landets Økonomi og finder det naturligt, at der blev truffet selv vidtgaende Foranstaltninger, der kunde raade Bod paa dets usle Tilstand, bliver det dog altid et Spørgsmaal, paa hvilket Stadium den indtraadte Prisstigning maatte vende Opmærksomheden mod den tabende Part, de norske Forbrugere og den danske Bybefolkning. Det var derfor vel forstaaeligt, at Repræsentanterne for de københavnske Borgere nu i 1765 benyttede den voldsomme Prisstigning til med Kraft at gøre deres særlige Synspunkter gældende.

Føreren i denne Aktion blev en Grosserer, Medlem (1762—71) af de 32 Mænd og senere (1771—81) Raadmand, Notarius *Hans Christian Bech*.

Det er let at fremhæve hans Betænkning¹⁾ formelle og reelle Mangler, dens uendelige Gentagelser og uklare Tankegang, saavel som Savnet af dybere økonomisk Indsigt. Derfor har den ligefuldt Interesse som Udtryk for Borgerskabets Anskuelse, formuleret af en jævn og indsigtfuld Næringsdrivende og fremsat med den underdannede Ærbødighed, man skyldte Enevoldsregenten, men samtidig baaret af den bevidste borgerlige Selvfølelse, som selv i det 18. Aarhundrede var et Særkende for den københavnske Borgerstand.

I Virkeligheden var Betænkningen en sønderlemmende Kritik af det kgl. Reskript om Kornmagasinets Oprettelse og dens Konklusion et afgørende Angreb paa Regeringens hele økonomiske Politik. Med al Ærbødighed

¹⁾ Indført i de 32 Mænds Forhandlingsprot. VII. 1765 ff. Fol. 2 ff. (Borgerrepræsentationens Ark.).

for »vores aller naadigste Arve Konges ømme Hjertelaug og faderlige Omsorg for Stadens fattige Indvaanere« efterviste den, at det var lige saa umuligt for Bagerne paa egen Haand at sørge for tilstrækkelige Forraad¹⁾ som for Bystyrelsen at oprette og vedligeholde et Kornmagasin, ved hvis Hjælp man kunde forsyne Byen og holde Brøddragerne i en passende Højde. Ganske bortset fra Vanskelighederne ved at opdrive tilstrækkelige Mængder, var de indenlandske Kornpriser i Øjeblikket saa høje, at det med alle paaløbende Omkostninger, Fragt og Told, Akcise, Maaler- og Arbejdspenge, Magasinleje, Svind og Rentetab, vilde blive Magasinet umuligt at sælge Rugen videre under en Pris af mellem 21 og 24 Mk. for Tønden. Uden særlige Forholdsregler var Byen derfor ude af Stand til at forebygge »alt for utaalelige Priser« og tvungen til trods »Hans Kongelige Maysts. allernaadigste Befaling« at opgive en Foranstaltning, »hvortil Indvaanerne ere saa høyt trængende og [som] af Hans Kongelige Mayst. dem til Soulagement er anbefalet«.

Kun et eneste Hjælpemiddel var for Haanden: Tillaelse til Indførsel af fremmed Rug.

Allerede i Øjeblikket forelaa der Tilbud paa 16 Mk. Tønden og vilde sikkert fremkomme endnu lavere, naar den første Efterspørgsel var afhjulpen, og der fra det indre Tyskland var naaet rigeligere Tilførsler frem til Havnebyerne. Tilmed var Kvaliteten bedre end den indenlandske, Behandlingen lettere og Omkostningerne derfor betydeligt ringere. Skønt Bech var klar over, at det ikke vilde blive let at gennemføre et saa afgørende Brud paa den gældende Handelslovgivning, veg han ikke tilbage, men gik kraftig løs paa de raadende Betragtninger, baade den merkantilistiske, at Indførsel af fremmed Korn var til Skade for Handelsbalancen og bragte Penge ud af Lan-

¹⁾ Jvnf. Betænkning af Bagernes Oldermænd ¹⁸/₂ 1765. Bil. t. Ansøgning f. Mag. t. Kongen ¹⁰/₆ 1765. Mag. Kopib. Nr. 283.

det, og den landboøkonomiske, at en Nedgang i Kornpriserne vilde være ødelæggende for Landbruget. Afgørende Modargumenter evnede han ikke at bringe i Marken. Mod den første maatte han nøjes med at opstille en Række hasarderede Beregninger, som hvilede paa Forudsætningen, at det skulde være muligt at manøvrere med Kornhandelen, om Foraaret at udføre til høje Priser, mod Efteraaret derimod fra Østersølandene at tage Kornet ind til lavere. Hans Tilføjelse, at de høje Leveomkostninger fordyrede Haandværkets og Industriens Frembringelser og derved udelukkede dem fra Deltagelse i Konkurrencen paa de udenlandske Markeder, var i og for sig rigtig, men uden praktisk Betydning. Den danske Industri var for ringe til at forsyne Landet, endsige frembringe et Udførselsoverskud. Ligesaa uholdbar var Betænkningens anden Tankerække, at de høje Kornpriser i Virkeligheden var til Landmandens Skade. Bondens Tab ved de dyre Industri- og Haandværksprodukter kunde alene opveje Fordelene, som fulgte af høje Kornpriser, saafremt han var nødt til at omsætte sit hele Overskud i Varer fra Købstaden. Tilbage blev derfor kun et almindeligt Retfærdighedshensyn, en billig Afvejning af Bys og Lands Interesser og Forsøget paa at gøre Regeringen det indlysende, at der hverken var Anledning til under Misvækst at vælte hele Byrden over paa Bybefolkningen eller under normale Forhold at lade denne lide under Følgerne af Landbrugets mangelfulde Driftsmaade. Bech var imidlertid klar over, at det ikke vilde være muligt at formaa Regeringen til med ét Slag at frigive Kornhandelen, og konkluderede derfor i et Kompromis. Ud fra omstændelige Beregninger over Rugprisens Svingninger gennem de foreløbne 60 Aar af det 18. Aarhundrede naaede han til et Gennemsnit af 12 Mark 10 11/15 Sk. pr. Tønde. Da en saadan Pris maatte anses for »moderat« og tilstrækkelig til, at »saavel Landmanden som Kiøbstædmanden kunde be-

staae«, kunde han gaa med til, kun naar Rugprisen oversteg en Højde paa 13 Mark, at tillade udenlandsk Kornindførsel.

Grosserer Bech mødte Tilslutning fra næsten alle Sider indenfor Hovedstadens kommunale Styrelse. I Kommerceforsamlingen d. 1. Maj 1765 var det alene Ejeren af Benzonsdal, Vinhandler Frederik Barfred, som protesterede mod de fremsatte Betragtninger og derefter i en Særbetænkning, afgivet et Par Dage efter Mødet¹⁾, nærmere begrundede sit Standpunkt, henviste til Udlandets større Frugtbarhed og mindre Skatter, der muliggjorde dets lavere Priser, hævdede, at Landbrugets Betydning for Landet saa betydeligt oversteg Købstadnæringernes, at det havde et billigt Krav paa Beskyttelse. Han fandt derfor intet at indvende imod, at Landets øvrige Erhverv gennem højere Priser understøttede det med en Præmie paa baade 2, 4 og 6 Mk. pr. Tønde Rug. Lige saa lidt som det lykkedes ham at vinde Tilslutning i Fællesudvalget, evnede han dog at omstemme Flertallet i de 32 Mænds Forsamling. I Mødet d. 17. Maj blev Bechs Betænkning — Barfred var fraværende — enstemmig godkendt og af de tilstedeværende underskrevet »som et Document fra samtlige Stadens 32ve Mænd«²⁾.

Dermed var Sagen dog ikke færdigbehandlet. Skønt Møderne i Kommerceforsamlingen og hos de 32 Mænd havde aabenbaret en næsten fuldstændig Enighed blandt Hovedstadens kommunale Myndigheder, kunde man ikke være blind for, at det Barfredske Særvotum gav Udtryk for Interesser, der havde betydelig Indflydelse paa Regeringens Beslutninger. Inden de 32 Mænd overgav Magistraten deres endelige Betænkning, tilføjede de da ogsaa nogle Betragtninger, som skulde tage Brodden af de Barfredske Argumenter³⁾.

¹⁾ Indført i de 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 6 f.

²⁾ Smstds. Fol. 7.

³⁾ Smstds. Fol. 7 ff og Fol. 11 ff.

Overfor hans Paastand om, at Fremkomsten af den nye Høst inden Michaelis vilde fremkalde et almindeligt Prisfald, hævdede Flertallet, at Aarets Høst først adskilligt senere naaede frem paa Markedet. Naar Barfred haabede til den Tid med »Guds Hjelp« at opnaa »taalelige« Priser, »synes os Sr. Barfred misbruger her Guds Navn, thi da Gud i vore Tjider ikke viiser sig hos os ved overordentlige Miracler, mens haver givet os Midler, . . . saa synes os, at han her kalder Gud til Hjelp paa et meget uret Stæd«. Med Glæde vilde man erlægge baade 2, 4 og 6 Mk. mere for en Td. Rug, end der blev betalt den russiske og polske Bonde. I Virkeligheden drejede det sig dog om adskilligt mere. En nylig afholdt Licitation havde fremkaldt et enkelt Tilbud paa 2000 Tdr. Rug à 20 Mk. Medens alle de øvrige var paa 23 Mk., forelaa derimod adskillige udenlandske paa 15 Mk. à 15 Mk. 4 Sk. Naar det saaledes trods de store Omkostninger, der var forbundet med Transporten fra Indlandet til Havnebyerne ved Østersøkysten, trods Assurance og Fragt for Overførelsen fra Danzig, Königsberg eller Riga, trods Mæglernes Provision og Købmændenes Avance, alligevel var muligt til saa lave Priser at afsætte den fremmede Rug i København, kunde det ikke være nogen høj Betaling, den russiske og polske Landbruger havde opnaaet. Den danske Bonde — tilføjes der spydigt — kunde ikke antages at have solgt sit Korn for en lignende Betaling, med mindre man vilde gaa ud fra, at de opskruede Priser skyldtes Opkøberne, Købmændene eller de store Godsbesiddere, »hvilket vi dog ingenlunde sige eller paastaae at være skeet, mens overlade til Sr. Barfred at oplyse«. Ogsaa paa anden Maade søgte man at svække hans Stilling og fremstillede ham som Angriber af Regeringens velvillige og vise Bestræbelser. I sit Særvotum havde han lovprist Kongen for hans Beslutning under den herskende Nødstilstand at aabne for de militære Magasiner og dertil føjet Bemærkningen,

at en saadan Foranstaltning var langt bedre, end at Kornet »skulde henligge og blive bedærvet til neste eller andre Aar«. Selvfølgelig vilde Barfred alene pege paa et Middel, som efter hans Overbevisning kunde afhjælpe den ekstraordinære Mangel. I Flertallets Betænkning fremstilledes Udtalelsen imidlertid som den tilslørede Beskyldning mod de kongelige Myndigheder, at de blot havde benyttet Lejligheden til at faa fordærvede Kornvarer afsat.

Regeringens afsluttende Behandling lægger tydeligt for Dagen, at den ikke i fjerneste Grad havde gennemtænkt Spørgsmaalet. Da Sagen vendte tilbage til Generaltoldkammeret, tog det i hvert Fald ikke i Betænkning uforbeholdent at indrømme Umuligheden af at iværksætte just den samme Foranstaltning, det selv et halvt Aar i Forvejen havde skaffet paabudt¹⁾. Ikke alene vilde de høje Kornpriser i Øjeblikket hindre de indenlandske Opkøb; Planens Gennemførelse, indrømmede det, vilde tillige strande paa Vanskelighederne ved at fastsætte Tidspunktet for baade Køb og Udsalg og desuden have den for hele Landet uheldige Følge at nødvendiggøre Banklaan og Forøgelse af den cirkulerende Seddelmængde.

Lige saa usikkert optraadte Generaltoldkammeret i anden Omgang²⁾. Skønt det var klar over, at Hjælpen «ingen Ophold taaler», foreslog det paany et Middel, til hvis Virkninger det ikke ret havde Tillid: Tilladelsen til i et Tidsrum af 4 Maaneder, indtil Udgangen af Oktober, at indføre fremmed Rug og Hvede. Naar Toldkammeret i sit Forsvar for denne Foranstaltning — som betød en væsentlig Indskrænkning i Indstillingen fra Kommunalbestyrelsen — gjorde gældende, at en Række forskellige Forhold vilde begrænse den fremmede Korntilførsel, svækkede det selvfølgelig Landbrugets Klager, men røbede samtidig Tvivl om Tilladelsens Betydning for dens nærmeste

1) Gen. Toldk. danske Forest. 1765 Nr. 78. Forest. ²⁰/_o, Res. ²⁸/_o.

2) Smstds.

Formaal. Priserne, hævdede det, vilde blive højere end antaget af de københavnske Myndigheder — rimeligvis 24 à 25 Mk. for en Tønde Hvede og 18 à 19 Mk. for en Tønde Rug — og yderligere stige som Følge af den forøgede Efterspørgsel. Importørerne vilde have Vanskelighed ved at rejse den nødvendige Kapital og skaffe tilstrækkelig Skibslejlighed. Da der ikke var sikret dem Tilladelse til Genudførsel, vilde de være betænkelige ved at indføre for store Beholdninger, som de risikerede at brænde inde med. Paa Baggrund af denne Motivering er det forstaaeligt, at den kongelige Resolution ikke ansaa det for nødvendigt yderligere at følge Toldkammerets Forslag, at begrænse Indførselsfriheden til 12,000 Tdr. Rug og 8000 Tdr. Hvede, men mente, det var uden Risiko i de 4 Maaneder at give ubegrænset Indførselsfrihed.

Resultatet blev derefter og førte til et nyt Nederlag for Generaltoldkammeret¹⁾. Skønt det ogsaa for Kommunalbestyrelsen var uheldigt, at det viste sig umuligt for de paastaaede lave Priser at opnaa de nødvendige Tilførsler, var det dog for Generaltoldkammeret en adskillig haardere Ydmygelse allerede i Juli Maaned i en ny Forestilling at maatte anbefale en supplerende Foranstaltning, som det selv en Maaned i Forvejen havde direkte forkastet. Ved kgl. Resolution af 26. Juli blev det tilladt de københavnske Handlende i et Tidsrum af 3 Aar uden Told at oplægge fremmede Kornvarer. De havde Ret til Genudførsel, men maatte ikke uden særlig Tilladelse søge Afsætning i Hovedstaden og da for en Pris, som blev fastsat af Generaltoldkammeret. Dettes tidligere Argumenter — mulige Misbrug og Faren for, at det indenlandske Kornmarked skulde blive usikkert — frakendte det nu enhver afgørende Betydning.

¹⁾ Gen. Toldk. danske Forest. 1765 Nr. 87. Forest. ¹⁸/₇, Res. ²⁶/₇.

III.

Med Generaltoldkammerets Afgørelser var selve Kornforsyningspørgsmaalet foreløbig afgjort og forsvandt for en Tid af Dagsordenen. Striden, det havde givet Anledning til indenfor Kommunalbestyrelsen, gik derimod sin fortsatte Gang og førte til et Efterspil, der kostede Frederik Barfred hans Plads som Medlem af de 32 Mænd. Som hele Episoden er oplysende for det 18. Aarhundredes økonomiske Modsætninger, er der ogsaa til Konflikten, som blev dens Følge, knyttet en Interesse, som peger ud over den personlige. Bag Kampen mod den stridbare Vinhandler sporer man bestandig et magtkært Oligarkis Forsøg paa at nedkæmpe en ubelejlig Oppositionsmand. Striden hører derfor med i Billedet af Hovedstadens kommunale Tilstande ved Midten af det 18. Aarhundrede.

Da Kommerceforsamlingen genoptog sine Møder, var der som Ledestjerne for alle Deltagerne bleven vedtaget den smukke Grundsætning, »at ingen burde søge nogen sin egen Fordeel, uden for saavidt den med hans Medborgeres kunde bestaae og var hensigtende til det almindelige Bestes Befordring«¹⁾. Allerede den første Sag, som kom paa Dagsordenen, lagde dog for Dagen, at Medlemmerne kun i ringe Grad nærrede Tillid til hverandres personlige Uinteressethed. Frederik Barfred²⁾ var straks paa det rene med, at Flertallets Ønske om at trykke Kornpriserne kun tilsyneladende skyldtes Hensynet til Stadens Fattige og Byens industrielle Virksomheder. I Virkeligheden — paastod han — var det »enhvers egen Lomme, der plaideres for, nogle for at profitere af godt Kiøb og at kunde [!] spiise fremmet Rug, der altid desvære hos os er meere behagelig end eget, og andre for at profitere af deres Negotie«. Bemærkningen var uforsigtig af en Mand, der som Jordegodsejer havde direkte Interesse

¹⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 2.

²⁾ Barfreds anf. Særvotum. Smstds. Fol. 6.

af høje Kornpriser, og besvaredes med et Stenkast mod hans eget Glashus. I Barfreds Særvotum — hedder det i Skrivelsen til Magistraten¹⁾ — var det hverken Borgeren eller Patrioten, som førte Ordet, »men een Landmand . . . og saadan een Landmand, der eyer et stort Landgods i denne Province og i Nærværelse af Staden«. Flertallet lod sig dog ikke nøje med denne Retersion, men benyttede Barfreds Beskyldning mod de øvrige 32 Mænd som Grundlag for en Beslutning om, at han foreløbig, indtil han havde givet nærmere Forklaring, hverken skulde tilsiges til Deltagelse i deres Møder eller udføre nogen de 32 Mænd vedkommende Forretning²⁾).

For at forklare denne Afgørelse maa man regne med gammelt Nag og Lysten til at hævne Nederlaget 4 Aar i Forvejen. Derfor var Udelukkelsen lige betænkelig og utvivlsomt et Overgreb. Barfreds Bemærkninger var skarpe, dog ikke voldsommere end Svaret, og i hvert Fald neppe tilstrækkelige til at begrunde et saa ekstraordinært Skridt. Flertallet kunde nok gøre gældende, at de fremsatte Beskyldninger udelukkede »den Eenighed og Fortroelighed i vores Collegio, . . . som vi ønske og attraae til det almindelige Bestes Befordring«, og, om de var rigtige, gjorde dem »uværdige til at præsentere denne Stads Indvaanere«; derfor blev det dog ligefuldt et Spørgsmaal, om de — som det forlangtes i Artiklerne af 14. September 1659³⁾ — kunde siges at angaa Medlemmernes »Ære og Lempe«. Det var ogsaa tvivlsomt, om de 32 Mænd var berettiget til uden Magistratens Medvirkning at træffe en saa afgørende Bestemmelse, og i hvert Fald i direkte Modstrid med de anførte Artikler, naar de ganske undlod at indanke Sagen til Afgørelse efter Lands Lov og Ret, tvært-

¹⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 9.

²⁾ Smstds. Fol. 7.

³⁾ De paagældende Bestemmelser er trykt i Kjøbenhavnus Diplomatarium. I. Bd. S. 706 ff.

imod i den følgende Tid paa enhver Maade søgte at undgaa Domstolenes Medvirken. Fuldstændig Enstemmighed havde der da heller ikke raadet blandt de 32 Mænd. Som de følgende Begivenheder viste, var det neppe tilfældigt, at Brygger Oluf Mandix holdt sig borte fra det afgørende Møde d. 17. Maj. Endnu uheldigere var det, at Grosserer Søren Jensen Cramer direkte nægtede at underskrive Betænkningen til Magistraten. Af Referatet i de 32 Mænds Forhandlingsprotokol¹⁾ kan man spore den Iver, som er bleven udfoldet for at overvinde hans Betæneligheder. Forgæves fremhævede man, at han formentlig i Realitetsspørgsmaalet var enig med sine Kolleger; forgæves anmodede man ham om at anvise en anden Udvej, som kunde føre til Trættens Bilæggelse; han holdt fast ved sin Modstand og nægtede at godkende en Skrivelse, hvori »var Personalialia, og det var imod hans Natur«.

Selvfølgelig vilde Barfred ikke godvillig finde sig i Eksklusionen. Om han har haft kloge Raadgivere eller følt sig tryk i Bevidstheden om sin gode Ret, faar staa hen; mærkelig er i hvert Fald den Forsigtighed, han foreløbig lagde for Dagen, og som utvivlsomt bidrog til at jævne ham Vejen.

Ikke mindst var det Tilfældet med Klagen, han d. 29. Maj 1765 tilstillede Magistraten²⁾.

Magistratens mulige Irritation over paany at skulle beskæftige sig med Barfreds forskellige Mellemværender stræbte han at afvæbne med Forsikringen om, at han aldrig kunde have ventet ved sit Særvotum at fremkalde »saa stor Alarm« og faa »Høy og Velædle Magistraten dermed incommoderet«. Uden direkte at tilbagekalde en eneste af sine Udtalelser gav han dem en Fortolkning, som viste, at de ikke var skrevet i »nogen ond Meening« som »Personalialia«, gjorde det indlysende, at de var frem-

¹⁾ Fol. 10 f.

²⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 15 ff.

sat »generaliter og ey specialiter« og derfor ogsaa burde være opfattet i saadan og beste Meening, som er Grunden til Kierlighed og Eenighed«. Ingen kunde nægte, at lave Kornpriser var til Fordel for de Velhavende saavel som for de Fattige, bestride, at Indførsel af fremmed Korn gav Importørerne Indtægter, eller frakende Bondestanden, som udgjorde Flertallet blandt Landets Fattige, en naturlig Ret til fortrinsvis Understøttelse. Ligesaa behændigt flyttede han Flertallet over paa Anklagebænken, gjorde opmærksom paa dets nærgaaende Hentydninger til hans formentlige Godsejerinteresser og fremstillede dets Beslutning om Eksklusionen som Led i en almindelig Bestræbelse for at hindre Modsigelse. Forsamlingen havde saaledes et Par Aar i Forvejen vedtaget en Tilføjelse til Forretningsordenen, der paalagde enhver, som ikke vilde medunderskrive de antagne Forslag, i en skriftlig Protokoltilførsel at fremlægge sine Grunde. Med adskillig Føje kunde Barfred paastaa, at ikke enhver besad en saadan »Capacité og Koldsindighed« og »derfor ved sli­g Tvangs Middel langt heller underskriver end [ønsker] ved outrerede Qvæstioner at lade sig qvæstionere i Protocollen samt passere for stridig og ueenig«. Efter saaledes at have tilrettelagt sin Sag rokkede han ved Flertalsbeslutningens formelle Gyldighed, appellerede behændigt til Magistratens naturlige Iver for at hævde sin Kom­petence og spurgte, hvorledes hans Kolleger »saa egen mægtig uden høybemeldte Øvrigheds Concense og Samtykke tør understaae sig . . . saa overjilende at dømme mig . . . med at udelukke mig af deres Samling og indsette andre i de Poster, hvortil ieg af meer høystbemelte Øvrighed er admitteret«. Det var derefter en naturlig Konklusion, at han krævede Magistratens Understøttelse og forlangte, at hver enkelt af Flertalsmedlemmerne inden d. 4. eller 5. Juni skulde have tilbagekaldt sin Tilslutning til Eksklusionen. Da han umulig kunde tillade sine Modstandere »saaledes

hver Gang det falder dem ind at udsette mig og spille med min Honeur, alt ligesom de selv synes, efter egen Phantasie«, maatte han eventuelt forbeholde sig ved Rettergang eller Klage til Kancelliet at kræve »Satisfaction«.

Barfreds Klage gjorde sin Virkning. Magistratsmedlemmerne havde allerede tidligere underkendt de 32 Mænds Ret til paa et lignende Grundlag at udstøde Barfred af deres Forsamling og har sikkert heller ikke denne Gang fundet Begrundelsen tilstrækkelig. Deres Forhold til de 32 Mænd var i Forvejen spændt og Lysten ikke ringe til at kue deres Selvstændighed. Givet er det i hvert Fald, at Magistraten ikke alene undveg enhver Godkendelse af de 32 Mænds Optræden, men endogsaa nægtede i fjerneste Grad at jævne dem Vejen. Formelt var det Barfred, som modtog dens Afslag¹⁾ at »melere os noget videre udi den imellem Stadens 32 Mænd og hannem indløbne Misforstaaelse«, i Virkeligheden var Svaret rettet til de 32 Mænd, som i Forvejen tydeligt nok havde paa kaldt dens Medvirkning til at forhindre en offentlig Rets sag²⁾. Da Barfred derefter gjorde Alvor af sin Trusel og ved Københavns Byting udtog Stævning mod Formændene for de 32 Mænd samt alle Medlemmer, der havde Andel i hans Udelukkelse³⁾, krævede Flertallet Sagen indbragt for Kongen og ønskede — aabenbart for at kunne fremstille ham som en utaalelig Kværlulant — at benytte Akterne fra den tidligere Konflikt⁴⁾. De opnaaede imidlertid kun et direkte Afslag og fik til Svar⁵⁾, at den tidligere »Misforstaaelse« allerede en Gang var bleven afgjort og bilagt og derfor ikke nu paany »kan eller bør

1) Skr. f. Mag. t. Barfred ⁸/₇ 1765. Mag. Kopib. 1765. II. Nr. 8.

2) Skr. f. de 32 Mænd t. Mag. ⁷/₆ 1765. De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol.17 f.

3) Stævningen, dat. ¹⁵/₇ 1765, indført smstds. Fol. 24 f.

4) Skr. f. de 32 Mænd til Mag. ²²/₇ 1765. Smstds. Fol. 25.

5) Skr. f. Mag. t. de 32 Mænd ³¹/₇ 1765. Smstds. Fol. 26.

komme under Qvæstion eller vedkommer, hvad der siden den Tjid imellem Dem og Sr. Barfred kan være indløbet«. Tydeligere var det ikke Magistraten muligt at fralægge sig enhver Andel i Sagens Behandling.

Heller ikke Regeringen viste sig imødekommende overfor de 32 Mænd. Ganske vist slap de for den offentlige Retssag og opnaede, d. 23. August 1765, at Sagen blev henvist til en særlig Kommission bestaaende af Generalprokurøren Bolle Luxdorff og Generalauditøren ved Søetaten F. C. Sevel¹⁾. Kommissoriets nærmere Bestemmelser kunde derimod ikke være dem behagelige. Deres Ansøgning til Kongen var et direkte Anklageskrift²⁾. Barfred havde ikke alene søgt at hindre Kongens Befaling om Kornmagasinets Oprettelse, men ogsaa »haardeligen angreben« de øvrige Stadens 32 Mænd »paa gode Navn og Lempe«. Skønt hans Kolleger havde holdt ham Vejen aaben til atter at indtræde i deres Forsamling »ved at gjøre een Erklæring, som kunde være for ham og os anstændig«, havde han yderligere udtaget Stævning ved Bytinget og derved tvunget »os . . . til at forsvare os for at redde vores Ære og vedligeholde den Fortroelighed og Tilljid, der bør have til os i vort Kald, ifald vi ellers noget godt og nyttigt derunder skulde udrette«. Paa Baggrund af denne Fremstilling var det naturligt, at Kanceliet begyndte med at opfatte Barfred som en ildesindet Urostifter og derfor alene overdrog Kommissarierne at afgøre, hvorvidt de 32 Mænd burde gaa fri for hans Tiltale og have Processens Omkostninger erstattet, samt tillige fastsætte, hvorledes han burde »ansees«. Dette Standpunkt kunde dog ikke opretholdes. Inden længe opnaede Barfred at faa Kommissoriet udvidet til ogsaa at omfatte

¹⁾ Sjæll. Tegn. ²⁸/₈ 1765 Nr. 431.

²⁾ Ansøgning f. de 32 Mænd t. Kongen ⁸/₈ 1765. De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 26 f.

hans Kontrasøgsmaal¹⁾). Luxdorph og Sevel skulde nu tilige undersøge, hvorvidt hans Kolleger havde været berettiget til »efter en forudfattet blot Mistanke og formeentlig ubeviislig Sag« at udelukke ham fra det ham »af Magistraten confererede og anbetroede Embede«, afgøre, om Eksklusionen skulde staa ved Magt, »eller den for selvraadig, lovstridig og formastelig skal ansees«, i saa Fald fastsætte hans »Satisfaction«, bestemme Erstatningen for hans Procesomkostninger og afgøre, hvorledes de 32 Mænd »bør at ansees, fordi de have uden foregaaende Lov og Dom excluderet ham, selv taget sig til Rette og afsat den, som af Øvrigheden var dem til Med Collega og ikke Underdaner beskikket«. Saaledes fastsat var det ikke længer Kommissariernes Opgave at dømme en Misdæder, men at paakende en Trætte.

Uheldigst var det dog for de 32 Mænd, at Dommen, afsagt d. 10. Januar 1766, paa alle afgørende Punkter gik dem direkte imod²⁾). Det var allerede ubehageligt, at Kommissionen fandt det en fuldkommen ubegrundet »Beskyldning, at Barfred skulde have søgt at hindre Opfyldelsen af en kongelig Befaling, hvortil der ikke er mindste Fodspor under Sagen«. Mere afgørende var det, at Dommen udtrykkelig godkendte Vinhandlerens Optræden. Med fuldkommen Ret havde han udtalt sig om det foreliggende Forslag, gjort det paa rette Tid og Sted, var derfor »meere at rose end at laste« og syntes derfor heller ikke »at burde være nogen Ulæmpe underkastet«. Ganske vist havde det været heldigere, om Barfreds Udtalelser »enten havde været anderledes forfattede eller maaske reent udeladt«. Imidlertid kunde man ikke i et Kollegium være forpligtet til saa nøje at afveje sine Ord, »som de 32 Mænd i denne Sag paastaae, at Barfred burde have gjort«. Desuden viste hans egen udtrykkelige Erklæring og Sagens nærmere

¹⁾ Sjæll. Tegn. ¹¹/₁₀ 1765 Nr. 540.

²⁾ Indført i de 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 54 ff.

Omstændigheder, at de uheldige Ytringer umulig kunde opfattes som rettede mod hans Kolleger i Kommerceforsamlingen eller blandt de 32 Mænd. Kommissionen maatte derfor erkende, at »de 32 Mænds Forhold imod Barfred synes at være alt for haard og fornærmelig«. Forsaavidt havde Barfred vundet en fuldkommen Sejr. Om Straf og Erstatning kunde der dog ikke blive Tale. Da Barfred havde forsømt at fremlægge Magistratens Erklæring ikke at ville »melere« sig i Striden, kunde Kommissionen med tilsyneladende Ret bebrejde ham for hurtigt at have paa kaldt Domstolenes Mellemløst. »Foruden det, at Lemmernes indbyrdes Eenighed og personlige Misforstaaelse svækker det heele Collegii Kræfter, saa kand ikke saadanne Sager vel paa sædvanlig Maade af begge Parter drives og oplyses, med mindre der tillige maae anføres, hvad der har givet Anledning til Sagen, og naar dette igien som oftest er Ting, der angaae det gemeene Beste, saa tillader hvercken een god Orden i Almindelighed eller, de fleeste Gange, Tingenes egen Natur at de ved offentlige Retter bekiendtgjøres«.

Dermed havde Kommissionen skiftet Sol og Vind lige og kunde slutte sin Kendelse:

»Da det nu saaledes ikke rettere sees, end at der jo er gaaet for vidt paa begge Siider, og Sagen i sig selv ikke synes at være af den Betydenhed, at den er værd for saa brave og fornuftige Mænd at trættes om, hvileket ikke heller kan geraade dem, og endnu mindre det almindelige Beste til nogen Nøtte. altsaa kjændes for Rætt, at denne Sag, tilligemed Processens Omkostning, imellem Parterne bør være ophævet, og at alt, hvad derudi er skrevet eller foretaget, bør ikke komme eller ansees at være skrevet eller foretaget for at komme enten de 32 Mænds Collegium i Almindelighed eller Friderich Barfred som Medlem i bemeldte Collegio i Særdeleshed til mindste Fornærmelse eller Hinder enten udi de dem til det almindelige Bestes Befordring paaliggende Embeder eller i den Eenighed og Fortroelighed, som i den Henseende imellem dennem bør være«.

Disse Forventninger blev ikke opfyldt.

Ingen af Parterne var tilfreds med Udfaldet. Selvfølgelig havde de 32 Mænd først og fremmest Anledning til at være nedslaaet over Nederlaget. Heller ikke Barfreds Glæde var dog ubeskaaret. Rimeligvis har han bitert beklaget sin Forsømmelse ikke at fremlægge Korrespondancen med Magistraten og fortrinsvis heftet sin Opmærksomhed ved, at han ikke havde opnaaet Erstatning eller Procesomkostninger. Begge Parter var dog fornuftige nok til at opgive Appel til Højesteret, de 32 Mænd med 15 mod 7 Stemmer¹⁾, og Barfred i en længere Skrivelse til Magistraten²⁾, i hvilken han hverken lagde Skjul paa sin delvise Skuffelse over Udfaldet eller forsøgte at lange ud efter sine Modstanderes »usandfærdige nærgaaende Beskyldning«.

Alligevel fandt man Paaskud til nye Kævlerier.

Flertallet ønskede, at Barfreds Genoptagelse skulde foregaa i Stilhed og næsten umærkeligt, medens Vinhandleren krævede en officiel Meddelelse, der kunde besegle Modstandernes Ydmygelse. Som sædvanlig under slige Mellemværender blev Ret og Uret sammenknyttet i en uløselig Knude; som sædvanlig kom Opponenten i det lange Lob tilkort overfor Majoriteten.

Til Mødet d. 31. Januar, hvor Appelspørgsmaalet skulde afgøres, var Barfred ikke bleven tilsagt. Til den følgende Forhandling d. 3. Februar modtog han Indbydelse, men afslog at efterkomme den, forinden han fra Magistraten havde faaet officiel Besked, at Appel var opgivet og Dommen anerkendt³⁾. I de følgende Maaneder fortsattes Spillet. Til Mødet d. 28. April sendte man ingen Tilsigelse til Barfred⁴⁾; efter Flertallets sikkert lidet op-

¹⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. ^{31/1} 1766. Fol. 56.

²⁾ Dat. ^{18/1} 1766. Indført smstds. Fol. 57 f.

³⁾ Smstds. Fol. 57 f.

⁴⁾ Smstds. Fol. 58.

rigtige Udsagn skete det for ikke at ærgre ham ved at overvære Behandlingen af Procesregnskabet, men med den formelle Begrundelse, at han sidste Gang var udeblevet og ikke havde tilkendegivet, at han for Fremtiden vilde give Møde. Derefter modtog han Indbydelser, mødte dog ikke, underskrev heller ikke, hvad der blev ham tilsendt, og lurede aabenbart paa en Lejlighed, der kunde give ham Anledning til at genoptage Konflikten. Et Paa-skud var hurtig fundet. D. 22. Oktober vedtog Forsamlingen¹⁾ indtil Nytaar at tilsige ham til Møderne, derimod intet at oversende ham til Underskrift. Om Beslutningens formelle Berettigelse kan man tvistes, derimod ikke benægte, at det var stik imod Kommissionsdommens Konsekvenser, naar man yderligere undlod at indkalde ham til Møde i Kommerceforsamlingen d. 24. Oktober. Barfred var da heller ikke sen til at overlevere Magistraten en harmdirrende Protest²⁾, kræve »een billig Satisfaction« og true med paany at bringe Sagen for Bytinget.

Nu var Magistraten imidlertid bleven træt af de evindelige Stridigheder³⁾. Selvfølgelig maatte den anerkende Barfreds Ret til at indtage Pladsen i Kommerceforsamlingen. Ved at tilføje, at han først skulde tilsiges, naar han forinden havde givet Møde for de 32 Mænd, var han dog berøvet Udsigten til en endelig Triumf.

Mærkeligt nok var ogsaa Barfred bleven klar over Sagernes Stilling. Let faldt det ham dog ikke at erkende sin Stillings Haabløshed. I en Række forskellige Skrivelser søgte han at forsvare sin Optræden⁴⁾. Til sidst opgav han dog Spillet. D. 6. December 1766 anmodede han om

¹⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 93.

²⁾ Skr. f. Barfred t. Mag. ²⁰/₁₀ 1766. Smstds. Fol. 96.

³⁾ Skr. f. Mag. t. de 32 Mænd og t. Barfred ²⁰/₁₁ 1766. Mag. Kopib. 1766. II. Nr. 233.

⁴⁾ Skr. f. Barfred t. Mag. ¹⁷/₁₁, ²⁰/₁₁ og ⁶/₁₂ 1766. De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 100 ff.

at blive fritaget for sin Plads blandt de 32 Mænd, »siden ieg ey meere derudi kan med Fornøjelse eller agter at giøre Tieneste«. Det var kun en mager Trøst, naar han til sin Mandatnedlæggelse føjede Kravet om, at hans forskellige Skrivelser skulde tilsendes de 32 Mænd, »paa det de kan faae Sandheden at vide, den de ellers ikke har eller kan indsee«, samt tillige ønskede en Efterfølger der »ey allene paa Stadens Beste bør see, men og paa Staatens i sær, som er det heele og almindelige«.

Baade i Magistraten og blandt de 32 Mænd har man sikkert aandet lettet op. Nogen Grund til Begejstring forelaa dog ikke. Trods Barfreds mange Kanter og utvivlsomme Stridbarhed var Udelukkelsen et Overgreb og Vidnesbyrd om Modstandernes Hensynsløshed. Selv indenfor Flertallet synes man da ogsaa at have været ilde berørt. I det sidste afgørende Møde d. 15. December 1766, var der i hvert Fald 3 af Medlemmerne, Brygger Mandix, Hørkræmmer Hulegaard og Grosserer Cramer, som nægtede at medunderskrive Forsamlingens Godkendelse af hans Udtrædelse¹⁾. Eftertiden vil have endnu vanskeligere ved at undskylde de 32 Mænds Optræden og maa opfatte den hele Episode som et af Vidnesbyrdene om, at Struensee 5 Aar senere kunde have god Grund til at rydde op og sætte Forholdene i ny Skik.

¹⁾ De 32 Mænds anf. Forhandlingsprot. Fol. 103.

KARL GUSTAVS LEJR I BRØNSHØJ 1658-60.

Af R. P. RASMUSSEN.

Brønshøj By har adskillige Blade af sin Historie fælles med Hovedstaden. Det skyldes den nære Beliggenhed, som jo nu har haft til Følge, at den lille Landsby er bleven en Del af København. Under den vældige Kamp, som København maatte bestaa midt i det 17. Aarhundrede imod den svenske Konge Karl X. Gustav, maatte Brønshøj i Maaneder finde sig i at have Fjenden i Indkvartering paa en i vor Historie enestaaende svær Maade. I Byen og ud over dens Marker anlagde Svenskekongen sin faste Lejr, saa baade Kirken paa Bakken og Degnemosen i Sænkningen paa Marken imod Sydøst blev indlemmede i den; han befæstede den stærkt og bebyggede den saa tæt, som Byen ikke har været hverken før eller siden, og som den først nu i de allersidste Aar maaske kan naa op imod, da Terrainet ned over Degnemosen er bleven udstykket, vejlagt og overgivet til Bebyggelse.

»Karlstad« kaldte Svenskekongen sin Lejr for der ved at betegne, hvem der var Herre paa Stedet; og Herre derude, det var han, saa længe det varede, og slemt gik det ud over den stakkels By i de Maaneder, da han og hans Hær indlogerede sig, næsten som om de Svenske var de faste Beboere. Kirken brugte Karl til Tøjhus og Ammunitionsværksted, og Præsteboligen, Gaardene og Husene nedbrød han. Mange af Bønderne blev da ogsaa saa

fattige og forarmede, at de Aaret efter Krigen ikke var i Stand til at tilsaa deres Marker.

Nu da »Karlstad«s Grunde er ved at blive bebyggede med Villaer og Huse med Haver omkring, og de fordums Korn- og Græsmarker er ved at blive tagne ind til Bolig og Hjemsted for mange Mennesker, kan det have sin Interesse at kende lidt til Karl Gustavs Lejr, dens Indretning og Udseende tilligemed dens Udstrækning og Grænser, og derfor skal der her gives en Beskrivelse af Lejren efter gamle Kort og gamle vanskeligt tilgængelige Kilder.

Af den tysk-svenske Historiker Samuel Pufendorfs store Fremstilling af Karl Gustavs Historie fremgaar det, at den svenske Konge havde Planer om at skabe sig et nordisk Monarki med Herredømme over Østersøen. Efter disse Planer var altsaa Danmarks Skæbne beseglet. København især laa i Vejen. Den var for den svenske Konge et Karthago, forhadet af ham som denne By af Romerne. Han koncentrerede derfor sin Krigsførelse om at erobre vor Hovedstad. I Sverige var Adelen og Stormændene ikke saa helt glade ved Kongens Planer, thi lykkedes det ham at tage København, var der Fare for, at Residensen skulde blive forlagt til Danmark. De evropæiske Magter, England og Holland, kunde naturligvis ikke heller se roligt paa Gennemførelsen af disse Planer. De kejserlige delte de to nævnte Magters Opfattelse. Karl Gustav maatte derfor gribe hurtig til. Hollænderne var han mindst bange for. De lignedes af den svenske Historieskriver ved Kragen hos Æsop, der saa, at Ørnen slog ned og bortførte et Lam, og saa efter det Eksempel slog ned paa en stor Vædder, men blev hængende med sine Kløer i dens Uld, saa Hyrden fangede den og bar den hjem til sine Børn. Fablen slutter med følgende Replik: »Børnene spørger, hvad det er for en Fugl, og Faderen svarer: »Selv kalder den sig en Ørn, men hvis I vil tro mig paa mit Ord, saa anser jeg den kun for en Krage«. Det skulde

dog ikke blive ham, som fløj afsted med Byttet, da han forsøgte sit store Kup. »Kragen« kom tidsnok, Hollænderne leverede Kong Karls Flaade Slaget i Øresund d. 29. Oktober 1658 (8. November efter ny Tidsregning) og undsatte København. Svenskerne, som hidtil havde ligget om København, drog sig nu tilbage til Valby Bakke, forberedte paa et Udfald fra København, og da dette udeblev, trak Kongen sig tilbage til Brønshøj og opbyggede der i Løbet af Efteraaret sin særdeles stærke Lejr, der næsten blev en hel Stad, hvor han kunde blive i Stilhed, efter at han havde afspærret alle Veje fra Sjælland ind til København.

Paa denne historiske Baggrund blev Lejren »Karlstad« i Brønshøj til.

Vort Kendskab til Lejren skyldes navnlig to Mænd, som begge var med Karl Gustav under hans Felttog i Danmark, den lige nævnte svenske Rigshistoriograf *Samuel Pufendorf* og Fæstningsingeniøren Grev *Erik Dahlbergh*.

Samuel Pufendorf, tysk-svensk Historiker, Filosof og Retslærd, var født 18. Januar 1632 i Sachsen og døde 5. November 1694 i Berlin. Karl d. XI. kaldte ham til Rigshistoriograf med den Hovedopgave at give en Fremstilling af Karl X. Gustavs korte, men urofyldte Regeringstid. Først efter hans Død udkom hans store Værk: *De rebus a Carlo Gustavo Sueciæ regis, gestis commentariorum libri septem*. Nürnberg 1696. Oversat paa Svensk af A. Hillmann, Stockholm 1913 fl.

Dette Arbejdes Værd forhøjes gennem Erik Dahlberghs i Kobber stukne ypperlige Tegninger til Karl X. Gustavs Feltslag og Krigsforetagender. Erik Jönsson Dahlbergh, Greve, var Kriger, Felt- og Fæstningsingeniør samt Arkitekt, født 10. Oktober 1625 i Stockholm og død 16. Januar 1703. Hans Stilling under Krigen med Danmark var Generalkvartermester-Løjtnant. Han formaaede

Karl X. til at foretage Toget over Belterne i Begyndelsen af 1658, var med, da Krigen med Danmark igen brød ud, tilraadede straks at storme København og lovede i Spidsen for de stormende med Heste og Vogne at køre over Grave og Volde. En Tid ledede han Belejringen af København og Kronborg samt anordnede Lejren ved Brønshøj. Han deltog ogsaa i den mislykkede Storm den 11. Februar 1659, som han dog forud havde fraraadet. Som Fæstningsingeniør var Dahlbergh langt forud for sin Tid, og ogsaa den danske Konge søgte engang forgæves at faa ham i sin Tjeneste.

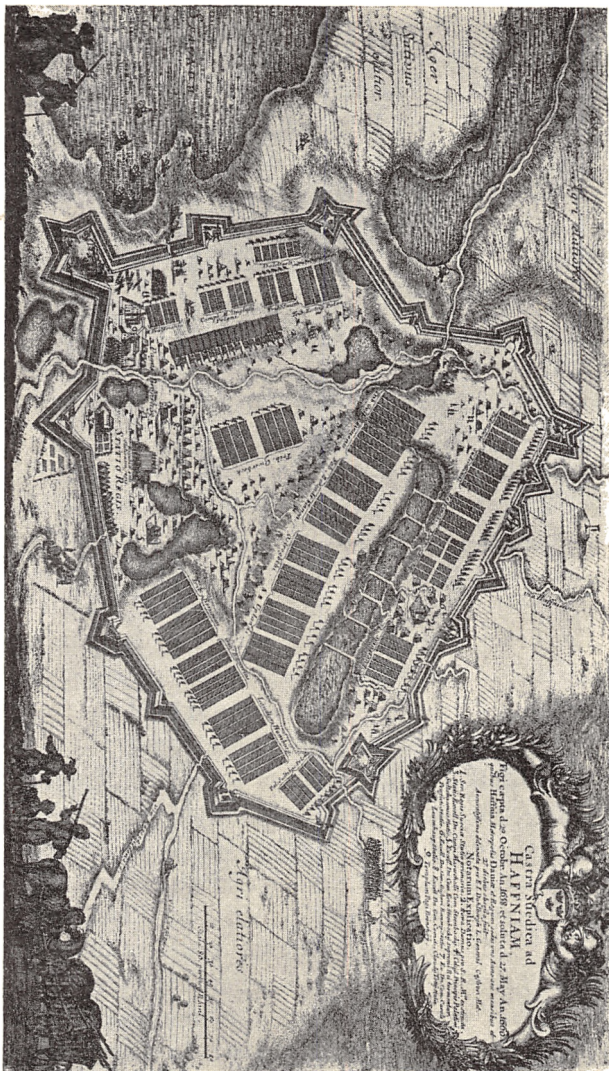
Dahlbergh var om Sommeren 1658 i København for at udspionere dens Fæstningsværker.

Herom fortæller Oberst Axel Liljefalk¹⁾ følgende:

Hen paa Sommeren var Ulrik Christian Gyldenløve i København, og aarvaagen som altid var han blandt de første, som vejrede det ny Uvejr, der trak op. Erik Dahlbergh, Carl Gustafs Fortrolige og kække, snilde Raadgiver, færdedes paa en mistænkelig Maade i København i de sidste Dage af Juli Maaned; Gyldenløve og Livregimentets Chef, Frederik Ahlefeldt, fattede Mistanke til den snu Svensker, og da man ikke turde krænke den haarde Sejrherre ved at vise en af hans fornemste Tjenere bort, opsøgte de ham og paastod, han skulde være deres Gæst; hver Dag gjorde de stor Middag for ham og drak med ham til langt ud paa Aftenen for at gøre ham uskadelig; men Dahlbergh holdt alligevel Hovedet klart nok til at forskaffe sig fuldstændige Planer og Tegninger af Københavns Befæstning. Natten mellem den 5te og 6te August drog han bort med Tegningerne paa Brystet, fulgt til Dørs af sine danske Venner, som drak det sidste Glas med ham udenfor Vesterport. Hverken Gyldenløve eller Frederik Ahlefeldt anede dog den Gang, at deres svenske

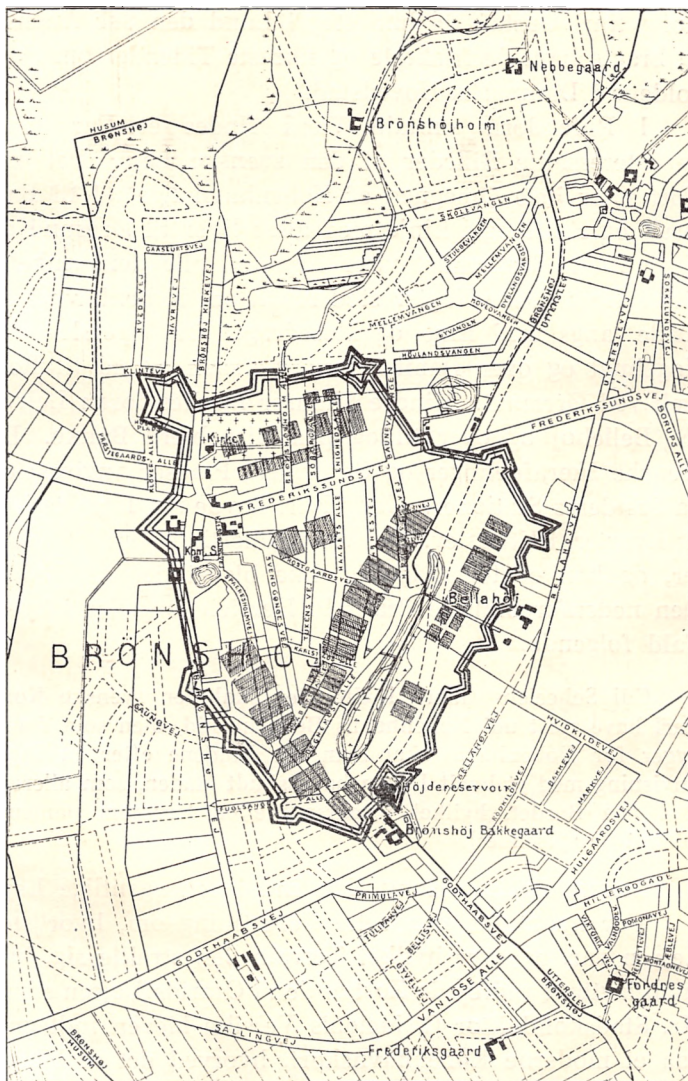
¹⁾ Mindeskrift i Anledning af 250 Aarsdagen for Stormen paa København 10—11 Februar 1659c. S. 76—77.

Den svenske Lejr i Brønshøj. Stik af Erik Dahlbergh.

Gæsteven pønsede paa Svig og i Korsør skulde møde sin kongelige Herre paa Erobringstog mod Danmark.

Paa Havnemolen i Korsør mødte Erik Dahlbergh

Den svenske Lejr.
Indtegnet paa et moderne Kort.

Kong Karl Gustaf, da han steg i Land den 8de August, og bragte ham de friskeste og sikreste Tidender om Forholdene i Danmarks Hovedstad.

I Pufendorfs omtalte Værk findes et Par store og interessante Billeder af den svenske Lejr. Det ene Kort viser hele Omegnen af København lige ud til Ballerup og Holte og i Linje med disse Byer til Øresund og Køge Bugt. Det andet viser Lejren i alle dens enkelte Dele. De svenske Vagter stod rundt om København i en Kæde langs med Eng- og Mosedraget fra Vigerslev ved Køgebugt og over Damhussøen, Lersøen og ud til Rosbæk ved Øresund. Mindre Skanser fandtes foran Lejren fra Bellehøj og over til og paa Bispebjerg Bakke. De svenske Hærafdelinger og Generalers Pladser angives; de kaldes deres Stationer. Kong Karl havde sin 1ste Station, sit Kvarter, i Utterslev. Det var imidlertid et uroligt Kvarter, og han er formodentlig ikke blevet der ret længe. Den nedenfor omtalte Præst P. Hersleb fortæller i hvert Fald følgende:

Udi Scheelens Gaard i Utterslev skal den svenske Kong Karl have spist udi Københavns Belejrings-tid, men som denne ligger for København, skal man fra Voldene efter en Piges Anvisning med et hvidt Lagen have skudt Maden, som allerede stod paa Bordet, hvilket forarsagede en terrorem panicum iblandt de spisende¹⁾.

Senere flyttede Kong Karl ind i den egentlige Lejr.

For nu at faa den rette Forestilling om, hvor stor Lejren var, og over hvilket Terrain den strakte sig, kan man iagttage vedføjede Kort af den i Omrids. Lejren er ved Hr. Stads-konduktør C. Meldals Velvilje bleven indtegnet paa et moderne Københavnskort, hvorved det er bleven muligt at bestemme, over hvilke Gader i det nuværende Vejnet Lejren spænder. Som det ses, har Lejren Form af

¹⁾ Valdemar Müller: Brønshøj By gennem 200 Aar. S. 57.

en uregelmæssig Trekant. Brønshøj Kirke ligger inde i Lejren i dennes nordlige Hjørne lige i Spidsen, og Degnemosen i hele sin Længde ligger langs Lejrens sydlige Side. Degnemosen paa Dahlberghs Kort er dobbelt saa lang som den nuværende Degnemose, men den Del, som er tilbage, har beholdt sin gamle Form, og dens Beliggenhed paa det nye Kort falder nøje sammen med Beliggenheden paa Dahlberghs Kort. Nogle andre Vandpytter paa Stedet er ganske forsvundne. Lejren omfattede store Dele baade af det gamle og af det nye Brønshøj. Lejrens største Udstrækning er paa den ene Led (fra Nord til Syd) 1100 Meter og paa den anden Led (fra Øst til Vest) 900 Meter.

Vil man kende Lejrens Omkreds, kan vi gøre en Tur omkring den. Vi foretager da følgende Vandring: Vi gaar ud fra Frederikssundsvej og gaar ad Kløver Allé til Holcks Plads og videre ad Hvedevej og Klintevej til Brønshøj Kirkevej, derfra norden om Kirkegaarden langs Højlandsvangens Forlængelse til Baunevangen, videre i sydøstlig Retning til Østsiden af den ny Bebyggelse ved Baunevangen og Frederikssundsvej og langs denne Vej til Bygrænsen mod Utterslev: derfra i sydøstlig Retning omtrent hen til Bellahøjvej ca. 250 m nord for »Bellahøj«, vesten om denne Gaard til Højdereservoiret og videre mellem dette og Brønshøj Bakkegaard til Bakkegaardsvej; derfra i nordvestlig Retning til Brønshøjvejs Skæring med Gaunøvej og sluttelig langs Brønshøjvej med et lille Sving udenom Brønshøjgaard tilbage til Udgangspunktet ved Frederikssundsvej.

Turen er omtrent en halv Mil lang.

Interessant er det at lægge Mærke til Beliggenheden af Lejrens sydlige Hjørnebastion eller Skanse. Den falder akkurat sammen med Højdereservoiret, som ligger paa Stedets højeste Punkt. Denne Tilfældighed ved Indtegningen paa det nye Kort godtgør aabenbart tilfulde, at Indtegningen er rigtig:

Gaderne, som ligger inde i Lejren, er følgende: En Del af Havrevej, en Del af Brønshøj Kirkevej, Brønshøjholms Allé, Søborg Allé, Enigheds Allé, en Strækning af Frederikssundsvej, Degnemose Allé, Nordre-Bivej, Solvej, Arnes Vej, Haabets Allé, Rostgaards Vej, Tuxens Vej, Svend Gønges Vej, Karlstads Allé, Bakkegaards Vej, et lille Stykke af Fuglsangs Allé, Sparresholms Vej, Næsbyholms Vej, Turebyholms Vej, Engelsholms Vej, en Del af Gaunø Vej og en Del af Brønshøj Vej. Beboerne paa alle disse Veje boer altsaa paa Karlstads gamle Grund.

Vesten for Kirken paa begge Sider af Vejen laa Karl Gustavs første Station, efter at han havde forladt Utterslev. Senere flyttede Kongen som nævnt ind i Lejren, helt ned til Lejrens sydligste Side paa Bakkekammen lige sønden for Degnemosen. Kongens 2det Kvarter findes mellem Backers Korps og Smaalændingerne. Inden for Lejren ses forskellige Vandhuller, saaledes et nær ved Vejen lige overfor Kirken og et andet længere borte paa samme Side af Vejen. Ved dette sidste Vandhul havde Rigstøjmester Grev Erik Stenbock sin Station. Et tredje Vandhul laa i den østre Side af Lejren og var ved en Bæk forbundet med Utterslev eller Søborg Mose.

Rundt i Lejren var de forskellige Soldaterafdelinger fordelt. I den sydlige Side og ved den sydlige Bred af Degnemosen laa Smaalændingerne, Helsingelændingerne og Folkene fra Sødermanland, og paa den modsatte, den nordlige Bred, laa Afdelingerne fra Upland, Østgotland og Afdelingen fra Finland. I Lejrens vestre Side laa nogle Afdelinger Polakker under Anførsel af General, Pfalsgrev Filip af Sulzbach og tillige Landgreven af Hessen-Homburg, Grev Gustav Banér o. fl. Dalkarlene og et Par andre Afdelinger Polakker laa i Lejren søstre Side fra Kirken ned mod Mosen. Livvagten (Prætorianerne) havde sin Station lige østen for Kirken, og Artilleriparken ses i den samme Side af Lejren imellem de sidstnævnte Afdelinger og Vejen

til København. Spredt over Lejren fandtes Kvarterer for de øvrige Feltherrer, saaledes for Feltmarschal Otto Stenbock, Generalmajor Grev Lewenhaupt, Generalmajor Grev Clas Tott, for blot at nævne de betydeligste.

Før Lejren blev indrettet, laa Feltmarschal Grev Otto Stenbock med sine Afdelinger i Valby, Grev Clas Tott ved Solbjerg og Ny Amager (Frederiksberg) og General Gustav Banér ude ved Lersøen.

Lejren var omgivet af stærkt befæstede Volde med Skanser og ophøjede Kanonstillinger. Voldene var forsynede med Palissader og spanske Ryttere. Der fandtes ogsaa et Par lukkede Skanser. Foran de forskellige Soldaterafdelinger var Fanerne opplantede; adskillige af disse Faner bærer de 3 Kroner (se Frisen). Skansearbejderne er meget smukt udførte. Arbejdet i Lejren og Travlheden i og udenom den fremgaar af, at Ryttere jager afsted i fuld Karrière, medens fuldt belæssede Vogne bringer Tilførsel. Soldaterafdelinger marcherer inde i og udenfor Lejren. Baade Husene og Teltene i Lejren er tydeligt gengivne, og op af Skorstenene staar tykke Røgsøjler, et Tegn paa, at man inden Døre gjorde sig Livet saa behageligt som muligt. Røgen hidrører dog ogsaa fra Kanonerne, som nogle Soldater er ved at affyre. Ved Kanonerne staar Konstablerne parate til at gøre Tjeneste, og paa Voldene og Skanserne ses de udstillede Vagtposter. Teltene er meget fine med Kapper omkring Hattens nederste Rand.

En Mængde Telte findes spredt omkring i hele Lejren og ikke saa faa rigtige Huse. Et Sted ser man endog en Bygning, som kunde ligne en Kirke og formodentlig ogsaa har været benyttet som saadan.

I Mosen østen for Lejren er en Del Ryttere i Færd med at ride Hestene ud i Vandet, medens andre er paa Vej til Vandet i fuldt Firspring, maaske for at svemme Hestene.

At der blev holdt Justits af Svenskekongen, kan maaske skønnes af, at der findes en Galge rejst lidt sønden for Lejren ved Vejen til København, og at en Mand hænger i den. Paa Vejen til Valby ses en større Rytterafdeling med Fane i Spidsen opstillet. Hestene er saa tydeligt tegnede, at de enkeltvis kan ses og skelnes fra hverandre. 8 Porte og Veje fører igennem Voldene til Lejrens Indre.

Paa Volde og Skanser er anbragt Kanoner. Karl

»Karl Gustavs Tjørne«. Fotograf.

Gustav Tjørne paa Brønshøj Bakke; som nu staar paa et Dige inde i nogle Haver mellem Sparresholms Vej og Karl Gustavs Allé, findes ogsaa indenfor Lejrens Grænser. Stedet, hvor Tjørnene staar, har vist været en Vej i Lejren langs med den Række Barakker, som fandtes i Lejrens vestre Side.

I Tidsskriftet »Museum«, 1896 har Raadstuearkivar Dr. O. Nielsen meddelt: »En københavnsk Borgers Dagbog« fra Svenskekrigen. Her fortælles følgende om Lejrens Udstyrelse:

»Den 1. Juni kvitterede de Svenske deres Leir for Kjøbenhavn i Brønshøj, som de haver haft inde udi 22 Maaneder og 7 Dage. Samme Leir var vidt begreben, større end Kjøbenhavns By. Derudi vare skjønne Værelser og Huse, som Kong Gustavus af Sverig og de andre Grever og Herrer samt høie og nedrige Oberster og Underofficerer holdt Hus. Udi mange Værelser var Gulvet lagt med Fliser, skjønne Stykker omkring Stuerne, desligeste udi deres Gemakker vare skønne Vinduer udi med Døre og Jærn-Kakkelovne og meget vel udstafferet. Var meget fast med Volde, Skanser, Rundeler, meget stærk befæstet: de havde dennem saa befæstet og forvart, ligesom de skulde besiddet og beboet dem udi 100 Aar. Alle Ryttere og Fodfolk havde deres Hytter og Værelser, somme i Jorden, og somme ovenpaa med deres Heste. Imidlertid de 4 Dage stod paa, de skulde gjøre Leiren ryddelig, var Borgerskabet udi Leiren og kjøbte Kvæg, Heste, Øxen, Stude, Faar, Lam, Høns, Gæs, hvad som de havde taget fra Bønderne udi deres Skatter, og for hvis Bønderne kunde været til dennem skyldige. . . . Den 5. Juni blev den svenske Leir ophrødt, saa hver Bonden og alle de, der bor i Sjælland, maatte bekomme deres eget igien, som de havde taget at bygge deres Leir op med, det være sig deres Huse og Gaarde, som var nederbrødt, baade Bænke, Jærn-Kakkelovne, Sengesteder, Sengeklæder, Ulden og Linned, Puder, Lagen, Skilderi med alt andet. Haver velbaarne Oberst Breda og velbaarne Jørgen Reedtz bekommet H. Maiestæts Befaling paa, hvis Bønderne kan bevise dennem tilhører, blev dennem strax leveret

Der er adskillige andre Ting angaaende Karl Gustavs Lejr, som det kunde have Interesse at undersøge, foruden hvad her er meddelt om Lejrens Beliggenhed og Udstrækning. Blandt andet kunde man ønske at vide, hvor længe Lejren bestod derude. Det maa være klart, at den i alle Henseender stærkt udbyggede Lejr har staaet i mange Aar, efter at Krigen var endt. Alene at sløjfe de mange Volde og Skanser og faa opfyldt Gravene maa have taget megen Tid. Det viser sig da ogsaa, at Lejren endnu var til over tyve Aar, efter at den var bleven forladt. I de gamle Tingbøger fra Sokkelund Herred for Aaret 1682 fortælles: I Februar 1682 væltede en Vogn, der kom fra Kø-

benhavn, i et Morads paa Landevejen. Kudsken kom under Vognen og blev dræbt. Ridefogden lod 4 Mand besigtige ham. Det hedder da, at de havde fundet ham paa Brønshøj Mark mellem Landevejen og Gærdet *inde i Lejren* næsegrus i Dyndet og Vognen væltet. Ogsaa fra en adskilligt senere Tid fortælles der om Lejrens Rester. Præsten i Brønshøj, Peder Hersleb, som var Præst paa Stedet fra 1744—68, omtaler saaledes Levninger af en mod København opkastet Skanse, hvor han havde fundet en Kanonkugle paa et Lsp. Det var 100 Aar efter Krigen.

St. Kongensgade Nr. 72. Fotografi.

FAMILIEN DE CONINCKS EJENDOMME I BREDGADE OG STORE KONGENSGADE.

Af FR. WEILBACH.

Anledningen til denne Undersøgelse var en Forespørgsel fra Hr. Xylograf *F. Hendriksen*, om jeg kunde bekræfte den almindelige Antagelse, at Harsdorff har bygget den Barnekowske Ejendom, St. Kongensgade Nr. 72, og i saa Fald oplyse, i hvilket Aar dette er sket.

At Harsdorff har bygget Huset, kan man læse mange Steder, og det betragtes altid som en fastslaaet Kendsgerning. Man har nemlig stolet paa Philip Weilbachs »Dansk Kunstnerlexikon«, hvor der allerede i 1ste Ud-

gave (1877) — efter at Handelsbankens og Landmandsbankens Ejendomme og Løveapotheket er omtalt — staar: »Endvidere er Nr. 72 i Store Kongensgade bygget af Harsdorff«. Leksikonets anerkendte Paalidelighed har gjort, at ingen har fundet det nødvendigt at undersøge Sagen nærmere. Men ved at efterse min Faders Samlinger i det kongelige Bibliothek fandt jeg som eneste Grundlag en saalydende Notits: »St. Kongensgade Nr. 72 skal efter Sigende være bygget af Harsdorff«. Nogen Kilde er der ikke anført: det synes at være en ganske løs Formodning af en eller anden Harsdorff-Beundrer. Man kunde tænke paa Høyen; men noget sikkert kan Høyen ikke have vidst; i saa Fald maatte han have nævnet Huset i Teksten til »Harsdorffs Værker«, som Selskabet for nordisk Kunst udgav i Aarene 1859—71. Det kan ogsaa tænkes, at Stadsarchitekt Fenger, hvis Onkel, Livkirurg Etatsraad Chr. Fenger, i en Aarrække ejede Huset, har udkastet denne Tanke. Ved Siden af den nævnte Notits ligger en anden Seddel, hvor der staar, at »Harsdorff byggede Holmens Kanal Nr. 247, nyt Nr. 36«; men her er anført en Kilde, nemlig Pastor Schapers haandskrevne Biografi af Harsdorff, som nu ogsaa findes i det kgl. Bibliothek. Naar Schaper, som var Harsdorffs Dattersøn, nævner dette uanselige Hus og ikke Huset i St. Kongensgade, har han naturligvis heller ikke kendt noget til, at det skulde være et Værk af Harsdorff. Jeg antager, at min Fader ved Udarbejdelsen har sammenblandet de to Notitser, og at han har villet skrive: Holmens Kanal Nr. 36 er bygget af Harsdorff; han skal efter Sigende ogsaa have bygget Nr. 72 i St. Kongensgade. Den Slags Unøjagtigheder kan let indløbe i et Værk, som er udarbejdet paa Grundlag af mange Tusinde smaa Notitser; *errare humanum est*. Det vil næppe med fuld Sikkerhed kunne oplyses, hvem Architekten er; men noget særlig Harsdorffsk synes der ikke at være ved Façaden, hvad jeg senere skal komme tilbage til.

Det andet Spørgsmaal, hvornaar Huset er bygget, kan derimod besvares med Sikkerhed ved Hjælp af Bygningsadministrationens Journaler, som findes i Rigsarkivet. Nr. 72 og Nabohuset Nr. 70 er opført af Etatsraad

St. Kongensgade Nr. 72. Parti fra Gaarden. Fotografi.

Frédéric de Coninck i Aarene 1797—98. Den 23. Juni 1797 er indført i Journalen: »Professor Meyn indsender til Approbation en Tegning af Etatsraad Deconnics Bygning i St. Kongensgade Nr. 209« (det gl. Matr. Nr.). Tegningen blev approberet 27. Juni; i Meyns medfølgende Skrivelse skildres Huset som »en paa alle Sider grundmuret Bygning 8 Fag 2 Etager høj med Kielder under

og Vinkeltag, 2de Side Huuse samme Højde og med Vinkeltag«. Beskrivelsen passer den Dag idag paa Nr. 72, som altsaa er opført i 1797. Nabohuset er opført det følgende Aar; under 29. Marts 1798 læser vi i samme Journal: »Professor Meyn indsender til Approbation en Tegning, hvorefter Etatsraad De Conick agter at lade opføre en nye Bygning paa sin Grund i St. Kongensgade Nr. 209«. Meyns hertil vedlagte Skrivelse er havnet i Raadstuearkivet, hvor den findes som Bilag til Magistratens Resolutions-Protokol. Her har Sagen været behandlet den 9. Marts. Meyn beskriver Huset saaledes: »en til alle Sider grundmuret Bygning, 4 Fag, 2 Etager høj med Kielder under og Vinkel-Tag, et Side-Huus 4 Fag med halv Tag og et Baghuus 5 Fag, samme Højde med Vinkel-Tag«. Man ser heraf, at Nr. 70 oprindeligt har haft samme Højde som Nr. 72, 2 Etager. Nu har Huset efter flere Ombygninger faaet 4 Etager. Men Grundens Bebyggelse er ellers paa begge Ejendomme endnu den samme som i Meyns Beskrivelse. At Tegningerne indsendes til Approbation af Peter Meyn, er en Følge af hans Stilling som Stadsbygmester. Der kan ikke deraf sluttes noget om, at han har været de Conincks Architect.

Til Nr. 72 hører en temmelig stor Have, vistnok den eneste større private Have i det gamle København »indenfor Voldene«. Den er opstaaet ved en Sammenlægning med en Have, som hørte til Ejendommen Nr. 45 i Bredgade, som ligeledes tilhørte de Coninck. Dette fremgaar af et Skøde, hvorved han i 1811, nogle Maaneder før sin Død, overdrog Nr. 72 i St. Kongensgade til sin Søn, Marineløjtnant Louis de Coninck. I Skødet, som findes i Brevskriverkontoret i Hestemøllestræde, beskrives Ejendommen saaledes: »Matr. Nr. 250, forhen 209 D, St. Annæ Øster Kvarter, hvilken Gaards Bygninger alle af mig er bekostede nye opførte, og hvis Grund, med den dertil fra Gaarden Nr. 186 i Nor-

gesgade nu henlagte Haugeplads, strækker sig i Længde og Bredde saaledes, som det af Stadskonduktøren under 10. Februar d. A. derover forfattede Maalebrev udviser og forklarer. Bygningerne er i Stadsens Brandkasse for Tiden forsikrede for 28000 Rd. Datum Kiøbenhavn 30. April 1811.«

Begge Ejendommene i St. Kongensgade er, saa vel som Nr. 45 i Bredgade, Parceller af den store Grund (gl. Matr. Nr. 209), som hørte til »det Laurvigske Hotel« paa Hjørnet af Dronningens Tvergade og Bredgade, nu Moltkes Palæ. Efter at Admiral Grev Christian Conrad Daneskjold Laurvig var død (9. April 1783), var Fr. de Coninck kommen i Besiddelse af denne store Ejendom, først sammen med Niels Lunde Reiersen (Skøde af 4. April 1783), senere alene (Skøde af 17. Novbr. 1788). Palæet solgte de Coninck 17. Juli 1794 til Enkedronning Juliane Marie, som var bleven husvild efter Christiansborgs Brand. Men allerede forinden havde han paabejndt en Udstykning og indrettet sig en Bolig i nuværende Nr. 45 i Bredgade. Inden vi gør nærmere Rede for denne Udstykning, vil det dog være paa sin Plads i Korthed at omtale Ejendommens ældre Historie.

Hjørnegrunden, hvor Palæet ligger, havde hans høje Excellence Grev Ulrik Frederik Gyldenløve købt, efter at han i Aaret 1700 havde solgt sit store Palæ paa Kongens Nytorv til Enkedronning Charlotte Amalie, som gav det Navnet Charlottenborg. Det mindre Palæ, som han byggede paa den nye Grund, er i det væsentlige det samme, som staar endnu. Dog var Façaden i en noget simplere Stil, som det kan ses af et broderet Københavns-Prospekt fra 1702, som opbevares paa Rosenborg (afbildet i Carl Bruuns »Kjøbenhavn«, II, S. 420). Der var, ligesom nu, Pilastre paa Bygningens Midtparti mod Bredgade, men de morsomme Vinduesindramninger med Elefanthoveder og Balustraden foroven med de fire Sta-

tuer er kommet til i hans Eftermands Tid. Sønnen, Grev Ferdinand Anton Danneskjold Laurvig, ombyggede nemlig Palæet¹⁾ og udvidede tillige Ejendommen ved forskellige Køb og Mageskifter i 1711, 1714, 1716 og 1717. Den største Udvidelse skete i 1716, da Greven ved et Mageskifte erhvervede den kongelige Pomeranshave, som strakte sig fra Bredgade til St. Kongensgade, mod Nord begrænset af den senere Frederiks Kirkeplads. Langs Dronningens Tværgade strakte Grevens Ejendom sig indtil nuværende Nr. 8 incl. Desuden ejede han i Store Kongensgade den store Ejendom, som nu har Nr. 68; men denne er altid bleven behandlet som en særlig Ejendom, og den fik ved Matrikuleringen i 1756 sit eget Nummer (237, nyt Nr. 248). Han opførte her den Bygning, som er afbildet i *Hafnia hodierna* Tab. 66, »det Laurvigske Jernmagasin«, hvor han havde Oplag af Ovne fra sine Jernværker i Norge. Huset staar endnu, men er ombygget og forhøjet.

Palæet maa imidlertid have været for lille til Grevens Husførelse; han bebyggede efterhaanden hele Grunden langs med Bredgade. Først opførtes en 72 Alen lang Fløj i to Etager, som for neden indeholdt Køkken, Bryggers og Stalde, og i 1729—30 blev Fløjen fortsat med en kuppeldækket Pavillon og derefter en Bygning af samme Længde og Udseende som den først byggede Fløj, saa at Kuppelbygningen dannede Midterpartiet. Begge Sidefløjene fik nu tre Etagers Højde. Bygningens enorme Længde falder især i Øjnene, naar man betragter Prospektet i »Danske Vitruvius«, I, Tab. 47. I »*Hafnia hodierna*« har man paa Tab. 22 det samme Prospekt i mindre Maalestok og desuden paa Tab. 62 et Standrids af den midterste Del af Façaden. Her er for øvrigt den

¹⁾ Ombygningen skete, efter hvad Fr. Schiøtt meddeler i »Architekten«, IX, S. 282, under Ledelse af Overlandbygmester J. C. Krieger.

Mærkelighed, at Kuplen har en ganske anden Form end paa Prospektet.

Den hele Ejendom, saa vel som Jernmagasinet i St. Kongensgade, gik 1755 i Arv til Grev Ferdinand Antons ældste Søn Frederik Ludvig ifølge en af Kongen approberet »Forening« (Overenskomst) med Broderen Christian Conrad. Efter Fr. L. Danneskjold Laurvigs Død i 1762 staar Enken Anna Joachimina v. Ahlefeldt en kort Tid opført som Ejer (i Skøderegisteret i Brevskriverkontoret). Men 20. Juni 1763 fik Grev Christian Conrad Skøde paa begge Ejendomme. Efter hans Død i 1783 maa der have været en langvarig Skiftebehandling. Først i 1789 blev Jernmagasinet tilskødet den bekendte Handelsmand Agent Johan Ludvig Frederik Zinn. Denne Ejendoms senere Historie skal jeg ikke komme ind paa her. Enhver, som ønsker Oplysning om de senere Ejere, kan finde den i Registeret i Brevskriverkontoret.

Fr. de Coninck var altsaa fra 1788 Eneejer af den store Ejendom, som laa under Matr. Nr. 209. Som den dygtige Forretningsmand han var, har han rimeligvis allerede ved Købet haft Øje for de Muligheder, der laa i en Udstykning af den mægtig store Grund. Den første Deling fandt Sted i Begyndelsen af Aaret 1792. I Magistrats Resolutionsprotokol læser man under 30. Januar: »Hr. Etatsraad Friedr. de Coninck melder, at hans iboende Gaard, det forrige grevelig Laurvigske Hotel, beliggende paa Hjørnet af Dronningens og Norges Gade under Nr. 209 i St. Annæ Øster Kvarter, har han saaledes ladet afdele og indrette, at der af den lange Sidebygning er bleven 2de nye fra Hovedgaarden ganske særskilte Bygninger, og derefter ladet Hoved-Gaarden betegne med Litr. A og de 2de nye Bygninger med Litr. B og C«. Fr. de Coninck tog selv Bolig i den nordlige Del (209 C., nyt Nr. 186, Gade-Nr. 45), som omfatter hele Fløjen mellem Midtpavillonen og Frederikspladsen. I Nr.

209 B (nyt Nr. 187, Gade-Nr. 43) fik hans Broder, Agent Jean de Coninck Bolig¹). Hertil hørte Midterpartiet og den største Del af den sydlige Fløj. En mindre Del blev ved at høre til Palæet, som man endnu kan se, og solgtes med dette til Juliane Marie. Midtpavillonen med sine 3 Fag er endnu kendelig som en Del af Nr. 43; men begge Ejendomme er ellers stærkt ombyggede.

Udstykningen og Fr. de Conincks Henflytning til Nr. 45 staa altsaa ikke i Forbindelse med Slotsbranden og Juliane Maries Bolignød. Allerede i 1792 beboede de Coninck den nye Lejlighed, som det fremgaar af følgende Tilførsel i Magistratens Resolutionsprotokol under 14. Novbr.: »Etatsraad Fr. de Coninck sender Fortegnelse over Antallet af de Personer, som opholder sig i hans til den spanske Minister bortlejede Gaard«.

Under de nye Forhold boede de Coninck alligevel meget herskabeligt. Façaden til Bredgade var 72 Alen lang, og Grunden gik helt over til St. Kongensgade. Først 5 Aar efter skete der en Forandring heri, da de to nye Bygninger blev opført her i 1797—98. Nu maatte der foretages en ny Udstykning; Parcellerne fik Numrene 209 D og E; men de blev ikke solgt. Anledningen til Opførelsen af de to Huse var vistnok den, at de ældste Sønner nu var voksne og skulde sætte Bo. Efter Fr. de Conincks Død (4. Septbr. 1811) blev Nr. 45 i Bredgade tilskødet den ældste Søn, Grosserer Louis Charles Frédéric de Coninck, og Nr. 70 i St. Kongensgade blev udlagt til en Datter, Frøken Cecilie Caroline de Coninck. Begge Skøder er af 24. August 1812. Nr. 43 i Bredgade havde han allerede i 1810 tilskødet Sønnen Jean, og den yngste Søn Louis havde 20. Maj 1811 faaet Skøde paa Nr. 72 i St. Kongensgade. Denne solgte 28. Febr. 1814

¹) Fr. Schiøtt paa det foran citerede Sted. Af Skøderregistret ses, at Nr. 43 den 29. Jan. 1810 blev tilskødet en Søn af Fr. de Coninck, Grosserer Jean de Coninck.

Huset til en anden Marineløjtnant, Joh. Chr. Fr. Hedemann, som ved den Lejlighed skal være optraadt mindre nobelt overfor sin Kammerat (Brickas Lexikon, Louis de Conincks Biografi). Den 26. Juni 1815 blev Lægen, Professor, senere Etatsraad Christian Fenger Ejer af Huset og beboede det i en lang Aarrække. Efter hans Død blev det 22. Februar 1849 tilskødet hans Datter, Enkefru Barnekow, i hvis Families Eje Gaarden endnu er.

Undersøgelsen har ført os tilbage til Ejendommene i St. Kongensgade, hvor vi i Begyndelsen af denne Artikel kom til det negative Resultat, at det ikke ad aktmæssig Vej kan paavises, hvem Architekten er. En nøjere Betragtning af Façaden vil dog muligvis bringe os paa Sporet. At Stilen ikke ligner Harsdorffs, vil man snart blive klar over. Harsdorff smykker som bekendt sine Bygninger, ogsaa de private, med Pilastre; større Huse, som Erichsens Palæ, med Søjler. Pilastre finder vi paa hans eget Hus paa Kongens Nytorv og paa Løveapoteket; og det er ikke blot paa pudsede Façader, at Pilastre anvendes; ogsaa Peschiers Gaard (Landmandsbanken), som er bygget af røde Sten ligesom Husene i St. Kongensgade, har Pilastre og søjlebaarne Portaler. Façaden af Nr. 72 er ganske blottet for den Charme, som der plejer at være over Harsdorffs Façader; Indtrykket er nobelt, men tillige strengt og alvorligt. Architektonisk Udsmykning er der saa godt som intet af; nogle simple Profileringer og nogle smaa Tandsnit under Portens Overligger, det er det hele. Der er en bevidst Stræben efter at naa en fornem Virkning ved at forsmå alle iøjnefaldende Prydelser. Nu var der paa denne Tid en fremmed Architekt i Virksomhed i København, hvis Særkende netop er den knappe og strenge Form. Det var en fransk Emigrant, Joseph Jacques Ramée, som i 1794 havde slaaet sig ned i Hamburg, hvor han bl. a. byggede Börsenhalle. Han fik ogsaa Forbindelse med de store Handelsher-

rer i København, som jo for en stor Del var Udlændinge, og byggede navnlig flere store Landsteder i Københavns Omegn. For Constantin Bruun opførte han Sophienholm ved Frederiksdal og for Erich Erichsen Hellerupgaard; sandsynligvis maa man ogsaa tilskrive ham Øregaard i Hellerup, som viser megen Lighed med Hellerupgaard og har Interesse derved, at det er mindre ombygget end Ramées andre Villaer. Ogsaa for Fr. de Coninck har Ramée bygget, da han ude paa sin Ejendom Dronninggaard opførte et Landsted til sin ældste Søn Frederik¹). Det fik Navnet Frederikslund og ligger smukt mellem Furesø og Vejle Sø. Alle disse Landsteder er i det ydre næsten ganske blottede for Ornamentik; kun de enkleste Midler er anvendt, og den tilsigtede Virkning opnaas næsten udelukkende ved de velberegnedes Forhold mellem Bygningens enkelte Dele. Alligevel ser de tiltalende ud med deres store hvidkalkede Murflader, paa een Gang fornemt herregaardsagtigt og dog med et vist borgerligt Præg. Man stræber efter en nobel og diskret Virkning og skyer alle overflødige Prydelser. Hensigten med denne Simpelhed var aldeles ikke at spare Bygherren for Udgifter; tværtimod, det gjaldt, ligesom i vor nyeste »glimrende Handelsperiode«, om at bygge dyrt, uden at det stak Godtfolk i Øjnene; mest ofrede man paa den indre Udstyrelse og Møblementet. I August Hennings Breve fra 1802 findes en Udtalelse, som tydelig afspejler Opfattelsen i disse Kredse. Han skriver: »Ramée ist jetzt hier (i København) und meubliert verschiedene Häuser, unter anderen auch bei Schimmelmann und Erichsen. Es ist unglaublich theuer und daher gesucht«²).

¹) Chr. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800, II, S. 136. Om Dronninggaard og Frederikslund se Ejler Nystrøm: Søllerød Sogn, S. 200 ff.

²) Velvillig Meddelelse af Hr. Overretssagfører Paul Hennings, i hvis Eje Aug. Hennings Breve er. En Afskrift findes i C. Bruuns Collec-

Da Ramée har bygget Frederikslund for Fr. de Coninck, ligger det jo nær at antage, at han ogsaa var hans Architect, da de to Huse i St. Kongensgade blev opført, især da en Analyse af Façaderne peger i samme Retning. Et ganske afgørende Bevis kan ikke føres; der var jo ogsaa andre Architekter paa den Tid end Harsdorff og Ramée, og flere af dem havde i Jardins Skole tilegnet sig, hvad man kaldte en »ædel Simplicitet«; men saa vidt man kender deres Værker, er der ingen, som arbejder med saa simple architektoniske Midler som Ramée. Saa meget er vist, at skal der vælges mellem Harsdorff og Ramée, maa Afgørelsen falde ud til Fordel for den sidste.

Efterskrift. Ifølge Københavns Vejviser skal Fr. de Coninck 1793—1801 have boet i Matr. Nr. 207 (nu 191), hvilket vilde være Gade Nr. 31 i Bredgade. Dersom dette er rigtigt, og der ikke foreligger en Forveksling med Matr. Nr. 209, maa man antage, at Fr. de Coninck i disse Aar har udlejet Nr. 43 og 45 i Bredgade, eller at de har været optagne af Forretningens Kontorer og Lagre. Først i 1802 opføres Fr. de Coninck som boende i 209 C. D., altsaa i Nr. 45 i Bredgade og Nr. 72 i St. Kongensgade. Samstedts boede Agent Jean de Coninck. Kontorerne var i Bredgade, men det er muligt, at Fr. de Coninck havde Privatbolig i St. Kongensgade. Agent Jean de Coninck døde 1807. I dette og de følgende Aar nævnes foruden Etatsraad Fr. de Coninck som Beboere af 209 C. D. hollandsk Handels-Commissair L. K. T. de C., batavisk Handels-Commissair Carl Fr. de C. og Marineløjtnant Louis de C., af hvilke de to sidste var Fr. de Conincks Sønner.

tanea III i Raadstuearkivet. Fra Aug. Hennings Breve stammer det meste af, hvad man ved om Ramée. Fr. de Coninck har efterladt en paa fransk skreven Selvbiografi, hvoraf Hr. Paul Hennings har meddelt en Oversættelse i Personalhist. Tidsskr. 3. Række III; men den indeholder ingen Oplysninger om de af ham opførte Bygninger. Slægtens Stamtavle har Hr. Hennings meddelt i »Personalhistoriske Samlinger« I.

LIDT OM KJØBENHAVNS BRØNDE I ÆLDRE TID.

Af K. C. ROCKSTROH.

I det ældste Kjøbenhavn, den Del af Byen, der ligger omkring Vestergade, Nørregade og Købmagergade, har man oprindeligt søgt godt Drikkevand ved i Gaardene at grave igennem Opfyldning, Jordlag og Moræneleret ned til Sandlaget, »Sandblokken«¹⁾, der i vekslende Højde over Havfladen strækker sig under hele Byen. Efterhaanden som Byen voksede, kom man ind paa at lede Overfladevand ind gennem Render fra de nære Søer, Sortedamssø og Peblingsø, navnlig til de nordøstlige Dele af Byen, og senere trak man Vandet til fra Damhussøen og Emdrupsø m. fl. Men endnu langt ind i det 18. Aarhundrede fik store Dele af Byen det bedste Drikkevand fra nyere og ældre Brønde i Gaardene.

At de gravede Brønde har bevaret deres Betydning og ydet godt og som oftest rigeligt Drikkevand langt op i den nyere Tid er gaaet i Glemme, og selv ældre Forfattere synes nærmest at have fæstet Blikket ved det indlede Overfladevand (Vandkompagnierne) og at se næsten ganske bort fra Brøndene. Saaledes Pontoppidan²⁾, der 1760 siger, at i den ældre Tid fik man Vandet fra Brønde,

¹⁾ Se Rosenkjær: Det underjord. København (Kbh. 1906) S. 9 f., 12, 17, 26, 35, 42, 48, 64 ff.

²⁾ Origines Hafnienses S. 345 ff.

»som i den nedrige og jevne Grund letteligen kunde naaes, og vare midt i forrige Seculo 500 private foruden 12 offentlige«. Og saa var Forholdet i Virkeligheden dette, at i Pontoppidans egen Tid var der endnu paa det nærmeste 500 private Brønde med godt Drikkevand. Ligeledes tager Pontoppidan fejl, naar han skriver, at Grunden i Almindelighed var nedrig og jevn, thi, som det senere vil ses, maatte der mange Steder graves dybt efter Vand. Nyerup¹⁾ skriver: »Desuden var der i gamle Dage adskillige Brønde i Byen, som siden tildels ved ikke at bruges ere forfaldne og fordærvede.«

Carl Bruun²⁾ siger om Tiden omkring 1760, at man klagede over det udefra kommende Vand, men »Vandet i Byens Brønde, hvoraf der var over 500, var i Reglen ikke bedre«. O. Nielsen³⁾ omtaler nærmest kun det indledede Vand.

Man skulde dog mene, at Tanken om en Belejring af Byen i det 17. og 18. Aarhundrede maatte føre mangen en af Indbyggerne til det nærliggende Spørgsmaal: Hvor skal Byen faa Drikkevand fra? Fjenden vilde strax lukke af for Vandet fra Damhussø, Emdrupsø o. l., og Sortedamssø og Peblingesø kunde Fjenden lettelig tømme, enten gennem det gamle Afløb til Øresund eller ved Gennemstikning af Dæmningen mellem Peblingesø og St. Jørgenssø, hvis Niveauforskel i det 18. Aarhundrede var 8 Fod. Sidstnævnte Sø kunde vel ikke helt tømmes ud, da dens Bund laa meget lavt, men dens Vand var brakt dengang og ikke brugelig til Drikkevand.

Det var Overvejelser af denne Art, der 1769 bragte Guvernøren i Kjøbenhavn, Generalløjtnant Ahlefeldt⁴⁾,

1) Beskrivelse over Kjøbenhavn. (Kbh. 1800). S. 105 f., 481 ff.

2) Kjøbenhavn III. S. 201.

3) Kjøbenhavns Hist. og Beskr. VI S. 377 f.

4) Conrad Vilhelm Greve Ahlefeldt, 1708—1791, Overkrigssekretær m. m.

og Ingeniørgeneralen de Feignet¹⁾ til at undersøge Forholdene og foreslaa Midler og Udveje til ved en mulig Belejring at søge at sikre Raadigheden over Sortedamssøs og Peblingsøs Vandmængder ved Anlæg af Værker ved den østre Ende af førstnævnte Sø samt ved Ladegaarden og samtidig til at lade foretage en nøje Undersøgelse af Byens Brønde. Til Grundlag for det Hele lagde de et omhyggeligt Nivellement af Byen, Fæstningsværkerne og Terrænet udenfor Voldene. Som Resultatet af Brøndsynet vedlagde de deres Indstilling²⁾ til Kongen en i Enkelt-heder gaaende Oversigt over Antallet af Brønde i de forskellige Bykvarterer og Gader samt Brøndenes Dybde, Vandstandshøjden og Vandets Beskaffenhed. Fra denne Oversigt hidsættes det efterfølgende.

V e s t e r K v a r t e r. Denne gamle Bydel, til begge Sider af Kattesundet og Hestemøllestræde, var paafaldende fattig paa Brønde, idet der kun fandtes 15, hvoraf kun de 10 med godt Vand. Blandt disse var den »store publique Brønd« paa Nytorv med 4 Opstandere. Det er muligt, at Omreguleringen af Gader og Grunde efter den store Brand 1728 har medført, at et Antal gamle Brønde er bleven fyldt efter og erstattet med tilledet Vand. Brøndene i dette Kvarter er af Middeldybde, mellem 20 og 40 Fod, og Vanddybden er gennemgaaende omtrent Halvdelen af Brøndens Dybde. Den store Brønd paa Nytorv var 40 Fod dyb og havde en Vanddybde af ikke mindre end 32 Fod.

N ø r r e K v a r t e r, omkring Studiestræde og St. Pederstræde, havde 83 Brønde, hvoraf 77 med godt Vand. Tildels som Følge af, at dette Kvarter er højtliggende, var Brøndene gennemgaaende meget dybe, 30—50 Fod, og

¹⁾ Joseph Carl Julien de Feignet, 1699—1771, Generalløjtnant; oprindelig østrigsk Officer.

²⁾ Hærens Arkiv, Generalstabens Aflevering Løbe Nr. 26: Raisonnement über der (!) Verstärkung der Festung Copenhagen.

Vanddybden gennemsnitlig en Trediedel af Brøndens Dybde. Nogle Brønde her var særlig dybe, op imod 60 Fod, og havde tilsvarende meget betydelige Vanddybder, 30 Fod eller mere; de hørte muligvis til Bryggergaarde, der jo behøvede meget Vand. Særlig Studiestræde, St. Pederstræde, Larsbjørnstræde og Larslejstræde var overordentlig rigelig forsynede med Brønde.

Øster Kvarter, mellem Lille Kongensgade og Holmens Kanal, havde kun 31 Brønde, hvoraf 18 med godt Vand. Da Kvarteret er lavtliggende, var Brøndene kun 15—25 Fod dybe, men Vandet stod forholdsvis højt i dem.

Strand Kvarter havde kun 2 Brønde; den ene hos »Mons. Lassen, Klejnsmed i Hissingers- (Hysken-) stræde«; den anden i Læderstræde, »en offentlig Brønd paa Gaden«, som dog ikke blev vedligeholdt.

Snarens Kvarter havde 5 Brønde, hvoraf de 3 i Badstuestræde; alle med godt Vand og lave.

Klædebo Kvarter havde 81 Brønde, de 77 med godt Vand. Særlig vel forsynet var Pederhvitfeldtsstræde, Fiolstræde, Skindergade og Skidenstræde (Krystalgade). Brøndenes Dybde her varierede forbausende lidt og var almindelig 25—30 Fod, og Vandstanden i dem var ligesaa konstant, som den var lav, nemlig omkring 2 Fod. Tilstømningen af Vand maa alligevel antages at have været saa rigelig, at man ikke har anset det nødvendigt at grave dybere. Hvis man tør forudsætte, at »Gadehøjden«, d. v. s. Jordoverfladens almindelige Højde, i dette Kvarter var omtrent den samme som nu, synes Vandstanden i Sandblokken at have ligget forholdsvis dybt i Sammenligning med nu, idet Rosenkjær¹⁾ oplyser, at Vandstanden her er omkring + 8.0 Fod. Det skal iøvrigt bemærkes, at Rosenkjærs højst interessante Under-

¹⁾ Anf. Skr. S. 64.

søgelser paa flere Punkter bekræftes af Undersøgelserne 1769.

F r i m a n d s K v a r t e r havde 18 Brønde, navnlig i Klosterstræde og en Del af Skindergade; de 16 med godt Vand. Brønddybden er omtrent som i Klædebo Kvarter, men Vandstanden er noget højere.

K ø b m a g e r K v a r t e r havde 37 Brønde, navnlig i Gammelmønt, St. Grønnegade og Peder Madsensgang; de 34 med godt Vand. Ogsaa i dette Kvarter er Dybden mærkelig ens, omkring 20 Fod, og kun enkelte Steder op til 30 og med tilsvarende større Vanddybde. Trods Brøndenes relativt ringe Dybde er der almindeligt 5—10 Fod Vand i dem, saa at Vandet i Sandblokken har staaet væsentlig højere her end i Klædebo Kvarter.

R o s e n b o r g K v a r t e r har 76 Brønde, de 68 med godt Vand. Rigelig forsynet er navnlig Landemærket, Vognmagergade og Aabenraa. Som det var at vente efter Kvarterets forholdsvis høje Beliggenhed, er Brønddybden gennemgaaende betydelig, fra 25 til 40 Fod; en enkelt i Landemærket endog 58 Fod, men ogsaa med 26 Fod Vand. Gennemgaaende er ogsaa Vanddybden betydelig, nemlig som oftest Fjerdedelen til Halvdelen af Brøndens Dybde. Interessant er det at bemærke, at af de to Brønde, der fandtes i Pustervig, dette gamle Vandhul, som i Aarhundredernes Løb var bleven opfyldt med Affald, har den ene »stinkende«, den anden godt Vand. Forklaringen ligger formentlig i, at den stinkende kun er 18 Fod dyb (dog $7\frac{1}{2}$ Fod Vand), medens den anden, i Naboejendommen, er 36 Fod dyb (12 Fod Vand). Den første er kun ført gennem Opfyldningen ned til Moræneleret og faar Overfladevand, medens den anden er hugget gennem begge Lag dybt ned i Sandblokken.

St. Annæ Vester- og Øster Kvarter var jo forholdsvis ny Bydele, men var alligevel rigelig forsynet med Brønde, særlig i Borgergade og Adelgade.

Vestre havde ikke mindre end 107, de 93 med godt Vand. Brønddybden er gennemgaaende meget ringe, 10—15 Fod, dog enkelte 35—45 Fod; men alligevel er der betydelig Vandstand i dem — som oftest op til Midten af Brønden. Da der gennemgaaende næppe er foregaaet større Opfyldninger i dette Kvarter, hvor efter Rosenkjær Højden over Havet er omkring 14 Fod og Moræneleret ligger 6—9 Fod lavere, har man her ikke behøvet at søge ned til Sandblokken for at faa brugeligt Drikkevand.

Østre havde kun 16 Brønde, alle med godt Vand og hovedsagelig i St. Kongensgade. Da Brønddybden kun er 8—14 Fod og Vanddybden omtrent det halve, er man her sluppen særlig let til Drikkevand.

Christianshavn havde 45 Brønde, navnlig i Sofiegade og St. Torvegade; de 39 med godt Vand. Som det var at vente, er Brøndene lave, kun 10—20 Fod, men alle har rigelig med Vand.

Alt ialt fandtes der i København (med Christianshavn) dengang endnu 506 Brønde, hvoraf 455 med godt Vand; de 51 med daarligt Vand m. m. mentes dog ved Oprensning og Istandsættelse at kunne blive brugelige. Da man samtidig regnede med et Antal af 3581 »Huse eller Gaarde« i Byen, har der altsaa været en Brønd for hver 7 Boliger. Men Brøndene var jo fordelt meget ujævnt over Byen, og navnlig den centrale Del, omkring Købmagergade, Højbroplads, Amagertorv og Vimmelskaftet, var næsten ganske blottet for Brønde, skønt der i meget gammel Tid synes at have været ret rigeligt med Brønde heromkring.

Der siges ikke noget direkte i Beretningen om, hvorledes man drog Vandet op af Brøndene, udover at der af og til gores en Bemærkning om Vandposte. Det er dog rimeligst at antage, at i ethvert Fald de meget dybe Brønde har haft Vinde med en eller to Spande.

Af særlige Bemærkninger skal nævnes, at enkelte Brønde, selv langt op i Byen, havde Brakvand; nogle havde »mudret« eller »stinkende« Vand; en er ganske forfalden og fyldt med Menneske- og Hestemøg; et Sted staar Brønden »under Trappen«; en er »en stinkende Sump«; et Sted er Vandet daarligt, fordi Brønden findes i Hestestalden. Ikke ganske faa Brønde har 2 Vandposte, og adskillige Steder er to Ejendomme fælles om en Brønd.

En Udtalelse i Rosenkjærs nævnte Arbejde¹⁾ om en muret Hvælving, som man afdækkede ved Udgravningen af Grunden til Polyteknisk Lærestanstalt ved Sølvgade, foranlediger til en særlig Bemærkning. Hvælvingen var indvendig af almindelig Mandshøjde, og dens Bund laa paa Findestedet i Højden 13.3 Fod. Rosenkjær mener, at den kan være bygget af Christian den Fjerde, da han havde anlagt Rosenborg, for at føre Vand fra Sortedamssø til Slotsgraven. R. er dog en alt for skarpsindig Iagttagelse til ikke at se Vanskelighederne ved at faa dette til at passe med de stedlige Forhold, navnlig da Vandet (Grundvandet) i Slotsgraven staar saa højt, at det snarere vilde løbe fra Graven ind i Hvælvingen, og han bemærker udtrykkelig, at der ikke fandtes Spor af Slam i denne sidste.

Hvælvingen har da vistnok ogsaa haft en ganske anden Bestemmelse. Medens Karl Gustav belejrede København, berettede den svenske Toldforvalter i Helsingør Peter Bergman den 26. November 1658 fra Malmø til Kongen²⁾, at han har haft Besøg af en tidligere dansk Student

¹⁾ S. 62 f.

²⁾ Svenske Rigsarkiv. Breve til Karl X Gustav; Bergman.

ved Navn Jacob Hasebart, som nu tilligemed flere andre Danske holdes fangen i Malmø. Denne Student, der angav sig at være Sønesøn af Christian den Fjerdes Livmedikus Dr. Jacob Hasebart¹⁾, havde tidligere ofte været Haandlanger, Spion, for den svenske Resident i Kjøbenhavn, den bekendte Jacob Durell, og bragt denne mange, paalidelige Efterretninger om danske Forhold i disse skæbnesvangre Aar.

Efter at have betinget sig en stor Belønning rykkede Studenten ud med, at han kendte en hemmelig Gang ved Kjøbenhavn, ad hvilken man skjult kunde trænge ind i Fæstningen. Denne Gang gik fra »Vandkonsten i Kongens Trægaard« under Volden »ved Nørreport« ud til en Bygning, et Laboratorium, hvor Christian den Fjerde sammen med sin Livmedikus, der tillige havde været en berømt Kemiker, »laborerede« paa at lave Guld. Efter mange resultatløse Udgifter skulde Laboratoriet være bleven nedlagt 1631, og 1646, da Kjøbenhavns Befæstning udvidedes med en ny Vold udenom hele dette Kvarter, var Fæstningsvolden bleven ført hen over den hemmelige Gang. 1648, ved Christian den Fjerdes Begravelse, havde Studenten været inde i Gangen, der var fuldstændig bevaret, og fulgt den ud til Laboratoriet, der nu var bleven dækket over med løs Muld. Paa det Sted, hvor Gangen laa under Voldgraven, havde denne kun en Alen Vand, og da Grunden bestod af Sand, maatte man ved nogle Ti-

¹⁾ Ifølge Kjøbenhavns Universitets Matrikel. I. S. 201 blev Jacobus Hasebardus, gymn. Othon. alumnus, 1646 indskrevet ved Universitetet. 1658 har han altsaa været omkring 30 Aar gammel, og da han ikke er naaet længere end til »Student«, har han vel i alle Henseender været en daarlig Karl. En af Livmedikus Jac. Hasebards Søner, Biskop Wichmand Hasebard, havde været Præst i Odense og kan være Fader til Studenten. Wichmand H. mentes at være Produkt af en af Christian den Fjerdes mange løse Forbindelser. »Studenten« kan altsaa være Sønesøn af Kongen. Om Mænd af Navnet Hasebard se iøvvr. Bricka: Dansk biogr. Lex. og Carøe: Den danske Lægestand.

mers Arbejde kunne trænge ind i Gangen og gennem den komme ind i Kongens Have.

Hasebart tilbød personlig at ville paavise Stederne, og han tilføjede, at ingen af de nuværende danske »Bettjente« huskede noget om Gangen, men alene Grev [Corfitz] Ulfeldt, hvis man vilde udspørge denne¹⁾.

Naar man erindrer Christian den Fjerdes store Pengeforbrug og Pengetrang, kan man godt tænke sig, at han har forsøgt sig i de alkymistiske Konster, saaledes som det vides om Sønnen Frederik den Tredie; men da disse Konster af Almenheden ansaas for Ugudelighed og Djævelkonster, har man maattet drive dem i al Hemmelighed. Det ligger da nær at formode, at den af Rosenkjær omtalte murede Hvælving under Polyteknisk Læreanstalt er Christian den Fjerdes hemmelige Gang, og at selve Laboratoriet engang vil blive funden ved Enden af Gangen — og den inderste Ende af Gangen ved »Vandkonsten«.

Da Svenskerne Natten mellem 10. og 11. Februar 1659 bestormede København, skete der ogsaa et Hovedangreb mod Voldstrækningen ved nuværende Observatorium og hen mod nuværende Sølvgades Kaserne, og det berettes, at en bestemt svensk General havde det særlige Hverv med en Kolonne at søge at trænge gennem den hemmelige Gang ind i Ryggen paa Forsvarerne. Generalen faldt, og paa hans dræbte Hest fandt man en Spræng-Petarde, der skulde have været bragt til Anvendelse; men Planen strandede paa, at Gangen nu var bleven spærret med en Tværmur.

¹⁾ Corf. U. boede dengang i Malmø.

SMAASTYKKER.

4. Kæmpen Gilli.

Af HUGO MATTHIESSEN.

I November Maaned 1765 var Kæmpen *Gillis* Navn paa alles Læber, hele København strømmede til for at beundre denne mærkelige Mand, hvis Ry Bladene længe i Forvejen havde udbasunet, og som i disse Aar fra By til By drog Evropa rundt, visende sin Kæmpekrop frem for det undrende Publikum, ja for saa at sige samtlige Hoffer og kronede Hoveder.

Allerede i Juni 1764 fik Københavnerne gennem »Adresseavisen« Underretning om »Bernhard Galli (!), en Italiener af Fødsel«, som formedelst sin overmaade Størrelse havde ladet sig beskue i Dresden, og — efter et falskt Rygte — skulde være forvist fra de Chur-sachsiske Lande. Den 11. April havde han tværtimod nydt den Naade at blive forestillet for Hoffet dér, og i Leipzig, hvor han opholdt sig paa 7. Uge, blev han daglig betragtet af en stor Mængde Mennesker¹⁾.

Paa sin Færd fra Land til Land nærmede han sig efterhaanden Danmark, thi den 7. Okt. 1765 vidste »Adresseavisen« at berette, at »den for sin usædvanlige Længde og Krops store Skikkelse bekjendte Bernhard Gilli af Trident« i disse Dage var ankommen til Stockholm, den 11. meddeltes det Københavnerne, at Kæmpen var »for deres Svenske Kongel. Majesteter og den kongelige Familie paa Slottet Dronningholm den 1. hujus bleven forestillet«, og 10 Dage senere fortaltes det, at Gilli nu havde forladt Mälarstaden og var undervejs til Danmarks Hovedstad, der med det første kunde glæde sig over et Besøg af denne velvoksne Person, hvis Længde angaves at være 4 svenske Alen og 2 Tommer, og hvis Alder var kun 26 Aar²⁾.

¹⁾ Adresseavisen 1764, Nr. 64.

²⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 114, 116, 120.

Først i November satte Kæmpen Foden paa dansk Jord i Helsingør, hvor man øjeblikkelig fik Alenstokken frem og fik konstateret, at han var 3 Alen og 3 Kvarter høj¹⁾, og allerede 2. November lod »den store Riis Gylli« sig se »for de høje Kongelige Herskaber«, i hvilken Anledning der efter Kongens Ordre udbetaltes ham 100 kurante Dukater²⁾.

Han tog Bolig paa »Kræmmer-Compagniet« ved Stranden, en Bygning, som i den følgende Tid blev Maal for saa at sige hele København. Alle maatte se den lange Italiener. Prisen var 24 Skilling, og en lille, af hans Fører udgiven Beretning gav en kort Oversigt over den mærkelige Fremtonings Liv og Levned³⁾.

Han saa Lyst i Trident, men allerede i 16 Aars Alderen forlod han sit Fædreland og havde nu i 10 Aar rejst rundt i Verden for at lade sig se. I sit 9. Aar havde han været som normale Børn af Højde, men løb derpaa voldsomt i Vejret til det fyldte 25. og hørte derpaa op at vokse. Paa sine Rejser havde han haft den Ære at lade sig beskue af ikke mindre end 18 kronede Hoveder: Kongerne af Danmark, Sardinien, Frankrig og Storbritannien, Ferdinand og Carl af Spanien, Kongerne af Portugal, Sicilien, Preussen, Polen, Sverige, Arvestatholderen af Holland, Hertugen af Parma, Paven, Kurfyrsterne af Bayern og Sachsen, den romerske Kejser og Kejsesinde, samt Kejserrinden af Rusland. Ogsaa »hans kgl. Højhed vores dyrebare Kronprins og hans kgl. Højhed Prins Frederik« havde allernaadigst beset Kæmpekarlen, til hvis Højde, Kræfter og Proportioner der ikke fandtes Lige i Verden.

Sofie Magdalene, som ikke havde set Vidunderet, skyndte sig at indhente det forsømte; thi d. 29. berettes, at »i Aften behagede det Hendes Majestæt Enkedronningen at lade Kiæmpen Bernhard Gilli præsentere for sig«⁴⁾,

¹⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 124 ff.

²⁾ Rigsarkivet. Chartol Cassa Memorial-Bog pro Ao. 1765, p. 103, samt Cassa-Bog 1765, p. 43.

³⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 126, 128. Ifølge et Avertissement i samme Blad (Nr. 132) kunde man hos Bogtrykker Borup i Helliggejststræde for 4 Skill. bekomme Kæmpen Bernhard Gillis Portræt, tilligemed hans hele Familie, samt en kort Beskrivelse derover. Jfr. Berlingske Tidende 11. Nov. 1765.

⁴⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 135.

og for at flere og flere kunde nyde godt af Synet nedsattes Entréen gradvis for de Skuelystne fra 24 til 12 og sluttelig til 4 Skilling pro persona¹⁾).

Som sædvanlig var der dog ondsindede Folk, som søgte at dryppe Malurt i Glæden, én paastod saaledes, at højsalig Christian I havde været endnu højere, — ja »man kand føye til som Beviis paa, at Bernhard Gilli ey er den eneste i Verden, som formedelst sin usædvanlige Højde kand sætte Tilskuere i Forundring, at der er en Kæmpe navnlig *Melchior Duth*, f. i Canton Glaris i Schweiz, 22 Aar gammel, hvis Lige af stærke Lemmer og rank Højde endnu ikke skal være seet, som for nærværende Tid skal opholde sig i Frankfurth am Mayn«²⁾).

Da Gilli den 8. December afsluttede sine Forestillinger og forlod København, havde sikkert Størstedelen af Borgerskabet, baade høje og lave, beundret ham³⁾, og under hans Rejse gennem Landet paa Vej til Altona ventede der ham nye Triumfer.

Den 11. December holdt han sit Indtog i Odense og tog Ophold paa den kongel. Postgaard, hvorpaa han — med Magistratens Tilladelse — de to følgende Dage fra 11 Formiddag til 7 Aften lod sig bese for 12 Sk. pro persona, imod at han til de Fattiges Kasse betalte 5 Rdr. pr. Dag. Trods denne ret betydelige Afgift har Kæmpen dog sikkert gjort en udmærket Forretning i Fyens Hovedstad; thi Tilløbet af Byens Borgere, Landboere og fremmede Herskaber var saa betydeligt, at Folk næppe kunde faa deres Nysgerrighed tilfredsstillet⁴⁾.

Over Assens, hvor kun 10—12 Personer nød den Lykke at faa ham at se, fortsatte han derpaa sin Rejse til Hamborg⁵⁾, og i Marts 1766 kunde »Adresseavisen« triumferende meddele, at han havde ladet sig se i Han-

¹⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 139.

²⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 129.

³⁾ Den 15. Nov. 1765 fortæller Luxdorph i sin Dagbog: »Været med Brok og Bartholin at bese den høje Mand Gilli. Hand forsikrede, at hand ingen Smerte havde havt, medens han voxede«. (Luxdorphs Dagbøger, udg. af Eiler Nystrøm I, 1915, 261).

⁴⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 141, Berlingske Tidende ^{16/12} 1765. I Regnskab for Odense Byes Fattige, uvisse Indkomster 1765, hedder det: »13. Dec. Berent Gelig Kæmpe, som lod sig see for Penge efter Magistratens foranstaltning betalt til de fattige 10 Rdl.« (Velvilligt meddelt mig af Mag. Victor Hermansen).

⁵⁾ Adresseavisen 1765, Nr. 144.

nover, — »hvor en overmaade stor Mousquetter ved den kongelige Fodgarde haver indstillet sig for ham for at see Forskiellen, men har dog været 5 Tommer lavere end Gilli«¹⁾).

Næppe nogen Gøgler har i det 18. Aarhundrede sat Københavnerens Sind saa stærkt i Bevægelse som denne »tridentinske Kæmpe«; Ugebladet »Patrollen« fortalte, at nogle var af den Mening, »at den Jøde, som reyser omkring med Kiæmpen Bernhard Gigli, er Jerusalems Skomager«²⁾, og længe efter at han var over alle Bjerge, vedblev han at beskæftige Københavnerens Fantasi som Indbegrebet af al legemlig Storhed.

I »Aftenposten« omtales 1779 en Redingot »af Størrelse som Gillis«³⁾, »Den danske Argus« bruger 1771 »Gillianer« i Betydning Kæmpe⁴⁾, og da en Dværginde Catharina Stöber 1772 lod sig forevise i Gothersgade, bemærker »Dag-Runden«, at — »Gigli var alt for stor, altsaa lod han sig see, for ved sin overnaturlige Størrelse at trække Penge ud af Landet«, medens den lille Jomfru i Kraft af sin Lidenhed brugte samme Trafik⁵⁾.

Ja endnu 1804, 39 Aar efter Gillis Ophold i København, forlystede »Nyeste Skilderie af København« (2. Nov. 1804, p. 90 f.) sine Læsere med følgende Anekdote om den navnkundige Mand.

»Da den for sin Kjæmpestørrelse berømte Italiener, Gilles, opholdt sig her i Kjøbenhavn, gik han sædvanlig om Aftenen en god Tour for at skaffe sig nogen Bevægelse. Om Dagen lod han sig derimod ikke see uden for Penge. Han var saa høj, at man maatte tage Bunden ud af den Karet, han skulde kjøre i. Det traf sig just, at han paa

¹⁾ Adresseavisen 1766, Nr. 33. I April meddeler samme Blad (1766, Nr. 51), at G. er ankommen til Marburg og agter sig derfra til Frankfurth.

²⁾ »Patrollen«, 2. Aarg., 1766, Nr. 1.

³⁾ »Kiøbenhavns Aftenpost«, 1779, Nr. 28.

⁴⁾ »Den danske Argus«, 1771, Nr. 47.

⁵⁾ »Dag-Runden«, 1772, Nr. 2, p. 20. Denne lille Dame er uden Tvivl identisk med den Dværginde, der under Navnet *Stöberinn* 1803 fremvistes af Antonio Cetti paa Dyrehavsbakken. Hun var da 44 Aar gammel og 4 Spand høj. Lavater har foreviget hende i sin Physiognomik. (Eiler Nystrom: Offentl. Forlystelser i Fred VI's Tid. II. Kildeforlystelser i Dyrehaven m. m., Kbh. 1914, 63). Johan Stöber havde 1772 faaet kgl. Brev paa at maatte vise et »lidet Fruentimmer« frem for Penge i København (smstds).

een af sine Aftenpromenader var forlegen for at faae sin Pibe tændt. Da han blev en Vægter vaer, som stod paa en Stige og gjorde sin Gadelygte istand, gik han sans façons lige hen til Lygten, som i det mindste var 4 Alen fra Jorden, rakte Hovedet frem som en Gaas, tændte, idet han sagde: »med Permission«, sin Pibe, og traskede derpaa afsted igien. Man tænke sig Vægterens Bestyrtelse, da han blev et saadant Gefjæs vaer lige ved Lygten. Vægteren skyndte sig ned af Stigen og troede fuldt og fast, at det var den skinbarlige Lucifer, som havde fundet for godt at tænde sin Pibe i Lygten.« —

5. Om Oprindelsen til Navnet Reverentzgade.

AF HUGO MATTHIESSEN.

Som bekendt beskriver den østlige Ende af Laxegade omtrent fra Hjørnet af Asylgade en stærkt svungen Bue, idet den krummer mod Nord for at munde ud paa Kongens Nytorv ved Hjørnet af Vingaardsstræde. Denne krogede Ende af den ellers saa lige Laxegade gik i det 18. Aarhundrede — i Folkemunde og efterhaanden ogsaa i offentlige Akter — under det pudsige Navn »Reverentz gaden«. Ud fra Strædets ejendommelige bøjede Form søgte jeg derfor i min Bog »Gamle Gader« at forklare Navnet som en folkelig Vittighed, en spøgefuld Benaevnelse, der i Lighed med saa mange andre Gadenavne — f. Eks. Vimmelskaftegade — hæftede sig ved en eller anden særlig iøjnefaldende og karakteristisk Mærkværdighed ved Gadens Form. For at slippe bag om den spærrende Husrække, som mod Øst lukker for Laxegade, maatte denne krumme sin Ryg i en ærbødig Reverentz, og det dybe Buk, den gør, har ganske simpelt givet den Navn¹⁾.

Naar man tidligere havde søgt at udlede dette af »Holmens Revier« — Betegnelsen for den nordlige Del af Holmens Kanal op imod Kongens Nytorv — synes denne Forklaring mig at være baade skruet og meget usandsynlig²⁾: thi ejendommeligt for Gaden er det jo netop, at den ikke gaar til »Holmens Revier«, men bøjer

¹⁾ Hugo Matthiessen: Gamle Gader. Studier i Navnenes Kulturhistorie, Kbh. 1917, S. 62.

²⁾ Carl Bruun: Kjøbenhavn III, S. 4.

lige mod Nord og aabner Gabet ud mod Kongens Nytorv og Vingaardsstræde. Ret urimeligt vilde det derfor være, om just denne Gade skulde tage Navn af »Holmens Revier«, og selv om dette kunde tænkes, vilde det unægteligt forudsætte en mærkelig Udvikling i Navneformen, en Udvikling, hvoraf der ikke er levnet det mindste Spor, da der slet ingen Antydning af sproglige Mellemløb findes. Stavemaaden ligger altid fast, saaledes at Navnets klare Form ikke giver Holdepunkt for Formodningen om, at det skulde være en Aflægger af »Holmens Revier«.

Uden Tvivl har R e v e r e n t z g a d e da Navn af sin krogede Ryg, og denne Formodning finder — hvad jeg først nu er blevet opmærksom paa — Bekræftelse i et af Wadskiærs Digte, et Bryllupskvad, forfattet 1744 til Ære for Aсессор Frederik Horn og Jomfru Mette Sophia Torm, Datter af Københavns Politimester Erik Torm¹⁾.

I Anledning af denne glædelige Begivenhed sadler Poeten nemlig sin Pegasus for at lade den skære Caprioler

»og gjøre R e v e r e n t z i Gaden der omkring,
som Folk har givet Navn af R e v e r e n t z e s - S v i n g.«²⁾.

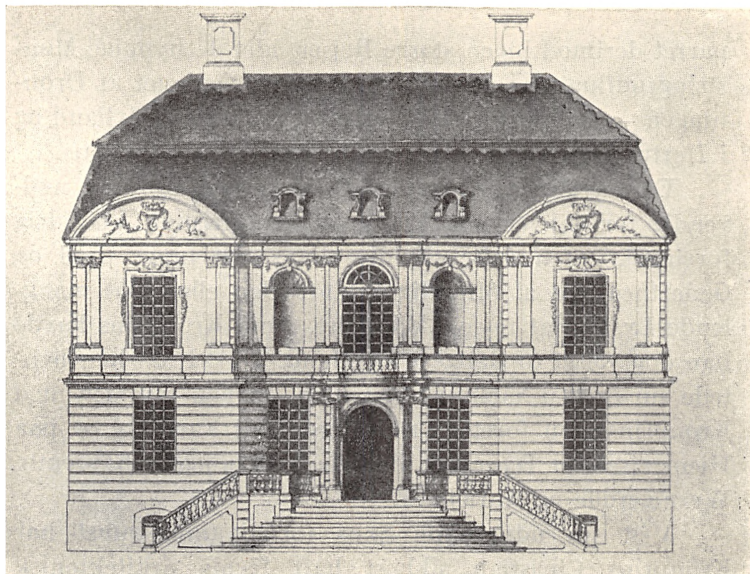
Det Sted, hvortil Wadskiær foretager denne Ridetur paa den vingede Hest, er netop Laxegades østlige Ende, hvor Politimester Torm beboede og ejede en 9 Fag bred, 2 Stokværk høj Gaard, opført dels af Grundmur, dels af Bindingsværk og forsynet med en Kvist over 5 Fag³⁾. Gaarden, der endnu efter den gamle Politimesters Død i Folkemunde hed »Politimesters Gaard«⁴⁾, er nuværende Matrikel Nr. 203 af Øster Kvarter (gl. Nr. 142) og Gade-nummer 8 i Laxegade, altsaa liggende nøjagtigt paa det Sted, hvor Gaden begynder at bøje Ryg — og skifte Navn.

¹⁾ Politimester 1731—1761. Brudgommen Fred. Horn blev hans Efterfølger i Politimesterembedet, som han beklædte i 10 Aar, 1761—71.

²⁾ C. F. Wadskiærs Udvalgte danske Vers, udg. af H. Brix og Anker Jensen, Kbh. 1915, S. 111.

³⁾ Vurdering 1758 (Raadhusarkivet).

⁴⁾ I »Adresse-Contoires Efterretninger« 1766, Nr. 129, nævnes saaledes Nicolaj Mehl i »den saakaldte Politie-Mesters Gaard« i Laxegade.

Billedet efter Laurids Thuras Originaltegning i Nationalmuseets 2. Afd.

JAGTSLOTTET EREMITAGEN I JÆGERS- BORG DYREHAVE OG DETS FORBILLEDER.

Af OVE BAUDITZ.

Christian VI og hans Dronning holdt meget af at farte fra Sted til Sted — ikke i fremmede Lande, men indenfor deres egne Enemærker og helst fra Slot til Slot i det smukke Nordsjælland. Tidlig og silde rullede deres Vogne ad Landevejene mellem Kjøbenhavn og Frederiksberg, Hirschholm, Sofienberg, Fredensborg og Frederiksborg. Var det for at faa den langsommelige Tid til at gaa? Følte de sig lidt triste til Mode ved den Stivhed, som de selv havde skabt ved Hoffet, ved det Eremitliv, de selv havde valgt at føre, og trængte de derfor til den Opmuntring, som denne Omflakken kunde yde? Med Undtagelse af Norgesturen i 1733. gjorde Konge-

parret derimod ingen større Rejser, idet de hyppige Mønstringsudflugter, som Kongen — oftest ledsaget af Dronningen — ved Sommertid foretog paa Øerne, i Jylland og i Hertugdømmerne, ikke kan henregnes til saadanne.

En Kavallerrejse, der den Gang betragtedes som nødvendig for enhver ung Prins, havde Christian VI aldrig foretaget, enten dette skyldtes hans lidt tunge Sind og Generthed ved al offentlig Fremtræden eller blot manglende Lyst til at rejse i Udlandet. Som Kronprins havde han dog været to Gange i Tyskland: I 1721, da han hentede sin Brud i Sachsen, og i 1728, da han sammen med Kronprinsessen foretog en Baderejse til Karlsbad og paa Hjemrejsen til Danmark besøgte Slægtninge i Bayreuth, Wernigerode og Aurich.

Med sin udprægede Sans for Bygningskunst har Kronprins Christian sikkert haft baade arkitektonisk Glæde og Udbytte af disse Rejser, paa hvilke han første Gang har set Bygningsværker i den fransk-sachsiske Smag. Paa Bryllupsrejsen opholdt han sig — ganske vist kun kort, fra den ene Dag til den anden — i Dresden for at aflægge Onkelen, Kurfyrst August af Sachsen, Konge af Polen, et Besøg, idet denne var »forhindret« i at deltage i Formælingshøjtideligheden, der skulde fejres paa hans Hustrus Retræte-Slot Pretsch ved Wittenberg. Kong August har sikkert med Stolthed vist den danske Kronprins det prægtige Zwingeranlæg, Barokkens skønneste Bygningsværk, paa hvilket der da havde været arbejdet en halv Snes Aar, og som kun skulde være Forgaard til et v a s t e Slot, hvis Lige Verden aldrig havde set. Ogsaa det H o l l a n d s k e P a l æ har Kronprins Christian beundret, selv om det først senere fremtraadte i sin rigere Skikkelse som det J a p a n s k e, da Longuelune omformede det i fornem fransk Palæstil, medens Zwinger-Bygmesterens rige Fantasi fik Lov at boltre sig i Udsmykningen af Havefaçaden.

I det Hollandske Palæ holdtes det festlige Aftensmaaltid. Blandt Gæsterne var den sachsiske Generalfeltmarschal Grev Flemming og Prinsen af Sachsen Weissenfels; den lille blodrige og lebendige Greve, der som Kong August's erklærede Yndling havde Frispas, har sikkert ikke været af Kronprinsens Folk, og var Prinsen af Weissenfels en kultiveret Selskabsmand, der nøje overholdt Formerne, saa havde han i Kronprins Christians Øjne den Fejl, at hans Søster Sofie var gift med den regerende Markgreve af Bayreuth, Georg Wilhelm; hendes eget Rygte var heller ikke godt — »det 18. Aarhundredes Laïs!« — og det Leben, som Parret førte paa Eremitagen, maatte virke forstemmende paa en alvorlig Kristen. Det har sikkert været den vordende Brudgom en Lettelse, da han ved Midnatstide — ledsaget et Stykke paa Vej af Jagt- og Ridepager, hvis flammende Fakler oplyste den mørke Sommernat — atter drog til det stille Pretsch, hvor hans unge Brud ventede ham.

Naar det er blevet sagt, at Dronning Sofie Magdalenes Pragtlyst stammede fra, at hun som ung havde set altfor meget af den sachsiske Hofpragt til ikke at søge at efterligne denne, naar hun fandt Lejlighed dertil¹⁾, er dette vel nærmest »une belle phrase«. Den bayreuthske Prinsesses Ophold paa Slottet Pretsch hos sin nære Slægtning, Dronning Christine Eberhardine af Polen, har sikkert formet sig meget spartansk. Christine Eberhardine af Brandenburg-Bayreuth var i 1693 bleven gift med den unge Herkules, Prins Frederik August af Sachsen, der da kun besad sit overstadige Humør og sine forbavsende Legemskræfter, men som Aaret efter ved Broderens pludselige Død skulde blive Bærer af den kurfyrstelige Hat og atter 3 Aar efter af den polske Kongekrone. Da han for at kunne smykke sig med denne blev Katolik og dertil krænkede sin Hustru ved en ganske hensyns-

¹⁾ Danmarks Riges Hist. V, S. 190.

løs Utroskab, trak den meget religiøse og ivrig lutherske Dronning Eberhardine sig i Ensomhed tilbage til Pretsch, hvor hun blev en asketisk Plejemoder for adskillige unge tyske Prinsesser, og hvor hun opholdt sig til sin Død 1727. Hun besøgte dog af og til Messerne i Leipzig og kom ogsaa en sjælden Gang til Dresden, naar hun for Etikettens Skyld maatte vise sig ved sin Ægtefælles pompøse Fester og glade Maskerader; men hun indskrænkede da som oftest sin Nærværelse »til en Times Tid«, og ved Maskeraderne var hun altid umaskeret. Den unge Prinsesse af Brandenburg-Kulmbach har sikkert ledsaget Dronningen ved nogle af disse Lejligheder, og hun er vel ikke bleven upaavirket af den majestætiske Pomp, som Polens Konge forstod at udbrede over alt, hvad han satte i Scene; hendes Kusines Nærværelse saa vel som hendes egen religiøse Sans har dog snarest virket dæmpende paa hendes Beundring og fremkaldt Forargelse over adskilligt, over de italienske og franske Skuespil og Komedier, over de »hedenske« Fester: Dianafest til Ære for Maanen, Venusfest o. a.

Derimod kan begge Damerne have været enige om at beundre Kong August's straalende Byggevirksomhed. Sansen for pragtfuld Arkitektur havde de begge i Blodet fra den fædrene Slægt, den hørte deres Aarhundrede til og var selv efter de fornemme Pietisters Opfattelse en ædel Sans, idet prægtige Bygningsværker tjente til at forherlige Fyrstemagten, der var af guddommelig Oprindelse, ligesom de »gjorde et Land Ære« (Sofie Magdalenes egne Ord i hendes Testamente).

Fra midt i Maj til Slutningen af Juni 1728 gennemgik Kronprinsen og Kronprinsessen af Danmark en Kur i Karlsbad. De ankom dertil Lørdag før Pinse, og straks efter Helligdagene indtraf Kronprinsessens Broder, den regerende Markgreve af Bayreuth, Georg Frederik

Karl til Badestedet for at hilse paa Svogeren og Søsteren og indbyde dem til et Besøg i sin Hovedstad efter tilendebragt Kur. For det kunstelskende unge Par var der adskilligt at se i den lille frankiske By¹⁾. Georg Fr. Karl havde vel baade paa Bygge- og Hofholdningskontoen gennemført den største Sparsommelighed, men hans Forgænger, Fætteren Georg Wilhelm, havde ganske som de fleste samtidige tyske Fyrster efter ringe Evne søgt at spille en lille Ludvig XIV. Straks ved sin Regeringstiltrædelse (1712) havde han taget den bekendte Kobberstikker og Arkitekt *Paul Decker*, der en Tid havde arbejdet i Berlin hos »den største tyske Barokmester« Andreas Schlüter, i sin Tjeneste; og selv om Decker ikke som praktisk Bygmester har udført noget betydeligt Værk, har han dog gennem sine Kobbere (»Fürstlicher Baumeister«) øvet stor Indflydelse paa mange af Tidens Bygningsarbejder. Han døde allerede Aaret efter at være kommen til Bayreuth, men hans Efterfølger som Georg Wilhelms Hofarkitekt, *Johan David Ränz*²⁾ var hans Elev og stærkt paavirket af ham.

Ränz' første Arbejde for Markgreven var Bygningen af *Eremitagen* (1715—19) ved St. Johannes Øst for Bayreuth. Denne var ganske »einfach«; kun Façadens fremspringende Midterparti (Risalit) smykkedes af 2 doriske Søjler, der bar en halvrund Fronton, i hvilken Bygherrens Vaaben holdtes af 2 Kvindeskikkelser³⁾. De to

¹⁾ Med Hensyn til de bayreuthske Slotsbygninger henvises til Dr. Fr. H. Hofmanns to udmærkede Arbejder: *Die Kunst am Hofe der Markgrafen v. Brandenburg. Fränkische Linie. 1901* og *Bayreuth u. seine Kunstdenkmäler. 1902.*

²⁾ Billedhuggerne Joh. David Raentz f. 1729 og Joh. Lorenz Wilh. R. f. 1733, der i Midten af Aarhundredet arbejdede i København, var hans Brodersønner.

³⁾ Det var først Georg Fr. Karls Søn og Efterfølger, Markgreve Frederik (»Bayreuths Augustus«) og hans Gemalinde, Frederik den Stores bekendte Søster, Frederikke Sofie Wilhelmine, som byggede

tilbagetrukne Fløje var af rustique Arkitektur; ved de raat tilhugne Kvadersten og ganske smaa Vinduer havde man søgt at fremkalde den Illusion, at Eneboernes Celler var Huler i en virkelig Klippe; thi et »Einsiedelei« skulde det lille Slot være, et fra Verden afsondret Sted, hvor det markgrevelige Par sammen med enkelte udvalgte i nogle Sommeruger kunde gøre Bod for det u b u n d n e Liv, der førtes den øvrige Del af Aaret. En ejendommelig Bod blev det. Fyrsteparret og dets lille udvalgte Selskab var under Eremitage-Opholdet klædte som Eremitter i brune Klæder med Stave i Haand og Kalabasser ved Siden. Markgreven og 12 mandlige Eremitter, som hver havde sin Celle, boede i Fløjen til højre, medens Markgrevinden med de kvindelige Eremitter (les Dames Hermites) paa samme Vis var indlogerede i den modsatte Fløj. Den store Midtersal tjente til Refektorium, og her samledes samtlige bodfærdige til Maaltiderne, medens Dagen endtes med Diskussion, Spil og Leg. I Virkeligheden skjulte »Eremitterne« under deres tilsyneladende uskyldige Hyrdespil og harmløse Leg »mangen dristig Hofintrige, ja det, der var værre«, og Hertuginde Elisabeth Charlotte af Orléans — bedst kendt

den Eremitage, der skulde blive saa berømt, og som eksisterer den Dag i Dag. Alene Midterpartiet, det ottekantede »Sonnentempel«, kostede 90,000 Reichstaler. Bygningen blev paabegyndt i 1749 og fuldført 4 Aar efter; Bygmesteren var Franskmanden Joseph St. Pierre. Angaaende et enkelt Billede, der findes paa Bayreuth-Eremitagen, skriver Hofmann (Bayreuth u. seine Kunstdenkmäler): »Imellem de fyrstelige Portrætter, der hænger i den sydøstlige Fløj af Slottet, er ét, der med lokalpatriotisk Iver er betegnet som forestillende Markgrevinden (Fr. Sofie Wilhelmine), men helt bortset fra, at det ikke har ringeste Lighed med vor Fyrstinde, er der ogsaa paa Bagsiden — hvad endnu ingen har lagt Mærke til — ganske tydeligt betegnet: »Peint par P. Als Copenh.« Da nu Fr. S. W. aldrig har været i København, er det klart, at Billedet maa forestille en anden Dame. Jeg tror bestemt at kunne kende Markgrevindens Tante, Sofie Magdalene, Christian VI's Dronning.«

under sit Kælenavn »Liselotte« — har Ret, naar hun i et af sine mange Breve (i 1721) skriver: »Markgreven af Bayreidt og hans Gemalinde skal være et tosset Par, l'esprit de vertige regerer ved dette Hof, ogsaa ved deres Eneboeri; hvis de virkelig tror at være gudfrygtige derved, kan man sige, at de er Narre in folio¹⁾ og ikke ved, hvad de gør.«

Det danske Kronprinspar har vel aflagt Eremitagen et enkelt Besøg, men Georg Frederik Karl yndede ikke Stedet, hvor de forlorne Eremitter havde drevet deres letsindige Spil. Hans Yndlingsopholdssted var *Himmelkron*, et ældgammelt Cistercienserkloster, i hvis Sted Georg Wilhelm havde ladet opføre et Jagtslot. Her opholdt han sig ogsaa ret hyppigt med sine Gæster saa vel som paa Georg Wilhelms andet Jagtslot, *das Tiergärtner Schloßchen*. *Himmelkron* var en meget beskeden Bygning (i 1746 rejstes en mere tidsvarende), men den Allé af 4 Rækker Lindetræer, som paa det Tidspunkt, Kronprins Christian var i Bayreuth, allerede var op mod 70 Aar gammel, var en af Europas Seværdigheder (70 Aar senere skulde den falde for Øksen som Offer for en trist Vindesygge). Den var 1000 Skridt lang, og selv Frederik den Stores kræsne Søster priser den i sine Memoirer som ligesaa prægtig som den berømte Allé i Utrecht. Mere fyrsteligt end *Himmelkron* var *Dyrehaveslottet*, selv om det ikke var fuldført i den Skikkelse, som det havde været Georg Wilhelms Mening at give det. Som en Allegori paa den af ham stiftede Orden *de la sincérité* skulde Bygningens Grundrids have haft Form af et Ordenstegn, men kun det ottekantede Midtertaarn og to af de fire Fløje var bleven opførte. Dette Brudstykke — som Eremitagen opført af Ränz —

¹⁾ Sml. Barselstuen II, 1: Arianke: »— ved hun ikke, hvad en Bog in Folio er?« Barselkvinden: »Jeg har ej hørt Tale uden om en Nar in Folio.«

med sin indre Udsmykning med Jagttrofæer og med de smukke douce Farver i lysgrønt og gult, rosa og hvidt har imidlertid gjort et tiltalende Indtryk.

I et af de forholdsvis faa gode Skrifter, som vi besidder om Christian VI's Historie (H. L. Møller: Kong Christian VI og Grev Chr. Ernst af Stolberg-Wernigerode, 1889), siger Forfatteren efter at have omtalt den bayreuthske Eremitage: Det ligger nær at gætte paa, at denne har givet Christian VI og Sofie Magdalene Ideen til det Slot, de senere byggede i Jægersborg Dyrehave«. Nej, det lille bizare Lysthus ved Bayreuth med den letsindig-bigotte Atmosfære, der endnu fra »Eremitiden« hvilede over det, har efter al Rimelighed virket ligesaa utiltalende paa det fromme danske Ægtepar som paa dets Besidder; og forøvrigt maa det erindres, at der i Dyrehaven ved Jægersborg allerede fandtes et lille Jagt- hus, som Christian V havde ladet bygge og givet Navnet E r e m i t a g e n¹⁾. Denne Eremitage blev endnu 3 Aar efter Kronprinsens Hjemkomst fra Tysklandsrejsen og Aaret efter, at han var bleven Konge, underkastet en ikke helt ubetydelig Istandsættelse, og atter 3 Aar efter (i 1734) paabegyndtes en gennemgribende Restaurering af den, der resulterede i dens — Nedrivelse og Opførelse af den nuværende Eremitage. Skal Ideen til denne føres tilbage til Bayreuth, har det snarest været »das Tiergärtner Schlösschen«, der har inspireret det danske Kongepar.

Det er dog heller ikke udelukket, at det, naar alt kommer til alt, var Christian VI's nye Hofbygmester, Laurids Thura, der i 1734, da Restaureringen af Christian V's Eremitage alt var ret fremskreden, bragte Kongen til at fatte den Beslutning helt at nedbryde den

¹⁾ Bygget af Hans Stenwinkel. (Partikulærkassens Regnskaber 7/10 1699: sml. Eremitagen i Jægersborg Dyrehave. F. R. Friis Kulturhist. Studier I 1904).

og bygge et Jagtslot efter »den moderne Bygningskunst's Regler og af herlig Parade«. At denne Antagelse ikke er helt greben ud af Luften, vil maaske fremgaa af det følgende.

Et Besøg, som Frederik IV i 1718 havde aflagt i Ribe, var blevet bestemmende for to af Biskop Thuras Sønner: Diderik og Laurids. Sammen med den ældre Broder, Albert, havde de faaet Lov til at være Tilskuere ved Hs. Majestæts Taffel. Kongen lagde Mærke til de tre opvakte og velskabte Dreng (Albert var forøvrigt betydelig ældre end Brødrene, han var 17, Diderik 14 og Laurids 12 Aar) og saa straks 3 vordende Officerer i dem. Da det blev ham allerunderdanigst betydet, at den ældste allerede var bestemt for den gejstlige Stand, bemærkede Kongen, at han ogsaa saa mere gejstlig ud end de to andre, hvis Navne han personligt opnoterede i sin »Skriv-tabelle«¹⁾. I Foraaret 1719 kom da de to unge Brødre Thura til Landkadetkompagniet i Kjøbenhavn, hvorfra Diderik afgik — som Søofficer — i 1723 og Laurids 2 Aar senere som Underkonduktør (Sekondløjtnant) ved det holstenske Fortifikationskorps med Garnison i Rendsborg. I sine Erindringer omtaler Thura ikke med et Ord Forholdene paa Akademiet under sit 6aarige Ophold der, hvilket er saa meget mere beklageligt, som vort Kendskab til denne Lærestalt fra dens Stiftelse i 1713 til op mod Midten af Aarhundredet er meget ringe. Dog kendes samtlige Thuras Lærere²⁾, og mellem disse maa det særlig være Læreren i Matematik (Fortifikation, Bygningskunst) og Læreren i Tegning, der har Interesse, idet den af Faderen til *Humaniora* bestemte Dreng sikkert har vist sig særlig flink i disse Fag.

¹⁾ I sin (desværre kun paabegyndte) Levnets- og Rejseskildring, der opbevares paa Universitetsbib. (Additamenta 153 III fol.) omtaler Th. denne Begivenhed med tørt Lune.

²⁾ Jfr. den saakaldte »Kadetprotokol« i Hærens Arkiv.

Den første var Underkonduktør (fra 1724 Konduktør) *Ole Bech* (Oluf Jensen B.), om hvem der kun vides meget lidt, medens »Ridsemesteren« var *Frederik de la Croix*, der er velkendt som Portrætmaler¹⁾. Heller ikke om Opholdet i Garnisonsbyen har Thura mange Ord, dog faar man at vide, at han der »med al Magelighed og Vindskibelighed« fandt Lejlighed til at lægge sig efter sine Yndlingsstudier, blandt hvilke den fornemste var den civile Bygningskunst, og han har i Rendsborg sikkert haft Adgang til og god Nytte af Professor Leonhard Christoph Sturms omfangsrige Værker om denne Videnskab²⁾. Det var efter »en liden Traktat« af denne Forfatter (Unterricht von Häng- oder Sprängwärenchen. 1713), at Thura forarbejdede den Model til en Hængebro, som han fik Lov til personligt at forevise for Frederik IV for at kunne fremkomme med et Andragende om Tilladelse og Støtte til en Rejse, paa hvilken han kunde dygtiggøre sig i sit Fag og i Bygningskunsten.

Rejsetilladelsen og 400 Rdlr. aarlig foruden hans Gage blev ham bevilget 11. April 1729.

Fortællingen om denne Rejse, under hvilken Thura opnoterer hver Enkelthed, som han mener har Interesse, standser desværre allerede i Hessen Kassel; men saameget erfarer man, at han er en ivrig Beundrer af den »moderne Bygningskunst«, medens han — ligesom sin Læremester Sturm, der fornemt saa ned paa den »absurde Gotik« — kun besad liden Forstaaelse for Middelalderens Arkitektur. Om det prægtige Raadhus i Bremen fra o. 1400 med den 200 Aar yngre Renaissancefaçade har han

¹⁾ Weilbach (Nyt d. Kunstnerlex.) nævner ham Fr. la Croix. Udenlandske Haandbøger har de la Croix el. Delacroix. Samtidig levede i København Ridsemesteren og Skildreren Joh. Otto de la Croix.

²⁾ Sturm, der døde 1719 i hertugelig braunschweigsk Tjeneste, havde i en Aarrække virket som mecklenburgsk Overbygningsdirektør og havde som saadan for Hertug Karl Leopold bl. a. bygget det lille kønne Jagtslot ved Neustadt a. d. Elde (c. 30 km Syd for Schwerin).

kun disse tørre Ord: »Det er en antik efter den gamle Bygningsmaade opført Bygning, som i sin Tid har kunnet passere for prægtig, men i vore Tider ej kommer i nogen consideration«. De sparsomme Efterretninger, vi forøvrigt besidder om Rejsen, stammer nærmest fra den Betænkning, som afgaves af Generalmajor Scheel om den unge Ingeniørløjtnants Forhold, da denne var vendt hjem til Danmark i 1731. Hans Beskytter og Velynder Frederik IV var da død for Aar og Dag siden, men Christian VI blev ham en god Herre. Rejseomkostningerne var stegne Thura over Hovedet, og han ansøgte Kongen om et foreløbigt Gagetillæg, hvilket han erholdt, efterat Scheel først havde udtalt sig om hans Kvalifikationer. Foruden en længere Redegørelse for hans militære Studier og Habilitet skriver S. bl. a.: »Og jeg har da fundet, at han har brugt sin Tid godt paa Rejsen, thi han har gennemgaaet alle de considerable Fæstninger i Holland, Flandern, Braband og til Dels i Frankrig som ogsaa i Tyskland. Da han nu tillige har taget mange smukke Civilbygninger i Øjesyn i England, Frankrig og Italien og noteret sig det remarquableste om disse, hvilket har givet ham en god Idé om, hvorledes saadanne Byggeforetagender skal ledes, hvad der vil være ham til Nytte, naar et saadant bliver ham betroet, er han efter min Mening vel funderet i Teorien.«

Man lægger her Mærke til, at Tyskland ikke er nævnt mellem de Lande, i hvilke Thura har taget de »mange smukke Civilbygninger i Øjesyn«, og dog er det netop den sydtyske Barok (Rokoko), der senere præger hans Arbejder. At han har kendt disse Arbejder, er dog sikkert nok. Rimeligvis har han endog før sin Afrejse haft en Konference med Kronprins Christian, der har omtalt Bygningsværkerne i Bayreuth. Thura har vel ligefrem modtaget et Ønske om at lægge Vejen over Fyrstendømmet, hvor han da har set Deckers og Ränz' Ar-

bejder, og videre ad Vejen til Italien er han maaske gaaet over Würtzburg og München, har studeret og beundret *Balthasar Neumanns* Værker og *Joseph Effners* Bygge- og rige Dekorationsarbejder paa Slottene *Schleisheim* og *Nymphenburg*.

Herhjemme, hvor den hollandske og italienske Barok gennem et halvt Aarhundrede havde været den herskende Smagsretning indenfor Bygningskunsten, bliver Thura i hvert Fald den nye Arkitekturs — »Rokokoens« — Førstemand. Vel havde Orangerigartneren ved Rosenborg, J. C. Krieger († 1755), der med Iver og medfødt Talent havde kastet sig over Bygningskunsten og i 20erne var bleven først kgl. Bygningsinspektør og dernæst Overlandbygmester, allerede brudt den en Bane, og vel skulde Nikolaj Eigtved, da han efter sin lange Udenlandsfærd for stedse slog sig ned i sit Fædreland (1735), blive Thuras værdige Fælle, men Eremitagen i Jægersborg Dyrehave er og bliver dog den første udprægede Rokokobygning i Danmark.

I 1733 blev Thurah udnævnt til Hofbygmester og Kaptajn i Ingeniørerne »uden Præjudice for hans ældre Kammerater«. Som Hofbygmester har han hurtigt forstaaet at gøre sig gældende hos Kongeparret. Endnu samme Aar, som Udnævnelsen faldt, begyndte hans Arbejder for Dronningen paa Hirschholm, medens han for Kongen byggede Palæet i Roskilde, og da Overlandbygmester Krieger havde udarbejdet Tegninger og Overslag til nye Jagtbygninger ved det ombyggede Jægersborg Slot, fandt disse ikke Naade for Thuras Øjne; han kasserede dem uden videre og udarbejdede med Hofjægermester Gram som jagtkyndig Raadgiver andre¹).

Omtrent samtidig (Jan. 1734) indsendte Hofjægermesteren til Rentekammeret en Skrivelse, der hævdede,

¹) Ejler Nystrom: Gentofte Sogn. 1916. S. 120.

at Eremitagen i Jægersborg Dyrehave var »ganske brøstfældig og saaledes conditioneret«, at Hans Majestæt med det høje Kgl. Herskab ikke kunde være eller spise derude, naar det maatte behage H. M. at jage i Dyrehaven¹⁾. Thura faar da Ordre til at besigtige Jagtpavillonen, der var en 20 Alen lang og 11½ Alen bred Bindingsværksbygning paa 9 Fag og 2 Etager med Kælder. I Marts indsender han sit Overslag om de nødvendige Reparationer og de Overenskomster, der er truffne med de forskellige Haandværksmestre; Arbejderne vil beløbe sig til en samlet Sum af 1053 Rdl.; disse bevilges ved Resolution en Maanedstid senere, Arbejdet paabegyndes, og Thura gaar paa en Tjenesterejse til Jylland og Holsten. Da han ved Midsommertid vender tilbage herfra, antager Sagen nye Former. Han finder nu (Skrivelse til Rentekammeret af 17. Juni 1734), at ikke alene de to Sider af Eremitagen behøver en Hovedreparation, men ogsaa at Tømmeret i de to andre Sider er saa forraadnet, at det ikke kan forsvares at lade dem staa: »Saa har jeg, da ved slige Omstændigheder Bekostningen vil langt overgaa det approberede Overslag, fundet nødig at lade Arbejdet ganske holde op, indtil jeg havde refereret Sagen for at indhente nærmere Ordre, hvorledes derudi skal forholdes, helst efterdi jeg har fornummet, at H. Majestæts allernaadigste intention har været om dette gamle Hus' Reparation skulde gaa saa vidt, da at lade bemeldte Pavillon forflytte paa et bedre og belejliger Sted der i Nærheden. Saasnart mig allernaadigst Befaling til nogen sliq Forandring tilsendes, skal straks Tegning samt Beregning blive tilsendt.« Rentekammerets Forestilling til Kongen angaaende en saadan Forandring tilbagesendes Kammeret med Kongens Paategning (23. Juli), der lyder:

¹⁾ Om den gamle Eremitages Nedrivning og Rejsning af den nye jfr.: Rytterdistrikternes Kontors kgl. Reskript. og Resolut. 1734 og følgende Aar. (Rigs Ark.).

»Vi have allerede anbefalet mundtlig Bygmesteren, Kap-tajn Thura, at gøre en ny dessein og Overslag.

Kongen — eller Kongeparret — og Thura har ord-net Sagen i Kabinettet, og det »bedre og belejliger Sted« blev fundet nogle Alen fra den gamle Eremitage.

Til Opførelse af den nye Eremitage antager Thura de samme Haandværksmestre, med hvilke han alt havde sluttet Akkord om det gamle Jagthus' Reparation¹⁾, og han kan da (Decbr. 1734) til Rentekammeret sammen med Tegningen²⁾ til Slottet indsende en General-Bereg-ning over de til dette nødvendige Bekostninger, der kun udviser en samlet Sum af c. 7048 Rdl., idet den til den gamle Eremitages Reparation allerede approberede Sum — af hvilken Haandværkmestrene har modtaget Halv-delen forud — »i den nye Bygnings Beregning er obser-veret«. Ogsaa disse Penge bevilges, ligesom det tillades at anvende de Materialer, der kan menageres fra Byg-ningerne paa Jægersborg, og at lade en Del kasserede Stumper og Stykker Gullandske Sten samt Marmor, som paa Rosenborg Slot »ligger i Vejen og til Uziir«, føre til Dyrehaven for der at anvendes ved Jagtslottet³⁾, hvis un-

¹⁾ Murermester *Søren Sørensen*, Tømrermester *Olle (Ole) Poulsen*, Snedkermester *Mathias Orthmann*, Kleinsmed *Jens Jensen* og Glarmestrene *Stephen Ottesen* og *Hans Jacob Petersen*.

²⁾ I Rytterdist. ktr. Kongl. Reskr. etc. Nr. 22/1735 findes et indlagt løst Halvark, paa hvilket er noteret: »Tegningen over den nye Eremitages Bygning i Jægersborg Dyrehave, som henhører til den derom faldne kgl. Resolution, dat. ¹⁴/₈ 1735 . . . er efter H. Ekscel. Hr. Direktørens mundtlige Ordre den ²⁸/₆ 1745 samme Dag herfra ud-tagen og til H. Ekscel. i Collegio leveret for til H. kgl. Maj. at af-sendes.« I Nationalmusæets Billedsamling findes et Blad: »Neu zu erbauender Pavillon in dem Jägersburg Thiergarten«, der kan være Thurahs Originaltegning.

³⁾ Det gamle Materiale, der 1734 afleveredes til Brug ved Op-førelsen af Eremitagen i Dyrehaven, hidrørte fra tidligere Bygnings-

derste og øverste Sal samt Forstue Thura endda finder Udvej til uden at føre noget til Bekostning at belægge dels med sorte og hvide Marmorfliser, dels med almindelige Stenfliser, som Kammerherre og Hofjægermester Gram »for Kuldens Skyld« har ladet bortfjerne fra sine Gulve paa Jægersborg for i Stedet at lade lægge det lunere »Fiele Gulv«. Dels paa Grund af disse forskellige Hjælpekilder, som Hofbygmesteren med sin udviklede praktiske og økonomiske Sans finder Vej til, og dels paa Grund af, at Eremitagens Regnskaber i mange Tilfælde er indflettede i Jagtbygningernes ved Jægersborg, vil det være ret ugørligt nøjagtigt at angive, hvad Slottet ved sin foreløbige Fuldførelse i 1736 har kostet; men føjes til de ovenfor nævnte Beløb de 6000 Rdl., som Rentekammeret mener, at »den considerable Del af Tømmer og Murmaterialer, der er tagne fra Jagtbygningerne og anvendt til Eremitagen, kan bedrage sig mod«, og yderligere de 3000 Rdl., som Thura i Begyndelsen af 1736 fik bevilget til »ud- og indvendige Embellissements og Dekorations«, kommer man op paa en samlet Udgift af o. 17000 Rdl.

Billed- og Stenhuggerarbejdet paa Eremitagen blev udført af *Theodorus Christian Schmidt*, *Diederich Gercken* og *Andreas Nindel*, Stukkatorarbejdet af *Carl Heinrich (Carlo Enrico) Brenno* og *Poul Steltzer*¹⁾. Schmidt udførte navnlig Gesimser, Friser og Arkitraver, Gercken Frontons og Dørindfatninger af Sten samt en Marmor-kamin (vel den i Spisesalen), medens man paa Andreas Nindels Regning finder anført de Kapitæler, der smyk-

ændringer paa Eremitagen i Kongens Have (Det blaa Lysthus — senere Herkulespavillonen). Se Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, 1914. S. 170.

¹⁾ I sin Bog »Efterretninger om Fredensborg« (1880) nævner F. J. Meier, der ikke kendte Eremitagens Bygningsregnskaber, de mest bekendte af Kunstnerne — Gercken og Brenno — som mulige Udførere af Stenhugger- og Stukarbejdet paa Jagtslottet i Dyrehaven.

ker Slottets Ydre, de »to Billeder af Sten (Meleager og Diana), som viser sig i Nicherne paa hver Side af det midterste Vindue« i den 2. Etage paa Hovedfaçaden mod Skoven, og de fire »liggende Billeder« (Apollo og Daphne, Pan og Aktæon) paa de runde Frontespicer. Om Kunstneren findes ingen Oplysning i vore Haandbøger¹⁾; det er et Særsyn paa hans Overslagsberegning for sit Arbejde at se Thura, der var yderst nøjeregnende og ikke veg tilbage for at afknappe Mestrene nogle faa Rigsdaler, Mark eller Skilling, anføre følgende: »Foranstaaende Bildt- og Stenhugger-Arbejde, som udfordres til den nye Eremitage i Jægersborg Dyrehave, er i Prisen saaledes opsat, som det Stykke for Stykke forud med Mesteren af mig har været akkorderet, saa at han den fulde Summa af 444 Rdl. tilkommer«. (25. Okt. 1734). Hvem der har udført Kongens Billede i hvidt italiensk Marmor, der er anbragt over Midtervinduet, og »hvor Billedhuggeren har haft den Lykke temmelig nøje at træffe Højstbemeldte Herres Ansigt«, fremgaar ikke af Regnskaberne²⁾.

Malerarbejdet er til Dels udført af *Frederik Holm*, der allerede nævnes i Begyndelsen af Frederik IV's Regering, da han udførte forskellige Arbejder paa Frederiksberg; han kaldes stadig *Maler* (i Modsætning til *Skildrer* eller *Contrafejer*), men har dog i 1719 udført Plafondmalerierne — de ti »Jagter« — til Palæet bag Børsen. Han er da vel Mesteren for i det mindste nogle af Tapeterne paa Eremitagen (senere forsvundne), der forestiller »adskillige Jagt-Historier og deslige, som ikke ilde er udført«.

Holm er død i Slutningen af 1735 eller i Begyndelsen

¹⁾ Nindel har efter Regnskaberne overtaget J. C. Heimbrodts Arbejder efter dennes Død (Okt. 1733) og bl. a. udført Billedhugger- og Dekorationsarbejde paa Hirschholm. (Meier).

²⁾ Den nuværende Medaillon er o. 1915 udført af Billedhuggeren Niels Hansen, Lyngby, da den ældre var ganske brøstfældig.

af 1736, og fra Juli d. A. overtager Malerne *J. Milan*¹⁾ og *Johan Jørgen Lassen* hans Arbejde. Sidstnævnte var to Aar før indkaldt til Danmark (fra Norge) for paa Hirschholm Slot at male Fremstillingen af Kongens og Dronningens norske Rejse. Den gamle Eremitage bidrog til Udsmykningen med et enkelt Stykke. Den lille Bygning har sikkert kunstnerisk set været meget sparsomt udstyret, men Spisesalen prydedes dog af et Plafondbillede af den udmærkede Benoit (Bendix) Coffre²⁾. Dette Loftmaleri, der vel har haft Jagtens Glæder til Motiv, blev overflyttet til det nye Jagtslot, og skildres af Thura som »fortræffeligt«, »meget net og naturligt udført«, men blev dog i hans Eremitage kun fundet værdigt til Anbringelse i den Sal »under Taget«, hvor Hoffets Damer og Kavalerer spiste. Derfra er det senere sporløst forsvundet.

Thura var stolt over og glad ved sit lille Jagtslot, der »var opført efter den moderne Bygningskunst's Regler«, og han slutter sin Beskrivelse af det i Vitruvius med disse fortrøstningsfulde Ord: »Og er jeg forsikret, at ingen Liebhaber skal fortryde at have anvendt nogen Tid til at betragte alle denne liden Bygnings ud- og indvendige Zirater og andre Fordele og Herligheder.«

Her skal blot anføres et Par af disse. Om den virkelig smukke indre Trappeopgang erklærer Thura, at skønt den er proportioneret med de øvrige Afdelinger i Bygningen, »det er at sige, at den kun er liden«, er den dog rummelig og bekvem. Væggene er beklædte med blaa

¹⁾ I Personalthist. Tidsskr. III Rk. 3. Bd. S. 49 omtales Maler og Hofforgylder Gabriel Ferd. Milan.

²⁾ Bendix Coffre er — som Dr. Louis Bobé har paavist (Personalthist. Tidsskr. 6. Rk. III Bd.) — født 1671 i København og død 1722 smst. Dette bør fremhæves, da vore Haandbøger (selv Salmonsens Leks., der udkom 4 Aar efter nævnte Tidsskrift Bd.) siger, at han var fransk født, og at hans Fødselsaar er ukendt. Statens Museum for Kunst ejer et Par mindre Arbejder af ham, disse er for omtrent et Aars Tid siden flyttede fra den danske til den udenlandske Afd.

og hvide Fliser efter hollandsk Art, hvilket baade er net og gør en meget god Virkning i Øjnene«. Disse »Fliser« (Kakkeler) er af dansk Fabrikat og er sikkert de samme, som i Regnskaberne findes opført under 5. Aug. 1737: Til Porcelænsfabriken (ø: Fabriken i St. Kongensgade) for hollandske Fliser: 133 Rdl. 2 Mk. 11 Sk. Om Loftdekorationen i Majestæternes Spisesal (2. Etage) mener Bygmesteren det rettest at sige et Par Ord til Forsvar. Salen selv er »zirlig og fornøjelig«, Gulvet belagt med sorte og hvide Marmorfliser, medens Loftet er prydet med et overdaadigt Stukarbejde, Jagtredskaber og »Jagt-Tøj«, der dels er forgyldt, »dels udstafferede med deres tilhørende egentlige Farver«. Dette Loft synes efter dets Færdiggørelse at være bleven stærkt kritiseret, man fandt det for broget, saa »at derved foraarsagedes en Slags Forvirring i Øjnene ved første Paasyn«. Man maa imidlertid«, siger Thura, »gøre Forskel paa Stederne, hvor deslige Ting anordnes; thi dersom et Loft af denne Art var blevet anordnet i et eller andet Gemak i det Kgl. Residens-Slot Christiansborg i Kjøbenhavn, havde enhver Føje og Ret til at udle dens liden Jugement, som var Autor dertil, saasom paa saadant et Sted kunde ikke passe sig, hvad der kan passe sig i et Jagtlysthus, som ligger midt i en Skov, i et Hus, som aldrig bruges uden i Anledning af Jagten og derfor maa og bør have sine Ornamenter og Zirater indrettede og overensstemmende med den Brug, hvortil det anvendes.« Med Rette fremhæver Thura den morsomme Idé, at alle Rummene mellem Stukarbejdet er besat med Spejle, »hvorefter det bringes til Veje, som ved en Plafond billig bør søges, og som man paa andre Steder formedelst kostbare Malerier tracter at naa, at naar man kaster Øjnene til Loftet, det da ved første Aasyn lader, som om man saa ind i Luften«. Forfatteren af »Vitruv« har Ret; Loftet gør paa Grund af disse Spejle et let og luftigt Indtryk, man tror virkelig, at man ser op gennem et Gitterværk.

Den »kunstige Maskine« (o: det saakaldte Eremitagebord), ved hvis Hjælp Maden førtes op og ned, til og fra det kgl. Taffel, naar Herskabet spiste »en hermitage«, var Jagtslottets fornemste Inventar; ja, fra første Færd er det vel Indførelsen af de mekaniske Borde her i Landet, der har bragt Ordet Eremitage med sig: »Oprindeligt var det selve den bevægelige Del af Bordet og dens Mekanisme, der opfattedes som Eremitagen, og Navnet er derfra, i al Fald hos os, gaaet over paa Bygningen«. ¹⁾)

Naar Professor Meldahl bemærker²⁾, at Thura formentlig har taget et Eremitagebord, som han havde set i Museet i Kassel, til Forbillede for Sænkebordet i Eremitagen, da han senere byggede denne, er dette ikke rigtigt. Thura havde i det fyrstelige Kunstkammer i Kassel vel lagt Mærke til et saadant Bord »paa 4 eller 5 Personer, hvilket ved Hjælp af en Puster eller Blæsebælg (o: ved Lufttryk) gik op og ned, saa at derved var bragt det samme til Veje, som paa andre Steder ved kunstige Maskiner i denne Anledning er udført«, men viser ved den sidste Bemærkning, at han meget godt allerede før sin Udenlandsrejse kendte Eremitageborde; endvidere kom »det flyvende Bord« i hans Eremitage ikke til at gaa ved Lufttryk, og endelig fandtes et saadant Bord allerede i Christian V's Eremitage³⁾, hvorfor naturligtvis

¹⁾ Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have. 1914. S. 172.

²⁾ Meldahl: Frederikskirken i København. 1896. S. 74.

³⁾ I sin Dagbog u. 6/9 1694 noterer Christian V: »var jeg ude i Dyrehaven ved Jægersborg og forsøgte Maskinen (Majeinen) med Bordet i det nye Hus kaldet Heremitagen«. Sekretæren ved det engelske Gesandtskab (1702), Franskmanden Lacombe de Vrigny, fortæller om Bordet i sin saa ofte citerede Bog: Relation d'un voyage fait en Danemarck. 1706 — der en Gang bør finde sin habile Oversætter —: »Under Jagtpavillonens Spisesal ligger Køkken og Kælder, men ingen Trappe fører derfra op til Salen. Man har indrettet en Aabning i

Christian VI skulde have sit, med hvis Konstruktion Arkitekten intet fik at gøre; han havde kun at skaffe den fornødne Plads i sin Bygning til »Taffel-Maskinen«.

Eremitagebordenes Saga herhjemme var allerede endt længe før Udgangen af det 18. Aarhundrede, og ret snart bredte der sig en vis eventyrlig Glans over disse hemmelighedsfuldt vandrende Møbler. I sin lille fantastiske Fortælling »Kong Hjort« (først fremkommen i Kjøbenhavns flyvende Post 1830 under Titlen: »Et Skov-eventyr for Børn«) benytter Fru Gyllembourg Eremitageslottets Taffelmaskine som Lemmen paa en Teaterscene. Den »meget udmærkede« Dreng Christian Poulsen, der er faret vild i Dyrehaven og under et natligt Uvejr har fundet Ly i selve Kongesalen paa Eremitagen, bliver der Vidne til Dianas skammelige Behandling af Aktæon, Kong Hjort. Den brave Dreng tager Aktæons Parti: »Han stod midt i Salen med den venstre Arm slynget om Hjortemanden. Han følte nu, at Gulvet paa det Sted, hvor de stod, gav efter, og pludseligt sank de begge ned, som det syntes i en dyb Afgrund, hvor de standsede.« Hernede fortæller Aktæon sin triste Historie og beretter bl. a., hvorledes han, da han var kommen til Slottet, mens det endnu var nyt, havde fundet sin Plageaand, Diana, der. Da hun opholdt sig i de øvre Regioner, søgte han saa Tilflugt i de nedre, hvor han en Aften fik det Indfald at sætte sig paa et stort Bord i Køkkenet for at hvile sig: »Men pludseligt gik det i Vejret med mig, og jeg befandt mig i den store Sal oppe i Slottet«, i Løvindens Gab. Betegnende er Noten hertil ¹⁾): »Som bekendt skal der i den store Sal paa Eremitagen have været en meka-

Gulvet, gennem hvilken man bringer alle Retterne op paa en Maskine, der er afballanceret med Kontravægte; hvis Maden skulde bæres op, vilde den blive kold.« (!)

¹⁾ Fru G. Samlede Værker. I Bd. 3. Udg. 1884. S. 299.

nisk Indretning, hvorved Spisebordet kunde pludseligt synke gennem Gulvet ned i Køkkenet og derfra løftes op igen, uden at Gæsterne behøvede at flytte sig«. Noten er fuldt saa uforstaaende, som Vrigny med sin »kolde Mad«.

Kendskabet til Fortidens Eremitageborde, deres Indretning og Brug var i det hele taget gennem den største Del af forrige Aarhundrede yderst ringe. Selv en Forfatter som Dr. F. J. Meier, der i sin Bog om Fredensborg beretter, at der paa dette Slot i Dronningens Forgemak, Eremitagen kaldet, var et Eremitagebord, paa hvilket stod en Sølvplade til Postillonene, mener, at Postillonene betyder Porcellænsgenstande, mens andre Antagelser gaar ud paa, at det muligvis var en Portefeuille eller lignende, hvori Dronningens Post bragtes. Saa løser nu afdøde Museumsdirektør Bernhard Olsen Spørgsmaalet i sin korte, udmærkede Artikel: »Eremitager og Servanter«, der fremkom i Tidsskrift for Kunstindustri i 1891. Paa en fornøjelig Maade gør Forf. Rede for den Trang, det 18. Aarhundredes Selskab følte til ved enkelte Maaltider at være fri for det Tjenerskab, som det ellers saa at sige Dagen lang var afhængigt af, til at spise »en hermitage«, »en solitaire«. Bordet kunde være indrettet paa mange Maader, det kunde komme »fuldt serveret op af Gulvet«, men bestod dog oftest af en fast Bordrand, indenfor hvilken en »Postillon« gik op og ned med Retterne. Men dette gjorde endnu ikke Domestikerne helt undværlige. Man kunde f. Eks. ønske at ombytte Tallerkner, forskellige Vine skulde serveres, og man fandt da paa mellem Gæsterne at stille smaa Hjælpeborde, forsynede med alt, hvad der kunde blive Brug for under Maaltidet. Disse Smaaborde hed paa fransk: *servantes*, paa dansk: *stumme Tjenerne*, hvilke Benævnelser paa vort Sprog senere er bleven overførte

paa andre Arter af Møbler¹). Servanterne kunde imidlertid ogsaa blive til Postilloner, der ligesom Hovedbordets Postillon kom op af Gulvet ved Hjælp af Forsænkninger. Bernhard Olsen siger betegnende i Indledningen til sin Artikel: »Et gammelt Sagn fra min Barndom bragte mig paa Vej til Løsningen af Spørgsmaalet. Jeg erindrede at have hørt, at der tidligere paa Jagtslottet Eremitagen skulde have eksisteret et Vidunder af Sindrighed, en Mekanik, der ligesom i Eventyrene kunde bringe et dækket Bord op af Spisesalens Gulv«; men om dette Bord fortæller han intet.

Det var forfærdiget af Snedkermester *Johan Jeremias Reusse* og blev installeret paa Slottet i 1740. Reusse havde dog allerede straks efter Eremitagens Fuldførelse i 1736 udført et mekanisk Bord (»Maskine med Bord og Tilbehør«) til Slottet, for hvilket han ialt i dette og det følgende Aar fik udbetalt 200 Rdl.; men om dette fra første Færd har vist sig utilfredsstillende eller blot af for ringe Størrelse, skal ikke afgøres. Man ser, at Mesteren i 1738 har modtaget 35 Rdl. for 3 Rejser, som han i Anledning af dette Bord har foretaget til Eremitagen, og i det følgende Aar atter 22 Rdl. for 2 Gange »ved Maj. høje Nærværelse at have bragt Maskinen i Gang« og for »die Tafel in der Rundung zu vergrösseren«. Til det Bord, der skulde vinde Ry paa Eremitagen, indgav Reusse i August 1739 sit Overslag, og i Juni 1740 erklærede Eigtved, der har haft Tilsyn med Maskinens Installering, at den er færdig og tilfredsstillende²). Taffel-Maskinen med 12 »Biløbere« kostede 434 Rdl., og at Reusse har

¹) Efter at Eremitagebordene var forsvundne, spiste man ved »table ronde« : uden Opvartning af Lakajer og Pager, men med »Stumtjener« ved hver Stol.

²) Rtk. Rytterdistr. Ktr. Reskr. og Res. 63/1739 og 118/1740. Kgl. Partikulærkasses Bygningsregnskaber 1738—41. Jvf. F. R. Friis: Kulturhist. Studier. I. 1904. Eremitagen i Jægersborg Dyrehave. S. 17 f.

skilt sig vel ved sit Arbejde og til Kongens Tilfredshed, godtgøres ved, at han samme Aar fik Bestilling paa et mekanisk Bord til det nye Christiansborg.

Nikolaj Eigtved, den danske Bondesøn fra Ringsted-egnen, der var rejst til Udlandet som Gartnersvend, men i Polen bleven Zwinger-Bygmesterens Konduktør, sachsisk Ingeniørløjtnant og -hauptmann, vendte tilbage til sit Fædreland i sidste Halvdel af 1735, netop da Arbejderne paa Jagtslottet Eremitagen var i fuld Gang, og det er sandsynligt, at han har bistaaet Thura med Forfærdigelsen af den lille Model »til saavel udvendige som indvendige Embelissements og Decorations«, som Bygmesteren fremsendte til Kongen i December Maaned nævnte Aar, og til hvis Udførelse han andrager om Bevilling af en Sum paa 2500—3000 Rdl., idet han anfører, at der her gives Lejlighed til uden nogen større Bekostning at zirliggøre den lille Bygning, der »ligger i Europas prægtigste Dyrehave«, og som derfor drager alle fremmedes Øjne paa sig. Christian VI bevilgede de 3000.

Ved disse Forskønelser og Udsmykninger har vel Eigtveds Studier af Prins Eugens Slot Schlosshof ved Marchegg (o. 5 Mil Øst for Wien) baaret sine Frugter. Poul Løvenørn havde i Kong August's berømte Lystlejr ved Zeithain lagt Mærke til den unge danskfødte Ingeniørofficer og henledt sin Konges Opmærksomhed paa den lovende Bygningskunstner. Christian VI hjemkaldte Eigtved, men tilstod ham dog først Orlov og Midler til en Italiensrejse for yderligere at uddanne sig i Kunsten, og paa Hjemvejen blev han beordret til at maale og tegne Schlosshof. Da Slottets Ejer ved Eigtveds Ankomst (Maj 1735) netop var rejst til Hæren, maatte vor Gesandt i Wien, Grev Berckentin, skaffe ham Adgang til Slottet, og i Løbet af en Maanedstid fik han da med Assistance af 2 Hjælpere forfærdiget fuldstændige Rids af dette.

Professor Meldahl, der besøgte Slottet i Midten af 1890erne, beretter baade om dets indvendige Prag¹⁾ — der nu tildels er lagt øde — og om dets vidunderlige Beliggenhed. Som Villa Albani i Rom ligger det. Fra dets udstrakte Terrasser ser man ud over den store Park, bag hvilken den brune, blaaligt fortonede, Kampagne strækker sig helt ud til de fjerne Smaa Karpathen, som ligner Sabinerbjergene i al deres Prag. »Ved Trappen til Terrasserne ligger store Marmorsfinkser, der i dekorativ Henseende ligner dem, der laa ved Slottet Marly, og de langt mindre, hvoraf der er fundet Rester ved Eremitagen i Dyrehaven.«

Ludvig XIV's Marly var jo alle Eremitagers Eremitage for Datiden; Thura har sikkert besøgt den og kan have taget Motivet til Fritrappen med de fabelagtige Menneskedyr derfra. Men paa hans oprindelige Tegning af Eremitageslottet findes ikke det prægtige Terrasse- og Trappeanlæg, som er fremstillet i Vitruvius (II. Tavle 58), og det er da rimeligt at antage, at det skyldes Eigtveds Studier paa Schlosshof. Allerede før 1760 maa dette Anlæg imidlertid have været i Forfald²⁾, thi i Følge en kgl. Resolution fra August 1762 bestemmes, at »der i Stedet for den om Eremitagen i Jægersborg Dyrehave værende Mur maa opføres en Jordterrasse med Tornhækker«, og i Juli

¹⁾ Geogr. Tidsskr. 13. Aarg. S. 159 og Frederikskirken, S. 26 f. Schlosshof er en Bygning fra det 17. Aarhundrede, der for Prins Eugen blev ombygget af Lukas v. Hildebrandt o. 1730. En yderligere Forandring undergik Bygningen paa Kejser Joseph II's Tid ved en delvis Etagetilbygning. I Slutningen af forrige Aarhundrede blev Slottet omdannet til en militær Lærestanstalt og samtidig berøvet sine pragtfulde Gitterværker og tildels hele sit indre Udstyr. Gitterværkerne blev bragt til Schönbrunn og Møblerne o. a. førtes til Hofmobiliedeppet paa Slottet Eckartsau. (Velvillig meddelt af Bundesdenkmalamt in Wien. ^{20/11} 1922).

²⁾ Om Terrassens Tilstand i 1790 se Hist. Medd. om København VI Bd. S. 550 f.

det følgende Aar lod Slotsforvalter Voss denne Terrasse dække med Græstørv. I omtrent 130 Aar fik Eremitagen da Lov at staa paa denne uskønne Jordhøj — i 1830erne var Hækken endog afløst af et hæsligt Rækværk — og først i Begyndelsen af 1890erne blev Terrasseanlægget rekonstrueret, dog i lidt ændret Form.

En fransk Rejsende, M. Chevalier, der i et Brev til en københavnsk Ven skildrer en Junifodtur i 1790erne fra Kjøbenhavn til Helsingør, passerer paa sin Vej Eremitagen og omtaler Udsigten fra Slottet i begejstrede Ord, men den »regulære Bastion«, paa hvilken Bygningen staar, lider han ikke; heller ikke Billedhuggerværkerne synes han om (*ces vilaines statues d'Apollon et de d'Aphné*); derimod finder han, at den ham ukendte Bygmester har udført sin Opgave paa en smuk Maade, »*au moins pour l'époque ou il a exécuté cet ouvrage*«. »Jeg tør vædde paa«, slutter Brevskriveren sin Omtale af Jagtslottet, »at han var Franskmand eller idetmindste opdraget i vor Skole, saa vel genkender jeg min Nation, hvor jeg træffer den«¹⁾.

Bygmesteren var ikke Franskmand — hørte heller ikke til den franske Skole. Paa den store Rejse var det som omtalt navnlig den sydtyske Barok (Rokoko) — »den fransk-sachsiske«, om man vil —, der havde fanget hans Kunstnerblik, og hans Eremitage er ganske i denne Stil. Det er Arkitekten Gottfried Semper (i 1840erne Direktør for det kgl. sachsiske Bygningsakademi), der har villet hævde, at den egentlige Rokoko ikke er født i Paris eller Versailles, men i Dresden og forplantet til Paris ved Porcellænsgegenstandene i en sachsisk Prinsesses Brudeudstyr. Saa godt som alle tyske Kunsthistorikere og -kendere har vel her taget Afstand fra Semper, men taler dog med Rette om en udpræget sachsisk (sydtysk) Rokoko.

Rokoko'en indførte ingen ny konstruktive Elementer

¹⁾ Lettre d'un voyageur. Copenhague. 1792. S. 8 f.

i Bygningskunsten, »den er ikke saameget Arkitektens Kunst som Stukkatørens og Dekoratorens«. Og netop med Hensyn til den dekorative Udsmykning var der en Væsensforskell mellem den franske og den tyske Bygningskunst i første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Medens det i Frankrig nærmest var Bygningens indre Rum, der prægedes af Rokokoens Aand, og det Ydre bevarede en vis klassisk stræng Karakter, lod de tyske Bygmestre deres Fantasi have frit Spil ogsaa i den ydre Udsmykning. Et Eksempel er Zwinger; og der er ingen Tvivl om, at Meissner-Porcellænsfabrikkens Frembringelser her har øvet en vis Indflydelse paa mange Enkeltheder i den overdaadige Dekoration.

Som de andre Slagord »Gotik« og »Barok« er »Rokoko« fra første Færd et Haansord. Det synes at være opstaaet omkring 1800-Tallet som en nedsættende Betegnelse for en fordærvet Smag i Modsætning til de regelrette antikke Former eller som et foragteligt Udtryk for Sæder og Dragter hos en Slægt, hvor zirlig Tale, Fraser og Formler, pudrede Haarpunge, Fiskebensskørter og rødakerede Hæle var Mode. Herhjemme varede Beundringen for Rokokoens muntre, festlige og livsglade Bygningskunst kun kort, og Kandidat Cornelius Enevold Steenbloch, der omkring Aar 1800 har sat Tekst til J. J. Bruuns ældre Stik af Eremitagen¹⁾, taler sikkert ud af sin Samtids Hjerte, naar han skriver: »Af Navnet og Belliggenheden skulde man tro, at det i det mindste maatte være en ganske simpel Bygning uden al overflødig Kunst og Glimmer; men tværtimod finder man dette lille Slot baade udvendig og indvendig saa belæsset med korinthiske Støtter, Girlander, Statuer, prægtige Ballustrader og alskens Sirater, at næsten den blotte Tanke om alt det Arbejde, slig en bitte Bygning maa have kostet, trætter Tilskueren«. Halvhundrede Aar efter udtaler Niels Lau-

¹⁾ Danske Slotte i 24 Kobbere, udg. af G. L. Lahde.

ritz Høyen sig paa følgende Maade om Slottet efter at have gjort gældende, at alt det fremmede i Bygningskunsten fra Christian VI's og Frederik V's Tid ikke har efterladt sig noget sandt Spor, og henledet Opmærksomheden paa, hvor mange af Bygningerne fra den Tid der er gaaede til Grunde: »Eremitagen staar fast som et halvt Eventyr paa Sletten i Dyrehaven; man undrer sig over, at den er skaanet, og man forstaar ikke længere denne høje Bygning, saa besynderlig forekommer den En.«¹⁾

Det er blevet vor Tid forbeholdt atter at kunne se lødig Kunst i Barokkens og Rokokoens Bygningsværker, skabte som de er af Tidens største Kunstnere og beundrede af dens Kendere. De fleste Bygninger af den Art i vor Hovedstad, som vi nu ser paa med Glæde, er næsten gennem et Aarhundrede blevne ansete for smagløse og ganske uden kunstnerisk Værd: Postgaarden paa Kjøbmagergade (opr. Marchalsgaarden), Asiatisk Kompagnis Bygninger i Strandgade, Amalienborgs fire Palæer, Odd Fellow Palæet i Bredgade (opr. Berckentins, senere Schimmelmanns), Frederiks Hospital med de fire Pavilloner o. s. v. Vi har genvundet Forstaaelsen af Skønheden i Barokken med dens maleriske Lys- og Skyggevirkninger og velvilligt forandret Ordet *l e t f æ r d i g* — hvilket var Fortidens almindelige Adjektiv til Rokokoen — til koket og kapriciøs eller endog til yndefuld. Vel sandt, en Bygning som Eremitagen mangler i nogen Grad sin rette Staffage. I dens Sale og Kabinetter, paa Altan og Terrasse bør flokkes en muntert spøgende Skare Kavalere og Damer i lyse, spraglede Dragter og med Pudderhaar, og paa Plænerne omkring Slottet bør færdes grønkjolede Jægere til Hest og til Fods og røde Pikører omringet af et halsende Hundekobbel.

¹⁾ Forelæsninger om Kunsten i Danmark 1851. N. L. Höyens Skrifter. Udg. af J. L. Ussing. III. 1876. S. 114 f.

Det blev dog ikke Jagtslottets Bygherre og hans Hof, der skulde forlene Eremitagen med en saadan Staffage. Næppe stod Bygningen fuldstændig, før Christian VI afskaffede Parforcejagten, og Eremitagen blev da ikke i hans Regeringstid det, der var dens egentlige Bestemmelse: et Relais, et »Absteigequartier«. Kongeparrets Besøg paa det ensomme Skovslot fik en tilfældig Karakter og blev sikkert ikke hyppige; i Kongens Dagbøger, der forefindes fra 1740—44, er kun et enkelt omtalt fra 1741: »Lørdag den 17. Juni spiste vi: jeg, Dronningen, min Søn, min Søster (Prinsesse Charlotte Amalie, død 1782) Middag i Heremitagen i Dyrehaven; det regnede meget stærkt. Om Eftermiddagen, da Regnen hørte op, skød Dronningen og jeg hver en Hjort«. Vel en nok saa trist Dag; det Billede, som Thuras »folierede Glas« har gengivet af de fyrstelige Personer, har været dyster Alvor, og Diana paa Væggen har stirret trøstesløst i sit Haandspejl. Og heller ikke oppe i Salen under Coffres Billede har Stemningen været løssluppen; har Kavalererne inderst inde haft Lyst til lidt Tant og Morskab, har Majestæternes Nærhed holdt denne Lyst i Tømme ligesaavel som Synet af Dronningens Damer, der kun »var Øjet taalelige ved den Overensstemmelse, der var imellem dem; thi de var alle lange, magre, gustne, stornæsedede og plirøjede«. Det er Charlotte Biehls Ord, og har samme Dame vel nu og da ladet sit koleriske Temperament, sit usminkede Had til Sofie Magdalene og sin Lettroenhed løbe af med sin Pen, saa tegner hun her et ganske korrekt Billede af Dronningens Damer, hvilket bevarede Malerier af adskillige af dem beviser. Den franske Diplomat, Grev Camilly giver hende Ret, naar han siger: »Hun (Sofie Magdalene) har ogsaa 4 Hofdamer, som alle er mindre skikkede til at indgyde Kærlighed end til at give Afsmag derpaa.« Det var ikke Rokotidens kælnede Lam med de farvede Baand om Halsen, der holdt til paa Chri-

stian VI's og Sofie Magdalenes Slotte, men den bibelske Symboliks højtidelige.

Det rette Jagtliv i al sin Glans og med de stærke Farver — men med mørke Slagskygger — udfoldede sig først paa Eremitagen, da den livsglade 23aarige *Frederik V* blev Konge. Først da spillede Pan op paa sin Syrinx og Kongesalens Diana smilede til sit eget Billede. Naar Faderen havde afskaffet Parforcejagten og bortskænket sine Hunde, var det sikkert ikke alene, fordi hans og Dronningens lidt svagelige Konstitution daarligt forligtes med de Strabadser, der følger med denne Jagt, men ogsaa — og vel navnlig — af religiøse Grunde. Maa-ske havde Erik Pontoppidan, som i 1735 var bleven Hofpræst, tilskyndet ham dertil. I 2. Del af *Menoza*, Historien om den asiatiske Prins, der drager Verden rundt for at søge kristne, kommer Pontoppidan ogsaa ind paa en Omtale af Jagten. I en Diskussion om denne paa et engelsk Herresæde siger Menoza: »At Menneskene til deres Forsvar saavel som Nytte øver det Herredømme, Gud har indrømmet dem over Markens Dyr, er en ganske anden Sag end det, I kalder Parforcejagt, hvor man ej vil skyde eller fange Dyret, som straks kunde ske, men søger sin Lyst i at ængste eller plage det en hel Dag, ja ej alene det, men ogsaa en stor Hob Heste og Hunde, som til den Ende skal holdes og æder det Brød, mange hungrige Mennesker kunde mættes med«¹⁾. Endnu i Vitruvius' II. Bd., der udkom nogle Aar efter Christian VI's Død, kan Thura i sin Beskrivelse af Dyrehaven fortælle om, hvorledes den store Frihed og Rolighed, som Vildtet her nyder, gør det saa tamt, »at det ej skyer eller snart frygter sig for noget Menneske, og at det tit ikke rører sig af Stedet, naar man kørende eller ridende kommer det paa 3 eller 4 Skridt nær«. Men Frederik V, der trods sit gode Hjerte hyldede de Meninger, som hævdedes i

¹⁾ Menoza. II. 1742. S. 251 f. sml. S. 39.

Jagtlitteraturen paa hans Oldefaders Tid («den samme Gud, der har skænket os Kongerne, har forbeholdt disse Hjorten som det mest fuldkomne og agreableste af alle Dyr»), indførte atter Parforcejagten i al dens ridderlige Raahed, og medens Egnen om Jægerspris havde været hans specielle Jagtrevier, mens Faderen levede, begyndte nu atter Jægersborg Dyrehave at genlyde af Hundeglam og Valdhornets Toner.¹⁾

I hvilken Grad Kjøbenhavnerne var optagne af de kgl. Jagter i Byens Nærhed, viser en liden Historie, over hvilken »man amuserede sig meget i Kompagnierne« i Slutningen af September Maaned 1750. Fredag den 18. havde det Rygte udbredt sig, at en overmaade stor Hjort, som var bleven forvildet paa Jagten, skulde — forfulgt af 7 Jagthunde »en Svite« — have retireret sig ind ad Nørre Port, forbi Orangerihuset ved Rosenborg og ud i Kastellet, hvor den var bleven fanget i en af Gravene. Da Grunden til Rygtets Opkomst blev bekendt, kom Latteren. Hele Historien indskrænkede sig til, at en velvoksen Gedebuk, der havde absenteret sig fra en Stald ved nævnte Byport, var bleven forfulgt af en Flok Gadehunde og havde søgt en hurtig Retirade langs Volden²⁾. Fra Høsten 1752 — samme Aar som Frederik V's andet Giftermaal havde fundet Sted i Juli — beretter Jomfru Biehl en Episode fra Eremitagen, der meget vel kan harmonere med den Modvilje, som Kongen da nærrede mod Juliane Marie. Selv om Historien ikke skulde være helt korrekt, giver den alligevel et godt Billede af, paa hvilken

¹⁾ Frederik V bestilte en Gang hos Guldsmed Jagenreiter 50 Valdhorn, sagtens til Jagten. (C. Thrane. Fra Hofviolonernes Tid. 1908). De var til Jagten, hvilket ses af Jagtregnskaberne. Valdhornet forlokker ogsaa Hjorten: »Den har et fint Øre og holder saa meget af Instrumenter, at den, selv naar den jages, undertiden brat standser og nærmer sig Hundene for bedre at høre Hornet.« (L'ecole de la chasse. 1763).

²⁾ Berl. Tid. Nr. 76 (21/9) 1750.

Vis den 22aarige Dronning i Begyndelsen af sit Ægteskab er bleven behandlet. I et meget dejligt Vejr havde Kongen været paa Jagt i Dyrehaven, og Juliane Marie troede paa det behageligste at overrumple ham ved at møde ved »Rendes vous'en« paa Eremitagen, »men han gav hende temmelig tydeligt at forstaa, at hendes Komme mere forundrede end fornøjede ham. Desuagtet gjorde hun det samme nogle Uger efter, men da Jagten var forbi, og alle tog Vejen til Eremitagen, red han ganske alene til Jægersborg; paa Vejen derhen mødte han en, som han gav Befaling at sende Moltke til ham og bede Dronningen gaa til Taffels.«

I Begyndelsen af *Christian VII's* Regering havde Eremitagen sin Apoteose som Jagtslot; særlig i de første Aar af 1770erne var de store Jagtpartier et væsentligt Led i den Hvirvel af Forlystelser, som Hoffet levede i. Foruden Klapjagter og Parforcejagter dreves atter den middelalderlige Falkejagt, og i Forening med Enghaven ved Flaskekro og Nørrefælled har her Sletten fra Eremitagen ned mod Lyngby dannet et fortrinligt Terrain. Fra en af dette muntre Hofs Parforcejagter har Professor Otto Bache taget Motivet til sit udmærkede Eremitagebillede (»Efter Frokosten paa Eremitagen skal Jagten begynde igen«), der var udstillet i 1881 paa Charlottenborg. Det lille Slot ses i Baggrunden, og ned ad Trapperne myldrer det kgl. Følge, medens Rideknægtene staar parat med Hestene, og Hundekoblet ordnes i Forgrunden.¹⁾

Faa kongelige Bygherrer har af en Eftertid maattet høre saa mange onde Ord for deres Byggelyst som Christian VI. Mange af disse onde Ord er sagte med ikke liden Uret. Man maa erindre, at saa godt som alle Da-

¹⁾ En Reproduktion findes i Smaa Kunstbøger Nr. 4. Billedet blev solgt til Norge (Familien Treschow): Velvilligt meddelt af Professor O. Bache.

tidens Fyrster var grebne af en sand Byggemani, at deres Byggevirksomhed til en vis Grad gjaldt som Maalestok for deres politiske Magt og blev gjort til Genstand for Gesandternes Indberetninger, samt endelig, at Tidens Nationaløkonomer hævdede, at det kun var til Folkets Bedste, naar Fyrsterne strøede Penge ud til Luksus. Christian VI var forøvrigt selv ved Lejlighed ret pinligt berørt af de mange Penge, som gik med til hans største Byggeforetagende, Christiansborg; han holdt ikke af, at der blev talt derom, og »saa ikke gærne, at enhver erfarede, hvad Slottet havde kostet«¹⁾. Officielt var Datiden dog henrykt, og Christian Frederik Wadskjær viger ikke tilbage for at nedprente følgende Linier i sin »Poetiske Skueplads« (1741):

»Naar havde Norden før saa stor en Byggemester,
som saa opbyggelig i al sin Adfærd var.«

Den senere strænge Kritik af Christian VI's og Sofie Magdalenes Byggelyst fik ogsaa en væsentlig Andel i den kranke Skæbne, som næsten alle deres pragtfulde Bygninger skulde faa. Med Rette undrer Høyen sig over, at Eremitagen er skaanet. I Virkeligheden var det kun paa et hængende Haar, at den blev reddet fra Undergang. Allerede i 1780erne var Slottet ganske forsømt og forfaldent, den kongelige Familie benyttede det saa godt som ikke, og i 1790 bestemtes det, at det skulde nedbrydes. Da reddedes det af Hofjægermester, Greve Rantzau, under hvem Dyrehaven da sorterede; han købte det og ejede det til 1797, da det atter blev kongelig Ejendom. Denne Episode af Eremitagens Historie er imidlertid behandlet udførligt af adskillige Forfattere²⁾.

¹⁾ Brev til J. L. Holstein ^{3/1} 1741. Hist. Saml. og Studier. Udg. af H. Rørdam. III Bd. 1898. S. 60.

²⁾ Bl. a. Carl Bruun i Familiaalmanakken Danmark 1899, F. R. Friis i Kulturhist. Studier. I. 1904 og Villads Christensen i Hist. Medd. om København 1917.

SLÆGTSTRADITIONENS FORTSÆTTELSE I DE GAMLE LAV OG GILDER.

Af R. BERG.

Da vore Forfædre i længst forsvunden Tid bosatte sig i de den Gang nye Købstæder, er der sikkert mange af dem, der har følt sig ilde stedte ved at være uden det Værn og udenfor det Samkvem, som Slægten hidtil havde ydet dem. Der er vel derfor heller ingen Tvivl om, at noget af det første, de har foretaget sig, er at danne et Samlag med andre ligesaa enligt stillede for at faa den Beskyttelse og den Hjælp, den fraværende Slægt ikke kunde give dem. Det er denne Trang, der er Aarsag til Oprettelsen af vore gamle Gilder. Overalt, hvor Folk er kommen ud af deres naturlige Samhørighed, har de sikkert snarest muligt dannet et Gilde. Ikke blot for at skaffe sig den nødvendige Retshjælp, som Loven fordrede i Form af Mededsmænd, ikke blot for at have nogen at ty til, naar der var Nød og Fare paa Færde, men sikkert ogsaa af religiøse Grunde. Thi kunde man ikke staa ene i et Samfund, hvor enhver Antydning af social Hjælp manglede, saa kunde man det i endnu mindre Grad overfor de højere Magter. For selv efter at man havde skiftet Tro, havde forladt Slægtens gamle Guder og havde sluttet sig til Krist og alle hans Hellige, saa bevarede man dog i sit Sind den gamle Overbevisning, at Gud og de hellige Mænd og Kvinder kun traadte i virkelig inderligt Forhold til den enkelte gennem Slægten eller

det Lag, som traadte i Slægtens Sted. Man kendte endnu ikke vor Tids personlige Gudsforhold, men levede trygt i den overleverede Tankegang, at Guddommens Hjælp fik man kun gennem det viede Offer, gennem Offerdrikken og Løftet, der gaves ved den højtidelige Gildesammenkomst. Naar Mindebægeret tømtes, naar de hedenfarne Slægtsmedlemmer mindedes, saa gennemstrømmedes man ligesom af Guddommens Kraft. Thi Guddommen var jo i gamle Dage særlig Slægtens Gud, hvor meget han saa end tilhørte ogsaa andre Krese. Det var ved hans Kraft, at Slægten opretholdtes og dens jordiske Gods beskyttedes. Og Slægten, det var ikke blot alle de nulevende Slægtsmedlemmer, det var i lige saa høj Grad de henfarne. Thi deres Kraft levede jo videre igennem Efterkommerne. Slægten var Enheden. Det er Slægten, der maa bøde og hævne. Den Enkelte kan slet ikke staa ene; prøver han paa det, eller nødes han dertil, maa han leve den fredløses sørgelige Kaar, indtil han muligvis finder ind i et nyt Lag.

Det er denne indgroede Tankegang, man maa huske paa, hvis man vil forstaa vore gamle Gilder og Lav og hele deres Virke- og Væremaade.

Men er man først klar herover, staar ogsaa hele Livet indenfor Gildet i det klareste Lys.

Man forstaar da, at selve de store Stævner indenfor Gilderne var det vigtigste Formaal for Gilderne. Igen dem blev jo netop alle Gildebrødrene delagtige i Guds og den specielle Gildehelgens Velsignelse. Derfor er Gildelaget ikke noget almindeligt Drikkelag, det er et højtideligt og ærværdigt Stævne, hvor alle skal møde, hvor der hersker strenge Regler for Ordenens og Ærbarhedens Opretholdelse, gives bestemte Normer for, hvorledes der skal drikkes, hvilken Plads man skal sidde paa, og hvorledes man skal opføre sig.

Det samme gælder, naar der rides Maj i By. Alle skal deltage. Ingen maa holde sig borte fra Dansen.

Gildet kan da heller ikke i nogen Henseende sammenlignes med en moderne »Forening«. Forskellen er stor paa næsten alle Omraader og viser sig især klart i den Maade, hvorpaa Gildet virkede udadtil og indadtil.

Ingen Købstadmand har kunnet undvære den Støtte, et Gilde gav. Han har behøvet den baade aandeligt og timeligt. At Gilderne paa den Maade er kommen til at spille en stor Rolle i vore gamle Byers Liv, er klart, og at de sikkert til Tider har øvet en meget betydelig Indflydelse, er der jo ikke Tvivl om, naar man læser Forbudet mod dem i Biskop Johan Krag's Stadsret for Kjøbenhavn af 1294¹). At Forbudet næppe har staaet længe ved Magt, er sandsynligt, men det er sikkert for at skaffe sig saa megen Indflydelse over dem som muligt, at Valget af Oldermænd senere, formelt i hvert Fald, lagdes i Hænderne paa Borgmester og Raad²), ja, at disse endog faar Magt til at forbyde Dannelsen af Gilder.

Det er imidlertid givet, at den store Betydning, Gilderne oprindeligt havde, efterhaanden tabte sig meget. Men hele Middelalderen igennem spiller de dog en Rolle af afgørende Vægt i Samfundslivet, og selv efter at Reformationen havde trængt Helgendyrkelsen til Side og dermed ophævet en Mængde Gilders egentlige Existensberettigelse, fortsætter de deres Tilværelse gennem de enkelte overlevende »Kompagnier« og navnlig i Haandværkernes Lav. Ja, indenfor disse sidste bevares delvis Overleveringen fra ældgammel Tid lige ned til vore Dage.

For Kjøbenhavns Vedkommende faar vi imidlertid et godt Indblik i et Gildes Virke ved at gøre os bekendt med Skraaen for det danske Kompagni eller Hellig Tre-

¹) Kbhns. Dipl. I. S. 42.

²) Saaledes bl. a, i Kristoffer af Bayerns Stadsret for København. Kbhns. Dipl. I. S. 165.

foldigheds Gilde af 1447, der som bekendt endnu lever i det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskab¹⁾).

Kompagniets aandelige Formaal bestod i tre Gange om Aaret, ved Jul, Fastelavn og Pintse, at »begange« alle afdøde Brødre og Søstre med 3 Messer. Hver Broder og Søster, der afgik ved Døden, skulde ligeledes »beganges« med Messer og Ofre. Her er et af de oprindelige Hovedpunkter, og at derne Mindelse af de afdøde har været noget af det vigtigste for Gilderne, er der ingen Tvivl om. Fra først af nøjedes man imidlertid ikke med Messer og Ofre i Kirken. Fra andre Gilder (bl. a. St. Knud i Malmø) ved vi saaledes, at de afdødes Navne læstes højtideligt op i Gildet »for det høje Bord for Skraaherren og Oldermannen«. Paa denne Vis kom man i aandelig Berøring med de døde, knyttedes sammen med dem og de omgivende levende til en Helhed.

De aandelige Stævners Forberedelse foregik derfor ogsaa med stor Omhu. Den varetoges af »Gærdemændene«, der baade skulde fremskaffe de nødvendige Spise- og Drikkevarer og sørge for Gildehusets Udsmykning. Derom hedder det f. Ex. i Skraaen for Trefoldigheds-gildet i Odense fra 1476²⁾ »Item skulle fire Brødre og Søstre den samme Tirsdag gøre Brødreskabet en Kost hver, og de skulle fly os Hus, Ild og Lys og give os Mad, gode Bøster og Vildbrad og en god fersk Ret og dertil Smør og Ost og frit Brød og Sennop, og dem skal faaes Korn af Gildets til at brygge os godt Øl af, om de ej ville gælde derfor, naar Brødreskabet samles paa fastende Stevne« I Roskilde Smedes Skraa af 1491³⁾ hedder det mere detailleret om Udsmykningen af Gildehuset, at

¹⁾ Skraaen er aftrykt i C. Nyrop: Danmarks Gilde og Lavskraaer fra Middelalderen I. S. 713 ff.

²⁾ C. Nyrop: Gildeskraaer I. S. 741.

³⁾ Smst. II. S. 206.

den, der gør »Gærd«, skal »rede Gildehuset med Hynde og Klæder og Maj og Græs om Sommeren, og om Vinteren med Lys og Kul og Ved«.

Men Stævnernes Højtidelighed understreges yderligere af den Omhu, hvormed der værnes om deres Værdighed. Hertil sigter f. Ex. Reglerne for, hvorledes der skal drikkes. Det hedder herom i Kjøbenhavns Bagersvendens Skraa for 1403¹⁾: »Naar vi drikke tilsammen, da skal ingen Broder anden tildrikke tværs over Bordet. Hvo, som det gør, han give en Hvid Penning, men er der Gæster, dem maa man tildrikke, hvo som vil og Ret gøre, hvo som vil, men Brødrene skulle drikke hverandre retsinniges om til«. »Hvilken Broder spilder saa meget Øl for sig paa Bordet, at han eller Skafferen kan det ikke bedække med sin Haand, han skal give to lübske Penninge«. Endelig kan anføres af Kjøbenhavns Remmesnideres Skraa fra 1460²⁾: »Hvo som spyr eller noget deslige urent gør i Lavshus eller i Gaarden eller teer sig ukvæmmelig med sin Ende eller kalder nogen Skalk, Horsøn, Tyv eller Forræder, bøde en Td. Øl til Brødrene og en Mark Vox til Messen. . . . «

Men selv efter at enhver Højtidelighed var vegen bort fra Gilderne og Lavene, hvad der jo faldt af sig selv efter Reformationen, fastholdtes Maaltidet og Drikkelaget som en væsentlig Bestanddel af Stævnerne. For Haandværkslavenes Vedkommende forsøgte Christian IV ganske vist gennem de systematiske Lavsskraaer, der udstedtes fra 1622 af, at gennemføre, at Stævnerne skulde holdes »fastende og foruden al Drik«, men det er ogsaa en kendt Sag, hvor ringe et Resultat han havde, baade i denne og andre Henseender, med sine Reformers af Lavene. Der eksisterer næppe en Lavsbog fra denne Periode, uden at den er fyldt med Beretninger om alle de Tønder Øl, der

¹⁾ C. Nyrop: Lavsskraaer II. S. 8.

²⁾ Smst. II. S. 159.

er drukne ved forskellige Lejligheder. Fra 1679 er der bevaret et Regnskab over, hvad der gik med henholdsvis til Vinter- og Sommerstævnet i Kjøbenhavns Snedkerlav: Ved Vinterstævnets første Dag fortæredes 7 Lam à 5 Mk., 1 Kurv Hvidkaal 3 Mk., Smør 1 Dlr. Den næste Dag: 7 Lispund sprængt Kød 6 Dlr. 8 Mk., 7 Metister 1 Dlr. 3 Mk., Salt begge Dage 3 Mk., 1 Pund Peber og Ingefær 1 Mk., Smør 1 Dlr. 1 Mk., $\frac{1}{2}$ Ost 4 Dlr. 2 Mk., Brød 7 Dlr., Vin 6 Dlr., 3 Tdr. Øl 12 Dlr. 12 Sk. Ved Sommerstævnet første Dag: $7\frac{1}{2}$ Lispund Kød, Salt dertil, 2 Potter Sennop, Nellikepudder for 4 Sk. Den anden Dag: 3 Lam med Salat, 2 Potter Vineddike, $1\frac{1}{2}$ Pot Olie, 2 Pund Sukker, $\frac{1}{2}$ Otting Smør, for 6 Dlr. Brød, 2 Oste, 3 Tdr. Øl og for 7 Dlr. Vin. Det er først efter Enevældens Indførelse, at de store Gilders Tid er forbi, og at man nøjes med en beskeden »Fortæring« nu og da.

Hvad derimod har holdt sig meget længer indenfor vore Lav, er den oprindelige Valgmaade af Gildernes og Lavenes Embedsmænd. Denne Valgmaade var naturligvis ogsaa et Udtryk for Gildets Karakter som Slægtsorganisation. Det karakteristiske for disse Funktioner var, at de ikke fremgik af frie Valg, men var tvungne Embeder, som ingen havde Lov til at undslaa sig for. Der fastsættes i saa godt som alle Skraaer Bøder for den, der nægter at paatage sig at være Oldermænd eller Stolsbroder. Saa vidt man nu kan skønne, har derfor Posten som Oldermænd og Stolsbroder gaaet paa Omgang i hvert Fald mellem de ældste Brødre, og ingen synes at have virket længer end et Aar. Denne Skik, at Oldermændene kun virkede et Aar (senere efter Indførelsen af Enevældens Lavsskraaer 2 Aar), er saa gennemgaaende, at vi, hvor vi har Lejlighed til at kontrollere den, ingensinde finder den brudt, og naar vi i mange bevarede »Landsbyvidere« ser, at Oldermændsposten i Landsbylavene heller ikke besattes ved Valg, men ved aarlig Omgang fra Nabo til

Nabo, har vi sikkert Lov til at slutte, at Købstadlavene i den hos dem herskende Ordning har fortsat Traditionen fra Landet¹⁾. For Haandværkslavens Vedkommende holdt den sig lige til ind i det 19. Aarh.s Begyndelse. Man skulde tro, at en saadan stadig Skiften af den øverste Styrelse ikke kunde bevare Kontinuiteten indenfor Gilder og Lav, men det viser sig netop, at denne hyppige Ombytning sikkert er et Udtryk for det meget gammeldags indenfor Lavene. Disse er en ubrydelig Enhed, hvor der oprindelig ikke har været Plads for nogen Art Parlamentarisme. Enhver Beslutning maa tages enstemmigt. Kun fra to gejstlige Gilder kender man Tale om Flertalsbeslutning, nemlig i Tilfælde af Optagelse af nye Medlemmer. I alle andre Tilfælde, hvor der er Tale om Indtræden af nye Brødre, skal dette enten ske enstemmigt eller gennem et dertil nedsat Udvalg, som havde Fuldmagt til at afgøre Sagen paa hele Gildets Vegne. Enstemmighed har i alle Sager af Betydning været det almindelige. Ja endnu saa sent som 1810 nægter Kancelliet at stadfæste en Beslutning indenfor Skrædderlavet om Subskription blandt Lavmedlemmerne, fordi der var 22 Stemmer imod en Flertalsbeslutning paa 326.

Denne Enhed indenfor Gilder og Lav hænger sikkert nok sammen med, at man i det hele fra gammel Tid var vant til at betragte Slægten som en Helhed for sig. Vi ved fra talrige Beretninger i Sagaerne, at naar Slægtens Ældste havde taget en Beslutning, saa fulgte alle de andre ham, f. Ex. i Tilfælde af Trosskifte. Ingen kunde staa udenfor uden at bryde den levende Sammenhæng mellem alle Slægtens Enkeltpersoner. Det samme Princip er gaaet igen i Gilderne og Lavene. Oldermænden for disse har handlet paa alles Vegne. Men han har ogsaa altid været kendt med Sæd og Skik, og da Arbejdet

¹⁾ Se f. Eks. Vedtægter for Græsted Sogn i Nordsjælland. Danske Vider og Vedtægter I. Kbh. 1904—06.

saa godt som aldrig var rettet mod Fremtidsmaal, har der næppe nogensinde været Meningsforskel af Betydning. Oldermændene var den, der repræsenterede Lavets Mening udadtil og indadtil og ligesom sad inde med al den Ære og Anseelse, Gildet ejede. Derfor hævdedes hans Stilling ogsaa fremfor nogen andens. Der er store Bøder for at gøre »Ulyd«, naar Oldermændene taler, og i det hele for at være ham imod.

Men enevældig var Oldermændene ikke. I alle vigtige Sager seer vi, at han raadfører sig med et Udvalg, som Regel otte Mænd, dog ogsaa syv eller sex. Hvorledes og efter hvilke Principer disse Udvalg dannes, ved vi ikke; et egentligt Valg i Nutids Forstand har sikkert ikke fundet Sted. I de fleste Tilfælde er det vist Oldermændene, der selv har udvalgt dem, undertiden, som i St. Annagilde i Svendborg, Skafferen. Udvælgelsen har imidlertid næppe været ganske regellos, og Spørgsmaalet er da, om ikke Aldersordenen i Gildet har været det afgørende.

I alle Gilder spillede Pladsen, hver enkelt indtog, en meget betydende Rolle — hvad den for øvrigt har gjort og vel gør den Dag i Dag ved alle Bondegilder. Der var bestemte Regler for, hvor man skulde sidde, og meget store Bøder for at fortrænge en anden fra hans Plads. Man sporer her sikkert en Genklang af den strenge rituelle Betydning, Pladsen havde i Oldtiden. De fornemste og Gæsterne paa Gavlbænken, Resten i Aldersordenen. Det er da rimeligt at antage, at man ved Udvælgelsen af de foran nævnte Udvalg har taget visse Hensyn til den Plads, vedkommende indtog, og maaske er gaaet paa Omgang. Ingen kunde nægte at indtræde i dem. Det er imidlertid interessant at lægge Mærke til, at disse Udvalg, hvor vi kender Navnene paa de udtagne og kan følge dem, som f. Eks. i Kjøbenhavns Snedkerlav i Perioden fra 1630—1648, bestaar af forskellige Personer, hver Gang de vælges. Ligger der ikke her en Antydning af, at der har hersket en vis Om-

gang? Nu ved vi desuden, at den Plads, den enkelte sad paa ved Lavsstævnet, stadig spillede en stor Rolle. Da de christianshavnske Snedkere optoges i det kjøbenhavnske Lav 1677, bestemmes det udtrykkeligt, at de tre ældste Christianshavnerne »skal til vores mellemste Bord opsættes og der forblive, dog de, som for dennem i Lavet er indkomne indtil Otto Puck med indregnet, Tid efter anden for dennem at forflyttes«. Ved en anden Lejlighed erfarer vi, at der i et bestemt Tilfælde skulde udtages en Mand fra hvert Bord. Da Christian V.s systematiske Lavsskraaer indførte Kvartalsmesterinstitutionen (et Udvalg paa fire Lavsbrodre, der bistod Oldemanden og vekslede hver Fjerdingaar), synes Valget at være foregaaet saaledes, at der valgtes en fra hvert Bord, en Ordning, som holdt sig til langt hen i det 19de Aarhundrede og et Vidnesbyrd mere om den uhyre gammeldags Aand, der vedblev at herske indenfor Lavene.

Har saaledes Gildernes og Lavenes Styrelse sikkert gaaet paa Tur blandt Medlemmerne, er det mere forstaaeligt, at alle andre Funktioner ogsaa gjorde det. Det var ganske rimeligt, at Pligten til at gøre »Gærd«, hvad der vel i de fleste Tilfælde betød at betale Traktementet ved Stævnerne, gik paa Omgang, en Skik, der har holdt sig endnu indenfor det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab i de aktive Brødres Pligt til at give »Sølv« efter Tur.

Visse Pligter, som f. Ex. at være »Degn«, d. v. s. at besørge Gildets Budtjeneste, paahvilede altid den sidst indkomne. I Roskilde Smedelav skulde de fire sidst indkomne Brødre bære Lys omkring St. Lucii Kirkegaard Helliglegemsdag og Trinitatis Søndag.

Flertalssystemet er da indtil de nyeste Tider noget ganske ukendt indenfor de gamle Gilder og Lav, hvorved dog naturligvis maa bemærkes, at man sikkert altid har vidst at rette sig efter den fremherskende Mening, blot

saaledes, at man kun rent undtagelsesvis har gennemført den, naar den ikke var enstemmig.

Christian V.s Lavsskraaer indførte dog et Slags Flertalssystem, idet de bestemte, at Lavsbrødrene skulde udvælge tvende Mestre med de fleste Stemmer, hvoriblandt Magistraten skulde tage Oldermænden.

Men denne Flertalsafstemning synes aldrig praktiseret indenfor Lavene. Der vedblev man med det gamle Omgangssystem. Aar efter Aar afløser den ene Oldermænd den anden, og det er en ren Undtagelse, som bekræfter Reglen, at den samme Mand blev Oldermænd mere end en Gang i sit Liv. Han virkede sin Periode ud for derefter at give Plads for den næste.

Som Regel har Magistraten ogsaa stadfæstet den Mand, Lavet har foreslaaet den; det er kun nu og da i særlige Tilfælde under Enevælden, at Øvrigheden viser sin Magt og tager en anden til Oldermænd end den, Lavet havde ønsket. Saaledes vragede Magistraten 1683 den af Snedkerlavet udpegede Stenbuk som Oldermænd, fordi han ved flere Lejligheder havde modsat sig Magistratens og Regeringens Reformlyster overfor de gamle zünftige Skikke¹⁾. I et enkelt Tilfælde, i Aaret 1741, gik Magistraten helt udenom de foreslaaede. Det var Malerlavet, der havde indstillet Mestre Lindemænd, Lovise og Meier. Den første havde det største Stemmetal, men ikke desto mindre tog Magistraten den fra foregaaende Periode fungerende Oldermænd, Milan, der slet ikke var indstillet. Lavet reagerede ikke. Det var paa den Tid endnu for voveligt at opponere mod den lovlige Øvrighed. Men slet saa føjelig var Brændevinsbrænderlavet ikke en god Menneskealder senere, da Magistraten havde udtaget til Oldermænd den, der havde faaet det næsthøjeste Antal Stemmer. Efter Klage til Kancelliet maatte Magistraten finde sig i at tage den Mand, Lavet havde udset. Kancel-

¹⁾ R. Berg; Snedkerlavet 1554—1904. Kbhvn. 1904. S. 95 ff.

liet var begyndt at blive frisindet. Ret mærkeligt er det derfor at se, at Magistraten paany kort Tid efter, 1779, overfor Sadelmagerlavet atter prøver paa at trumfe den gamle Oldermænd igennem istedetfor den, der havde de fleste Stemmer. Men med Magistratens Nederlag overfor Brændevinsbrænderne i frisk Minde klager Lavet til Kancelliet. Indenfor dette var man meget ilde stedt. Man saa vel, som Guldberg udtrykker det i den af Arveprins Frederik underskrevne Betænkning, at det »var uangenemt at decidere mod Magistraten«, men at denne paa den anden Side gjorde bedst i »at lade disse Folk vælge den, som de til Oldermænd tro sig tjent med«. Magistraten fastholdt sin Ret i Henhold til Lavsartiklerne, og Enden blev da ogsaa den Gang, at Sadelmagerne maatte finde sig i dens Afgørelse, oven i Købet med den Tilføjelse, at det skulde betydes dem, »som saa uanstændig og med saa fornærmelige Udtryk have angrebet deres Øvrighed, hvor aldeles ubeføjede de have været til deres Klage, og at de for Fremtiden skulde vogte sig for paa saa usømmelig en Maade at udlade sig mod deres Øvrighed«.

Naar der i de her nævnte Tilfælde fra Lavenes Side tales om den, der er foreslaaet med de fleste Stemmer, er det ikke, fordi man i og for sig indenfor disse var begyndt at praktisere nogen ny og moderne Valgordning. Det forskellige Antal Stemmer paa de tre foreslaaede betyder blot den Orden, man ønskede at faa dem valgt i, da der nu en Gang skulde indstilles tre. Der er aldrig, eller saa godt som aldrig, Tale om at foreslaa den samme Mand mere end en Gang. Først et godt Stykke ind i det 19. Aarhundrede forekommer det, at den samme Mand vælges til Oldermænd flere Perioder i Træk. Men selv da herskede de gamle Omgangsvalg endnu til andre Bestillinger. Da Snedkerlavet saaledes 1826 forandrer Antallet af sine Kvartalsmestre, bestemmes det udtrykkeligt, at der hvert Fjerdingsaar skal vælges 1 af hver af de 4 Al-

dersklasser, Lavet var delt i. Det er først hen i Trediverne, at de fleste Lav fornyer deres Forfatning, saaledes at Styrelsen nu, foruden en i længere Tid virkende Oldemand, kommer til at bestaa af et paa moderne Vis valgt Repræsentantskab.

Som det vil fremgaa af det foranførte, var Lavenes indre Styrelse lange Tider igennem, ja helt ned til vore Dage yderst konservativ. Dette har naturligvis sin Grund i, at Mestrene i det hele og store Aarhundreder igennem stod paa det samme sociale og økonomiske Trin, saa at nye Anskuelser kun vanskeligt kunde faa Indpas. Det er for saa vidt kun en forbigaaende Episode, at der glimtvis i det 18. Aarhundrede, under Paavirkning af de friere Luftninger fra Frankrig, synes at frembryde en vis Selvstændighedsfølelse overfor Øvrigheden. Det hændte, at man overfor denne kunde fremsætte og gennemføre selvstændige Anskuelser, der vidner om en ny Aand indenfor Borgereskabet. Da den i 1794 i Anledning af den store Tømmerstrike nedsatte Kommission til Undersøgelse af Lavsforholdene bl. a. ogsaa henvendte sig til Snedkerlavet om Oplysninger, svarede det meget afvisende og gav i det hele kun Svar »af Føjelighed og Ulyst til Strid, men ingenlunde som Skyldighed eller paa Grund af en vor Borgerfrihed truende og selvtagen Myndighed«.

Men denne Oppositionslyst er dog kun forbigaaende, og det er først med de Forandringer, som moderne Teknik og Lovgivning udøvede paa Lavene, at de lidt efter lidt forandrede deres indre Organisation, saa at de kunde tilpasse sig efter Tidens Krav.

Ganske interessant er det iøvrigt at se, at indenfor en enkelt Kres som det ggl. Skydeselskab, hvor Forholdene ikke har krævet nogen Omorganisation, har man endnu bibeholdt den aarhundredgamle Omgangsturnus af Tilidsposterne.

EN EPISODE AF KNIPLINGSHANDELENS HISTORIE.

Af FRITZ JÜRGENSEN WEST.

Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede stod den tønderske Kniplingsindustri endnu i sin fulde Kraft; Værdien af de i Aaret 1805 udførte Kniplinger beløb sig til ca. 260,000 Rdl. S. H. Cour., en efter Datidens Forhold betydelig Sum, og Antallet af Kniplingskræmmere var paa et lidt senere Tidspunkt ca. 200¹⁾.

Ingen kunde ane, at denne blomstrende Hjemmeindustri derefter i Løbet af Aarhundredet skulde sygne hen og saa godt som helt uddø. Hovedaarsagen til denne Nedgang er utvivlsomt den, at de paa Maskine tilvirkede Varer ogsaa paa dette begrænsede Omraade ved deres Prisbillighed fortrænger det haandgjorte Arbejde.

I 1809 opfandt Heathcoat en Maskine, som kunde fremstille *Bobinet*, en Slags Tyl af Bomuldsgarn, vævet eller knyttet saaledes, at det lignede Kniplingsbund. Efter at denne Maskine, som stadig forbedredes, var bleven forsynet med en Jacquard-Mekanisme til Mønstervævning, kunde man fremstille al Slags mønstret *Bobinet* og Maskinkniplinger, der næppe var at skelne fra haandgjorte.

Første Gang man her i Danmark for Alvor hører noget om, at de i Kniplingsdistriktet Nord for Tønder til-

¹⁾ Jfr. Forfatterens Afhandlinger i Sønderjydske Aarbøger 1901, S. 104—141 og 1910, S. 206—239.

virkede Varer i Detailhandelen fortrænges af udenlandske maskingjorte Varer, er i Slutningen af Tyverne. Kampen kommer til at staa i København imellem de her bosatte Kniplingshandlere og Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet, idet Lavet vil hævde sin Eneret til at handle med den nye udenlandske Vare, Bobinet. Overfor Lavet staar den mest energiske og uforfærdede af de københavnske Kniplingshandlere, *Sara Davidsen*, som tager Kampen op og fører den sejrende igennem¹⁾.

Sara Davidsen var født i Fredericia af fattige, jødiske Forældre og kom i en Alder af noget over ti Aar til København, hvor hun boede hos en Tante og gik i den mosaiske Friskole for Piger, Karolineskolen i Pilestræde. Omtrent fjorten Aar gammel kom hun i Huset hos Kniplingshandlerske Mathilde Horn i Silkegade, hvor hun hjalp til ved Handelen og tillige lærte at forfærdige Blomster. Mathilde Horn døde i 1824, men havde ved sit Testamente tillagt Sara Davidsen en Sum, saaledes at denne blev sat i Stand til at fortsætte Forretningen. Frk. Davidsen søgte da om Tilladelse til at sælge indenlandske, d. v. s. tønderske, Kniplinger og de af hende selv forfærdigede Blomster, hvilket ogsaa blev bevilget hende, uagtet Københavns Magistrat ikke vilde anbefale Ansøgningen. Bevillingen blev udfærdiget gennem Danske Kancelli 4. Juni 1824. Ligesom andre Kniplingshandlere solgte hun foruden de egentlige Kniplinger ogsaa det i Tønder forfærdigede Mellemværk. Men da Fabrikationen heraf i disse Aar ganske ophørte i Tønder, idet Mellemværk blev for-

¹⁾ Hovedkilderne til den følgende Fremstilling er nedennævnte Akter fra Danske Kancellis 2. Dptm.: Bevilling af 4. Juni 1824, Reg. Nr. 636. Kanc. Skriv. 9. Maj 1826, Brev Nr. 1256 og 8. Juli 1828, Brev Nr. 1746. Kanc. Plakat 27. Aug. 1829, Reg. Nr. 576. I »Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1651—1861 samt Manufakturhandlerforeningen 1862—1886« (Kbhvn. 1887) er den her foreliggende Sag ikke omtalt.

trængt af det engelske Bobinet, som kunde leveres til en langt billigere Pris, drev Sara Davidsen i flere Aar Handel med denne Vare, uden at der fra nogen Side blev anket herover, indtil Silke- og Klædehandler Lavet i April 1828 rejste Sag imod hende ved Københavns Politiret, hvor hun ved Dom blev kendt uberettiget til at handle med Bobinet og anset med en Mulkt paa 55 Rbd., hvoraf Halvdelen skulde tilfalde Lavet. Imedens denne Sag stod paa ved Retten, ansøgte hun om, at den hende meddelte Bevilling maatte udstrækkes til nævnte Artikel, men fik Afslag. Allerede 9. Maj 1826 havde Kniplingshandler Hans Jensen Schmidt, boende paa Østergade Nr. 49, faaet Afslag paa en lignende Ansøgning. Under disse Omstændigheder henvendte Sara Davidsen sig til Kong Frederik VI selv med Bøn om Fritagelse for at udrede den hende idømte Mulkt og om Udvidelse af hendes Bevilling til at omfatte Handel med Bobinet, og hvad der i Fremtiden maatte blive brugt som Mellemværk. Hun godtgjorde ved Attester fra de fortrinligste Modehandlerinder i København, at der til de Klædningsstykker og til den Pynt, hvortil Kniplinger brugtes, i Almindelighed ogsaa behøvedes Bobinet, nemlig som Mellemværk, hvorfor denne Artikel søgtes hos Kniplingshandlerne, der ikke vilde faa Lejlighed til at afsætte Kniplinger, naar de ikke tillige kunde sælge det til dette fornødne Mellemværk. For Silke- og Klædehandlerlavet, som var berettiget til at handle med saa mangfoldige Varesorter, kunde det, efter hendes Mening, næppe være af stor Betydning, at det tillodes hende at handle med en enkelt af disse Varesorter, i Særdeleshed da hun ikke selv forskrev Varerne, men købte dem hos Interessenter i Lavet.

I en Erklæring af 31. Januar 1829 gør Oldermændene for Silke- og Klædekræmmerlavet, P. M. Launy, gældende, at Bobinet er en Florart, som kun forfærdiges i U d l a n d e t og henhører til de Varesorter, som Lavets Interessen-

ter har Eneret til at forhandle, og at Kniplingshandlerne derimod ikke maa sælge andet end i n d e n l a n d s k e eller tønderske Kniplinger. Sara Davidsen kan efter hans Mening saa meget mindre undskylde sig med Uvidenhed i saa Henseende, som det udtrykkelig nævnes i hendes Bevilling, at hun er indskrænket til at handle med indenlandske Fabrikater, og hun har derfor ved at sælge en Varesort, til hvis Forhandling hun var uberettiget, blot vist, at hun er af den Slags Folk, der hverken ænser Love eller Anordninger, naar det gælder egen Fordel, hvilket formentlig ikke kan tale i hendes Favør.

Angaaende Eftergivelsen af Mulkten bemærker Oldermændene, at Sara Davidsen ved sin uhjemlede Handel paa Lavets Bekostning har tjent det tidobbelte af Mulkten Beløb, og da hun langtfra er uformuende, men tvert imod sidder i en udbredt Handel, som hun paa alle Maader søger at gøre saa indbringende som muligt, finder Lavet sig ikke beføjet til at skænke hende den Del af Mulkten, som tilkommer det.

Magistratens Flertal støtter Lavet i dets Kamp for at bevare Eneretten til at forhandle den omstridte Varesort og fremhæver endnu skarpere end Oldermændene, at Bevillinger til at udsælge tønderske Kniplinger og i Forbindelse dermed det saakaldte Mellemværk, der ligeledes blev forfærdiget af Kniplingsfabrikanterne, u d e l u k k e n d e var givne for at ophjælpe og understøtte denne indenlandske Industri.

Borgermester *Friederich Christian Schäffer* gaar derimod i sit Særvotum nærmere ind paa den af Kongen i Reskript af 20. December 1828 fremsatte Tanke: efter de forhaandenværende Omstændigheder at give dem, der har Bevilling til at handle med indenlandske Kniplinger, Tilladelse til ogsaa at forhandle Bobinet i Strimler, »blot af saadan Bredde, som Kniplinger eller det saakaldte Mellemværk har.« Schäffer gør opmærksom paa, at det ind-

førte Bobinet har fortrængt den Del af den indenlandske Kniplingsfabrikation, som gik ud paa at forfærdige det saakaldte Mellemværk, hvilket ikke er bleven modsagt af Kræmmerlavet, og en Sagen vedlagt Prøve viser en høj Grad af Lighed imellem Bobinet og Mellemværk. Da nu Bobinet er tilvirket ved Vævning, udmærker det sig ved en højere Grad af Akkuratesse og kan som Maskinarbejde sælges for en meget lavere Pris. De tønderske Kniplingsarbejdere har derfor maattet ophøre med at forfærdige Mellemværk. Førend Bobinet kom i Brug, udgjorde de egentlige Kniplinger saa vel som hint Mellemværk — enten figureret eller i sin glatte Tilstand — en væsentlig Del af elegant Damepynt. Det var de omreisende eller de i København bosatte Kniplingshandlere, og ikke Kræmmerlavet, der havde Indtægten ved Salget heraf. Men ved Indførelsen af Bobinet, som her i København forsynes med Blonder¹⁾ eller Broderi, og som med langt mindre Bekostning næsten erstatter al Slags Kniplingspynt, har Lavet faaet en betydelig Forøgelse af sine daglige Handelsartikler. Oprindeligt havde Kræmmerlavet Eneret paa al Handel i Alen og smaa Vægt med alle Slags Knytninger eller Kniplinger, men har siden maattet finde sig i, at der blev udstedt særlige Koncessioner paa at handle med tønderske Kniplinger, hvorved Lavets Handel med slige Varex gik over paa andre Hænder. Borgermester Schäffer mener derfor, at det er billigt, at de, der har Privilegium paa at handle med tønderske Kniplinger, og hvis Antal forøvrigt kun er ringe, nu faar Tilladelse til ogsaa at forhandle Bobinet i Strimler, saaledes som foreslaaet af Kongen, og at det endog vilde være ønskeligt, at

¹⁾ Blonder. oprindeligt: Kniplinger af raa Silke med den for dette ejendommelige graagule Farve, hvoraf Navnet »Blonde« kommer. Siden brugtes det ogsaa som Betegnelse for andre Kniplinger af Hel- og Halvsilke. Nu bruges det oftest som Betegnelse for alle Slags simplere Kniplinger, særlig de maskinvævede.

Bestemmelsen ikke kom til at indeholde noget om Bred- den af det Bobinet, der maa udsælges af dem; thi da slige Privilegier maa fortolkes strængt efter Ordlyden, saa vilde en Forskrift om Dimensionerne ved en tilfældig Overtræ- delse give Anledning til retslig Forfølgelse.

Til nærmere Oplysning om Ligheden imellem Bobi- net- og Kniplingsarbejde lod Borgermester Schäffer med- følge nogle Prøver, hvoriblandt en Bobinet-Prøve, som han havde ladet brodere lig en medfølgende Kniplings- prøve, der kostede 2 Rdl. for 1 Alen, hvorimod Bobinet- broderiet efter Arbejderskens Forklaring kunde forfær- diges for det halve.

Schäffer frygtede dog for, at Bobinet, som allerede havde fortrængt det haandgjorte Mellemværk, ved den Lethed, hvormed det kan modtage al Slags Figurering, og ved dets lavere Pris efterhaanden helt vilde kvæle Kniplingsindustrien, og Udviklingen viste, at hans Frygt ikke var ugrundet.

Fabriksdirektør Etatsraad *Martin Christian Gottlieb Lehmann*, Orla Lehmanns Fader, hvis Mening ogsaa blev æsket, var mere optimistisk i sit Syn paa Kniplingsindu- striens Fremtid. Han udtaler sig saaledes om den fore- liggende Sag:

»Hvor smukt end Bobinet er, og hvor ligt det end synes at være Kniplingerne, kunde det dog kun for en kort Tid for- trænge disse hos Kjønnet, til hvis Brug det er bestemt, fordi det er for simpel og eensformig.«

»Damerne, hvis Instinct altid leder dem til at søge noget aparte, noget udmærkende i deres Pynt, er snart bleven kiød af Bobinet allene til deres Stads — de ere snart falden paa at bruge det blot som Fundament, hvorpaa de sætte Broderie, de- res Sløifer og de dertil meget passende Kniplinger, hvilke i uendelige Afvexlinger altid har og altid vil tiltrække sig Op- mærksomheden; de bruge det til Underlag for deres Pynt, lige- som Underfoder bruges til Klæder, til hvad de rigtig og charac- teristisk kalde — Mellemværk. Istedet for at fortrænge Kni- plinger, hvilket Bobinet gjorde blot i Begyndelsen, vil det bidrage

til at vedligeholde disses Brug, endog at forsøge deres Anvendelse.«

»Erfaringen viser ogsaa alt Rigtigheden af denne Formodning. Ved at gennemsee Davidsens Handelsbøger har jeg overbevist mig om, at de i et Aars Tid have afsat for over 20,000 Mk. Cour. (11,000 Rbd. rede Sølv) Tønderske Kniplinger, og det paa den Maade, at Damerne lade dem udskiære ei blot Strimler, men alle Slags Mynstre af Bobinet, der tiener til at sammenholde og hæve de Kniplinger, som de udsøge sig efter deres Smag og Hensigt.«

»Kræmmerlaugets [Interessenter] kan saa meget mindre have Grund til at besvære sig [over, at de, der handler med indenlandske Kniplinger, tillige maa erholde Lov til at udskiære Bobinet,] da det er hos dem Kniplingshandlerne maatte tage det Bobinet, som de ville udstykke, — de have jo ikke noget imod, at en Skræder tager et Stykke Glandslærred eller Taft hos dem for at udstykke det til Underfoder for de Klæder, han syer eller lader sye, — Kniplingshandleren vil endog befordre deres Afsætning af Bobinet, naar han udskjærer det til Mellemværk for de Fruentimmer, der ville sye sig kniplingsprydede Kapper, Strimler, Fraiser¹⁾ og desl.«

. . . Denne Bevilling maatte dog indskrænkes til de i Købstæderne bosiddende, Boutik holdende Kniplingshandlere; de ved Concession berettigede vandrende Kniplingshandlere . . . maatte ikke tage Deel deri, fordi de anførte Grunde passe ikke paa dem, og hos dem kunde let Misbrug foranlediges derved.«

Fabrikdirektørens Indstilling, som støttedes af General-Toldkammer- og Kommercekollegiet, blev fulgt. Ved Kancelliplakat af 27. August 1829 blev det i Henhold til kgl. Resolution af 18. s. M. tilladt de i Købstæderne bosatte Kniplingshandlere i deres Butikker at falholde Bobinet.

Ved Kongens personlige Indgriben var det saaledes lykkedes Sara Davidsen at opnaa, hvad der kort i Forvejen var bleven nægtet baade hende selv og en anden Kniplingshandler i København.

¹⁾ Fraise, Pibekrave.

»SORTE CHRISTIANS KROG« OG
»FREDENSBORG HAUGE«.

AF DRONNINGENS TVÆRGADES OG KRONPRINSESSE-
GADES HISTORIE.

Af CARL C. CHRISTENSEN.

For ca. 100 Aar siden blev Navnet »Sorte Christians Krog« ret hyppig benyttet om den Del af Dronningens Tværgade, som ligger mellem Adelgade og Rosenborg Have. I sine utrykte Collectanea til Københavns Historie¹⁾ siger Carl Bruun: »Dronningens Tvergade, cul de sac, kaldtes i Folkemunde Sorte Christians Krog efter en Dansebod eller et Tracteursted«. Det er imidlertid ikke Danseboden (den nuværende Dansesalon Kæden), hvorefter Gaden har faaet denne Betegnelse — Danseboden er først indrettet i den første Fjerdedel af det 19. Aarhundrede — det er derimod et Traktørsted eller rettere en Ølhavn, som har givet Anledning til det mærkelige Navn, der stammer fra den første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Ikke blot i Folkemunde, men ogsaa i Avertissementer brugtes Betegnelsen »Sorte Christians Krog«. I Adresseavisen for Mandag d. 29. Juni 1772 læses saaledes følgende:

Paa Hjørnet af Adelgaden og Sorte Christians Krog bliver til førstkommende Michaeli Flyttetid et Smedværksted med Værelser til Leje i Nr. 284.

¹⁾ Raadstuearkivet.

Det Smedeværksted, der her er Tale om, var blevet indrettet af Digteren Holger Drachmanns Tipoldefader, Grovsmede-Frimester og forhenværende Fanesmed (ø: militær Beslagsmed) Gert Drachmann, som omkring 1730 havde købt et af de 13 Smaahuse, der dannede daværende Matr. Nr. 270, det senere Matr. Nr. 284, som laa, hvor nu Nr. 54 i Dronningens Tværgade er¹⁾.

I en saa officiel Bog som Københavns Vejviser bruges ligeledes ovenanførte Betegnelse for denne Del af Gaden; 1785 hedder det saaledes: »Lund, Major, sorte Christians Krog 265« (dette er dog en Trykfejl for 285; 265 er det nuværende Nr. 97 i Adelgade, paa den anden Side af Sølvgade). Vejviseren 1798 har 3 Adresser med denne Gadebetegnelse, og da Andreas Anthoni Rose (Ejer af nuv. Nr. 55 i Dronningens Tværgade) d. 6. Juli 1749 faar et Barn døbt²⁾, angives hans Adresse at være »i Dr. Tvergade i Sorte Christians Hauge«.

Hvorfra stammer da dette besynderlige Navn, og hvem var den mystiske »Sorte Christian«?

I Kbhvns. Grundtakst af 1661 findes anført under Skt. Anna Kvarter: »Johan Mortensens egen Woning 300 Rdlr.«, hvilken Ejendom rimeligvis er identisk med den i den foreløbige Grundtakst af 1687 under Matr. Nr. 337

¹⁾ Gert Drachmann indvandrede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede fra Bremen og boede i 1720—22 som Fanesmed og Frimester i daværende Nr. 61 i Møntergade, 1723—28 i »De Fattiges Huse og Gaard« i Vognmagergade, daværende Nr. 155 & 156. Ved Byens Brand 1728 bliver han husvild her og slaar sig da ned i Adelgadekvarteret, hvor han altsaa købte ovennævnte Ejendom. Hans 5 Sønner var alle Smede, og det er muligvis denne Smedeafstamning, der lader hans Tipoldesøn synge i »Grovsmedens Vise«:

Ja lad dem kun komme saa mange de vil,

Jeg tæller dem sletsinte efter,

En eneste Grovsmed slaar magelig til,

Thi han har de stærkeste Kræfter.

²⁾ Trinitatis Kirkes Daabsprotokol. L. A.

i Dronningensgade — det daværende Navn paa Dronningens Tværgade — opførte »Hans Mortensen Bryggers Enkes 4 Vaaninger 295 Rdlr.« Følgende Bemærkning er her tilføjet: »Ao. 1690 tilhørt Anders Lauritzen Bech¹⁾, Brygger, boende paa Kiøbmagergade«.

Ved den endelige Grundtakst af 1689 bliver Nummeret forandret til Nr. 318 med Angivelse »Hans Mortensen Bryggers fiire Vaaninger«. I Skattemandtallet 1694 kaldes Ejendommen »Anders Larsens (ø: Lauritzens) Brøgers Gaard«, og i 1701 bebos »Anders Larsen Brøgers Huuse« af: Capit. Christopher Barner, Casper Hansen, Olle Adzersen, Christian Rasmussen og Jens Matzen, Baads M[and.] I Skattemandtallet 1708 anføres »Anders Larsen Beches Vaaning«, og 1717: »Raadmand Beches Vaaninger«.

Ejendommen var det sidste Hus paa venstre Haand i Gaden, som den Gang endte blindt ved Rosenborg Have, da Kronprinsessegade først anlagdes knap 100 Aar senere.

Ved Skøde af 11. December 1718 solgte Raadmand Bech den til Urtegaardsmand (ø: Gartner) Christian Ditlev Hector, og ved Opmaaling af 1. Februar 1719 ses det, at den mod Dronningensgade kun havde en Façade af 27 Alen. Ejendommens Gaard vendte dels mod Gaden, dels mod Slotshaven; Huset, hvis Gavl var mod Gaden, bestod af en lang Sidebygning paa 17 Fag, 2 Loft høj, og et Tværhus paa 9 Fag, 2 Loft højt, hvilke tvende Bygninger afsluttede Gaardens to andre Sider. Mod Gaden var der et Plankeværk, og fra Gaarden kom man gennem en Port ind i den store Gartnerhave, som strakte sig 174 Alen langs med Rosenborg Have hen imod Gotersgade og bag Baghusene til nuv. Nr. 39—55 inkl. i Adelgade.

Christian Hector har rimeligvis været en Mand, der forstod at udnytte sin store Have, thi han drev her ikke

¹⁾ Anders Lauritzen Bech var født 1653 i Svindinge paa Fyen, blev 1701 en af Stadens 32 Mænd, var Raadmand 1711—34 og døde 2. December 1734.

alene Gartneri, men fik den ogsaa indrettet til Ølhave, vel omtrent i Smag med den af Hølberg omtalte »Mester Daniels Have« i Store Kongensgade.

Hvornaar han har faaet indrettet Beværtning, kan desværre ikke oplyses, og det ses ikke, at han nogensinde har faaet Borgerskab; første Gang han omtales som Øltapper er i Skattemandtallet for 1736. Det er dog ikke udelukket, at han kan have begyndt derpaa længe før, thi hans pekuniære Omstændigheder har næppe været saa helt glimrende at dømme efter følgende ubehagelige Begivenhed, der hændte ham 1728.

Hector, som vel har være tysk født, var gift med »Anna Christian Hectors«. I dette Ægteskab fødtes henholdsvis 1717 og 1719 tvende Døtre, hvis Daab findes optegnet i Garnisons Kirkes tyske Daabsprotokol. Ikke desto mindre er han med en Holbergsk Vending »gaaet extra« og har ladet sig bedaare af en af sine Tjenestepiger ved Navn Anna Lorentzdatter. Dette resulterede i, at baade han og hun maatte give Møde paa Raadstuen, hvor de begge blev idømt Lejermaalsbøder, af hvilke hendes Part kom paa 3 Rdlr. Christian Hector vilde og kunde ikke betale den ham idømte Bøde og indgav i den Anledning den 13. September 1728 en yderst ydmyg Ansøgning til Magistraten om at maatte slippe med at betale 3 à 4 Rdlr.

Hans Ansøgning begynder meget højstemt saaledes:

»Jeg fattige Mand, som haardeligen af Byefogden her i Staden daglig Dags bliver ængstet og trued med Sequestration og anden haard Forfølgelse, fordi jeg, desværre haver udi mit Ægteskab forseeet mig med Leyermaal med et Qvindfolk o. s. v.« Han anfører tillige det Argument, at »det er Gud og enhver bekiendt, at dersom jeg skulde betale eenhver, hvad jeg er bortskyldig, da blev der intet tilbage uden een nøgen og totaliter ruineret Mand.«

Maaske har dette Slutningsperspektiv blødgjort Magistratens Hjerte, thi den 27. September 1728 resolverede

den, at Hector maatte slippe med at betale 4 Rdlr., »da det mere var i Hans Majest.s og Stadens Interesse at lade ham betale 4 Rdlr. end at lade ham i dets Sted afstraffe paa Kroppen«¹⁾.

Han slap altsaa med at betale 4 Rdlr., og hans Hustru har rimeligvis tilgivet ham; hun har ikke ladet sig skille fra ham, thi da hun den 28. Maj 1740 staar Fadder i Holmens Kirke, opføres hun som »Maria Christian Hectors, Værtshuskone i Dronningens Tværgade«²⁾. (Maria maa være en Skrivefejl, thi Hector har ikke været gift med andre end førstnævnte Anna). Der er al mulig Sandsynlighed for, at det er fra Christian Ditlev Hector, at Betegnelsen »Sorte Christian« stammer, thi han er paa det Tidspunkt den eneste Beværtningsdrivende her, der har haft Fornavnet Christian, og det var desuden Skik og Brug i Datiden at opkalde Ølhaverne etc. efter deres Indehaveres Fornavne (jfr. Mester Daniel, Mester Jakob etc.). Muligvis har han været sortluden af Haar eller Hudfarve.

At Naboskabet med Ølhaven ikke har været helt behageligt for Rosenborg Have, erfarer man af Partikulærkassens Regnskaber, af hvilke det fremgaar, at Slotshavens Plankeværk i en Længde af 3 Fag og en Højde af ikke mindre end 8 Alen maatte opføres for at betage Gartner Hector »die vue nach dem Rosenburger Garten«³⁾.

Det er imidlertid kun i Folkemunde, at Ølhaven opkaldtes efter Christian Hector, i Virkeligheden havde den et officielt og langt finere, kongeligt klingende Navn, nemlig »Fredensborg Have«.

Dette faar man at vide, da Christian Hector den 6.

¹⁾ Byfogedregnskabet i R. A. og Raadstueprotokollen i Raadstuearkivet.

²⁾ I Skattemandtallene 1735—36 benyttes første Gang Betegnelsen Dronningens Tværgade.

³⁾ Bering Liisberg: Rosenborg. Pag. 176.

Marts 1749 tilskøder Andreas Anthoni Rose Ejendommen, hvilket i Skødeprotokollen¹⁾ anføres saaledes:

»Christian Ditlev Hector, boende i Gaarden kaldet Fridensborg i Huggen til Kongens Hauge, med sin Hustrus og kære Børns Vilie har bortsolgt og skjødet Gaarden med Hauge etc. til Mons. Anthoni Rose til Paaske 1749 for 2300 Rdlr.« Den nye Ejer, der kaldes baade Kapunstopper og Øltapper, optager den 11. Juni s. A. et Laan paa 800 Rdlr. i Ejendommen, som i Obligationsprotokollen²⁾ benævnes »Fredensborger Hauge kaldet i Dronningens Tvergade imellem den Kongl. Hauge Rosenborg paa den eene og Stoelemager Helle Nielsen paa den anden Side.«

Ved denne Lejlighed erfarer man tillige, at Ejendommen foruden af Rose beboedes af 14 Familier.

Om Rose selv har drevet Øludskænkningen og Beværtningen, vides ikke bestemt; i Skattemandtallet 1749—50 kaldes han Kapunstopper, og samtidig bor der i Ejendommens Stueetage en Øltapper Georg Gæller. I Skattemandtallet 1751—52 kaldes Rose Øltapper, medens han 1752 anføres uden Stilling, hvorimod en af Ejendommens Beboere er Øltapper Andreas Olsen. Hvem der har passet den store Gartnerhave, vides ikke; men der er en Mulighed for, at det har været den indvandrede Sachser Johan Christopher Kraft, som senere købte Ejendommen. Han bliver den 2. Juni 1745 viet i Vor Frelses Kirke til Pigen Anna Jørgensdatter, og i dette Ægteskab fødtes en Søn, der døde $\frac{1}{2}$ Aar gammel og blev begravet fra Garnisons Kirke den 4. Oktober 1748. Ved begge Lejligheder opføres Kraft som Gartner; men den 22. September 1745 havde han faaet Borgerskab som Øltapper. Af Skattemandtallene fremgaar det ikke, hvor han har boet. Det ligger derfor nær at antage, at Kraft har boet i Roses Ejendom og passet baade Haven og Beværtningen.

Efter at han er blevet Enkemand, ægter han den

¹ ²) L. A.

30. April 1749 »i Huuset« Pigen Johanne Withof¹⁾, i hvilket Ægteskab der den 25. April 1752 fødes en Søn Johan Christopher. Et halvt Aars Tid efter sin Søns Fødsel køber han den 18. December Ejendommen, men dør efter 2 Aars Forløb; i Skattemandtallet for 1754—55 angives Johan Christopher Krafts Enke som Ejer.

Ret længe bliver hun dog ikke siddende i Enkestand; den 7. April 1756 vies hun »i hendes eget Huus«²⁾ til Gartner og Ungkarl Hieronymus Hammer, der saaledes bliver Ejer af Ejendommen. Ved Brylluppet var »Jørgen Lassen, Kok og Tracterer i Bellevue«, Brudgommens Forlover, medens hendes Forlover var »Michael Müller, Ulden Fabricateur i lille Reinegade«.

Tre Maaneder efter Brylluppet, den 5. Juli 1756, fik Hieronymus Hammer, der var født paa Als, Borgerskab som Øltapper. I dette Ægteskab fødtes den 23. Februar 1757 deres eneste Barn, Sønnen Poul Hieronymus Hammer.

Under Hieronymus Hammer bliver »Sorte Christians Krog« et kendt og søgt Samlingssted for de Godtfolk, der yndede at komme sammen i et muntert Samvær ved et Krus Øl, et Slag Kort eller en Pot Kegler i den store, skygfulde Have, der laa saa dejlig ugenert og afsides og dog nær ved Byens Midte. Paa en eller anden Maade er det tillige lykkedes Hammer at faa Tilladelse til at indlade Gæster i sin Have gennem en lille Laage i Plankeværket ind til Slotshaven, saa at de spadserende her paa en nem Maade kunde komme til en Forfriskning. Sine Stamgæster har han rimeligvis forsynet med Nøgler til denne Laage, og saa sent som i 1831 findes Erindringen herom endnu bevaret, idet »Politievennen« den 13. August s. A. skriver: »Ogsaa skal Nøgler i ældre Tid have været uddelte, hvor-

1) Trinitatis Kirkes Vielsesprotokol. L. A.

2) ibd.

ved man fra sorte Christianskrog kunde lukke sig ind i Kongens Have«.

Af Ekstraskatten 1762 ses det, at Hammer havde 2 Tjenestepiger samt 2 logerende, der alle rimeligvis har boet i den Del af Huset, som vendte ind mod hans Have, medens Sidehuset, Huset mod Gaden, havde 4 Lejligheder og Kvistkammer, alle udlejede til Smaakaarsfolk.

Hammer drev en betydelig Virksomhed, ikke alene som Værtshusholder, men ogsaa som Gartner og Handelsmand, og i Adresseavisen for den 6. Februar 1769 averterer han saaledes:

Hos Gærtner Hieronymus Hammer, boende i Dronningens Tværgade i Hukken til Rosenburger Hauge, er som sædvanlig at faa tilkiøbs: Frisk og got udenlandsker Hauge-Frøe, adskillige Sorter Frugt-Træer, smukke Sorter Papiir-Tapetzerier og gr. Lærret til Betræk, alt for billigste Priser.

Blandt Stamgæsterne i »Sorte Christians Krog« var ogsaa Datidens Skuespillere og disses Omgangsvener; i en Artikel »Om Clubberne i Kiøbenhavn«¹⁾ skriver K. L. Rahbek:

» . . . og erindrer jeg blandt Andet, at Skuespilleren Rose fortalte, at da Dronning Luise²⁾ var frugtsommelig, og hendes Nedkomst daglig ventedes, Pilloi³⁾, som var en gammel Mand tog et Løfte af ham, hvis det blev en Prinds, at indfinde sig i hans Kielder, for at drikke alle Kommende til paa Kronprindsens Velgaaende. En Aften, som Rose allerbedst sad ved en Lhombre i Sorte Christians Krog — ved Rosenborg Hauge —, hvor han og flere af den Kreds søgte, og havde just faaet en Solo med fem Matadorer, begyndte Kanonerne paa Volden at gaa; og idet første Skud af anden Omgang lod sig høre, saa man var vis paa, det var en Prinds⁴⁾, kastede han Kortene og fløj paa sin Post, hvor han af Pilloi med en Halvpotte-Pokal god gammel Rhinskviin i Haanden ventedes med Utaalmodig-

¹⁾ I »Nyt Aftenblad« Nr. 52 for 24. December 1825, Pag. 448.

²⁾ Frederik den 5.'s Dronning.

³⁾ Den tidligere Teaterdirektør, som da havde Vinkælderen under Teatret paa Kongens Nytorv.

⁴⁾ Den senere Christian den 7., født 29. Januar 1749.

hed, og maatte han nu den Nat 27 Gange tømme den paa den nyfødte Prindses, hans iegode Faders og tilbedede Moders Velgaaende, trøstende sig formodentlig ved denne noget hvasse Tjeneste ved, hvad man i senere Dage sang:

Og hvo, som falder af denne Ruus,
Han falder for Kongen og hans Huus.«

Hieronimus Hammer døde, 63 Aar gl., i 1783 og blev begravet fra Garnisons Kirke den 5. Februar, fra hvilken Kirke hans Enke ligeledes begravedes 2 Aar senere, 68 Aar gl., den 15. April 1785. Ejendommen og Forretningen, der stadig var Gartneri og Ølhave, overtoges nu af Sønnen, Poul Hammer, som fik Værtshusholderborgerskab den 31. August 1785. I Folketællingen for 1. Juli 1787 anføres her som boende: Poul Hammer med Hustru Anna Christensen, 2 Tjenestepiger og 2 logerende, medens der i den øvrige Del af Ejendommen boede 10 Familier, alt i alt 46 Personer.

Nogle Aar efter, at Poul Hammer er blevet Ejer, faar han, den 3. November 1790, Ejendommen vurderet¹⁾, og den bestaar da af et Hus inde i Gaarden paa 10 Fag Grundmur til de 3 Sider og den ene Gavlmur- og Bindingsværk, to Etager høj, Kælder i 8 Afdelinger under hele Huset. I 1. Etage var der 2 Stuer med Køkken, i 2. Etage 4 Værelser og Køkken. Paa den venstre Side — altsaa mod Gaden — laa et Hus paa 17 Fag af Mur- og Bindingsværk, 2 Etager højt. Mod Gaden laa Gaarden med Plankeværk og Port, og bagved laa en stor Haveplads med Valnøddetræ og vilde Kastanietræer, 7 Stkr. Lysthuse, hvoraf et af Mur- og Bindingsværk. Denne Have angives at være indhegnet, men bagved fandtes endnu en Haveplads med Frugttræer og tvende Materialschure; dette var altsaa den egentlige Gartnerhave. Hele Herligheden vurderedes til 5800 Rdlr.

Saaledes saa der altsaa ud i denne Del af Dronnin-

¹⁾ I Raadstuearkivet.

gens Tværgade, da »Sorte Christians Have« begyndte at synge paa sit sidste Vers, thi Øksen laa allerede ved Roden af den gamle Haves Træer.

Efter Ildebranden i 1795 skænkede Kong Christian VII s. A. den 11. September Byen en Strækning af Rosenborg Have, ca. 89 Alen i Bredden og 627 Alen i Længden, for at der paa dette Stykke Jord kunde anlægges en haardt tiltrængt Gade mellem Gotersgade og Sølvgade. Ved Anlæggelsen af denne nye Gade ophører Dronningens Tværgade at være en lukket Gade; den faar nu Forbindelse med den nye.

To Aar efter at Kongen har skænket Byen Grundstykket, begynder man at afstikke den nye Gade. Sjælen i dette Gadeanlæg var Stadskonduktøren Jørgen Henrik Rawert, hvem København for en stor Del skylder det Præg og det Udseende, som Byen fik efter Branden 1795. Salget af Grundene tog imidlertid først sin Begyndelse Aar 1800. Rawert opførte selv og boede i Nr. 26 og 28, medens hans tro Følgesvend ved adskillige andre af Byens Byggeforetagender, Oberst, Stadshauptmand og Tømmermester A. Hallander, opførte Nr. 20, 22 og 24. Af andre Bygherrer skal nævnes: Rawerts Svoger, Kommandør Krieger (Nr. 30), Kaptajn og Murmester Quist¹⁾ (Nr. 6 samt Nr. 10—18 inkl.) og Murmester Blom (Nr. 36 og 38).

I »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« Nr. 74 for 1806 siges der om Gaden: »Som et Bevis paa, med hvilken Hurtighed man nu omstunder bygger, kan følgende tiene. I Prindsessegaden²⁾ er nu allerede 23 tildels prægtige Bygninger færdige, hvoraf de 16 ere Gaarde og de 7 Huse.

¹⁾ I hvis Lysthavne i Frederiksberg Allé (hvor nu Vesterbros Postkontor er) Ledafiguren fra »Københavns Vartegn« efter dettes Nedbrydning blev opstillet.

²⁾ Det synes, som om Gaden i Begyndelsen i daglig Tale er bleven kaldt Prindsessegade.

Blandt de første udmærker sig især den, som Oberst Hallander lader opføre«. Hallander kom selv til at bo i Nr. 20.

Den nye Gade skulde imidlertid have et Navn, og i sin Egenskab af Stadskonduktør foreslaar Rawert Magistraten at vælge mellem tvende Navne. Men det gik ikke saa glat, som han maaske havde tænkt sig. Det ene Navn var »Gavegade«, fordi Gaden skyldte en kongelig Gave sin Tilblivelse, det andet var »Havegade«, som skulde betone, at Gaden gik forbi en Have. Begge Navne var lige umulige, og Magistraten valgte intet af dem, men udtalte, at da man i Forvejen havde en Kronprinsensgade, var det mere analogt dermed, at man gav den nye Gade Navnet Kronprinsessegade, hvilket saa blev fastslaet ved Resolution af 26. Oktober 1804.

Samtidig med Anlægget af Kronprinsessegade forsvinder Christian Hectors og Hammers gamle prægtige Have. Den blev opslugt dels af Rawerts Gaard Nr. 28, dels af Kommandør Kriegers Gaard Nr. 30. Tilbage af Grunden blev kun Huset i Dronningens Tværgade, det nuværende Nr. 55.

Poul Hammer døde omkring 1808, hans Enke et Par Aar efter, hvorpaa først Glarmester Jacob Lohmann, senere Grosserer I. Nathan David sammen med Børskommissær L. N. Hvidt bliver Ejere fra 1812—17.

I 1817 købes Ejendommen af Brændevinsbrænder Andreas Møller, og det er under denne Ejer, der bliver indrettet Dansebod her.

Af Vurderingsforretningen over Ejendommen den 29. September 1821¹⁾ ses det, at den omtrent havde det samme Udseende som ved de forhen anførte tidligere Vurderinger. Der er dog blevet opført en Tilbygning til den gamle Tværbygning, nemlig en grundmuret, heltags Sidebygning, 1 Etage høj, 7 Fag. Denne Etage bestod af »en

¹⁾ I Raadstuearkivet.

Sal, 7 Fag, med glat afpuddede Vægge, gibset Loft og malet. Til hver Side af denne Sal er 2 Forhøjninger, i Enden et Orchester, en Afdeling, hvori 2 faste Diske, hvorfra er Opgang til en Loge, hvorfor et Brystværn med malede Ballystre«.

Den første Dansebodsvært herude var den afskedigede Soldat Sachseren Johan Gotfred Kretschmer, som, efter at han den 8. September 1797 i Garnisons Kirke var blevet viet til Pigen Maria Lyngbye, fik Borgerskab som Værts-husholder den 20. November s. A.¹⁾ Han kaldtes populært for »Krismas« eller »Krismer«, og efter ham har der siden da uafbrudt været Dansebod. Dennes senere Historie har jeg andetsteds gjort Rede for²⁾.

¹⁾ I dette Ægteskab fødtes Sønnen, kgl. Kapelmusikus Christian Frederik K., hvis første Hustru var Danserinden Andrea Marie Møller, der som bekendt blev sat i Blaataarn. Mærkeligt nok er tvende andre Kapelmusici ogsaa Sønner af Dansebodsværter: Niels Petersen af »Valkyriens« (alias »Peters Haab«) og Prof. Tofte af »Kædens« Vært.

²⁾ Carl C. Christensen: »Fra Grønnegade-Kvarteret, Valhallas og Dansebodernes Tid«. Kbh. 1922, Pag. 94 o. fl.

SMAASTYKKER.

6. Haandværkerforhold ved 1730.¹⁾

Af AXEL LINVALD.

I Følge Meddelelse fra Borgmester Rasmus Bysing 4. Oktober 1730 havde to hollandske Mursvende, Johannes Voerman og Grigorius Derbeschof, der var i Tjeneste hos Mester Philip de Lange vist »vedvarende u-tilbørlig Forhold og Forsømmelse udi deres Arbeide«. Sammen med en Del andre Svende havde de yderligere underskrevet en Klage over deres Mester og »ere ei alleene selv heele Uger blevne borte fra deres Arbeide. men [have] endog forført andre med sig, hvorved Hr. Ober-Secreterens²⁾ Bygning settes tilbage og ikke til rette Tid kand komme under Tag, ja vel og des Aarsage kunde tage Skade.« De var derfor bleven arresterede og slap først fri ved at underskrive følgende for Datidens Haandværkerforhold meget betegnende Revers:

Som Vi underskrevne Muur-Svenne, formedelst Forsømmelse i Vort Arbeide ved Hans Excellence Hr. Ober Secreterer Møinichens Bygning ere blevne arresterede, og Monsr. Bysing paa velbemelte Hr. Ober-Secreterers Vegne af særdeeles Goodhed Os igien, imod Vores Revers, uden nogen videre Straf, som Vi vel hafde fortient, vil løss lade, saa til forpligte Vi os hermed, at vi os ved Hans Excellence Hr. Ober Secreterer Møinichs Bygning flittig og saa længe, indtil alt Muur-verket ved samme er fuldført, ved det Arbeide, som Os af Vor Mester Philip de Lande anbefales, skal indfinde, Vort Arbejde forsvarlig, som det sig bør, forrette, Vor Mester med ald Lydig- heds og Hørsommenlighed beegne, ingen Anledning til nogen Tvist eller Ueenighed give, enten imellem de Svenne af Vores egen Nation eller andre sig ved Arbeidet befindende, med Slagsmaal, Skieldsord eller paa nogen anden Maade, men langt hellere, naar sligt skulde møde, det søge at hindre. Hvilket i alle Maader saaledes af Os at skal vordre efterkommet Vi med Vores egne Hænders Underskrift bekræfte.

Kjøbenhavn d. 4. Octobris Anno 1730.

Grigorius Derbeschof.

Johannis Voerman.

¹⁾ Det meddelte Aktstykke findes i Raadstuearkivet. Ildebranden 1728 Nr. 8 b. (Indkomne Breve til den 19. Marts 1729 nedsatte Bygningskommission).

²⁾ Bysings Svoger Oversekretær i Danske Kancelli Chr. Møinichen.

DE NYE BODER I AARENE OMKRING 1690.

AF H. D. LIND.

I.

Til Grundlæggelsen af Christian den Fjerdes Baadsmandsboder blev det første Spadestik gjort i Aaret 1631; disse gamle Boder kan saaledes om knap en halv Snes Aar fejre deres Trehundredaarsfest. Af deres lange Levnedsløb vil vi her tage den Periode i nøjere Øjesyn, der kan betegnes ved de to Tiaar, som kom før og fulgte efter Aaret 1690, en Periode, der havde en ikke ringe Betydning for Institutionen selv og for de Personer, som den gav Husly.

Christian den Femtes Nyboder havde paa noget nær det samme Omfang som hans Farfaders. Arealets Grænser kan for Nutids Mennesker angives ved en Linie, der begynder ved Hjørnet af Store Kongensgade og Gernersgade og ad sidstnævnte Gade fortsættes mod Nord ad Borgergade og dernæst ad Suensonsgade. Linien vender sig nu mod Syd gennem Rigensgade, bøjer sig mod Øst ad Klerkegade for igennem et lille Stykke af Borgergade og ad Hindegade at naa tilbage til Store Kongensgades omtalte Hjørne.

Men fra det saaledes afgrænsede Terræn maa for det første undtages et Areal, der udgør en retvinklet Trekant, hvis to mindre Sider dannes af Rigens- og Klerkegade, medens den største Side (Hypotenusen) kan betegnes ved en Linie, der udgaar omtrent fra det Punkt i Klerkegade,

hvorfra Ny Kronprinsessegade nu tager sin Begyndelse, men fra dette Punkt drages i skraa Retning til det nordvestlige Hjørne af Suensonsgade. Da Rigensgade blev anlagt under Frederik III, blev denne Trekants Areal efterhaanden bebygget af Privatmænd. Disse Bygninger lagdes helt ind til Bodernes Endegavle, hvorved Gaderne forlængedes ud til Rigensgade.

Endnu en Undtagelse maa der gøres. Mellem Store Kongens-, Olfert Fischers-, Borger- og Fredericiagade har der i selve Bodernes Rækker indsneget sig en Enklave, som aldrig har været bebygget med Nyboderhuse. Enten har Karréen allerede før Bodernes Anlægelse været i privat Eje, eller ogsaa har Byggegrundens Beskaffenhed foreløbig hindret Benyttelsen; det sidste kunde Navnet paa et Værtshus, som fandtes her, nemlig »Pølen«, tyde paa. Her laa ogsaa ud mod Store Kongensgade det berygtede »Østre Paradis«, hvor der ikke herskede paradisiske Tilstande, uagtet Adam og Eva i al deres Uskyldighed var afbildet paa en Sten over Indgangen. Den ene Grænsegades Navn, Bryggerens Længe, kunde lade formode, at en Mand, der drev den Næring, maaske Jakob Sønnichsen, har boet her ud mod Store Kongensgade.

Da sidstnævnte Gade reguleredes i Frederik III.s Tid, mistede Nyboder noget af sit tidligere Areal, der her strakte sig i skraa Retning ud mod Kastellet. Ved Reguleringen blev omtrent 27 Numre af Boderne afskaarne, for at Gaden kunde blive gennemført lodret paa Husrækkerne; jo længere imod Nord disse laa, desto større blev Tabet.

Nyboders Terræn var som nu gennemskaaret af Borger- og Adelgade; men medens den førstnævnte stadig har bevaret sin Plads, skar Adelgade ikke som nu Længerne i en ret Vinkel, men efter en skraa Linie, udgaaende fra Klerkegade, ganske parallelt med den ovenfor om-

talte Trekants skraa Linie, saa at alle de kongelige Husrækker her havde en og samme Længde. Af den skraa Adelgade er der, som ved et Lune, endnu bevaret et lille Stykke mellem St. Pauls- og Fredericiagade; dette Stykke kan ligesom Helsingørgade og Strandstræderne i »Byen« minde om tidligere Tidens Tilstande.

Ved de to Tværgader deles Nyboders Huse i tre Grupper: 1) mellem Store Kongens- og Borbergade, 2) mellem denne Gade og Adelgade og 3) mellem Adelgade og den før nævnte skraa Linie¹⁾. I vore Dage er nogle Gader i disse Grupper aldeles forsvundne, saaledes Katte⁻¹, Løve⁻² og Timiansgade³. Af Rosengade³ er Nyboders Part ogsaa helt forsvundet, men Strækningen mellem Ny Kronprinsessegade og Rigenegade, som fra først af kun har været bebygget med Borgerhuse, har endnu bevaret dette Gadenavn. Andre af de gamle Gader kan man genfinde i Nyboder, men de har fulgt Nutidens Skik og faaet Navneforandring. Saaledes er Elefant⁻² og Tulipanlængen³ blevet til Suensonsgade; Hundelængen^{1,2)}, Kamel⁻² og Meriansgade³ hedder nu Gernersgade, Pindsvine⁻¹, Enhjørnings⁻² og Salviegade³ maa søges i St. Paulsgade, Bryggerlængen¹, Ulvegade² og Balsam- eller Bagerens Gade³ hedder Olfert Fischersgade, Kaninlængen¹, Bjørne⁻² og Nellikegade (Kokkegade)³ hedder Fredericiagade, og endelig er Hjorte⁻² og Lavendel- eller Skolemesterlængen³ forandret til Klerkegade. Endnu har kun følgende faa Gader vidst at hævde baade deres Eksistens og oprindelige Navn: Hinde⁻¹, Hare⁻², Ræve⁻² og Krusemyntegade³.

¹⁾ I den nu følgende Fortegnelse sættes efter Gadenavnet et Tal, der angiver Beliggenheden i en af de tre Grupper.

²⁾ Hundelængen var vistnok det oprindelige Navn, da Længens nærmeste Nabo var Kattegade; men da Ordet »Hund« den Gang var et yndet Skældsord, og da ingen skøttede om at bo i Hundehuse, ombyttedes Navnet med »Elsdyrslængen«. At denne Benævnelse heller ikke længe var i Brug, skal vises i det følgende.

I denne Fortegnelse er der ikke taget Hensyn til, hvorvidt Nyboderhusene i disse Gader i vore Dage har kunnet bevare deres gamle Udseende eller har maattet vige for moderne Privatbygninger. I Christian V.s Tid fandtes vel et Par private Ejendomme, men de var komne ind under hans Forgængers Regering. Saaledes havde Poul Meyer Bager i 1659 for 1000 Dlr. købt i alt 5 Boder i Adelgade (mellem St. Pauls- og Olfert Fischersgade), men Kongen havde dog sikret sig Tilbagekøbsretten. Ligeledes havde en Korporal i 1668 faaet Skøde paa en Plads i Løvegade med 24 Alens Façade, netop svarende til to Boders; begge hans nye Naboer var Holmens Mænd. Det er sikkert de to Numre, 17 og 18, som 1698 ejedes af Anna Svendsdatter, Enke efter kgl. Skibskaptajn Paulus Augustinus (død 1675). Flere »partikulære Huse« er ikke fundet i den her omtalte Periode herude.

Af Nyboders nærmeste Naboer og Omgivelser vil vi først nævne Materialgaarden. Paa en trekantet Grund, omsluttet af Rigersgade, Stokhusgade og Østervold, viser Joh. Husmans Kort over København fra 1670 en Del Bebyggelse og deriblandt for Enden af Gernersgade ud til Rigersgade »Kongens gamle Materialgaard«, som nævnes i Grundtaksten af 1668, men aabenbart er meget ældre; en anden Materialgaard, der samtidig nævnes ved Frederiksholms Kanal og var oprettet for Københavns Slot og Landetaten, var i hvert Fald yngre end den. I »den gamle« opbevaredes Materialier til Nyboders Vedligeholdelse, og ved Plankeværker, Vagthold og lign. værnedes om Beholdningerne. Her fandtes en Smedje, en Hestestald, et Kalkhus og tillige Nord for Gaarden en Hestemølle, der kunde male Maltet fra Mandskabets Kostportion. Skraas over for Materialgaarden boede 1689 i Rigersgade Mester Jørgen. Det var Natmanden, som ogsaa kaldtes Rakkeren, og som besørgede Natrenovationen, vel ogsaa for Nyboder. Til 1671 havde han styrtet Urenlig-

heden ud i Havnen fra Langebro (o: Knippelsbro). Da dette forurenede Havnen, paatænkte Admiralitetet at lade ham anbringe Skarnet i en Kule, som skulde graves paa en Plads i Nærheden af hans Hus, altsaa paa »Grønland«, som nævnes nedenfor. Men da Kollegiet selv var saa betænkeligt ved Sagen, at det først vilde indhente Kongens Resolution, er Planen formodentlig ikke bleven virkeliggjort. En endnu mindre behagelig Nabo havde Boderne dog haft i Belejringens Tid i Krudtbrænderens Hus, der da sprang i Luften og anrettede Ødelæggelser i Tulipan- og Elefantlængen, som endnu i vor Periode bar Spor deraf.

Nord for Bodernes nordligste Grænse (Suensonsgade) strakte sig den Gang en stor ubebygget, græsbevokset Slette med Stadens og Kastellets Fæstningsværker som yderste Grænse. Her paa »Grønland« holdt Kongen Revue over sit Livregiment, her blev der øvet Skiveskydning, her var et meget fuldkomment Henrettelsesapparat med baade Galge og Vippe, og her fordrede Privatmænd hinanden »ud for Haanden« for ved Duel at afgøre Æressager. Dele af Grønland ejedes af Kansler Theodor Lente, af Hof- og Rigsmarskal Johan Christoph Korbitz og af Generalmajor Henrik Rysensten; efter den sidstnævnte kaldtes Tulipanlængen under Tiden »Ryses Stalde«, hvor han formodentlig havde sine Heste, der brugtes ved Befæstningsarbejderne paa Kastellet. Paa Grønlands Nordgrænse fandtes Østerport, baade den ældre ud for Hjærtensfrydsgade og den yngre, der som Aarstallet paa dens Façade antydede, var blevet helt fuldført 1708, og som laa paa det Sted, hvorfra den først fjærnedes 1858. Ved den førstnævnte Østerport opbyggedes 1671—73 et Krudttaarn, der skulde gemme Søetatens Krudt; Taarnet blev senere en slem Nabo, da det 1779 sprang i Luften til stor Ødelæggelse for Nyboder; desuagtet opførtes det igen og blev først nedrevet 1872, men da havde det længe staaet tomt.

Husmans Kort (1670) viser allerede Stedet til den sidstnævnte Østerport; fra den antydes der ved punkterede Linier to projekterede Veje over Grønland, den ene til Hjørnet af Rigens- og Gernersgade, den anden til Hjørnet af Gerners- og Store Kongensgade, altsaa lig den nuværende Fortsættelse af denne Gade til Østerbro Station. Grønland var senere (omtr. 1750) henimod Østerport optaget af store Tømmerbeholdninger, men forsvandt, da Nyboder (1786) optog hele Pladsen; Rosenborg Haves skønne Blomsterparterrer maatte undgælde derfor, da Landetaten ikke kunde undvære en Eksercerplads. Paa den yderste Bastion ved Østerport blev 1679 bygget en ny Vejrmølle, hvortil Bremerholm maatte levere Sejlene. Den kaldtes baade 1689 og 1698 »Kgl. Majestæts Mølle« og var den Gang virkelig kgl. Ejendom. Senere beholdt den kun Navn deraf; den forsvandt sammen med Voldene.

Endnu en Nabo paa en anden Kant skal omtales. Det var en Barkmølle og »Garvehave«, hvis Beliggenhed opgives at være »i Nyboder«, men dog var i Adelgade (nuv. Nr. 78 og 80), tæt ved Grænsen. Der var sikkert klaget over Møllens Aroma, siden Københavns Magistrat vilde have den fjærnet. Skomagerlavet, der ejede den, paastod imidlertid, at den aldeles ikke kunde være Naboerne til Skade eller Besvær.

II.

Alle Bodernes lange Husrækker har et ensartet, men ejendommeligt Præg. En Boligs Façade maaler kun 4 Alen fra Jorden til det stejle Tags »Skæg« og omtrent 12 Alen i Længden. Der findes halvandet Fags Vinduer med smaa blyndfattede Ruder og med Skodder nedenfor, der vandrer mellem to Lister og ved Aftenstid kan skydes op og fastgøres ved »Sideslaaer«. Indgangsdøren bestaar af to Halvdøre over hinanden og har ved Siden

en lille Glug, der giver en Smule Lys ind i Gangen eller Forstuen, som fører gennem Huset og ad en anden Dør ud i Gaardsrummet, og som tillige danner Køkkenet, hvis Skorstensaabning vender her ud til. Ad en Dør ved Siden af den naar man ind i »Stuen«, et tilnærmelsesvis kvadratisk Rum (7×6 Alen) i hele Husets Dybde og med $3\frac{3}{4}$ Alens Højde; det belyses af et helt Vinduesfag paa baade Gade- og Gaardsiden. Indenfor findes »Kammeret« (7×3 Alen), et forholdsvis smalt Værelse, der faar sit Dagslys gennem et halvt Vinduesfag fra begge Sider. Alle Vægge er kalkede og alle Gulve af Ler. Bjelkeloftets Brædder er for tynde til at tilbageholde Stuernes Varme, men nogen Kakkellovn leverer det offentlige ikke. En Lem giver Adgang til Loftsrømmet. Alle Skillerum i Huset er af Bindingsværk, ogsaa Væggen ind til Nabohuset; men paa Loftet kun af Brædder. Endegavlene, der afslutter hele Husrækken til begge Sider, er af samme usolide Beskaffenhed og viser ofte Tilbøjelighed til at falde ned. I Gaardsrummet, der indtog en Plads af omtrent 25 Alens Bredde fra Længe til Længe, havde hvert Hus sit Jordstykke, der fra først af synes at have været indhegnet af spinkle Mure, som dog efterhaanden forfaldt og borttoges, men ikke erstattedes af nogen anden Indhegning, f. Eks. af Plankeværk, naar ikke Husets Beboer var en Officer eller Underbefalingsmand. Gaardspladsen mellem to Husrækker var ogsaa ud til Tværgaderne afskilt fra disse ved skrøbeligt Murværk, som de hyppigt herskende Storme let kunde bringe til Fald.

Det maa antages, at Boderne fra Begyndelsen af har været mærkede med paamalede Numre, og maaske ogsaa, at Gadernes Navne har været angivne paa deres Hjørner; ellers kunde det være vanskeligt at finde det bestemte Hus, man søgte, skønt man vist ofte hjalp sig med en Anvisning som: »Han bor tre Døre fra Hjørnet«. Men det paamalede Nummer og Navn er næppe holdt vedlige,

og 1682 befaler Admiralitetet derfor, at Nyboder skal nummereres »paa samme Maade som Skipperboderne«, og 1685 anses det for nødvendigt, at saavel Gadenavne som Husnumre bliver fornyede. Da Boderne som fortalt (S. 346) mistede noget af deres Længde ved Store Kongensgades Gennemførelse, blev de tilbageblevne Nummer-tal ikke omredigerede; men først 1698 opdagedes det forvirrende i, at der f. Eks. endnu var et Nr. 32 i Kattegade, uagtet Gaden i Virkeligheden kun havde 24 Huse i alt. Talrækken for Numrene begyndte altid fra Øst paa en Gades Mørke- eller Nordside og fortsattes Husrækken ud, sprang derpaa over Gaden til Solsiden og endte ligeoverfor det Sted, hvor den var begyndt.

Ny Drikkevandsledning til Nyboder var nedlagt 1683, og der anbragtes 2 Opstandere med Kummer under Udløbet, for at Vandet deri kunde samles og ikke skulde spildes til ingen Nytte. Ti Aar efter fortsattes Arbejdet under en tysk Vandkigger, der opdagede saa mange Huller paa de ældre Vandrender, at det kunde ende med Vandmangel. Der fandtes derefter fire Vandposter i det hele, nemlig to i Borgergade ved Ulve- og Kamelgade og to i Adelgade ved Balsam- og Meriangade. En stor Sten og anden Brolægning anbragtes foran og omkring hver Post samt Pæle som Afvisere for Kørselen, og over Posterne byggedes blaamaalede, med fire Knapper prydede Huse. Der viste sig snart den Vanskelighed, at Vandet, naar der blev pumpet i Balsamgades Post, trængte op i og ud af Opstanderen i Ulvegade, fordi der var Fald til denne Post fra den førstnævnte. Noget lignende var Tilfældet med Opstanderen i Kamelgade. Man maatte da borttage Pumpetøjet fra disse saa vandrige Poster og sætte Metalhaner i Stedet. Da Befolkningen gjorde stærk Brug af Vandforsyningen, blev der slidt meget paa Opstanderne, som hurtig forfaldt. I Virkeligheden maatte de anses for aldeles utilstrækkelige til de mange Menneskers Behov,

og der var en lang Vej at gaa med de fyldte Spande for dem, der ikke havde gravet en privat Brønd i deres Gaard, saa dejligt nær ved Køkkenet.

Har Nyboder i tidligere Dage haft nogen Brolægning, saa var den i alt Fald nu ikke til at se. I Bodernes hendirundne Aar havde Beboerne, for hvem Begrebet Dagrenovation synes at have været ligesaa ubekendt som for deres Øvrighed, brugt Gaderne som Losseplads; det var det nemmeste at kaste sit Fejeskarn ud ad Gadedøren, eller ogsaa ad Gaarddøren, for Gaardsrummet fik ogsaa sin Part. Det var ikke smaa Bunker, der i Tidernes Løb dannede sig paa særlig yndede Steder, og Gaderne selv blev ogsaa jævnt bedækkede med et tykt Lag. En daarlig Arv tilfaldt saaledes den Slægt, som levede her ved 1690; men det maa med det samme tilføjes, at omtrent lignende Tilstande kunde træffes i »Byen«, og at de først ved denne Tid søgtes ændrede der. Men skulde der ske en Ændring i Nyboder, maatte den første Opgave være at faa den megen Affaldsjord bortført. Da man heldigvis i disse Aar trængte til Fyld paa det nyanlagte Nyholm, bortkørtes Tusinder af Læs i dette Øjemed fra 1691 og Aarhundredet ud. Da Jorden nu efterhaanden forsvandt fra Gaderne, særlig fra dem, der vendte ud mod Rigensgade, fik man det forbavsende Syn, at Nyboderhuse, hvis Tagskæg hidtil kun havde ligget 2½ eller 3 Alen fra Jordsmønnet, og hvis Gulv havde ligget indtil en hel Alen under Jordlinien, nu for Øjet ligesom skød op af Jorden til deres rette Højde; Vinduer maatte flyttes ned, da de forhen havde rettet sig efter Opfyldningen, og Plankeværker var komne til at svæve i Luften, da Afgravningen havde fjærnet deres tidligere Grundvold.

Den næste Opgave maatte være at nivellere Nyboders Terræn for at faa det rette Fald paa Afløbene i Gade og Gaard for Overflade- og Spildevand. Der var Gader, som 1682 stod saa fulde af Vand og Dynd, at man foreløbig

maatte indgrøfte dem, for at Folkene kunde komme nogenledes tørskoede til deres Huse. Og i Gaardene kunde Vandet ikke finde noget Afløb, men trængte ind til Naboen og ned i Brøndene, hvor de fandtes, og gjorde Vandet der udrikkeligt og gav Fugtighed og Raaddenskab i selve Huset. Nogle Steder havde Beboerne selv bødet herpaa ved en Trærende, der førte Vandet fra Gaarden gennem Forstuen ud til Gaden, men denne Nødhjælp kunde Øvrigheden ikke kende for lovlig. Det var det overflødige Vand fra Dammene og Parkerne i Rosenbørg Have, som søgte det lavere liggende Nyboder og forvoldte denne Ulempe. Efter Astronomen, »virkelig Kancelliraad« Ole Rømers Anvisning blev der til dette Vands Afledning 1688 lagt 47 Vandrender fra Slotshaven »til den store Slamkiste ved Enden af Plankeværket« (ved Amalienborg) og endvidere 8 lukkede Rendestenskister af Træ, hvoraf de 5 skulde anvendes paa Nyboders Grund og de 3 paa Byens, en i Store Kongensgade og de to andre for Enden af Borger- og Adelgade. Disse tre vilde Magistraten ikke bekoste, da de skulde føre »Kongens Affaldsvand« og ikke Byens. Flere saadanne Kister førtes under Store Kongensgade ved Viceadmiral Iver Hoppes Gaard til Vandets bedre Afløb fra Nyboder. 1698 skete der en ny Besigtigelse over »Vandfaldet« i Boderne. Skulde Stenbroens Højde i Rigenegade tages som Udgangspunkt, da maatte Jordlinien naa helt op til Vinduernes Underkant i Tulipan- og Timiansgade; men Vandet kunde godt uden Ulempe løbe som før gennem Nybodergadernes Rendestene, saa nogle Kister kunde spares, naar kun tre for Enden af Tulipan- og Elefantlængen blev anbragte. Hele Bodernes samlede Vandmasse skulde ledes ad Grøften ved den nye Vej fra Store Kongensgade til Østerport (S. 350) og løbe ud i Søen gennem »den lukkede Rende« der. De aabne brolagte Rendestene og Fortovene i Gaderne burde tilsammen være 4 Alen brede, men i Gaar-

dene kun 3, og »Vandfaldet« det sidste Sted være parallelt med det i Gaderne ved en fortløbende Rendesten langs Husrækken.

Efterhaanden brugtes disse Anvisninger ved Brolægningen af Gaderne. 1694 beregnedes 252 Favne Brosten hertil. Men Arbejdet krævede store Midler og gik kun langsomt. Fra 1702 bevilgedes 250—300 Dlr. aarlig paa denne Konto, indtil alle Gader var stenlagte.

Men endnu en Opgave ventede paa Løsning og det en meget vanskelig. Det gjaldt om at bevæge Befolkningen til at forlade den gode gamle Uskik at gøre Gaderne urene. 1685 beklager Styrelsen, at Ophobning af Affald tiltager Dag for Dag. 1695 opslaas Plakater paa Gadehjørnerne med Forbud derimod og Trusel om baade korporlig og pekuniær Straf for Overtræderne. Endog Byens Politimester, Justitsraad Claus Rasch, mente to Aar efter at maatte blande sig i Sagen. Paa sin Vandring i Rigensgade ved Manufakturhuset (Guldhuset) var han blevet udgrint af nogle lange opløbne Nyboderdrengene, da han paatalte Ulovligheden af at bruge Stedet som Losseplads. I Forbigaaende være det sagt, at man hører intet om Steder, hvor det var lovligt at henlægge disse Sager; et Forslag om en saadan Bestemmelse var fremkommet, men synes ikke at være taget i Betragtning. Politimesteren anfører videre, at Nyboders Søfolk ikke havde villet hjælpe til ved Skarnets Bortskaffelse, da de var Kongens Tjenere og ikke mente at være Politiet undergivne; men hvis de fik en af deres Officerer som Tilsynsmand, vilde de nok være villigere til det Arbejde. Opsættelse af et Halsjærn vilde ogsaa gøre sin Virkning, ligesom ogsaa en Plakat paa Hushjørnerne maatte kunne formaa Befolkningen til ikke at kaste Affald paa forbudne Steder eller samle Opløb, naar Politiet skred ind derimod.

III.

Lige saa vel som Gaderne trængte Boderne selv til et grundigt Eftersyn. Tanken om Nødvendigheden af deres stadige Vedligeholdelse synes ikke at have staaet klart for den forrige Regering. Men een Gang maatte Spørgsmaalet blive brændende, nemlig naar Trangen blev øjensynlig for alle. En Skipper havde boet i Pindsvinegade Nr. 8 i 18 Aar, uden at der i al den Tid nogen Sinde var istandsat det mindste fra det offentliges Side. Men 1690 maa han i en meget ydmyg Ansøgning erklære, at det vilde blive ham umuligt at bo der den tilstundende Vinter. Naar blot den mindste Regn paakom, maatte han redde sine Ejendele ved at sætte Kar frem til at opfange den gennemsvivende Væde, og om Natten nødtes hans Folk til at forlade deres Senge. Det var Taget med sønderbrudte Tagsten og manglende Understrygning Skyld i. Af Vinduerne var de tre med Poster, Rammer og Skodder ganske forraadnede, og Glassene deri trængte til at omlægges i nyt Bly. Endelig var baade Stue- og Gaarddør aldeles kassable. Ansøgningen viser ikke blot, at denne Lejlighed var i en ussel Tilstand, men ogsaa, at der aldeles intet Syn havde været afholdt over dette Hus i alle de mange Aar. Reparationen blev tilstaaet Skipperen, og Brøstfældigheden, der var bevirket ved Ælde og Slid, blev ikke tilregnet ham eller andre, der havde boet til Stadighed i det samme Hus en længere Aarrække; dette var kun simpel Retfærdighed og en Erkendelse af, at der var udvist Forsømmelse fra de styrendes Side. Allerede nogle Aar før var denne Erkendelse vaagnet. 1682 havde selve Admiralitetet ulejligen sig ud i Nyboder for at tage Bygningerne i Øjesyn og fandt Brøstfældigheden saa stor, at der straks udgik Befaling om Anskaffelsen af 2—3000 Tagsten foruden Tømmer til den øjeblikkelige nødtørftigste Reparation; til næste Aar, lovedes der, skulde der ske en »tilbørlig« Istandsættelse. 1685 henstiller Vice-

admiral Iver Hoppe, at hvis der bestemtes nogle Penge hertil, maatte det ske saa tidligt paa Aaret, at ikke den bedste Aarstid til Arbejdet gik forbi; samme Aar udses nogle Gader, som var de mest trængende, til Eftersyn, og 1686 »undseer« de Deputerede i Kommissariatet sig ved at fremkomme med Fordring paa det nødvendige Beløb til Skipperbodernes og Nyboders Reparation, da det var ikke mindre end 30,000 Dlr. De fik heller ikke Pengene bevilget. 1687 maa Iver Hoppe derfor atter gøre opmærksom paa, at Husene her ude ikke kunde staa længer uden Istandsættelse; i dette Aar var dog alting dobbelt saa dyrt som tidligere. 1688 synes der at være taget fat paa ny, men n. A. laa Arbejdet mere stille, uagtet det erkendtes, at Nyboder »vilde falde sammen af sig selv«, hvis det ikke fremdeles fik Hjælp. 1691 skildres Bygningernes Tilstand som »utjenlig«; Beboerne »kan ikke ligge tør i deres Senge«. 1693 mente de Deputerede, at 6800 Dlr. i det mindste var aldeles nødvendige, naar »de gamle forfaldne« Boder skulde hjælpes; næste Aar fik de kun 1000 Dlr. paa denne Konto og maatte næste Aar igen nøjes med at fordre 3000. Da der 1696 skulde gives et lyst Billede af den finansielle Situation i sin Helhed, erklærede de Deputerede, at Nyboder nu er »nogenledes repareret«, da der er gjort mere end i Fjor; og 1697 »kontinueres« der med Reparationen. Denne var saa paatrængende nødvendig og omfattende, at den udkrævede større Summer, end der var stillet til Raadighed. Det saa man i 1701, da der skulde udses en urepareret Længe, som kunde istandsættes for de bevilgede 1000 Dlr. Der fandtes ingen, som kunde repareres for under 2000 i Materialier alene, foruden Arbejdslønnen. Det kan antages, at man i disse Tidens Løb kun opnaaede i Gennemsnit 2000 Dlr. om Aaret til Nyboders Vedligeholdelse.

Som sagkyndig ved Bodernes Istandsættelse og den forudgaaende Inspicering af deres Tilstand fungerede kgl.

Bygmester Hans Steenvinkel fra 1669 til omtrent 1688. Han døde 1700, men 1690 var Stadsbygmester Christoffer Gross (død 1693) blevet Søetatens Bygmester og fik 200 Dls. Aarsløn bl. a. for Tilsynet med Skipper- og de nye Boder. Hans Eftermand som Stadsbygmester Joh. Conrad Ernst (død 1705) fik 1693 efter Ansøgning samme Hverv og Løn.

I en af sine mange Memorialer har Christian V skrevet 30. Marts 1696: »Søfolkenes Barakker her at forme«. Der blev dog aldeles ikke Tale om Planlæggelse af Opførelsen af mange nye Længer, uagtet Kongen havde Ret i, at en Forøgelse vel kunde gøres behov. Allerede Generaladmiral Curt Adeler havde i sin Tid foreslaaet at forhøje Skibsboderne med 5 Fod, vel ved at paasætte dem en Mansardetage, for at flere gifte Folk kunde bo der og ikke mere skulde tænke paa at løbe bort. Paa to Kort over Nyboder (i Kgl. Bibl.), vistnok fra Slutningen af Aarhundredet, ser man, at der da paatænktes en Inddragelse af noget af Gaardsrummene til Byggeplads; da nøjagtigere Oplysninger fattes, kan det kun ses, at der til de Personer, der ved denne foreslaaede Foranstaltning vilde miste deres »Kaalgaard«, skulde gives Erstatning i Jordstykker udenfor Østerport. I denne Konges Tid finder man dog omtalt en enkelt »nybygget Længe« eller »ny Længe«, om hvis Beliggenhed og Oprindelse der kunde næres Tvivl. Da imidlertid baade Københavns Grundtakst 1689 og »Nyboders Bog« 1688 anfører dette Navn, men til Gengæld ganske tier om Hunde- eller Elsdyrslængen (S. 347), maa det være denne sidste, som er blevet erstattet af den ny Længe, som ogsaa senere har givet Gaden Navn af »Nygade«. Et bestemt Tidspunkt for Genopførelsen af denne Længe kan ikke gives, men da den i vor Periode lige saa vel som alle de andre trængte til Reparation, kan Christian V vist ikke tilegne sig Æren for Ombygningen, men denne maa være sket i hans Forgængers Tid. Aarsagen

til den faldefærdige Tilstand, hvori den gamle Længe maa have været, kan maaske søges i den Demolering, som de hollandske Soldater under Belejringen tillod sig af en Husrække herude, vistnok netop denne; heller ikke nogen af dem vilde bo i et Hundehus.

Og dog skete der en »Formering« af Nyboder under Christian V. I Aaret 1696 havde man udregnet, at hele Søetatens Styrke talte 3524 Mænd, og blandt dem var der kun 571 Huse eller Numre at fordele i Nyboder. Efter dette Regnestykke skulde altsaa Boderne kun have kunnet give en Sjettedel (16 Procent) af det samlede Mandskab Husly. Men i Virkeligheden rummede Nyboder adskillig flere. Den Beboer, der »fik Hus«, havde Ret, ja Pligt, til at optage som logerende en eller flere af sine Kammerater, og hvorfor ikke med Familie; dermed var baade Stat, Vært og logerende vel hjulpne, om det end kunde knibe med at finde ud af, hvorledes de to Værelser skulde deles mellem de to Parter. Og det gik vel, saalænge det til en vis Grad var en frivillig Sag; gik det ikke, kunde man jo skilles. Men Styrelsen opdagede snart, at den vilde være endnu bedre hjulpen, naar man *paa Befaling* fik de to Partier anbragte i det samme Hus; saa kunde den med Sikkerhed udregne, at endnu en Sjettedel, altsaa i alt en Tredjedel af Mandskabet fik Bolig i Nyboder. Denne Bestemmelse blev truffet i 1679; da maatte to Spindere fra Bremerholms Reberbane tage Bolig i et og samme Hus herude, selv om de var gifte; men Admiralitetet besluttede tillige, at saaledes »vilde man fare fort« i Fremtiden for at skaffe Husly til flere end forhen. Fra nu af blev der altsaa givet to Mænd »Seddel« paa det samme Husnummer. Den, der først flyttede ind i Lejligheden, valgte naturligvis Solsiden i Værelserne, saa at den anden, der kom bagefter, ikke fandt andet end Mørkesiden at residere i. Kom dertil nogle enlige logerende, var det indskrænkede Rum rigtig godt fyldt. Man

maatte tage Loftsrummet til Hjælp som Beboelse; for at skaffe Lys deroppe tog man blot en Tagsten ud. Man opførte brandfarlige Skure lige op ad Husmuren i Gaarden med en skrøbelig Skorsten for saaledes at udvide Lejligheden, eller for at hver Familie kunde opnaa sit Køkken. Man delte Lejligheden imellem sig, saaledes, at den ene Familie fik Storstuen, den anden Kammeret, hvorfra man anbragte som Udgang en Dør i Stedet for det ene Vindue. Uden Frygt for at svække Bygningens Grund gravede man Kældere, som de besigtende Synsmænd maaske først opdagede, naar de selv forsvandt ned i dem, idet Gulvbrædder og Stolper svigtede under deres Fødder. Alle disse og flere andre Ting var naturligvis ulovlige, men hvad gjorde man ikke for at løse den store og vanskelige Opgave at gøre Samlivet mellem alle de mange sammenbragte Mennesker nogenledes taaleligt.

Allerede i hygiejnisk og i moralsk Henseende kunde denne Sammenstuvning volde store Anstød; men blot en nogenlunde varig Enighed kunde det være tungt at bevare, man havde jo ikke mere kunnet vælge sine Medbeboere; det havde Øvrigheden besørget. Da opstod den Tanke hos Beboerne at opnaa paa lovlig Vis, hvad man hidtil for det meste havde gjort i Smug; man indgav Ansøgning om, at »Huset« maatte *deles*, saa at hver Familie fik sit særlige Omraade, ganske vist med Undtagelse af det fælles Køkken. Statens Svar 1688 lød paa: »Det faar at vente«; kun ganske enkelte blev begunstigede under særlige Omstændigheder. Men endelig 1693 slog Timen til en almindelig Adskillelse af Husene. »Der hørte jo kun Brædder og Søm« til for at danne Skillerummet, der førtes parallelt med Gaden baade gennem »Stuen« og »Kammeret« og nødvendiggjorde begge Steder Anbringelsen af en ny Indgangsdør. Endnu hed det »at faa Hus i Nyboder«, uagtet hvert Parti kun fik et halvt Hus. »Helt Hus« var to saadanne halve Numre og »dob-

belt Hus« fire halverede Boliger. Men det kan ikke nægtes, at Nyboder saaledes paa en nem Maade var blevet »formeret«. 1699 var man naaet saa vidt, at der kun var 51 udelte Numre tilbage, uagtet ogsaa disse beboedes af to Familier; 1703 fandtes der endogsaa kun 8—9 Numre, som endnu var »hele«. Da de 571 »Huse« var blevet omtrent 1100, kan Folketallet uden Overdrivelse beregnes at have været 5—6000.

IV.

Det er en Selvfølge, at der nødvendigvis maatte føres en vis Opsigt med Befolkningen i en saa stor Koloni. Vel kunde de Officerer, der boede herude, ved deres Eksempel udgøre et regulerende Element, men i fornødent Fald kunde de dog ikke altid have den fulde Myndighed som Øvrighedens Repræsentanter. Derimod havde Søetatens Fiskal, støttet af en Mønstreskriver, mere Magt til at gøre sig gældende, da han ved Hjælp af Sergenter og Mestermanndssvende, der var en Art Politi, kunde sætte haardt imod haardt. Men Fiskalen boede »inde i Byen« og kunde derfor ikke til enhver Tid være til Stede; undertiden var han ogsaa til Søs, som i 1685—86, da han var i Vestindien; men i hans Fraværelse den Gang fungerede Johan Hollænder, der viste sig saa nidkær for Nyboders Anliggender, at et Sammenstød med en ny Avtoritet ikke kunde undgaas. I 1682 havde Kongen nemlig resolveret, at en højerestaaende Officer skulde bo i Nyboders Nærhed for at have Inspektion med Folkene og Husene, være ved Haanden, hvis noget forefaldt, og holde Beboerne til mest mulig Skikkelighed og indbyrdes Enighed. Viceadmiral Iver Hoppe ansøgte 15. Avgust om denne Plads som »Nyboders Inspektør«; han vilde skaffe sig en Bolig herude, hvis der kunde tillægges ham en Sum i Huslejogodtgørelse. Allerede samme Dag bevilgedes ham

150 Dlr.; Kommissariatets Deputeredes Instruks havde han at rette sig efter. Hans Bolig blev en Bryggergaard i den nordlige Del af Store Kongensgade, Matr. Nr. 159, hvis tilhørende Huse vendte ud mod Borgergade. I Septbr. overdrager Admiralitetet ham udtrykkelig Opsigten med Bodernes Reparation, Afvanding og Brolægning og paa-lægger ham straks at indgive en Rulle over alle Beboerne, deres Stilling og Tjenestetid. 1685 giver han en indholdsrig Rapport om hele Tilstanden i Nyboder og synes i det hele taget at have besiddet Virksomhedstrang og Initia-tiv; vi har allerede nogle Gange haft Lejlighed til at nævne hans Navn. Da han døde 1693 i en forholdsvis ung Alder, meldte den omtalte Fiskal, Mikkel Mikkelsen, sig som An-søger til hans Stilling og Honorar, men fik til Svar, at hans Ansøgning ikke kunde tages i Betragtning, da en og samme Person ved hans Ansættelse vilde optræde som baade Sagsøger og Dommer, og desuden *var* der alle-rede antaget en Inspektør, der havde forrettet sin Dont med hel god Flid. Sagen var den, at Iver Hoppe havde i sin Funktionstid, i det seneste fra 1688, maattet tage en Mand til Hjælp ved de mangeartede Forretninger; det var den tidligere Materialskriver ved Gardens Bygninger paa Møen og nu Konsumtionskontrollør ved Østerport Henrik Dreyer. Noget før Hoppes Død gled han (1692) ind i Stil-lingen som Inspektør for Nyboder og (indtil 1694) for Skipperboderne med en Aarsløn af 144 Dlr. og fri Bolig samt 130 Dlr. til et Arbejdskøretøj. Hans vigtigste Pligter var *at* skrive Hussedlerne (hvorom senere mere), *at* in-ventere Husene ved disses Ledighed, *at* udlevere og føre Regnskab over Bygningsmaterialier og *at* kontrollere Reparationernes Udførelse. Efter faa Aars travl Virk-somhed døde han i April 1700; da skyldte Staten ham 1600 Dlr. for udlagte Penge til Reparationer; hans Bo opgjordes ved Skiftet til 4194 Dlr. Netto. Hans Enke, Sara Sitsken, til hvem han var ægteviet 1689, 31. Januar, æg-

tede siden hans Eftermand i Embedet, Efraim Clement, der døde 1716. Fra 1688 blev der af Inspektøren eller hans Medhjælper ført en Protokol, hvori der optoges Kopier af Inspektørens Indstillinger og af de Deputeredes Resolutioner. Den kaldes »Nyboders Bog« og giver gode Oplysninger om Bodernes Tilstand i denne Periode.

En af Iver Hoppes gode Ideer var hans Forslag om Indretningen af en Vagt i selve Nyboder. Vel havde der været posteret Skildvagter — fra enten Amalienborgs eller Østerports Vagtbygning — med tilhørende Skilderhuse i Nellikke- og i Hindegade; men de blev inddragne 1693, og Husene bortfjærnedes, for ikke at falde i Tyvehaand. I sine sidste Aar havde Hoppe foreslaaet Opførelsen af en Vagtbygning, der skulde kunne rumme 6 eller 8 Vagtpersoner; Klammeri og anden Uro kunde derved forekommes, og ved mulige Anholdelser kunde Arrestanterne interneres midlertidigt om Natten her. Inspektør Dreyer gentog Forslaget, som behagede de Deputerede; de ønskede at se et Grundrids af Nyboders Gader for at kunne vælge Stedet, hvor Vagten bedst kunde ligge. Man valgte Pladsen mellem Enhjørnings- og Ulvegade ud til Adelgade; i Novbr. bifaldt Kongen Opførelsen. Det blev et Bindingsværkshus paa 6 Fag og skulde kunne rumme en 12 Mands Vagt. Der anskaffedes Borde og Svedebænke, et Timeglas og en større Metalklokke i en Klokkestol. Til den firkantede Kakkellovn bevilgedes der 4 Favne Brænde; men de maatte snart efter øges til 6; Ovnen maa ikke have fungeret godt, da den efter nogle Aars Brug havde gjort de Meniges Vagtstue ganske sort af Røg og Smøg. Her og i Forstuen bestod Gulvene af Brosten, i Officersvagtstuen af Mursten. Til Afskrækelse for Voldsmænd og ildesindede Personer havde Hoppe faaet anskaffet 5 Halsjærn, hvis Stolper Fiskalen skulde udfinde Plads til paa de mest befærdede Steder i Nyboder. For uenige Folk opfandt han en »Strafbuk«,

som dog først blev færdig fire Aar efter hans Død og placeret ved Nyboders Vagt, »om den muligvis i sin Tid kunde gøres fornøden«.

Nyboders Skole laa 1688 i Lavendellængen Nr. 11, hvor der var indrømmet den tre hele Huse; den gav ogsaa Husrækken Navn af Skolemesterlængen; selv det noget senere Navn Klerkegade har en Hentydning til den formodede Lærdom hos denne »rector scholæ«, der vist jævnlig var en stagneret studiosus. Nikolaj Henriksen Røphser var Skolemester her omtrent fra 1670 til 1684. I hans Tid trængte Skolen 1678 til Reparation og vist ogsaa 1682, siden Holmens Provst Jens Hansen Winther sidst anførte Aar indstillede, at alle Matrosernes Børn skulde tilholdes til kun at søge denne Skole, der nu var istandsat. Efter 1684 ernærer Røphser sig som privat Skoleholder i Adelgade og døde 1703, 70 Aar gl.; hans Hustru, Karen Madsdatter, var død to Aar i Forvejen, 83 Aar gl. Hans Eftermand, Niels Hansen Falster, døde 1697 og var gift med Karen Olsdatter og dernæst med Kirsten Pedersdatter; den sidste fik som Enke frit Logement i Skolen til næste Aars Paaske. Jakob von Ham fungerede dernæst et Par Aar som Skolemester; han klagede over Skolestuens revnede og brandfarlige Ovn, hvis Røg gjorde Opholdet derinde utaaleligt for Børnene; en Vindovn blev derfor indkøbt i Stedet. 1698 blev Skolen synet og befandtes i daarlig Stand: Skorstenen stod for Fald, og samtlige Døre i Huset saavel som Gulvet i Skolemesterens egen Stue maatte kasseres. For Varmens Skyld bestemtes et Skillerum opsat i Skolestuen. Dette Syn foretoges i Anledning af en ny Lærers Tiltrædelse; han hed Johan Rasmussen, var gift med Margrete von Ham (maaske i Slægt med Formanden) og døde 1702; Enken fik ogsaa Bolig i Skolen i Naadensaaret. Skolens Brønd viste sig nu i meget uforsvarlig Stand. Eftermanden, Just Knudsen, blev rost for sin gode Undervisning, der bevir-

kede en saa stærk Tilgang til Skolen, at han maatte holde Hjælpelærer. Knudsen og hans Hustru, Kirstine Jørgensdatter, døde begge samtidig i Pestaaret 1711. Nyboders Skole havde Konkurrenter i flere Skoleholdere i Nærheden, ikke alene Røphser, men ogsaa Jonas Eskildsen, Johan Lehmand »i Nyboder« og Iver Henriksen »i Kamelgade«. Desuden var der ikke faa private danske Skoleholdere i den øvrige Del af Holmens Sogn.

Nyboder havde faaet sig en ny Funktionær, da en Bedemand blev ansat for denne Del af Staden. 1679 nævnes den omtalte Skoleholder i Kamelgade, Iver Henriksen, som saadan. 1682 antager Generaladmiralløjtnant Niels Juel en Oluf Pedersen Faaborg til alene at fungere for alle, der hører under Søetatens Jurisdiktion mod at nyde den anordnede Rettighed. Dog maa »fornemme« efter Behag tage en anden. 1712 antages studiosus Henrik Hjort og 1718 Jakob Tandrup til at betjene Søetaten og Nyboder ved »Trolovelse, Fæstensøl, Bryllup og Begravelse«.

Gentagne Gange havde Iver Hoppe gjort gældende, at der burde anskaffes en eller to Vandsprøjter og nogle Læderspande til Boderne, da der hverken herude eller i hele Ny-København fandtes saadanne Slukningsredskaber. Tilstedeværelsen af et »Spøjtehus« ved Siden af Skolen 1697 tyder dog paa, at disse Sager er bleven anskaffede i Tidens Løb. Unægtelig havde man god Grund til Frygt for Brandfare i disse lange Husrækker med de tørre Brædde- og Bindingsværksskillerum; den Længe, hvori Ilden havde faaet Overhaand, maatte anses for tabt i hele sin Udstrækning. I Aarene omkring 1690 havde den gamle Skik at laane Ild hos Naboen endnu fuld Levekraft herude. Brandinkvisitionen havde ogsaa et mistænksomt Øje til de mange »udygtige« Skorstene, og det er ikke sikkert, at Fejningen af dem virkelig fandt Sted de tilbørlige to Gange om Aaret. Ogsaa den tiltagende »Tobaksdrikning«,

som det hed, kunde blive Aarsag til Ildsvaade. Et heldigvis enestaaende Tilfælde viste det i 1687. Ved Nattetid hørtes den uhyggelige Brandallarm i Boderne. En Baadsmand havde glemt at slukke sin Pibe, da han gik til Ro, saa der var gaaet Ild i Sengeklæderne og andre Ting. Tililende Naboer, Brandsvende fra Byens Brandvæsen og andre dæmpede Ilden, og Faren blev overstaaet. Men det skal siges til Nyboders Ros, at der i Bodernes *hele*, lange Levetid aldrig kan paavises en betydende Ildløs undtagen for omtrent et Aarhundrede siden, da et Officershus ved Adelgade nedbrændte paa Grund af en paaviselig Forsømmelse. Den jævne Befolkning maa have vist stor Forsigtighed over hele Linien, og Lykken har været Nyboder huld.

V.

Som Beboere i Nyboder ønskede Kongen kun dem af hans faste Tjenere, der havde tjent baade længst og bedst og derhos var gifte eller trængende. Naar disse Betingelser var fyldestgjorte, meddeltes der vedkommende en »Husseddel« eller et »Husbrev«, der svarer nogenlunde til Nutidens Lejekontrakt, med Angivelse af den nye Beboers Pligter som Beboer og med Beskrivelse af Lejlighedens hele Tilstand ved Overtagelsen, det saakaldte Inventarium. Hvis den fra samme Bolig bortflyttede havde forbedret Lejligheden med Paneler, Bræddegulve, Hylder, nye Vinduer, Tætning af Loftsbrædderne, Opførelsen af Skur i Gaardsrummet, dettes Indhegning o. s. v., maatte alt det, der var nagelfast, ikke borttages af ham, for ikke at skade Murene; men For- og Eftermand maatte se til at enes om Udbetalingen af en Erstatning. Dette kunde vel ikke altid gaa af uden Meningsforskel og Strid; men det mest opsigtsvækkende paa dette Omraade blev dog en Del Aar efter 1700 leveret af to af Nyboders Inspektører, der var blevet uenige om »Melio-

rationen«. Den forhen omtalte Efraim Clement havde faaet Frederik Pochenberg Thiellesen, der i øvrigt ogsaa har »udmærket« sig paa andre Omraader, til Efterfølger. Da Thiellesen fik et andet Embede, blev »den udi Vores Liberi hidindtil vaarne Lakej« Simon Nyborg Inspektør. Af denne fordrede Thiellesen ikke mindre end 780 Dlr. for en Del Forbedringer i Embedsboligen og for Frugttræer, som han havde efterladt nyplantede i de to Haver. Det var særlig om disse Træer, at Striden nu opkom, og den Resolution faldt i Sagen, at de enten skulde betales af Eftermanden eller borttages af Formanden. Efter tre Aars Forløb var man ikke kommet videre, end at Nyborg ikke vidste, hvilke Træer der var ment, medens Modparten maatte oplyse, at han havde tænkt paa alle dem, han beviselig havde plantet. Atter maa der resolveres, at Træernes Ejer skal enten have »et fornøjeligt Vederlag eller bortføre dem uden videre Exception eller Vidtløftighed«. Der gaar atter to Aar, men Stillingen er den samme: hverken Vederlag eller Fjernelse. Den meget taalmodige Øvrighed maa ud med en tredje Resolution, der opfordrer Parterne til at blive enige, men ellers »intimerer, tilholder og anbefaler« Thiellesen til uden Forhaling at borttage Træerne nu efter Høst, for at Nyborg kan blive aldeles befriet for alt Ansvar for dem. Men naar to Inspektører kunde overtale sig til at opføre en saadan Komædie, kan det ikke vække Undren, at »gemene« Beboere kunde prøve det samme i det smaa.

Nyboder rummede nogle af Kongens Tjenere i Søetaten; men af dem var der flere Klasser. Der var ikke blot forskellige Grader: Officerer, Mestre, Underbefalingsmænd og Menige, men ogsaa forskellige Korps: Baadsmænd (Matros), Holmens Kompagni, Haandværkere og Tøjhusfolk. Disse sidste havde tidligere nærmest henhørt under Landetaten og havde endnu en særlig

Chef, men havde dog faaet Plads i Boderne. Vel havde Kongen bestemt 1680, at Tøjhusfolkene (Bøsseskytter og Artillerister og Laboratoriearbejdere) skulde flytte til Laboratoriet paa Christianshavn, som Staten havde købt fem Aar i Førvejen; men de kom ikke derud, og det var godt; thi Laboratoriet sprang i Luften i 1683. Tøjhusfolket lagde den Gang Beslag paa 100 »hele« Numre (omtr. 17 Procent af alle disponible 571), spredte ud over hele Nyboder, hvilket var uheldigt, da Tøjhusfolk og Baadsmænd ikke altid var lige gode Venner, naar de lededes af Korpsaanden. Derfor blev der 1688 udset til dem det samme Antal Boder i Elefant- og Tulipanlængen, Timian- og Haregade i den nordligste Del af Boderne, i en samlet Koloni for sig selv; men foreløbig skete der ingen Omflytning. Tøjhusfolkene synes i øvrigt at være blevet behandlede med en vis Varsomhed af Nyboders Styrelse, ligesom de ogsaa selv mente at turde tage sig visse Friheder, som der blev baaret over med. Holmens Haandværkere var ogsaa en Afdeling, der var noget for sig; de var vel fast antagne, men kaldtes ikke Aars-tjenere, og som »Daglønnere« følte de sig friere i deres Bevægelser, især da de af og til arbejdede sammen med private, for en kort Tid antagne Svende; men særlig Holmens Admiral, Henrik Span, ønskede at gøre dem ligestillede med Aarsstjernerne; de fik saaledes Haandpenge ved Antagelsen, og der tilsikredes dem Udsigt til Hus i Nyboder, hvilket sidste mentes at være det bedste Middel til at holde dem fast. Naturligvis var den talrigste Afdeling, Baadsmændene, ogsaa Flertallet af Beboerne; Boderne var jo oprindeligt bygget særlig for dem. En Afdeling af Matroserne var »Holmens Kompagni«, som arbejdede ved Kølhaling og andre saadanne specielle Hverv paa Holmen.

Den projekterede Omflytning skulde have været sat i Værk i 1695, men blev udsat et Aar, for at alle de paa-

gældende Huses Tilstand kunde konstateres forinden, saa at intet »spolieredes« ved den endelige Flytning. Fordelingen af Numrene var før denne »Omveksling« følgende: Tøjhusfolket havde, som anført, deres 100, Haandværkerne 121½ (21 Procent), Holmens Kompagni 75 (13 Procent) og Baadsmændene 275 (48 Procent). Desuden var der disponeret over 2 Numre til en Kaptajn og 1 til en Løjtnant, Skolen raadede over 3, og fire gamle Kvæsthuslemmer og en forrykt Ruhugger (Tømrer) var til Huse i 2½. Der var altsaa i det hele 580 Numre, hvoraf de 571½ fandtes fordelte iblandt selve Mandskabet. Men den nye Fordeling, som Kommissariatet sanktionerede 7. Febr., bestemte 27 hele Huse til 5 Kaptajner, 4 Løjtnanter, 14 Skippere og 14 Højbaadsmænd, 100 til Haandværkerne; Tøjhusfolkene fik deres 100 samlede for sig selv, og Baadsmændene samt Holmens Kompagni tilsammen skulde have de resterende 344 (eller maaske 350). Holmens Chef havde misbilliget denne Plan; han gjorde gældende, at hans Haandværkere burde have ikke 100, men 200 Huse, da de fleste af dem var gifte; til Gengæld behøvede man ikke at lade saa mange Officerer bo herude for at have Opsigt med, at intet uskikkeligt blev bedrevet. Kommissariatet havde indvendt herimod, at Søfolket, der ikke var nær saa godt stillet som Haandværkerne, burde have Fortrinet og nyde alle disponible Huse; det var urigtigt at fratage dem Husene til Fordel for andre, der havde bedre Kaar. Men overhovedet var det ikke Kollegiets Tanke at gennemføre hele Forandringen paa een Gang; den skulde kun ske efterhaanden, som de, der nu havde faaet Husene tildelt, gik ud af Tjenesten. Denne sidste Ytring gør det sandsynligt, at Planen i ethvert Fald ikke gennemførtes helt i vor Periode.

Kommissariatet havde altsaa villet forøge Tallet paa Officerer, der boede i Nyboder, til 9; i Forvejen synes Tallet kun at have været 2. Af Kirkebøger og andre Kil-

der kan det dog paavises, at mindst 11 forskellige Officerer har haft Bolig her i Tiaaret efter 1680; i det næste Tiaar navngives 9 og i Tiaaret efter 1700 mindst 7. Forholdet var altsaa et andet end senere i 1738, da ingen Officer frivillig vilde bo i Nyboder. Officererne fik i Reglen Tilladelse til at udvælge sig et Hjørnehus, men maatte ellers tage Lejligheden, som den var, selv om den i Forvejen var »delt«. Kaptajner tildeltes der to hele Numre og Løjtnanter eet helt. Men ingen Officer af højere Grad ses dog at have ønsket Bopæl i Boderne.

Den lykkelige Indehaver af Hus og Husbrev søgte efter Evne at gøre »sit Hus« saa nyttigt og beboeligt som muligt. At han ved Fremleje øgede sine Indtægter, og at han forbedrede de primitive Lokaler, hvis han havde Sans for Hygge, er allerede berørt (S. 360). Her skal endnu tilføjes, at de fleste sørgede for at faa den manglende Bilæggerovn opsat, hvori der fyredes ude fra Køkken-skorstenen. For den renlige Husmoder maatte der skaffes Indretning til Vasketøjets Tørring, idet der blev trukket Snore fra Lægterne i Taget til en Pæl, der var rejst i Gaden; men naar Vinden tog rigtig fat i de større Tøjstykker, skadedes Taget ved Rystelsen. Det er givet, at man har holdt Husdyr, f. Eks. Høns, skønt disse ikke har givet Anledning til Omtale i de officielle Dokumenter. Dette er derimod Tilfældet med Dueholdet; Due-slaget oppe paa Loftet havde Udgang gennem et Hul mellem Tagstenene; Duerne pillede imidlertid idelig Kalken af Tagene, ikke blot af deres Ejermands, men ogsaa af Naboernes, og naar disses Drenges derfor vilde jage Fuglene bort ved at kaste Sten eller afskyde Pinde efter dem med Pufferter, gik det atter ud over Taget. Dette førte senere til et Forbud mod alt Duehold. Naar Iver Hoppe i en Indberetning oplyser, at man ogsaa havde Køer paa Stald, hvilket kun bidrog til at øge Urenligheden paa Gaderne, kan dette kun gælde enkelte

Personer, der vides at have drevet Slagtning og Kvæg-handel. At det ikke var umuligt at destillere Brændevin i Hjemmet, bevistes ved en Brændevinspande, som fandtes indmuret i en Skorsten i Løvegade; men denne ulovlige Forretning blev vist kun drevet af nogle faa, som mod alle Anordninger i Smug holdt Værtshus og Tapperi herude. Derimod var det ikke forbudt at forsøge Hjemmebrygning; det var en simpel Konsekvens af den Omstændighed, at den tildelte Kostportion indeholdt noget Malt. For at male det Korn, som Kosten ogsaa ydede, havde man Haandkværne i Hjemmet, skønt de var forbudte over hele Staden siden 1673. Og dog holdt Nyboder paa dem til det yderste. Ikke blot benyttede de dem selv, men lod ogsaa andre bruge dem, og i begge Tilfælde gik Maleafgiften tabt for Staten, idet man da undgik at bruge avtoriserede Møller (f. Eks. den Hestemølle, som fandtes ved Materialgaarden), hvor Afgiften ellers skulde erlægges. Fik Folkene Frihed for Afgiften mod et tilsvarende Afdrag i Kostportionen, og udleveredes der »Frisedler« til Forevisning paa Møllen, overdrog de Sedlerne til andre mod Godtgørelse, men til Tab for det offentlige. Hovedslaget blev rettet mod Haandkværnene i 1690. 100 Dlr. Mulkt eller 1—3 Aars Arbejde i Kongens Jærn var Straffen for alle dem, der forsømte mod en Godtgørelse at udlevere deres Kværne. Fiskalen, nogle Officerer og tre Skippere skulde inkvirere i Boderne, Hus for Hus, og finde Kværnene, hvad enten de var skjulte eller skilte ad, og lade dem bringe til Materialgaarden; nogle fandtes nedgravne ude i Gaarden, andre i Kælderen. Det maa have vakt en vis Opsigt, da det opdagedes, at en af de inkvirerende Skippere selv havde fjælet en Kværn i sit Hus i Løvegade og, da den var blevet ham frataget, straks havde anskaffet sig en anden! Han fik 100 Dlr.s-Mulkten og skulde udpantes for den, men bad om Pardon, som vel ogsaa blev ham tilstaaet. Man kan tænke

sig, at hele Nyboder har staaet bag den Skipper, og at Beboerne med en vis Tilfredsstillelse nogle Aar efter hørte Rygtet om, at Konsumtionsforvalteren, der havde sat Forfølgelsen af Kværnene i Scene, nu var død, og at der endogsaa før Dødens Indtrædelse var set Orme fremkomme af hans Legeme. Og Nyboder havde endnu ikke sagt sit sidste Ord om sine umistelige Kværne.

1693 fik Iver Hoppe som Inspektør Ordre til at lade alle Væve i Nyboder bortfjerne. Det var et Tegn paa, at Væverlauget var aarvaagent; allerede 1668 havde det været ude om det samme. Prøvede en Matros for egen Regning at levere Ballast til et Koffardiskib, da var Pramlauget straks over ham. Og der havde været og var stadig i Virkeligheden Krigstilstand paa hele Linien. Der kunde have været nogen Mening i at forbyde de faguddannede Holmens Haandværkere at tillade sig noget Indgreb i Laugenes Rettigheder, men Forfølgelsen gjaldt ogsaa Søfolk, som søgte lidt Fortjeneste ved Arbejde i Hjemmet i deres Fritid. Admiralitetet androg derfor 1683 Kongen om, at hans Søfolk maatte være »umolesterede«, naar de i den Hensigt vævede, flikkede Sko og syede Tøj. Næste Aar skildrer Kollegiet med levende Farver Laugenes, Politimesterens og Byens Underfogders Forfølgelse af Holmens Folk: »Saa snart det kan opspørges, at de og deres Hustruer uden fremmed Hjælp har udført saadant Arbejde, hvorved Borgerskabet umulig kan føle sig betaget i sin Næring, straks henføres de i Byens Fængsel og slipper ikke ud, før de har maattet vedtage saa store Bøder, at de maa sælge eller pantsætte deres Ejendele for at kunne betale«. Da Loven, Kongens Forordninger og de Søetaten givne Privilegier tillader Søfolket »en liden borgerlig Næring«, bør disse Aarstjenere være forskaanet for Overlast, naar de forretter et ringe Arbejde for deres Kammerater eller for kongelige Betjente, saalænge de ikke holder Svende. Kongens Resolution herpaa

lød: »Vi vil os herom nærmere lade referere og videre Ordre stille, at med dennem ej paa saadan Maade forfares«. Da det varede Admiralitetet for længe med Afgørelsen, fornyede det 1685 sin Henvendelse ved en ordret Gentagelse af den forrige. Den endelige Resolution faldt derpaa efter et Par Maaneders Forløb nærmest i Overensstemmelse med Indstillingens Ordlyd, dog med en Tilføjelse og en Indskrækning: Søfolket, Arbejderne ved Holmen og tillige Tøjhusfolket maa ved Væven, Syen eller anden gemen Haandgerning fortjene noget til Livets Ophold, naar de arbejder alene og for deres Kammerater, derimod »ikke for nogen af vores egne Betjente eller Borgerskabet her i Byen«. Trods dette kongelige Votum synes Stillingen senere ikke at have været væsentlig forandret. Derfor nødtes Admiralitetet 1687 til atter at anlage sig »Kongens forarmede og forfulgte Søfolks« Klager; naar især de udkommanderede Mænds Kvinder og Børn »griber til en lille Næring, saasom et eller andet Fæmon eller Nød at slagte eller væve et Stykke Lærred eller forrette andet, de har lært«, da »forfølges, efterstræbes og ilde medhandles de daglig«. Dette formodes ikke at være Kongens Mening, og Admiralitetet foreslaar, at i ethvert Fald bør en af Søetatens egne Betjente overvære Laugenes Visitationer (efter »Bønhaser og Fuskere« og deres Arbejder) for at kunne kontrollere Forretningernes Gang. Hvad der skete 1693 med Nyboders Væve o. s. v., viser dog, at Laugene stadig havde Overtaget; og det er betegnende, at Admiralitetet 1684 vel kunde ansætte en Bøsseskytte som Slagter i Nyboder til at falholde Kvæg og Kød der, men maatte stille den Betingelse, at han først indmeldte sig i Slagterlauget.

At Søfolket ogsaa søgte at drage Nytte af, hvad Søn selv kunde give, og saaledes blev Fiskere, er forstaaeligt: ikke alene vandt de derved Bidrag til Husholdningen, men deres Koner kunde ogsaa sidde ved Højbro og sælge

Fangsten der. Selv Vinterens Is skræmmede ikke, men Faren derved viste sig 1697, da 27 af Holmens Folk, sammen med lige saa mange andenstedsfra, i Sundet drev bort fra Land paa et løsrevet Isstykke og først efter mange udstandne Rædsler landede i Skaane, hvor de fik en god Modtagelse. Et andet og baade besværligt og farefuldt Arbejde paatog Kongens Folk sig ogsaa, naar de i strenge Vintre isede Skibe ind i Havnen; Forretningen kunde vare henved tre Dage og kunde neppe betale sig, især naar Koffardiskipperne var knebne med Godtgørelsen; da der var saa mange, der skulde dele denne, kunde det ofte kun blive en 16 Skilling til hver Baadsmænd.

VI.

Men hvorfor behøvede disse Aarstjenere at gribe til de omtalte Bierhverv, som ofte havde betænkeligt Udseende af Indgrib i andres Rettigheder, da Folkene vittelig var ansatte i en fast, lønnet Stilling? Det kan ikke nægtes, at de, der boede i Nyboder, først og fremmest havde Boligen dér som et grundlæggende Aktiv for Hjemmets Bestaaen. Dernæst indeholdt den maanedlige Kostportion, der vurderedes til en Værdi af $21\frac{2}{3}$ Dlr. aarlig, saltet Oksekød og Flæsk samt Byggryn, Ærter, Rug og Malt; det var et skattet Tilskud til Husholdningen, skønt det kun var een Mands Portion. Hertil kom (endnu kun til Søfolket) en Lærreds Klædning hvert Aar, og hvert andet Aar en engelsk Baadsmændshat samt en Klædes Kjole, som Skrædderlauget syede til hver enkelt Person efter Maal. Om Efterlønnen (Pensionen), som der ogsaa kunde være Udsigt til, tales i det følgende i en anden Forbindelse. Endelig bestod Aarslønnen i den beskedne Sum af 16 Dlr., som for Haandværkerne kunde forbedres ved den desuden modtagne Dagløn paa 20—36 Skilling.

Men paa to Punkter kunde de ingenlunde rundelige

normale Indtægter svigte. Kostportionen udeblev, naar Manden var udkommanderet til Søs, idet han selv »nød« den om Bord; til Kone og Børn hjemme var der da intet. Og Pengelønnen svigtede paa Grund af Rigets Fattigdom, og i Stedet fremvoksede Restancer, som enten slet ikke eller yderst langsomt blev indfriede og hindrede den regulære Udbetaling af den paa ny fortjente Løn. Resultatet kunde kun blive en kronisk Pengetrang i Nyboder, og det trøstede ikke, at det samme Tryk med nogle ganske enkelte Undtagelser hvilede paa alle Datidens kgl. Tjenere, der ikke havde Reservefond at ty til.

Vidnesbyrdene om de sørgeligt smaa Kaar er mange og faar desto mere Vægt, fordi de ikke fremkommer som maaske overdrevne Beklagelser fra de nødlidende selv, men som tjenstlige Indberetninger fra Folkenes Overordnede om den Tilstand, som de ikke kunde nægte deres Deltagelse, men som de var ude af Stand til at ændre. 1683 berettes om den sendrægtige Betaling til Haandværkerne; disse beklager »med Taarer i Øjnene«, at de uden Penge ikke vil kunne gøre deres Arbejde. 1684 er Matroserne »elendige«, fordi de intet har faaet et helt Aar; Gælden til alle Holmens Tjenere drejer sig om den ikke ringe Sum 94800 Dlr. 1685 erklæres, at Søfolket ved Lønnens Udeblivelse maa forgaa af Sygdom og Armod og kan snart ingen Tjeneste gøre. Al resterende Gage beløb sig nu til 96544 Dlr., udgjorde 1686 109544 og 1687, da den dog var »nedbragt«, 163666. I Dagløn skyldes 25490, og det vides ikke, hvad Time Haandværkerne forlader Arbejdet. Matroserne er blottede for Klæder, de kan skjule sig i, og i højeste Grad nødlidende, saa at al »Frydighed« og Lyst til Arbejdet er borte. 1689 rekommanderer Admiralitetet selv »de fattige og nødtrængte Baadsmænd« til Oberkrigssekretæren Jens Harboe, der anmodes om at »forlene« et godt Ord for dem hos Kongen om nogen Undsætning, da de ellers sygner og forkommer. De Deputerede i Kommis-

sariatet maa indgive en »mishagelig« Memorial om Status, og Admiralitetet vedbliver at klage: »Folket forgaar daglig, Tid efter anden, for vore Øjne«. 1693 erklærer de Deputerede, at Holmens Folk nu har 241304 Dlr. tilgode ialt, »hvilken Summa endnu sammen med deres Nød vokser til, og deres hele timelige Velfærd og Frelse bestaar i Betalingens Erlæggelse, selv om de skal nøjes med Halvdelen af det skyldige Beløb, hvis blot Udbetalingen maa ske regelmæssigt derefter«. Om Haandværkerne, hvem der skyldtes 26187 Dlr., udtaler Holmens Admiral, at de lever kun af Haanden i Munden; falder Pengene ikke i rette Tid, maa de enten lide Hunger og Tørst eller tage paa Borg; udbetales dem saa noget, da falder Kreditorerne over dem. »Man kan ikke forcere Arbejdet, naar Arbejdsmanden lider Nød og intet har at købe Mad for«. 1694 er Restancebeløbene til hele Søetaten blevet den store Sum 385995 Dlr., deriblandt de saakaldte »gamle Restancer«, det vil sige Gældsposter til de Tjenere, der havde været, men nu ikke længere var i Tjenesten, i alt 106450 Dlr. Af det sidste Beløb blev igen særlig taget i Betragtning en mindre Sum, som skyldtes Aarstjeneres Enker med faderløse Børn, der »ideligt og vemodigt anholdt om deres Mænds surt fortjente Løn«; der var først foreslaaet, at der skulde betales dem for 9 Kvartaler, men de maatte nøjes med Betalingen for 2 eller 3 Kvartaler een Gang for alle og blev »dermed ganske afviste«. Nogle Haandværkere maatte nøjes med en Fjerdedel. Men naar disse faa og smaa Poster blev berigtigede, ansaa man sig for berettiget til at lade alle de »gamle Restancer« paa oprindelig 106450 aldeles bortfalde som udslettede, en Afvikling af en stor Gældspost paa en for Debitor saare fordelagtig Maade! Det skal dog ikke glemmes, at Kongen i den paa-gældende Tid i Aarene 1680—83 og 1686—90 af sit eget private Kammer havde ydet i alt omtrent 200000 Dlr. til Søetaten; men Marinens Gæld var et Dyb, der ikke let

kunde fyldes saaledes, at Hjælpen mærkedes af Underklasserne, der paa Grund af deres Talrighed krævede store Summer.

Naar man i disse Trangens Aar hører, at Mennesker herude fra Nyboder tiggede i »Byen« og endogsaa gjorde fælles Sag med professionelle Betlere, naar Politiet skred ind for at arrestere disse, da maa vi vel efter det foregaaende kunne fatte, hvorfor Nyboder greb til dette nedværdigende Middel for at opholde Livet. Og i en Tid, da Begrebet Afhold var ubekendt, da alle, høje og lave, ansaa stærke Drikke for en Nødvendighedsartikel, hvis Glæden skulde fremmanes, og da Sømandsstanden, ogsaa selv de bedste af Søofficererne, ikke gik af Vejen for en ærlig Rus, i den Tid greb mangan en Nybodersmand til Flasken for at glemme sin elendige Stilling, selvom dette skulde føre ham ud i andre Elendigheder. Vor Tid med den langt større Oplysning og Dannelse kan kun med Forbehold bebrejde ham dette.

Nødstilstandens Udvikling i de Meniges Række havde sit fuldstændige Sidestykke i Søofficerernes. Tredive af disse Tjenere klagede 1685 over deres »store Nød og Trang«; i over et Aar havde de ingen Indtægter haft; Kreditorerne vilde ikke mere yde dem nye Laan, og de har saaledes ingen Kontanter at leve af. Et Par Maaneder efter nødes de til at gentage deres Klage. 1687 fremkom de med en ny Beklagelse, som Admiralitetet støtter ved at anmode de Deputerede om at »tage Officerernes højtrængende Nød i Consideration«, da de ellers vil søge fremmed Tjeneste, medens de endnu er rørige, hvad flere af dem allerede har ansøgt om; da de »i deres miserable Tilstand ikke har Brødet til Munden«, maa Kongen selv paakaldes, hvis Hjælpen udebliver. Næste Aar indgiver Officererne atter Ansøgning, og den svenske Prise »Laksen« sælges for at skaffe Midler til deres Betaling. Men 1693 er Forholdet ikke bedre; der skyldes dem da 36535 Dlr.

for 6 Kvartaler, og de Deputerede maa selv tilstaa, at de er geraadne i saadan »Nødtørftighed«, at man af Medynk har maattet give dem smaa Tilskud fra Folkenes Forsømmelsesbøsse; for at skaffe Penge maa Skipperboderne derfor sælges ved Auktion. Dette skete ogsaa n. A., men indbragte vist ikke de ventede mange Kontanter, da der indestod Prioriteter i nogle af Boderne, og andre af disse allerede var afhændede i Forvejen; men det indkomne gav maaske et lille Pusterum. I Løbet af 1696 til 1697 var Gælden til Officererne dog paa ny gaaet op fra 25965 til 31232 Dlr., 15 Maaneders Gage.

Vi har set, at Styrelsen selv havde erkendt, at Arbejdernes svigtende »Frydighed« eller Arbejdsmod havde sin Grund i Udeblivelsen af Lønnens Betaling. Men Folkene selv undlod heller ikke at tilkendegive deres Sindsstemning ved Handlinger, der ikke kunde misforstaaes. Saadanne partielle eller mere omfattende Arbejdsnedlæggelser eller haardhændede Demonstrationer var iøvrigt i disse Tider ingenlunde ukendte ved andre Orlogsværfter, f. Eks. det svenske. Allerede straks efter Skaanskekrig, 1680, »sammenrottede« en Del danske Matroser sig paa Bremerholm og meddelte Niels Juel, at de ikke vilde gaa om Bord, førend de havde modtaget deres Penge; dernæst drog de i samlet Hob til Slotspladsen med et Stykke Maatte paa en Stang som Fane og indlod sig i Slag med Vagten der. Ophavsmændene fik naturligvis strenge Straffe. To Aar efter prøvede Tømmermændene paa det samme og »raabte paa den kgl. frie Slotsplads om Penge, da de var i Nød og Trang«, uagtet Holmens Admiral med gode Ord havde vist dem, at Betaling burde de søge paa Holmen hos Admiralitetsherrerne. Men da det hele var sket »af Nød og Uforstandighed«, slap Anførerne med kun at forbyrde nogle Ugers Dagløn. 1686 havde en Del Matroser samlet sig ved Arbejdstid udenfor Holmens Port, men vilde paa ingen Maade gaa ind til deres Ar-

bejde. En Tid s. A. var slet ingen Smede mødt paa Holmen, og der forefaldt saadanne Scener, at en Mand slog en anden, som nægtede at tage Del i Demonstrationen. Der blev denne Gang fornuftigvis baaret over med disse Uregelmæssigheder. 1689 blev et uroligt Aar, Arbejdet paa Holmen stod tit stille; en Skare Søfolk viste sig helt »modvillige« paa Holmens Mønstreplads, og senere vilde en Baadsmand fremkalde Uro blandt sine Standsfæller, da der skulde ske nogen Udbetaling paa Bremerholm. Da Udeblivelserne af Haandværkerne fortsattes, udstedtes n. A. en Plakat derimod. 1692 efterspørges den, der havde været Formand for og Aarsag til, at Aarstjernerne i to Dage havde absenteret sig fra Vagttjenesten og Arbejdet samt lavet Opløb. Endnu 1701 samlede Haandværkerne sig paa Slotspladsen for at tiltvinge sig deres tilgodehavende Gage og Dagløn.

De anførte Tegn paa Uviljen mod Tjenesten paa Holmen var dog ikke alene begrundet i de daarlige Betalingsforhold. At ogsaa det strenge Arbejde maatte afskrække, indrømmede de Overordnede selv. Der var vel lovet Matroserne, at Arbejdet paa Holmen skulde indskrænkes til hver anden Dag, men det kunde af flere Grunde ikke overholdes. Som et Eksempel paa strabatserende Arbejde kan anføres Ophalingen af Tømmeret af Mastegraven; i mange Aar var dette sket alene ved Menneskekraft og under saa uheldige Forhold, at Mændene maatte vade langt ud i Vandet, selv om det var Vintertid, indtil man omsider opdagede, at Anvendelsen af Heste kunde fritage for dette Slid. Ogsaa Ankersmedene ømmede sig undertiden ved Arbejdet, som tog svært paa Kræfterne, da man ingen Maskiner havde til Hjælp. Men foruden »Sliddet og Slæbet« var der endnu en Grund. Selv Styrelsen taler om »den stedsevarende Trældom«, der afskrækkede Menigmand fra at tage Tjeneste i Marinen. Folk i Norge havde gjort den Erfaring,

at naar nogen lod sig udskrive til dansk Tjeneste, kom han ikke mere tilbage derfra. Det var en Mulighed, at man kunde slippe mod at stille en anden for sig, men det var ikke vel set. Derimod fik de, der vilde tjene »længe« eller paa Livstid, Løfte om Bolig i Nyboder og om eventuelt Avancement. De Dreng, som i dette Tidsrum blev antagne baade til Matros- og Haandværkerkorpset og oplærtes i deres Fag, var — om end ikke endnu udtrykkeligt — bundne til Tjenesten og udgjorde Grundlaget for det, der senere gik under Navnet »den faste Stok«.

Vilde man bruge en Mands hele og fulde Kraft, maatte man ikke overlade ham til sig selv, naar hans Kraft endelig var aldeles opbrugt. Denne Betragtning førte til Indførelsen af en Efterløn eller Pension under Christian V. Vel hed Understøttelsen endnu bestandig »Naadespenge«, men man kom dog til stedse klarere Erkendelse af den arbejdsstrættes *Ret*. Denne var allerede tidligere anerkendt for Krigsinvaliders Vedkommende; men nu blev den praktiseret lige overfor gamle veltjente Mænd og, hvad der er af Betydning, saa vel for Underklassers og Meniges som for Officerers Vedkommende. 1680 approberede Kongen, at 64 Personer, der for Alder og Svagheit ikke længer kunde gøre Tjeneste og »stak i Armød«, skulde have Naadespenge, nemlig 4 Officerer (100 Dlr. hver), 14 Skippere (40—20), 2 Højbaadsmænd, 6 Skibsmænd, 2 Skibsmandsmater og 6 Kvartermestre (20) samt 30 Menige (16), i alt 1700 Dlr. aarlig. 1686 fandtes ved Mønstringen 65 gamle og udygtige af Holmens og Tøjhusets Folk, hvoraf en god Del havde været i Tjenesten fra deres Ungdom af, og som nu behøvede Naadsensbrød; men — tilføjedes der forsigtigt — »dette beror jo alene paa Kongens Naade«. Systemet var aabenbart endnu ikke fuldt udviklet. De gamle og tilskadekomne Krigs- og Arbejdsinvalider fik deres Livsophold paa Søkvæsthuset og kald-

les derfor Kvæsthuslemmer. Næste Aar »mønstredes« disse, som talte omtr. 50 Søfolk foruden nogle Marinere og Soldater. Den højeste Alder var 84 Aar, den længste Tjenestetid 54. Nogle var sengeliggende af Alderdom, andre havde faaet Skade i Køgebugtslaget og ved Københavns, Nakskovs og Malmøs Belejring. Men Kvæsthuset var nu ikke blot et Sygehus, men ogsaa en Pensionsanstalt; af pensionsnydende Lemmer fandtes da 3 Skipper, 1 Højbaadsmænd, 4 Skibsmænd og 46 Baadsmænd; angaaende dem lovede Kongen, at »noget vist skulde anordnes til deres Livsophold«. Sagen var, at Kvæsthusets Pengemidler kunde forudses at ville svigte, hvis mange paa een Gang blev kasserede og fik anvist Pension, og de Deputerede havde derfor foreslaaet, at alle ved Søetaten ansatte skulde yde en vis Afgift aarlig til Kvæsthuskassen. Kongen approberede Tanken 1688 efter nogen Betænkningstid og fastsatte Afgiften til 1 Procent af alle Gager, og ved Avancementer til Forskellen mellem den tidligere og den opnaaede Grads Maanedsgage for 1 Maaned. 1694 fremviste Mønstringen paa Holmen en Del gamle og »brækthafte« Aarstjenere, som continuerligt havde tjent baade Kongen, hans Fader og hans Farfader; men Kvæsthuset var bebyrdet med langt flere saadanne, end Midlerne kunde strække til, og for at de gamle ikke skulde »gribe til Bettelstaven«, indstilledes 5 Underofficerer og 25 Menige til ekstraordinært hver at nyde en Portion Kost og henholdsvis 1 Dlr. og 3 Mark maanedlig. Dette befalede Kongen indført i det aarlige Budget (Reglementet). 1696 anvises 40 eller 50 Portioner af Kvæsthusets Midler, for saa vidt disse kan taale det, til dimitterede kvæstede og tilskadekomne. Nogle Officerer fik fremdeles ved deres Afgang efter god Tjeneste Pension, andre blev ansatte som Færgemænd ved Landets Overfartssteder, medens atter andre maatte nøjes med et godt Afskedspas og gaa over i private Stillinger.

VII.

De Aar, vi har haft for Øje, var haarde Tider for Nyboders Befolkning og maatte ogsaa sætte Præg paa dens Karakter. Vidnesbyrd herom maa kunne søges i Datidens Retsprotokoller; Over- og Under-Admiralitetstretens Dombøger omfatter dog ikke blot Nybodersfolket, men ogsaa alle andre Personer under disse Retters Jurisdiktion, det vil sige alle Søetatens Mænd; men af disse boede som paavist kun omtrent en Tredjedel i Nyboder. Efter en Optælling af de i de forefundne Dombøger for 1673 til 1696 (eller 1700) indførte Retssager vil man finde, at Gældssagerne udgør ikke mindre end 37 Procent, hvilket straks viser Pengevæsenets uheldige Tilstand; hertil kommer 8 Procent for Arvesager. Dernæst udviser Tjenesteforseelser, som især Officerer og andre højere Betjente har gjort sig skyldige i, hele 25 Procent og Sammenrottelser og lign. 2. Af Forbrydelser, der vidner om et lavt moralsk Standpunkt, møder Voldshandlinger med 10, Ægteskabssager med 6, Tyveri med 5, Æreskrænkelser i Ord med 4 og Drab og Mord med 3 Procent. Den sidste Post omfatter i alt 10 Tilfælde; af dem blev de to erkendte som skete af Vaade, i fire var tre Soldater og en Jærnfange Drabsmændene, saa at altsaa den skyldige i de fire sidste Blodsudgydelser var fra Nyboder, saa vidt det kan ses. Det var ikke noget stort Tal blandt en Befolkning, der kunde tælles i Tusindvis. Men den høje Procent for Voldshandlinger vækker Opmærksomhed; her kan Nyboder ikke gaa helt fri for Tiltale, selv om det var Tider med varmlodige Mennesker, som straks var beredte til at tage sig selv til Rette med haandgribelige Midler. Det mest forbavsende er, hvor lidt der skulde til for at sætte Striden i Gang. Paa Østergade opkom hos en Bager et Slagsmaal, der fra først af drejede sig om et Par Kommenskringler. Et vældigt Sammenstød paa Proviantgaar-

den mellem nogle Maanedsmatrosen og Tøjhusfolket angik nogle uskyldige Beskøjter. En Karl og hans Kammerat gik i god Forstaaelse en Aften i Borgergade paa Hjemvejen til Nyboder; de var beskænkede, kun meget lidt, men dog saa meget, at de talte baade lidt Fransk og Engelsk. I en Gadedør staar en Karl, som med et Skældsord tilraaber dem: »Kan I intet bedre Fransk, saa maa I gaa hen og lære bedre!« Den ene Kammerat returnerer Skældsordet og erklærer: »Vi tjener Kongen for brave Karle!« Dette var tilstrækkeligt til, at de to fandt sig omringede af flere tililende og snart efter laa i Rendestenen, hvor de fik »umanerlige Hug«. Men det lykkedes dem at rejse sig og fortsætte Kampen med vekslende Held, indtil Vagten fra Amalienborg viste sig og arresterede de vrede Kæmper.

Nyboder delte naturligvis Samtidens Overtro. Saaledes den Overtro, at Fingeren af en henrettet, anbragt i Ølankeret, vilde gøre Øllet mere indbringende. En Baadsmand med samme Anskuelse vilde dog ikke nøjes med en Finger, men rev Tungen ud af en hængt Mand paa »Justitspladsen« udenfor Vesterport. Tungen vilde han sælge til en Kroerske (kvindelig Øltapper), og maaske for at skjule sit Rov eller gøre det end mere virkende, lagde han det grufulde Stykke ind i sin egen Mund; da han dernæst tabte det, blev han ganske ude af sig selv. Han kom i Jærn paa Livstid, men ansøgte dog om Løsladelse efter syv Aars Forløb. En Skippers Kone i Nyboder, Magdalene, havde, medens nogle hentede Ild hos hende, mistet en Lammefjerding, en Nattrøje og et Forklæde, som hun mente, ved Tyveri. En Veninde Gundel raadede hende til at bruge Kunster for at opdage de skyldige. Der blev derfor hos Naboen laant et Sold — der for at virke maatte være Arvegods — og en Bog. En Saks blev sat fast i Soldets ene Side; en af de tilstedeværende maatte tage Bogen under Armen, og alle satte de en Finger paa

Soldet, der blev sat i omløbende Bevægelse, idet Gundel sagde: »Jeg svær ved St. Peder, St. Povel og Buldrian, at den og den, hvis Navn vi ikke ved, vil navngive sig!« Til dette svarede de alle i første Omgang: »Nej!« Men da Eva kom med og holdt paa Soldet, der løb for Lamme-fjerdingen, og Saksen standsede ved hende, maatte hun tilstaa sin Skyld. Ganske paa samme Maade gik det Else, hvad Nattøjen angaar. Men da Soldet tredje Gang løb og udpegede Johanne som Tyven af Forklædet, nægtede hun afgjort at være den skyldige. Retten vilde ikke dømme »denne Vantroens Gerning til Næstens Beskæmmelse« efter Danske Lovs strenge Bestemmelser, men Halsjærnet kunde Gundel dog ikke undgaa; i tre Dage maatte hun staa i det, hver Dag en Time, og Magdalene, i hvis Hus Gerningen var sket, maatte erlægge en Bøde.

I en halv Snes Aar (1672 til 1686) havde Skibstrompeterne og Skibstrommeslagerne — som i øvrigt gik Stadsmusikanten ikke saa lidt i Brødet — altid paa Slotspladsen opvartet Majestæten selv i Maj Maaned med Musik og, som det fortælles, een Gang, men vel sagtens hver Gang, forlystet ham ved Opsættelsen af et Majtræ og Løjerne derved. Samme Forlystelse med Sang og Leg under Majtræet har sikkert aarlig fundet Sted i Nyboders Gader og havde vel for denne Tids Vedkommende undgaaet Efterverdenens Opmærksomhed, hvis ikke Beboernes Uvenner, Hovedstadens udenlandske Soldater, ganske uberettiget havde forstyrret Majfesten i 1690 og givet Anledning til et meget alvorligt Sammenstød mellem disse Soldater paa den ene Side og Søfolket og — for den fælles Nationalitets Skyld — de nærboende københavnske Borgere paa den anden. Majfesterne hørte dog ikke dermed op, men vides at være blevne fortsatte i endnu et Aarhundrede. At man morede sig med at spille Kegler paa Nyboders Gader, er ogsaa kun blevet bekendt ved, at en Soldat blandede sig ukaldet deri og dernæst uden

Grund gjorde sig skyldig i en blodig Scene. Da Viceadmiral Iver Hoppe i 1687 var i dansk Vestindien paa Skibet »Maria« for at hente Guvernøren Thomas Gabriel Milan hjem, gav han en Dag Baadsfolkene to Tønder Øl til at gøre sig lystige ved og opfordrede dem til at anstille en Leg; og de »spillede« saa »Abraham havde Sønner syv«. Hvori Legen bestod, fortælles ikke, men den maa have været kendt fra Nyboders Gader, hvor man sikkert ofte har moret sig med den. Disse og flere andre selvskabte Smaaglæder maa have livet lidt op i Beboernes Tilværelse, som ellers var streng Alvor.

FRA DEN STORE PEST 1711.

I. PESTKIRKEGAARDEN PAA ØSTERBRO.

Redegørelse for Gravfundene i »Københavns almindelige Boligselskabs« Grund ved Classens- og Livjærgade i April 1924.

Af HUGO MATTHIESSEN.

Under Udgravning af Byggegrund for det anselige Komplex af Bygninger, »Københavns almindelige Boligselskab« for Tiden lader opføre paa Østerbro — paa den af Classensgade, Strandboulevarden, Arendalsgade og Livjærgade omsluttede Karré — vakte det ikke ringe Opsigt og Overraskelse, at man i den langs sidstnævnte Gade foretagne Grundgravning i April 1924 stødte paa en Mængde Rester af Ligkister og Skeletter af Mennesker, som tydede paa, at Spaderne arbejdede sig tværs igennem en Kirkegaard, der ikke alene syntes at være af ret antagelige Dimensioner, men om hvis Tilstedeværelse her paa dette Terrain man ikke mere havde nogen Anelse.

Naar dette uventede Fund satte Sindene i saa stærkt Røre, var det dog ikke alene af denne Grund, men ogsaa fordi denne gaadefulde Gravplads, som lige med et dukkede frem af Jorden, afgjort fremtraadte som noget for sig, karakteriseret af visse ejendommelige Forhold, der ved første Øjekast virkede paafaldende og i særlig Grad var egnet til at bringe Fantasien i Flugt.

De paagældende Grundstykker vides ingensinde at have været bebyggede. I det 18. Aarhundrede begrænse-

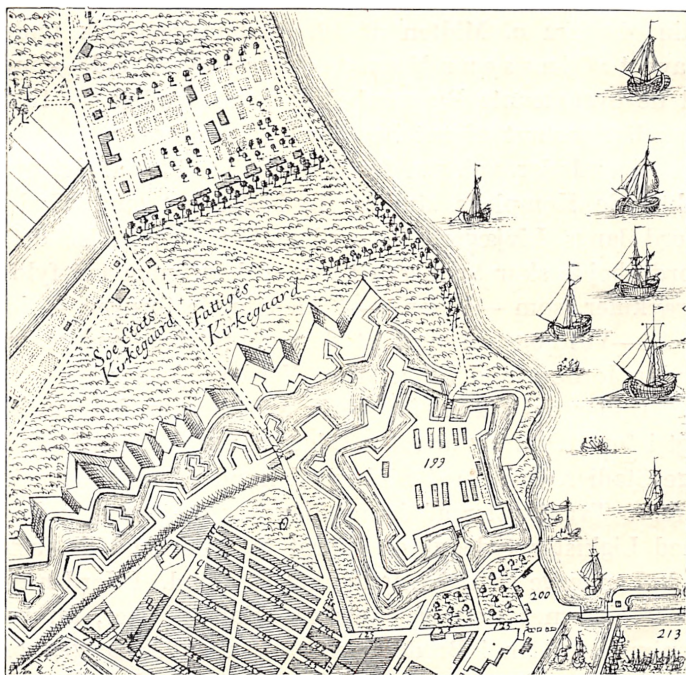
des dette Vænge — som det bl. a. fremgaar af hosa-
staaende Kort-Udsnit — mod Øst af Kystlinien, der om-
trent fulgte den nuværende Strandboulevard, mod Vest
af den knækkede Kastelsvej, mod Nord af nuværende
Classensgade, langs hvilken den berømte »Classens Have«
havde Plads, strækkende sig helt ud til Sundet, og mod
Syd laa Kastellets Kontreskarper og Ildlinje. Dette Ter-
rain, der fra o. Midten af 18. Aarhundrede gik under
Navnet »Classens Vænge«, var i nyere Tid — ind-
til de ovennævnte Byggearbejder paabegyndtes — fuld-
stændigt erobret af tæt bevoksede Kolonihaver.

Grundudgravningen for den vestlige Fløj af det pro-
jekterede Komplex strakte sig i Retning omtr. Syd—
Nord langs Livjærgades østlige Side, og under dette
Jordarbejde skar Spaderne tværs ned igennem tæt fyldte
Gravkuler, som — hver 3—4 Alen brede foroven — løb
i Øst—Vest og efter alt at dømme flugtede videre ind
under Jorden mod begge disse Verdenshjørner.

Under det stærkt forcerede Arbejde var det vanske-
ligt i fuldt Omfang at følge Udgravningen i dens forskel-
lige Stadier, men med Sikkerhed kunde der dog konsta-
teres 8 Tværgrofter af denne Slags, som stoppende fyldt
med Ligkister tydeligt og skarpt tegnede sig i de faste,
gule Lervægge samt i Udgravningens Bund. I Jordsnittet
saaes Kulernes Konturer som mørkladne Poser, foroven
henimod 4 Alen i Bredde, med skraanende Vægge, som
jævnt snævrede sammen nedefter til ca. 3 Alens Bredde.
Fyldmassen heri bestod af Ler blandet med Muld, men
var — fraset det øverste Lag — gennemgaaende ret spar-
som, da Grofterne var tæt pakkede med opstablede Ki-
ster, hvis øverste Kant kun laa ca. $\frac{1}{2}$ m eller tilmed min-
dre under Jordoverfladen.

Disse Ligkister synes alle at have været meget simple,
firsidede, kasseagtige af Form, dannede af Fyrreplanker,
som var sammennaglede med Jærnsøm, og i 3 — enkelte

Steder muligvis dog endnu flere — Lag stod de stablet op paa hinanden, saaledes at deres Sider, Laag og Bund stødte tæt sammen. Kulerne var fyldte paa tværs, saaledes at Kisterne havde Langsiderne i Nord—Syd, men hist og her fulgte i hvert Tilfælde et enkelt af Lagene Grøftens Længdeakse, og alt tydede paa, at Pladsen i

Udsnit af Flints kobberstukne Københavns Plan 1784.

disse Massegrave var udnyttet med den størst mulige Økonomi.

Skeletterne, hvis mørktfarvede, men forøvrigt ret velbevarede Knogler fandtes i Mængde mellem de sammenskudte Fyrreplanker, syntes alle at tilhøre voksne Individuer, yngre og ældre mellem hinanden, — Rester af Barneskeletter konstateredes ikke — men Grundvandet,

som piplede frem i Udgravningens lerede Bund, vanskeliggjorde iøvngt i høj Grad en detailleret Undersøgelse, ikke mindst fordi Kisterne var sprængt i Sammenføjningerne og sunkne sammen i en forvirret Dyngde af Fjæle.¹⁾

Desværre fremdroges der kun faa løse Genstande, hvorved Fundet kunde belyses eller dateres; thi en Toskilling fra Christian den Femtes Tid, som opsamledes i Fylden, havde i denne Sammenhæng ingen Interesse, og de mellem Kisterne fundne 4 irgrønne, stærkt hvælvede Malmknapper med Øsken, ca. 3 Centimeter i Tværmaal og af ret svært Metal, gav intet Holdepunkt for en Datering. Det samme gjaldt en i en af Gravkulerne fremdraget ca. 13 cm høj, tyk Dunk af grønligt Glas, af kort, firsidet Form og med lang, tynd Hals, paa hvis Rod et medaillonformet Stempel bar Bogstaverne HR i Relief.

Foruden de nysnævnte kistefyldte Kuler fandtes der mærkelig nok et Par tilsvarende Grøfter af samme Karakter og Størrelse, der paa lignende Maade løb tværs gennem Grundudgravningen i Øst—Vest mellem de andre, men uden at indeholde det mindste Spor af Kister eller Skeletdele.

Disse 2 jordfyldte Gruber, hvis Omrids stod skarpt skaaret i Udgravnings-Snittet, adskilte sig desuden fra deres Naboer ved at være helt tilkastede med forholdsvist ren, mørk Muld, hvilket kunde tyde paa, at de var dækkede til paa et senere Tidspunkt og med en anden Slags, antagelig tilført Fyld. At de var gravede ned i Leret paa samme Tid og ved samme Lejlighed som de andre Kuler, kunde der dog næppe være Tvivl om, meget nøje som de ellers i hele deres Form og Placering sluttede sig til disse. Allerede dette Forhold var paafaldende og dobbelt gaadefuldt i Betragtning af den vidtdrevne, næsten pin-

¹⁾ Dr. J. Fog fra Retsmedicinsk Institut gennemgik paa Stedet en Del af de opsamlede Skeletdele, samt undersøgte et Par af Kuleres urørte Grave.

lige Økonomisering med Pladsen, som gjorde sig gældende i de stærkt overfyldte Massegrave, mellem hvilke de laa ubrugt hen.

Ikke uden Grund vakte dette Fund derfor baade Pressens og Publikums Interesse; thi af dets særlige Karakter fremgik det jo uomtvisteligt, at man ikke her stod overfor en almindelig, gammel Kirkegaard, men en Gravplads, som var taget i Brug og fyldt under ganske extraordinære Forhold. Ved en eller anden Lejlighed maatte Døden i Løbet af kort Tid have gjort en uhyggelig rig Høst, og der syntes derfor kun at kunne være 2 Muligheder: Farsot eller Krig.

Da Kisterne fremdroges i det tidligere »Classens Vænge« tæt Syd for den berømte »Classens Have«, hvis sydlige Grænse fulgte nuværende Classensgade, meldte den Forklaring sig naturligvis øjeblikkelig, at man var stødt paa glemte Krigergrave fra 1807, antagelig Minder om Livjægerens Udfald her den 17. August. Tanken om, at Gravene kunde rumme engelske Soldater, som var faldne i denne lille Træfning, maatte dog hurtigt opgives, da man fik Overblik over, hvor omfattende Begravelserne i Virkeligheden var.

Med større Rimelighed kunde Gravene derimod henføres til 1801. Efter Søslaget paa Reden den 2. April kunde Englænderne tænkes at have roet Ligene af deres faldne Sømænd ind paa Kysten og jordet dem paa det Vænge, som strakte sig ud til Sundet ved Kastellets nordlige Glacis. Ganskevist vilde det dog unægtelig have været besynderligt, for ikke at sige utænkeligt, at en saadan Fællesgrav, der tilmed ikke var stort mere end 100 Aar gammel, overhovedet ikke skulde have sat sig et synligt Minde af en eller anden Art eller det mindste Spor i skriftlig eller mundtlig Overlevering, og da Grundudgravningen skred fremad, mistede ogsaa denne Forkla-

ring enhver Sandsynlighed.¹⁾ Man fik nu Klarhed over Gravkulernes Antal og Størrelse, og det fremgik heraf, at denne ukendte Kirkegaard, hvoraf kun et tilfældigt Udsnit blottedes, maatte have rummet Døde i Hundredevis eller mere endnu, eller med andre Ord Massebegravelser, der udelukkede enhver Mulighed for at kunne hidrøre fra Krigene med Englænderne.

Imidlertid havde Rygterne haft travlt. Man talte om Fund af Uniformsdele, røde Vaabenfrakker, Bajonetter, Sabler, Feltflasker, Uniformsknapper og lignende Ting, men alt dette viste sig kun at høre hjemme i Fantasiens Verden; Efterforskninger efter disse foregivne Fund, hvortil man paa Arbejdspladsen intet kendte, løb ud i Sandet, og ud over de ovenfor omtalte Smaating, som Nationalmuseet modtog, er der sikkert intet af Interesse fundet paa Stedet.

— Endelig forelaa der jo den Mulighed, at Fundet kunde forklares som en Epidemikirkegaard, og til Fordel for denne Antagelse talte blandt andet paa Forhaand det Faktum, at der under den frygtelige Pest, som 1711 hærgede Danmarks Hovedstad, udenfor Østerport paa den østlige Side af Vejen tæt op til Fæstningsværkerne og »Soldaterkirkegaarden«, nuværende Garnisonskirkegaard, havde ligget en anelig Gravplads, som Sundhedskommissionen fik overdraget den 15. Juli, da Farsoten for Alvor begyndte at rase, og som straks toges i Brug²⁾).

¹⁾ Frk. Astrid Paludan-Müller ved det Classenske Fideikommis har godhedsfuldt meddelt Nationalmuseet, at der i Fideikommisets Arkiv blandt det overordentlig rige Materiale til Belysning af disse Arealers Skæbne 1807 ikke findes den mindste Antydning af, at der har fundet Begravelser Sted i Vænget. I Betragtning af de meget detaljerede Oplysninger, som ellers haves, vilde det næsten være utænkeligt, at en saadan Begivenhed ikke skulde have efterladt det mindste Spor.

²⁾ Mansa: Pesten i København 1711, Histor. Tidsskrift, 1 Række,

Sikre Grænser for Udstrækningen af denne Pestkirkegaard har man ikke hidtil kunnet fastslaa, men at den laa tæt op mod Garnionskirkegaarden var der ingen Tvivl om. I denne Forbindelse er et Fund, man for 70 Aar siden gjorde paa disse Kanter, ikke uden Interesse.

I Anledning af et Tilfælde af Kolera paa Kastelsvejen 1854 foretoges der nemlig paa Sundhedsautoriteternes Foranstaltning en omhyggelig Undersøgelse af Husene og Grundene her Øst for Garnionskirkegaarden, og der toges et Nivellement, som viste, at Terrainet skraanedes jævnt ned mod Færøs Lynet og mod Stranden. Ved Prøvegravning i Ejendommen Matr. Nr. 122 B 2 paa Kastelsvej stødte man desuden paa Rester af Kister og Skeletter i et Lag, hvor der slet ingen Muldjord fandtes, og de fremdragne Knogler var af mørk, brunlig Farve i Lighed med mosefundne Skeletdele. I den afgivne og offentliggjorte Beretning om denne Undersøgelse fremhævedes det udtrykkeligt, at Sandsynligheden talte for, at disse Gravfund udgjorde en Del af en ældre, dybtliggende Kirkegaard, som fortsattes ned imod Stranden¹⁾.

Da disse Prøvegravninger foretoges pletvis og Kister og Knogler kun iagttoges samlede paa et enkelt Strøg, synes alt at tyde paa, at man 1854 er stødt paa lange Gravkuler af tilsvarende Art som de, der nu 70 Aar senere er fremdragne i Linje hermed, ca. 4—500 Alen længere mod Øst ad Stranden til.

Pestkirkegaarden udenfor Østerport udlagdes som ovenfor nævnt efter Sundhedskommissionens Ønske den 15. Juli 1711, og Garnisonens Soldater gik øjeblikkelig i

III, 558; C. Kohl: Pesten i Kbhvn, 1711—12, Hist. Meddel. om Kbh., 1 R., III, 553.

¹⁾ E. Hornemann: Choleraudbruddet paa Kastelsvejen i Efteraaret 1854 (E. Hornemann: Hygiejniske Meddelelser, I, 1856—8, p. 1—19, særlig p. 12 f.), Hr. Direktør R. Koefoed har velvilligst henedet Museets Opmærksomhed paa dette Citat.

Gang med at gennemføre Terrainet med lange, 3 Alen dybe Kuler til Ligenes Nedsættelse, for at disse snarest muligt kunde komme i Jorden; thi Døden slog ned for Fode i den ulykkelige By, og Østerport — som i disse Rædselstider udelukkende var forbeholdt Transporter med Lig — genlød fra Morgen til Aften uhyggeligt af Dødsværrens Rullen.

Da Pestligene begyndte at komme til den nye Kirkegaard, blev Kommandanten ængstelig for sine Soldater og gav Ordre til at trække dem tilbage fra Jordarbejdet. Gruberne fyldtes i et Nu, og Trangen til nye var saa overvældende, at man i sin Vaande maatte lade Fanger fra Bremerholm fortsætte med Gravning af Grøfter. Faa Dage efter var der af et Fangehold paa 17 kun 2 tilbage, de øvrige havde Pesten bortrevet eller angrebet, og da alle andre Udveje syntes lukkede og de ubegravede Lege-mer hobede sig op i forfærdelig Mængde, udkommanderedes atter midt i August 200 Soldater til at kaste Kuler af 3 Alens Bredde og 3 Alens Dybde, beregnede til at rumme nogle tusinde Lig.

I denne Maaned, da Farsoten var paa sit højeste, arbejdede Døden frygteligt om Kap med Graverne. Næppe var Kulerne aabnede, før de lukkedes igen, stuvende fyldte med Kister, idet de Dødes Antal naaede henimod 300 om Dagen, og Følgen var, at Gruberne overfyldtes i den Grad, at Kistelaagene mange Steder stak de nøgne Fjæle op gennem Overfladen, og at ubegravede Lig, stundom 100 ad Gangen, stod flere Dage og ventede paa at sænkes i Jorden. Med Uro og Skræk mærkede man i Kastellet og Nyboder den dræbende Stank, som fra det store, sønderflængede Gravfelt hinsides Voldene drev ind over Byen.¹⁾

Under Indtryk af disse Rædsler søgte Sundhedskommissionen for alle Tilfældes Skyld at sikre sig ny Jord og fik derfor overladt et Terrain mellem Kapellet paa

¹⁾ Mansa anf. St.. p. 558 ff.

Skibskirkegaarden — Holmens Kirkegaard — og Sortesø til Begravelsesplads, men inden denne planeredes og indviedes, begyndte det at lysne, Pesten tog af, og Reservekirkegaarden toges ikke i Brug.

Selvom alle Stadens gamle Kirkegaarde og Pesthuskirkegaarden ved St. Jørgens Sø naturligvis under denne forfærdelige Epidemi benyttedes i størst mulig Udstrækning, kan der dog næppe være Tvivl om, at Kommissionens store Kirkegaard udenfor Kastellet har modtaget de fleste Lig, og et Indtryk heraf faar man unægtelig gennem Oplysningen om, at der paa denne Gravplads fyldtes 40 Gruber, der alle var 2—300 Alen i Længde.¹⁾

Paa Baggrund af alt dette turde der være Sandsynlighed for, at Pestkirkegaarden her — hvis Omfang man ikke hidtil har kendt — har kunnet strække sig helt ned til det Terrain ved Classens- og Livjærgegade, hvor de kistefyldte Kuler fremdroges, — og af et Par Nøtitser i Sundhedskommissionens Protokol fremgaar det da ogsaa med afgjort Vished, at det har udgjort en Del af denne mægtige Kirkegaard.

Da Pesten i November for Alvor tog af, kunde Kommissionen anvende større Kraft paa at faa sin forgravede og daarligt dækkede Kirkegaard sat i forsvarlig Stand, midt i December arbejdedes der daglig med 20 Vogne paa at køre Jord paa Gruberne Nr. 34 og 35, og Jordtilførselen og Planeringen fortsattes ind i 1712²⁾. Inden 12. November 1711 var der kørt 769 Læs Jord paa Gravene, og 4. December aflagde Inspektøren Maties Aalborg Rapport om Kirkegaardene, hvoraf fremgik, at Skibskirkegaarden lod en Del tilbage at ønske — sine Steder var

¹⁾ Mansa anf. St., p. 562. Sundhedskommissionens Forhandlingsprotokol 1711 (Rigsarkivet).

²⁾ Mansa, p. 563. I Januar 1712 paastodes det, at der i en af Gruberne laa 200 Lig ubedækkede. I Virkeligheden fandtes der dog kun 70.

der $\frac{1}{2}$ og $\frac{3}{4}$ Alen Jord over Gravene. Kommissionens Kirkegaard — altsaa den ved Kastellet — erklærede han derimod »overalt vel planeret uden 3 à 4 Kuler, som blev jævnlig ført paa, mens neder ved Stranden i de lange Kuler der blev de Lig fra Flaaden ført i Land og sat, ligeledes alle Døde fra Kvæsthuset, som vore Fanger hver Aften blev beordret at kaste Jord paa.«¹⁾

Denne Beretning er af stor Vigtighed, idet den viser, at Pestkirkegaarden har strakt sig ned til Stranden — Kystlinjen laa som tidligere anført ved Strandboulevard — og de lange Kuler, som omtales her, maa uden Tvivl være identiske med de 1924 fremdragne Massegrave, der i Karakter svarer nøje til de for Pestkirkegaarden reglementerede Gruber.

Maties Aalborg gjorde i sin Rapport endvidere opmærksom paa, at da Ligene i disse Kuler nærmest Stranden var fra Flaaden og Kvæsthuset, burde der ydes Hjælp herfra til Jordarbejdet. Paa Kommissionens Opfordring paatog Søkvæsthuset sig da ogsaa at jorde sine Lig i »den Kule, som var nærmest Kastellet«, og dække den forsvarligt med Jord, medens det overlodes »Landhospitalet« at sørge for den anden Kule nærmere ved Fiskerhuset²⁾. Dette, som paa Holbergs Tid var et yndet Udflugtssted for Københavnerne, laa Nord for Classensgade omtrent ved Livjærgade³⁾.

Dermed er al Tvivl hævet; thi takket være disse Oplysninger ligger Grænserne for Kirkegaarden nu klart afmærkede. Mod Øst har det af Kuler gennemgravede Terrain naaet ud til Kysten, mod Syd til Kastellets Udenværker, mod Nord til Classensgade. Paa et Kort over

¹⁾ Sundhedskommissionens Protokol, 4. Dec. 1711.

²⁾ Sundhedskom. Prot. 1711, fol. 268.

³⁾ O. Nielsen: København paa Holbergs Tid, p. 270 f.

disse Egne fra 1738¹⁾ ses netop dette Terrain mærket med Paategningen: »Citadellets Fridrichshauns Gvarnisons forrige Kircke-Gaard, som nu og alt for nogle Aar siden af Magistraten har været bortleyet til Garveren Smith«. Samtidig indtoges Grundene mellem dette Vænge og Garnisonskirkegaard af Tobaksplantager.

Helt nøjagtig er Kortets Betegnelse paa Kirkegaarden ved Livjærgade nu i alle Tilfælde ikke; thi af det ovenfor anførte vil det jo fremgaa, at bl. a. og især Flaadens Mandskab i stor Udstrækning er stedt til Hvile her, og den rette Betegnelse for denne allerede før 1738 nedlagte, halvvejs glemte Gravplads, turde utvivlsomt være — den østligste Udløber af Sundhedskommissionens store Pestkirkegaard uden for Østerport 1711.

Alle de Forhold, som syntes gaadefulde, faar derigenem deres naturlige Forklaring. At man ikke har truffet Barnelig, kan ikke mere forundre, da alt taler for, at de fundne Gruber netop har været reserveret Flaade og Kvæsthus. Ogsaa de tomme, senere tilfyldte Kuler bliver nu forstaaelige. Den østlige Del af Kirkegaarden yderst ved Sundet synes at være benyttet netop paa det Tidspunkt, da den afgørende Vending indtraf og Epidemien begyndte at tage af. Ingen kunde naturligvis paa dette Tidspunkt overse, hvor holdbar denne Bedring i Situationen vilde blive, og det er derfor meget rimeligt, at man stadig stuede Kister i de Kuler, som var i Brug, og lod de tomme staa i Reserve. Da Pesten havde raset ud, uden at man fik Anvendelse for dem, har man atter kastet dem til med Fyld, som var hentet andet Steds fra, og som derfor den Dag i Dag giver disse 2 Gruber et særligt Præg.

¹⁾ Kortet er gengivet hos O. Nielsen, anf. St., p. 712.

II. EN STATISTIK FRA PESTENS AAR 1711.

Meddelt af E. MARQUARD.

En Befolkning, der rammes af en omfattende Epidemi, som Københavns Befolkning, da Byen i 1711 hærgedes af Pesten, vil ikke være i Stand til at danne sig et klart Billede af Ulykkens Omfang. Den Rædsel, der griber Menneskene ved Epidemiens Hærgen, lammer selvfølgelig deres Evne til at bedømme Tilstanden objektivt og faar dem til at se Forholdene endnu mere fortvivlede, end de virkelig er. Eftertiden vil paa den anden Side hurtigt glemme den væsentligste Del af de Rædsler, som den hærgede By led under, og vil derfor være tilbøjelig til at undervurdere Ulykken; i hvert Fald vil den være udsat for gennem Samtidens Beretninger at faa et uklart Billede af Forholdene, i hvilket Skyggerne bliver dybe, men Helheden udviskes.

Her er da et af de Tilfælde, i hvilke Statistikken kan træde hjælpende til og give Eftertiden Mulighed for gennem tørre Tal at fastslaa Ulykkens Omfang og dens Betydning for den hjemsøgte Egn.

I Nutiden er det let at faa dannet et saadant Billede, ti alt registreres og noteres, og Statistikken kan som Følge af de moderne Samfundsforhold næsten straks give et korrekt Billede af Forholdene. For ældre Tidens Vedkommende svigter denne Kilde som oftest; Statistikken er jo en forholdsvis ung Videnskab. Imidlertid er vi saa heldige, at vi netop for Pestens Aar har en enestaaende god og detailleret statistisk Kilde, idet der i Rentekammerarkivet (i Rigsarkivet) i Gruppen »Diverse til Kontorefterretninger« XX, A, 14 findes flg. Fortegnelse, der, som Titelen siger, angiver Antallet af Viede, Fødte og Døde i ugentlige Opgivelser fra 3. Januar til 31. December 1711.

Fortegnelse paa dennem, som udi den Kongelige Residentze Stad Kiøbenhavn fra den 1ste Januarij 1711 til Aarsdagen 1712 i Pestens Tid hver Uge ere copul., fødte og døde.

Anno 1711	Cop.	Fødte	Døde	Anno 1711	Cop.	Fødte	Døde
Til				Til			
Januarij 10.	13	43	84	Julij 4.	18	33	126
— 17.	6	35	86	— 11.	20	34	228
— 24.	10	24	61	— 18.	16	36	342
— 31.	14	34	80	— 25.	17	29	748
Februarij 7.	29	39	61	August 1.	9	32	1032
— 14.	20	48	63	— 8.	4	41	1952
— 21.	13	44	63	— 15.	—	38	1831
— 28.	14	29	72	— 22.	4	35	1949
Marts 7.	11	33	68	— 29.	2	37	2393
— 14.	9	31	68	Septemb. 5.	4	27	2119
— 21.	12	17	55	— 12.	1	24	2326
— 28.	16	29	46	— 19.	1	20	1751
April 4.	5	32	49	— 26.	1	21	1312
— 11.	17	35	45	October 3.	5	10	974
— 18.	17	39	52	— 10.	2	13	613
— 25.	30	36	65	— 17.	5	15	369
May 2.	27	30	50	— 24.	10	12	241
— 9.	36	34	57	— 31.	8	11	176
— 16.	24	35	67	Novemb. 7.	11	14	92
— 23.	23	41	55	— 14.	17	15	84
— 30.	29	34	54	— 21.	20	11	60
Junii 6.	25	27	50	— 28.	30	20	64
— 13.	17	40	54	December 5.	25	22	51
— 20.	16	27	65	— 12.	34	19	47
— 27.	25	36	95	— 19.	30	12	41
				— 26.	23	20	28
				— 31.	25	11	22
				Summa	800	1464	22,535

Der har med Hensyn til Antallet af Døde hersket megen Usikkerhed blandt dem, der har beskæftiget sig med Pesten 1711. *H. Callisen*¹⁾ oplyser, at Lægen J. G. de Bötticher angiver Antallet af Døde i 1711 i Hovedstaden og Omegn til 40,000, medens Callisen selv arbejder med

¹⁾ Dr. Henrich Callisen: *Physisk medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn*, 2. Del, Kbhvn. 1809: *Smitsomme Sygdommes Afværgelse*, S. 27.

to Lister, en, der omfatter hele Aaret, og som har Tallene 800 Vielser, 1490 Fødsler og 22,473 Døde, altsaa noget nær de samme Tal som Rentekammerets Liste, og en anden, der kun omfatter de Døde for Tiden 27. Juni—7. November. Antallet af Døde i førstnævnte Liste er bygget paa Kirkebetjentenes Opgivelser. En anden Oplysning fra Samtiden sætter Antallet af Døde til 22,429.

Den Liste, som findes i Rentekammerarkivet, har ingen Oplysninger om, hvorfra den stammer, men er i Virkeligheden den samme, som kort efter Aarets Udgang blev trykt, og som nu findes bevaret sammen med en Ugeliste fra 23.—30. November 1710 og enkelte andre Detail-Lister i et Bind trykte Lister over »Copulerede, Fødte og Døde i Kiøbenhavn 1738—1781« paa Det kongelige Bibliotek. Det er den Liste, som af Politimester Ernst blev udarbejdet til »Sundhedscontoiret«.

Den kan sikkert betragtes som den paalideligste Opgivelse om Pesten og er da ogsaa blevet benyttet af *Marcus Rubin* i hans Afhandling: *Københavns Befolkningsstatistik 1630—1730*¹⁾. Den samme Liste anvender ogsaa Kaptein *Carl von Kohl* i sin Afhandling: *Pesten i København 1711—12*²⁾.

Betydningen af Listens Tal fremtræder først rigtigt, naar man sammenholder dem med Københavns Befolkningstal. Dette opgør Marcus Rubin i sin nævnte Afhandling til ca. 66,000. Dette vil altsaa sige, at der af Befolkningen i København, der dengang kun var lidt mindre end Aarhus By nu, døde ikke mindre end en Tredjedel, saa at Københavns Indbyggerantal i Løbet af dette ene Aar gik ned til højst ca. 44,000. Endda maa man ikke glemme, at København i de foregaaende Aar var bleven

¹⁾ Hist. Tidsskr. V. R. 3. Bd., S. 487 ff.

²⁾ Hist. Medd. om Kbhvn. I R. 3. Bd., S. 545 ff. Se om Pesten ogsaa F. V. Mansa: *Pesten i København og Helsingør 1710 og 1711*, Kbhvn. 1842, oprindeligt trykt i Hist. Tidsskr. I. R. Bd. 1 og 3.

hærges af en Række ondartede Epidemier¹⁾ og at bl. a. en ondartet Smittefeber i Aaret 1710 havde bortrevet ca. 6000 Mennesker. Det er yderst karakteristisk, at den ovenfor omtalte Ugeliste for 23.—30. November 1710 opgiver Antallet af Viiede til 14, af Fødte til 27 og af Døde til 148, hvoraf der alene paa Skibskirkegaarden begravedes 103, hvilket altsaa vil sige, at det særligt var Flaadens Mandskab og deres Familier, der var hjemsøgt. Naar der i Forvejen var ryddet saa stærkt op i Befolkningen, kan man forstaa, at Pestens Virkninger har været endnu frygteligere, end de ser ud til. Epidemierne og Krigen, der dengang rasede, havde beredt Jordbunden godt.

Modstykket til denne Liste har vi i en anden, tilsvarende Liste for Aaret 1721 1. Januar—31. December, der findes i det ovennævnte Bind paa Det kongelige Bibliotek, »Copulerede, Fødte og Døde i Kbhvn. 1738—1781«. Antallet af Viiede angives her til 761, af Fødte til 2630 og af Døde til 2247. Den viser en overordentlig stærk Tilvækst af Fødsler og en voldsom Nedgang i Antallet af Døde, der kun er en Tiendedel af Antallet af Døde i 1711. Antallet af Fødte var allerede i 1713 2222 og sættes af Marcus Rubin²⁾ for Aarene 1720—27 til gennemsnitligt ca. 2533 aarlig. Befolkningstilvæksten var da saa stor, at Københavns Indbyggerantal ved det sidstnævnte Aar maa sættes til ca. 76,000.

Iøvrigt taler Listen for sig selv. Naar man henser til de Forhold, der herskede i Byen i Slutningen af Aaret 1710 og som fremgaar af den ovenomtalte Ugeliste for 23.—30. November 1710, er det ikke underligt, at Antallet af Vielser og Fødte er lavt allerede i Begyndelsen af Aaret. Januar har kun ialt 43 Vielser og 136 Fødsler. I Februar er Tallene lidt højere, henholdsvis 76 og 160. I de føl-

¹⁾ Se Carl v. Kohl anf. St. S. 548.

● ²⁾ Anf. St. S. 533.

gende Maaneder holder Tallene sig paa omtrent samme Niveau, medens Antallet af Døde svinger fra ca. 85 til 95 om Ugen i Slutningen af Juni. Men med Juli Maaned vokser Antallet af Dødsfald enormt. Fra 126 i første Uge stiger det gennem 228 og 342 til 748 i sidste Uge, for saa i August at gøre det store Spring op til 1032 i første Uge, derefter til 1952, til det i sidste Uge af August kulminerer med 2393. Samtidigt falder Antallet af Vielser med rivende Hast. I Juli Maaned var de ugentlige Tal henholdsvis 18, 20, 16 og 17 for i August at gaa ned til 9, 4 og i den tredje Uge 0.

I den følgende Tid er Antallet af Vielser yderst lavt: 4, 2, 1, 1 o. s. v. Først i Oktober Maaned, da Antallet af Dødsfald var gaaet ned til 241 og 176 i de to sidste Uger, og i November, da det atter gik ned under 100, stiger Antallet af Vielser langsomt, men naar dog i Aarets sidste Del ikke højere end til 30 i den tredje Uge af December.

Antallet af Fødsler er paa tilsvarende Maade lavere, omend disse Tal ikke øjeblikkeligt paavirkes i samme Grad som Tallene for Vielserne. Desværre har vi ikke Tallene for 1712, hvor Virkningerne af de aftagende Vielser jo netop vilde vise sig i Fødselstallet. Allerede i 1710 var Antallet af Fødte lavt, kun 1964, og fra Rentekammerlistens Tal paa Fødte for 1711: 1464, steg det for hele Aaret 1712 kun til 1503 Døbte¹⁾. Først efter dette Aar stiger det atter, saaledes til 2222 i 1713.

Endnu skal bemærkes, at Pestens Indflydelse paa Antallet af Vielser er, om man kan bruge det Udtryk, ganske automatisk. Der lagdes fra Myndighedernes Side i hele Aaret 1711 ikke Hindringer i Vejen for Indgaaelse af Ægteskab. Det eneste Skridt i denne Retning foretoges først den 12. December 1711, da Sjællands Biskop Chri-

¹⁾ Marcus Rubin anf. Værk S. 533.

sten Worm fik kgl. Befaling til at tilholde Præsterne i København »ej at copulere nogen, uden de bevise ved Commissionens (d. v. s. Sundhedskommissionens)¹⁾ Attest, at deres Senge og Gangklæder samt Boskab er rensset«. De Svingninger i Antallet af Vielser, som Listen viser, skyldes derfor udelukkende Epidemiens direkte Indvirkning paa Befolkningen. Listens tørre Tal bliver saaledes ogsaa et Udtryk for Pestens Indflydelse paa den hærgede Befolknings Sindstilstand.

¹⁾ Sundhedskommissionen i Kbhvn. 1711 7/7: Brevconc. og Div. Dok.: Specifik. paa kgl. Befalinger til Kom. 1711—12.

BIDRAG TIL KØBENHAVNSKE GAARDES HISTORIE.

II. St. Birgitte og St. Johannes Baptists Alters Gaard paa Vandkunsten Matr. Nr. 149 & 143 i Vester Kvarter.

Af H. U. RAMSING.

Man kender kun lidt til Byen i den tidlige Middelalder. Den nævnes allerede i 1043 som en kendt Lokalitet, Havn, hvor *Svend Estridsen* søgte Tilflugt med sine Skibe, men allerede da har den vel haft Aarhundreders Ælde. Om Bebyggelsens Art og Omfang i de Tider ved vi intet, kun Gadenettet tegner os de løse Konturer, viser os, hvor Færdslen gik fra Nabolandsbyerne til Havn, og hvor Tyngdepunkterne laa i Byens Handel og Virken. De viser os da en Færdselsaare langs Vestergade, Vimmelskiftet og Østergade og to andre ad Nørregade og Raadhusstræde over det gamle Torv ned til den ældste Havn Ladbros i Kattesund og ad Købmagergade og Store Færgestræde (Østsiden af Højbroplads) ned til Gamlebodehavn ved Sildemarkedets gamle Boder og til Færgebroen, hvor Færdslen gik fra og til Amagerland. Vor Ejendom ligger nær det vestlige Tyngdepunkt i Byens Liv, nær den ældgamle Havn Ladbros, der maa søges, hvor nu Magstrædes sydlige Husrække ligger, og dens Grund har derfor tidlig været bebygget.

Byens ældste Bebyggelse fik et slemt Knæk, da Lybækkerne i 1368 brandskattede Byen og bl. a. afbrændte

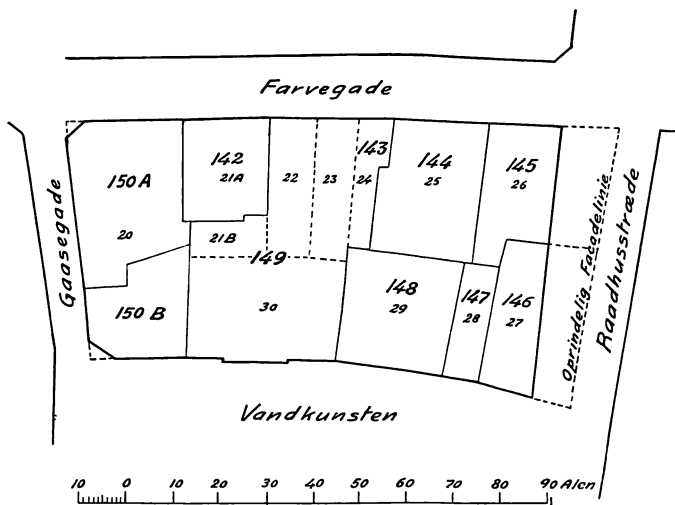
største Delen af nuværende Vester Kvarter, det, som i gamle Dage sagdes at ligge i »Kattesund«. Den Ulykke, saa stor, at den i Byens Historie kun er overgaaet af Branden i 1728, har imidlertid bragt os en Fordel, idet den bevirkede, at den Roskilde Biskop, Byens Herre, i Aaret 1377 lod optage en Jordebog over alle Byens borgerlige Ejendomme, som giver os et samlet topografisk Billede af Byen med saa klare Træk, som man vel tør vente at finde dem i Dokumenter fra hin fjærne Tid. Det viser sig da, at Gadenettet rummede samtlige endnu bevarede Hovedgader, og at Sidegaderne gør Indtryk af at have været omtrent uforandret de samme som indtil 1728. Men i den vestlige Bydel, Kattesund, gik der to Grave, Vestergrav og Østergrav fra Vestergade ned til Stranden. Ved Nutidens Grundgravninger langs Vestergade, paa Gammel Torvs Apotheks Grund og paa Paladshotellets Grund har jeg genfundet disse ældgamle Grave. Ved Gennemsøgning af gamle Skøder er det bleven mig klart, at de maa have været bestemt til at føre Vand til Byens Vandmøller, hvoraf en laa paa Vestergade tæt ved Gammeltorv¹). Disse Grave forsvandt efter Lybækkernes Ødelæggelser, og i Stedet for blev der ført en ny Grav, indrammet af Dæmninger, hvor siden Løngangsstræde blev anlagt i 1668. Den dannede Vandmølle-dammen for den Vandmølle, der laa paa Vandkunstens Plads.

M a t r. N r. 1 4 9.

Nord for Vandmølle-dammen og Øst for den gamle Østergrav ligger den Ejendom, hvormed vi i det følgende beskæftiger os. Denne Beliggenhed bevirker, at vi endnu kan finde den i Byens ældste Jordebog fra 1377, thi den betegnes her som en Grund i Byens vestre Del nær Stran-

¹) Prot. Nr. 141 Univ. A.

den og ved Graven, der ejes af *Kjeld Olefsøn*¹⁾. Men derefter gaar der over 100 Aar, før vi atter finder dens Spor i de saa sparsomt bevarede middelalderlige Arkivalier. Ejendommen var da gaaet over fra private Hænder til den almægtige Kirke og var bleven skænket til Sankt Birgitte og Sankt Johannes Baptistes Alter i Vor Frue Kirke, i hvis Værge den blev lige ind-

De store Tal angiver Matr. Nr. efter Grundtakst 1806,
de smaa Tal efter Grundtakst 1689.

til Reformationen. Gaardens Indehavere var da egentlig kun Alterets Lejere, og de maatte underskrive et Lejebrev til dette og hvert andet Aar betale en bestemt »Jordskyld« eller »Huseleje« til »Jorddrotten«s Repræsentant, Alterets Præst eller hans Vikar. Vi træffer første Gang et saadant Lejebrev fra Raadmand *Knud Jensen Skriver* i 1489²⁾. I Brevet siges det, at Grunden, som var en ubebygget Kaalhave, grænser til Bys Rende, den ældgamle

¹⁾ K. D. I Nr. 75.

²⁾ Prot. Nr. 141 Univ. A.

Østergrav, og den ligger ved Vandmølledammen og gaar ud til »det næste Stræde norden til«, altsaa til nuværende Kompagnistræde, saa at den ogsaa indbefattede nuværende Matr. Nr. 142. Knud Skriver skulde i aarlig Leje betale 2 Skilling grot eller 18 Skilling; han havde den endnu i Leje i 1498 og vel derefter fremdeles en Aarrække. Derefter fik hans Svigersøn Borgmester *Peder Jørgensen* Kaalhaven¹⁾. Han synes at have boet her allerede i 1510, da han mødte selvanden blandt Byens væbnede Mandskab. I alt Fald havde han den i Leje i 1530 og i 1547, i hvilke Aar han udstedte nye Lejebreve. I Lejebrevet af 1530 forpligtede han sig til at bygge 5 Boder med god Købstadbygning muret mellem Stolper og med Stentage paa den nørre Ende af Jorden ud til Strædet, altsaa til Kompagnistræde. Lejen var da fordoblet til 4 Skilling grot eller 36 Skilling; men saa skulde Altrets Vicar Hr. *Jens Jonsen* ogsaa forpligte sig til i 30 Aar efter *Peder Jørgensens* og hans Slægts Død for hans, hans Hustrus og hans Forældres Sjæle at holde et Sjælebad hvert Aar for et Beløb af 20 Mark Pendinge eller at give ligesaa meget til fattige Menneskers Nødtørft og Behov«. Derved er Boderne siden blevne Helliggeist Hospitals eller Vartous Lejevaaninger.

Efter Borgmester *Peder Jørgensen* kom Gaarden i adeligt Eje. Rimeligvis har *Christopher Galde* til Aaby købt den inden sin Død i 1555; i alt Fald ejede hans Enke Fru *Birgitte Bilde*²⁾ den i 1578, da Nabogaarden *G a a s e b r y g g e r g a a r d* blev overdraget til Kongens Kældersvend *Jesper Skammelsen*, og i 1581, men herefter kommer der paany en længere Aarrække, hvor Arkiverne tier. Gaarden har altid været brugt som *B r y g g e r g a a r d*. Den havde jo gode Indkørselsforhold fra to Gader og var rummelig og bekvem. I 1640, da

¹⁾ K. D. I Nr. 197. K. D. II Nr. 325. A. M. Dipl. Dan. Fasc. 64. 19.

²⁾ K. D. II Nr. 466, K. D. IV Nr. 715.

Bryggergaardene blev udpegede efter Christian IV's Bryggerlaugsartikler¹⁾, var den blandt de mange, til hvilke Bryggerprivilegierne blev knyttede. Den Gang ejede Brygger *Christen Hoggesen* Gaarden, men Brygger Gudmand Olsen havde den i Leje. Siden blev *Gudmand Olsen* selv Ejer²⁾, og han og siden hans Enke *Birte* havde den til 3. Maj 1669. Saa fik Brygger *Jens Hendrichsen Cron* Skøde paa Gaarden³⁾. Han solgte den 12. Juli 1685 til Brygger *Laurs Biørnsen*⁴⁾, fra hvem den kom til hans Eftermand i Ægteskab Brygger *Jens Jensen Bering*. Jens Bering og hans Hustru *Ellen Søfrensdatter* døde begge i Pesten 1711. Deres Børn og Arvinger solgte den 11. September 1713 til deres Svoger Brygger *Christen Michelsen Lange*, som i andet Ægteskab var gift med *Margrethe Lindberg*⁵⁾. Derefter arvede Sønnen *Peter Lange* Gaarden⁶⁾, og efter ham kom den ved Skøde af 27. August 1787 i Assistent ved Islands Handel *Hans Christian Langes* Eje. Næste Gang den skiftede Besidder var 21. December 1801, da Kammerjunker *Frederik Hoppe* fik Skøde paa den, og i de nærmest følgende Aar gik den fra Haand til Haand. 4. Januar 1802 udstedtes Skøde til Skibskaptain *Jens Lind* og 23. Januar 1809 til Skibskaptain *Amond Amondsens*, som allerede 8. Januar 1810 overlod den til *Jørgen Hansen*, efter hvem Landvæsenskommissair og Forpagter paa Møn Kammerraad *Andreas Poulsen Møller* d. 27. Juli 1812 blev Ejer. Hans Enke *Wibeke Kirstine Mackeprang* blev siden gift med Kammerraad *Adam Gotlob Lund*, og denne skødede 8. November 1819 Gaar-

¹⁾ K. D. III Nr. 346.

²⁾ Grundtaxt 1653 1661, 1668.

³⁾ Kbh. Panteprot. 1667—80 fol. 45, L. A. Sj. K. D. VI Nr. 884.

⁴⁾ Kbh. Skødebog II fol. 247 L. A. Sj.

⁵⁾ Kbh. Skb. X fol. 747 L. A. Sj.

⁶⁾ Skøderne efter 1728 findes citerede i Panteregistrene i Byrettens Brevskriverkontor.

den til Øltapper, siden Brygger *Poul Nicolaj Christensen*, hvis Enke *Abigael* beholdt den, medens hun hensad i uskiftet Bo. Efter hende fik Sønnen *Poul Nicolaj Christensen* 22. April 1835 Skøde paa Gaarden og derpaa 11. Oktober 1841 Lejebrygger *Peder Christian Christensen*, hvis Enke *Catherine Elisabeth* besad den i en meget lang Aarrække, thi først 3. August 1874 skifter den Ejer, da den skødes til Urtekræmmer *Rasmus Valdemar Rasmussen*, som kun er Ejer i ca. 1½ Aar. 3. Januar 1876 faar Overretssagfører *Vilhelm Schytte* Skøde, men sælger samme Dag videre til Konsul *F. H. Block*, Ejer af Kokkedal. 20. November 1880 faar Grosserer *Jeppe Lauritzen & Martin Poulsen* Skøde, og 18. Januar 1886 bliver sidstnævnte og derefter hans Enke Eneejer. Fru Poulsen sælger 13. Februar 1905 til Grosserer *Oscar Heide*, efter hvem Grosserer *Niels Filtenborg* fik Skøde 20. December 1920. Derefter er Gaarden 27. Februar 1922 overgaaet i den nuværende Ejers *Københavns Mørtelværkers A/S* Besiddelse.

V a a n i n g e r n e t i l K o m p a g n i s t r æ d e .

I det foregaaende er nævnt, at Borgmester *Peder Jørgensen* i 1530 forpligtede sig til at bygge 5 Boder paa den nordlige Del af Grunden, altsaa ud til Kompagnistræde. I Tidens Løb, men uvist hvornaar, er de bleven udskilt som særlige Ejendomme i Vartous Besiddelse. I Hospitalets Regnskaber fra 1. Maj 1634 til 1. Maj 1636, som er bevarede i Rigsarkivet, ser vi, at de paa den Tid endnu udlejes af Vartou; men snart efter sælges de til Lejerne.

Østligst ligger M a t r. N r. 2 3 / 1 6 8 9, siden en Del af M a t r. N r. 1 4 9. Denne Vaaning har Aarsknægt *Boe Knudsen* i Leje af Vartou 1. Maj 1634 for 8 Daler om Aaret¹⁾; han har den endnu ved Udgangen af 1646.

¹⁾ Helligg. Hospital. Regnsk. 1/5 1634--1/5 1636 R A. Kbh. Pante-prot. 1645—52 pag. 23 L. A. Sj.

I 1653 er Huset solgt af Vartou, og Aarsknægt *Jens Lauridsen* er dets Ejer¹⁾, i 1659 og indtil 17. September 1664 er Aarsknægt *Jens Jensen* i Besiddelse af Huset²⁾. Da faar Vandkigger *Knud Marquorsens* Enke *Anne Skøde*³⁾ og efter hende 23. Juni 1673 Brændevinsbrænder *Hans Thes.* Han sælger 14. Juni 1697 Huset til Islands-Købmand *Niels Jacobsen Wiger*⁴⁾, som samme Dag overlader Brygger *Laurs Bjørnsen* det⁵⁾, og fra den Tid er Huset atter en Del af nuværende Matr. Nr. 149.

Vest for dette Hus ligger Matr. Nr. 22/1689, som 1. Maj 1634 ligeledes er et af Vartous Lejehuse, der for 8 Daler aarlig Husleje er udlejet til *Jørgen Skræder*⁶⁾. I 1645 er Skræder *Niels Pedersen* Ejer⁷⁾. Han har købt Huset af Vartou, der har en Prioritet i det, og han og siden hans Enke *Maren* har nu denne Vaaning til 30. September 1667, da Brændevinsmand *Morten Sørensen* faar Skøde. 8. Marts 1667 skifter det Hænder, og Vægter paa Slottet *Bertel Hansen* bliver Ejer⁸⁾; efter ham følger Ovnvægter *Jens Jensen*, maaske hans Eftermand i Ægteskab, som 9. Februar 1681 giver Brygger *Jens Cron*, Hovedgaardens Ejer, Skøde⁹⁾, men kun i faa Aar beholder han Huset. 8. September 1686 sælges det til Islands-Købmand *Peder Regelsen*, som allerede 13. December 1686 overdrager det til Drabant *Frederik Christen Andersen*¹⁰⁾, hvis Eftermand, Drabant i Kongens

1) Grundtaxt 1653.

2) Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659 pag 34, 99. Grundtaxt 1661.

3) Kbh. Pantrepr. 1645—52 pag. 23. Grundtaxt 1668.

4) Kbh. Skb. III fol. 363.

5) Kbh. Skb. III fol. 350.

6) Helligg. Hosp. Regnsk. $\frac{1}{s}$ 1634— $\frac{1}{s}$ 1636.

7) Kopskat 1645. Kbh. Pantrepr. 1645—52 pag. 23. Grundtaxt 1653—1661.

8) Kbh. Pantrepr. 1667—80 fol. 6. fol. 26.

9) Kbh. Skb. I fol. 120.

10) Kbh. Skb. II fol. 267.

Garde *Severin Pauli* 26. Juni 1699 sælger Huset til Brygger *Laurs Biørnsen*¹⁾, og derefter er ogsaa dette Hus atter sammenlagt med nuværende Matr. Nr. 149.

Matr. Nr. 142.

Vest for de to foregaaende Vaaninger laa altsaa 3 af Borgmester *Peder Jørgensens* Boder. I 1634 er de samlede i to Huse, det ene mod 8 Dlr., det andet mod 16 Dlr. Husleje til Vartou²⁾. De danner siden en samlet selvstændig Ejendom, Nr. 21/1689, nu Matr. 142. Fra 11. April 1681 til 20. Maj 1748 ejes denne Gaard af Islands-Købmand og Stadshauptmand *Mathias Pedersen Ramshardt*³⁾ og hans efterlevende Enke, men sidstnævnte Datum købes den af Brygger *Christen Michelsen Langes* Enke Madame *Margrete Lindberg*, og da hendes Arvinger d. 11. Juni 1750 atter sælger Gaarden til Jøden *Nathan Lewin*, udskiller de en Parcel af Gaardsrummet, som herefter bliver en Del af nuværende Matr. Nr. 149.

Matr. Nr. 143.

Denne Grund dannede oprindeligt en Ejendom sammen med Matr. Nr. 144 og 145. Rimeligvis boede *Tue Thorbernsen* her i 1377⁴⁾. 4. August 1496 ejede *Anne Per Hansens* Efterleverske Gaarden⁵⁾. Hun var Søster til Raadmand *Erland Snares* Hustru, den Mand, efter hvem *Snares Kvarter* bærer Navn. I 1530 havde *Biskoppen af Ribe* denne Gaard⁶⁾, som i 1547 var gaaet over i *Kronens* Eje⁷⁾. I Løbet af Middelalderen er Gaarden imid-

¹⁾ Kbh. Skb. IV fol. 34.

²⁾ Hellig. Hosp. Regnsk. $\frac{1}{5}$ 1634— $\frac{1}{5}$ 1636.

³⁾ Skb. I fol. 167.

⁴⁾ K. D. I Nr. 75.

⁵⁾ K. D. IV Nr. 234.

⁶⁾ A. M. Dipl. Dan. Fasc. 64—19.

⁷⁾ K. D. II Nr. 325.

lertid bleven skænket *Helligaands Hospital*, det senere *Vartou*, som oppebærer Jordskyld af den.

Fra denne Gaard er Matr. Nr. 143 i Tidens Løb bleven udskilt som en »jordfri« Grund, æ: fri for Jordskyld til Vartou. Hvornaar Udskillelsen er sket, kan ikke ses i de bevarede Dokumenter, men allerede i 1653 er den en selvstændig Ejendom, som Skipper *Hans Pedersen Oldenburg* besidder¹⁾; efter ham følger 30. August 1680 Skipper *Peder Jensen*, som i mange Aar havde boet til Leje i Huset²⁾, og han sælger det 30. Januar 1693 til Skræder *Hans Brandt*³⁾, hvis Arvinger, Sønnen *Christian Brandt*, Hører ved Herlufsholms Skole, og Svigersønnen, Birkedommer i Jægerspris Birk *Laurids Jacobsen Glud*, 25. August 1714 skøder det til Skræder *Johan Andreas Otten*⁴⁾. 13. December 1745 køber Fiskebløder *Niels Pedersen Holm* denne Vaaning, som han sælger paany 17. December 1764 til Bryggersvend *Lars Andersen*, hvis Enke Sidse siden ægter Fiskebløder *Anders Frantzen*. Næste Ejerskifte er 14. Marts 1796, da Bager *Anders Christensen Bruun* faar Skøde derpaa. Han afløses 25. Juni 1810 af Brygger *Christian Høyer*, som kun er Ejer et halvt Aars Tid, idet Jomfru *Christine Cramer* allerede 21. Januar 1811 faar Skøde. Derefter følger 15. Juni 1829 Amtschirurg *Johan Georg Frederich Dreyer*, 4. Januar 1847 Brændehandler *Niels Nielsen*, 4. Januar 1858 Tømmersvend *Christian Frederik Muhlig* og endelig 9. August 1858 Brygger *Peter Christian Christensen*, Ejeren af Matr. Nr. 149, som 25. November 1861 lader Grundene Matr. Nr. 143 og 149 sammenlægge til en enkelt Ejendom.

Saaledes opstod den nuværende Ejendom Matr. Nr. 149 & 143 i Vester Kvarter.

¹⁾ Grundtaxt 1653, 1661, 1668. Kæmnerregnsk. 1674—75.

²⁾ Huslejeskat af Vaaningen.

³⁾ Kbh. Skb. III fol. 21.

⁴⁾ Kbh. Skb. X fol. 193.

ET GAMMELT MANUSKRIFT OM RØMERS OBSERVATORIUM TUSCULANUM.

Ved HANS KJÆR.

Da jeg affattede den i dette Tidsskrift, 2. Rk. Bd. I S. 141 —64 optagne Undersøgelse om »Rømers Observatorium Tusculanum og Bartholinernes Pilenborg«, var det meget nærliggende at tænke, at der, naar Spørgsmaalet om Observatoriets Beliggenhed engang var rejst og ført til en vis Sikkerhed, vilde kunne fremkomme Bidrag til en endnu nøjere Bestemmelse. Fra astronomisk Side er ganske vist hidtil kun fremkommet en væsentlig negativ Kritik¹⁾. Fra personalhistorisk Side kunde snarest ventes Breve ell. lgn. vedrørende den Bartholin'ske Kreds. Imidlertid er der sket noget andet og ret uventet, idet der er fremdraget en gammel Undersøgelse om Sagen, foretaget paa et Tidspunkt, da den stedlige Tradition endnu ikke helt var tabt. I de sidste Dage af Maj modtog jeg fra Videnskabernes Selskabs Sekretær, Professor, Dr. phil. *Martin Knudsen* Meddelelse om, at Assistent, cand. mag. *Elof Olesen* i Videnskabernes Selskabs Arkiv havde fundet et gammelt Manuskript, som omhandlede Sagen. Da Manuskriptet i sig selv er ganske interessant og virkelig bringer Spørgsmaalet om Observatorium Tusculanums Beliggenhed et Stykke videre frem, meddeler jeg det herved, med de paagældendes Tilslutning. Jeg forudskikker

¹⁾ Mag. sc. C. Luplau Janssen, Kronik i Nationaltidende, 23. Febr. 1924, Tilsvær af Hans Kjær smst. d. 14. Marts s. A.

den Bemærkning, at Manuskriptet desværre ikke er underskrevet og heller ikke dateret. Sandsynligvis er det indsendt til Videnskabernes Selskabs *Præsides* i de paagældende Aar, Excellencen Otto Thott, eller dets *Secretarius*, Etatsraad Henrich Hielmstjerne, saaledes at det er rettet som et Brev til en af disse Mænd. Har det været ledsaget af en Følgeskrivelse, synes denne i hvert Fald ikke at eksistere, ejheller findes nogen Registrant, der kunde give Oplysning. Manuskriptet laa i en Pakke med adskillige, efter Haandskrifterne mest nogenlunde samtidige, anonyme Afhandlinger af meget forskelligt Indhold, senest omordnet ca. 1890—95, og det bærer fra denne Lejlighed(?) en Blyantspaaskrift: Skrivelse om Ole Rømer. Det bestaar af 8 sammenheftede Kvantblade, 15 Sider beskrevne med en ualmindelig klar, pyntelig Haand, en personlig Haandskrift, ikke Skrivershaand, der af Dr. phil. Louis Bobé henføres til Tiden ca. 1765 og efter hans Mening snarest hidrører fra en yngre Mand; der er endnu lidt af Skoleskriftens Korrekthed over den. I Randen er tilskrevet en Del Noter. Haanden ligner meget stærkt Manuskriptets, men er dog næppe den samme. Bag i Heftet er indsat 3 tegnede Tavler, den ene med delvis farvelagt Tegning; første Tavle har 2 Billeder. Tredje Tavle udelades her; det er en »Gengivelse« af Observatoriet i sammenfaldet Skikkelse, med nedstyrtede Instrumenter.

Manuskriptet lyder saaledes¹⁾:

Min Herre!

Jeg haver længe havt stoer Lyst til at see det Stæd, hvor den berømmelige *Rømer* har giordt sine Observationes Tusculanas et Tridui, som efter den afdøde Professor Horrebow skal have udgiordt 3 tykke Bind i Folio²⁾, og været ey mindre i Tal end Tychos 40. Aars Observationer, omendskiöndt de ey ere begyndte förend 1704 og endte 1711³⁾. Denne Skat af Ob-

¹⁾ Orig. Retskrivning. Anmærkninger i [] skyldes Hans Kjær.

²⁾ Operum Horrebovii. Tom. 3 pag. 153.

³⁾ [Fejl for 1710].

servationer er samtlig, undtagen de af Triduo, til Astronomiens stoere Tab, brendt i Kiöbenhavns Ildebrand 1728. Som saa ynkelig beskrives af bemelte Professor Horrebow¹⁾.

Stædet, hvor disse Observationer ere gjordte, skal ey have ligget længere fra Pilenborg, en Lystgaard, som den Bartholinske Familie haver havt i Vreedsløsemagle, end omtrent 100. geometriske Skridt mod Nordost, og haver havt en og den samme Poli Höyde med det astronomiske Taarn i Kiöbenhavn²⁾.

Jeg formaaede en goed Ven at tage ud med mig til dette berømmelige Sted, og vi reisede derhen i godt Veyr, som strax forandrede sig til Blæst med mørke Skyer.

Vreedsløsemagle, som De veed, ligger en liden Fierdingvey fra Rodskilde Kroe i en Dal, hvor der voxer mange Piile Træer, hvoraf Pilenborg har faaet sit Navn. Nu galt det baade at finde *Pilenborg* og det *Römerske Observatorium*, som han kaldte *Tusculanum*, men Bønderne i Vreedsløsemagle *Stiernekigerhuuset*.

En Bonde der paa Stædet, navnlig Hans Bendsen, nogle og 50. Aar gammel, bragte os hen paa Stædet, hvor Pilenborg skal have staaet. Vi fandt der nogle Piile Træer og toe smaae Parker, og det syntes vel, at Pladsen havde hørt til Pilenborg, men han vidste ey at give nöye Underretning om, hvor egentlig Pilenborgs Gaard havde staaet.

Han førte os derpaa hen til Stædet, hvor, efter hans Forneening, Stiernekigerhuuset skulde have staaet. Vi gik nordöst ad til et Gierde, og derover paa en indheignet Mark, som stiger alt höyer og höyere op. Paa samme Mark var en liden Höy, og der sagde han Stiernekigerhuuset havde staaet. Vi maalede med ordentlige Skridt derfra til Gierdet 295. Skridt.

Da vi mærkede, at han ey havde seet dette Stiernekigerhuus, eller kunde erindre sig noget derom: saa fik vi opspurdt en gammel Kone paa nogle og 60. Aar, navnlig Anne Peders Dotter, som først har været gift med Peer Hansen og anden gang med Hans Larsen. Hun fortalte os, at hun mestendeels var opfödt i Pilenborg, og havde været mange gange i Stiernekigerhuuset. Hun viiste os Stædet, hvor Pilenborgs Gaard havde staaet, nemlig tæt ved Veyen i Byen paa den Plads, som Teigningen viiser. Vi gik derpaa op med hende til Gierdet og paa den förommelte Mark, hvor hun skulde viise os Stædet, hvor

¹⁾ Tom. 3 pag. 68. 69. 70.

²⁾ Tom. 3 pag. 153.

Stiernekigerhuuset havde staaet. Hvorpaa hun førte os hen til et heelt andet Stæd end det Hans Bendsen havde viist os, nemlig tæt ved Gierdet, siigendes, at Stiernekigerhuuset havde staaet tæt ved Gierdet, saa at ikkuns en liden Gang havde været imellem Gierdet og Huuset, at Huuset havde været bygt noget ind i Iorden, som befandtes sandt at være efter Professor Horrebows Beskrivelse¹⁾, samt at Indkiørselen til Huuset havde været ved Hiørnet af Gierdet, lige over for den saakaldede Konge Höy²⁾, og at det havde staaet paa en Ager, som hørte Professorerne til, hvorimod det Stæd, som Hans Bendsen havde viist os, laae paa en Ager, som hørte til Catrinenberg Gods, og havde, da det ligger midt paa Marken, ey kundet overlades for 2. Slettedalers aarlig Afgift (thalerovnciali), som Horrebow beretter³⁾, til at bygge paa og have Indkiørsel dertil.

Ald dette fandt vi at være saa troeværdigt, at vi mærkede nu først, vi vare omtrent paa det Stæd, som havde været helliget Uranie i fordum Tid, men som nu var pløyet Jord.

Er det ikke ynkeligt for Videnskaberne, min Herre, at man efter saa kort Tiids Forløb ikke skal kunde finde een gang Spoer paa saadanne berømte Stæder, som skulde tiene til Videnskabernes sande Forfremmelse!

Picard i hans Reise til Hveen klagede derover, at han ikke kunde finde Uranienborg selv hvor Uranienborg havde staaet, og at det, som havde været helliget Astronomien, nu var, som han skriver, une infame Voierie⁴⁾, hvorover læ Lande udi hans Astronomie fordømmer Navnet af den, som haver været Aarsag til, at Tycho ey maatte fortsætte hans Observationer paa Uranienborg, til ævig Skam og Skiændsel.

Vi fölede altsaa ey liden Glæde derover, at dette Stæd, hvor Stiernekigerhuuset havde staaet, ikke saa forargeligt var bleven vanhelliget, som Uranienborgs Plads haver været i Picards Tiid, da det har tient til en Rakkerkule.

Fra Stædet, hvor Pilenborgs Stiernekigerhuus havde staaet, havde vi 380. ordentlige Skridt til Gierdet⁵⁾, og fra Gierdet til Liddet, som gaar ind til Pilenborgs Plads, 200. Skridt, saaledes at dette Stiernekigerhuus udi alt haver ligget 580. Skridt fra Pilenborg, som vel er engang saa meget som de førommelte 100. geometriske Skridt.

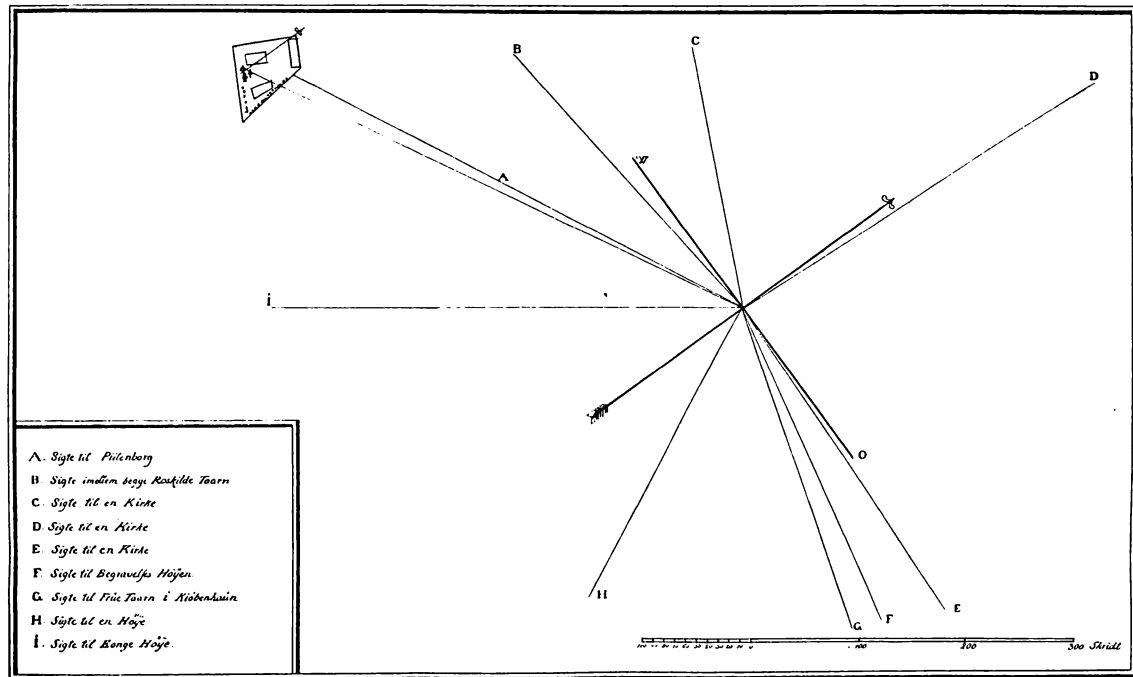
¹⁾ Tom. 3 pag 152.

²⁾ [Uforstaaelig Bemærkning].

³⁾ Tom. 3 pag. 358.

⁴⁾ Pag. 125. — [en skændig Rakkerkule].

⁵⁾ [Der maa menes: til Gærdets Begyndelse ved Vejen.]

Sigter fra Observatorium Tusculanum

Paa dette Stæd, som ligger 4. Skridt fra Gierdet, havde vi en temmelig goed Udsigt til en Deel Kirker og Höye. Den saakaldede Konge Höy ligger nær derved i Sönden, nemlig paa 2. indtil 300. geometriske Skridt, efter Horrebows nöyeste Gising¹⁾, og Snibbe Kors er ikke vidt derfra mod Sönden, og en Begravelse Höy er nærved mod Østen.

Vi toge Sigte derfra til 3de stoere Træer paa Pilenborgs Plads formedelst et opstilt Mærke, eftersom man fra Höyden

Fig. A. [Kikkertfeltet fra Observatoriet mod Frue Taarn.]

af ey kand see noget af Pilenborgs Plads. Hvorpaa vi maalede Vinklerne af en Deel Objecter med den Accuratesse, som det medtagne Astrolabium og den stærke Blæst vilde tillade. Frue Taarn i Kiöbenhavn presenterede sig der i Kikkertens Campus som Fig. A udviiser, og Begravelse Höyens Teigning sees Fig. B. Med vore Observationer, omendskiöndt de træffe temmelig vel ind, ere vi selv ikke fornöyet. De ere giordte i en Hast, ved stærk Blæst og en overhængende Reign.

¹⁾ Tom. 3 pag. 358,

Vi anseer dem lidt bedre end de, der ere giordte med et Instrument, som en Par gange er slaaet til Gulvet, eller de, som Bonden Erick Balbe giordte, naar paa Tusculano ingen Observator var til Stede¹). Kand Tycho, den stoere Tycho, efter Picards Formeening, have taget Feil paa 18. Minuter i Meridianens Determination²), og ere der gamle og berømte Observatoria, hvis Meridian feiler en eller flere Minuter, hvad skal ieg da sige om vore der paa Stedet giordte Observationer! det være da, at vi havde været saa lykkelige som Mr. de Chazelles³), som fandt, at Egypterne gandske nöye efter de 4.

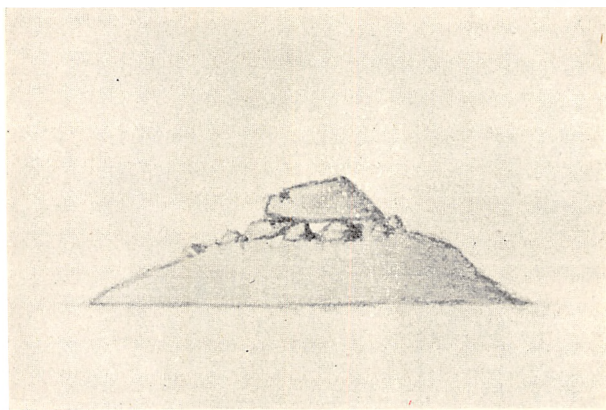

Fig. B. [Begravelse Höyen, »Rodysse«].

Plagas mundi havde bygget den störste af Pyramiderne, og at de fölgelig havde været större og nöyagtigere Astronomi end Vores berømte Tycho Brahe.

Vi saae til Meridian Mærkerne af Tusculano, som de ere angivne af Professor Horrebow⁴), nemlig en Top af et Træ i Iishöy mod Sönden, og et Hul i en Skov mod Norden; men disse Mærker har vel været den samme Skiæbne underkastet som Tusculanum, i det at deres Stæd langt mindre var at finde end det sande Stæd, hvor Stiernekigerhuuset havde staaet.

Vi forblev ellers vel 3 til 4. Timer paa dette Stæd, deels for at see den heele Egn der omkring, og deels for at giöre al-

¹) Operum Horrebovii Tom. 3 pag. 298.

²) Voyage d'Uranienbourg pag. 75.

³) Mémoires de l'Académie des Sciences l'an 1710, Hist. pag. 194.

⁴) Tom. 3 pag. 225.

vorlige Betragtninger over de Forandringer, som en stakket Tiid kand giøre, da saa mange med mindre og smaae Ting, ja blotte Ord søge at opløfte sig over Tiden, og trænge sig ind i Ævighedens uendelige Kred. At den gode Neptunus har holdt den sydlige Horizont for dette Tusculanum gandske aaben, som Professor Horrebow¹⁾ beretter, kunde vi ikke saa nöye see, formedelst Luftens og Vandets Beskaffenhed. Havte Søegrunden stærk været illumineret med Fakler, formodentlig at vi da havde seet mere end vi den Tid kunde see²⁾.

Vi drog endelig fra dette Sted, ikke saa fornöyet derover, at Vind og Veyr ikke havde været os saa gunstige, som vi önskede, men dog med den Glæde, at vi omtrent havde fundet det Stæd, hvor saadan et berömt Observatorium havde staaet, da den kaiserlige Raad Marinonius i hans til Professor Horrebow under 8. October 1735 afladte og efter Præfatiunculam til det 3. Bind Operum Horrebowii trykte Skrivelse er forsikkret om³⁾, at dette Observatorium saavel som det Rømerske Observatorium domesticum endnu i den Tiid bleve brugte, og derpaa fortsadte de nöyeste Observationer, men hvorom efter saa kort Tiids Forløb ingen eengang havde ret Kundskab, og aldrig nogen siden den Tiid har bekymret sig.

Ved denne Leylighed tog vi hen til Roeskilde Kroe, for at see fra den derved liggende Bakke til adskillige Stæder. Her aabnede Horizonten sig paa en angennem Maade, vi kunde see en Part af den gode Neptuns Rige, og Skibene seile forbie, og langt fleere Kirker presenterede sig der for os end vi kunde see paa Bakken, hvor Tusculanum havde staaet. Dette syntes os et beqvemt Sted til at holde et lidet Lyst Campement paa, men ikke af den Betydenhed, som der blev holdt paa det astronomiske Taarn i Kiöbenhavn 1761 i den Tiid Venus passerede Solen, hvor der vare 14. Astronomi: tilstæde⁴⁾, og hvor man 3. Aar derefter med störste Hiertens Glæde observerede den Dra-bant ved Venus, som Hr. Rodkiær den 3. og 4. Martii 1764 havde udspeidet i Himmelen⁵⁾, og Hr. Professor de Castillon i Berlin

¹⁾ Tom. 3 pag. 150.

²⁾ Kiöbenhavnske Selskabs Skrifter 9. Deel pag. 517. [Sigter til en Afh. af C. G. Kratzenstein: Om nogle nye opfindelser, dykker-kunsten angaaende; for at iagttage Söbunden skulde man ved Natte-tid ved et Spejl og Fakler reflektere et stærkt Lys gennem Vandet.]

³⁾ [ø: tror; han var altsaa ubekendt med, at begge forlængst var ude af Brug.]

⁴⁾ Kiöbenhavnske Selskabs Skrifter 9 Deel pag. 376.

⁵⁾ Samme pag. 401 og 394, 395.

efter disse Observationer har determinert dens Løb¹⁾, men som bemelte Rodkiær selvsamme Aften ikke kunde finde med en 17 og en 7 Foeds Tubo fra det astronomiske Taarn.

Den deilige Udsigt vi havde paa denne Bakke fornøyede os meget, og vi ønskede hiertelig, at vi kunde have paa saadan et Sted et lidet Observatorium, for der at betragte Himmelsens stoere og forunderlige Ting, og derved at drage Hiertet fra de smaae Ting, Verden fornøyer sine Beboere med.

Det er langt fra, at vi til vores Observatorium vilde tage det Parisiske Observatorium som et Prototypon, hvorefter, som Pater Hell siger²⁾, alle øvrige europæiske Observatoria ere bygte, omendskiöndt vore Danske, det Uranienborgske og det Kiöbenhavnske Observatorium have været til, förend det Parisiske blev byggt; ney, vi vilde lade os nöye med et lidet Observatorium, som omtrent det Rømerske Tusculanum haver været.

Dog disse Önsker bringe lige saa lidet ind, som alle andre og de beste i den politiske Verden. Det, som jeg meest önsker, min Herre, er dette, at De ey ugunstig optager den Frihed jeg har taget mig at skrive Dennem dette Brev til. De er en Elsker og Beforderer af ald hvad der kand tiene til Videnskabernes Forfremmelse og hvad som illustrerer et eller andet i vores Danske Historie. Det förste kand De ey formode af dette Brev, men i Henseende til det sidste, saa lægger det dog en liden Skierv til den Skat af Opdagelser i Fædernelandets Historie, i omtrent at bestemme Stædet, hvor saa berömmelige Observationer ere giordte, hvilke siden den Tiid her vel ey have havt deres liige, omendskiöndt Astronomien i de nyere Tiider, formedelst nöyagtigere Instrumenter og forbedrede Telescopier, er kommet til en langt större Grad af Accuratessen, end vore Fædre i deres Tiid kunde bringe den. Jeg er med den störste Höyagtelse

Min Herre,
Deres

ydmYGeste Tienere

* * *

¹⁾ Gazette littéraire de Berlin, feuille 19, pag. 145, 146.

²⁾ Observationes astronomicae, anni 1760, pag. 81.

Naar Manuskriptets sidste, her ikke gengivne Tegning viser et Billede af Observatoriet, er dette selvfølgelig uden Værdi. Der var intet at se paa Stedet. Og naar Tegningen viser en Murstensbygning, strider det mod enhver Overlevering. Instrumenterne vises sammenstyrtede; men de blev sikkert strax efter Rømers Død 1710 fjernede fra Stedet. I samme Aar i December overdrog Rømers Enke hans Instrumenter til Universitetet¹⁾. Maaske kan dette Fantasibillede med dets elegiske Overskrift: *Etiam hic dii habitaverunt*, »ogsaa her har Guder boet«, endog have medvirket til, at Afhandlingen ikke optoges i Videnskabernes Selskabs Skrifter. At den fremtraadte anonymt, kunde derimod ikke være nogen Hindring²⁾.

Spørgsmaalet er nu, om det er muligt nøjere at datere Manuskriptet. Personnavnene fra Vridsløsemagle svigter desværre i saa Henseende. Gaardejer N. L. Nielsen har atter velvillig bistaaet med sit rige personalhistoriske Materiale; han oplyser, at Hans Bendtsen, den mindre gode Vejviser, var født 1713, blev gift 1743 og døde 1781. Besøget ligger altsaa i hvert Fald forud for 1781. Om Konen Ane Pedersdatter, der viste en saa mærkelig Sikkerhed i Kendskab til Markerne, som ellers plejer at være Mændene forbeholdt, kan kun meddeles, at han 1748 blev Enke efter Gaardmand Hans Larsen.

Roskilde Kro, hvor Besøget afsluttedes, blev 1772 flyttet fra sin daværende Plads ved den gamle Roskilde Landevej, østligst paa Vridsløsemagle Mark til den nuv. Plads ved den nye Landevej. Saavel den vide Udsigt fra Stedet, som de aabenbart komfortable Omgivelser passer kun paa den gamle Kro, og Besøget ligger da forud for 1772. Af Noternes litterære Citater er det eneste brugbare Gazette littéraire de Berlin, feuille 19. Tidsskriftet findes

¹⁾ Hist. Medd. om København, 2 R., Bd. I. S. 148.

²⁾ I Bd. 8 (176) findes en anonym Artikel om en forbedret geografisk og nautisk Vægt.

ikke paa de offentlige Biblioteker i København, men Preussische Staatsbibliothek, Berlin, har velvilligst oplyst, at dette Tidsskrift udkom med feuilles 1—300 i Aarene 1764—90, og at feuille 19 udkom endnu i dets første Aar, 1764. Da Manuskriptet selv taler om »1764«, maa Affattelsen vel snarest ligge i hvert Fald et Par Aar senere. Men da det nævner den i Datiden velkendte Astronom, Jesuitpateren Max. Hell i Wien, uden nogen Hentydning til hans i den lærde Verden opsigtvækkende Kaldelse til Danmark 1768¹⁾, turde det vel være sandsynligt, at Besøget og Manuskriptets Affattelse ligger forud, ved Aar 1766—67. Paa dette Tidspunkt kunde ogsaa Manuskriptets Hans Bendtsen omtales som »nogle og halvtreds Aar gammel (o: 53—54). P. Horrebow var død 1764.

Medens Affattelsestiden saaledes ret nøje kan bestemmes, har det ikke været muligt at finde, hvem Affatteren kunde være. Man kunde tænke paa den i selve Manuskriptet nævnte P. Roedkiær. Han blev efter Universitetsmatriklen Student 1754, 14 Aar gammel, privat dimitteret, snarest fra Odense, med Professor i Astronomien Chr. Horrebow som Privatpræceptor. Svarende hertil ses det ogsaa, at han i de følgende Aar har bistaæet Horrebow. Imidlertid synes det eneste under Navn trykte Arbejde af ham at være 2 Sider i Videnskabernes Selskabs Skrifter²⁾, Bd. 9: »Beretning om en d. 3. og 4. Marts 1764 giordt Iagttagelse, angaaende Veneris Drabant«. Han var 1767 ikke mellem Subskribenterne paa »Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager« og nævnes ikke af Pater Hell blandt de 4, som foruden Horrebow bistod ham i København³⁾.

¹⁾ Pater Hell (1720—92) blev af Chr. VII kaldet til Danmark for paa Vardøhus at observere Venuspassagen i 1769. Han opholdt sig i Danmark-Norge fra Oktober 1768 til Juni 1769. Han var Medlem af det danske Vidensk. Selskab.

²⁾ Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab at Lærdoms og Videnskabs Elskere ere fremlagte og oplæste.

³⁾ Johnson, Karup, Sorøe, Aasheim.

Han synes altsaa at være død eller paa anden Maade udgaaet af Sagaen ved 1766—67. Selv om hans Alder, 26—27 Aar, kunde passe paa den »unge« Haandskrift, og et og andet ligner hans Skrivemaade, er det dog vel neppe sandsynligt, at han er Affatteren. Men heller ikke gennem de talrige Afhandlinger i »Lærde Sager« er det lykkedes at finde en egnet Personlighed. Sikkert var der bl. a. adskillige Søofficerer, som baade havde Interesse, kunde betjene et Astrolabium, det ældre Maaleinstrument, der nærmest kan sammenstilles med en Kvadrant, og var passende lærd. At det drejer sig om en Mand, der stod lidt adenfor den snævrere lærde Kreds, fremgaar, synes det, af hele Stilen. Der er en vis Stillen til Skue af den megen Lærdom.

Selve den ret nøjagtige, men dog ikke gennemført præcise Form for Undersøgelsen svarer derimod temmelig vel til Samtidens almindelige Lærdoms Præg. Selv om Arbejdet, som ogsaa Forfatteren erkender, kunde have været bedre, er det da ogsaa muligt at benytte det nye Stof og naa et Skridt videre frem.

Først vindes Bekræftelse paa den af mig meddelte Bestemmelse af *Pilenborgs* Beliggenhed. Bartholinernes Landsted laa altsaa virkelig ved selve Vridsløsemagle By, og der var endnu baade Piletræer og Parker (∴ Damme) at se; en af disse »Parker« er maaske endnu kendelig paa Stedet. Det var jo ogsaa rimeligt nok, at Pladsen ca. 1766—67 endnu nøje kunde vises; der var højst gaaet en lille Menneskealder, siden Landstedet forsvandt, ca. 1740. Men helt sikker var i øvrigt Traditionen dog ikke mere. Manuskriptets Tegning viser et Hus i Ø.-V.; det vendte uden Tvivl i N.-S.; og jeg kan tilføje, at Originalkortet til Videnskabernes Selskabs Detailkort 1764¹⁾, som maa bygge paa lokal Oplysning, har Navnet *Pilenborg* (med den mindre heldige Tilføjelse: hvor Rømers Observa-

¹⁾ I Generalstabens top. Afd. Arkiv.

torium Tusculanum har været) umiddelbart op til Vridsløsemagle By, ikke ved Roskilde Kro, hvor man tidligere søgte Stedet¹).

Men nu Observatoriet? Vigtigt er her Billedet A, S. 417. Det viser altsaa, hvad man fra Observatoriets Plads saa i Kikkertens Synsfelt, naar man rettede den mod Frue Kirke. I Midten ses over Volden og Hustagene Vor Frue med det høje Spir. Det andet Spir, til højre, maa være Nicolaj Kirkes Spir, og det lille Spir imellem dem maa sagtens være Helliggeist (som man dog i Virkeligheden neppe kunde se). Foran, til venstre, er tegnet en Landsbykirke. Det kan kun være Herstedøster²). Baade den og Vor Frue er tegnede, som om man kunde se selve Kirkehuset, hvad der selvfølgelig i Virkeligheden ikke er muligt, naar man ser fra Vest mod Øst. Herstedøster Taarn ses omtrent i Taarnets dobbelte Bredde nord for Frue Taarn. Lægges nu en Linie fra Frue Taarn ca. 20 m syd om Herstedøster, rammer den det højeste Punkt i Terrænet nordøst for Vridsløsemagle, paa Kortet S. 160 mærket med Kotetallet 38, eller en Smule syd for. Just paa Højdepunktet har »Begravelse Højen« ligget, »Rodysse«, jvf. S. 161. Vi faar i Fig. B en uventet Gengivelse af denne forlængst forsvundne Dysse. Den er antageligt borttaget allerede i 1. Halvdel af 19. Aarh. I hvert Fald findes ingen Signatur paa Generalstabens ældste Maalebordsblad, fra ca. 1855. Selve Dyssen var da sikkert borte, om end noget af den omgivende lave Høj kan have været til Stede. Endnu i 1889 vidste man, at der var Sten og sort Jord paa Stedet, og endnu er Erindringen om den ikke helt tabt. Nu synes dog ethvert Spor i Overfladen

¹) Paa det udgivne Kort 1766 blev Paaskriften ændret til *Rudera af Rømers Observatorium*. Hermed var Forvekslingen fuldstændig.

²) Rødovre ligger i øvrigt i nær samme Linie, men har neppe kunnet ses synderlig tydeligt.

at være borte. Endskønt jeg ved et fornyet Eftersyn i Juni d. A. har gransket Jordbunden nøje, har jeg ikke fundet noget af den hvidbrændte Flint, som ofte ligger paa Tomten af en Dysse, ej heller ligger der mere Flintafslag end ellers paa Marken. Men den lokale Tradition siger, at Dyssens Plads just var paa det højeste Punkt.

Efter Pejlingerne skal Dyssen fra Observatoriet ses en Kende nord for Linien til Frue Kirke. Herved er Øst—Vestlinien givet. Den gaar meget nær midt igennem det af mig tidligere for Observatoriet betegnede Omraade (jvf. Kortet S. 160). Herfra faar man, naar Kikkerten rettes mod Frue Taarn, meget nøje det samme Billede i Synsfeltet, som Besøgeren fik 1766—67.

Til at komme videre skulde Pejlingerne med Astrolabiet kunne benyttes (S. 416). Lægges de med Centrum over et Punkt Vest lidt til Syd for det højeste Punkt (Kote 38), faas for en Del af dem helt god Overensstemmelse; men andre svigter. Forfatteren har aabenbart haft god Grund til at klage over, at Vejrforholdene ikke var ham gunstige. Men der synes ogsaa at være sket Fejl eller Forveksling ved Optegnelsen. Sigtet til Kongehøjen, der dog var saa nær, kan ikke bringes i Overensstemmelse med Sigtet til Pilenborg og Rodyssen. Ogsaa Nordnaalen er urigtigt indlagt (uden Hensyn til Misvisningen?). Naar det dog hedder, at Observationerne »træffer temmelig vel ind«, kunde det sigte til, at der for Pejlingerne til Roskilde Taarne, Hvedstrup, Ledøje og Brøndshøj Kirker (thi det maa være til disse, der er pejlet), saavel som Frue Taarn, har været Adgang til et vist Korrektiv, nemlig Sammenligning med det samme Aar eller Aaret forud udkomne Detailkort af Videnskabernes Selskabs Atlas, hvor unøjagtigt end ogsaa dette var. »Sigte til en Höy« maa gælde en af de nu næsten helt forsvundne Høje i Partiet om Stenagergaard. Men Udgangspunktet kan kun ligge højst ca. 50—75 m fra Punktet 38.

Lidt videre kan man naa gennem de øvrige Oplysninger. Der siges, at de Besøgende gik 200 Skridt fra Pilenborg, til de naaede et Gærde. Dette Sted maa ligge omtrent midtvejs mellem Vridsløsemagle By og Vejknækket ved Kongehøjen (hele Strækningen er = 400 Skridt af en velvoksen Mands). Herfra fulgte de Gærdet 380 Skridt, til de naaede Pladsen for Observatoriet.

Desværre eksisterer dette Gærde ikke mere. Det er i det seneste blevet borttaget ved Udskiftningen ca. 1780. Imidlertid synes de enkelte Gaardlodder og Skellene mellem dem endnu at være betegnede med gule Farvelinier paa et gammelt, ved Udskiftningen benyttet Kort i Matrikulsarkivet. Kortet har et Markafsnit, som synes at svare helt godt til Markbogen fra 1682, der ogsaa har bevaret Navnet paa den oftnævnte Dysse: »Roedoesse Agerne strækker sig sønder og nær mellem Boesteds- og Kroppedalsagerne, som (= og) bestaar udi 16 Agre« (to af dem var paa 4 og 2 »Stykker«; paa Kortet tælles (100 Aar senere) ca. 21 Agre og »Stykker«; der var 1682 ialt 10 Gaarde; ogsaa Ejerne nævnes, men dette er desværre ikke brugbart til Bestemmelse; mellem 1682 og 1766—67 maa være foregaaet Skifter). Agrenes Bredde er i Nærheden af Dyssen omtrent 100 Alen. Skellene mellem dem løber paa det paagældende Parti skraat ned til Vejen, omtrent parallelt med det paa S. 160 viste Nutidsskel. Til at finde den rette Lod hjælper Rodyssen. Den er ganske vist ikke angivet paa det nævnte Kort, men er betegnet paa et andet gammelt Kort (fra 1790) i samme Maalestok, saaledes at den umiddelbart kan indlægges. Den kommer til at ligge paa den tredje Lod fra Ø., omtrent midt paa Lodden. Maales ad Loddens vestre Skel 380 Skridt (= 570 Alen) fra Gærdets Vej-Ende, naas et Punkt, der ligger ca. 150 Alen vest-syd-vest for Dyssen, i den sydvestre Side af det paa Kortet S. 160 betegnede Omraade. Afstanden langs ad Gærdet er aabenbart regnet lidt for kort, hvorhos

de gamle Kort ikke tillader nøjagtig Maaling. Punktet ligger reelt i lige Linie godt 380 m nordøst for Pilenborg, men maalt i Vinkel ca. 500 à 510 m, hvilket svarer til ca. 550 Skridt. Man maa være gaaet en Snes Skridt længere op ad Gærdet (eller have taget lidt længere Skridt), med andre Ord, Observatorium Tusculanum maa søges meget nær midt i det paa Kortet S. 160 betegnede Omraade. Paa dette Sted, ca. 100 Alen = 60 m vest til Syd for Pkt. 38 (Rodyssen), svarer alle de Forhold, der har kunnet kontrolleres, nøje til Beliggenheden¹⁾. Angaaende disse kan jeg i Almindelighed henvise til min tidligere meddelte Fremstilling. Set fra dette Sted ligger »Begravelse Højen« som Manuskriptet siger, »nær ved mod Østen«. Naar det hedder, at Kongehøjen ligger 2 til 300 geometriske Skridt derfra »i Sønden«, skal jeg kun tilføje, at den nøjagtige Afstand bliver meget nær ved 200 m. Verdenshjørnerne skal ikke forstaaes absolut nøje, selvfølgelig, men Afgivelserne er ikke store. Sigtet til Snubbekorset gaar fri af Kongehøjen.

Man kunde jo nu prøve ved Gravning at finde selve Pladsen. Men det er ikke sandsynligt, at det vilde lykkes. Fundamenterne er forlængst borte; det eneste, man kunde finde, er Sporet i Jorden, idet Observatoriet jo var sænket 1 Fod ned i Overfladen. Men det er højst usikkert, om en saa ringe Sænkning, der ikke andrager stort mere end Pløjelaget, nu kan paavises med nogen Sikkerhed.

¹⁾ Jeg benytter Lejligheden til at rette en ondartet Oversættelsesfejl S. 158. Den latinske Tekst gengives rettest omtrent saaledes: Mod Syd fra Observatoriet, næsten i sammes Meridian, var stillet en bred Pæl (Stolpe) med et Kors til Tegn, paa en Dige vold, paa et lavere Sted; Korsets ene Linie var vertikal, den anden horisontal. — Jeg maa vedblivende anse det for sandsynligt, at herved menes Snubbekorset; det var antagelig det ca. 1675—80 af Ole Borch rejste Trækors, der stod paa Stedet i 1704—10. — S. 156 skal det i Anm. sidst anførte Aarstal læses: 1699.

MEDDELELSER FRA RAADSTUEARKIVET 1923.

Af AXEL LINVALD.

Raadstuearkivet, som i Hovedsagen omfatter ældre og yngre Arkivalier fra Hovedstadens forskellige kommunale Administrationsgrene og Myndigheder¹⁾, har først og fremmest Betydning for det daglige administrative Arbejde, der staar i Forbindelse med Byens Styrelse og Afgørelsen af dens Borgeres mangfoldige private og offentlige Anliggender. Arkivet modtager og ordner de lange Protokollrækker og store Aktmasser, som opstaar Aar efter Aar, og har tillige Opgaven atter at udlevere af dem til Brug for Kontorerne, saa snart Sagerne af en eller anden Grund paany faar aktuel Interesse, bliver genoptaget eller skal tjene som Fortilfælde. At Arkivets Arbejde som Hjælper for Administrationen ikke er af saa ringe et Omfang, fremgaar alene deraf, at der i 1923 til Opbevaring, Ordning og Registrering blev modtaget 236 Protokoller og 1488 Aktpakker, de talrige Tryksager ikke medregnet. I det samme Aar omfattede Udlaanene af tidligere afleverede Sager 160 Protokoller og 3701 Journalsager og andre Akter. Det siger sig selv, at disse daglige Ekspeditioner, Ordningen af de modtagne Sager, Udarbejdel-

¹⁾ Ved Siden af Raadstuearkivet findes nogle andre, i det væsentlige rent administrative, Arkiver, særlig Magistratens 3. Afd.s, omfattende de mangfoldige Fattigsager. Desuden har Borgerrepræsentationen sit eget Arkiv.

sen af Mangelslister, Kontrol med de udlaante Sager etc. i høj Grad maa lægge Beslag paa Arkivets Arbejdskraft.

Ved Siden deraf er Raadstuearkivet ogsaa et historisk Arkiv og maa nødvendigvis blive det fortrinsvise Hjemsted for den videnskabelige Udforskning af vor Hovedstads Historie i de forløbne Aarhundreder. I 1923 var der da ogsaa 1643 Besøgende, som søgte historiske Oplysninger i Arkivets Læsestuer. Haardt har store Ildebrande hærget vor By, og talrige er de gamle Bygningsværker, som i Tidens Løb er gaaet op i Luer. Ogsaa Byens Raadhus har delt denne Skæbne, og adskillige værdifulde Kilder til Hovedstadens Historie er derved gaaet tabt. Meget er dog endnu tilbage. Fra 1728 er Byens Arkiv i hvert Fald nogenlunde fuldstændig i Behold. Hvad der stammer fra Tiden forud, er vel langtfra ubetydeligt — bevaret er saaledes Byens gamle Privilegier, det ældste fra 1275, og ogsaa adskillige Raadstueprotokoller, Kopibøger og Resolutionsprotokoller tilbage til ca. 1680 — men har dog et mere tilfældigt Præg. Naturligvis vil ogsaa mange af de nyeste administrative Akter hurtigt faa historisk Interesse. Som Eksempel kan nævnes en stor Gruppe Akter, der netop i 1923 blev afleveret fra et Par af Magistratens Afdelinger, og som omfattede alle Sagerne, Magistratens og den københavnske Prisreguleringskommission, vedrørende Dyrtingsforanstaltningerne under Verdenskrigen, ialt 9 Bind og 40 Pakker foruden de tidligere afleverede Regnskabssager. Det siger imidlertid sig selv, at saa nye Akter ikke er tilgængelige for Offentligheden. I Almindelighed sætter man i Arkivet Grænsen ved 1858. Naar Talen er om Raadstuearkivets Betydning for Udforskningen af Hovedstadens Fortid, vil det derfor saa godt som altid dreje sig om Forhold, der ligger forud for dette Tidspunkt.

Hovedmassen af Raadstuearkivets Indhold maa nødvendigvis bestaa af Afleveringerne fra de forskellige kommunale Myndigheder, navnlig for saa vidt de har deres Kontorer paa Byens Raadhus. Ved Siden deraf findes ogsaa en Række andre helt eller delvis kommunale Institutioner, som har større eller mindre Betydning for Byens Borgere, hvis Arkiver derfor ofte kan frembyde historisk Interesse, og som det er af Værdi at faa samlet i Raadstuearkivet. Ikke mindst gælder det forskellige Stiftelsers Arkiver.

Raadstuearkivet har i det forløbne Aar haft den Glæde at modtage forskellige saadanne Arkivgrupper. Saaledes kan nævnes, at Komitéen til Indsamling af Hjælp til Tysklands Middelfland ved Hr. Museumsinspektør Dr. phil. Frederik Poulsen har afleveret sit Arkiv, samt navnlig, at Klosterskriveren ved det Harboeske Enkefruekloster, der hører hjemme i den smukke gamle Bygning i Stormgade Nr. 14, Hr. Overretssagfører E. Rode har overgivet Raadstuearkivet hele Stiftelsens Arkiv helt tilbage til 1735.

Nogle Træk af denne Stiftelses administrative Historie vil vise dens Forbindelse med Hovedstadens kommunale Styrelse.

Ved Fundats af 23. November 1735 skænkede Fru Gehejmerraadinde Christine Harboe, født Baronesse Fiuren, Enke efter Gehejmerraad Jens Harboe, sin Gaard i Stormgade til Bolig for 13 »fattige og gudfrygtige Enker, hvis Hosbonder have betient een eller anden af de Charger indført i de fem første Classer af den kongelige Rang-Forordning«. Bestyrelsen var i Fundatsen tillagt 2 Direktører, Stiftamtmanden og Biskoppen over Sjællands Stift, der ogsaa skulde udnævne Konventualinder. Ved kgl. Reskript af 7. Januar 1736 blev dette approberet, og tillige blev det befaleet Direktionen at indsende Meddelelse

om, hvem den valgte, samt i Fremtiden ved Vakancer at afgive Betænkning om de indkomne Ansøgninger. Ved kgl. Resolution af 27. Januar 1741 blev der ved Stiftelsen ansat en Inspektør, der skulde føre Regnskabet, samt fastsat, at dette skulde revideres af Renteskriveren ved Rentekammerets sjællandske Kontor, hvorefter Direktionen skulde decidere Regnskabet.

31. August 1739 blev Biskop Hersleb fritaget for Deltagelse i Direktionen, som derefter alene besørgedes af Stiftamtmand Nic. Gersdorff (død 1748). 10. November 1747 blev Overpræsident J. Bentzon Meddirektør og 12. Juni 1751 gik hele Direktionen over til Højesteretsassessor Lauritz Munch, som 16. Juni 1758 blev efterfulgt af Viceborgmester i København H. C. Hersleb. Efter dennes Død blev Direktionen ved kgl. Res. 4. August 1788 overdraget til Københavns Magistrat, som samtidig fik Bemyndigelse til at antage en Klosterskriver til at føre Regnskabet samt foretage de forefaldne Forretninger. Regnskaberne skulde dog vedblivende revideres af Rentekammeret.

Arkivet, som er blevet afleveret fra denne Stiftelse og nu er ordnet og registreret, omfatter ialt 2 Hefter, 5 Bind og 20 Pakker. Naturligvis har det først og fremmest Betydning for Stiftelsens egen Historie, men frembyder dog ogsaa adskillig personalhistorisk Interesse. Endelig kan nævnes, at det har nogen arkitekturhistorisk Værdi, idet der blandt de afleverede Arkivalier fandtes originale Tegninger til Bygningens Opførelse og Forandringer af saa bekendte Arkitekter som E. D. Häuser (1741) og Laurids Thurah (1753).

Raadstuearkivet har til forskellige Tider ved Gaver eller Køb erhvervet nogle historiske Forskeres Samlinger og Optegnelser vedrørende Københavns Historie. Som de vigtigste kan

nævnes de Samlinger, som er bleven efterladt af tre hver for sig af Udforskningen af Københavns Historie højt fortjente Forfattere, den tidligere Raadstuearkivar, Dr. phil. Oluf Nielsen, Redaktør Carl Bruun og Professor Harald Weitemeyer. Navnlig Carl Bruuns Samlinger har ved den omhyggelige Maade, paa hvilken han har indført dem i Kopibøger og forsynet dem med Registre, gjort megen Nytte. Det samme vil sikkert komme til at gælde de omfattende Samlinger, som Oluf Niensens Efterfølger Dr. phil. *Villads Christensen* har efterladt sig, og som af hans Bo er bleven skænket Raadstuearkivet. Karakteristisk nok for den Kreds af Emner, der særlig interesserede Villads Christensen, er hans efterladte Samlinger mere topografisk-historiske end egentlig historiske og drejer sig ikke om Byen indenfor Voldene, men om »Broerne«, de tidligere saa landlige Egne, der strakte sig som et bredt Bælte udenfor Byens Fæstningsværker. Da hans Samlinger er knyttet til de enkelte Ejendomme i Udenbys Vester og Udenbys Klædebo Kvarterer og ordnet efter Matrikelnummer, er de lette at finde sig til Rette i. I Hovedsagen bestaar de af Uddrag af Jordebøger, Vurderingsforretninger, Kollegiebreve, Magistratens Kopibøger, Breve til Kæmneren, Kæmnerregnskaberne og Skøde- og Pantebøgerne. Ganske vist har sikkert enhver historisk Forsker været ude for lidt af en Skuffelse, naar han under sit Arbejde ventede at faa Nytte af sine Forgængeres historiske Samlinger. Alligevel er der ingen Tvivl om, at de i mange Henseender er af Værdi, ikke blot ved deres positive Oplysninger, men ogsaa ved at give Impulser og henlede Opmærksomheden paa muligvis oversete Kilder. Navnlig har de dog Betydning, naar de, som i det foreliggende Tilfælde, er systematisk ordnet og grupperer sig om bestemte, klart afgrænsede Lokalteter, og det tilige lader sig overse, af hvilke Kilder de er øste.

Raadstuearkivar Villads Christensens historisk-topo-

grafiske Samlinger betyder saaledes en værdifuld Forøgelse af Raadstuearkivet, og man kan kun ønske, at andre historiske Forskere og Forfattere, som giver sig af med Hovedstadens Historie, vil sørge for, at deres historiske Optegnelser, enten de omfatter større eller mindre Omraader, paa lignende Maade maa komme deres Efterfølgere til Gode. Der findes adskillige, som uden Tanke paa Offentliggørelse samler Stof til et eller andet Spørgsmaals Historie; ogsaa om dem gælder det, at deres Arbejde ikke bør udslettes og dets Resultater tilintetgøres. I hvert Fald bør kompetente Folk forinden have Lejlighed til at undersøge, om det kan paaregne videre Interesse. For saa vidt slige Samlinger vedrører Københavns Historie, maa de utvivlsomt siges at høre hjemme i Byens Arkiv, i Raadstuearkivet.

En enkelt lille Gave, som Raadstuearkivet i det forløbne Aar har modtaget fra Hr. Overretssagfører Knud Nyholm: Nogle Akter (Skøder, Maalinger etc.) i Original og Afskrift vedrørende et Par af de gamle Voldmøller og nogle andre københavnske Ejendomme, er der ligeledes Grund til at fremhæve som et Eksempel til Efterfølgelse. Rundtom i Byen hos de forskellige Husejere findes sikkert bevaret adskillige gamle Skøder og Papirer, som kaster Lys over de paagældende Ejendommers Historie, og som det vilde være af Værdi at faa samlet og sikret. Desværre har talrige Erfaringer vist, hvor meget der i Tidens Løb gaar til Grunde, ved Ejerskifter, Dødsfald, Ildebrande etc. Den enkelte Besidder kan have nok saa stor Interesse for sin Ejendoms Adkomstbreve; uforudsete Tilfælde kan dog ligefuldt krydse de bedste Hensigter, og bedst vilde det være, om de blev samlet i et offentligt Arkiv og da naturligst i Raadstuearkivet. Først Tiden vil kunne vise, om sligt i større Udstrækning er bevaret, og det givne Eksempel vil virke til Efterføl-

gelse og efterhaanden sætte Raadstuearkivet i Stand til at faa dannet en større Samling af Akter til de enkelte københavnske Ejendommers Historie.

Et er imidlertid Forøgelsen og Tilvæksten af Arkivets Samlinger; noget andet og mindst lige saa vigtigt er Ordningen og Registreringen af deres Indhold. Naturligvis findes der allerede Registraturer over Arkivets talrige forskellige Fonds. Den ældste endnu brugbare Registratur, som dog i Hovedsagen alene omfatter Byens gamle Privilegier og andre Adkomstbreve, er en trykt Foliant fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Dens lange og omstændelige Titel lyder »Fortegnelse over de udi Kiøbenhavns Raadstues Archiv bevarede gamle og vigtigste Documenter, indeholdende kongelige Privilegier og Benaadinger, Residents-Staden Kiøbenhavn og dens Magistrat allernaadigst givne, samt Stadens publique Væsen, Kirker, Skoler og Fattige m. v. vedkommende«. Som det hedder i Fortalen, der er underskrevet af Borgmester Hans Christopher Hersleb og Raadmand, senere Borgmester Morten Munck, var de klar over, at Raadstuearkivet trods overgangne Ildsvaade i 1728 »dog endnu indeholder adskillige ei allene for Stadens Borgere og Øvrighed vigtige, men og for Historiens Elskere interessante Documenter, hvis Tilværelse ikke forhen, saalænge Registrere derover allene havdes in Manuscripto, har kundet være almindelig bekiendt«. Ved Siden af denne Registratur findes forskellige andre haandskrevne Fortegnelser over Raadstuearkivets Protokoller og Sager, over Regnskaber, Laugsarkiver, Kortsamlingen etc. Nægtes kan det dog ikke, at alle disse Registraturer, om hvor stor Viden, Flid og Dygtighed de end vidner, ikke længere svarer til Tidens Krav. Københavns kommunale Administrations Historie er kun lidet udforsket, og Forfatterne af

Registraturerne har derfor ikke ret kunnet opfylde det vigtigste Krav, som i vore Dage stilles til Arkivers Ordning og Registrering, at den nøje genspejler Administrationens Indretning til de forskellige Tider, d. v. s. Gennemførelsen af det saakaldte Proveniensprincip eller Hjemmehørsprincip. Kun naar man nøje har udforsket den enkelte Myndigheds Competence, kan man vide, hvilke Oplysninger man kan vente at finde i dens Arkiv; kun naar man for sin Ordning har lagt dens egen Journalisering og dens Forretningsprincipper til Grund, er man i Stand til at finde sig til Rette i det.

Udforskningen af Københavns Kommunes administrative Historie og en ny Ordning og Registrering af de forskellige Arkivfunds, som gaar Haand i Haand dermed, er et Arbejde, som vil kræve adskillige Aar. Imidlertid er det Tanken i korte Meddelelser, som kan fremkomme fra Tid til anden, i dette Tidsskrift at gøre Rede for Arbejdets Gang og saaledes til Nytte for dem, som beskæftiger sig med Københavns Historie, at fremdrage forskellige af Byens Institutioner, gøre Rede for deres Competence og Forvaltningsomraade og saaledes henlede Opmærksomheden paa deres Arkiver.

I det følgende skal der gøres en Begyndelse med en ret omfattende Gruppe Arkivalier, Protokoller og Sager, som tidligere var ordnet og registreret mellem hverandre i fortløbende Rækker, altsammen under Betegnelsen »*Politik- og Kommercekollegium*«. Som Ordningen var, viste der sig mange og store Huller i de forskellige Rækker. En nærmere Undersøgelse gav dog snart Forklaringen: Arkivalierne stammede fra flere om end nærbeslægtede Institutioner med vidt forskellig Competence, som efterhaanden var bleven oprettet, derefter havde virket en Tid, var sygnet hen, for først efter Aars Forløb paany at blive kaldt til Live. Allesammen var disse Institutioner Led i det overordentlig energiske og dygtige økonomiske

Reformarbejde, som efter 1660 blev sat i Gang af den unge Enevælde. Deres efterladte Arkiver er derfor af stor Værdi for Kendskabet til Hovedstadens, delvis hele Landets (ogsaa Norges og Hertugdømmernes) økonomiske Historie, særlig i den sidste Menneskealder af det 17. Aarhundrede. Man kan undre sig over, at alle disse Institutioners Arkiver uden Forskel er havnet hos Hovedstadens kommunale Myndigheder. Forklaringen er dog lige til. Det ældste Kommercekollegium var vel tilsyneladende en ren statslig Institution, men dog paa det nærmeste knyttet til København, hvorfra det udtrykkelig forlangtes, at Medlemmerne skulde tages. Dets Afløser blev efterhaanden stadig mere kommunale i deres Sammensætning og Hverv for til sidst at ende som en kommunal Domstol, udelukkende knyttet til København. Det var saaledes i god Overensstemmelse med den faktiske Udvikling, at Kong Frederik IV den 19. Februar 1704 til Fordel for det da lige oprettede Kollegium befalede, » . . . at huad wed forrige Commerce Collegium er blefuen holden Protocoller og Copie-Bøger ofwer tillige med forrige Collegii Segle schal blifue lefueret, at sligt kand være paa et samlet Stæd og udi goed Orden med det som nu i Voris Commerce Collegio forrettes og forvaris«.

Som Følge heraf findes nu i Raadstuearkivet nogenlunde fuldstændigt bevarede Arkiver, efterladt af følgende Institutioner og Myndigheder:

I. Kommercekollegiet 1670—91

Allerede i 1668 var der bleven oprettet et Kommercekollegium, dog kun bestaaende af en Hollænder Simon de Petkum og en Sekretær Melchior Rötlin. Selv om forskellige Sager var bleven henvist til Betænkning hos disse to Mænd, havde deres Virksomhed dog fra første Færd mødt mange Vanskeligheder, og Kollegiet var aldrig traadt i egentlig Virksomhed. 22. September 1670 blev der imidlertid udstedt en ny Instruktion for et Kommercekolle-

gium. Det skulde have sin Opmærksomhed henvendt paa alt, som kunde tjene til Indtægternes og Landets Forbedring, »være sig med Agerdyrckning, Rydninger, ny Werckers Indrettelser«. Særlig skulde det tage sig af alt »til Commerciernis Fremtarf, Kiøbstedernis Flor oc Welstand oc deraf dependerende almindelig Gaufn og Beste«, sørge for, at fremmede ikke berigede sig paa Landets Bekostning, virke for forøget Handel i og udenfor Europa, finde ud af, hvad der skadede dens Udvikling, »være sig med schadelige Monopoliers og deslige v-nyttige Previlegiers Beuilgning eller i andre Maader«. Desuden skulde det sætte sig ind i Handelstraktaterne for eventuelt at kunne gøre Forslag til deres Forbedring, samt i Møntvæsenet og sørge for, at Mønten var tilstrækkelig god og til Stede i passende Mængde.

Kollegiet skulde flittigt kørrespondere med de forskellige Købstæder om Toldsager, sætte sig i Forbindelse med Skatkammeret og — da dets Forretninger ogsaa stod i nær Sammenhæng med Admiralitetets — indlevere sine Forestillinger hver Fredag Kl. 9 samtidig med dette Kollegium.

Kollegiets Virksomhed omfattede saaledes — som ogsaa dets Protokoller viser — hele Staten, baade Danmark, Norge og Hertugdømmerne.

Kollegiet bestod af en Præsident (Ulrik Frederik Gyldenløve), en Vicepræsident (Jens Juel), et Antal Assessorer, »som alle schulde være udi Kiøbmandschab wel forfarne vederheftige og udi denne Voris kongl. Residentz Stad Kiøbenhafn boesatte«, samt af en Sekretær.

Kollegiet blev aldrig formelt ophævet, men ophørte sin Virksomhed i Begyndelsen af 1691. Sidste Møde afholdtes 21. April 1691.

II. Politikommissionen 1681—84.

I 1681 nedsattes en Kommission »til Politie Ordningens Forferdigelse«. Den stod i nær Forbindelse med

Kommercekollegiet — betegnede sig ligefrem som: »Af Commissionen paa Commercij Collegio« — men behandlede næsten udelukkende Laugsartikler og andre Sager vedrørende Laugene.

III. De Tilforordnede ved Politiet 1691—97.

I Instruksen for Politimesteren 5. September 1691 var det bleven fastsat, at Politimesteren een Gang om Ugen — eventuelt een Gang om Maaneden — paa Raadstuen skulde mødes med 1 Medlem af Hofretten, 1 af Admiralitetsretten, 1 af Magistraten og 1 af de 32 Mænd for at forhandle om, »hvis af nogen af dem Politien vedkommende kand vorde proponeret«. Hvad der ved Stemmerfærdighed var besluttet, skulde indføres i en af Kancelliets autoriseret Protokol.

IV. Kommercekollegiet 1704—08 og Politi- og Kommercekollegiet 1708—30.

26. Januar 1704 blev der oprettet et nyt Kommercekollegium bestaaende af en Præsident, en Vicepræsident, 6, event. flere, Raader eller Assessorer, »hvilke alle skulle vere i Kiøbmandschab vel erfarene og boesiddende i Voris kongl. Residentzstad Kiøbenhafn«, 1 Sekretær, 2 Kopister og 1 Bud.

Kollegiet skulde behandle alle Sager vedrørende Handelen. Særlig skulde det dog have sin Opmærksomhed henvendt paa Indrettelsen af Manufakturere, specielt saadanne, der behandlede Landets egne Produkter, understøtte Nyanlæg og kontrollere ældre Foretagender, undersøge Udlændinges Forslag og Ansøgninger om Privilegier. Det skulde i disse Henseender behandle Sager fra Statens samtlige Lande og derfor ved flittig Korrespondance skaffe sig Underretning om de forskellige Byers Forhold, gennem Konsulerne samle Oplysninger om Udlandets Handelsforhold, event. gøre Forslag til Bestemmelser i

Handelstraktater og om Forhøjelser i Tolden. Hvert Aar skulde Kollegiet indgive en Generalrelation om dets Virksomhed.

Om Søpasser, Attester, Certifikater og Connossementer skulde som hidtil ansøges hos Borgmestre og Raad, som derpaa lod Sagen gaa til Kancelliet, der besørgede Ekspeditionerne. Kun skulde for Fremtiden Borgmestres og Raadets Attester før Passets Ekspedition tilstilles Kommercekollegiet, og Ansøger og Skipper skulde selv eller ved Fuldmægtig paa Forespørgsel give det nærmere Underretning, som derpaa skulde tilsendes Konsulerne.

Kollegiet skulde fungere som Domstol i anden Instans i Stridigheder og Klager mellem Redere og deres Skippere vedrørende disses Forhold til Ladningen, dens Køb, Salg eller Behandling, og mellem Skipperne og deres Matroser. Fra Kommercekollegiet var der Appel til Højesteret.

23. Marts 1708 forenedes Kommercekollegiet med de Tilforordnede ved Politiet til et Politi- og Kommercekollegium. Som Grund blev anført, at begge Myndigheder i Virkeligheden behandlede de samme Sager. Det udvidede Kollegium benyttede samme Protokoller før og efter 23. Marts 1708.

Politi- og Kommercekollegiet maa betragtes dels som et statsligt Kollegium, dels som en kommunal Myndighed.

Det ophævedes 5. Januar 1731.

V. [*Københavns*] Politi- og Kommercekollegium 1731—1771.

Ved Forordning 5. Januar 1731 ophævedes Politi- og Kommercekollegiet. Kong Christian VI fandt, at hans Faders Hensigter med dette Kollegium nu var opnaaet, og mente det derfor tilstrækkeligt at overdrage Magistraten tillige med 1 af de 32 Mænd, som valgtes af disse, for Fremtiden »udi alle Ting Politie Væsenet andgaaende« at

være »i Politie og Commerce Collegii Sted« . . . »og skal de ligeleedes være authoriserede i Sager, Commerciens vedkommende at kiende og dømme paa den Maade, som Politie og Commerce Collegium derom hidindtil haver været anbefaled«.

Kollegiet gik efterhaanden over til udelukkende at blive en Domstol og tabte al anden Forbindelse med Commerciens. Saa vidt det kan ses, dømte det i alle mulige Næringssager, derunder ogsaa i talrige Mellemværender mellem Borgere og Militære, forsaavidt de ikke drejede sig om Tjeneste og Kommando (jfr. Reskr. 8. August 1755). Naar Militære havde forset sig mod Politiforordningen, skulde dog nogle Land- eller Søofficerer adjungeres Retten. Domme i Sager over 66 Lod Sølvts Værdi skulde appelleres til Højesteret. Protokollen førtes af Raadstueskriveren.

Kollegiet ophævedes af Struensee ved Oprettelsen af Hof- og Stadsretten 15. Juni 1771.

Endelig skal det tilføjes, at det sidste Hefte af Historiske Meddelelser om København, 8. Bd., mod Slutningen af 1922, omtrent samtidig med Raadstuearkivar Villads Christensens Død, forelaa færdigt til Udgivelse. Det maatte derfor synes naturligt at afslutte en første Række af Tidsskriftet, som saaledes sammen med Bogen om Københavns Historie 1840—59 for Eftertiden vil staa som det smukke Vidnesbyrd om Villads Christensens Studier og Forfatterskab vedr. Københavns Historie. Af 2. Rk. I Bd. udkom 1923 1.—3. Hefte. 4. Hefte blev paa Grund af Redaktørens Sygdom forsinket, men udsendtes sammen med 5. Hefte i Begyndelsen af 1924.

EN GRÆSK ARCHIMANDRIT I KØBENHAVN.

Af CHR. VILLADS CHRISTENSEN.

I det 18. Aarhundrede gennemstrefedes Europa af en Række mysteriøse Personer, der under forskellige hemmelighedsfulde Foregivender skaffede sig Indpas snart hist, snart her og ofte forsvandt igen lige saa pludseligt, som de var komne. Det var Spaamænd, Guldmagere, Heksemestre, Svindlere og Eventyrere af alle Slags, og det var især Fyrstehofferne og de højeste Samfundskredse, som var Skuepladsen for deres Operationer. Navne som Saint-Germain og Cagliostro angiver Typen. En særlig Gruppe inden for dette brogede Selskab danner de Udsendinge fra den græske Kirke, der i alle Lande indsamlede Penge til Løskøbelsen af kristne Fanger i Tyrkiet. Nogle af dem kan have været ægte, andre var utvivlsomt falske. De plejede at benævne sig med Titlen Archimandrit, der betyder Klosterforstander eller Prior i et græsk Kloster.

En saadan falsk Archimandrit var Grækeren Lasca-
ris, der gennemstrefede Europa i Begyndelsen af det 18. Aarh. og indsamlede betydelige Pengesummer under det sædvanlige Paaskud. Han vides ikke at have været i Danmark, men har dog truffet en dansk Undersaat, Kancelliraad Dippel, der i Aarene 1714—19 praktiserede som Læge i Altona og derefter i en Aarrække sad fængslet paa Bornholm. Under Navnet Christian Democritus udgav Dippel i 1733 Skriftet »Auffrichtiger Protestant«, i hvilket han fortæller om sit Bekendtskab med Lasca-
ris.

Den foregivne Archimandrit kom som en Betler til Berlin. Han havde et livligt Væsen og et tiltalende Ydre og forstod at gøre sig afholdt af Folk, hvilket gavnede ham meget ved hans Kollekt. Men, siger Dippel, han gav flere Penge ud, end han samlede ind, og han førte i det hele taget et muntret Liv. Naar han forklædt som Abbed og Tigger havde afsøgt en By, saa kunde det hænde, at han rejste uden for Porten og kom ind igen som en moderne Kavalier i elegant Habit og med Tjenerskab og indlogerede sig i et Værtshus, hvor han levede højt, saa længe han lystede. Dippel formoder, at han har været en farende Alkymist, og at Indsamlingen til de tyrkiske Fanger kun var det Paaskud, under hvilket han skaffede sig Indgang og sikrede sig en god Modtagelse i de fornemme Kredse. Den Formodning er ogsaa bleven fremsat, at den oprindelige Lascaris kan have været ægte nok, og at Guldmageren paa en eller anden Maade er kommen i Besiddelse af hans Papirer. I den danske Litteratur vil Lascaris forøvrigt være kendt fra Hauchs Roman »Guldmageren«.

Det var maaske en lignende flygtig Person, København havde Besøg af i Aarene 1742 og 1743. Han kaldte sig Athanasius Dorostamus, var ligesom Lascaris græsk Archimandrit og kom i samme Ærinde som denne, nemlig for at indsamle Penge til Løskøb af kristne Fanger, særlig af de Grækere, som var bleven bortslæbte fra Morea under de sidste Krige mellem Tyrkerne og Venetianerne.

Den danske Regering tog imod ham paa en Maade, der vidner baade om Klogskab og om et godt Hjertelag. Den ydede ham al mulig Hjælp til Fremme af hans menneskekærlige Formaal, og den sørgede samtidig for, at han ikke, hvis han var en Bedrager, kunde bruge Pengene for egen Regning.

Archimandriten medførte et græsk Brev, som blev forevist her og oversat paa Dansk. Det var et temmelig gammelt Brev, udstedt af Ærkebiskoppen i Konstantino-

pel den 1. Maj 1734, og med det havde Archimandriten rejst i Tyskland indtil 1737, da han med de der indsamlede Penge var vendt hjem til Konstantinopel. Efter at Brevet var bleven fornyet og stadfæstet i Konstantinopel den 1. November 1739, rejste han atter ud for at besøge de Riger, han ikke havde naaet første Gang, særlig Danmark og Sverrig. Han kaldes i Brevet »den almindelige Patriarchal-Stols og Sædes Archimandrit, som og Archimandrit over det hellige Bjerg Athos og det ganske Chersoneso«, og det siges, at han selv og hans hele Familie en Tid havde været i det tyrkiske Fangenskab.

Brevet henvender sig til alle Konger og Fyrster i Kristenheden, til Ærkebiskopper og Biskopper, Øvrigheds personer og Professorer i store berømte Akademier og til hele den kristne Menighed om at yde Bidrag til at befri de ulykkelige Kristne, som befinder sig under det tyranniske Aag af Ottomaner, Araber, Skyther og Tatarer, og det udtaler Haabet om, at der maa kunne indsamles en rig Hjælp og Almisse, nøgenlunde proportioneret til den store Nød og Elendighed, som skal afhjælpes.

»Hvor berømmeligt og højpriset vil da ikke Eders Navn blive fra Solens Opgang indtil dens Nedgang, at ved Eders rige Almisser og Velgerninger disse ulyksalige Slaver med Kvinder og Børn kunde vorde udløste af deres bitre og haarde Fangenskab. Herfor kunde I og vente Eder at bekomme igen ud af Himmelen til Belønning mange tusindfolde Velsignelser og det evige Liv. Og vi kunde da hver Dag ideligen opløfte vore Hænder til Gud og med vore ydmyge Bønner anraabe hans Barmhertighed og Almagt om hvad som kunde tjene til Eders Gavn og Velstand: At Gud vil bevare Eders høje Personer, beskærme Eders Kongeriger, Eders Fyrstendømmer og Lande, Eders Herskaber og Magter fremdeles blomstrende, vældige og uovervindelige, at Eders Kriger maa vorde lykkelige, og Eders Fjender bragte under Eders Sceptere, at han vi skænke Eder alle Eders Hjerters Ønsker og Begæringer, en høj og velsignet Alderdom, en uophørlig Regeringsfølge for Eders Huse, Abrahams, Isaks og Jacobs Velsignelse og Lyksalighed, og Jobs Endeligt«.

Archimandriten maa være kommen til Danmark i Slutningen af 1742. Hans Legitimation blev befundet fyldestgørende, og en dansk Oversættelse af hans græske Brev blev i April 1743 udgivet i Trykken¹⁾. Og ved et Kongebrev af 29. Marts 1743 fik han den ønskede Tilladelse til at lade en Kollektbog, som skulde være gennemtrukket, folieret og forsynet med Magistratens Segl, ombære i København og paa Kristianshavn. Men denne Bevilling, som er udfærdiget til »Athanasius Dorostamus, Archimandrit hos Patriarchen af Constantinopel«, er ikke bleven leveret til Archimandriten selv og har aldrig været ham i Hænde. Bevillingen med Kongens Underskrift og Segl sendes samme Dag, den var udfærdiget, til Københavns Magistrat, som lod den indhefte i en saakaldet Brevbog sammen med andre kongelige Skrivelser, og der sidder den endnu. Man skulde have ventet, at Archimandriten havde faaet det originale Kongebrev og Magistraten en Kopi eller en Meddelelse om dets Indhold. Men det hedder udtrykkelig i Brevet til Magistraten: »Saa tilskikke Vi Eder samme herhos in originali««. Det paalægges Magistraten at lade Kollektbogen ombære til alle og enhver i København og paa Kristianshavn, enten ved Rodemestrene eller ved to Mænd af hvert Sogn; og en halv Snes Dage senere kom en ny Skrivelse fra Kancelliet om at drive paa med Kollekten, for at ikke Archimandriten skulde nødsages til at opholde sig her for længe og tære paa de indsamlede Penge.

Kollektbogen blev ogsaa indrettet. Den bestod af 44 Blade og var autoriseret af Magistraten, som tillige i den lod indføre en Afskrift af den kongelige Bevilling til Archimandriten og en Befaling til Rodemestrene om at ombære Bogen i alle Huse.

¹⁾ Underretning om den her i København nærværende græskiske Archimandrit Athanasii Dorostami Ærinde og Forretning. Trykt Aar 1743 i April Maaned. — Sagen er ogsaa kortelig omtalt i Mnemosyne III, cccv.

Indsamlingen skred nu rask fremad, og Rodemestrene fik en Del Penge ind. Hvad skulde de gøre ved dem? Kancelliet besvarede dette Spørgsmaal ved et Brev til Magistraten midt i Maj: Det var endnu ikke ordnet, paa hvad Maade Pengene skulde sendes til Konstantinopel, og man bad derfor Magistraten om indtil videre at tage dem i Forvaring. Magistraten lagde da Pengene i en Pose, som blev sat ind i Præsidentens Skab. Posen indeholdt 911 Rdlr. 1 Mark.

Man har altsaa ikke villet vælge den Udvej at levere Pengene til Archimandriten selv og lade ham rejse bort med dem. Dette behøver dog ikke at udlægges som Tegn paa nogen Mistillid, men kun som en klog Forsigtighed. Og ej heller behøver der at falde nogen Mistanke paa den fremmede, fordi han, kort efter at Pengene var bleven indelaaset i Præsidentens Skab, forlod København og aldrig mere kom tilbage.

Archimandriten boede under sit Ophold i København paa det kongelige Vajsenhus, hvor et Værelse var blevet ham forundt »til hans Persons Sikkerhed«, som det hedder med et stadig tilbagevendende Udtryk. Det lyder lidt mærkeligt, eftersom der intet høres om, at han var Genstand for Efterstræbelser. Kun hvis man forudsætter, at det oprindelig har været paatænkt at lade ham selv opbevare de indsamlede Penge, bliver der nogen Mening i, at der træffes særlige Foranstaltninger til hans Sikkerhed.

Som det nu gik, var der ikke meget at plyndre ham for. Han havde kun faa Penge med sig, da han kom, og da de slap op, maatte han leve paa Borg hos Spisemesteren i Vajsenhuset Johan Hansen Lyders. Da Archimandriten, vistnok lidt brat, forlod København, var Lyders endda saa velvillig at forsyne ham med Klæder og Penge til Rejsen, idet den gejstlige Mand lovede at godtgøre ham hans Udlæg enten af den københavnske Kollekt eller ved at sende ham Penge, saa snart han kom til Danzig. Men

ingen af Delene skete, og hverken Johan Lyders eller nogen anden hørte siden det mindste fra Athanasius Dorostamus.

Saaledes henstod Sagen i tre Aar. Pengene laa stadig i Præsidentens Skab, Archimandriten var og blev borte, og Spisemester Lyders overhængte Missionskollegiet, der som Bestyrer af Vajsenhuset, var hans Foresatte, med Bønner om at faa sine udlagte Penge tilbage. Det drejede sig om 82 Rdlr. 5 Mrk. 13 Sk., hvilket var temmelig mange Penge for en Smaamand at miste. Kollegieherrerne svarede i Begyndelsen, at de vidste ingen Udvej, men mente dog tilsidst at maatte gøre noget og indberettede i 1746 Sagen til Kongen. Deres Skrivelse er undertegnet af Oversekretær Johan Ludvig Holstein, Borgmester Enevold Falsen og Professorerne Markus Wøldike og Erik Pontoppidan, og i den kommer for første Gang nogen Mistillid til Dorostamus til Orde. De kalder ham »en vis grækisk Gejstlig, der gav sig ud for en Archimandrit fra Konstantinopel«, og de bruger det Udtryk, at »Kollekten ej blev ham betroet«. Da der nu er gaaet saa lang Tid, siden han forsvandt, er der ingen Udsigt til at høre fra ham, og de indstiller derfor, at Lyders faar sit Tilgodehavende udbetalt af de indsamlede Penge. Saaledes blev det da ordnet. Pengeposen aabnedes, de 82 Rdlr. 5 Mrk. 13 Sk. blev udtagne af den og Spisemesterens Kvittering lagt i Stedet. Og saa gik der igen et Aars Tid, hvor Pengene stod urørte i Præsidentens Skab.

Og der kunde de have staaet endnu og ventet paa at blive anvendte efter deres Bestemmelse, hvis der ikke i 1747 havde meldt sig tre Mænd, der var kommen i en slem Forlegenhed og havde Brug for Pengene, rigtignok ikke til at løskøbe tyrkiske Fanger for, men til at dække et Underskud i den dem betroede Kasse, det var Sjællands Biskop Peder Hersleb, Borgmester Erik Torm og Sognepræsten ved Helliggejstes Kirke Ejler Kaasbøll. De tre

Herrer var Bestyrere for Justitsraad Peder Lassens Legat, hvis Kapital var 1535 Rdlr. 2 Mrk. 10 Sk., og hvis Renter aarlig skulde anvendes til en fattig faderløs Piges Udstyr ved hendes Indtrædelse i Ægteskab. Desværre havde de bestyret Legatet rigtig daarligt. Hele Kapitalen havde de udlaant til Kobber-Fabrikør Povl Badstuber uden at sikre sig noget Pant for Pengene, men blot mod en Veksel-Obli-gation paa et Aar. Og i Løbet af dette Aar var Povl Badstuber gaaet fallit, saa fuldstændigt, at der ikke blev en Skilling tilbage til Legatet. Hele Kapitalen var tabt. De tre uheldige Direktører var meget kede af det; men saa har en af dem — Biskoppen, der tidligere havde været Medlem af Missionskollegiet, eller Borgmesteren, der havde sin daglige Gang paa Raadhuset — faaet en Idé. De indgav underdanigst Andragende til Kongen om at faa overladt de Penge af den græske Kollekt, som endnu henstod under Magistratens Forvaring, for at bruge dem til Legatets Genoprettelse. Der var endnu 828 Rdlr. 1 Mark i Posen, og naar disse Penge blev udsat paa Rente, vilde de i Løbet af nogle Aar kunne naa den forrige Summa. Kongen bifaldt denne Ordning, og den 6. Dec. 1747 kvitterede Hersleb, Torm og Kaasbøll for Pengenes Modtagelse. Peder Lassens Legat blev bragt paa Fode og eksisterer endnu, og Renterne af de Penge, som den græske Archimandrit indsamlede i 1743, anvendes nu hvert Aar til Brudeudstyr for en fattig ung Pige i København.

KASTELLETS MARKETENDERIER.

Af VICTOR KROHN.

Det til alle Tider hævdvundne Ord, at »uden Mad og Drikke duer Helten ikke«, tør vel nok siges at være af en særlig Betydning, hvor Talen er om dem, der i første Række er udpegede til, naar Pligten kalder, at skulle optræde som Helte. Krigshistorien viser da ogsaa, at mangen en Sejr og mangt et Nederlag har været en Følge af Tilstedeværelsen eller Manglen af Mad og Drikke. Tilmed har alt, hvad der hørte ind under Marketenderiforhold, spillet en stor Rolle i det fredeligere Liv inden for Kasernernes Mure. For Kastelets Vedkommende skal der derfor i det følgende gøres et Forsøg paa at give en paa Arkivstudier bygget Fremstilling af dets Marketenderivæsen gennem Tiderne, hvoraf det tillige vil ses, at dette ikke alene var af Betydning inden for dets egne Enemærker, men at der ogsaa derfra udgik Traade, der spillede ind i mange andre Forhold.

I.

I de første Aar af Kastelets Tilværelse høres der ikke meget om Marketenderne. Deraf maa dog ingenlunde drages den Slutning, at der ingen fandtes; tværtimod ser det ud til, at der oprindeligt har været ikke mindre end hele fire.

I en Navnefortegnelse af 9. Januar 1672 over Kastel-

lets Beboere¹⁾ træffes dog kun to Marketendere, men til Gengæld har hver af dem haft to Boder eller Udsalgssteder. De betegnes med de fremmede Navne: Marchotant, Vivandier eller Speisemeister. Uagtet det i Christian V's Krigsartikelsbrev af 9. Marts 1683 Pkt. 10 udtrykkelig hedder: »Hverken Officerer eller menige maa under Tab af Varerne (resp. Kassation eller Legemsstraf) drive Marketenderi«, var Forholdet baade dengang og langt senere, at adskillige af Kastellets Officerer og Underofficerer fungerede som Marketendere. I det samme Krigsartikelsbrev findes iøvrigt ogsaa Forbud mod, at Jøder var Marketendere.

I den foran omtalte Navnefortegnelse af 1672 betegnes den ene af Marketenderne for de to Stokbarakkers Vedkommende, i hvilke hans Boder var, som: »Marchotent Frids«, medens han for den Barakke, hvor han havde sin Bopæl, anføres som »Vagtmester Frids«. Under denne Betegnelse skjuler sig uden al Tvivl Kastellets første Vagtmesterløjtnant: Friederich Nicolaj, der var bleven ansat som saadan 16. Maj 1667²⁾, men hvem det senere var gaaet galt. Under Paaskud af, at han »havde Hs. kgl. Majestæts Parol« hos sig, havde han uden at tage Revanche ladet sig gennemfugtle af en Løjtnant Kellers af Livgarden, der var bleven hans Avindsmand, fordi Kellers i Anledning af en tidligere lignende Optræden overfor Nicolaj havde mistet sin Charge. For det sidste Overfald blev Kellers ganske vist arresteret, men da General Ahlefeldt mente, »at Nicolaj paa sin Side havde taget et lovligt stort Hensyn til Hans Majestæts Parol«, blev han 18. Juli 1671 afskediget som Vagtmesterløjtnant i Kastellet³⁾. Hvor utroligt det end lyder

¹⁾ Generalmajor F. C. Krabbes Optegnelser, til hvilke Kilderne desværre næsten aldrig er anført, findes nu optagne i Forf.s haandskrevne Værk: »Notitser til Kastellets Historie«.

²⁾ Meidell: Militarismen i Danmark. 50.

³⁾ Løvenskjold: Efterr. om d. kgl. Livgarde til Fods. 43.

i vore Dage, blev han afløst af en Kaptajn Ludvig Casper Koch, der kort Tid i Forvejen af en Krigsret var bleven idømt Bestillingsfortabelse paa Grund af »en i flere Henseender mindre samvittighedsfuld Administration«¹⁾. Paa Baggrund heraf kan det ikke undre, at Friederich Nicolaj, skønt afskediget i Juli 1671, endnu den 9. Januar 1672 boede i Kastellet under sin gamle Titel og samtidig var den lykkelige Indehaver af to Marketenderier.

Den anden af de to Marketendere betegnes i sit Kvarter som »Konstabel Christian«, medens han for de to Barrackers Vedkommende, hvor han havde sine Boder, kaldes »Marchotender Christian«.

Kastellets Marketendere har paa forskellig Maade sat sig Spor i Akterne for de følgende Aar. I en Klage 1672 til Magistraten fra de 32 Mænd over, at Soldaterne og deres Kvinder gør Borgerne Indpas i deres Næring ved at afkøbe Bønderne deres Varer uden for Portene, hvad der var forbudt, ankes der ogsaa over, at Marketenderne i stor Maalestok afkøbte Bønderne anelige Kvantiteter af al Slags Proviant saavel uden for Portene som paa Torvet og ved Stranden²⁾. Da Griffenfeld i 1676 var bleven benaadet med livsvarigt Fængsel, blev der kort efter sluttet Akkord om hans Forplejning hos en af Marketenderne, Peter Hubert (Hybertz), for en Betaling af 1 Rdl. pr. Dag. Om Hubert, der tillige var Major, vil vi senere komme til at høre mere. I Maj Maaned Aaret efter bliver nogle Fanger forplejede af Spisemester, Kaptajn Hans Wulff Mülheim, der samtidig var Chef for et Kompagni af 2. jyske Infanteriregiment³⁾.

I 1686 finder vi hvert af de fire Marketenderier bestyret af sin Mand: Cort Brandt, Ole Tran, Hans Thomsen og den foran nævnte Major Hubert. Vel var det for

¹⁾ Oberstlt. Hirsch's Samlinger i det kgl. Bibliotek.

²⁾ Krabbe.

³⁾ Hirsch og Krabbe.

den sidstes Vedkommende en Soldaterkone, der bestyrede Marketenderiet, men det er dog stadig Majoren, der optræder som Klager, naar Soldaterne havde gjort for mange Knuder i Boden¹), medens det omvendt er Konen, der maa betale Bøderne eller i Mangel deraf tage sin korporlige Straf, naar der var begaaet Fejl fra Marketenderiets Side. De fire Marketenderier var anbragt i 1., 3., 4. og 6. Stokbarakke, d. v. s. i de senere Stjerne-, Elefant-, Fortun- og Svanestok.

Vil man, særlig for de ældste Tidens Vedkommende, forstaa den store Rolle, som Marketenderierne spillede i det daglige Liv inden for Kastellet's Volde, søger man ikke forgæves i Justitsprotokollerne; thi alt som Drikkevarerne gjorde deres Virkning, steg Heltemodet hos de paagældende og fik dem til at begaa Handlinger, der uvægerlig fandt deres Afslutning i en eller anden af Tidens barbariske Straffe.

I det foran omtalte Krigsartikelsbrev hedder det under Pkt. 3., at i Fæstninger maa der ikke pokuleres eller trakteres under Prædikenen paa Søn- og Festdage, og at Overtrædelse heraf for Officerernes Vedkommende skal straffes med Tabet af 1 eller $\frac{1}{2}$ Maanedes Sold og for Underofficerers og meniges med Træhesten. Under Pkt. 10 hedder det yderligere, at »Marketenderne maa under Tab af Varerne og med Straf i Halsjern ikke udskænke eller købslaa under Gudstjenesten eller i Bedetimerne, ej heller før Reveille og efter Retræte«. Tidsangivelserne var meget ubestemte. Retræten sloges, alt efter Aars-tiderne, tidligere eller senere; værre var det dog med Reveillen, eftersom denne sloges, »naar man ved Dagens Lys kan læse Skrift«, et Tidspunkt, der selvsagt maatte afhænge af saa mange forskellige Forhold, at det kun med største Vanskelighed lod sig fastsætte.

Vi vælger ganske naturligt Kassellets ældste Justitsprotokol, der i December 1691 »aus sonderbarer Liebe zu der Justice« var bleven skænket til Schacks Regiment af samtlige Officerer ved Regimentet.

»Schacks Regiment«¹⁾ var bleven oprettet i 1677 i København af Sten Andersen Bille og fik Navnet: »Bille's Kompagni«. Ved Befaling af 30. August s. A. fik det tildelt alt det Mandskab fra de andre Regimenter, der var under 16 Aar (!), og i Slutningen af Aaret yderligere 174 Mand fra Fyn. I 1681 blev Hans Schack dets Chef, og 2 Aar senere udvidedes det til en Bataillon paa 6 Kompagnier og fik Navnet: »Schack's Bataillon«. Senere, 1688, blev det udvidet til et Regiment paa 19 Kompagnier og hed nu selvfølgelig: »Schack's Regiment«. I 1700 fik det Johan Bernhard Schwärtzel, 1704 Carl af Hessen og 1710 Daniel Ernst Zepelin til Chef, og for hver Gang skiftede Regimentet, som det var Skik den Gang, Navn efter Chefen. Endelig blev det 1714 indlemmet i det »Sjællandske geworbne Regiment« (5. Bataillon). Hovedmassen af dette Regiment laa indkvarteret i Kassellet fra omkring 1686 til hen imod dets Opløsning i 1714. Fra den ældste Justitsprotokol, der strækker sig fra 12. December 1691 til 14. Januar 1696, stammer efterfølgende stærkt forkortede Uddrag²⁾.

Som det vil ses, har Cort Brandt absolut været enten den mest stridbare eller den mest uheldige af de fire Marketendere, thi i det angivne Tidsrum spiller han ikke mindre end 10 Gange en Rolle.

Juni 1692. En Musketer havde blandt meget andet pantsat en stjaalen Bog til Cort for at faa en Kande Øl, som blev drukket i Selskab med nogle andre Musketerer og en Sergent, der havde lovet at fortie Sagen. 2 Gefrejttere, der ogsaa var indviet, havde hentet Øllet og havde ligeledes været med til

¹⁾ Vaupel: Dansk-Norske Hærs Hist. II. 626.

²⁾ Uddragene skyldes udelukkende Generalmajor Krabbe.

at drikke det. Musketererne fik 8 Gange Spidsrod, en Korporal mistede sin Charge, indtil han atter havde gjort sig fortjent til den, medens de 2 Gefrejttere skulde staa ved Pælen 4 Timer daglig i 3 Dage, og Sergenten fik 8 Dage i Stokhuset paa Vand og Brød. Cort maatte tilbagelevere Bogen uden Godtgørelse, da det var ham forbudt at modtage Pant uden at melde det til den paagældendes Officer.

August s. A. Cort klager til Kommandanten over Garnisonsbageren Søfren Matzen, der havde solgt ham raadent Flæsk og ikke vilde tage det tilbage igen, idet han benægtede, at det Flæsk, som Cort sendte tilbage, var det samme, han havde solgt ham. Parterne forligedes dog ved, at Cort's Kone betalte $3\frac{1}{2}$ Rdl. for Flæsket.

September s. A. Cort klager over, at 2 Sergenter og 1 Korporal havde siddet og drukket hos ham uden at ville betale; der blev Slagsmaal, under hvilket Korporalen slog Cort »paa Halsen«. Korporalen paastaar tværtimod, at det er Cort, der først har skældt ham ud og givet ham en Ørefiggen. Den ene Sergent indrømmer, at han er bleven Cort 4 lybsk Sk. skyldig. Cort faar tilsidst sine Penge, men under Forhøret fremkommer den for Cort mindre smigrende Oplysning, at Kaptajnen for at forebygge Vidtløftigheder havde forbudt sine Underofficerer at drikke hos ham.

Februar 1693. En Tambur, der havde drukket sig fuld hos Cort, ender med at skælde ham ud for en Skælm og hans Kone for en Hore; da en Soldat kom for at hente ham til Kaptajnen, slog han ham med sin Kaarde. Han skal gøre Spisemesteren og hans Kone en Undskyldning og straffes med 9 Gange Spidsrod.

Maj s. A. Cort klager over nogle Underofficerer og Gemene, der skyldte ham Penge for Spise- og Drikkevarer. Nogle af de anklagede paastaar, at Fureren havde afdraget Pengene i deres Lønning, andre nægtede at skyldte noget. Sagen gøres afhængig af Cort's Ed, som blev aflagt, hvorefter Gælden efterhaanden skulde betales.

Juli s. A. Cort klager skriftlig til Majoren over 1 Gemen og 1 Tambur, der har gjort Optøjer i hans Marketenderi, hvor de havde overfaldet hans Kone, fordi hun efter deres Mening havde villet snyde sig til Betaling to Gange for en Ret Fisk, der kostede 1 lybsk Sk. Imidlertid havde Kone, assisteret af Tjenestepigen, taget Offensiven, idet hun angreb den Gemene med en Spand Vand, medens Pigen gik løs

paa ham med et brændende Stykke Ved. Ved forenede Kræfter fik de ham ned paa Gulvet, hvor Konen slog ham »paa Halsen«, medens Cort, der nu ogsaa var kommen til, samtidig trak ham i Haaret. Tilsidst blev de to Soldater smidt ud paa Gaden, hvorfra de dog kastede med Sten ind gennem Døren, hvorved Cort blev saaret i Hovedet. Udfaldet af Sagen kendes ikke.

Maj 1694. 2 Musketerer havde stjaalet et Skind ved Børsen og bagefter solgt det til Cort's Kone. De blev straffet med hver at ride Æslet 4 Timer daglig i 4 Dage med Jernvægte ved Fødderne, medens Konen maatte tilbagelevere Skindet.

December s. A. Cort klager over, at han har maattet lide megen Tort af 2 Musketerer, som havde foragtet hans Mad, skældt hans Kone for en tyk Taske og sagt til de andre i Stuen, at de skulde tage fat i den gamle Skælm og ryste Pengene ud af hans Lommer, hvornæst en tredje, Anders Tømrer, ikke alene havde stødt til hans Barn, men tillige havde trukket sine Bukser af og vist ham sin blottede Bagdel. Anders paastaar, at det er Cort, der har skældt ham ud for en Hundsfott og en Skælm. Det lykkedes ikke at faa Sagen tilfredsstillende oplyst, men Resultatet blev, at den ene Musketer skulde løbe Spidsrod 4 Gange, Anders ride Æslet i 6 Dage og Cort for sin Part betale 4 Rdl. til de fattige, fordi han havde skældt Anders ud.

Oktober 1695. En Løjtnant Bircherod klager over, at Cort fordrer for mange Kvarterpenge af Kaptajn Grumbkau's Kompagni. Det ses af Sagen, at Cort ogsaa leverede Senge — 2 Underofficerssenge — hvortil han skulde præstere, hvad der behøvedes. Dette havde han imidlertid ikke gjort, fordi de paagældende Underofficerer ikke vilde give ham de 5 Mk., han havde forlangt, men kun vilde betale en Sletdaler. Cort's Kone møder og forklarer, at hun havde givet Underofficererne en Seng med Hørlagener, som der var lovet hende 5 Mk. for. Sergent Bauermüller paastaar, at hun havde lovet ham en Seng Mage til Sergent Schlopau's med Gardiner og Spejl; derimod havde han og hans Kammerat kun faaet en ordinær Seng, paa hvilken der ganske vist den første Maaned havde været Hørlagener, men senere kun slette Lagener. Iøvrigt havde de heller ingen Kost faaet. Cort's Kone oplyser, at Schlopau ogsaa betaler 1 Rdl. hver Maaned; det kom ikke andre ved, hvad hun gjorde, og hun vilde intet vide af Sagen. Resultatet kendes ikke. En lignende Sag:

om Cort's Forhold til Betaling for Senge forekommer senere (Juli 1697).

Om Marketender Ole Tran høres i følgende Sager:

November 1694. Bag Provianthuset (nu Bageriet) har der efter Tappenstreg været Slagsmaal paa Kaarder, hvorved den ene af Parterne er bleven haardt saaret i Armen og over Munden. En af dem havde efter Tappenstreg hentet en Kande Øl hos Ole, hvilket Konen benægter. Den ene fik 2, den anden 1 Gang Spidsrod.

Marts 1695. En Løjtnant klager over, at en Sergent har haft Strid med Ole og hans Kone. Løjtnanten havde formanet til Fred; men Sergenten havde været uforskammet, og da Løjtnanten trak sin Kaarde for at korrekse ham, satte ogsaa Sergenten sig straks i Positur med sin Kaarde. Sergenten var bleven skældt ud for en Skælm af Konen. Et Vidne fortæller, at Sergenten havde beholdt Hatten paa, da Løjtnanten talte til ham; Løjtnanten havde truet med at hugge ham imellem Ørerne; Sergenten tilføjer, at han har beholdt sin Hat paa for at beskytte sit Hoved; han beder iøvrigt om Pardon, og Klageren erklærer sig tilfreds hermed.

Samme Maaned. Oles Kone klager over, at en Gefrejter har skældt hende ud for en Hore og trakteret hende med Ørefigen. Den anklagede siger, at han kaldte hende for »Corfo«, hvilket er Navnet paa »eine Magerswürst«, medens Oles Kone paastaar, at Corfo betyder Hore. Hun (!) maa bøde 4 Rdl. til Kirken, medens Gefrejteren mister sin Stilling og i 4 Dage skal staa 4 Timer daglig ved Pælen.

Samme Maaned. Kaptajn Schrøder klager over, at en Mand har kastet en Kat i den Tønde, hvorfra Ole plejer at tage Vand til Kogning. Manden paastaar, at det er sket af Ubetænksomhed.

September s. A. En Musketer kommer i Disput med Oles Kone og slaar Hatten af Hovedet paa hende; en Sergent, som skal ind for at spise, fortæller Konen, hvad Musketeren hedder, hvorover denne bliver vred og skælder Sergenten ud for en Hundsfott og en Skælm. Musketeren faar 2 Maaneder i Skubkarren i Jern paa Vand og Brød. (Straffene synes ikke altid at staa i Forhold til Brøden).

Man tro dog ikke, at Ordenen i Major Huberts Marketenderi var bedre.

Maj 1692. 1 Gefrejter og 3 Musketerer har siddet og drukket en hel Nat igennem ved Majorens Øltapperi. Gefrejteren skal 3 Dage i 4 Timer staa ved Pælen, og de Gemene lige saa længe ride Træhesten. Om Straf for Majoren høres derimod intet.

Oktober 1693. En Sergent Zabel har siddet en hel Nat og drukket sammen med 2 Musketerer hos Huberts Tjenestepige; de kommer i Slagsmaal, hvorunder Zabel slaar den ene af dem. Han erklærer ikke at kende Forbudet mod at drikke med de Gemene, og Patrouillen havde været der uden at jage dem ud. Sergenten mister sin Charge, indtil han forbedrer sig, Gefrejteren og Patrouilleføreren skal staa ved Pælen 3 Dage i 2 Timer, og Pigen — ikke Majoren — skal betale en Mulkt af 10 Rdl. til Kirken eller, da hun ikke kunde betale, staa 3 Dage 2 Timer i Gabestokken.

Februar 1694. Under en Tyverisag oplyses det, at man kunde faa Brændevin hos Huberts »Dirne«.

Marts s. A. Nogle Underofficerer og Gemene har spillet og drukket hos Hubert og er kommen i Klammeri, under hvilket en Korporal slaar en anden »mit der Hand nach dem Hals«, fordi han var bleven fornærmet over, at der var bleven talt dansk til ham, hvad han ikke kunde forstaa (!).

Den fjerde og sidste af Marketenderne, Hans Thomsen, optræder sjældnere.

December 1691. Korporal Litzau har i Hans' Barakke i Nærværelse af Gemene opført sig slet og givet dem et daarligt Eksempel ved at optræde udfordrende overfor 2 Sergenter; andre har han hældt Øl i Ansigtet paa, og desuden liderligen slaaet sin Kaarde i Stykker paa Bordet. Korporalen faar 3 Maaneder »auf die Schildwacht« og skal i den Tid nyde Traktement som Musketer; Resten af hans Lønning skal anvendes til at berigtige en Gæld, hvori han staar til sin Kompagnichef. Sergenterne, der ikke energisk nok havde forhindret ham i hans daarlige Optræden, fik den usædvanlig strenge Straf, at de blev sat i Stokhuset paa Vand og Brød, indtil de kunde give Forsikring om, at de fremtidig vilde opføre sig bedre.

September 1692. Fire Underofficerer sidder en Søndag og drikker i Hans' Barakke saalænge, indtil de i deres Beruselse bliver uenige; en af dem slaar sin Kaarde i Bordet,

hvorved Spidsen knækker, og derfor (!) kræver han Satisfaktion. De blev enige om, at de vilde duellere, saasnart den ene af dem havde ført sit Mandskab til Kirke, og ved Duellen, der fandt Sted i Runddelen bag Provianthuset (Dronningens Bastion), blev den ene saaret, hvorefter den anden gik over i Huberts Barakke og drak videre, indtil han blev arresteret.

I følgende Sager omtales enten ingen bestemt Marketender eller ogsaa nogle helt nye:

Januar 1693. Peter Petit bliver af sin Løjtnant opfordret til at gaa til Herrens Bord, men svarer, at han hellere vil drikke en Pot Øl med Gud; det var lige saa godt, for Gud var hans gode Ven. I Marketenderiet tager han Maden ud af Munden og kaster den paa Jorden, samt opfører sig paa anden Maade uskikkeligt; Resultatet blev 2 Dage 8 Gange Spidsrod.

Marts s. A. En Sergent Bille, der forrettede Tjeneste som Bataillonsadjutant (den Gang en Underofficersstilling), kan ikke lade Feltskærerens Pige være i Fred. Han havde nu spillet en Sletdaler bort, som ikke var hans egen, og havde slaaet nogle af Mandskabet i Utide (!). I Marketenderiet havde han sagt, at han stod i Rang med Oberofficerer og ikke agtede Furer Glasau for mere end en Skovisk: 1 Maaned i Stokhuset paa Vand og Brød og en Undskyldning til Fureren.

April s. A. Der holdes »Krigskonference«, ved hvilken samtlige tjenestefri Officerer var tilstede. Anledningen var, at »Adjutantinden« Wernerin (er det en Marketenderske?) klagede over, at Enkefru Vicekommandantinde Pheiffer ikke vilde anerkende en »Kerbstock«, som hendes afdøde Mand, der ved sin Død var Kommandant i Kastellet, havde holdt med Klagerinden, og hvorpaa han havde ladet hente Øl og Vin. Corpus delicti var god nok, og der skulde betales for 14 Kander hvid »d'Ayrus Bier« à 3 lybsk Sk. og 21 Potter »Frantzvin« à 6 lybsk Sk. samt 1 Pot »Alantvin« à 6 lybsk Sk., hvilket Beløb hun ofte havde afkrævet Vicekommandanten. Enken vidste intet af, at der var hentet Drikkevarer paa en Kærvestok. Sagen gjordes afhængig af Klagerindens Ed, der blev aflagt.

Juni 1694. En Musketer hugger i Marketenderiet en Sergent bagfra i Hovedet med sin Bajonet, fordi han havde skældt Mandskabet ud for jyske Bondedrenge. Sergenten faar

2 Dage i 4 Timer paa Træhesten, Musketeren samme Straf, men med Jernbolte ved Fødderne, hvorhos han maa betale Feltskærerløn. Straffen var altsaa i al væsentligt den samme, hvad enten en Underofficer skældte sit Mandskab ud, eller en Soldat voldeligt overfaldt en Overmand.

Marts 1695. Kaptajn Lund klager over, at Spisemester Andreas Rasmussen (staar vi her overfor endnu en Marketender?) havde trakteret to af hans Soldater med Ørefigen. Flere Vidner udtaler, at Andreas sammen med sin Karl og en Sergent havde slaaet dem »paa Halsen« og trukket dem ud af Marketenderiet ved Haaret. At Soldaterne var de egentlig skyldige fremgaar af Dommen, idet den ene fik 6 Gange Spidsrod, og den anden »kun« 8 Dage 4 Timer paa Træhesten, »da han var en ung Soldat og ellers opførte sig godt«.

Samme Maaned. Slagsmaal i Marketenderiet, hvorved en Soldat driver en anden et Ølkrus i Hovedet.

April s. A. I en lang og meget indviklet Sag mellem en Major og en Løjtnant, hvilken sidste gentagne Gange havde undladt at møde paa Paraden, stilles der en hel Række Spørgsmaal til den paagældende Løjtnant; mellem disse bl.a.: Om han ikke var gaaet over i Marketenderiet i Stedet for at forrette sin Tjeneste. Svaret er: Jo, for at drikke Brændevin, da han havde Feber, og for at varme sig, da der ingen Ovn var i hans Kvarter.

September s. A. En Musketer, der er Ordonnans hos Kommandanten, sidder og drikker i Marketenderiet, og da der bliver sendt Bud efter ham, svarer han, at han kan ikke komme, da han har nogle Venner hos sig.

Dec. s. A. En Musketer, der vil prygle en Sergent, men bliver afholdt derfra, kaster 1 lybsk Sk. paa Bordet og siger, at den, der vilde give Sergenten en »Hasenstieber«, skal have Mønten.

Januar 1696. Den patrouillerende Sergent udviser en Musketer af Marketenderiet, fordi Klokken var 8, og det var Tappentregtid; han faar dog Lov til at tænde sin Pibe forinden; men da han saa gaar, skælder han Sergenten ud for en Hundsfott og Æsel og løfter sin Flint for at slaa ham; Sergenten faar Hjælp af en anden Sergent, hvorpaa Manden stikker af efter at have faaet nogle Slag af deres Stokke.

Der kunde fortsættes længe paa samme Maade. Allerede disse faa og korte ganske vilkaarligt valgte Ud- drag giver dog et lysteligt Billede ikke alene af Livet, saaledes som det levedes i Marketenderiet, men ogsaa af det Liv, der rørte sig inden for Kastellets Volde i hine Tider. Man hører ikke alene om et mægtigt Forbrug af Drikkevarer med deraf følgende Brutaliteter og strenge Straffe, men erfarer tillige, hvor almindeligt det var at duellere, endogsaa paa en Søndag Formiddag midt under Gudstjenesten. Vi ser, at Marketenderne gav sig af med at leje Senge ud til Underofficerer, at de ofte var Hælere for Mandskabets Tyvekoster, og at Bøderne fra Marketenderne gik til Kirken, ja, man erfarer, at selve Kommandanten uden sin Frues Vidende tog sine Drikkevarer paa Borg hos Marketenderen, ligesom ogsaa Officererne aflagde denne Besøg dels for at varme sig, dels for at drikke Brændevin.

II.

Den 22. Oktober 1709 foreligger der følgende Skrivelse fra Gen. Kom. Koll. til Kommandanten i Kastellet¹⁾:

»Som Hs. Kgl. Maj. afvigte 19. Oktober, angaaende Marketenderiet her udi Kastellet Frederikshavn, allernaadigst har resolveret, at dermed maa forholdes, som i forrige Tider har været brugeligt, dog at i det mindste fire Marketendere af Hr. Generalløjtnanten som Kommandant bestilles, og dermed alt Klep-Høklerie, conform med Krigs-Artiklernes 169. Post samt en af Hr. Generallt. paaberaabt kgl. allern. Bef. af 7. Oktober 1680, alvorlig at forbydes og afskaffe, saa hverken Underofficerer, Gemene eller andre i Kastellet, uden han var en af Marketenderne, sig dermed maa befatte under Varnernes Konfiskation, hvorimod de bestillende Marketendere sig til Hr. Genlt. skulle reversere og forpligte, ej alene efter Københavns Vægt og Maal, Pris og Marked. gode, dygtige og ustraffelige Varer at falholde og sælge, samt de kogende Varer renlig og vel at tillave og medhandle, saa de kan findes

¹⁾ Rosenstand Goiske I. 183.

saa gode som de bør være, og paa det derom kunde have desto mere Forsikring, da af Hr. Genlt. anordnes Garnisons-auditøren og Adjutanten, tilligemed tvende af der beliggende Garnisons Officerer tvende Gange ugentlig, efter sligt hos Marketenderne nøje at inkvirere, samt Tid efter anden omveksle, og derom deres Rapport til Hr. Genlt. indgive, for at lade rette det som kunde findes paaklageligt; at hvis Øllet som Bryggerhuset efter Privilegium anskaffer, ej findes forsvarligt, da Hs. Kgl. Maj. derom allerund. at referere. Saa have vi ej villet efterlade Hr. Genlt. højstbemeldte Hs. Kgl. Majts. allern. Res. tjenstvilligst at bekendtgøre med lige Begæring at Hr. Genlt. derefter ville behage om Marketenderiet i Kastelet al fornøden Anstalt at lade forføje.«

I 1720 er det Generalauditøren, der skal have Indseende med, at Marketenderne tager rimelige Priser for deres Varer¹⁾, medens Proviantkommissæren i Henhold til en Skrivelse fra Gen. Kom. Koll. af 23. Februar 1715 skulde tage Syn over Vinduer, Døre, Laase, Nøgler, Loftstiger m. m., saaledes som han har overtaget dem, og hvorefter bl. a. Marketenderne, som nyde fri »Husværelse«, skal tilholdes at holde deres Barakker vedlige, »siden Hs. kgl. Maj. ikke nogen Omkostning i saa Mande vil lade betale«²⁾.

Klager over Marketenderne indløb til alle Tider til Trods for de mange strenge Bestemmelser. Saaledes hedder det 6. Oktober 1708, at Kastelet's Garnison beklager sig over, at Marketenderne kun giver »halve Varer for fulde Penge«, foruden at de fratager Mandskabet, hvad det til sin Nødtørft har indkøbt i Byen³⁾.

Af en Fortegnelse af 13. Juli 1712 »over de Personer, som bo i Kastelet's Barakker, med Opgivelse af Antal Barakker for hver« ses det, at Marketenderne tilsammen

¹⁾ Rosenstand Goiske I. 346.

²⁾ Kgl. Res. og Koll. Br. Hvor der ved utrykte Kilder i det følgende intet særligt er anført, skal Kilden søges i Kastelet's Kommandantskabs Arkiv (Hærens Arkiv).

³⁾ Kbhvn's. Kmdtsk.: Kgl. Ordr. og Skr.

disponerede over 8 Barakker — formentlig 2 hver, deraf en til Boden og en til Beboelse — men nogle af disse Barakker var rigtignok atter udlejede, bl. a. til en Skomager og en Snedker med Kone og Børn¹⁾). Da der ogsaa boede flere andre Personer i Kastellet, som intetsomhelst havde med Garnisonen at bestille, ønskede Kongen den 25. s. M., at alle saadanne skulde flytte ud²⁾).

Som bekendt har der næsten til alle Tider ligget en større eller mindre Artilleristyrke i Kastellet, og efter en Ansøgning fra disse »Artilleribetjente« indrømmedes der dem 13. August 1715 den Undtagelsesstilling, at de saavel til eget Brug som til deres Koner og Børn maatte lade indkøbe de fornødne Viktualier i Byen og lade dem bringe ind i Kastellet, uden at de dog maatte holde Marketenderi³⁾). Næppe 14 Dage senere tog Marketenderne til Genmæle herimod og klagede over, at Artilleribetjentenes Familier købte Øl, Brændevin og Tobak i Byen for at handle med det i Kastellet. De formaaede ogsaa Kommandanten — General J. P. Bonar — til at indstille, at den givne Tilladelse maatte blive ophævet. Den kgl. Res. af 9. September s. A. gik imidlertid ud paa, at »da Vi ikke kan se af de anførte Omstændigheder, at Artilleribetjentene har forset sig, bliver det som bestemt«⁴⁾).

Da den svenske Feltmarskal, Grev Stenbock, var afgaaet ved Døden 23. Februar 1717 i sit Fængsel i Kastellet, blev hans Efterladenskaber beslaglagt i 5 Aar, for at en Del Gæld kunde blive betalt, og først i Marts Maaned 1722 bliver der derfor betalt Spisemester Becker et Beløb af 96 Rdlr., som Stenbock's Tjener var bleven ham skyldig⁵⁾).

¹⁾ Kbhvn's. Kmdtsk.: Kgl. Ordr. og Skr.

²⁾ Krabbe.

³⁻⁴⁾ Kgl. Res. og Koll. Br.

⁵⁾ Kgl. Res. og Koll. Br. og O. Malmström: M. Stenbock's Fængenskab 71.

I en Forordning af 10. Marts 1725¹⁾ findes under II Kapitel: »Angaaende den borgerlige Næring, hvorvidt den de militære herefter maa være tilladt«, under Pkt. 16 en Bestemmelse om, at ingen militære maa befatte sig med Marketenderi. I Pkt. 26 i en Instruktion af 20. April 1727²⁾ for Garnisonen og Garnisonsbetjentene i Kastelet Frederikshavn gentages denne Bestemmelse, dog med den Tilføjelse, at det kan tillades dem, der har gode Skorstene, at koge for dem selv og deres Børn, men ikke for andre, hvoraf det synes at fremgaa, at ogsaa Familierne tidligere havde været henvist til at faa deres Middagsspis fra Marketenderiet. Sammesteds henvises der til en Brandforordning af 23. Juli 1689, efter hvis Pkt. 29 Skorstenene hos Marketenderne (og nogle andre) skulde renses 4 Gange om Aaret, medens det almindelige kun var 2 Gange.

Under 19. Januar 1739 findes der en »Ordonnance for de fire Marketendere i Kastelet Frederikshavn«³⁾, og da denne giver mange gode Oplysninger om Datidens Marketenderiforhold i Kastelet, meddeles den her i sin Helhed:

»Eftersom Marketenderiet i Kastelet hidindtil har været saaledes beskaffen, at Garnisonen ikke alene skal have haft Føje til dermed at være ilde tilfreds idet den ikke altid med saa gode Varer, som det ske bør, skal være bleven forsynet, men har endog givet adskillige Anledning til en og anden Uorden og uskikkelig Levnet iblandt Garnisonen; saa paa det at Garnisonens sande Nytte herefter befordres og derhos al Ugudelighed og Uorden forebygges, har Vi fundet for godt efterfølgende til Marketenderiets bedre Indretning og Marketendernes vedbørlige Efterlevelse at regulere.

1. Skal det i Almindelighed ikke være Garnisonen og Artilleriet i Kastelet tilladt, nogen andensteds end hos de

¹⁾ Hedegaard I. 137.

²⁾ Rosenstand Goiske I. 446.

³⁾ Smstds. I. 663—668.

derværende Marketendere at købe de Æde- og Drikkevarer, som de til deres Underholdning behøve og hos Marketenderne findes tilkøbs. I saadan Henseende skal der og fremdeles være 4 Marketendere i Kastellet, hvilke ikke alene skulle sortere under Kommandantens Jurisdiktion, og herefter som tilforn i alle Tilfælde under Garnisonsretten og Krigsartiklerne være undergivne, men skulle endog i alle Maader dependere af Kommandantens Befalinger, og hørsommeligst efterleve de Ordres som han i en eller anden Tilfælde maatte eragte for nødvendig og tjenlig, dennem at bilægge, ligesom og Kommandanten, naar nogen af Marketenderne afgaar, med den efterkommende slutter Kontrakt efter denne Ordonnances Indhold.

2. Disse 4 Marketendere og ingen anden af Garnisonen eller Artillerikompagniet skulle da alene have Frihed til at falholde og sælge ædendes og drikkendes Varer i Kastellet, men derimod skulle de være forbundne at forsyne sig med de Slags Varer, som til Soldatens tarvelige og nødtørftige Underholdning behøves, og skulle samme Varer være saaledes beskafne, at paa deres Godhed intet med Føje skal kunne være at udsætte, men bør ved de, af Kommandanten eller Regimentschefen, efter Godtfindende ordinerende Inkquisitioner, hvor samtlige Varer bør forevises, befindes at være forsvarlige, friske og gode, ligesom og Vægt og Maal i alle Maader maa være rigtigt, hvorfor det og for de, til ovenbemeldte Inkquisition Kommitterede maa fremvises og af dem efterses.

3. Naar da befindes at Marketenderne med fornøden Provision af gode og friske ædendes raa Varer er forsynede, skal Marketenderne derover forfatte en rigtig Specifikation og derpaa tillige annotere Taksten af hver Sort enten Pundet eller Fjerdingskarvis; hvilken Specifikation de hver Dag skal hænge uden for deres Døre, til Efterretning at alle og enhver kan vide hvad for raa Varer hos Marketenderne er tilkøbs, og for hvad Pris samme kan bekommes. Og for hvad denne Specifikation egentlig tjener, er til Efterretning for dem, som ville holde deres egen Husholdning og selv koge deres Mad (hvilket og enhver af Garnisonen under de Vilkaar som herefter meldes om, skal være tilladt) saa bør Marketenderne og:

4. Paa en, uden for deres Dør opslagen sort Tavle, hver Dag give tilkende, hvad for Slags kogte, stegte eller spagede

Varer den Dag hos dem portionsvis er at bekomme, og paa det disse Varer ligeledes altid maa være af behørig Bonité og forsvarlig tillavede, saa skal det foruden forommeldte Inkvision staa Regimentschefen frit for, naar han det for godt befinder, uformodentlig og Marketenderne uafvidende ved Udspisningstiden, samme Varer at lade efterse; da de, til slig Eftersyn Kommitterede ikke alene inkvirerer om Varnernes Bonité og at de er forsvarligen tillavede, men endog bør se derhen, at de købende for deres Penge nyde fuld Værdi, og skulle om dette sidste rejse sig nogen Tvistighed, saa kan sligt for Kommandanten til Remedering og Afgørelse anmeldes.

5. Og som her oven er meldt, at det maa være enhver af Garnisonen tilladt at holde sin egen Husholdning. Saa skal og enhver (dog ikkun Underofficerer og Gemene; thi Overofficerer bør ej herunder forstaas) være forbunden til at købe de Varer, som han til sin Husholdning forbruger, hos Marketenderne ifald de dem ellers dermed kunde forsyne, men de Slags Varer som Marketenderne ikke kunde fornere og Soldaten behøver, skal være ham tilladt sig selv udi Byen at tilkøbe, og skal det ellers være Marketenderne aldeles forment, for al Slags raat fersk Kød at tage mere, end det hos Fri-Slagterne i Byen kan bekommes for; thi dersom det findes, at de overskride den Takst, skal det staa Soldaten frit for sig selv dermed fra Byen af at forsyne. Paa det da Marketenderne desbedre kunde være i Stand til at fornere saavel dem af Garnisonen, som holde deres egen Menage, med raa Varer, som dem, der Maden portionsvis hos dem afhente, med kogte, stegte eller spegede Varer, saa skulle

6. Marketenderne hver Lørdag Eftermiddag indbyrdes forene sig om, hvad for Slags Varer de i saadanne tvende Hensigter næstpaafølgende Uge ville forsyne sig med, og bør en af dem især for de i Garnisonen befindlige syges Skyld være forbunden hver Dag i Ugen at koge og falholde fersk Kødsuppe.

7. Imod da, at Marketenderne, saaledes som foreskrevet staar, og upaaklagelig holde deres Marketenderi, skal enhver af dem i Stedet for de, hidtil maanedlig erlagte 8 Rdlr. herefter ikkun betale 6 Rdlr. 4 Mk. maanedlig Afgift, hvilken Afgift paa den hidindtil sædvanlige Tid, nemlig den 24. i hver Maaned, til Kommandanten erlægges, saasom han den

efter den derom gjorte Anordning, til vedkommende igen udbetaler. Men paa det, at der i denne Afgifts aarlige Beløb ikke skulde ske nogen Afgang, saa naar en Marketender afgaar, skal den, som kommer i hans Sted, foruden den ordinære Afgift, en Gang for alle, og som til Fæste af Marketenderiet, betale saameget, som den afgangne Marketenders Afgift havde kunnet beløbe sig til, imedens Marketenderiet var vakant.

8. Saasom Erfarenhed har lært, at den Omgang som Marketenderne hidindtil har brugt, til største Del, skal have givet Anledning til megen ugudelig Fylder og Uorden i Garnisonen, saa skal Marketenderne af Kommandanten alvorligen tilholdes, at de, efter Tappenstreg, da enhver bør være i sit Kvarter, ikke lide nogen hos sig, og langt mindre efter den Tid udsælge nogen Slags Drikkevarer til nogen, uden alene til syge, hvilket endog ikke maa ske med mindre en Underofficer er tilstede, som kan attestere, at det som begæres og virkelig er til syges Fornødenhed; da Marketenderen desuden næstpaafølgende Morgen for Regimentschefen skal anmelde, til hvad for en syg, og efter hvilken Underofficers Attest, de efter Tappenstreg har solgt. Paa samme Maade forholdes det og paa Søn- og Helligdagene under Prædikenerne, da Marketenderne ligesaa lidet maa udsælge noget, uden til syge, som ellers i de Tider taale nogen hos sig, og hvorom det skal staa Regimentschefen frit for, naar han det for godt finder hos Marketenderne at lade inkvirere.

9. Skal det og være Marketenderne aldeles forbudet at tilstede nogen Musik, Dans, liderlig Syngen og Skrigen, eller nogen Slags Dobbelt, Kort- eller Terningspil hos sig, ikke heller sælge, langt mindre kreditere eller borge nogen mere Øl eller Brændevin, end ham kan være tjenlig uden at blive fuld, med mindre Marketenderne aldeles ville miste og tabe alt hvad de saaledes udborger, saasom det for Marketenderne ganske skal være fortabt og til det destinerede Brug anvendes.

10. Skal paa Lønningsdagene, til al sliq og anden Uordens desto bedre Forebyggelse i hvert Marketenderi, en Underofficer til Inspektion kommanderes, hvilken om Sommeren Kl. 3 og Vinteren Kl. 5 om Morgenen skal tiltræde og ikke førend en god halv Time efter Tappenstreg kvittere sin Post, og skal det være Marketendere aldeles forbuden, paa de Dage at sælge nogen Slags Drikkevarer førend Underofficererne, som meldt, er komne i Marketenderierne. Men skulle

paa de andre Dage nogen, udi Marketenderens Minde, udi deres Marketenderi, begynde at spille eller doble, eller indbringe Musik og Dans, eller med Ustyr fordre mere Øl eller Brændevin end ham tjente, eller begynde Klammeri og Slagsmaal, da skal Marketenderne være tilholdne, sligt den først forefindende Over- eller Underofficer at melde, hvilke er autoriserede til, saadanne Uordninger at remedere og Marketenderne i deres gode Forsæt at maintainere; men skulle derimod,

11. Marketenderne af Modvillighed forsømme at melde saadant eller deslige; og ellers ikke vedbørende efterleve alt hvad dennem herefter til bedre Anordning, kristelig Leve-maade eller andet didhen sigtende, dennem af Kommandanten maatte blive anbefalet, eller i nogen Maade handle imod ovenstaaende 8. og 9. Artikels Indhold; saa skal de første Gang, de derimod forse sig betale 2, anden Gang 5, tredie Gang 10 og 4. Gang 20 Rdlr. til Straf, og 5. Gang aldeles have deres Privilegium og Kontrakt forbrudt, og uagtet det ikke just var den rette Fare-Dag, dog være forbunden straks at udflytte af Kastellet. Ovenmeldte Straffenge erlægges til Kommandanten, som dem igen til det destinerede Brug udbetaler.«

Ordonnancen har ingen Forklaring behov; den taler sit eget tydelige Sprog og giver imellem Linierne et levende Billede af Livet, som det levedes i Kastellet i hine Dage, nærret af den sprudlende Kilde, der udsprang fra de fire Marketenderes »ædendes og drikkendes Varer«. Ikke desto mindre fandt Kongen Anledning til Ugedagen derefter at supplere den med en Skrivelse¹⁾ til Kommandanten:

»Befaling at se hen til at bemeldte Ordonnances Indhold efterleves . . . ligesom Vi have anbefalet Oberst Georg Kristof Styrup som Chef over det i Kastellet til Garnison liggende Regiment ligeledes at paaagte . . . og tilkendegivet ham, at han til de i Ordonnancens Pkt. 2 omhandlede Inkquisitioner, efter først for Dig at have anmeldt det, maa ordinere en dertil mest bekvem eragtet Overofficer og Regiments-auditøren samt 2 Underofficerer, hvilke saaledes til Inkvi-

¹⁾ Krabbe.

sitions Kommitterede skal befales ikke alene at efterse hvad for Slags Varer, men endog inkvirere om samme er forsvarlig friske og gode samt iagttage, at Vægt og Maal findes at være rigtig — hvorefter de melde baade til Dig og Regimentschefen. Ligeledes kunde Kommandanten ved Regimentschefen lade ordinere saadanne Inkquisitioner, men dog med den Forskel, at Garnisonsauditøren i Stedet for Regimentsauditøren skulde befales dertil. Og i Henhold til Ord.s 4. Pkt. var det tilkendegivet Regimentschefen, at han uformodentlig og Marketenderne uafvidende, men med Dit Forevidende, med en Overofficer, Auditør og 1 Underofficer samme Varer ved Udspisningstiden kan lade efterse og tillige paaagte, at de købende for deres Penge faar fuld Værdi.

Hvad Øl-Leverancen i Kastellet angaar, da lade Vi det ved Banco-Kommissær og Bryghusforvalter Kloumann for mange Aar siden ham forundte Privilegier fremdeles have sit Forblivende, naar ikke didhen ses, at hans Tønder vedbørligen er mærkede, at de holde rigtigt Maal, og han ellers stedse leverer godt og forsvarligt Øl.

Som nu paa den ene Side ved disse Anordninger Marketenderne al Lejlighed betages at kunne debitere og sælge andre end gode og friske Varer, tilmed og al Uskik, som vel tilforn har kunnet befordre Marketendernes Næring, efter Ord.s videre Formelding, paa muligt Maade bliver indskrænket, saa har Vi paa den anden Side, og at de ikke skal have Føje til at besværge sig, allernaadigst forundt dem saadan en Afslag i deres maanedlige Afgift, at de i Stedet for de hidindtil erlagte 8 Rdlr. om Maaneden herefter og fra indværende Aars Begyndelse af at regne ikke skal yde mere end 6 Rdlr. 4 Mk. om Maaneden, og da Vi allerede har for godt fundet aldeles at separere Kastellet Frederikshavns Slots- og Garnisons Menighed fra Garnisons Menigheden i Vor kgl. Residensstad København, saa at disse to Menigheder i ingen Ting mere skal have nogen Forbindelse med hinanden, men Kastellets Menighed med sine egne Lærere forsynes, saa ville Vi og allernaadigst, at Marketendernes Afgift, som nu aarlig beløber sig til 320 Rdlr., ikke mere herefterdags som tilforn skal tilhøre Kommandanten, men saaledes distribueres, at enhver af de 2 Garnisonspræster i København deraf aarlig nyde 100 Rdlr., imod at de Revenuer, som de af Kastellets Garnison og sammesteds øvrige Betjente have nydt, dennem aldeles fragaar og igen tillægges Præsten i

Kastellet til aarlig Indkomst i Stedet for de 150 Rdlr., som ham af Vor Kasse hidtil har været godtgjort, og hvilke altsaa nu aldeles ophører.«

Naar det for et gammelt Ord hedder, at hvor Vorherre bygger en Kirke, bygger Fanden en Kro, gælder dette i en ganske særlig Grad for Kastellets Vedkommende; ikke alene maatte de selvsagt ligge nær ved hinanden under de snævre Forhold, men yderligere var de to Parter i økonomisk Henseende paa flere Maader indfildrede i hinanden.

Ved Reskript af 9. Januar 1739¹⁾ var Kirkeforholdene blevet ordnede saaledes, at Kastellets Kirke for første Gang fik sin egen selvstændige Præst. Ved samme Lejlighed mistede den ganske vist et tidligere af Kongens Kasse tilstaaet aarligt Beløb af 150 Rdlr., men fik herfor Erstatning i den Afgift, som var paalagt Marketenderne efter den nye Ordonnance. Naar det i dennes Pkt. 9 hedder, at Marketenderne ikke maatte borge for saa meget Øl og Brændevin til Soldaterne, at disse blev fulde, »med mindre Marketenderne aldeles ville miste og tabe alt, hvad de saaledes udborger, saasom det for Marketenderne ganske skal være fortabt og til det destinerede Brug anvendes«, saa fremgaar det netop af sidstnævnte Reskript, at ogsaa dette Beløb var en Del af Kirkebetjentenes Lønning: »Præsten skal derfor — hedder det — nyde Resten af Marketendernes Afgift, som er 120 Rdlr., samt 2 Værelser i Kastellet«; desuden »tillægges ogsaa Kantoren i Kastellet til hans Løns Forbedring de Strafbøder, som Marketenderne efter forudm udgange Kgl. Ordonnances 11. Post paabyde, samt det, som Marketenderne efter dens 9. Post til Soldaten udborger, hvilket alt Kommandanten lader indkræve og til Kantor igen udbetaler.«

¹⁾ Rosenstand Goiske. I. 662.

Om Marketendernes personlige økonomiske Forhold er det meget vanskeligt at danne sig nogen Mening. At en Spisemester Lars Nielsen i 1744 kræves for Skolepenge for sin Søn, der havde gaaet i Skoleholder O. Elvesøes Privatskole i Smedens Gang¹⁾, kan baade tyde paa det ene og det andet; paa den ene Side har han ment at have Raad til at lade Sønnen faa en bedre Uddannelse end den, der blev budt ham i Kastellet's Garnisonsskole, som var gratis, men hvor kun de fattigste Børn gik; paa den anden Side har det dog været nødvendigt at kræve ham for Skolepengene. Andet Steds²⁾ anføres som de eneste Beboere af Kastellet, der betaler Skat: »Jens Pedersen og 3 andre Marketendere«; man faar at vide, at Præsten giver 50 Rdlr. i Skat, men om Marketenderne forlyder der intet. Derimod er der en Marketender Peder Rasmussen, der i Maj 1764 hænger sig; det meddeles højtideligt d. 4. Maj fra Gen. Kr. Direkt., at han nu kan nedtages (altsaa har man ganske rolig ladet ham blive hængende), og at han skal begraves i Stilhed af ærlige Slaver³⁾. Om Grunden til hans Selvmord hører man intet; men naar det 27. Juni hedder⁴⁾, at hvad der bliver tilbage, efter at hans Gæld er betalt, skal tilfalde hans to umyndige Børn, kunde det tyde paa, at økonomiske Sorger har spillet en medvirkende Rolle.

Om Marketenderiernes Indre og Ydre haves der endnu paa dette Tidspunkt kun meget sparsomme Oplysninger. Det siger sig dog selv, at Lokalerne har været meget smaa og lave (endnu i vore Dage kan man flere Steder i underste Etage i staaende Stilling lægge hele den flade Haand imod Loftet), Gulvet har været af Sten eller Ler, Væggene hvidkalkede, og foruden en Disk har

1) Velvilligst meddelt af Kapt. Langkilde.

2) Bruun: Coll. II. 393, i Raadstuearkivet.

3) 4) Kgl. Res. og Koll. Br.

der vel kun været nogle umalede Træborde og Bænke. At Lokalet var fælles for Underofficerer og Gemene, fremgaar allerede af det udflydende Forhold, der nu en Gang maatte være mellem de to Kategorier, fordi de sidste hurtig kunde avancere op til at blive Underofficerer, for saa kort Tid efter lige saa hurtig at blive degraderet til Gemene igen, ofte endog paa den simple Maade, at de beholdt de ydre Kendetegn, men i Virkeligheden fik Lønning og maatte gøre Tjeneste som Gemene, f. Eks. staa Skildvagt, hvad der efter vore Tidens Æresbegreber vilde være en alvorlig Skærpelse af Straffen, men den Gang sikkert er faldet ganske naturligt. At ogsaa Officererne søgte til Marketenderiet, har vi hørt tidligere, og det var ikke bleven anderledes i 1758, hvor en Løjtnant af fynske nationale Regiment 6. November var bleven fornærmet af en Musketer af kgl. Livregiment i Marketenderiet »zum Stern«¹⁾. Nogle Aar senere, 6. Oktober 1765, høres der imidlertid om en Traktør Ente (Eute?), der er flyttet ind i Kastellet s. A²⁾, og da Meddelelsen herom fremkommer paa en saa officiel Maade, findes der mulig heri en Antydning af, at Officererne ved at antage ham har taget Afstand fra Marketenderierne; iøvrigt maa det dog ej heller forglemmes, at Befalingsmændene paa hin Tid i en ganske anden Grad end i vore Dage var bundne uløseligt til det Sted, hvor deres Afdeling havde Kvarter, saavel naar de var i Tjeneste, som naar de var fri.

I det Ydre var Marketenderierne ved et Skilt over Indgangsdøren betegnet som »Speisemeister und Marquetenderey«; men foruden dette var de, ganske i Overensstemmelse med Byens Gæstgiversteder, forsynet med et Udhængsskilt, som bar et eller andet Billede, der da blev det enkelte Marketenderis særlige Kendingstegn. I en Rapport for 1754 fra »Generalvisitationen af Barakker,

¹⁾ Krabbe.

²⁾ Kgl. Res. og Koll. Br.

Bygninger p. p. i det kgl. Kastel Frederikshavn«¹⁾ hedder det for 1. Stokbarakkes Vedkommende, at i Nr. 4 var »Marketenderey im Stern«; for 3. Barakke Nr. 5 »Marketenderey im Elephanten«; for 4. Barakke Nr. 4 »Marketenderey in der Fortun« og for 6. Barakke Nr. 6 »Marketenderey im Schwann«. Ligeledes hedder det i en Regning af 6. Oktober 1765 over Skorstensfejning »for dem, der har fri Bolig i Kastellet«, bl. a.: »hos de 4 Marketendere, nemlig i Stjernen, Elefanten, Svanen og Fortunen«²⁾. At selve Stokkene samtidigt bibeholdt deres gamle Nummerbetegnelser, synes at være et tilstrækkeligt Bevis for, at det endnu kun var Marketenderierne og ikke Stokkene, der havde faaet deres Navne gennem Skiltene med de paamalede Figurer. Tilfældet bringer imidlertid endnu et Bevis. I Adresseavisen Nr. 82 for 10. Juni 1767 findes under »Fundne og opdagede Sager« følgende Avertissement: »En Assistentz-Seddel Nr. 94445 er funden, og af Eyeren igien hos Marquetenter Lund i Stjernen i Citadellet kand bekommes, imod dette Avertissements Bekostning«³⁾. Af dette Avertissement fremgaar det formentlig med al Tydelighed, at Talen er om Marketenderen i Marketenderiet »Stjernen« og ikke hverken i 1. Stokbarakke eller Stjernestok. Endelig skal der fra en adskillig senere Tid, 25. Juli 1811, fremføres et sidste Vidnesbyrd om, at Marketendernes Skilte har været den første Oprindelse til Navnene paa de fire af Stokkene. Fra Major af Ingeniørerne Ernst Johan Ohlrogge, der paa dette Tidspunkt var Ingeniørofficer i Kastellet⁴⁾, foreligger en officiel Indberetning⁵⁾ om nogle Reparationer af Fortunstokken. I denne hedder det, at i alle Inventariebeskrivelser kaldes denne Barakke vel bestandig den 4. Stokbarakke, men ved Siden deraf ogsaa Fortunstokken, hvilket skriver sig fra, at alle de Mar-

1) Krabbe. 2) Kgl. Res. og Koll. Br. 3) Velvilligst meddelt af Oberstlt. E. Klein. 4) Hirsch. 5) Korresp. Prot.

ketendere, som har boet i denne Barakke, har til Udhængsskilt valgt en »Fortuna«, hvorefter Soldaterne har kaldet Barakken: Fortunstokken, og han mener, at Navnene paa tre af de andre Stokke er af tilsvarende Oprindelse. Udhængsskiltene har altsaa i første Række givet de tilsvarende Marketenderier deres Navne; man gik over i »Stjernen« eller »Elefanten« o. s. v. for at spise og for at slukke sin Tørst, og tilsidst blev Navnet hængende ved hele den paagældende Stok¹⁾.

Selv om man ikke yderligere tager sin Tilflugt til Justitsprotokollerne, mærkes det dog, at Bølgerne ofte er gaaet højt om Marketenderne og deres Bedrift. I Slutningen af 1756 indsender alle fire Marketendere: Ammesbøll, Balsgaard, Mortensen og Wehnert, en samlet Klage over Bryggerlavet; men i en Skrivelse af 13. December s. A. anmoder Københavns Magistrat om, at der for Kassellets fire Marketenderes ubeføjede og ubillige Klage over Bryggerlavet maa gives dem en velfortjent Iretsættelse med Paalæg om herefter at afholde sig fra slige Foretagender²⁾. Den 7. Marts 1759 faar Vagtkommandø-

¹⁾ Spørger man i denne Sammenhæng om Oprindelsen til General- og Artilleristokkens Navne, saa ligger for den førstes Vedkommende Sagen ligefor. Fra Kassellets allerførste Dage ned til 1725 boede Kassellets Kommandanter i den sydligste Del af Generalstok (hvor nu Kasernekommandanten har tilhuse); de fleste af disse Kommandanter var eller blev Generaler, og desuden var denne Stok altid beboet af Cheferne for de indkvarterede Afdelinger. Vanskeligere bliver det at forklare Artilleristokkens Navn. Mærkeligt er det, at den ikke er bleven kaldt »Kirkestokken«, eftersom Kirken og Kirkebetjentene her spillede den største Rolle. Intet viser, at Artilleriet har ligget samlet, saaledes som nu i Elefantstokken, der i Virkeligheden med en vis Ret kunde betegnes som Artilleristokken, fordi Kassellets Tøjhus i mange Aar var installeret i det ligcoverfor liggende Søndre Magasin. I Midten af forrige Aarhundrede var Artilleristok helt belagt med Ingeniører, men da bar Stokken allerede sit Navn.

²⁾ Kgl. Res. og Koll. Br.

ren ved Kastellet's Hovedvagt (ved Norgesporten) et alvorligt Tilhold om at lade udsende Patrouiller for at visiter de fire Marketenderier, at ingen opholder sig der efter Tappenstreg¹). I September 1766 er det paany galt med Øllet, og atter klager alle fire Marketendere: Rasmus Holm, Christian Lund, Lars Nielsen og Peder Povelsen, over, at de ikke kan faa deres Øl fra den Brygger, som de ønsker, samt at Øllet er surt. Klagen viser sig ogsaa denne Gang ubegrundet²). Af Sagen fremgaar det iøvrigt, at der solgtes to Slags Øl, 4 Rdlrs. og 6 Mrks. Øl, og man faar ligeledes at vide, hvor stort hver enkelt's Indkøb af de to Sorter Øl har været i Aarene 1764, 1765 og 1766.

	1764		1765		1766	
	4 Rdl. Tdr.	6 Mrk. Tdr.	4 Rdl. Tdr.	6 Mrk. Tdr.	4 Rdl. Tdr.	6 Mrk. Tdr.
Holm	129	228	184	252	74	65
Lund	3	25	53	111	81	182
Nielsen . . .	—	—	—	—	42	32
Povelsen ..	—	—	69	153	116	200

I en Art Mandtalsliste af 24. April 1771³) gives nogle mere familiære Oplysninger om Marketenderne. En af dem hedder nu Klitgaard; han er 42 Aar, hans Kone 34; en anden hedder Lund; han er 44 Aar, hans Kone 34; en tredie hedder Hanssen; han er 42 Aar, hans Kone 39. Den fjerde hedder Nielssen og er 34 Aar; men det er en Enke, og hun har været det i et halvt Aar; i en Parentes udfor hendes Navn staar opført: »driver endnu Værtskab«. Om hun senere er gaaet fra Bestillingen, eller hvem der ellers er gaaet fra, meddeles der intet, men 14. August 1779 giver Gen. Kom. Koll. sit Minde til, at der indtil videre ikke antages flere end de nu i Kastellet værende tre Marketendere⁴), og hermed var efter 115 Aars Forløb det første Skridt foretaget i Retning af

¹) Ordrebog. ²⁻⁴) Kgl. Res. og Koll. Br.

en Reduktion af Antallet af Kastellets Marketendere. Det kan desværre ikke ses, hvilket af de fire Marketenderier der blev nedlagt, men man har kun Valget mellem to: Stjernen og Svanen; thi Elefanten og Fortunen fandtes i hvert Fald saalænge, indtil der kun blev et tilbage af de fire, og dette sidste fik som bekendt et helt andet Kvarter.

Da der ovenfor var Tale om en Regning for Skorstensfejning, gjaldt den kun dem, der boede husfrit, mellem hvilke altsaa Marketenderne maa have været; men i November 1776 ansøger Marketenderne pludselig om en Nedsættelse af deres Husleje, uden at der tidligere synes at have været dem paalagt en saadan. Kommandanten, General Levin Ludvig Hoben, støtter i en Skrivelse af 9. November s. A.¹⁾ deres Andragende og udtaler, at deres Lejligheder er meget usunde, ligesom han »tit har undret sig, hvorledes de saalænge har kunnet svare saa store Udgifter med den herværende svage Garnison«. Noget Resultat synes ikke at foreligge hverken af denne Ansøgning eller af en senere af 15. Marts Aaret efter, hvor der atter søges om Afslag paa Huslejen.

III.

Jo ældre Arkiverne er, des magrere er i Reglen det Udbytte, de giver. Desværre er der dog ogsaa for Kastellets Vedkommende en forholdsvis ny Tid, hvor Kilderne kun flyder draabevis. Det er den nærmeste Tid før 1807, idet det synes, at Englænderne i den Tid, de holdt Kastelet besat, har handlet ilde med dets Arkivsager: endnu mange Aar derefter er det en staaende Vending i alle Sager, hvor der skal gives Oplysninger om denne Tid, at man ikke har været i Stand til at besvare de op-

¹⁾ Kgl. Res. og Koll. Br.

stillede Spørgsmaal i deres fulde Udstrækning, eftersom Arkivet er bleven stærkt reduceret under Besættelsen. Disse Lakuner mærkes ogsaa i Marketenderiernes Historie.

I 1786 hedder de to af Marketenderne, der endnu betegnes som Spisemestre, Friderichsen og Lars Larsen¹). Tre var der dog sikkert stadig. I 1790 gaar imidlertid den ene af Kastellet's tre Marketendere, en Enke, fallit, hvad der giver Anledning til den næste Reduktion i Antallet, idet det nu bestemmes, at der for Fremtiden kun skal være to²); tilbage blev Marketenderierne i Elefant- og Fortunstok.

I den første af disse maa der kort efter være foregaaet et Personskifte; thi 14. August 1799 erklærer en Mand ved Navn Anders Rasmussen overfor Kommandanten, at han formedelst Svaghed ej er i Stand til at bestride sit Marketenderi og derfor ikke kan beholde det længere end til Oktober Flyttedag s. A.³). Han afløses af Christian Faxøe, om hvem det 11. Januar 1800 siges, at der er tilstaaet ham, ligesom den anden Marketender, en ekstraordinær aarlig Godtgørelse af 110 Rdlr.⁴), hvilket lyder lidt mærkeligt, eftersom der flere Gange senere er Tale om en Afgift fra Marketenderne netop paa et tilsvarende Beløb. Den 1. November 1800 indsender Kommandanten saaledes en 24. Oktober s. A. fra Marketenderne modtagen Ansøgning om at blive fritaget for at svare den aarlige Afgift, der er paalagt dem, hvorved de dels vilde komme til at staa paa lige Fod med Marketenderne i København, og dels vilde være bedre i Stand til at skaffe Garnisonen det til Vinter befalede daglige Maaltid varm Mad for en maadelig Pris. Kommandanten støtter Ansøgningen, og de fritages for et halvt Aars Afgift⁵). Den 13 Juli n. A. søger de om frem-

¹) Vejviseren. ²) Krabbe. ³⁻⁵) Kgl. Res. og Koll. Br.

deles at blive fri for Afgiften, og i Betragtning af Levnedsmidlernes Kostbarhed bevilges det dem 25. s. M. indtil Udgangen af Aaret; ved denne Lejlighed opgives Afgiftens Størrelse netop til 110 Rdlr. aarlig¹). Den 20. April n. A. fritages de for Afgiften for et Kvartal²); den 11. December s. A. igen, dog med Bemærkning om, at det nu er sidste Gang³). Ikke desto mindre søger de atter i 1804 med det Resultat, at det 3. Marts bevilges »i Betragtning af Levnedsmidlernes høje Priser«; ved denne Lejlighed betegnes Afgiften for første Gang som »Husleje«⁴).

I Vejviseren anføres Faxø først som Spisemester fra 1808—1809, medens han i Virkeligheden beklæder Pladsen fra 1799 til hen imod 1821. Der synes ofte at have været noget i Vejen med ham; 25. Juli 1810 ikendes han en Bøde paa 5 Rdlr. til Kastellet's Fattigkasse (der administreredes af Præsten) for voldsom Adfærd overfor en Jæger⁵), og 31. Oktober s. A. faar han samme Bøde for at have udskældt en Underofficer⁶). Den 27. Marts 1813 har han taget højere Betaling for sine Varer, end de kan købes for i Byen, og det Spørgsmaal opstaar, om han skal dømmes ved civil eller militær Ret; tidligere — hedder det — blev Marketenderen straffet militært enten med en Bøde til Fattigkassen eller med korporlig Straf⁷). Der forlyder intet om Resultatet; kun hedder det Dagen efter, at »da Marketenderne fordrister sig til at tage mere for deres Varer end den anordnede Takst bestemmer, skal der i begge Marketenderier opslaas en Takst, som den inspektionshavende Underofficer skal sørge for bliver overholdt«⁸). Den 19. December 1816 foreligger der en Klage fra en Løjtnant H. M. Schmidt over, at Faxø har fremført ærerørige Skældsord mod ham, medens Faxø paa sin Side indsender Modklage over Løjtnan-

¹⁻⁴) Kgl. Res. og Koll. Br. ⁵⁻⁶) Parol. Journ. ⁷) Korresp. Prot.

⁸) Parol. Journ.

ten, fordi denne har brugt fornærmelige Udtryk og Skældsord mod ham og hans Kone i hans Hus (søger Officererne endnu Marketenderiet?). Kommandanten søger at mægle, men Løjtnanten vil have Sagen frem¹). Den 10. Januar 1818 maa Marketenderen betale en Bøde paa 4 Rdlr., fordi han har leveret Undervægt til Slaverne; Beløbet gaar denne Gang til Indkøb af Skraatobak til disse²). I et af de nærmeste Aar derefter maa Faxøe være afgaaet ved Døden, thi i Februar 1821 tales der om en Madam Faxøe, der som Marketenderske ikke alene har et Beløb af 17 Rdl. 88 Sk. tilgode hos en Arrestant, Oberstløjtnant Baron v. Gersdorff, for leveret Spise m. v. for en Maaned, men endog har maattet forstrække ham med et kontant Laan af 10 Rdlr., som nu alt betaales hende³).

Forholdet mellem Marketenderne og Kirken er tidligere omtalt, men det udviklede sig yderligere i denne Periode. Det første Kirkeregnskab stammer fra Aaret 1809, og her støder man paa Indtægtssiden paa den mærkelige Post: »Ombæren for Marketenderne 2 Rdlr.«; næste Aar hedder det: »for Tavlens Ombæring er betalt af Marketenderne 2 Rdlr.«; i 1812: »Af Marketenderne er for at ombære Tavler betalt 2 Rdlr.«; 1815 er Beløbet 3 Rdlr. 72 Sk.; i 1819 er det steget til 4 Rdlr., og i 1820 hedder det: »Af Marketenderne for at lade Kirkens Tavler ombære for dem 4 Rdlr.«. Saaledes fortsættes der med enkelte Variationer i mange Aar, og for at faa Sagen afsluttet med det samme gør vi et Spring frem i Tiden til 13. Februar 1834, hvor det i en meget lang Indberetning om Kirkens, Præstens og de øvrige Kirkebetjentes økonomiske Forhold⁴) blandt meget andet oplyses om Nedgangen i Indtægterne: »og nu atter ifjor derved, at Marketendernes Afgift af 4 Rdlr. for at befries for at om-

1) Korresp. Prot.

2) Parol. Journ.

3) Regnskabsbog.

4) Korresp. Prot.

bære Tavlerne ifølge Kollegii Ordre er bortfalden«. Det synes heraf at fremgaa, at der maa have foreligget en gammel Ordre, der dog ikke har været til at finde, om at Marketenderne havde til Pligt at ombære Kirkens Tavler under Gudstjenesten, men at de senere har købt sig fri for dette Hverv ved en aarlig Afgift, et Forhold, der sikkert maa betragtes som ganske enestaaende. Af samme Skrivelse fremgaaer det, at »Garnisonspræstens Indtægt har forhen været udredet af Marketenderne og er i sin Tid bleven overtaget af det kgl. Gen. Kom. Koll., hvilket Kvartalsanvisningerne endnu udvise«.

Vi vil endnu en Gang, saa sent som i 1851, se, at der skulde hengaa henimod to Aarhundreder, før de sammenfildrede Traade blev udredede, der fra de ældste Tider havde knyttet Kirkens og Marketenderiernes økonomiske Forhold til hinanden.

I 1800 er der en Marketender M. Sturtz, og i 1824 en anden ved Navn R. Brandt, af hvilke den sidste residerede i Fortunstokken¹); i 1813 findes der foruden Faxøe en Christopher Petersen²), der afgaar ved Døden 23. December s. A. og nyder den Ære at blive begravet med militær Honnør³); i Marts 1818 tales der om en Marketender Reffsing i Fortunstokken, som den 2. s. M. maa erlægge en Bøde af 2 Rdlr. til Fattiggassen for at have solgt maadeligt Kød til Mandskabet og givet for liden Vægt⁴). Han nævnes igen i Februar 1820, hvor han, for i den stærke Kulde at have leveret varmt Øl og Tvebakker til Vagtmandskabet (53 Mand i 24¹/₂ Dag) faar en Regning betalt paa 189 Rdlr. 35 Sk.⁵).

Den 17. Maj 1832 paalægges det i en Parolbefaling samtlige Chefer og Kommandører at paase, at Mandskabet ikke forurettes af Marketenderne⁶), og i en anden Parolbefaling, af 28. November s. A.⁷), bringes det med

¹) Vejviseren. ²⁻⁴) Parol Journ. ⁵) Regnskabsbog. ⁶) Kjerulff 1801--04. 4. ⁷) Smstds. 5.

Hensyn til Bespisningsmaaden, bl. a. i Kastellet, i Erin-
dring, at kun i Tilfælde, hvor en Soldat har Børn, som
staar i Tjenesten og spiser hos ham, kan Bespisningspen-
gene udbetales til Faderen. En Officer pr. Regiment el-
ler Korps skal have Inspektion over Marketenderiet og
under Chefens Tilsyn paase, at Mandskabet erhoder
»klækkelig, mættende og sund Spise«; det synes ved
denne Lejlighed, at der har været anvendt en Slags Spise-
billetter; thi saadanne skulde indsamles af Officeren,
hvorefter Marketenderne fik udbetalt den dem tilkom-
mende Betaling. I en tredie Parolbefaling af 6. Oktober
1804¹⁾ tilholdes det atter Marketenderne at give Soldaten
et mættende Maaltid varm Mad for den bestemte Be-
taling.

Den 18. Juni 1809 befales det, at en Underofficer
skal føre Tilsyn med begge Marketenderier, men den 26.
Juni 1814 kommanderes der igen en Underofficer til
hvert af dem²⁾).

I en befalet Indberetning af 14. Januar 1814³⁾, i
hvilken Kommandanten gør rede for de Forplejnings-
midler, Kastellet vil have til sin Raadighed i Tilfælde af,
at det skal komme til at udholde en længere **Belejring**,
opgiver han for Marketendernes Vedkommende, at disse
har i Behold: 24 Lispund Flæsk, 8 Lispund Kød, 7 Fjer-
dinger Smør, 1 Td. Gryn, 4¹/₂ Td. Ærter og 4 Skippund
Ost, hvilket han formener maa være tilstrækkeligt for
Garnisonen i 3 à 4 Uger; derimod maatte Øl og Brænde-
vin indkøbes.

I Forbigaaende skal det endnu nævnes, at Underof-
ficerernes Koner ofte gik Marketenderne i Næringen dels
ved at sælge Brød og Brændevin til Mandskabet paa
Øvelsespladserne og dels ved ligefrem at holde privat
Marketenderi i Hjemmene⁴⁾), et Forhold, der for Kastel-

¹⁾ Kjerulff 1801—04 17. ²⁾ Parol Journ. ³⁾ Korrespondanceprot.

⁴⁾ Vaupell: Dansk-Norske Hærs Hist. II. 420 o. f.

lets Vedkommende endnu omtales saa sent som i 1863¹⁾. hvor der udtrykkelig bliver givet Tilladelse til, at 4 af Underofficerernes Koner ved 13. Infanteribataillon, der paa dette Tidspunkt var indkvarteret i Kastellet, maa udsælge Spise- og Drikkevarer paa Øvelsespladsen til Afdelingens Rekrutter.

IV.

Som vi har set, er det ikke altid lige let at følge de skiftende Marketendere, og ofte er det kun ved et rent Tilfælde, at Navnene dukker frem, saaledes den 30. November 1823²⁾, da Andersen er Vært i Elefanten og Reffsing i Fortunen; den første synes at være afløst i 1833 af I. M. Hyller (Hüller)³⁾.

Reffsing bliver 2. Maj 1821 ikendt en Bøde paa 2 Rdlr. til Fattiggassen for om Natten i sit Hus at have haft et Selskab af Folk fra Garnisonen, for hvem han har holdt Udskænkning⁴⁾; 19. December 1830 klager Vagtmandskabet over, at Andersen allerede Kl. 12^{1/4} ikke har mere Middagsmad at sælge, og Resultatet er 1 Rdlr. i Bøde⁵⁾. Denne Mangel maa have vist sig flere Gange, thi 5. Februar 1832 beordres Afdelingerne til inden Kl. 7 Formiddag at opgive Marketenderne Antallet paa dem, der skal bespises samme Dag. Endelig 9. April 1838 straffes Hyller med 24 Timers Arrest for i Forbindelse med 2 Overjægere og 2 Hornblæsere at have spillet forbudt Spil i Marketenderiet⁶⁾.

Den 28. December 1821 nedsættes Prisen paa Middagsspise med 1 Sk. pr. Portion, uden at denne dog derfor maatte blive ringere⁷⁾; 15. Januar 1832 befales det, at der i begge Marketenderier skal være opslaaet en Priskurant, hvilket altsaa maa være gaaet i Glemmebogen, ligesom der ogsaa skulde findes Oplysning om, hvorledes der skulde forholdes med Klager⁸⁾, og 7.

¹⁾ Kasernek. Indk. Skr. 2. Juni 1863. ²⁾ Befalings Bog. ³⁾ Vejviseren. ⁴⁻⁵⁾ Befalings Bog. ⁶⁾ Indk. Skr. ⁷⁻⁸⁾ Befalings Bog.

Februar 1833 paalægges det Marketenderne at levere Soldaten et godt og forsvarligt Middagsmaaltid, uden at de derved bør have nogen Fordel (!), fordi der paa anden Maade er tilstaaet dem Fordele, saasom at bo husfrit, at være fri for at betale Skat og have Adgang til betydelig Fortjeneste paa Grund af den store Indkvartering. Ved samme Lejlighed gik man ud fra, at Marketenderne kunde have varm Mad tilfals fra Kl. 11—3, og paa de Dage, paa hvilke der blev afholdt større Manøvrer, til Kl. 6 à 7¹⁾. Den 9. September 1824 indførtes en Bestemmelse, som har holdt sig til de seneste Tider: »I hvert Marketenderi skal være ophængt en Tavle, paa hvilken den inspektionshavende Underofficer tegner sit Navn, at vedkommende kunne vide, hvem der paa Stedet har at befale«²⁾.

Saa længe Slaverne eksisterede, havde Kastellet sin store Del af dem; de fik deres Mad fra Marketenderiet i Elefanten, hvad enten de sad indespærrede og fik den bragt, eller de under Inspektion færdedes frit i Kastellet, hvor de forrettede det mest uhumske Arbejde, og saaledes kunde spise den i selve Marketenderiet. Der var selvfølgelig særlige Bestemmelser for dem; saaledes blev det 15. November 1825 forbudt dem at opholde sig der længere, end at de staaende kunde nyde, hvad de havde indkrævet³⁾. Den 16. Februar 1827 beklager Slaverne sig til Regimentskirurg P. H. Hjorth, der førte Tilsyn saavel med dem som med Statsfangerne, over, at der var for mange »Grøddage«, og at Smørrationen, 3 Lod pr. Uge, var for ringe, hvorefter Hjorth indstillede, at en Grøddag ombyttedes med en Oksekødsdag, medens han dog ikke kunde anbefale Smørrationens Forhøjelse⁴⁾. I Maj 1834 fortæller Fru Petersen, gift med Kastellet's daværende Præst, Johan Henrik Petersen, at Slaverne fik deres Mad i et Skur, der laa bag Elefantstokken ud for

¹⁾ Kjerulff 1901—04. 53. ²⁻³⁾ Befalings. Bog. ⁴⁾ Indk. Skr.

Marketenderiet og stødte umiddelbart op til det Plankværk, der omgav hendes Have, og hun udtaler sin Beklagelse over, at disse Forbryderes lydelige Konversation var nok til at forstyrre den Glæde, som de ellers kunde have haft af deres lille Haveplads¹). Endelig oprettedes der 16. Juli 1838 en Kontrakt mellem Direktionen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset og Marketenderne Hyller og Reffsing om at levere en bestemt Portion Middagsmad, til hvilken Direktionen leverede Naturalierne²).

For at kunne forstaa Komikken i efterfølgende to pudsige Historier, i hvilke Marketenderne spillede en vigtig Rolle, maa det vides, for det første, at lige indtil 1856 var Københavns og Kastellets Garnisoner aldeles skarpt adskilte, saaledes at hver Garnison kun besatte sine egne Vagter, og for det andet, at Reveille og Retræte blæstes paa følgende Maade: Fra Hovedvagten (ved Norgesporten) udgik en Patrouille, bestaaende af en Gefrejter, en Hornblæser og to Mand med Gevær, som, efter at have blæst foran Vagten, marcherede ad Hovedgaden til Sjællandsporten og tilbage igen til Vagten langs Elefant- og Svanestok, alt imedens den gjorde Holdt paa de Steder, hvor Spillemanden skulde blæse.

Paa den Tid, hvorom der her tales, var General Didrik Carl Lorenz Kommandant i Kastellet, og denne udgav 7. Marts 1827 følgende Befaling: »Da det har vist sig, at Skildvagterne skuldre, præsentere, ja endog raabe Vagten i Gevær (!) for uvedkommende Personer, bl. a. for Marketenderne, hvem de derved paavirke til at give Brændevin, og da dette er vanærende for den kgl. Tjeneste, saa befales det, at en Skildvagt, der begaar sligt, skal sættes i Arrest 5 Dage paa Vand og Brød, ligesom den Marketender, der ikke melder sligt, skal betale 4 Rdl. i Bøde til Kastellets Fattigkasse«. Fire Dage senere

¹) Memoirer og Breve XXXI. S. 133. ²) Indk. Skr.

er det igen galt; Generalen har opdaget, at den Gefrejter, der om Aftenen fører Retræten gennem Gaderne, lader gøre Holdt uden for Marketender Andersen i Elefantstok, hvor Spillemanden da blæser en Serenade, der af Marketenderen honoreres med en Snaps pr. Mand¹).

Der gaar en vis forsoren-gemytlig Tone gennem dette intime Forhold mellem Mandskabet og Marketenderne; men General Lorenz var en Soldat af den gamle Skole og forstod ikke Spøg.

Befalingen om Uddeling af varmt Øl til Vagtmandskabet om Vinteren var tidligere udgaaet fra ingen ringere end selve Majestæten; nu — 27. December 1829 — lægges Bestemmelsen i Kommandantens Haand, og i den kolde Tid maatte derfor Marketender Reffsing og en Gefrejter hver Morgen Kl. 7¹/₂ møde hos Kommandanten for at modtage Ordre i saa Henseende²).

Den 17. Marts 1830 skriver Kongen: »Da Vi har erfaret, at der med Marketenderne i Kastellet ikke er sluttet Kontrakt . . . ville Vi, at for Fremtiden, naar nye Marketendere ansættes . . . Kontrakt afsluttes med disse, og det saaledes, som Ordonnancen for Marketenderne i Kastellet af 19. Januar 1739 foreskriver og bestemmer . . .«, hvorhos det bestemtes, at Vagtmesterløjtnanten, der bl. a. indtog en noget lignende Stilling som vor Tids Kasernekommandanter, for Fremtiden jævnligen skulde indfinde sig i Marketenderiet til ubestemte Tider for at efterse, at Mad- og Drikkevarer var gode og forsvarlige og blev solgt til billige Priser, samt at intet unødvendigt Ophold af Underofficerer og Mandskab fandt Sted³). Aaret efter blev Kontrollen skærpet, idet der, for at sikre sig, at Kastellets Garnison, saavel hvad Kvantitet som Kvalitet angaar, fik sin Bispisning og sine øvrige Forplejningsnødvendigheder for den samme Betaling som Københavns Garnison, blev nedsat en Kommis-

¹⁻²) Befalings Bog. ³) Indk. Skr.

sion, bestaaende af Majorerne Haxthausen, Thalbitzer (fra 1. Juni 1832 Kaptajn Lønborg) og Linde, der skulde undersøge de af Marketenderne indsendte Prislister¹⁾.

Der var imidlertid foregaaet den betydningsfulde Ændring, at Marketenderne ifølge en kgl. Res. af 8. April 1832²⁾, i Stedet for som hidtil at være underlagt Kommandanten, nu blev underlagt de i Kastellet garnisonerende Afdelinger: Det sjællandske Jægerkorps (18. Batl.) og det jydsk Jægerkorps (19. Batl.). Den 8. Maj s. A. fandt der en Lodtrækning Sted mellem de to Korps, og efter denne tilfaldt Reffsings Marketenderi i Fortunstokken sjællandske Jægerkorps, Andersens i Elefantstok jydsk Jægerkorps; i det sidste skulde Slaverne fra Krudttaarnet i Dronningens Bastion have deres Kost indtil 1. Juli, medens de arbejdende Slaver og Artilleriets Mandskab kunde benytte hvilket af de to, de selv ønskede³⁾.

I Anledning af disse Bestemmelser blev der inden for hvert Korps nedsat en Kommission, der skulde føre Kontrol med Marketenderiet; disse Kommissioner kom til at bestaa af en Major, en Kaptajn og to Løjtnanter, men kunde dog indskrænkes til en Major og en Kaptajn eller til en Major og en Løjtnant, idet den daglige Inspektion af Marketenderiet overdroges til en subalterne Officer, »saaledes som der med Hensyn til Tjenesten og Øjemedet findes at være mest gavnligt, foruden at der maa kommanderes en Overjæger daglig til Inspektion i Marketenderiet«⁴⁾. Ogsaa nye Kontrakter blev indsendt af Korpsene⁵⁾.

Af andre Forhold vedrørende Marketenderne i denne Periode skal nævnes følgende:

I et Forslag af 18. April 1831 fra Oberstløjtnant

¹⁾ Befalings Bog. ²⁾ Kjerulff. 107, Befalings Bog og Indk. Skr. 17. April 1832. ³⁾ Indk. Skr. og Kastelskirkens haandskrevne Embedsbog. ⁴⁾ Kjerulff. 53. ⁵⁾ Smstds. 123.

Rothe og Major Quaae om bedre Indkvarteringsforhold for Underofficerer fremkom ogsaa Tanken om Forbedringer af Marketenderierne, bl. a. Tilvejebringelse af større Spisestuer. Disse Forbedringer blev udført samme Efteraar for et Beløb af c. 2200 Rdlr. Endnu sad dog Underofficerer og Mandskab paa samme Bænk og ved samme Bord; thi der var i Almindelighed kun én Spisestue; i Sommertiden benyttedes dog ogsaa et Halvtags-Skur ud imod Gaardsiden. Den 3. Juni 1831 var det endog bleven befaleet, at Underofficerer, Spillemand og menige var pligtige at spise deres Mad i Marketenderiet eller lade den afhente derfra, og Betalingen blev da indeholdt i Lønningen. Den 15. Februar Aaret efter strakte man sig dog saa vidt, at naar en Underofficer el. l. kunde godtgøre, at han paa anden Maade fik sit Middagsmaaltid uden Betaling, kunde han fritages for den befalede Spisning, men, tilføjedes der ret komisk, saasart det viste sig, at Marketenderne ikke kunde bestaa ved denne Ordning, vilde Fritagelsen straks ophøre¹⁾.

I Marketenderiernes Indre faar man et ganske lille Indblik ved deres Overgang til Korpsene. Om Andersens i Elefantstok hedder det, at det bestod af 4 Værelser i 1., 2. og 3. Etage samt Loftsrummet over hele Lokalet. Med Undtagelse af en i Skorstenens venstre Side indmuret Kobberkeddel, der tilhørte Fortifikationen, var det øvrige Inventar: Borde, Bænke og alle Kakkelovnene, Marketenderens private Ejendom. Om Reffsings Marketenderi (Reffsing var Dannebrogsmænd) gælder noget tilsvarende, kun er det her en Kakkelovn i 2. Etage, der tilhører Fæstningen²⁾.

Hvad det Ydre angaar, skal det kun nævnes, at først 22. Oktober i det Herrens Aar 1833 anbefales det at anbringe en Lygte uden for hvert af de to Marketenderier³⁾. Kastellet's Belysningsforhold bør en Gang have sit

1) Krabbe. 2-3) Indk. Skr.

eget Afsnit; herude har man alle Dage været adskillige Hestelængder bagud for den øvrige By, hvad der maaske illustreres bedst ved, at medens Gasbelysning indførtes i København i 1857, naaede den først ud i Kastellet i 1882. Den lille Meddelelse i 1833 om Anbringelsen af den ene Olielygte giver os en Anelse om, hvilket Mørke der har maattet ruge over den lille By i de forudgaaende 150 Aar.

V.

I den næste Periode, Tiden fra 1841 til den 14. Juli 1854, der bliver det sidste og betydningsfuldeste Vendepunkt i Marketenderiernes Historie, hører vi ogsaa om deres Indre og erfarer 28. Juli 1841, at Fortunstokken i 1. Etage havde en Spisestue for allerhøjest 24 Mand, at Butikken var 23 Kvadratalen stor, og at der i 2. Etage var en særlig Spisestue med Plads til 16, hvor Underofficererne nu spiste for sig selv; i Elefantens Marketenderi var Mandskabets Stue 28, Underofficerernes 38 Kvadratalen stor¹). Den 30. August 1842 findes der i hvert Marketenderi: 1 stor fortinnet Kobber-Madkedel, 1 mindre do., 1 Jernbeholder med Malmhane, 1 Kobber-do. med Tud, 1 Egetræs Øllad, 1 Disk med Skænk og 12 Skuffer, 1 dobbelt Hylde inddelt i flere Rum, 4 Borde, hvoraf 2 paa faste Ben, 12 Bænke, 1 liden fast Hylde og 1 lidet fast Bord²). Til Skildringen af det Indre maa vel ogsaa føjes, at der 5. November s. A. klages over, at Mængden af Kakerlakker er saa stor, at Mandskabet kun med Modbydelighed kan spise Maden, fordi disse Dyr hyppigt findes i den³); den sidste Dag i Aaret bliver de dog grundigt udryddede⁴). I 1846 tales der om, at Pladsen er meget kneben, og Marketender Winzer beklager sig over, at der intet Spisekammer findes, saa at Madvarer, Mælk og Fløde maa opbevares i Butikken, hvor der bli-

¹) Krabbe. ²) Indk. Skr. ³) Korrespondancebog. ⁴) Indk. Skr.

ver røget Tobak; Kakkelovn fandtes ej heller i Spise-stuen¹⁾).

Marketender Peder Jensen Reffsing skal 7. Februar 1842 straffes, fordi han har afkøbt en Slave en Del Kommisbrød, og i November 1845 ligger han i Strid med Værtshusholderkorporationen, der paastaar, at han driver ulovligt Værtshushold; selv mener han, at det i Henhold til hans Kontrakt er ham tilladt at servere for Personer, der passerer gennem Kastellet eller har Forretning der²⁾). Endelig ansøger han 13. November 1846 om Tilladelse til at fratræde sin Plads 1. Januar 1847 paa Grund af Svagelighed³⁾). Pladsen tiltrædes fra den paagældende Dag af Kommandersergent C. F. W. Winzer, om hvem det siges, at alt, hvad der foreligger fra hans Haand, er velskrevet som af en dannet Mand⁴⁾).

Den 23. Juli 1842 blev Marketenderne igen henlagt under Kommandanter⁵⁾, i hvilken Anledning der atter er Tale om en kontrollerende Kommission⁶⁾; denne saakaldte Marketenderikommission døde dog hen i Krigsaarene og dukker først igen op i Maj 1851. Dens skiftende Sammensætning forbigaas her; derimod skal det meddeles, at den den 25. Februar 1852 paataler, at Mandskabet kun spiser og betaler Formaden, men nægter at modtage og betale for Eftermaden, hvorved Marketenderne lider et stort Tab, og den befaler derfor, at enhver er pligtig at modtage og betale ogsaa for det til Portionen hørende Sul⁷⁾). Den 11. Maj s. A. bestemmer Kommissionen, at Prisen pr. Portion Middagsmad skal sættes til 6 Sk., og at hver Mand, »som det finder Sted ved andre Afdelinger«, selv skal være forsynet med Potte, Lertallerken og Spiseapparater⁸⁾).

Fra 1843 var der flere Gange Tale om en Udvidelse særlig af Fortunstokkens Marketenderi; den blev dog

¹⁾ Krabbe.

²⁾ Indk. Skr.

³⁾ Befalings Bog.

⁴⁾ Krabbe.

⁵⁻⁷ Befalings Bog. ⁸⁾ Indk. Skr.

først til Virkelighed i 1847—48, ved hvilken Lejlighed hele Stokken samtidig blev forsynet med Fodsokkel; mulig stammer det herfra, at der i en af dennes Stene ud imod Gaden findes indhugget: »1848 F. VII.«.

Fra 1. Juli 1844 blev Kastellet's Marketendere ansat til Næringssskat af Københavns Kommunalbestyrelse; Sagen gav Anledning til en større Korrespondance mellem Københavns Guvernør, Generalkommissariatskollegiet og Danske Kancelli, hvilket sidste 9. Oktober s. A. resolverede, at det ikke kunde fritage dem for Næringssskat, »og det saa meget mindre, som de ses tillige at drive Handel med adskillige Vareartikler«¹⁾.

Ved den store Indkvartering i Begyndelsen af Tre-aarskrigen erklæres det for umuligt for Marketenderne at bespise en saa stor Styrke; mere end højest 500 Mand kunde de ikke overkomme²⁾; imidlertid var det allerede Dagen forud bleven befalet fra Krigsministeriet, at der skulde tildeles hver Mand, der ikke kunde blive bespist paa en Kaserne, et dagligt Tillæg af 4 Sk.³⁾, og 22. Juni s. A. udvidedes Ordren til, at Middagsmaden i Marketenderierne ikke maatte koste mere end 6 Sk., af hvilke den kgl. Kasse betalte de 4 Sk.⁴⁾.

I Januar 1850 forlangte Arméens Intendantur en Erklæring fra Kastellet's Marketendere om, til hvilken daglig Betaling der maatte kunne leveres Middagsmad m. m. til Slaverne sammesteds, beregnet efter et fra Stokhuset affattet Spisereglement. Af Kommandantens Svar den 8. s. M. fremgaar det, at Slaverne i Kastellet nyde en langt bedre Forplejning end Stokhuslaverne, hvilket er en Følge af, at Kastelsslaverne »bestandig hensidder i Kuld« (!), og derfor »behøve en større Mængde Fødemidler end andre«; at forringe deres Kostportion vilde blive betragtet som en ufortjent Skærpelse af deres Straf, da de-

¹⁾ Rehder. 193. ²⁾ Korrespondancebog 24. Marts 1848. ³⁾ Rehder. 438. ⁴⁾ Indk. Skr.

res Opførsel er upaaklagelig¹⁾). Ved samme Lejlighed oplyses det, at deres Kost, der udleveredes for 4 Sk. pr. Portion, var sammensat som følger:

Søndag: 1 Pot Suppe med Hvidkaal, Roer eller Rødder samt fornøden Jævning med Havregryn og 4 Lod kogt fersk Flæsk uden Ben,

Mandag: 1 Pot Søbærter og 4 Lod kogt røget Flæsk uden Ben,

Tirsdag: 1 Pot Søbekaal og 4 Lod grønsaltet Flæsk uden Ben, Onsdag: som om Mandagen,

Torsdag: som om Søndagen,

Fredag: 1 Pot Søbærter og 4 Lod kogt grønsaltet Flæsk uden Ben og

Lørdag: som om Mandagen²⁾).

Ved Cirkulære af 28. August 1851 fra Krigsministeriet ophævedes endelig Bestemmelsen om, at Underofficererne skulde spise i Marketenderiet³⁾, og den 29. Julis. A. forsvandt Bestemmelsen ogsaa for Mandskabets Vedkommende; Marketenderne skulde dog bibeholdes og have fri Bolig for saaledes at være i Stand til at levere Maden billigere, end den kunde leveres hos Byens private Spiseværter⁴⁾. Endnu i 1851 hører man, at der af Marketenderne udbetales et aarligt Højtidsoffer af ialt 12 Rdlr. til Kirkens Kantor⁵⁾.

Den 21. Oktober 1852 foreligger der fra Krigsministeriet et Forbud mod, at i Nummer staaende Underofficerer eller deres Hustruer holde Marketenderi ved nogen Troppeafdeling⁶⁾.

I Anledning af Koleraen blev der den 27. Juli 1853 tilstaaet en Forhøjelse af Spisetillæget af $6\frac{2}{5}$ Sk. for de gifte og $3\frac{1}{5}$ Sk. for de ugifte, og der udarbejdedes en bedre Spiseseddel, hvorved Portionen bragtes op fra 6 Sk. til $7\frac{1}{5}$ Sk.⁷⁾.

Under 28. December 1853 blev Marketenderne un-

¹⁾ Korrespondancebog. ²⁾ Indk. Skr. ³⁾ Kopibog. ⁴⁾ Krabbe.
⁵⁻⁶⁾ Indk. Skr. ⁷⁾ Kopibog.

derlagt en ny Autoritet, nemlig den samtidig oprettede Kaserne-Økonomidirektør, for hvem der udstedtes en længere Instruktion. Ikke alene skulde han føre Tilsyn med Marketenderivæsenet i hele Byen, men ogsaa inspicere Marketenderierne og paase, at Varerne var gode, ligesom alle Kontrakter skulde indsendes til hans Approbation¹⁾. Dette Forhold ændredes dog atter noget 31. Marts det følgende Aar, idet der da oprettedes et Embede som Kasernekommandant for Kastellet. Til denne Post udnævntes 1. April Major v. Michaelsen som Kastellets første Kasernekommandant, og ham blev nu Marketenderierne og deres Inventar underlagt.

Paa en »Situationsplan over Kastellets Bygninger«, signeret: Jantzen, Juli 1853²⁾, findes endnu angivet de to gamle Marketenderier i Elefant- og i Fortunstok; men allerede 28. Juni s. A. havde der været Planer oppe om at flytte Bageriet, der fandtes i Stuen i den søndre Længe af Nordre Magasin, over i Søndre Magasin, hvor det nu findes, og i Stedet derfor omdanne dette Lokale til et fælles Marketenderi for hele Kastellet³⁾. Den 2. April 1854 blev de to daværende Marketendere, Hyller og Winzer, opsagt med 3 Maaneders Varsel, den sidste dog kun i Tilfælde af, »at jeg ikke kan eller vil indgaa paa de Betingelser, som vil blive mig stillede af Kasernekommandant Hr. Major v. Michaelsen for at kunne forblive i bemeldte Stilling«. Dette maa antagelig være sket, eftersom han faa Dage efter af en Fuldmægtig Møller faar Attest for, at han i Begyndelsen af December Maaned(?) er forsynet med et Oplag af Viktualier til et Beløb af 1000 Rdl.⁴⁾, og det bliver da ogsaa Winzer, der bliver den første Indehaver af det store nye Marketenderi, der aabnedes 14. Juli 1854. Det bestod af en tofags Stue for Underofficerer nærmest Volden med egen

¹⁾ Rehder. 435. ²⁾ Ingeniørkorpsets hist. Kortsamling II. 2. 8.

³⁾ Rehder. 462. ⁴⁾ Indk. Skr.

Indgang fra Kirkepladsen; herfra førte en Dør og en Udliveringsaabning ind til Butikken paa ét Fag; bagved dette Rum laa Køkkenet og Forraadskamrene samt Logis for Karlene og Pigerne. Butikkens anden Side var i hele sin Længde kun adskilt fra den 4 Fag store Mandskabsstue ved en bred Disk, og Marketenderen selv boede i Stuelejligheden i Hjørnepavillonen.

Fra fire Marketenderier i over et Hundredaar var Antallet efterhaanden bleven reduceret, men stadig havde de været knyttet til de Steder, hvor de fra Kastellets første Dage var bleven grundlagt. Først nu, 190 Aar efter deres Tilblivelse, blev Traaden brudt ved Indrettelsen af dette store nye Marketenderi, der kom til at ligge helt uden for de gamle Stader, og som fra nu af skulde være et fælles Marketenderi for hele Kastellet.

VI.

Det vil formentlig være mest praktisk at inddele dette Marketenderis Historie i de Afsnit, der af sig selv fremkommer ved Omskiftningen af de forskellige Indehavere.

Om *Winzer*, som blev den, der skulde binde Traaden sammen mellem det gamle og det ny og føre Traditionen videre, er det første, vi efter Overtagelsen erfarer. en Klage af 25. Juli 1854 fra 1. Jægerkorps, hvori det oplyses, at to civile Mænd, en Møllersvend Petersen fra Bageriet og en Skrædermester Morten Henrich Otto Müller, som var i Winzers Tjeneste, havde indladt sig i ulovlig Handel med Mandskabet om Klæde og Klædningsstykker, som de nok ikke var kommet i Besiddelse af paa en fuldkommen ærlig Maade¹⁾.

Som tidligere omtalt var Slaverne, saavel i Krudttaarnet i Dronningens Bastion som i Arresthuset bleve

¹⁾ Overalt i det følgende, hvor ingen særlig Kilde er anført, skal denne søges i »Kasernekommandantskabet: Indkomne Skrivelser«.

bespist af Marketenderen; men 31. December 1847 blev de første og 30. September 1854 de sidste overført til Københavns Stokhus, hvorfor Marketenderen allerede 11. September 1854 modtog den fornødne Opsigelse i saa Henseende¹).

Den 2. Marts 1855 klagede 1. Jægerkorps atter over Marketenderen, og Klagen var denne Gang baseret paa Skrivelser fra Korpsets fire Kompagnier; værre var det maaske, at Præsten 24. September s. A. ankede over, at der var bleven sunget og støjet saa stærkt Søndagen før fra Marketenderiet, at Gudstjenesten i Kirken var bleven forstyrret. Det førte til, at Marketenderiet — i hvert Fald i nogle Aar — skulde være lukket hver Søn- og Heligdag fra Kl. 9—11 Form.²).

Der foreligger ikke yderligere skriftlige Klager, men saadanne kan jo være fremkommet ad anden Vej; i hvert Tilfælde blev Winzer 22. September 1856 opsagt som Marketender med 3 Maaneders Varsel.

Hans Efterfølger hed *Ole Simonsen*, om hvis tidligere Livsstilling der intet forlyder; han synes dog ikke at have været en Militærperson. Han overtog Marketenderiet 1. November 1856, og da der mellem ham og Kasernekommandanten, Kaptajn Michaelsen, ved denne Lejlighed, som det synes for første Gang, foreligger en detailleret Kontrakt, der med større eller mindre Variationer gaar igen i de kommende Tider, skal den aftrykkes her i sin Helhed:

»Kontrakt mellem Kasernekommandantskabet i Kastellet Frederikshavn og Hr. Simonsen, der er antaget til at være Marketender for Garnisonen i Kastellet Frederikshavn fra den 1. November 1856.

§ 1. Marketenderen, der er antaget uden Løn eller Pengodtgørelse for sig eller Tjenestefolk, afbenytter uden Be-

¹) Rehder. 476.

²) Indk. Skr.

taling de for ham i den nordre Magasinbygning's søndre Fløjs Stueetage indrettede Lokaler, samt de dertil hørende Udrumslejligheder med de deri værende Inventariegenstande; han maa ikke foretage nogen Forandring ved det anviste, men er forpligtet til at underkaste sig de Lokalforandringer, som i Fremtiden anses for nødvendige.

§ 2. Marketenderen staar umiddelbart under Kasernekommandantskabet og er underkastet dets Kendelse, hvor Tvistigheder opstaa imellem de købende og Marketenderen.

Opstaaer Tvistigheder eller Meningsforskelligheder imellem Kasernekommandantskabet og Marketenderen, da skal han underkaste sig Kaserneøkonomi-Direktørens Kendelse; Direktøren er paalagt at have Tilsyn med Marketenderiet.

Med de Marketenderen til Brug overladede Lejligheder og Inventariegenstande skal han omgaas forsvarligen, og i Tilfælde af Fratrædelse igen aflevere disse i samme Stand som ved Modtagelsen, for saa vidt den nødvendige Afbenyttelse efter deres Bestemmelse ikke har forringet deres Tilstand eller Værd.

Derimod vil Lejlighederne og de ham leverede Inventariegenstande blive vedligeholdte uden nogen Udgift for ham, for saa vidt Beskadigelsen ikke er foranlediget ved Uforsigtighed af ham eller hans Folk.

§ 3. Marketenderen skal vaage over, at den største Renlighed bliver iagttaget i alle Lokaler saa vel som med alle Inventariegenstande, og at denne Renlighed udføres af hans egne Folk. Fejeskarn og Affald skal han lade henbringe til de ham anviste Steder.

Fremdeles skal han paase og være ansvarlig for, at der med Ild og Lys omgaas forsigtig.

§ 4. Marketenderen skal nøje rette sig efter det Spisereglement og den Takst, som er eller herefter maatte vorde anordnet af Kasernekommandanten, og af hvilke Eksemplarer vil blive opslaaede i Spisestuerne.

Den ordinære Middagsmad skal daglig være at bekomme fra Kl. 11½ Form. til Kl. 1½ Eftm.

Dersom Tjenestetiden underhaanden skulde udfordre anden Spisetid, skal Marketenderen være forpligtet at rette sig herefter, naar han samme Dags Morgen Kl. 6 herom bliver underrettet.

At den tillavede Mad er vel behandlet og velsmagende gøres han ansvarlig for, og det tillades ikke, at han kommer

nogen Tilsætning af skarpe Specerier, saasom Ingefær etc., til Maden for at tilvejebringe en tilsyneladende Styrke.

Marketenderen kan ikke fordre noget bestemt Antal Mandskab til daglig Bispisning, men naar der af et Kompagni opgives et saadant, skal han være forpligtet til at kunne bispise samme.

§ 5. Marketenderen er ikke berettiget til at modtage civile Personer til Beværtning i Marketenderiet eller at udsælge Varer fra samme til dem.

Herfra undtages alle i Kastellet boende eller der for Militæretatens Regning arbejdende civile.

§ 6. Marketenderen er berettiget til at handle med alle Slags Spise- og Drikkevarer samt alt andet, hvad de i Kastellet boende maatte behøve og efterspørge, forudsat naturligtvis, at slig Handel ikke er stridende imod de kgl. Anordninger eller andre Borgeres særskilte Rettigheder. For disse Varer sættes ham ingen Takst, men derfor er han dog forpligtet til, at alle Fødevarer saavel raa som tillavede skulle være sunde og friske og af god Kvalitet; Øl maa ikke udsælges, forinden det har afgæret og er bleven klart.

§ 7. Marketenderen er pligtig til at levere de i Kastellet boende Officerer og Mellemstabsbetjente samt gifte af Underklasserne kogt Vand paa egen Maskine eller Redskaber to Gange daglig med Gløder, mod Vederlag efter Overenskomst med vedkommende, om Sommeren fra Kl. 5½ og om Vintere fra Kl. 6½ til Kl. 9 Form. og hele Aaret fra Kl. 6—9 om Efterm.

Kogte, varme Drikke, bestaaende enten af Kaffe, Te, Øl eller Mælk skal Marketenderen have til Udsalg fra Marketenderiets Aabning og til Kl. 9 Form.

Alt Brød, som udsælges i Marketenderiet, skal være af bedste Kvalitet, godt bagt og frisk.

§ 8. Til at maale og veje de forskellige Fødevarer og andre Artikler, der udsælges, skal Marketenderen benytte justeret Maal og Vægt.

Kasernekommandanten er berettiget til paa enhver Tid at efterse Maal og Vægt og inspicere Udsalgssted, Køkken og Forraadslokaler for at forvise sig om, at de til Salg havende Varer er af sund og god Beskaffenhed.

§ 9. Dersom den præsterede Bispisning eller iøvrigt noget fra Marketenderiet ej er befundet forsvarligt, er Marketenderen pligtig til efter derom givet Tilhold straks at af-

hjælpe Manglerne, samt efter Sagens Beskaffenhed bøde en passende Mulkt. [Det sidste er tilføjet med Blyant].

§ 10. Marketenderiet aabnes fra 15. Oktober til 14. Marts om Morgenen Kl. 6 og fra 15. Marts til 14. Oktober om Morgenen Kl. 5, og lukkes stedse om Aftenen Kl. 10 slet.

§ 11. I Marketenderiet taales ingen Svir, Syngen eller Støjen, intet Spil, det være Kort, Tærning eller andet, ej heller maa der findes bestandig siddende Gæster.

§ 12. Marketenderen saa vel som hans Familie og Tjenestetyende er forpligtede til at beegne Afdelingernes Personale med Høflighed og Artighed, ligesom dette vil vorde tilholdt at være høflige og artige mod Marketenderen, hans Familie og Folk.

§ 13. Ved November Maaned's Udgang hvert Aar skal Marketenderen have indkøbt og i Behold i de ham anviste Lokaler alle sædvanlige Viktualier, saasom Smør, grønsaltet Flæsk, Byg- og Havregryn, Kartoffler samt af Brændsel saameget, som er nødvendigt til Forbruget om Vinteren.

§ 14. Marketenderen maa ikke give nogen Underofficer eller menig eller nogen af disses Koner eller Børn Kredit paa, hvad de købe i Marketenderiet; gør han det, er det paa eget Ansvar; ej heller maa han tage noget Pant eller købe noget af ovennævnte Personer.

§ 15. Marketenderen skal holde ordentlige og anstændige Tjenestefolk. Dersom grundet Klage skulde rejses mod nogen til hans Tjeneste fæstet Tyende, skal samme, hvis Kasernekommandanten finder det nødvendigt, bortfjernes, dog i Overensstemmelse med Tyendeloven.

§ 16. De Slaver, som arbejde i Kastellet, skal Marketenderen bespise paa et særskilt Sted, for den reglementerede Betaling.

§ 17. Marketenderen er pligtig at forsyne de mulige kvartersyge for billig Betaling med Grødomslag og andet, som af Lægen bliver foreslaaet, t. Eks. Vand til Krydderte.

§ 18. Naar de hersteds garnisonerede Afdelinger udrykke til Øvelse, skal Marketenderen, naar saadant fordres, forskaffe den fornødne Forplejning til bemeldte Afdelinger.

§ 19. Opsigelse af denne Kontrakt sker saavel fra Kasernekommandantens som fra Marketenderens Side med Fjerdingaars Varsel; men skulle denne Kontrakt paa nogen Maade [med Blyant er tilføjet: »i en betydelig Grad«] misligholdes af Marketenderen, da er han pligtig til med en

Maanedes Opsigelse til hvilkensomhelst Tid at fraflytte og aflevere det ham anbetroede i forsvarlig Stand.

Alle Retssager [med Blyant er »-sager« ændret til »-spørgsmaal«], som opstaar i Anledning af hans Stilling som Marketender, og som ikke egne sig til arbitrær Kendelse, afgøres ved Københavns og Kastellet Frederikshavns Kommandantskabs Jurisdiktion.

Michaelsen,

Major og Kasernekommandant.

Denne Kontrakt, der i alle dens Ord og Punkter af mig Simonsen er antaget og i medundertegnede Vitterlighedsvidners Overværelse underskreven, forpligter jeg mig nøje at overholde.

Kastellet Frederikshavn, den 24. Oktober 1856.

Simonsen.«

Som Vitterlighedsvidner underskriver Bugge og Østerby, begge Kommandersergenter i 1. Jægerkorps.

Den 2. Juni 1857 fik Kontrakten følgende saakaldte Tillægsparagraf (1): »Undertegnede forpligter sig til at refundere Kommandantskabet Omkostningerne for Rensningen af Komfurindretningen i Marketenderikøkkenet«, og 2. August 1860 — nu er det Major C. Budde-Lund, der er Kasernekommandant — fik den følgende Tillægsparagraf (2): »I foranstaaende Kontrakt er under § 5 anført: »Marketenderen er ikke berettiget til at modtage civile Personer til Beværtning i Marketenderiet eller at udsælge Varer fra samme til dem.« Hertil føjes: »dog er det ikke forment ham, at en Soldat medtager en Bekendt, men det forbydes Marketenderen ved denne Lejlighed at udsænke Brændevin.« Denne Begunstigelse stammede fra en Ordre af 30. Juli 1860 fra Kasernedirektoratet; den tydede mere paa Godhed end paa Klogskab og var i hvert Fald et farligt Skraaplan at komme ind paa¹).

¹) Ovennævnte Kontrakt findes i Kasernek. Indk. Skr. for Aaret 1863.

Endelig kan det tilføjes, at det 6. Juli 1857 i en Instruktion for Kaserneøkonomi-Direktøren i Københavns Fæstning og Kastellet Frederikshavn (§ 11) blev paalagt ham jævnlig at inspicere Kasernemarketenderierne og paase, at der fra disse leveredes kontraktmæssige Varer, ligesom ogsaa fremtidige Marketenderkontrakter skulde approberes af ham, hvad der iøvrigt allerede i nogen Tid var sket i Praksis¹).

Ole Simonsens Periode begynder med en Klage 3. Juli 1857 fra hans Side over nogle Artillerister, der havde beskyldt ham for at sælge raadne Varer og at snyde Mandskabet. Ved Sagens Undersøgelse paavistes det, at Smørret havde været mindre godt sidste Vinter, samt at han havde benyttet Mælk i Teen i Stedet for Fløde og hvidt Sukker i Stedet for Puddersukker. Tiderne skifte. Simonsen frafalder derefter Klagen, og Artilleristerne fik paa deres Side Tilhold om for Fremtiden at føre deres Klager frem gennem deres Afdeling i Stedet for over for Marketenderen.

Den 26. September s. A. foreligger de første Tegn paa de lige til vore Dage førte Stridigheder mellem Marketenderne paa den ene Side og Sælgekoner etc. fra Byen paa den anden Side, idet disse sidste tog Stade i Kastellet og solgte direkte til Mandskabet og andre. Karakteristisk nok stammede denne første Begyndelse ikke fra nogen af de to Parter, men derimod fra en Officer, Kaptajn Ernst af Ingeniørerne, der drog i Leding for Sælgekonerne og klagede over, at der formentes dem Adgang til Kastellet, samt at dette skete ikke af Hensyn til Mandskabet, men for ikke at paaføre Marketenderen en generende Konkurrence. Kaptajnen møder frem med et for Marketenderen mindre smigrende corpus delicti, idet han fremsender 3 Stk. Brød, med iskaaret Kors, købt hos Marketenderen, og 3 andre Stk., købt hos Konerne, og fastslaar

¹) Kundg. for Hæren 24/1857. 3.

derigennem, at de sidste for samme Pris langt bærer Prisen for Marketenderens. Han fremlægger endvidere 2 Surbrød, af hvilke det, der er købt hos Konerne, vejer $8\frac{1}{2}$ Lod, medens Marketenderens kun vejer $7\frac{1}{2}$, og han udtaler, at Marketenderen kun lidet gør sig værdig til Beskyttelse, samt at det kun vil blive værre, saafremt han befries for denne Konkurrence.

Kasernekommandanten stod dog haardnakket paa Marketenderens Side og tilkaldte i November Maaned Politiet, der den 4. December anholder en Kone, Maren Johanne Petersen, gift med en Buntmager Bigler (hun kaldes ogsaa ved andre Lejligheder: »Madam Bille«). Af Politirapporten fremgaar det, at hun lever skilt fra Manden, der er meget drikfældig, og hvem hun i mange Aar har maattet ernære sammen med sine Børn. Hun indrømmer at have faaet Tilhold af Politiet om ikke at opholde sig i Magasinbygningen, hvilket Tilhold hun ogsaa paastaar at have efterkommet; derimod har hun, der med Ingeniørkorpsets Tilladelse sælger Brød til dettes Mandskab paa Øvelsespladsen i Glaciet, paa Lønningsdagene opholdt sig i Kastelet med sine tomme Kurve for at indkassere de Penge, som Mandskabet var hende skyldig. Men samtidig hermed meddeler hun, at hun efter Bestilling leverer Brød til Størstedelen af Officererne og Underofficererne, blandt de første endog Kaptajnvagtmesteren, idet hun fra alle disse er blevet anmodet om at forskaffe dem Brød, da de ikke ønskede at købe hos Marketenderen. Sluttelig fortæller hun, at hun efter det modtagne Tilhold straks har henvendt sig til Kaptajnvagtmesteren for at faa et Tegn udstedt, men at denne har svaret hende, at det behøvede hun ikke, da Kastelet var en aaben Gade. Dermed dør Sagen hen foreløbig.

Uden her at ville komme ind paa Kapitlet: Kastelets Kaserneorden, skal det som Indledning til det følgende dog fortælles, at ved de Eftersyn, som Kaserneøkonomi-

Direktøren fra Tid til anden foretog i Kuppet, er det altid de der indkvarterede Ingeniørers Lokaler, der skal have fremvist den største Uorden og Urenlighed; flere Gange betegnes Kaserneordenen i disse som »yderst daarlig«. Ingeniørerne maa bl. a. have haft Mandskabsstuer og Kvarterer for ugifte Sergenter ovenover Marketenderens Lokaler, thi ved et Eftersyn 25. August 1859 hedder det, at der paa et lavere Tag over Marketenderens Spisekammer (!) findes ophobet en stadig voksende Mødding, og, tilføjes der: »Da ingen uden Ingeniørtropperne kan have gjort denne Uorden, bør ogsaa disse og ingen andre bortskaffe Møddingen«. Det maa ikke have været smigrende for Kasernekommandanten, at hans Foresatte skulde gøre ham opmærksom paa dette Svineri inden for hans egen Kaserne.

Den 12. Januar 1860 aabner 20. Infanteribataillon en alvorlig og vel tilrettelagt Angrebskrig mod Marketenderen, idet den udtrykkelig forlanger Kompagniernes Erklæring om, hvorvidt de maatte have noget at klage over. Af Kompagnierne ses kun 3. Kompagni at have indsendt følgende Indberetning, dateret 14. Januar 1860:

»Med Henhold til Bataillonsbefaling af 12. ds., Pkt. 2, skal Kompagniet tillade sig at indberette, at Mandskabet i det hele taget har udtalt sig, at Middagsmaden i Marketenderiet var meget daarlig, og at de til samme Pris i Byen kunde erholde denne mere end dobbelt saa god. Naar de en Gang vilde købe et Stk. Flæsk, Kød eller Pølse til deres Brød, staa det ligeledes langt tilbage saavel i Kvantitet som i Kvalitet for det, de kunde købe i Byen. Kaffe og Te klagedes der ligeledes over, da den foruden at være daarlig som oftest er halvkold. Smørret og Øllet er i Reglen ligeledes daarligt og Hvedebrødet næsten altid gammelt. I det hele taget udtalte Mandskabet, at de helst, naar Tjenesten tillod dem det, søgte deres Tilflugt til Byen for at erholde Spise og Drikke og afholdt sig saa meget som mulig fra Marketenderiet paa Grund af dettes daarlige Varer.«

Kaserneøkonomi-Direktøren er hurtig i Vendingen; allerede den 16. s. M. indsender han følgende Skrivelse til Kasernekommandanten:

»Efter at have modtaget Kommandantskabets Skrivelse af 15. d. M. fulgt af o. s. v., paalagte jeg Kasernekommandanten i Kasernen for Garden tilfods, Hr. Major Zepelin, den inspektionshavende Officer i Gardekasernen, Hr. Kaptajn af Generalstaben Tvermoes og anmodede Brygger Schreibol og Spækhøker Schmit i Dag Kl. 12 ved min Nærværelse at syne Marketenderiet og tage Skøn over Varerne, og samtlige var enige om, at alle Varerne, der fandtes i Marketenderiet var af særdeles god Beskaffenhed, og at intet var at udsætte paa Prisen.

De ansaa det for umuligt, efterat have smagt paa Middagsmaden, at en saa god og kraftig Mad kunde leveres for 4 Sk., saa Direktoratet maa ønske sig opgivet, hvor en Portion Middagsmad for 4 Sk., dobbelt saa god som Marketenderens, kan erholdes, endskønt man skønner, at Kompagniets Meninger er et Postulat. En Fejl maa det anses at være, at det har indsneget sig fra Fortiden i dette Marketenderi, at Mandskaberne, efter deres Ønske, spise halve Portioner; thi saadanne er ikke et tilstrækkeligt Maaltid for en Mand. At Te og Kaffe som oftest er kold, er usandt, da disse Drikkevarer, medens de udsælges, stadig staar over Ilden. Smørret fandtes fortrinligt, som brugtes til at smøre paa Brødet; ringere Smør kan faas efter Vægt til ringere Pris som i ethvert Udsalgssted. Hvedebrød modtager Marketenderen 2 Gange daglig, at det saaledes næsten altid skulde være gammelt er Usandhed, man kan dog ej forlange varmt Brød. Den saakaldte Knackwurst, som formentlig menes, naar Talen er om Pølse, sælges almindeligvis stykvis for 4 Sk., holdt aldeles Vægt med lignende Pølser fra Udsalg i Byen. Spegepølsen var god. Øllet var godt, dog bemærkede Brygger Schreibol og Spækhøker Schmit, at det saakaldte »Godt Øl« kunde være federe, men kunde ikke sælges billigere efter de bestaaende Ølpriser, end Marketenderitaksten er.

Grundet paa foranstaaende maa Direktoratet anse det 3. Kompagnis Indberetning for ubegrundet, og maa det være tilfredsstillende, at Bataillonens øvrige 3 Kompagnier ikke har haft Aarsag til Klage.

Af denne Skrivelse, der i Dag vil indgaa i Afskrift til Ministeriet, behager Kommandantskabet at levere 20. Bataillon en Afskrift.«

Dagen efter faar 20. Infanteribataillon imidlertid Undsætning fra 1. Ingeniørkompagni, der erklærer:

a t Kaffen, der udskænkes til 3 Sk. Koppen, er i Sammenligning med den, der kan erholdes i Byen for 4 Sk. Koppen, uforholdsmæssig tynd og daarlig,

a t Middagsmaden er kraftesløs, og hvad Portionernes Størrelse angaar, er den forholdsvis til Prisen mindre end Dampkøkkenets,

a t Smørret ofte er ildsmagende og

a t i Marketenderiet udsælges Sukker, Kaffe, Øl, Brændevin, Sæbe og deslige Sager til Priser, der efter Værnes Kvalitet er dyrere end Byens. Saavidt vides har Marketenderen ingen Forpligtelse, men kun Tilladelse til at sælge slige Sager, men det maa antages, at med Tilladelsen er betinget Prisbillighed, og kan saaledes den gjorte Besværing være berettiget. Det oplyses, at Klagerne er fremkomne fra Kompagniets Underofficerer og menige, og man slutter med at anmode om, at disse Mangler maa blive afhjulpne.

Den 18. s. M. meddeler 2. Ingeniørkompagni, at man har modtaget saadanne Oplysninger gennem Mandskabet, at det er uden for al Tvivl, at Klagerne er fuldkommen begrundede. Kaffen og Teen er som oftest tynd og ildsmagende, Smørret er tit harsk og uspiseligt, og Middagsmaden daarlig tilberedt og uden Kraft. Besværingerne er altsaa af en saadan Natur, at de ikke bør gaa upaa-talt hen.

Den 20. endelig fremsender saavel 20. Bataillon som dennes 3. Kompagni Skrivelser til Kaserne-Økonomidirektøren. Skrivelserne er desværre for lange til at aftrykkes her; men de er i høj Grad interessante, som de militære Skrivelser næsten altid er, naar Blodet farer Brevskriveren til Hovedet og faar ham til at tage Bladet fra Munden, saaledes at det »officielle« ved Skrivelsen næsten ganske træder i Baggrunden. Direktørens Skrivelse

af 16. s. M. pilles fra hinanden i Stumper og Stykker, og med bidende Skarphed gives der raat for usødet. I dem begge slaas det fast, at hvor samvittighedsfuld den nedsatte Kommission end har været, vil det være ganske umuligt for den paa en enkelt Dag at udtale sig om Forholdene i Marketenderiet, saa meget mere, som Marketenderen har haft god Tid, fra den 14. til den 16., til at faa truffet saadanne Ændringer, at Kommissionen intet kunde mærke.

Den første egentlige Takst for Middagsmaden i Marketenderiet foreligger 28. April 1862 og er underskrevet af Schønning, Kaptajn og Kasernekommandant.

Den lyder som følger:

»Takst for Middagsmaden i Kastellet Frederikshavns
Marketenderi.

S ø n d a g: $\frac{3}{4}$ Pot Kødsuppe med Ris, Kartofler og Rødder samt 6 Lod fersk, kogt Kød uden Ben — 10 Sk. pr. Port.,

M a n d a g: $\frac{3}{4}$ Pot Risengrynsvælling eller Sødsuppe og Steg eller kogt Kød med Sauce og Kartofler eller Kaal — 12 Sk. pr. Port.,

T i r s d a g: $\frac{3}{4}$ Pot Ærter og 4 Lod grønsaltet Flæsk uden Ben — 10 Sk. pr. Port.,

O n s d a g: $\frac{1}{2}$ Pot Risengrød, kogt i Mælk, med Kanel, Sukker, Smør og sødt Øl eller $\frac{1}{2}$ Pot Boghvedegrød, kogt i Mælk, med Smør og sødt Øl samt Frikadeller med Sauce og Kartofler eller Kaal — 12 Sk. pr. Port.,

T o r s d a g: som om Søndag,

F r e d a g: som om Tirsdag,

L ø r d a g: $\frac{3}{4}$ Pot Øllebrød og Klipfisk eller Ragout — 12 Sk. pr. Port.

Mandag, Onsdag og Lørdag kan Formad erholdes for sig til 6 Sk. pr. Port. og Eftermad ligeledes til 6 Sk. pr. Port. Dennes Størrelse skal være forsvarlig og i Tilfælde af Meningsulighed afgør Kommandanten Spørgsmaalet.«

I Anledning af en Forespørgsel fra Marineministeriet til Arméens Intendantur vedrørende Bispisnings- og Marketenderiforholdene i Landmilitæretatens Kaserne

foreligger der 20. August et Svar, hvoraf det fremgaar:

»at Underklasserne i Fredstid alene faar deres Middagsmaaltid, medens det i Reglen altid har været overladt til dem selv at sørge for den øvrige Forplejning,

at de ugifte i Tiden fra 1831—51 i Almindelighed var forpligtede til at modtage deres Middagsspisning i Marketenderierne mod Afdrag i Lønningen,

at et Maaltid varm Mad under Dyrtiden 1846—47 beregnedes til 4 Sk.,

at det nu er overladt til enhver — med Undtagelse af Rekrutterne — selv at sørge for deres Bepisning,

at det dog er Afdelingernes Pligt at drage Omsorg for, at Underklasserne daglig faar et Middagsmaaltid for en Betaling, der staar i rimeligt Forhold til deres Lønning,

at Marketenderne antages af Kasernekommandanten,

at Marketenderne kun maa skænke og udsælge til Personer af Militæretaten,

at der til Marketenderne ikke maa antages tjenestegørende eller deres Hustruer,

at Marketenderne erholder fri Bolig af passende Størrelse, Køkkenlejlighed med fast Inventar, Kedler, Forraads-kamre, Brændselsrum, Udsalgs- og Spiselokaler, men ellers intet Tilskud, idet en tidligere Hjælp af Brændsel er faldet bort,

at de mindst 2 Timer daglig skal kunne servere varm Middagsmad,

at han ej maa give Kredit og,

at han skal levere koft Vand til kasernerede Officerer«¹⁾.

Efter en Meddelelse af 14. Januar 1863 fra Arméens Intendantur blev det bestemt, at der fremtidig ved forefaldende Nyansættelser af Marketendere fortrinnsvis skulde vælges mellem veltjente, afskedigede Underofficerer, og at civile Personer kun vilde kunne vente at komme i Betragtning, saafremt ikke saadanne Underofficerer søgte Pladsen.

Hvor underligt det end lyder, blev denne Bestem-

¹⁾ Love og Bekendtgørelser S. 93.

melse den indirekte Anledning til en ny Marketenderkrig, i hvilken dog Rollerne var ombyttede, for saa vidt som det nu pludselig er Kasernekommandanten — Kaptajn W. Schønning var fra 9. November 1861 bleven konstitueret som saadan — der er den angribende Part, medens de kasernerede Afdelinger, understøttet af Kaserne-Direktøren, optræder som Marketenderens Forsvarere. Det fremgaar ikke tydeligt, hvornaar Sagen har taget sin Begyndelse; men som det vil ses af følgende Skrivelse af 19. Marts 1863 fra Kaserne-Direktøren, A. C. Arenfeld, har den allerede da ulmet i nogen Tid.

Den nævnte Skrivelse lyder som følger:

»En Ytring i Kommandantskabets Indberetning af 6. f. M. syntes at tyde paa Utilfredshed med den for Garnisonen i Kastellet ansatte Marketender, og forudgaaende mundtlige Udtalelser af den fungerende Kasernekommandant har antydnet noget lignende. Foranlediget herved har jeg, til yderligere Bestyrkelse af min egen, ved Inspicering af bemeldte Marketenderi vundne Overbevisning, henvendt mig til Kommandørerne for de i Kastellet kasernerede Afdelinger og fra disse, efter anstillet Undersøgelse i Sagens Anledning, modtaget Erklæringer, som gaa ud paa, at Underofficerer og Mandskab er tilfredse saavel med de af Marketenderen leverede Varer som med Prisen for disse; til en af Bataillonerne har derhos en Officer, som har ladet sig bringe Middagsspise fra Marketenderiet, omtalt denne særdeles rosende.

Ligesom det har været mig meget kært paa denne Maade at se min egen Mening tiltraadt af de nærmest Vedkommende, saaledes skulde det glæde mig, hvis Efterretningen om ovenstaaende kunde i nogen Maade bidrage til at fjerne den Tilbøjelighed til Utilfredshed med Marketenderen, som har været at spore hos Kommandantskabet, siden den nuværende Kasernekommandant traadte i Funktion. Jeg maa i alt Fald i denne Henseende, som i enhver Sag, der er undergivet min Kontrol, bestemt fordre, at der tages Hensyn til Rimelighed og Billighed. I nærværende Tilfælde giver mit mangeaarige nøje Kendskab til den paagældendes Retsindighed og Pligtfølelse mig forøget Opfordring til at værne om hans Ret.«

Den skarpe Tilrettevisning var ikke til at misforstaa; men — den kom for sent, thi medens den nævnte Skrivelse, som anført, var af 19. Marts, havde Kasernekommandanten allerede Dagen forinden faaet den tidligere omtalte Marketenderikontrakt af 24. Oktober 1856 forsynet med følgende Paategning: »At ovenstaaende Kontrakt Dags Dato af Kasernekommandantskabet er mig undertegnede opsagt til Fratrædelse den 1. Juli 1863 tilstaaes herved. Kastellet Frederikshavn, den 18. Marts 1863. Ole Simonsen.«

At Kasernekommandanten ikke har haft ganske rent Brød i Posen, fremgaar af, at der umiddelbart under den sidstanførte Paategning findes en anden, der antagelig er fremkommen i Anledning af Kasernedirektørens skarpe Skrivelse og skal tjene til at glatte lidt over den barske Opsigelse, thi i sin Korthed lyder den saaledes: »Anførte Opsigelse er efter gensidig Overenskomst. 20. Marts 1863. Schönning. — Ole Simonsen.«

Hvad var nu Aarsagen til denne haarde Fremfærd overfor den ulykkelige Ole Simonsen, der dog, i Modsætning til for nogle Aar siden, fik et saa smukt Skudsmaal? Ja, det siges vel ikke ligefrem, men ved at læse lidt mellem Linierne synes man dog at komme til en Slags Sandsynlighedsforklaring.

Samtidig med, at Kastellet i sin Tid havde faaet sin første Kasernekommandant, blev ogsaa Posten som Kasernesergent oprettet, og som saadan ansattes Overkommandersergent C. H. Schultz. Imidlertid kom den foranførte Bestemmelse om, at Marketenderposterne fremtidig fortrinsvis skulde besættes med afskedigede Underofficerer, og da Schultz alt paa et tidligere Tidspunkt havde søgt om at faa sin Afsked, hvad der imidlertid var bleven ham nægtet, med mindre han vilde give Afkald paa sin Pension, ligger det nær at antage, at den nye Bestemmelse har givet ham Haab om at opnaa Stillingen som Marke-

tender og saaledes bøde paa Tabet af Pension, hvilket Haab hans Foresatte synes at have støttet saa kraftigt, at han underminerede den Mand, der stod i Vejen for Schultz, for tilsidst at opsige ham fra Pladsen. Og, ganske rigtig, lader *C. H. Schultz* sig afskedige uden Pension den 4. Juni for fra den 1. Juli at overtage Posten som Marketender.

Den nye Kontrakt, der oprettedes 24. Juni, var i sine Hovedtræk som den ældre, men afveg dog i følgende enkelte Punkt væsentlig fra denne: »Afgaar Overkommandersergent Schultz ved Døden fra Marketenderstillingen, skal ovenstaaende Kontrakt i et og alt være gældende for hans eventuelle Enke, saafremt hun ønsker at fortsætte Mandens Bestilling«. Dette var i Virkeligheden en særlig Forhaands-Begunstigelse, hvorved Bestemmelsen om de afskedigede Underofficerers Fortrinsret til Posten i Grunden blev ignoreret; Kasernedirektøren krævede da ogsaa følgende Tilføjelse indført: »saalænge hun forbliver i Enkestand«.

Med Krigen 1864 fulgte Anbringelsen af tyske Fanger i Kastellet; disse skulde for Underofficerernes og de meniges Vedkommende bespises i Marketenderiet for den takstmæssige Betaling; men da der særlig inden for det holstenske Mandskab herskede en meget ophidset og krigersk Stemning, resulterede dette i hyppige Overfald paa de i Kastellet kasererede danske Soldater. Tyskerne stillede sig saaledes jævnlgt op ved Indgangen til Marketenderiet og slog Soldaterne i Hovedet, naar de passerede forbi, saa at disse erklærede, at de ikke turde gaa enkeltvis over i Marketenderiet, men enten maatte gaa flere samlede eller ogsaa foretage deres Indkøb i Byen.

Den 17. Januar 1865 indsender Schultz forskellige Andragender, af hvilke skal fremhæves, at Lukketiden maatte blive Kl. 9 i Stedet for Kl. 10 i de 4 Vintermaaneder, hvor Retræten blæstes Kl. 9, at Prisen paa Brænde-

vin maatte forhøjes fra 5 til $5\frac{1}{2}$ Sk. pr. Pægl, hvilket han begrundede med, at Kaffe var steget med $3-4\frac{1}{2}$ Sk., Te med $4-6$ Sk., Puddersukker med $3-5$ Sk. pr. Pund og Brændevin med 2 Rdl. pr. Tønde, hvorfor han meget logisk formente, at da Kaffe og Te var Livsfornødenheder, burde Forhøjelsen ene lægges paa Brændevinen. Endelig beklager han sig over, at en Karl sælger Øl, og at Sælgekoner og Drengs sælge andre af de Varer til Soldaterne i Kastellet, hvormed han selv handler. Klagen synes fuldt ud berettiget, eftersom han netop havde faaet indført et Punkt i sin Kontrakt, der sikrede ham derimod. I November s. A. er det atter galt, idet den 8° Brændevin stiger til 26 Rdl. pr. Td.; han faar nu fastsat følgende Priser: 1 Pot: 23 Sk., $\frac{1}{2}$ Pot: $11\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ Pot: 6, en stor Snaps: 2 og en Kvint: 1 Sk. Den 2. Maj oplyser han om en enorm Stigning paa Ærter, saltet Flæsk, Kød og Kartofler m. m. og andrager derfor om en Forhøjelse af Betalingen for Middagsmaden. I Februar 1866 beklager han sig over, at Mandskabet ofte, naar det har spist til Middag, medtager Skaale og Kopper etc., uagtet alle hans Sager er indbrændt med Navnet: »Schultz«.

Den 28. Februar 1865 kommer den mærkelige Bestemmelse, at uagtet Kasernekommandanten har Politimyndigheden over Marketenderen, kan Politiet dog ikke udelukkes fra at foretage Eftersyn af dennes Maal og Vægt, og at eventuelle Forseelser i saa Henseende vil blive paadømt ved Politiretten.

I Juni 1867 begynder Klagerne over Marketenderen paany, og i en Tid følger de nu Slag paa Slag. Det er en Sekondløjtnant Hansen af 3. Bataillon, der gør sig til Talsmand for Underofficerernes og Mandskabets Anker: Marketenderen er ikke forsynet med de Varer, han skal have, Kvaliteten lader meget tilbage at ønske, ofte mangler han Øl, og Middagsmaden er saa daarlig, at Mandskabet ofte, selv efter anstrængende Øvelser, foretrækker

at spise i Byen, hvor de kan faa den billigere og bedre. Endelig klages der over Urenlighed og uhøflig Behandling. I September s. A. klager han atter over, at Marketenderen for at udlevere varmt Vand til Te o. l. 2 Gange daglig tager 32 Sk. pr. Maaned, hvad han anser for at være en Fortjeneste paa »mange Hundrede Procent«. I Oktober lyder Klagen paa, at han leverer Kaffe til to Priser — 3 og 4 Sk. — og at begge Slags er lige daarlige; Marketenderen maa i den Anledning betale en Bøde paa 2 Rdl., og det samme gentog sig i Maj 1868.

Den 19. August 1870 afgik Schultz ved Døden, hvorefter hans Enke, *Hansine Schultz*, i Henhold til Kontrakten overtog Marketenderiet, idet hun s. D. »med paaholden Pen« underskrev følgende Passus paa den gamle Kontrakt: »Da jeg i Medfør af ovenstaaende § 13 har overtaget Marketenderiet, forpligter jeg mig nøje at overholde denne Kontrakt, hvoraf en Afskrift er mig meddelt«.

Under hendes Regime indtræder det mærkelige Forhold, at flere af de kaserneerede Underofficersfamilier ikke alene gik hende i Næringen ved ligefrem at drive Marketenderier i det smaa med Handel og Udskænkning til Mandskabet i deres Kvarterer, men endog indrettede sig saaledes, at Rekrutterne blev indkvarteret hos dem (!). Ved Skrivelse af 23. April 1872 anmodede Kasernekommandanten Afdelingerne om at nedlægge Forbud herimod.

I Anledning af Indførelsen af det nye Møntsystem, der tog sin Begyndelse 1. Januar 1875, udarbejdedes der i de sidste Maaneder af Aaret 1874 en ny Takst for Marketenderen.

Fra 1876 synes Fru Schultz delvis at have trukket sig tilbage, idet nu en Marketender *Schultz*, formentlig hendes Søn, optræder som den ledende. Det viser sig, at

Marketenderen i 1877 disponerer over en Have paa 150 Kvadratalen ved Nordre Magasinbygning.

Den 8. April 1882 foreligger der fra Chefen for 1. Regiment, Oberst C. M. W. Tvermoes, en særdeles human og forstaaende Indstilling om, at »Underkorporaler ved deres Spisning i Marketenderiet ikke behøver udelukkende at være henvist til Fællesskab med de menige, hvad Lokale angaar, noget, der bliver saa meget mere fremtrædende ønskeligt, naar det, som af Generalkommandoen gentagende fremhævet, anses for heldigt, at Befalingsmands-eleverne og navnlig Sekondløjtnantseleverne under Hviletiderne og deslige drages nærmere til de øvrige Befalingsmænds Kreds«. Obersten anbefaler derfor Indrettelsen af en særlig Spisestue for Underkorporaler i Marketenderiet. Denne smukke og for Disciplinens Bevarelse saa praktiske Tanke blev realiseret i November s. A. En lignende Bestemmelse blev 22. Januar 1883 truffet for Artilleriets Vedkommende.

Efter dette moderne Fremskridt lyder det som en Røst fra gamle Dage, naar det i en Skrivelse fra 1. Gen. Kom. Int. af 27. November s. A. hedder, »at Inventariet i Underofficerernes Spisestue er . . . leveret af vedkommende Marketender, og har Intendanturen derfor ikke Hjemmel for at lade deslige Sager afkøbes Marketenderen eller reparere paa Statens Bekostning«. En Ændring heri kan ikke ses senere at have fundet Sted; forhaabentlig skjuler den sig dog i et eller andet Arkiv; thi ellers vilde det være som at gaa et Par Aarhundreder tilbage i Tiden.

Efter 21 Aars Forløb nedlagde Dynastiet Schultz endelig Regeringen, hvorefter den blev overtaget af afskediget Stabssergent *Thorvald Larsen* af 1. Bataillon.

Efter Overtagelsen indførtes der flere sikkert haardt tiltrængte Forbedringer. Saaledes fik Marketenderiet i April 1885 et nyt Vaskehus og i November s. A. et nyt

Komfur, en Vandledning til Ølskuret, Vaskehuset og Vandkedlen i Køkkenet, et nyt Gulv i Køkkenet, Udbedring af Fortovet i Gaarden og et nyt Spisekammer. Det kom dog ikke alt paa én Gang, men lidt efter lidt.

Klagerne fulgte med de skiftende Marketendere ligesom Nissen i Bøtten paa Flyttelæsset. I Marts 1889 klager saaledes to Underofficerer over, at der — i hvert Fald i deres Lokale — sælges Varer efter en anden og dyrere Priskurant end den approberede. Den 27. Juni 1890 klager 21. Bataillons 1. Kompagni over stor Malproperhed fra Marketenderens Side, idet man har faaet serveret Øl i uvaskede Mælkeglas og fundet Søm og store Haartotter i Te og Kaffe etc. Den 30. November 1891 er det atter galt med Takstens Overskridelse, idet Marketenderen havde faaet indført, at naar der ved Disken blev rekvireret f. Eks. Smørrebrød, blev den paagældende henvist til Køkkenet, hvor Prisen da var 33—50 pCt. højere. Den 10. Juli 1894 klages der over, at Te og Kaffe er halvkold og ofte har en Afsmag af Petroleum.

Afholdsspørgsmaalet rykker i 1889 for første Gang inden for Marketenderiets Enemærker. Allerede i en Skrivelse af 23. November 1887¹⁾ havde Krigsministeriet henstillet, at der foretoges en Indskrænkning i Marketendernes Ret til Udskænkning af Spiritus til Mandskabet, og to Aar efter blev der taget den højst problematiske Bestemmelse, at der ikke maatte udskænkes mere end én Snaps pr. Mand til hvert Maaltid²⁾.

Hos Marketenderen kunde Rekrutterne tidligere købe de for Tjenesten nødvendige Pudserekvisitter, men 24. August 1890 indsendte 7 af Byens Rekvithandlere en Klage til Krigsministeriet over, at ikke alene Marketenderne, men ogsaa flere Underofficerer samt omløbende Mænd, Koner og Drengene solgte disse Sager paa Møde-

¹⁾ Love og Bekendtgørelser S. 55.

²⁾ Festskrift v. I. Artilleribataillons Jubilæum S. 62.

dagene, hvad de mente, var et Indgreb i deres Handelsrettigheder. Sagen fremkaldte en omfattende Brevveksling mellem de militære Myndigheder og Magistraten og gav Anledning til en meget lang og interessant Krigsrets-sag, ved hvilken Rekvisthandlerne tabte deres Sag, dog ikke fordi de i og for sig havde Uret, men fordi de ikke var i Stand til at møde frem som Korporation og derfor blev henvist til enkeltvis at føre Sagen, hvad de af pekuniære Grunde maatte opgive. Det blev dog forbudt Marketenderne at inlade sig paa denne Handel. Senere, ved Lov af 22. Marts 1907¹⁾, tog Staten Sagen i sin Haand ved uden nogen Godtgørelse at udlevere de nødvendigeste Rekvisitter til de mødende Rekrutter²⁾.

De hyppige Klager over, at Marketenderen jævnlig overskred de approberede Takster, i Forbindelse med den almindelige Prisstigning, fremkaldte Tid efter anden Forhøjelser af den gældende Takst. Et Par af disse skal her delvis anføres som et Eksempel paa, hvad man endnu paa denne Tid kunde faa for sine Penge.

Den 30. September 1891 ansattes følgende ugentlige Spiseseddel med vedføjede Priser:

»Søndag og Torsdag: Kødssuppe med Ris, Kartoffler, Rødder og Kød — 25 Øre.

Mandag: Risengrynsvælling eller Sødssuppe, stegt Kød med Sauce og Kartoffler eller Kaal — 25 Øre.

Tirsdag og Fredag: Ærter og Flæsk — 22 Øre.

Onsdag: Risengrød med Kanel, Sukker, Smør og Øl eller Boghvedegrød med Smør og Øl, samt Frikadeller med Sauce og Kartoffler eller Kaal — 25 Øre.

Lørdag: Øllebrød og Klipfisk — 25 Øre.

Fra Kl. 11 og som Regel Resten af Dagen leveres Ragout eller stegt Fisk til 8 Øre pr. Portion.«

Det kan mulig være af Interesse at erfare, at de militære Læger paa denne Tid ansaa en S sammensætning af

¹⁾ Kundg. for Hæren 23. Marts 1907.

²⁾ Forf. var Meddommer i den omtalte Krigsret.

Retterne: Kødsuppe med Kød, Kartofler etc., Ærter og Flæsk og Klipfisk samt Rugbrød for at indeholde netop den Kraftføde, der var nødvendig for en voksen (Soldat), der skulde udøve strængt legemligt Arbejde.

Som Kuriosum anføres af en Takstforhøjelse fra 25. Marts Aaret efter: et Surbrød 8 Øre, Kaffe 8, Ekstrakaffe 10, Te 6—8, en Pot sød Mælk 15, $\frac{1}{2}$ Bajer 10, $\frac{1}{2}$ Porter 17, en Snaps Brændevin 2—4 og en do. Kognac 4—6 Øre o. s. v.; man faar herigennem en lille Forstaaelse af, at en Sergent paa denne Tid kunde leve — ofte som gift — for en maanedlig Løn af 45 Kr., medens Korporalen maatte se at faa Balance med 25 Kr.

I Løbet af 1894 maa Larsen være gaet af; thi i November s. A. har afskediget Stabssergent *Bense* af Forplejningskorpset overtaget Marketenderiet.

Det skal straks siges til dennes Ros, at han af et ærligt Hjerte begyndte med at indføre hidtil ukendte Reformers, i hvert Fald i det Lokale, der var beregnet for Underofficererne; han forsøgte at skabe lidt haardt tiltrængt Hygge ved at lægge smaa Duge paa Bordene, anbringe Askebægere, Glasbakker etc.; men — mirabile dictu — han maatte snart opgive sine Reformers Gennemførelse.

Der var og har vel alle Dage været et ubevidst Modsetningsforhold mellem Marketenderen og hans Kunder, det var, som om Bevidstheden om, at det var til ham, man skulde betale sine fattige Skillinger for Livets Nødvendigheder eller Behageligheder — ofte ogsaa Overflødheder — fremkaldte en vis Modvillie over for ham, og det var ikke langt fra, at man betragtede det som værende inden for Lovlighedens Grænser at snyde ham, naar Lejligheden bød sig til. Det er ogsaa en Kendsgerning, at Mennesker, der inden for deres egne fire Vægge krævede den yderste Properhed og i alle Livets andre Forhold viste dannet Optræden, inden for Marketende-

riets Enemærker ansaa det for god Latin at lægge alle disse Hensyn tilside, som om de slet ikke hørte til i disse Omgivelser. Derfor blev de fedtede og sammenrullede Madpapirer kastet ind i Butikken gennem Udleveringsaabningen, derfor blev der spyttet paa Gulvene, derfor blev Silde»sjæle« og Skind klasket op i Loftet o. s. v., og da man nu pludselig brød den »gode gamle Skik« ved at forsyne Bordene med rene, hvide og sirlige Duge, blev disse besmurt med Indholdet af Sennepskrukken eller brændt op af Cigarer etc. Det skal indrømmes, at det er en Situation, der atter for en Gang fører os langt tilbage i Tiden, men over for Kendsgernerne bør Historien ikke tie.

I Benses iøvrigt korte Tid som Marketender foreligger der kun en enkelt Klage, nemlig over, at der var bleven udskænket mere end én Snaps pr. Mand; men der skulde ogsaa et usædvanligt skarpt Øje til for at holde Justits paa dette vanskelige Omraade, og de samme Klager kom flere Gange igen under Eftermanden.

Den 15. Juli 1897 blev Marketenderpladsen opslaaet ledig til 1. November s. A., uden at der kan findes nogen Opsigelse. Ansøgninger skulde være indsendt til Kasernekommandanten inden 1. August, og der tilføjes Meddelelsen herom den bemærkelsesværdige Passus: »Ved Besættelsen af Pladsen vil der bl. a. blive taget særligt Hensyn til, hvorvidt vedkommende Ansøger kan dokumentere at være i Besiddelse af tilstrækkelige Midler til at etablere sig uden at komme i Afhængighedsforhold til sine Leverandører.« Hvad der har fremkaldt denne Forsigtighedsforanstaltning har unddraget sig Efterverdenens Viden.

Den 1. November overtoges Marketenderiet af afskediget Stabssergent *V. E. G. Wassmann* af 15. Bataillon; under ham kom der Fart i Klagerne over ulovlig Spiritusudskænkning, og de kulminerede i to meget skarpe

Klager af 14. Februar og 20. Maj 1899, hvori Chefen for 1. Bataillons 3. Kompagni fører Bevis for, at der ved flere Lejligheder er serveret 5—6 Omgange for Soldater, der har været i Selskab med civile, uden at der samtidig er bleven spist Mad. Disse idelige Klager førte til, at der 8. Juni s. A. udstedtes Forbud mod Udkænkning af og Handel med Brændevin, Rom, Kognak, Likør o. desl. til Underkorporaler og menige.

Allerede 1. November 1901 afgik Wassmann og tiltraadte afskediget Stabssergent *A. C. Pheiffer*.

Næppe 1½ Maaned efter Overtagelsen fremkom der trods Forbudet mod Spiritus atter Klager over, at der til Mandskabet var bleven solgt Kvanta af indtil 1½ Pægl Brændevin, som var bleven nydt uden for Marketenderiet, og hvoraf Følgen var, at de paagældende blev berusede, begik Uordener og maatte straffes.

Om Marketenderiets Indre anfører Generalkommandolægen, at det som Helhed maa betegnes som meget slet: »Gulvene, særlig i Køkkenet, er overordentligt ujævnt med Bjerge og Dale, hvori Vand samler sig. Væggene i Køkkenet skalle stærkt; der klages over og paavises talrige Kakerlakker. Det hele Marketenderi gør Indtryk af, at Reparation næsten er haabløs, saa at kun Ombygning vil kunne raade Bod paa Skaderne.«

I November 1904 anskaffes 8 Borde og 16 Bænke for et Beløb af ialt 120 Kr.

Den 1. December 1906 afgaar Pheiffer, og Marketenderiet overtages af afskediget Stabssergent *H. L. Hillebrandt* af 1. Bataillon, der blev den sidste i den lange Række af skiftende Marketendere, som Kastellet har haft siden hin Oktoberdag i 1664, da de første fire tog deres Barakker i Besiddelse.

Allerede i Juli 1907 opstod Spørgsmaalet om at erstatte Marketenderiet med en »Fuldkostforplejning«; Forhandlingernes Vej var dog lang, og først 24. Januar

1911 meddeler Generalkommandoen, at Krigsministeriet den 19. s. M. har bestemt, at der fra det kommende Efteraar skal finde Fuldkostforplejning Sted for de i Kastellet indkvarterede Vinterstyrker, i hvilken Anledning Marketenderen vilde være at opsige fra det Tidspunkt, hvor den nævnte Forplejning tog sin Begyndelse, ligesom der skulde fremsættes Forslag dels om Antagelse af »en enligstillet Kvinde eller Underofficershustru til at drive en indskrænket civil Marketenderivirksomhed« og dels om en Kontrakt for denne, i hvilken Kontrakt det nærmere skulde angives, i hvor stor Udstrækning der skulde finde Bespisning Sted af Officerer og faste Underofficerer, samt om, hvilke Varer der skulde kunne faas tilkøbs i Marketenderiet af de i Kastellet indkvarterede Familier m. fl.

Den 31. Maj stillede der et Beløb af 9900 Kr. til Raadighed for Ingeniørkorpset til de nødvendige Foranstaltninger.

Den 9. Juni meddeler Kasernekommandanten — Kaptajn O. N. Grønning — Marketenderen, at hans Virksomhed som saadan skal ophøre fra den Dag, da den ny Forplejning blev indført. Overfor dette usikre Tidspunkt reagerede Hillebrandt ganske naturligt, idet han Dagen efter tilbagesendte Skrivelsen med en Paategning om, at han under alle Omstændigheder forbeholdt sig sin Ret til at fratræde Pladsen med $\frac{1}{4}$ Aars Varsel. Formodentlig har dette givet Anledning til en mundtlig Forhandling, thi den samme Skrivelse er forsynet med en anden Paategning af 27. Juli, hvori Hillebrandt erklærer sig villig til, »for saa vidt Kasernekommandantskabet ønsker det« at fungere som Marketender indtil Udgangen af Oktober Maaned s. A.

Da Gulvet i nogle af Lokalerne skulde sænkes ret betydeligt, bl. a. i den gamle Rullestue, hvor der endnu kunde ses Rester af en Bagerovn, blev disse Lokaler ryddeliggjorte i Juni og Arbejdet paabegyndt. Dette gik

imidlertid meget langsomt fra Haanden, thi da Kystlinien fra Middelalderen netop var at søge her, stødte man paa mange meget store Kampesten, hvis Optagelse af Grunden voldte en Del Besvær. Endelig var man dog 29. September naaet saa vidt, at man antog Enkefru Jane Sofie Pedersen, en Svigerinde til Hillebrandt, til at drive den »indskrænkede civile Marketenderivirksomhed«. En Maaned senere blev Kasernekommandantskabet bemyndiget til at afslutte Kontrakt med Fruen om Overtagelse af »et mindre Marketenderi«, som det nu pludselig er avanceret til at hedde, og 30. Oktober blev Kontrakten approberet.

Man havde ønsket et Beløb af 3111 Kr. 05 Øre til Anskaffelse af det fornødne Inventar; Krigsministeriet kunde imidlertid kun stille et Beløb af 2000 Kr. til Raadighed, og for dette Beløb anskaffedes der da Inventar m. m. som følger:

til Spisestuen for Officerer	206 Kr. 95 Øre
- — - faste Underofficerer	281 » 95 »
- — - Korporaler og Underkorporaler	7 » 95 »
- Spisestuer for Mandskabet	1422 » 25 »
og til Kontoret for Husholdningen	79 » 95 »
<hr/>	
Ialt	1999 Kr. 05 Øre

Den 1. November 1911 traadte Fuldkostforplejningen i Virksomhed, og med denne Dag slutter saaledes Kastellets Marketenderiers Historie efter 247 Aars Forløb.

Saa vel i Lejre som i Kaserne har vel Marketenderiet altid været det Sted, hvor Livsglæden har fejret sine største Triumfer; Dagen lang flokkedes Landsknægtenes hvervede Skarer om dette Sted, hvor Tørsten blev slukket i Ølstobet, hvor Terningerne rullede paa Trommeskindet,

og hvor Eros dyrkedes med de Skarer af Kvinder, der uvægerlig fulgte enhver Afdeling i gamle Dage. Stedets Tiltrækningskraft har holdt sig ned til vore Dage om end i en lidt moderne Skikkelse, og for Kastellets Marketenderis Vedkommende har sikkert saa godt som enhver gammel Soldat et eller andet Minde — godt eller ondt — fra dette Sted, hvor i hvert Fald Dagens første Maaltid indtoges, hvad enten dette var en lille jomfruelig Kop Te med Franskbrød til eller en landsknægtagtig Brændevinsopstrammer med en Anelse af Øl til.

BIDRAG TIL DET KØBENHAVNSKE BY- STYRES HISTORIE VED MIDTEN AF DET 18. AARHUNDREDE.

EN KLAGE OVER DE 32 MÆND.

Af AXEL LINVALD.

Ved Midten af det 18. Aarhundrede kæmpede Stadens »ædle og velfornemme« 32 Mænd med mange Vanskeligheder. Gentagne Konflikter med Magistraten blottede deres Svaghed overfor Byens højeste Myndighed¹⁾, medens Mellemværendet med Frederik Barfred røbede deres indre Uenighed²⁾ og yderligere formindskede deres Anseelse. Nedadtil, overfor det menige Borgerskab, indtog de vel en respektindgydende Overlegenhed, men kunde til Gengæld heller ikke støtte sig paa en udbredt offentlig Mening. Nogen Kritik fra denne Kant har de dog neppe frygtet. Da det kom dem for Øre³⁾, »at der vare nogle, som havde ladet sig forlyde med, at de 32 Mænds Vall burde skee anderledes, end hidtil skeet var«, fandt de det ganske vist formaalstjenligt mundtligt at bede Magistraten tage Sagen under Overvejelse, men har dog neppe tilskrevet den større Betydning og er sikkert bleven meget ubehagelig overrasket, da Magistraten d. 15. November overgav dem følgende skarpe Klage, der var bleven indgivet af Byens Kæmner, Laurs Møller, 4 af

¹⁾ Se herom Carl Bruun: Kjøbenhavn. III Bd. S. 31 ff.

²⁾ Hist. Medd. om København. 2. Rk. I Bd. S. 213 ff.

³⁾ De 32 Mænds nedenfor anførte Betænkning 30. Nov. 1769.

Rodemestrene samt Oldermændene for Skomager- og Glarmesterlavet¹⁾:

. . . Da U-ordenen ved denne Stads 32ve Mænds Vall nu er begynt at tiltage saa kiendelig, at det alt for meget interesserer et Broder- og Svogerskabs Sælskab i Stæden for et Collegium af de gamle og ældst meriterede Borgere, der af Magistraten, de 32 Mænd og Borgerskabet ifølge den gjordte Anordning og Stadens Privilegier burde udnævnes, og da saadan U-orden nu er snart kommen paa den høyeste Spidse med Formandens Hr. Finckes Svogeres Svogerskaber, ja Undseelighed ihenseende til det almindelige end ikke eengang har kundet holdt dem tilbage fra at tilsidesette gamle og ældre Borgere og Embeds Mænd for at foretrække dem deres egne yngre Svoger og Broderskabs Anhæng, hvor af aldrig kan følge andet end et velvilligt Votum, men om saadant altijd er godt for Staden og Meenigheden derudi, dette vil blive noget tvivlsomt og betænckeligt iblant alle veltænckende, og naar der lengere blev continueret med Vall paa denne nu til sidst skeedte Maade af de 32 Mænd allene, som ingenlunde dertil lovlig ere authoriserede, saa blev det befrygtelig, at ingen gammel meriteret Borger ville tage Sæde der, nedent under Ungdommen, med mindre Vallet faldt paa een gammel Skolemester, der vilde fornøye sig ved at see Ungdommens Ende i de borgerlige Avangements.

For nu at faae denne U-orden paa lovlig Maade rettet, saa ere vi underdanigst bedende, at Deres Excellence og Høye Herrer herefter, naar nogen Vacance ved de 32 Mænd indfalder, naadigst vil lade een upartisk Udvælgelse skee conform Anordningen og Stadens Privilegier, ifald samme ikke ere ophævet, saafremt vi, der ey er af Vota-hververe, med flere ikke skal nødes til allerunderdanigst at beklage os derover for Hans Kongel. Mayst., da vi imidlertid ey kiender nogen, som ikke herefter vælges ifølge Anordningen og Stadens allernaadigst meddeelte Privilegier, for at være Stadens 32ve Mand, forinden derom haves kongel. allernaadigste Resolution.

Vi afvarte udi største Underdanighed, at Vall-rettigheden conform Anordningen og Stadens Previlegier naadigst vorder

¹⁾ Indført i de 32 Mænds Forhandlingsprot. VII. 1765 ff. 15. Nov. 1769, Fol. 220.

fulgt, og udi saadant Haab med al Underdanighed henleve . . .

Laurs Møller, Stadens 1. Kjemner.	Jacob Mørck, Rodemester.	J. Brodersen, Rodemester.
L. J. Lund, Rodemester.	Peder Simonsen, Rodemester og Oldermænd for Glarmester Lauget.	Johan Nichelman, Oldermænd for Skomagere Lauget.
	H. Storck, Rodemester.	

Tilsyneladende var Anklagen ikke farlig. Den ydre Anledning laa lige for, at Byens Kæmner Laurs Møller havde følt sig forbigaaet, fordi han ved en Supplering af de 32 Mænd var bleven vraget til Fordel for sin yngre Kollega Kæmner Søren Lange. Klagerens personlige Interesserethed kunde ikke paa Forhaand styrke Vægten af hans Argumenter. Da Valget i sidste Instans var foretaget af Magistraten, og denne saaledes var medansvarlig, behøvede de 32 Mænd heller neppe at frygte Ubehageligheder fra denne Kant. Alligevel rørte Klagen ved et ømt Punkt. Stadens 32 Mænd repræsenterede den velstaaende Middelstand og var sammensat af dens Midte. Venskab og Slægtskab spillede utvivlsomt en betydelig Rolle ved Forsamlingens Indstillinger og øvede rimeligvis ogsaa Indflydelse paa dens øvrige Beslutninger. Naar Byens Kæmner spydig gjorde opmærksom paa, at hans heldige Rival var Svoger til Formanden, Brygger Nicolaj Fincke, og fremhævede, at slige Slægtskabsforbindelser rimeligvis vilde medføre et »velvilligt Votum« og neppe altid var til Byens og Borgerskabets Fordel, har han sikkert givet Udtryk for Tanker, som var fælles for adskillige, der stod udenfor den herskende Klike. At fire af Stadens Rodemestre sammen med to af Lavsoldermændene havde givet deres Tilslutning, viste tilstrækkelig tydeligt, at Klagen fandt Genlyd blandt Byens Borgere.

Tilmed var den ikke uden formel Berettigelse.

I Københavns Privilegier af 24. Marts 1659¹⁾, stad-

¹⁾ Kbhvns. Dipl. Udg. af O. Nielsen. I Bd. S. 703.

fæstet ved Privilegierne af 24. Juni 1661¹⁾) var det udtrykkelig bleven fastsat, at de 32 Mænd skulde vælges af (Præsident), Borgmestre og Raad »tilliige med Borgerschabet«. D. 14. April 1659 var da ogsaa 71 af de fornemste Borgere sammen med Lavenes Oldermænd og Bissidere bleven tilsagt til Møde paa Raadstuen og havde i nøje Overensstemmelse med Privilegierne foretaget Valget²⁾). Ogsaa ved Suppleringer var det foreskrevet at gaa frem paa samme Maade. I Artiklerne for de 32 Mænd af 14. September 1659³⁾), stadfæstet 30. November 1661⁴⁾) hedder det, at Valget gælder for Livstid og ellers kun kan ophøre, naar de paagældende forfremmes til »høyere officia«. Ved Pladsledighed paahviler det Borgmestre og Raad sammen med de 32 Mænd og Borgerskabet at vælge Efterfølgere »och effter de meeste Stemmers Liudelse i den affgangnis Sted at indsette«. Tydeligere kunde det ikke foreskrives, at der ogsaa tilkom Borgerskabet en Ret ved Valgene af de 32 Mænd.

Som ogsaa Klagerne fremhævede, var denne Valgmaade imidlertid gaaet fuldkommen i Glemme. Gennemgaar man den ældste bevarede Protokol for de 32 Mænd — fra 1765 — er der ikke fjerneste Tale om Borgerskabets Deltagelse. Magistraten og de 32 Mænd afgør Sagen uden fremmed Medvirkning.

Naar der var Pladser ledige — ofte ventede man med at foretage Valget, indtil det var Tilfældet med 2 eller flere — meddelte Formanden i et Møde af de 32 Mænd, at der ved næste Sammenkomst stod Valg paa Dagsordenen. Saavidt man kan skønne, har man samtidig fastsat en Kreds, indenfor hvilket Valget var bundet. Under 20. November 1765 bemærkes det i Proto-

¹⁾ Kbhvns. Dipl. I. Bd. S. 771.

²⁾ Smstds. I Bd. S. 704 ff.

³⁾ Smstds. I Bd. S. 709.

⁴⁾ Smstds. III Bd. S. 546 ff.

kollen¹⁾), at i alt 9 »kom da paa Vallet«; Aaret efter, den 11. August, har Formanden ifølge Referatet²⁾) foreslaaet og faaet vedtaget alene at vælge blandt dem, som sidste Gang havde været paa Valg. Under 15. December 1766 hedder det³⁾): »Endelig blev erindret, at som der nu var 2 Vacancer hos de 32 Mænd, om da ikke nogle fleere skulle tages paa Vallet, end de ved seeneste Samling udnævnte syv. Da der blev resolveret endnu at komme paa Vallet Groshandler Sr. Morten Munck, Hørkræmmer Sr. Christen Waage og Urtekræmmer Sr. Andreas Thomsen«. Valget var dog ikke begrænset til en for længere Tid bestemt Kreds, indenfor hvilken man fra Supplering til Supplering skulde udpege Kandidater. Kredsen blev aabenbart fastsat paany for hvert enkelt Valg. Under 27. Marts 1767 meddeler Protokollen i hvert Fald følgende Beslutning⁴⁾): ». . . da der nu ikke var meere end en Viintapper i Collegiet, som vedligeholdte Handelen, saa blev vedtaget, at ingen andre end Viintappere var at vælge paa«. Ved Valget den 27. Juni 1768 stemtes der da ogsaa paa 9 Kandidater, hvoraf alene Halvdelen den foregaaende Gang havde været paa Valg⁵⁾). Det vigtige Spørgsmaal, om Kredsen, indenfor hvilken Valget var bundet, blev fastsat ved Afstemning eller bestod af alle, som overhovedet blev bragt i Forslag, kan ikke afgøres af Protokollen. Nogen formel Afstemning anføres aldrig. Dog siges det i de 32 Mænds Betænkning om den indgivne Klage, at Opstillingerne blev »af samtlige approberet«. Det lader sig vanskeligt tænke, at f. Eks. en Beslutning om at begrænse Valget til Vinhandlere ikke skulde have mødt ringeste Modstand.

¹⁾ De 32 Mænds Forhandlingsprot. VII 1765 ff. Fol. 44.

²⁾ Smstds. Fol. 78.

³⁾ Smstds. Fol. 103.

⁴⁾ Smstds. Fol. 117.

⁵⁾ Smstds. Fol. 165.

Paa det første Møde, som afholdtes, efter at Kandidatlisten var fastsat, foregik Afstemningen. For hvert nyt Medlem, som skulde indvælges, havde Deltagerne i Afstemningen een Stemme. En lille Notits, under 22. August 1766¹⁾, at Valget »skeedte ved Sedler«, kunde tyde paa, at skriftlig Afstemning var Undtagelsen. De 32 Mænd paaastaar dog i deres Svar paa den indgivne Klage, at den var en fast Regel. Om absolut Flertal var der ikke Tale. For hver Plads, som skulde besættes, blev der udpeget de 2 Kandidater, som havde faaet de fleste Stemmer. Stod Tallene lige, gav man den ældste Borger Fortrinet²⁾. Kandidaternes Navne og Stemmetal blev derpaa skriftligt meddelt Magistraten, som traf det endelige Valg.

Denne Forsamling var det aabenbart om at gøre at vise sin Selvstændighed. Naar den næsten aldrig valgte de Kandidater, hvis Stemmetal var højst³⁾, skyldtes det tydeligt nok Ønsket om at afværge en Praksis, der efterhaanden kunde have gjort dens Medvirkning til en Form-sag. Har et Flertal blandt de 32 Mænd haft Magt til fuldstændig at udelukke dets Modstandere fra Valget, var Magistratens Valgfrihed unægtelig ogsaa i Forvejen tilstrækkelig indskrænket. I saa Fald var den paa Forhaand udelukket fra at vælge noget Medlem af de 32 Mænd, der var Flertallet uvelkommen.

Kæmner Laurs Møller og hans Meningsfæller kunde saaledes med god Grund gøre gældende, at Valgene til de 32 Mænds Forsamling langtfra fandt Sted i Overensstemmelse med Byens Privilegier og Artikler.

Da de 32 Mænd d. 30. November 1769 tilstillede Magistraten deres Svar paa den indgivne Klage⁴⁾, maatte de

¹⁾ De 32 Mænds Forhandlingsprot. VII 1765 ff. Fol. 78.

²⁾ De 32 Mænds Betænkning 30. Nov. 1769.

³⁾ Se de 32 Mænds Forhandlingsprot. VII 1765 ff. 13. Decbr. 1765, Fol. 44; 7. Feb. 1767, Fol. 106; 24. April 1767, Fol. 117; 29. Aug. 1768, Fol. 169; 15. Nov. 1769, Fol. 214; 15. Juni 1770, Fol. 248.

⁴⁾ Smstds. Fol. 221 ff.

da ogsaa uforbeholdent indrømme, at Valgmaaden uden Hjemmel i Lovgivningen var undergaaet store Forandringer. Imidlertid mente de at kunne godtgøre, at Ordningen forlængst havde faaet Hævd. Allerede i 1868 — skriver de 32 Mænd — da der skulde vælges 6 Medlemmer — fik Magistraten indstillet 12 og udpegede 6. Det er ikke klart, hvorfra denne Oplysning stammer. De 32 Mænds første Forhandlingsprotokol var gaaet tabt ved Branden 1728; nogen Raadstueprotokol, Resolutionsprotokol eller Kopibog var heller neppe i Behold. Sandsynligvis bygger de 32 Mænd paa et bevaret Uddrag af deres forsvundne Forhandlingsprotokol¹⁾. Afgørende er Meddelelsen dog ikke. At Magistraten d. 18. Januar 1686 havde udpeget 6 Medlemmer »at være af de 32 Mænds Tall«²⁾ siger intet om Valgmaaden. Det er dog neppe sandsynligt, at Borgerskabet har medvirket og tillige rimeligt, at Forandringen var indtraadt hurtigt efter 1660. Söm de 32 Mænd skriver, har vel sagtens »saa vidtløftig een Sammenkomst af Borgere efter Souverainitetens Indførsel i sær i Begyndelsen maaske været holdt betenckelig, ja vel og ufornöden, da [o: at] der var saadan et Corps til, som præsenterede det samtlige Borgerskab«. Det kgl. Reskript af 2. Maj 1691³⁾ — at Raadmændene for Fremtiden skulde udtages blandt de 32 Mænd og Magistraten derfor »ingen hereffter udvelger og forordner uden deslige Personer, som ere af saadan Erfarenhed og Dygtighed, at de Raadmands Embede her udj Staden tilbørligen kand det betiene« — kan i hvert Fald tyde paa, at Magistraten paa dette Tidspunkt har været Herre over Valget⁴⁾.

¹⁾ Trykt i Kbhvns. Dipl. III Bd. S. 769 ff.

²⁾ Smstds. S. 771.

³⁾ Smstds. VII Bd. S. 345 ff.

⁴⁾ Jvf. O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. V Bd. S. 457.

De 32 Mænd erklærede ganske vist i deres Betænkning, at de ikke havde noget mod en anden Valgmaade, »da vi for vores Part ey have andet for Øyne ved saadant Vall end den kongelige souveraine Regierings Vedvarende til evig Tjid og Borgerskabets Vel, saameget som af os dependerer til den souveraine Regierings Bestyrckelse«. Dog lagde de ikke Skjul paa deres Betænknelighed ved »at proponere Forandring af een beviislig 83 Aars gammel Maade og nu at sammenkalde Borgerskabet for at vælge 32 Mænd«. Misbrug fandt de udelukket ved den anvendte Valgmaade. Naturligvis kunde de ikke nægte, at der af og til var bleven optaget Medlemmer, som var beslægtet med ældre 32 Mænd. Derfor var der dog ingen Grund til at stemple Forsamlingen som mistænkelig og partisk. Sr. Møller behøvede blot »med sine Tanker at have giennemvandret alle Hans Kongel. Maysts. Collegier« for i alle Graderne at have fundet indbyrdes beslægtede Medlemmer. Som »veltænkende Borger« burde han være gaaet ud fra, at enhver brav Embedsmand mere har Ed og Pligt end Broder- og Svogerskab for Øje. Navnlig laa det klart for Dagen, at Beskyldningen mod Formanden Nicolaj Fincke for at have pousseret sin Svoger frem var fuldkommen uberettiget. Paa Grund af Sygdom havde Formanden i lange Tider været afskaaret fra at deltage i Forsamlingens Møder og burde iøvrigt være forskaanet for Bemærkninger, som »Sr. Møller ved denne Leilighed saavel som fleere, der ikke ere os ubekjendte, finder Behag i« at fremsætte mod en Mand, »der for sin Stand som den første blant Borgerskabet, for sin Alder som een af de ældste iblant Borgerne, og for sine Fortjenester som den, der i saa mange Aar haver forvaltet Byens besværligste Embeder og forvaltet dem vel, kan med Rette prætendere een skyldig Ærbødighed«.

Til denne Redegørelse føjede de 32 Mænd et voldsomt Angreb paa deres Kritiker.

Sr. Møller var alene personlig krænkede over den formentlige Forbigaaelse, havde glemt, »at det altid er smukkeste, naar Æren søger Manden«, og burde i hvert Fald have sparet sig de »usømmelige Expressioner . . . helst da de bødre passe sig for et Sælskab i et Øll Huus eller i en Borgestue end til et Brev, som han for sin Øvrighed agtede at fremlegge«. Det maa overraske, at en af Byens fornemste Embedsmænd, som man maatte gaa ud fra raadede over moden Forstand og sund Eftertanke, har kunnet overtale sig selv og andre til at indsende en Skrivelse, »hvis heele Indhold er intet andet end een Samling af u-billige Paaankninger, ugrundede Beskyldninger, u-riimelige Setninger, u-sømmelige Expressioner og lige-saa uforstandige som dristige Trudseler«. Med tydelig Hensigt undlod de 32 Mænd ikke at gøre opmærksom paa, at Sr. Møllers Angreb var rettet mod Magistraten, der havde »prefereret ham til det Embede, hvortil han ved denne sin Opførsel nesten gjør sig u-værdig«, og som derfor ogsaa nu maa afgøre, hvorledes han tilligemed de 6 Medunderskrivere »bør ansees og irettesettes, som vi formeene at maatte blive i Ligning med den Indsigt, eenhver efter sin Stand bør og kan have, samt efter eenhvers Adfær i andre Tilfælde«.

Disse fromme Ønsker gik ikke i Opfyldelse. Magistraten vilde ikke indblande sig i Sagen, nøjedes derfor med at sende den indkomne Klage tilligemed de 32 Mænds Betænkning videre til Danske Kancelli og tilføjede kun for egen Regning, at det formentlig var bedst, at Valgmaaden til de 32 Mænd forblev, »som nu i saa mange Aar har været brugt«¹⁾. Et lignende Standpunkt indtog Kancelliet. Under 6. Januar 1770 meddelte Oversekretæren Otto Thott, at man ikke havde fundet Anledning til at foretage nogen Forandring²⁾.

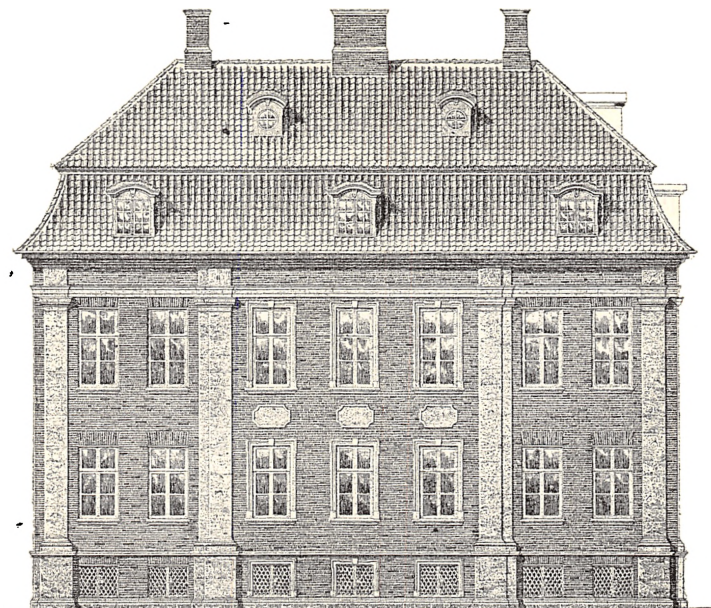
¹⁾ Ansøgning f. Mag. t. Kongen 11. Dec. 1769. Mag. Kopib. 1769. II. Nr. 286.

²⁾ De 32 Mænds Forhandlingsprot. VII. 1765 ff. Fol. 226. — Om

Tilsyneladende fik Episoden derfor ingen Følger. Da der 8. Maj 1770 blev foretaget Valg af 2 nye Medlemmer af de 32 Mænds Forsamling, var Fremgangsmaaden den sædvanlige¹⁾. Ogsaa Kæmner Laurs Møller slap helskindet fra sin skarpe Kritik og forvaltede endnu i adskillige Aar sit Embede. Umuligt er det dog ikke, at hans Optræden desuagtet kan have haft indirekte Virkninger. I hans Klage genlød de samme Betragtninger, der var medvirkende ved Struensees Reform af baade Statens og Kommunens øverste Styrelse. Umuligt er det derfor ikke, at Erindringen om de fremsatte Ankeposter kan have levet sit stille Liv og er kommen til at øve Indflydelse, da Kommunens Styrelse et godt Aars Tid senere kom i Støbeskeen.

Sagen har givet Kancelliet Anledning til dybere Overvejelser kan ikke konstateres. Alle Bilagene til Sagen (Oversekretærens Brev 6. Jan. 1770 Nr. 12) er i 1831 blevet udlaant til A. S. Ørsted og ikke kommet tilbage.

¹⁾ De 32 Mænds Forhandlingsprot. VII, 1765 ff. Fol. 247.

SIDE MOD FREDERIKSHOLMS-KANAL

Grev Mogens Friis' Palæ, Façaden mod Frederiksholms Kanal.
Opmaaling af P. Windeleff og Th. Petersen.

GREV MOGENS FRIIS' PALÆ.

Af FR. WEILBACH.

De to sammenbyggede Ejendomme ved Frederiksholms Kanal, som Lensgreve Mogens Friis beboede i en lang Arrække, har efter hans Død skiftet Ejere. Hjørnестedet ved Ny Kongensgade er gaaet over til hans Svigerson Grev Wedell-Wedellsborg, medens Naboejendommen, Frederiksholms Kanal Nr. 24, er bleven solgt til Forstander Johan Borup, som vil henflytte sin Højskole hertil. Særlig det sidstnævnte Ejerskifte har vakt en Del Opmærksomhed og Interesse for Palæet, og det vil derfor maaske ikke være uvelkomment, at der gives nogle Oplysninger

om de to Ejendommers Oprindelse og senere Historie, saa meget mere som de hører til de bedst bevarede Bygninger fra Midten af det 18de Aarhundrede, som har skænket København saa meget af dens bedste Arkitektur. Hjørnedet har i det ydre endnu ganske samme Udseende, som den kort efter Opførelsen udførte Afbildning i Thuras »Hafnia hodierna« viser; Nabohusets Façade synes heller ikke at være forandret, og i det indre er der i begge Huse ikke faa Værelser, som har bevaret deres oprindelige Udstyrelse med Stuklofter, Paneler m. m.

Den første Ejer og Bygherre var Kommitteret i Rentekammeret, Justitsraad Jacob Barchmann, en vel anset Embedsmand, som havde tjent sig op fra Kopist i Kammerkancelliet (1730) og endte som Etatsraad og Kommitteret i det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer (fra 1760). Barchmann havde ogsaa meget med Bygningssager at gøre; da Christian VI i 1742 ophævede Generalbygmesterembedet, som sidst havde været beklædt af Slotsbygmesteren Brigadér Häusser, og overdrog dets Funktioner til en Bygningskommission, fik Barchmann Sæde i denne sammen med Hofbygmestrene Thura og Eigtved og to Embedsmænd fra Partikulærkamret. Hans nye Hus var dengang allerede under Bygning, og han har vel derved henledet Opmærksomheden paa sig som en Mand, der havde Interesse for god Architektur og Forstand paa Bygningsvæsenet.

Huset paa Hjørnet af Ny Kongensgade (Matr. Nr. 236) er opført først. Grunden købte Barchmann 12. Februar 1740 af den bekendte Overlandbygmester Johan Cornelius Krieger, Stamfaderen til den Kriegerske Slægt. I Skødet beskrives den som en Plads beliggende i Fride-richsholm paa Hjørnet af Printzens Gade ud til Kanalen, i Henhold til Stadskonduktør Elovius Mangors Maalebrev af 11. Marts 1709, med derpaa staaende liden Vaaning. Købesummen var 1300 Rd. Courant. Krieger overleverede

Barchmann sine Adkomster, »som til den Ende er ham extraderet af hans Hustru ifølge kgl. allernaadigst Befaling, hvoraf vidimeret Copia under Hr. Justits Raad og Politiemester Erik Torms Haand her hos følger«. Grunden tilhørte altsaa egentlig Kriegers Hustru, som var en Datter af den bekendte Klokker og Regnebogsforfatter Søren Matthiesen.

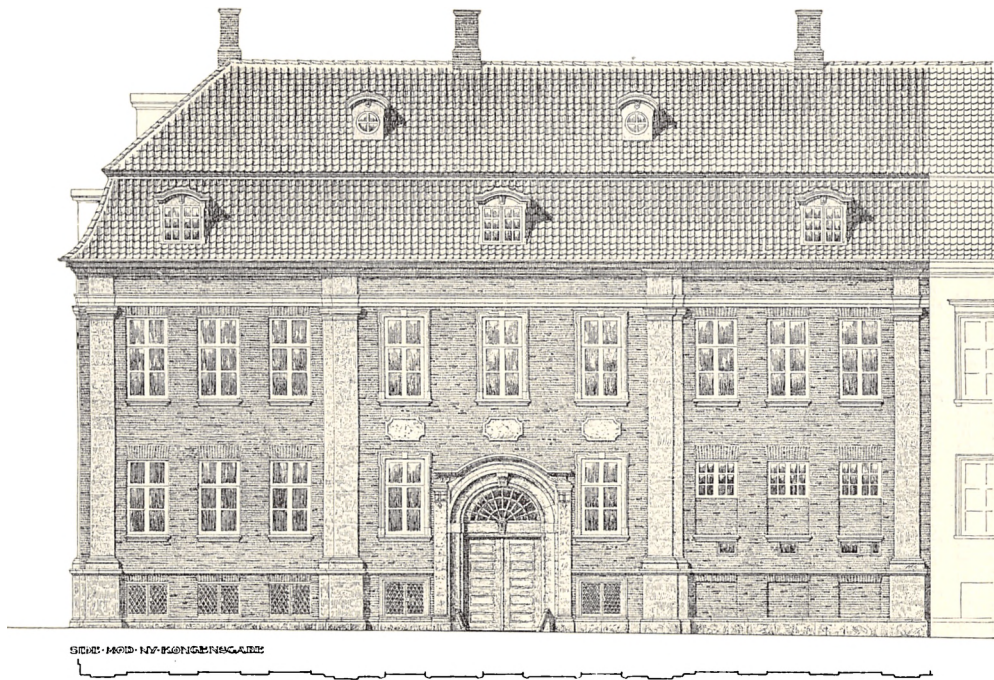
Opførelsen varede i flere Aar; i Slutningen af 1741 var Huset under Tag, og det blev da vurderet ved en Brandtaksation den 8. December, skønt det indvendige langtfra var færdigt. Beskrivelsen i denne ældste Taksation lyder saaledes: »Et nye Grundmuuret Gædehuus til Canalen, som reignes for Hovedbygningen. 7 store grundmuurede Fag, 2 store Etager med Balustrater af Bræmersteen over 3 Fag udi Fronten og grundmuuret Kielder, desligeste gebrochen Tag, Tagvinduerne og Renderne til Gaden bedækket med Kaaber og til Gaarden med Bly. Dybde 17 Alen. — Eet nye Grundmuuret Heeltag Sidehuus til Nye Kongens Gade, 5 store grundmuurede Fag, 2 store Etager med Balustrater af Bræmersteen over 3 Fag udi Fronten til Gaden, men til Gaarden er bemelte Bygning inddelt udi 3 Etager, i Dybde 12 Alen, desligeste gebrochen Tag, hvor Tagvinduerne og Renderne til Gaden er bedækket med Kaaber og til Gaarden med Bly belagt. — Et nye Halvtag Tverhuus udi Gaarden, 3 Etager høj, hvor der for neden er Remiser. Bemelte Bygning manquerer alle indvendige Pertinentier.« Det var altsaa en af de sædvanlige Taksationer, som gøres under Opførelsen; den endelige Taksation, efter at Huset var færdigt, er uheldigvis ikke bevaret; den indre Udstyrelse har vi ingen Oplysning om før 1788, men den har næppe været forandret i den mellemliggende Tid, da en Del af Værelserne endnu har Døre og Paneler, som øjensynlig stammer fra Midten af Aarhundredet.

Hvad man straks undrer sig over ved denne Beskri-

velse, er, at Fløjen mod Kanalen betegnes som Hovedbygningen; tilsyneladende er den længere Façade mod Ny Kongensgade med Porten i Midten Hovedfaçaden, men kommer man ind i Huset og gør sig bekendt med dets Plan, ser man, at Beskrivelsen er ganske rigtig; Fløjen mod Kanalen er den dybeste og indeholder de fleste Opholdsværelser; mod Ny Kongensgade er derimod den vestlige Halvdel, Porten medregnet, mindre dyb og indeholder for neden to Stalde. Ser man nøjere til, opdager man Staldvinduene, men Façaden er paa en højst mærkelig Maade camoufleret, saa at det ser ud som om der ogsaa i den vestlige Halvdel er Kælder og to Etager ligesom i Hovedfløjen. I Virkeligheden er der ingen Kælder, men en Mezzanin over Staldene. Bygmesteren har derved opnaaet, at Huset baade til Kanalen og til Ny Kongensgade har faaet en regelmæssig, symmetrisk inddelt Façade, som man yndede det i Baroktiden; men der er deri noget uægte, som kunde tyde paa, at det ikke er nogen særlig fremragende Architekt, der har bygget Huset. Hvem der har været Barchmanns Bygmester, ved man ikke; det kan sjælden oplyses ved private Bygninger; men Tidens første Architekter, Thura og Eigtved, er af flere Grunde udelukkede. De var jo begge Hofbygmestre og byggede sjælden for private; desuden var den Stil, som Barchmanns Hus er bygget i, sandt at sige noget forældet paa denne Tid. De smalle Pilastre, hvis Forkrøpninger fortsætter sig op i Frisen og Hovedkransen, minder om Bygninger fra Christian V's Tid; det er den Stil, som Lambert van Haven benyttede, f. Eks. ved Frelsers Kirke paa Christianshavn, den saakaldte hollandske Barok eller hollandske Klassicisme, som har en vis Tilknytning til Palladio og er temmelig forskellig saavel fra den italienske Barok som fra den franske »Hofbarok«, der kom her ind i Landet under Christian VI. Det kan tænkes, at Bygmesteren har været Krieger; han var en dygtig Forret-

ningsmand, som arbejdede meget for private og som Regel tog hele Arbejdet i Entreprise; Barchmann havde købt Grunden af ham, og det er naturligt, at han har benyttet Lejligheden til at anbefale sig som Bygmester. Huset er ganske vist ikke i den Stil, som vi kender fra andre Værker af Krieger; til hans sikre Arbejder hører Kirken og Kavallerboligen paa Fredensborg, det ældre Frydenlund, de nu forsvundne Laurierhuse ved Rosenborg (hvor nu Garderkasernen ligger) og Moltkes Palæ paa Hjørnet af Dronningens Tvergade. Men disse Bygninger er indbyrdes saa forskellige, og Krieger viser en saadan Opfindsomhed og Lyst til at forsøge sig i forskellige Stilarter, at det ikke er umuligt, at han ogsaa har benyttet den hollandske Barokstil, som paa den Tid endnu var almindelig ved Privathuse.

Ganske sikker er denne Bestemmelse naturligvis ikke; der kunde nemlig ogsaa være Tale om Stadsbygmester Nicolai Banner Matthiesen, som for øvrigt var Kriegers Svoger. Spørgsmaalet vil først kunne afgøres, naar der bliver oplyst noget mere om Banner Matthiesens Virksomhed i det hele, hvilket maaske ikke er umuligt. Som Stadsbygmester har han vistnok nærmest været tilsynførende; men han var tillige Søetatens Husbygmester og maa have bygget en stor Del af de Bygninger, som i Christian VI's Tid blev opført paa Nyholm, maaske ogsaa det store »Hovedmagasin« paa Gammelholm, som brændte i 1795. En systematisk Gennemgang af Admiraltetets Protokoller i Rigsarkivet vil formentlig bringe Klarhed over dette Spørgsmaal; jeg kan foreløbig kun angive et Udgangspunkt. Det var i 1735, at Banner Matthiesen afløste J. C. Ernst som Søetatens Bygmester; men allerede Aaret før havde Søetatens Generalkommissariat sikret sig hans Medhjælp. Der skulde dengang bygges et nyt Bryghus, og dette Arbejde var saa stort, at det maatte fordeles paa de to Aar 1735—36; og da der nu »til at formere

Grev Mogens Friis' Palæ. Façaden mod Ny Kongensgade. Opmaaling af P. Windeleff og Th. Petersen.

Overslagene og betinge Materialierne for den nøjeste Pris samt om deres Dygtighed at jugere een forfaren og dygtig Mand udkræves, saa proponerer Commissariatet dertil Stads Bygmesteren Assessor Banner Matthiesen som en desforuden karsk og ung Mand, hvilken dermed kand have tilforladeligere Indseende end den altfor gamle og svage General Bygmester Ernst, hvis Embede det ellers havde været i Henseende til den Gage, som hannem for Søe Etatens Bygninger med er tillagt«. Kommissariatet foreslog, at Banner Matthiesen skulde have i alt 250 Rd. aarlig for at føre Inspektion med Bryghuset og Tøjhuset i de 3 Aar, som vil medgaa til deres Opførelse; men denne Ordning kan altsaa ikke have haft lang Varighed, da Ernst som sagt trak sig tilbage næste Aar. (Krigskancelliets refererede Sager 1734, Rigsarkivet).

Om den indre Udstyrelse af Barchmanns Gaard erfarer vi af Taksationen i 1788, at den store Stue i nederste Etage med 3 Fag ud til Kanalen havde Tapeter af Gyldenlæder, medens den tilsvarende Stue i øverste Etage havde kulørt vævede Tapeter; i disse og flere andre Værelser var der Stuklofter og malede Dørstykker. Tapeterne er nu borte, men i nederste Stokværk, hvor Grev Wedell har sine daglige Værelser, er de oprindelige Døre og Paneler for en stor Del bevarede; de er hvidlakerede med rigelig Forgyldning; desuden findes der nogle Stuklofter i Rokoko, som godt kan være fra den første Tid; det er den samme Slags Rokoko, som blev anvendt paa Christiansborg, og som Eigtved havde tilegnet sig paa sin store Udenlandsrejse, hvor han opmaalte og aftegnede en Del Interiører fra Slottene i Wien og München; den var dog egentlig af fransk Oprindelse; den var indført af François Cuvilliés, som var bleven bayersk Hofarchitekt. Paa 1ste Sal, hvor Selskabslokalerne er, er derimod alt forandret; Skillerummene er flyttet, og Udstyrelsen er helt moderne. Mod Ny Kongensgade har Grev Friis indrettet

en stor Spisestue i de 3 midterste Fag; Stuen har hele Fløjens Bredde, og mod Gaarden har Grev Friis ladet bygge en stor Karnap. Selskabslokalerne fortsætter sig hen over Stalden og ned i Sidefløjen over Remiserne. Barchmann har naturligvis ikke selv haft Brug for saa megen Plads; vi har Thuras Ord for, at en Del blev lejet ud; han skriver i »Hafnia hodierna« S. 159: »Eyeren har anvendt store Bekostninger paa denne Bygning, og er en Deel deraf formedelst sin Rummeligheds, Bequemmeligheds og ziirlige Meublerings Skyld næsten altid beboet af en af de fremmede Puissancers Gesandter«. Sandsynligvis har hele første Sal samt Stalden og Remiserne været udlejet paa denne Maade.

Vi gaar nu over til den anden Ejendom, Frederiksholms Kanal Nr. 24, Matr. Nr. 244, som i Grev Friis' Tid delvis har været forbunden med Hjørnstedet, men oprindelig er en selvstændig Ejendom. Barchmann købte Grunden 23. April 1742 af Abraham Pelt, den bekendte Legatstifter; Købesummen var 2000 Rd. Den beskrives som en Plads beliggende i Friderichsholm næst op til hans egen under Bygning værende nye Gaard paa Hjørnet af Printzens eller nu kaldet Nye Kongens Gade ud til Canalen. Bredden er 27 Alen 3 Kvt. 2 T. og Dybden i den ene Side 80 Alen 3 Kvt. 4 T., i den anden 80 Alen 2 Kvt. 4 T., alt efter daværende Stads Conducteur Søren Balles Maalebrev. Abraham Pelt havde Auktionsskøde, som han afleverede til Barchmann som Adkomst.

Opførelsen synes ogsaa her at have taget lang Tid og begyndte maaske heller ikke straks; først 6. Maj 1748 blev Huset vurderet til Assurance; i denne Taksation beskrives det som bestaaende af 7 Fag i 2 Etager, Dybden 17 Alen, gebrochen Tag med en Kvist til Gaarden. Den store Sal og 7 andre Værelser var »indvendig meublerede«, hvorved man paa den Tid forstod hele den indre Dekoration, Væggene »Betrækning« med Lærredstapeter, Op-

stilling af Kakkelovne og Kaminer, faste Pillespejle og deslige. Foruden Hovedbygningen var der, og er endnu, et Heeltags Havehus 2 Etager, et Sidehus 2 Etager og en Remisebygning. I Façaden mod Kanalen er der tilstræbt en vis Overensstemmelse med Hjørnестedet; dog er Pilastrene opmurede af de samme røde Sten som den øvrige Façademur, medens de paa Hjørnестedet er af Kridtsten med Sandstens Sokler. Der er Port i Façadens midterste Fag; i øverste Etage ligger den store Sal i Midten med 3 Fag til Kanalen; oprindelig var den (ifølge Taksationen af 1788) gennemgaaende; dog tales der om en lang Gang til Gaardsiden, som vist maa have løbet bagved Salen. Nu er Salen mindre, idet der til Gaardsiden er en stor Spisestue; men iøvrigt er der i denne Etage, som i alle de Aar, hvori Grev Friis har ejet Stedet, har været beboet af Grosserer Wandel, bevaret meget af det oprindelige Udstyr, og Stemningen fra det 18de Aarhundrede hviler endnu over de gamle Stuer. Grev Friis benyttede selv nogle Værelser i Stueetagen mellem Porten og Palæet paa Hjørnet, og desuden det meste af Mellembygningen (Havehuset). Mod Syd er der tilbygget et smalt lavere Hus, som vender mod Kasernegaarden. Det maa være bygget noget senere; Etageinddelingen er ganske anderledes end i Hovedbygningen.

Jacob Barchmanns Byggeforetagender har sikkert været en god Forretning for ham; han gik videre og byggede endnu en tredie Gaard paa Nabogrunden i Ny Kongensgade Nr. 3, Matr. Nr. 235. Her stod dengang et Bindingsværks Hus paa 6 Fag, 1 Loft højt med Kvist over 3 Fag samt et Sidehus (Taksation af 22. Oktober 1731). Ejendommen blev 9. December 1747 sat til Auktion og kom derved i Barchmanns Eje. Hofbygningsinspektør Jacob Fortling bød paa Justitsraadens Vegne og fik Ejendommen tilslaaet for 1501 Rd. Nogle Aar efter lod Barchmann det gamle Hus nedrive og byggede en ny grund-

muret Gaard paa 3 store grundmurede Fag, 2 Etager høj med en Sidebygning, ligeledes i 2 Etager, og en Staldbygning. Grunden er, ligesom ved de to andre Ejendomme, fortrinlig udnyttet. Den 1. Marts 1757 blev der holdt Brandtaksation, hvorved Bygningerne vurderedes til 5500 Rd.

Etatsraad Jacob Barchmann døde 16. December 1764; men hans Enke Christine Berg overlevede ham i mange Aar og beholdt alle Ejendommene, som formodentlig har givet hende en god Lejeindtægt. Idet vi nu forfølger de Barchmann'ske Ejendommers Historie videre ned i Tiden, vil vi faa at se, at den paa en ganske mærkelig Maade afspejler de stærke Omslag i det 18de Aarhundredes sidste Halvdel, hvor »glimrende Handelsperioder« vekslede med svære Handelskriser. Vi maa forudskikke den Bemærkning, at de anførte Datoer for Overdragelserne betegner Tinglæsningsdagen, som altid kan findes i Skøderegistrene i Brevskriverkontoret. Nutildags skal Tinglæsningsdagen finde Sted inden en kort Frist efter Købet; men i det 18. Aarhundrede gik der ofte mange Maaneder, inden Skødet blev tinglæst. For saa vidt det har Interesse, vil man kunne finde den virkelige Dato for Købet ved at efterse selve Skødeprotokollerne, som findes i Landsarkivet.

Blandt de store Skibsrederfirmaer, som under den nordamerikanske Frihedskrig gjorde glimrende Forretninger, var et af de største det, som indehavdes af John Brown og hans Søn William. Den 11. Januar 1779 fik John & William Brown Skøde paa de tre Barchmann'ske Ejendomme. Men allerede 1782 nærmede Handelskrisen sig, da Freden stod for Døren, og skønt Regeringen støttede Firmaet med et Laan paa 100,000 Rd. og næste Aar endog med 130,000 Rd., endte det dog med, at John & William Brown gik Fallit i 1787. Ejendommene maatte sælges og kom nu paa forskellige Hænder. Den mindste

af dem, Ny Kongensgade Nr. 3, blev solgt til Kommitteret i Generaltoldkammerkollegiet Ove Malling, den senere Gehejmestatsminister, Forfatteren af »Store og gode Handlinger af danske, norske og Holstenere«. Ejendommens senere Historie kan vi her se bort fra, da den jo ikke hørte med til Grev Friis' Palæ, og de senere Ejere ikke er særlig bekendte Mænd. Maaske bør dog Mægler Matthias Holten nævnes, Professor Carl Holtens Fader. Han købte Gaarden i 1812 (Skødet tinglæst 21. December).

Under Handelskriser er det gerne Sagførerne, som maa ordne Affærerne, og ikke sjældent ser man, at Ejendommene gaar over paa deres Hænder. Palæet paa Hjørnet købte saaledes Justitsraad Christopher Hansteen i Begyndelsen af 1788. Skødet er dog først tinglæst 22. December, samme Dag som Skødet til Ove Malling. Ved Brandtaksation 4. April 1788 blev Bygningerne vurderede til 15,000 Rd. Den næste Ejer var ligeledes en Jurist, Højesteretsadvokat Carl Henrik Wilster, hvis Skøde er tinglæst 20. Juli 1795. Nu var imidlertid som Følge af Napoleonskrigene den anden store Handelsperiode indtraadt, og vi ser nu Ejendommen i faa Aar gaa fra Haand til Haand mellem Kaperkaptajner og Handelsmænd til stadig stigende Priser. Rækken af Ejere i de første Aar efter Aarhundredskiftet ser saaledes ud: 6. Jan. 1800 Skibskaptajn Philip Ryan, en Irlænder, som var kommet her til Landet i 1780. 23. Juni 1800 hans Landsmand Kaptajn John Christmas. 2. Jan. 1804 Jens Friedenreich Hage. 4. Decbr. 1809 Grosserer Jacob Salomon Meyer. 7. Jan. 1811 Kammerraad Jacob Roested og Hørkræmmer Johannes Plenge, som betalte Ejendommen med 28,000 Rd. og straks solgte den til Justitsraad Jacob Brønnum Scavenius til Gjorslev og Søholm med en Fortjeneste af 1500 Rd. Tinglæsningen fandt Sted samme Dag som den, der angik den foregaaende Handel, 7. Jan. 1811. Scavenius var i 1792 vendt hjem fra Ostindien med en Formue

paa omtrent 2 Tønder Guld (200,000 Rd.), som han havde tjent som Faktor under det asiatiske Kompagni. Han satte Pengene i Jordegods, idet han købte det Lindencroneske Stamhus, som var overgaaet til fri Ejendom. Men det var jo kun rimeligt, at han ogsaa købte sig et Palæ i København ligesom de adelige Godsejere. Jacob Brønnum Scavenius døde i 1820; men Ejendommen maa derefter have tilhørt Enken († 1825) og hendes Bo; thi først 19. Februar 1827 finder vi en ny Ejer, Højesteretsadvokat og Justitsraad Frederik Wilhelm Treschow. Tiderne var nu igen daarlige, og Treschow betalte kun 13,800 Rd. for Ejendommen. Faa Aar efter, 28. April 1832, blev den ved Brandtaksation vurderet til 25,000 Rd. I næsten et halvt Aarhundrede var Palæet nu i den Treschowske Families Eje. Højesteretsadvokaten, som efterhaanden havde naaet Toppen af Rangstigen som Gehejmekonferensraad, døde 2. April 1869, og 26. April blev en Skifteudskrift læst som Adkomst for hans Adoptivsøn Kammerherre Frederik Vilhelm Treschow til Brahesborg. Denne døde imidlertid samme Aar, og Palæet tilhørte derefter i en Aarrække hans Enke. Den 4. December 1871 blev som Adkomst læst en Skifteudskrift, at Andrea Bjørn Treschow født Rothe sidder i uskiftet Bo. Efter Fru Treschows Død i 1885 skødede Boet Palæet til Hofjægermester Mogens Christian Greve Krag Juel Vind Friis for en rund Sum, 100,000 Kroner. Skødet er tinglæst 26. Juli 1886.

Ogsaa blandt Lejerne har der været bekendte, ja endog berømte Mænd. Adam Oehlenschläger boede der i 5 Aar (1842—47), som man kan se af Københavns Vejviser. Nogle af hans Tragedier (Amleth, Kjartan og Gudrun) maa være skrevne her.

Den anden Ejendom, Frederiksholms Kanal Nr. 24, som i Grev Friis' Tid var forbundet med Hjørnестedet, har en noget mindre vidtløftig Historie. Efter Firmaet J. & W.

Browns Fallit blev Gaarden solgt til Pakhusforvalter Ole Christensen, som ejede den i en lang Aarrække lige til sin Død. Skødet er tinglæst 22. December 1788, altsaa samme Dag som Skøderne til Ove Malling og Hansteen; men Købet ligger ogsaa her længere tilbage; thi 2. April 1788 lod Christensen afholde Brandtaksation, hvorved Bygningerne vurderedes til 15,000 Rd., ganske det samme Beløb som Hjørnedet blev vurderet til, da Justitsraad Hansteen havde købt det. Ole Christensen etablerede sig som islandsk Købmand og antog Tilnavnet Olsen for efter de højere Klassers Eksempel at bære Faderens Navn. Efter hans Død (7. November 1819) var hans to Døtre eneste Arvinger. Den 5. Juli 1830 blev der tinglæst en Skifteudskrift herom, og derefter solgte de to Jomfruer Olsen den 26. Juli Gaarden til Agent Eggert Christian Busch for 15,946 Rd. Det var opadgaaende Tider, og 28. Maj 1832 blev Ejendommen vurderet til 33,000 Rd. Men Busch maa have gjort daarlige Forretninger; thi 29. August 1842 blev Ejendommen udlagt til Kreditkassen for Husejere for 14,500 Rd., hvilket antagelig har været Prioritetens Beløb. Kreditkassen sad med det overtagne Pant i 5 Aar; først 6. December 1847 blev Gaarden solgt til den bekendte Storhandelsmand Etatsraad Theodor Suhr for 31,000 Rd. Suhr boede der dog ikke selv; han blev boende i sin Ejendom paa Gammeltorv (Nr. 22), som var hans Hjem i 40 Aar; i Huset ved Frederiksholms Kanal havde han som Lejer den bekendte Læge Professor Hornemann til 1855 og derefter Gehejmekonferensraad P. G. Bang, som var hans juridiske Konsulent. Efter Etatsraad Suhrs Død gik Ejendommen sammen med den største Del af Formuen over til den af ham og hans Hustru oprettede Familiestiftelse, som fik Skifteudlæg 2. Februar 1860, men allerede 8. Juli 1861 solgtes den til Brændevinsbrænder Cand. pharm. Anton Brøndum, som boede her til sin Død i 1873. I Tidsskriftet »Borups Højskole« har Pastor

Brücker nylig meddelt nogle Erindringer fra det Brøndumske Hjem. Hans Enke solgte 1. Juli 1874 Gaarden til Fabrikant Carl Christian Burmeister, Grundlæggeren af Firmaet Burmeister & Wain. Af ham købte Grev Friis Gaarden 4. Januar 1892, og de to Barchmannske Ejendomme blev saaledes atter forenede.

Naar nu Borups Højskole skal flytte ind i sit nye Hus, vil Ombygninger og Forandringer ikke kunne undgaas. Der er Tale om at bygge én stor Foredragssal m. m. Ombygningen vil dog, saa vidt hidtil bekendt, nærmest angaa den bageste Del af Ejendommen; Forhuset bliver det næppe nødvendigt at røre ved. I hvert Fald maa det forventes, at Forandringerne foretages med al den Nænsomhed og Forstaaelse, som den gamle, hidtil saa velbevarede Bygning har Krav paa.

SKOLEHOLDER DANIEL ULRICHS DØD.

Af H. P. LANGKILDE.

I første Halvdel af det attende Aarhundrede boede der i Kvarteret mellem Nikolaj og Holmens Kirke en Skoleholder ved Navn Daniel Ulrich. Han var Søn af en tysk Skoleholder Andreas Ulrich, der døde 1699; og hans Søn, der ligeledes hed Andreas, blev Skoleholder efter ham. 1711 tog Daniel Ulrich Borgerskab, hvilket var Skik, før Forordningen af 1716 om Skoler og Skoleholdere udkom, og han hørte til de første, der blev anerkendt i Henhold til denne Forordning. Den 3. September 1738 kom han af Dage i et Værtshus i Nyhavn ved at falde ned ad en Trappe. Nogen Tid efter Dødsfaldet opstod der imidlertid et Rygte om, at han var blevet ramt bagfra med en Kaarde eller Kniv, og at dette havde foraarsaget Faldet ned ad Trappen. Der blev optaget Forhør, men da de Folk, der havde sat Rygtet i Omløb — Mikkil Hyrekusk, Ane Ølmands og hvad de alle hed — blev stævnet for Byretten og »med oprakte Fingre efter Loven« skulde beedige, hvad de havde at berette, blev deres Forklaring yderst mat og dagligdags. Historien om Daniel Ulrichs Endeligt bliver saaledes ikke nogen spændende Kriminalfortælling, men nærmer sig stærkt til en Hverdagshistorie. Samtidig med, at man under Gennemlæsningen af Forhørsakterne bliver klar over dette, opdager man imidlertid, at Vidnerne, der kun har yderst lidt at sige om det, Forhøret gaar ud paa at faa oplyst,

under deres snakkesalige Forklaringer om alt muligt andet jævnligen fortæller noget, der nok kan have Interesse for os nulevende ved det Billede, det giver af Datiden, og det efterfølgende søger at fæstne dette Billede ved at sammenstille Vidneudsagnene til en Fremstilling af den sidste Aften i Daniel Ulrichs Liv.

Det var som sagt den 3. September 1738. Daniel Ulrich, der paa den Tid boede i Laksegade¹⁾, sad ved 5—6 Tiden i sin Stue sammen med en Bekendt og drak Skillingsøl og passiarede. Som de sad der, kom Ulrichs Kone derop og sagde til sin Mand: »Skolemester! I kan nok ligge foruden Lagen i Nat.« Hun stod nemlig i Begreb med samme Aften at drage ud til Amager for at vaske deres Tøj²⁾. Ulrich syntes ikke rigtig derom og sagde, at saa vilde han hellere sidde og sove i en Lænestol; men han slog sig dog til Taals og mindede blot Konen om, at hun maatte fly ham nogle Penge, før hun tog bort. Noget efter gik de to Mænd nedenunder, og da stod Ulrichs Kone og tog sin »Capperülle« (Kapperölike, Chaperon) paa. Da det var gjort, bød hun Farvel og gik. Gæsten tog ligeledes Afsked, og Ulrich tændte sig derpaa en Pibe og gik med den i Munden ned ad Laksegade³⁾. Der mødte han en af sine gamle Elever, Andreas Wartberg, som lige var kommen hjem fra en Kinafart. Ulrich »bad ham være velkommen hjem, og dernæst embrasserede de hinanden paa Gaden og glædede sig over hverandres Vel-

¹⁾ Østre Kv. Nr. 282.

²⁾ Senere opgives det, at hun er taget til Dragør. Beboerne herude gav sig i ældre Tid af med at væve og blege Lærred, og det synes altsaa, som Folk fra Byen har kunnet faa vasket derude. Ulrichs Kone synes at have haft til Hensigt at blive borte et Par Dage.

³⁾ Den tændte Tobakspibe antyder formentlig, at det kun var hans Hensigt at gaa lidt omkring i det nærmeste Nabolag.

gaaende.« Egentlig havde Wartberg Ærinde andet Steds og »excuserede sig formedelst sine Affaires«, men lod sig dog »persuadere« til at gaa med ind hos Ulrichs, hvor de satte sig til at drikke Franskvin, dog kun nogle »Spitz-glasse« hver. Blandt andet spurgte Ulrich nu sin Gæst, hvad »Negotie« han havde hjembragt, og da Wartberg svarede: The og Porcelain, bad Ulrich ham om et Pund The og et Par Thekopper. Det lovede Wartberg ham, naar han vilde skikke Bud derefter; men Ulrich holdt paa (»med Ed og Persuasion«), at han vilde følge med hjem samme Aften og faa Tingene, inden Løftet gik i Glemmebogen. Da det nu alligevel var blevet for sent for Wartberg at røgte sit Ærinde, gik de sammen hjem til hans Logemente i Zahns Værtshus, kaldet »Engelske Børs«, i Nyhavn¹⁾.

Daniel Ulrich havde 3 Børn, en Søn paa 22 Aar, som gik i Frue latinske Skole²⁾, samt 2 Døtre. Den ældste af disse, Cathrine, der aabenbart i Moderens Fraværelse har følt sit Ansvar som Husmoder, satte sig ved Vinduet for at vente, til Faderen kom hjem. Det regnede af og til, mens hun sad der, og Faderen, der ellers ikke plejede at blive længe ude, lod stadig vente paa sig. Da Vægteren havde raabt 12, besluttede hun at gaa ud og faa ham med hjem. Hun vidste, hvor han var gaaet hen, og hvis Gæst han var, og da hun kom til Zahns Værtshus, bankede hun flere Gange paa, indtil Døren til sidst blev lukket op af en Mand »af maadelig Positur, med Paryk og kastaniebrun Kjortel«³⁾. Ham spurgte hun, om her ikke logerede en Kinafarer, og om Ulrich ikke var hos ham. Manden svarede jo og førte hende ind. De kom først

¹⁾ Sct. Annæ Ø. Kv. Nr. 3.

²⁾ Han blev Student 1739, fik Aaret efter Bestalling som Skoleholder og fortsatte nogle Aar sin Faders Virksomhed. En Tid var han Skrive- og Regnemester for Søkadetterne og døde vistnok 1781.

³⁾ Det var Værten Wilhelm Zahn.

ind i et mørkt Kammer, og der blev hun staaende, da hun ventede, at han vilde komme tilbage med Faderen. Han gik ogsaa ind i næste Værelse, hvor der var Lys, og hvor der sad en Del Folk, men idet nu Lyset faldt gennem den aabne Dør, fik hun Øje paa sin Fader, der sad i en Stol med Kjole og Vest løst om Skuldrene og med Hovedet bøjet bagover; han havde ikke sin Hat og Paryk paa, og hans Kaarde og Stok var lagt paa en anden Stol ved Siden. I den Tro, at han sad og sov, klappede hun ham paa Kinden og sagde: »Papa, vær nu saa god at komme med hjem; — naar plejer Han¹⁾ vel at gøre os den Tort at sidde og sove i en fremmed Mands Hus?« Da han ikke svarede, tog hun ham ved Haanden for at faa ham med. Men da mærkede hun, at Fingrene var kolde og stive.

Samtidig med, at Datteren Cathrine paa denne uhyggelige Maade fik Klarhed over, at hendes Fader var død, blev Sønnen Andreas vækket ved, at en Mand med Paryk paa og en Stanglygte i Haanden bankede paa Døren hjemme i Laksegade og bad ham følge med, hvis han endnu en Gang vilde tale med sin Fader. De to Søkende mødtes ved Gjethuset paa Kongens Nytorv; hun havde ikke været til at bevæge til at blive, men var grædende gaaet derfra, skønt Underfogden, der var en af de Folk, hun havde set sidde i Gæstestuen, havde opfordret hende til at bie. Medens hun ingen rigtig Besked havde faaet om Aarsagen til Faderens Død og vel nærmest havde faaet den Opfattelse, at han var slaaet ihjel, fik Broderen nu af Rettens Folk at vide, at Døden skyldtes et Fald ned ad en Trappe. Klæderne blev dernæst taget af den døde, og Andreas Ulrich og en tysk Barber, Wagner, der var

¹⁾ Man vil bemærke, at Konen siger »I« til sin Mand, Datteren »Han« til sin Fader. Dette er i Overensstemmelse med, hvad O. Nielsen oplyser om ældre Tiders Brug af disse Ord i Tiltale (Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, S. 134.)

kaldt til, da Ulykken skete, saa da, at Liget paa højre Side halvt omme paa Ryggen havde »3 Blessurer som Wagner sagde at være stungne.« Efter forgæves Forsøg paa at faa fat i en Vogn lykkedes det omsider Andreas Ulrich at faa nogle Skibsfolk til at bære Liget hjem paa en Bærebør. Der hjemme i Huset kom næste Morgen tidlig et Par Kolleger af den afdøde, David Bang fra Kirkestræde og Otte Elvesøe fra Smedens Gang, samt Ane Ølmands og flere ind og saa Liget ligge paa en Løjebænk med de 3 Blessurer i Siden, og de saa ligeledes, at der var Blod ikke alene paa Skjorten, men ogsaa paa Vestens Underfoer og Bagskind samt paa Kjolen lige ved Tasken (Lommen); desuden var der Huller i Skjorten og Vesten. Alt tydede paa, at der med et skarpt Instrument var tilføjet den afdøde et Par Stiksaar. Rygtet herom satte andre Rygter i Omløb: Det var naturligvis Wartberg, Kinafareren, der havde haft et Mellemværende med Ulrich og havde benyttet Lejligheden til at faa det afgjort. Og da man var kommet ind paa denne Tanke, lavede den frie Fantasi Resten. Peder Spend, Skoflikker og Kældermand, havde hørt af Mikkell Hyrekusk, der atter havde det fra sin Kammerat Christen, som tjente i »Weltkuglen«, at da han — Christen — den paagældende Aften holdt med en Vogn uden for Zahns Værtshus, var Pigen kommet ud med en Besked til ham, og da hun aabnede Døren, havde han hørt en Stemme sige: »Hvorfor var du saa streng imod mig, da jeg gik i Skole?« hvortil en anden Stemme havde svaret: »Det var for du skulde lære noget.« Desuden var der blevet talt om en Pennekniv, og der havde været Tummel paa Trappen.

Paa dette Grundlag søgte Ulrichs Enke Magistraten om at faa Sagen retslig undersøgt, hvilket ogsaa blev bevilget, og nu strakte Undersøgelserne sig over de to følgende Aar. Af det, der saaledes kom frem, kan man uden Vanskelighed slutte sig til alt, hvad der hændte, efter at

Daniel Ulrich og Wartberg var gaaet ind i Værtshuset den Aften, førstnævnte kom af Dage.

Wartberg havde ved sin Hjemkomst fra Kina taget Logi hos Zahn¹⁾, og her synes han at have forhandlet de Varer, han havde bragt med hjem. Han boede paa øverste Etage; man kom derop ad en Trappe fra Forstuen i underste Etage, og denne Trappe gik op til en Svalegang mod Gaarden, hvorfra der atter var et Par Trin op til Forstuen i øverste Etage. Fra denne Forstue kom man ind i Salen, hvor der stod en Disk, og hvor Wartbergs kinesiske Varer fandtes; nogle kinesiske Blomster var stillet op i Vinduerne og havde tiltrukket sig de forbipasserendes Opmærksomhed. Paa modsat Side af Salen havde Wartberg sit Kammer.

Da han og Ulrich kom til Værtshuset, gik de gennem Forstuen hen mod Trappen, og paa Vejen aabnede Wartberg Døren til den forreste Skænkestue og bad om Nøglen til sine Værelser og Lys. Pigen Margrethe bragte begge Dele og stillede Lys baade i Kammeret og paa Salen. Hun bragte desuden paa Wartbergs Forlangende 1½ Pot Rødvin, som han og hans Gæst satte sig til at drikke. »De talde sammen i Skikkelse og lo dertil« — forklarer baade Pigen Margrethe og en anden Pige, Dorthe²⁾, der senere var oppe med ½ Pot hvid Vin. Under Samtalen gik Ulrich af og til ud paa Salen for at bese de kinesiske Varer, men han var ikke nedenunder i Aftenens Løb, og ingen uden Pigerne kom derop. Ulrich synes efterhaan-

¹⁾ Wilhelm Zahns Værtshus synes at have været et Sted, hvor Købmænd og Skibskaptajner holdt til. Ejeren gav sig af med Klaring paa Toldboden og tog 1741 Borgerskab som Skibsmægler. Blandt Gæsterne omtales et Selskab af Englændere, som spiste til Aften.

²⁾ I første Forhør oplyses, at hun er 18 Aar og endnu ikke har været til Alters; men nogen Tid efter oplyser hun i et andet Forhør, at hun af sine Søsken har faaet at vide, at hun nok egentlig er 21 Aar. Desuden har hun i Mellemtiden været til Alters.

den at være blevet noget beskænket, og Wartberg sendte saa Pigen efter en Hyrevogn for at faa ham hjem. Vognen kom ogsaa, men maatte holde længe, og Kusken blev til sidst utaalmodig og sendte Bud op med Pigen, at nu kørte han, hvis de ikke kom. Ulrich gik saa foran ud gennem Salen og derfra ud i Forstuen; Wartberg og Pigen kom noget bagefter, hun, fordi hun maatte hente Wartbergs Hat, han, fordi han paa Vejen forbi Disken vilde stikke nogle kinesiske Blomster til sig som Foræring til Ulrichs Døtre. Da de nu kom ud paa Trappen, var Ulrich der ikke, og i den Tro, at han var nede ved Vognen, gik de derned. Heller ikke der fandt de ham, og da de havde ventet lidt, fordi de mente, han vel var inde i Gaarden i et naturligt Ærinde, gik de derind for at se, hvor han blev af. Der fandt de ham liggende paa Stenbroen. Han var ikke død, men det »ralrede« i Halsen paa ham, og de var klar over, at en Ulykke var overgaaet ham.

Hidtil havde kun Wartberg og de to Piger været sammen med Ulrich, og hele Fremstillingen hviler derfor paa deres Udsagn, der stemmer godt nok overens. Men fra nu af myldrer der Folk ind paa Scenen: Værten selv og hans Kone, en tilkaldt Barber, der lader den døende Mand stable op i en Stol i Skænkestuen for at faa ham aareladt, Gæster og Naboer, Soldater, der ligger i Indkvartering der omkring, og Underfogden og hans Folk. Af disse giver Værten, Wilhelm Zahn, straks den Forklaring paa, hvordan Ulrich maa være kommet til at ligge nede i Gaarden, som uden Tvivl er den rigtige, og hvis Sandsynlighed intet senere Vidnesbyrd afsvækkede: Ulrich, der var en gammel Mand og havde faaet rigeligt at drikke, er efter at være kommet ud i den mørke Forstue begyndt at gaa ned ad Trappen, men i Stedet for at følge denne er han tumlet lige forover mod Svalegangens Rækværk, der kun var godt en Alen højt, og er styrtet ned i Gaarden. Han laa paa den ene Side, den, hvor Saarene senere blev paa-

vist. At disse Saar var kommet til at se ud, som om en Kniv eller Kaardespids havde frembragt dem, kan forklares ved, at Ulrich i sin store Sidelomme havde haft de kinesiske Thekopper, han var kommet for at hente, og som i Faldet var splintret i skarpe Smaastykker, der havde boret sig ind i den Del af den forulykkedes Legeme, som laa oven paa dem.

Men Rygter og Folkesnak er ikke lette at binde Munden paa, og at de ikke faldt til Ro ved denne Forklaring, faar vi 10 Aar senere at vide af Barthow, hvis »Vejviser« fra 1748¹⁾, der jo indeholder en god Del Krostuesladder, ogsaa har en Hentydning til Historien om Mordet paa Daniel Ulrich. Om et Hus i Vingaardsstræde hedder det »Dér logerer Skolemester Daniels (slagen ihjel) Encke . . .«

¹⁾ Hist. Medd. om Kbh. I R. VII. S. 509.

LIDT GRAVSKRIFTSPOESI PAA GAMLE KØBENHAVNSKE EPITAFIER.

Af M. VOGELIUS.

Medens man nu om Stunder er mere tilbageholdende — ligesom mere sky — i den offentlige Omtale af sine nærmeste Afdøde, gik man i gamle Dage til den modsatte Yderlighed og hævdede disses Dyder og gode Handlinger til det mest ophøjede eller overdrevne; forslog Prosaen ikke, tog man sin Tilflugt til Poesien. I Middelalderen maatte Latinen holde for, og først efter Reformationen begynder Modersmaalet — hvad enten dette nu var Dansk eller Tysk — at stikke Hovedet frem og efterhaanden gøre sig mere og mere gældende.

Fælles for alle Gravskrifterne er deres moralske Indhold. Enten skal de tjene til at opbygge den Døde eller ogsaa — men dog sjældnere — den Efterlevende, og mærkeligt er det at iagttage, at endnu i det 16. og 17. Aarhundrede, i en Tid, hvor Kristendommen allerede havde hersket i over et halvt Aartusinde, var det gennemgaaende de ældste, hedenske Forestillinger om Døden og Livet efter denne, der til Trods for det ydre, kristelige Tilsnit er de fremherskende. Det er Tanken om den Døde, der efter sin Jordfæstelse stadig opholder sig i sin Grav, den menneskelige Opfattelse ikke kan slippe. I Oldtiden gav man ham derfor alt det med i Graven, som han her i Livet havde sat Pris paa, eller man bragte Ofre ved hans Gravsted af Mad eller lignende, for at han ikke skulde lide Nød

i sin nye Bolig. Det er den samme Tankegang, der senere kommer frem i Folkevisen, naar der fortælles om Fæstemanden i Graven eller Moderen under Mulde, der af Medynk over deres Efterladdes Jammer forlader deres Kiste og vender tilbage — om end kun for en stakket Stund, — og er det i Grunden ikke det samme, der dybest inde gør sig gældende, naar vi den Dag i Dag bringer Blomsterofre paa vore Kæres sidste Hvilesteder.

Og det er denne Tanke — for saa vidt fælles med den fra Urtiden nedarvede — der kommer frem i de Inskriptioner, der findes eller fandtes paa Epitafierne i vore Hovedstadskirker: Tanken om Døden som det sidste evige Hvilested.

Paa en Ligsten i Helliggeist Kirke — fra 1565 — læses saaledes¹⁾:

»Der mand skreff M.D. Aar
LX oc V det vaar
Daa døde Matz Iensen
Oc hans Hustru Karen
Oc vaar bode til Ecte
Oc til raete.
De lefvede tilsammen foruden meen.
Her ligger de begrafven under denne Steen.
Vi thet Hober oc visselig Trof
At thi nu hvilis i then evige Rof.«

Paa Slagter *Chr. Jensens* Epitafium i Vor Frue Kirke fra 1669 staar:

»Jeg ligger oc sofver aldelis med Fred
Thi ieg boer Trygelig.«

Paa Vinhandler *Claus Jacobsens* og Hustru *Sidse Jensdatters* Epitafium i samme Kirke fra 1677:

¹⁾ De med *) mærkede Gravskrifter stammer fra Resens Afskrifter, som opbevares i Raadstuearkivet: »Kiøbenhafns Inscriptiones gamle og ny paa Epitaphier, Ligsteene . . . baade i Kirkerne saa og paa andre Public Stæder. 1683.«, medens de øvrige Citater er hentet fra hans trykte Bog »Inscriptiones Hafnienses«. 1668.

- *) »Som røgen Svinder bort oc Roserne Vanheldis
Som Buble blæset Bold af Vinde-Brusen feldis,
Saa for vor tid oc hen, saa vendis vi til muld
Oc blifuer i en Hast ved Døden Kast om Kuld.« —

Sammen hermed gaar flere Steder ogsaa Forestillingen om, at det kun er Legemet, der forbliver i Kisten, medens Sjælen ved Dødens Indtræden farer ud i Rummet eller modtages af Guds Engle og føres ind til al Himmels Herlighed.

Paa Epitafiet over Klokkeren *Niels Jensen* og hans Hustru — Nicolai Kirke 1585 — er det tydeligt udtrykt:

»Wi aflede sammen udi Guds Naffn
Thoe deilige Sønner smaa
Deris Siele er ført i Abrahams Faffn
Legemed til denne Vraa.
Der jeg haffde brugt Verdens skick
Mod hvad som hun mon freste
I 44 Aar min Alder paa gick
Saa bleff Døden min gieste
Min Siel til Gud aff Englerne ført
Legemet til sorten Muld,
Der hviles hun oc har udkiørt
Ald Graad oc Syndsens kuld.« etc.

Paa General-Fiskal *Chr. Pedersens* Epitafium i samme Kirke — 1683 — stod:

- *) »For Legemet blef her et Huilested vd-kaaren
Men Sielen i Gudsskiød ved Engle Haand er baaren.
Det ære Nafn ham dog her ofverlefvede
At Hand Gud frychtede oc Kongen Ærede.«

Disse Tanker om Legemet i Kisten og Sjælen i Himmelen smelter da ofte sammen til en anden Opfattelse: Denne Adskillelse er kun foreløbig; paa den yderste Dag vil begge atter forenes.

Dette læstes bl. a. paa den før omtalte General-Fiskal *Chr. Pedersens* Hustru, *Magdalene Karsens*, Epitafium i Nicolai Kirke. 1683:

*) »Det som af Jorden Jordisk var, til Jord igien maa blifve
 Det som af Himlen Himlisk var, hos Gud er, Som vil gifve
 Det Liuløs Støfv ny Lif igien, naar Siel oc Legem shall
 Foreenit see Hans Herlighed blant de Vdvaldis tall.«

Og ganske klart stod det udtrykt paa *Cort Adeliers*
 Epitafium (Holmens Kirke 1675):

*) »[Den almægtige Gud] annammede hans Siel
 Til sig, huor den bevaris i Hellig Gjemme
 Indtil Jesu Dag, paa huilchen tid dend
 Igien med glæde skal foreenis med sin Bolig
 I de lefvendes Lande.«

Under alt dette er der ingen Grund til at frygte Dø-
 den; den er den store Befrier fra alle Lidelser, og vel
 den, der har overstaaet den. Som der staar paa *Ditmar*
Bøfekes Epitafium i Hellig Geist Kirke Aar 1681:

*) » . . . oc bortgich
 Fra Sorg oc Klem
 Til Himmelen Hiem
 Fra Møye oc Strid
 Til Glæde oc Fryd
 I Ævigheds Tid.«

Selv Børnene maa være glade over Døden. Paa et
 treaars Barns Ligsten i Trinitatis Kirke (1674) staar der:

*) »Jeg var min Faderss tidsfordrif,
 Min Moders Haab oc glæde
 Men Kom til bedre Lyst oc Liif
 Hoss Gud i Himlens Sæde.
 Vel blef ieg elsket inderlig
 Af Fader oc af Moder,
 Men bedre dog nu faufner mig
 Min Frelssermand oc Broder.«

Men helst maa Døden komme efter et ærefuldt Liv,
 thi gaar end Legemet til Grunde, vil et smukt Minde leve
 i lange Tider. Saaledes hedder det i Anders Bordings
 Mindedigt paa *Maren Berings* Ligsten i Frue Kirke, 1675:

*) »Min Døde Krop ved Jordan Kand
 Men ey min Æris minde,
 Min Siel i Lifsens Skiøne Land
 Har gledens Hafn alt inde.
 Mit Nafn saa lenge Dyd er Dyd
 Skal Prisselig omtalis,
 Saa lenge Gud er Gud i fryd
 Min frelste Siel Husvalis.
 O Meniske, huis tid her fra
 Sig skynder fast oc Rinder
 Du vel oc noch har lefvet da
 Naar du slig ende vinder.«

Selv raader vi ikke over Døden, den kommer, naar Tiden er inde.

Paa Brygger *Lauritz Sørensens* Epitafium i Hellig Geist Kirke, 1667, læser man saaledes:

*) »Herre Jesu Christ, det er mig vist,
 at ieg her fra skal fare
 Naar det shal she, det veed du best
 Du vilt mig da bevare.
 Det staar alleene vdi din Vold
 Du veed min Lifvis ende
 Naar du vilt komme med Syndsens Sold
 Din Naade mig da sende.«

Det gælder derfor om at bruge Tiden godt, ikke at drive den bort med tomme Fornøjelser; thi Døden naar os alle.

Derom maner bl. a. en Inskription paa en Ligsten i Koret i St. Petri Kirke over *Christopher Heinrich von Sangerhausen*, gestorben A^o 16. . . .:

*) Hinget der Zeit
 Her Komt der thodt
 Ach lieber Mensk thurcht
 Und furch Got
 Die Welt ist Weit vnd Kuger rund
 Dass Glas iss auss gib Kurtzer Stund
 Der thag ist nahe, kurtz ist di Zeit
 Wen der Hene Kreyet ist der tag nich Weit.«

Og paa en Ligsten uden Navn i St. Petri Kirke 1648:

*) »Im Ungluch Zage nicht
Stoltzire nicht in Freuden
Weil endlich doch von Hier
Wir alle müssen Scheiden.«

Naiv og umiddelbar virker denne Poesi paa Nutids-
mennesker. Endnu er den dog langtfra uddød, navnlig
i Almuen, og jævnlig vil man paa vore Kirkegaarde
kunne træffe tilsvarende Eksempler.

SMAASTYKKER.

7. Rundetaarn belyst.

Af HUGO MATTHIESSEN.

I Anledning af Kongeparrets Sølvbryllup den 26. April 1923 havde Magistraten haft den gode Idé at smykke Rundetaarns øverste Murkrone med en straalende Krans af elektriske Pærer. I den mørke, regntunge Aften virkede Taarnets Masse mægtigt og imponerende i Skæret af den Lysring, der som en Orm af Ild snoede sig om dets Tinde, og da dette Festarrangement gjorde megen Lykke hos Københavnerne, gentog man det i Juli Maa-ned samme Aar til Ære for Regensen, da denne ærværdige Genbo fejrede sit 300aarige Jubilæum.¹⁾

Det var imidlertid ikke første Gang, at det gamle Taarn, hvor Astronomerne forhen spejdede efter fjerne Kloder, fik Lov til selv at flamme som et Fyr over Byen; thi fuldt belyst tiltrak dets Top i Aaret 1750 mange Aftner i Træk de undrende Københavneres Blik.

Skagens »gamle Fyrtaarn« opførtes 1745, og den dertil forfærdigede, nye, saakaldte »Pharus eller Søe-Lygte« blev 2. Marts 1750 møjsommeligt hejst op paa Rundetaarns Platform, for at man — inden den indskibedes til sit Bestemmelsessted — kunde forvise sig om, at den nu ogsaa var i Stand til at »præstere den forventede Effect«.

Den 6. Marts 1750 kunde »Kiøbenhavnske danske Post-Tidender« — som »Berlingske Tidende« dengang hed — meddele sine Læsere, at man den foregaaende Aften havde prøvet den store Fyrlygte, og at den Dags Aften fra Taarnets Top paany vilde brænde over Staden.

¹⁾ Ogsaa i Anledning af Regeringsjubilæet 15. Nov. 1888 var Taarnet illumineret med Lys i Vinduerne (velvilligt meddelt af Forfatteren Carl C. Christensen).

Tilløbet af Mennesker har uden Tvivl været stort, da det efter Datidens Forhold imponerende Lys fra den mørke Kolos bredte sig langt ud over Byens maleriske Vrimmel af Gavle og knejsende Tage; thi Lygten maalte sine 12 Alen i Omkreds, 5 i Højde, og var sammensat af 56 Lamper. Hver af disse slugte $\frac{1}{2}$ Pægl Tran, og bag dem var der anbragt blankt polerede Messingplader, saa Lyset ret kunde brillere.

»Pharus« har antagelig staaet sin Prøve, idet det konstateredes, at dens Straaler rakte 5 Mile ud over Søen, og den 13. April berøvede man derfor atter Rundetaarn dets nye Prydelse, som firedes ned og transporteredes til Kvæsthuset, hvorfra den 25. s. M. førtes pr. Skib til Skagen¹⁾. Efter en kortvarig Glansperiode sank Rundetaarn atter hen i Mørke og stilfærdigt Stjernekipgeri, medens Fyrligten paa sin Vagtpost paa Jyllands nordligste Spids slet ikke synes at have været Opgaven voksen (jfr. Olavius: Beskr. over Skagen, 1787, 24 f.).

8. Indskriften over Universitetsbygningens Indgangsport.

Af C. BEHREND.

Universitetsbygningen, der havde lidt meget ved Bombardementet 1807, genopførtes efter Tegninger af P. Malling fra 1831 og indviedes 13. Oktober 1836. Indskrifteu, der da sattes over Hovedindgangen: »Coelestem adspicit lucem« (den skuer op mod det himmelske Lys), skyldes, som det fremgaar af nedenstaaende smukke Brev, den teologiske Professor *Matthias Hagen Hohlenberg* (1797—1845).²⁾ Brevet er stilet til Universitetets daværende Rektor Professor Dr. theol. Jens Møller.

Kiøbenhavn 30. Novbr. 1832.

Med Hensyn til Inscriptionen paa Universitetsbygningen — som det forekommer mig hensigtsmæssigt at tage til særskilt Betænkning og skriftlig Forhandling forinden den endelige Bestemmelse derom tages — tillader jeg mig foreløbigt, da derom paa Tegningen er fremsat

¹⁾ »Københavnske danske Post-Tidender«, 1750, Nr. 18 f., 30, 34.

²⁾ Brevet findes i det Kgl. Bibliotek Ny Kgl. S. 4°—3000.

et Forslag, hvortil Udkastet hidrører fra mig, at tilstille Rectori magnifico nogle Bemærkninger, ikke i den Hensigt at forsvare den foreslagne Indskrift mod Indvendinger — jeg vilde selv ikke undlade at gjøre saadanne — men for at gjøre opmærksom paa dens nærmeste Anledning og det, jeg ved den har forsøgt at udtrykke, og derved maaskee tillige give en Veiledning til Bedømmelsen af den og det Synspunkt, hvorfra den er tænkt.

Paa den første Tegning til Midterpartiet af Façaden var over Dørren anbragt en Bog. Dette Emblem syntes mig ikke at være det heldigst valgte, og i dets Sted foreslog jeg i en Samtale med Prof. Malling — mere for at angive et Symbol af en ganske anden Charakter, og som kunde forene høiere poetisk Betydning med kunstnerisk Skønhed, end just i den Mening, at intet bedre kunde findes — en Ørn. Dette Forslag vandt hans, og senere Consistoriums Bifald. Han gjorde imidlertid den Indvending, som vistnok laae nær, at dette Emblem ikke syntes betegnende og eiendommeligt nok for et Universitet, og ønskede derfor, naar det skulde kunne bruges, en Indskrift, der ved sit Indhold kunde angive dets Betydning og derved retfærdiggjøre dets Brug. En saadan forsøgte jeg da at give. Betydningen laae nærmest i Ørnens høie Flugt og skarpe Blik, der taaler og stræber op imod Solens Lys, — som Tankens og Grandskningens Symbol. Med dette Indhold af Indskriften, som syntes nødvendigt, søgte jeg tillige at forbinde en Antydning af Universitetets Forhold til Skolen og Kirken, baade i Idéen og i Rummet. Skolen giver den forberedende Dannelselse af Naturanlægget (*disciplina sol[lerti] fingitur ingenium*); ved Universitetet føres det til en friere og høiere Stræben, liig Ørnens — (*sublimia petit scil. ingenium, quod solers finxit disciplina*); denne Stræbens Retning og høieste Maal er mod det guddommelige eller — liig Ørnen — mod det himmelske Lys; det Guddommeliges jordiske Form er Kirken, og da Universitetet vender sin Façade og Ørnen sit Blik henimod den, troede jeg at kunne betegne baade denne Retning og Videnskabens og Symbols Eiendommelighed ved en »Skuen mod det himmelske Lys«; og af disse Elementer opstod saaledes efter forskellige forsøgte Vendinger denne Indskrift:

Sublimia petens ingenium
Coelestem adspicit lucem.

Ordet »ingenium«, som vel her torde synes det meest overflødige, blev sat for at correspondere med den nærliggende Skoles Indskrift¹); men det kunde udelades uden Forandring af de øvrige Ord og uden Forskiel i Meningen.

At de fremsatte Idéer kunde udtrykkes bedre, anseer jeg for meget rimeligt; om de kunde udtrykkes kortere, derpaa vover jeg at tvivle; men kunde end Udtrykkets Korthed ikke være større for disse Tanker, kunde det naturligviis derfor gierne være ønskeligt, at selve Tankernes Korthed var større. Den hele Indskrift kunde maaskee, som ogsaa er bleven nævnet og som jeg selv tidligere har tænkt paa, reduceres til »Sublimia petit«, men herved er dog at bemærke, baade at dette synes noget mat, og at det ikke er betegnende nok; især da den høie Flugt er mere karakteristisk for Digteren end for den videnskabelige Grandskning, der dog her er Hovedsagen. — Men til den nærmere Bestemmelse vil mine kynligere Collegers Mening vistnok kunne give en bedre Veiledning; om en Reduction af den foreslagne Inscription behøver der naturligviis ikke at være Talen; maaskee frembyder sig for Dem en ganske anden Idee; maaskee kunde endog et andet Symbol og en i Forbindelse dermed tænkt Indskrift være heldigere, f. Ex. en Figur eller en Forestilling af anden Art; der er vist intet til Hinder for i denne Henseende at gjøre en Forandring. Jeg indskrænker mig nu til de foranførte Bemærkninger.

Ærbødigst

M. H. Hohlenberg.

9. Graverboligen paa Assistens Kirkegaard.

Af CARL C. CHRISTENSEN.

Afdøde Professor H. Weitemyer skrev i 1ste Bind af nærværende Tidsskrift en Afhandling om »Graverboligen paa Assistens Kirkegaard og Jens Bang«, hvori han udtrykker sin Tvivl om, hvorvidt denne Bolig fra første Færd har været forsynet med Kvistetage, og om de paa

¹) Over Indgangen til Metropolitanskolen staar: *Disciplina sollarit fingitur ingenium.*

Billedet Pag. 81 i ovenanførte Bind værende »to ejendommelige, ret maleriske Bindingsværksbygninger« i Gaarden ligeledes skriver sig fra Bygningens Opførelse. I Bangs Beskrivelse fra 1805 skal ingen af disse være angivet, og Weitemeyer mener derfor at maatte formode, at disse først er blevet til i 1823.

Det viser sig imidlertid, at Bygningen m. m. fra først af maa være blevet opført i den Skikkelse, som den har paa Billedet, og Beviset findes i Raadstuearkivet.

Ved i andet Øjemed at gennemgaa en Pakke med Vurderingsforretninger for Udenbyes Vester Kvarter fandt jeg under dettes Matr. Nr. 87 en Anmodning fra Magistraten, dat. 6. September 1809, til Murermester Johannes Lobert og Tømremester Carl Low om at besigtige og vurdere »de under Nr. 87 uden Vester Port samt Nr. 25 og 27 uden Nørre Port beliggende Bygninger«. Paa Foden af Anmodningen var anført:

Nr. 87 uden Vester Port Zinns Enke tilhørende,
 Nr. 25 over Bygningen paa den nye Kirkegaard,
 Nr. 27 Graver Boligen paa Assistents Kirkegaarden.

Da alle 3 Vurderinger under et er blevet tilstillet Magistraten, og den vidtløftige Vurdering af Nr. 87 i Udenbyes Vester Kvarter har tjent som Omslag for dem alle, er Weitemeyer ikke blevet opmærksom paa de andre Vurderinger.

Nr. 27 er den for en Del Aar siden nedbrudte Graverbolig, der laa paa Kirkegaarden ved Hjørnet af Nørrebrogade og Kapelvej, og Nr. 25 er netop den af Bang opførte Graverbolig med tilhørende græske Tempel ved Nørrebros Runddel.

Vurderingen er dateret 13. September 1809, og dens Indhold skal i korte Træk meddeles her:

Til Graverboligen var der fra Gaarden Indgang til en Forstue, hvori en Trappegang med Sprossigelænder, »som opgaar til Kvistuen«. Under Trappen en Afdeling med Dør. Til Højre for Forstuen var en Stue med et dobbelt Fag Vinduer, til Venstre et Værelse paa 1 Fag. Til Gaarden fandtes Køkkenet med Udgangsdør samt et Vindu i Gavlen. Bag Køkkenet et Værelse med et dobbelt Fag Vinduer i Gavlen. Fra Gaarden var der Indgang til Ligstuen. I Kvisten fandtes et Værelse med et enkelt Fag Vindu, Trappegangen med et enkelt Fag Vindu, et Værelse med et enkelt Fag Vindu og endnu et Værelse med et enkelt Fag Vindu i Gavlen. Trappen var ført op til Loftet ovenover Kvisten.

Bygningens Bagside dannedes af et »gotisk (!) Tempel« af

Grundmur og »hukne« Sandsten, 4 murede Søjler, Kapitæler af Bornholmersten og »een Antiqve Frontespitz« af Sandsten. Indvendig i Templet var der tvende dobbelte Døre, den ene til Ligstuen, den anden en Blinddør.

I Gaarden var et Skur af Mur- og Bindingsværk i tvende Afdelinger, over hvilke var Bræddeloft og Vinkeltag med Kryb-Valm, Fremdeles et Skur af samme Beskaffenhed med et enkelt Lokum. Endvidere 24 Alen Plankeværk med dobbelt Port og en enkelt Dør til Kirkegaarden.

Det hele takseredes til en Værdi af 7700 Rdlr.

Af denne Vurdering fremgaar det saaledes, at Kvistetagen med 3 Værelser samt Bygningerne i Gaarden eksisterede allerede i 1809 og maa være blevet opført efter Jens Bangs Tegning, som desværre ikke er fundet.

Bang har muligvis i sin Beskrivelse fra 1805 ikke tænkt paa at ville opføre nogen Kvist — i Beskrivelsen anfører han kun, at der er 4 Værelser i Stueetagen — men da han saa ombestemmer sig, bliver det af ham omtalte 4de Værelse til den Førstue, hvori Trappeopgangen til Kvisten bliver opført.

Paa Grundlag af Haandværkernes Vurdering maa man saaledes kunne fastslaa, at Bygningen inden Restavreringen i Aaret 1900 havde det Udseende, som Jens Bang selv har givet den i sin uden Tvivl noget ændrede første Plan.

REGISTER

- Aabenraa, Gade** 270.
Aadselsplads ved Østerport 91.
Aagesen, Jacob, Skipper 184.
Aalborg, Maties, Kirkegaardsinspektør 394.
l'Abeille du Nord, Avis i Altona 21, 22.
Abel Kathrines Hospital 166, 173.
Abrahamson, Digter 114.
Abrahams, N. C. L., Etatsraad, Notarius publicus 200.
Adeler, Cort, Generaladmiral 358, 553.
Adelgade 270, 346—47, 352.
Adler, D. B. 209.
Adzersen, Ole 334.
Ahlefeldt, Conrad Vilhelm, Greve, Overkrigssekretær 267—68. — **Frederik, General** 134, 245, 449.
Albertsen, Peter, Universitetskansler 117.
Alexander I, Czar 36.
Almindeligt Hospital 62.
Als, P., Maler 286.
Altonaer-Mercurius, Avis i Altona 21.
Amagertorv 271.
Amalienborg 307.
Ammebøll, Marketender i Kastellet 472.
Ammitsbøll, Hans Thomsen, Skoleholder i Blegdamsskolen 79, 85.
Amondson, Amond, Skibskaptajn 407.
Anchersen, Hans Christian, Brygger 184—85.
Andersen, Kammerraad, ansat ved Kommunehospital 60. — **Marketender i Kastellet** 480, 483, 484, 485. — **Anders, Matros** 140. — **Christian, Matros** 140. — **Frederik Christen, Drabant** 409. — **H. C., Digter** 197, 198. — **Lars, Bryggersvend** 411. — **Sidse, g. m. 1) Bryggersvend Lars A., 2) Fiskebløder Anders Frantzen** 411.
Ane Ølmands 542, 547.
Anne Pedersdatter, g. m. 1) Per Hansen, 2) Hans Larsen 414—15, 421.
Angleterre, Hotel d' 197, 201.
Anthon, G. D., Bygmester 207—08.
Arboe, Poul, Typograf 16.
Arenfeld, A. C., Kasernedirektør i Kastellet 504.
Arkiv, Borgerrepræsentationens 428. — **Kastellets** 474—75.
Artedame, Don Salvador d' 186.
Artilleristokken 472.
Asiatisk Kompagnis Bygninger i Strandgade 307.
Assistens Kirkegaards Graverbolig 559—61.

- Athenæum, Læseselskab 192.
 August, Kurfyrste af Sachsen,
 Konge af Polen 282, 283—84.
 Azarati, Don Joseph d' 186.
- Bache, Otto, Maler 311.
 Backer, svensk Toppfører 1658
 250.
 Backhausen, Murmester, Kaptajn
 129.
 Badstuber, Povel, Kobber-Fabrikør
 447.
 Badstuestræde 269.
 Bager, Poul Meyer 348.
 Bagerlavet i København 317.
 Baggesen, Jens, Digter 3, 12, 114.
 Bajocco, romersk Tigger 68.
 Balbe, Erich, Bonde 418.
 Balle, Søren, Stadskonduktør 535.
 Balsgaard, Marketender i Kastel-
 let 472.
 Bandli, Rudolph, Ejer af Hôtel
 Royal 199.
 Banér, Gustav, svensk General
 250, 251.
 Bang, David, Skoleholder 546. —
 Jens, Arkitekt 559—61. — P. G.,
 Gehejmekonferensraad 540.
 Barchmann, Christine, f. Berg,
 g. m. Etatsraad B. 537. — Ja-
 cob, Kommitteret i General-
 toldkammeret, Justitsraad 529,
 530, 531, 532, 534, 535, 536,
 537.
 Barfred, Frederik, Vinhandler,
 Medlem af de 32 Mænd 213—
 41, 518.
 Barnekow, Frue, f. Fenger 263.
 Barnekowske Ejendom, se Kon-
 gensgade, Store, Nr. 72.
 Barner, Christopher, Kaptajn 334.
 Bartholin, Slægten 156, 414. —
 Anne Marie, g. m. Ole Rømer
 156. — Casper, Justitsraad
 151, 152, 155, 156. — Else
 Magdalene, g. m. Ole Rømer
 156. — Hans, Dr. 151, 152,
 155, 156. — J. F., Redaktør
 202. — Rasmus 156.
 Barthow, Udgiver af »Vejviser«
 549.
 Bauermüller, Sergent 454.
 Bech, Anders Lauritzen, Raad-
 mand 334. — Hans Christian,
 Notarius, Raadmand 224—27.
 — Oluf Jensen, Lærer paa
 Landkadetakademiet 290.
 Becker, Spisemester i Kastelet
 461.
 Befolkningstallet 399.
 Bellehøj 248.
 Bellman, Carl Michael, Digter 106
 —15.
 Bendsen, Hans, Bonde i Vrids-
 løsemagle 414—15, 421, 422.
 Bense, Stabssergent, Marketender
 i Kastelet 512.
 Bentzon, J., Overpræsident 431.
 Benzeltjerna, Lars, Løjtnant 193,
 195.
 Benzonsdal, Hovedgaard i Thors-
 lunde Sogn 214, 217.
 Berckentin, Greve, dansk Gesandt
 i Wien 303.
 Berger, Livlæge 182.
 Bergman, Peter, svensk Toldfor-
 valter i Helsingør 272—73.
 Bering, Ellen, f. Søfrensdatter,
 g. m. Brygger B. 407. — Jens
 Jensen, Brygger 407. — Maren
 553—54.
 Berling, Brødrene 44.
 Berlingske Tidende 23, 44—45.
 Biehl, Charlotte 308, 310.

- Bigler, Maren Johanne, f. Petersen, g. m. Buntmager B. 498.
- Bilde, Birgitte, g. m. Christopher Galde til Aaby 406.
- Bille, Sergent 457. — Sten Andersen, Regimentschef 452.
- Bircherod, Løjtnant 454.
- Bispebjerg 248.
- Bistrup 217.
- Biørnsen, Laurs, Brygger 407, 409, 410.
- Blaagaard, Seminarium 85.
- Blegdamsskolen 73—88.
- Bloch, Professor, Universitetsbibliotekar 121.
- Block, F. H., Konsul 408.
- Blom, Murmester 341.
- Bobé, Louis, Dr. phil., Ordenshistoriograf 413.
- Bohn, Peter, Styrmand 140.
- Boligselskab, Københavns almindelige 386.
- »Bonapartes Testamente«, fransk Pjece 23.
- Bonar, General, Kommandant i Kastellet 461.
- Borch, Ole 427.
- Bording, Anders, Digter 553—54.
- Borgen, Grosserer, Kæmner 94.
- Borgergade 270, 346, 352.
- Borup, Bogtrykker 276. — Johan, Højskoleforstander 528.
- Borups Højskole 541.
- Bournonville, Balletmester 198.
- Brahe, Tyge 150, 151, 413, 415, 418.
- Bramsen, Seminarist 87.
- Brandforsikring, Københavns 203, 214—16.
- Brandt, Chr., Hører 411. — Chr., Kancellipræsident 10, 24. — Cort, Marketender i Kastellet 450, 452, 453, 454, 455. — Hans, Skipper 411. — R., Marketender i Kastellet 478.
- Breda, Oberst 253.
- Bremerholm 378—79.
- Brenno, Carl Heinrich, Stukkatør 295.
- Brodersen, J., Rodemester 519—520.
- Brown, John, Skibsreder 537—540. — William, Skibsreder 537, 540.
- Bruun, Anders Christensen, Bager 411. — Carl, Redaktør 432. — Constantin, Handelsmand 264. — I. I., Kobberstikker 306. — Malthe Conrad, Forfatter 3, 11, 14, 17.
- Bryggerens Længe 346.
- Brændevinsbrænderlavet i København 322—23.
- Brønde 266—74.
- Brøndsted, Arkæolog 206.
- Brøndum, Anton. Brændevinsbrænder 540—41.
- Brønshøj 242—54. — Bakke 252. — Kirke 242, 249.
- Buchwaldt, Franz, Dr. phil. 150—51.
- Budde-Lund, C., Major, Kasernekommandant i Kastellet 496.
- Bugge, Kommandersergent 496.
- Burmeister, Carl Christian, Fabrikant 541.
- Busch, Eggert Christian, Agent 540.
- Bymuseet 72.
- Bysing, Rasmus, Borgmester 344.
- Bähr, Hans Schack de, Urtekræmmer, senere Ejer af Hôtel Royal 182—84.
- Bärens, Anna Kathrine, f. Thonboe, g. m. J. H. B. 56, 57, 59.

- Bäreus, Johan Georg, Kammerraad og tysk Assignations-Bogholder 54. — Johan Hendrich, Etatsraad 51—64. — Magdalene Margarethe, kgl. Blomstermalerinde og Medlem af Kunstakademiet, f. Schäffer, g. m. J. G. B. 54.
- Bøfeke, Ditmar 553.
- Børsen 111. — Palæet bag 296.
- Bötticher, I. G. de, Læge 398.
- Cagliostro, Æventyrer 441.
- Callisen, Henrich, Læge 398—99.
- Camilly, Greve, fransk Diplomat 308.
- Carl af Hessen, Regimentschef 452.
- Carl Gustav 272.
- Carls gave paa Vesterbro 199.
- Castillon, de, Professor 419—20.
- Catalani, Angelica, Sangerinde 197.
- Catrinenbergs Gods 415.
- Cetti, Antonio, Gøgler 278.
- Chazelles, de 418.
- Charlotte Amalie, Prinsesse 308. — Dronning 259.
- Charlottenborg 259.
- Chevalier, fransk Rejsende 305.
- Christensen, Økonomiforvalter 94, 96—102, 104. — Abigaël, g. m. Brygger C. 408. — Catherine Elisabeth, g. m. Lejebrygger C. 408. — (Olsen), Ole, Pakhusforvalter 540. — Peder Christian, Brygger 408, 411. — Poul Nicolaj, Brygger 408. — Søren, Cancelliraad, Overførster i Flensborg 166. — Villads, Dr. phil., Raadstuearkivar 89, 432—33, 440.
- Christian I 277. — IV 119, 212, 272—74, 317. — V 288, 299, 358, 376. — VI 281—312 passim, 439. — VII 120, 276, 311, 339, 341, 422.
- Christian, Marketender i Kastelet 450.
- Christiansborg Slot 303, 312.
- Christiansen, H. C., Garageholder 51.
- Christianshavn 271.
- Christine Eberhardine, Dronning af Polen 283—84.
- Christmas, John, Kaptajn 538.
- Citala, de, spansk Chargé d'affaires i København 185.
- Classen, Konferensraad 91.
- Classens Have 91, 387, 390—91. — Vænge 387, 390—91.
- Clement, Efraim, Inspektør ved Nyboder 363, 367.
- Clerc, Jean le, Købmand 137—38.
- Colbjørnsen, Chr., Generalprokurator, Højesteretsjustitiarius 7, 10, 20, 24, 40.
- Coffre, Benoit, Maler 297.
- Cold, Chr., Politimester, Generalprokurator 7, 9, 24.
- Coldberg, Gabriel, Matros 140.
- Coninck, de, Familien, 255—65 passim. — Cecilie Caroline de 262. — Frederic de, Etatsraad 257—59, 261, 264—65. — Jean de, Agent 262, 265. — Louis de, Marineløjtnant 258, 262—63, 265. — Louis Charles Frédéric de, Grosserer 262, 264, 265. — L. K. T. de, hollandsk Handelskommisær 265.
- Coninck, de, Familiens Ejendomme i Bredgade og Store Kongensgade 255—65.
- Condorcet, fransk filosofisk Forfatter og Politiker 3.

- Coppie, Ferdinand 173.
- Cramer, Maler, 68—69. — Christine 411. — Søren Jensen, Grosserer, en af de 32 Mænd 233, 241.
- Croix, Frederik de la, Portrætmaler, Lærer ved Landkadetakademiet 290. — Johan Otto de la, Portrætmaler 290.
- Cron, Jens Hendrichsen, Brygger 407, 409.
- Cuvilliés, François, bayersk Hofarkitekt 534.
- Dabelsteen, Chr. 201.
- Dagen, Avis 4—50 passim.
- Dahlberg, Niels, Øltapper 190.
- Dahlbergh, Erik Jönsson, svensk Greve, Fæstningsingeniør 244—48.
- Damhussøen 266, 267.
- Dangeuil, de, fransk Embedsmand 186.
- Dannehl, Johan Jochim 173.
- Danneskjold-Laurvig, Anna Joachimma, f. Ahlefeldt, g. m. Fr. L. D.-L. 261. — Christian Conrad, Greve, Admiral 259, 261. — Ferdinand Anton, Greve 260. — Frederik Ludvig 261.
- Danske Statstidende, se Berlingske Tidende.
- David, I. Nathan, Grosserer 342.
- Davidson, Inger, f. Andersdatter, Enke efter Skibstømmermand D. 176. — Sara, Kniplingshandlerske 326—31.
- Decker, Paul, Kobberstikker, Arkitekt 285.
- Degnemosen (i Brønshøj) 242, 249.
- Derbeschof, Grigorius, Mursvend 344.
- Dippel, Læge, Kancelliraad 441.
- Dorostamus, Athanasius, græsk Archimandrit 442—47.
- Drachmann, Gert, Smedemester 333. — Holger, Digter 333.
- Dragør 543.
- Dreansfeldt, C. C., Bødker 140.
- Drejer, Peter Carstensen, Sekretær 135.
- Dresden, hollandske, senere japanske Palæ 282. — Zwinger 282, 306.
- Dreyer, Henrik, Konsumtionskontrollør, senere Inspektør ved Nyboder 362, 363. — Johan Georg Frederich, Amtskirurg 411.
- Dronningens Tværgade 332—43 passim.
- Dronninggaard 264.
- Ducrest, Marquis 14, 18.
- Duntzfeldt, Henrik, Styrmand 140.
- Durell, Jacob, svensk Resident i Kbhvn. 273.
- Duth, Melchior, Kæmpe 277.
- Dyrehavsbakken 112—13.
- Dørup, Søren, Skomager 176.
- Eckmann, Oberstløjtnant 96—97.
- Eegens, N. N., Matros 140.
- Effner, Joseph, Arkitekt 292.
- Eigtved, Nikolaj, Arkitekt 292, 302—04, 529, 531, 534.
- Elefantstok (i Kastellet) 349, 451, 471, 472.
- Elisabeth Charlotte (»Liselotte«), Hertuginde af Orleans 286—87.
- Elvesøe, O., Skoleholder 469, 546.
- Emdrupsø 121, 266, 267.
- Emmiche, Johan, Parykmager 181.
- Engelske Børs, Værtshus i Nyhavn, 544, 547.

- Ente (Eute?), Traktør i Kastellet 470.
- Eremitagen i Jægersborg Dyrehave 281—312. — Slot i Bayreuth, bygget af Markgreve Frederik 285—86. — Slot ved Bayreuth, bygget af Markgreve Georg Wilhelm 285—88. — Billardstue paa Christianshavn 186.
- Eremitageborde 299—303.
- Erichsen, Erich Grosserer, 264.
- Erichsens Palæ 206—07, 263.
- Ernst, Politimester 399. — Ingeniørkaptajn 497—98. — Johan Conrad, Stadsbygmester 358, 532, 534.
- Esildsen, Jonas, Skoleholder 365.
- Estridsøn, Svend 403.
- Eugen, østrigsk Prins 303, 304.
- Ewald, Johannes, Digter, 24, 107.
- Ewert, D. F. F., Læge 140.
- Eyben, A. G. v., dansk Gesandt i den nedersachsiske Kreds 21.
- Falch, Etatsraad, Borgmester 82, 83.
- Fallesen, Præst ved Trinitatis Kirke 84, 86—87.
- Falsen, Enevold, Borgmester 446.
- Falster, Karen, f. Olsdatter, g. m. Skolemester F. 364. — Kirsten, f. Pedersdatter, g. m. Skolemester F. 364. — Niels Hansen, Skolemester i Nyboder 364.
- Fasting, Claus, Digter 115. — Johan, Skoleholder 83.
- Fattigkirkegaarden paa Østerbro 51—52.
- Faxøe, Marketenderske i Kastellet 477. — Christian, Marketender i Kastellet 475—77.
- Feignet, Joseph Carl Julien de, Generalløjtnant 268.
- Fenger, Stadsarkitekt 256. — Chr., Livkirurg, Etatsraad 256, 263.
- Ferslew, Hofflitograf 97. — C., Hof-Stentrykker, Bladudgiver 202.
- Ferslev, Severin, Tobaksfabrikant, Lotterikollektør 168.
- Fiddel, Straffemiddel 195.
- Fiedler, Catharina Magdalene 188. — Cathrine Sophie 188. — Friederick, Købmand 188, 192.
- Filip af Sulzbach, Pfalzgreve, General 250.
- Filosoffen fra Magstræde, københavnsk Original 65.
- Filtensborg, Niels, Grosserer 408.
- Fincke, Nicolaj, Brygger, Formand for de 32 Mænd 519, 520, 525.
- Fiolstræde 269.
- Fischer, Josef, Bibliotekar 67.
- Fiskerhuset ved Livjærgade 395.
- Flemming, Greve, sachsisk Generalfeltmarskal 283.
- Fløjte-Karl, københavnsk Original 65.
- Fog, J., Læge 389.
- Forstrandsret 89—105.
- Fortling, Jacob, Hofbygningsinspektør 536.
- Fortunen (Hôtel Royal), Gæstgivergaard 165—202. — Hus i Adelgade 176. — i Rosengaarden 176. — i Toldbodgaden 176.
- Fortun, gyldne, paa Kulturvet 176. — lille, Værtshus paa Vesterbro 176. — røde, i Borgergade, 176. — store, Værtshus paa Vesterbro 176.
- Fortunstok (i Kastellet) 451, 471—72, 488.

- Fortunstræde 190.
 Foss, Alexander, Ingeniør 142—43, 155.
 Frankreich, Avis i Altona 21.
 Frantzen, Anders, Fiskebløder 411.
 Fredensborg Hauge 332—43.
 Fredensborg Slot 301, 532.
 Fredericiagade 347.
 Frederik III 274. — IV 289, 290, 291, 436. — V 167, 180, 309—11. — VI 10—11, 25, 31, 32, 33—35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 120, 327. — Arveprins 120, 276, 323. — Markgreve af Bayreuth 285—86.
 Frederik V's Kapel i Roskilde 206.
 Frederikke Sofie Wilhelmine, g. m. Frederik, Markgreve af Bayreuth, 285, 286, 287.
 Frederik Vilhelm III, Konge af Preussen 32, 36.
 Frederikshavn, Kastellet 448—517.
 Frederiks Hospital 307.
 Frederikslund, Landsted 264—65.
 Frelser's Kirke 83, 531.
 Friderichsen, Marketender i Kastellet 475.
 Frihavnen 104.
 Friis, Christian, Kansler 116, 117. — Chr. L., Inspektør ved »De Gamles By« 53. — Johan, Kansler 116. — Mogens Christian, Greve Krag Juel Vind, Hofjægermester 528, 534—35, 536, 539, 541.
 Friis, Mogens, Palæ i Frederiksholms Kanal 528—41.
 Frimands Kvarter 270.
 Frue Kirke 405, 417, 424, 551—54.
 »Fruentimmer og Mandfolketiden« Avis 108.
 Fry, Elisabeth, Kvækerinde 198.
 Frydenlund 532.
 Færgebroen 403.
 Færøs Lynet 392.
 Gaasebryggergaard 406.
 Galde, Christopher, Ejer af Aaby 406.
 Gamlebodehavn 403.
 Gammelholm 532.
 Gammelmønt 270.
 Gammeltoft, Borgmester 99, 101, 102, 104.
 Gammeltorv 403.
 Gandløse Ore 160.
 Garlix, Thomas 137—38.
 Garnionskirkegaarden 51, 391.
 Gazette d'Altona, Avis i Altona 21.
 Generalstok (i Kastellet) 472.
 Georg Frederik Karl, Markgreve af Bayreuth 284—85, 287.
 Georg Wilhelm, Markgreve af Bayreuth 283, 285—87.
 Georgius, J. L., Matros 140.
 Gercken, Diederich, Billed- og Stenhugger 295.
 Gernersgade 347.
 Gersdorff, v., Oberstløjtnant, Baron 477. — Nicolaj, Stiftamtmand 431.
 Giesler, Joachim, Vintapper og Grosserer 165—75, 178, 180, 181, 185. — Regina, f. Gram, g. m. Vintapper G. 181—82.
 Gilder 313—24.
 Gildsig, Hans Carl Christian, Vinhandler, Ejer af Hôtel Royal, 199—202.
 Gillespie, Elisabeth, f. Grant, g. m. Mekanikus G. 131. — James Colquehoun, Kaptajn 131. — John, Lieutenant 131—32. — John, Mekanikus 131.
 Gilli, Bernhard, Kæmpe 275—79.

- Gissor, Greve af, Generalguvernør i Lothringen 180—81.
- Glasau, Furer 457.
- Glassing, Jacobine Frederikke, Modehandlerinde 182. — S. Chr. 182. — S. E., Vinhandler 182, 184—85.
- Glud, Laurids Jacobsen, Birke-dommer 411.
- Gram, Hofjægermester, 292—93, 295.
- Granberg, Ane Marie, f. Frost, g. m. J. F. G. 128, 130. — Johan Friderich, Snedkermester, 129—30.
- Griffenfeld 450.
- Gross, Christoffer, Stadsbygmester 358.
- Grouvelle, fransk Gesandt 11, 23.
- Grubner, Anna Cathrina, g. m. H. M. G. 185. — Hans Michael, Værtshusholder 185.
- Grund, Billedhugger 69.
- Grüntzow, Frue, Marskandiser 184.
- Grøndalen, Anders Andersen, norsk Bonde 12.
- Grønland 349—50.
- Grønnegaard, Murmester 183.
- Grønning, O. N., Kaptajn, Kasernekommandant i Kastellet 515.
- Gude, Niels Henrich, Præst ved Almindeligt Hospital 59.
- Guldberg, Ove Høegh, Statsminister 323.
- Guldbrandsen, Rasmus, Kok 140.
- Guldhuset 355.
- Gustav IV, Konge af Sverige 31—32, 35.
- Gustmeyer, Frederik Ludolf, Handelsmand 203, 209.
- Gyllembourg, Thomasine, Forfatterinde 300—01.
- Gyldenløve, Ulrik Christian 245.
— Ulrik Frederik 259, 437.
- Gæller, Georg, Øltapper 337.
- Gærdemænd 316.
- Haaber, O., Raadstuearkivar 78, 82.
- Haagen, Hans, Politimester, Etatsraad 9, 25—31, 32, 33—39.
- Hage, Jens Friedenreich 538.
- Halberg, Sara 132.
- Hallander, A., Oberst, Stadshauptmand, Tømremester 341—42.
- Hammer, Anna, f. Christensen, g. m. Værtshusholder P. H. H. 340, 342. — Hieronymus, Gartner og Beværter 338—40. — Poul Hieronymus, Øltapper, Gartner, Værtshusholder 338, 340, 342.
- Hampell, Benedict, Traktør i Høtel Royal 186—88.
- Hanne, stakkels, københavnsk Original 65.
- Hansen, Sekondløjtnant 507—08.
— Alexander, Assistent i Magistraten 61—62. — Anne, g. m. Per Hansen 410. — Bertel, Slotsvægter 409. — Casper 334. — Erik, Bonde i Vridsløsemagle 153. — Hans v., Kaptajn 211. — Jacob, Tømrer 140. — Johan, Generalkonsul 69. — Jørgen 407. — Lars, Gæstgiver paa Østergade 175. — Niels, Billedhugger 296.
- Hanssen, Marketender i Kastellet, 473.
- Hansteen, Christopher, Justitsraad 538, 540.
- Harboe, Christine, f. Baronesse Fiuren, Gehejmraadinde 430. — Jens, Overkrigssekretær 375, 430.

- Harboeske Enkefruekloster 430—31.
- Hardenberg, Mette, Enke efter Kansler Kr. Friis 117.
- Ham, Jakob v., Skolemester i Nyboder 364.
- Harrestrup Aa 90.
- Harsdorff, Arkitekt 203—08, 255—56, 263, 265.
- Hasebart, Jacob, Livmedikus 273. — Jacob, Student 273—74. — Wichmand, Biskop 273.
- Hauch, Carsten, Digter 442.
- Haven, Lambert van, Arkitekt 531.
- Havfruen, Værtshus ved Gammelstrand 177.
- Haxthausen, Major 484.
- Heathcoat, Opfinder af en Væve-maskine 325.
- Hector, Anna, g. m. Christian H. 335—36. — Christian Ditlev, Gartner 334—37.
- Hedemann, Joh. Chr. Fr., Marine-løjtnant 263.
- Hedemark, G. H. S., Inspektør ved »Almindeligt Hospital« 53—54.
- Heiberg, J. L., Digter 115. — P. A., Forfatter, 3, 10, 11, 114. — P. W., Politisekretær og Fuldmægtig i Kbhvns. Fattigvæsens Politiret 54, 59—60.
- Heide, Oscar, Grosserer 408.
- Heimbrodt, I. C., Billedhugger 296.
- Hell, Max., Astronom 420, 422.
- Hellerupgaard 264.
- Helligaands Hospital, se Vartov.
- Helligaandskirken 83, 551, 553.
- Hellig Trefoldigheds Gilde, Skydeselskabet 315—16, 321, 324.
- Helsingør 11—12, 13.
- Hendriksen, F., Xylograf 255.
- Hennenberg, Heinrich Carl, Handelskommissionær, Ejer af Høtel Royal 196—98.
- Hennings, Paul, Overretssagfører 264—65.
- Henriksen, Iver, Skoleholder, Bedemand 365.
- Henriques, Vexellerer 198.
- Herculespavillonon i Rosenborg Have 204, 294—95.
- Hersleb, H. C., Viceborgmester 83, 431, 434. — Peder, Sjællands Biskop, 431, 446—47. — P., Præst i Utterslev 248, 254.
- Herstedvester Sogn 150.
- Herstedøster 424.
- Hertz, Henrik, Digter 115.
- Hessen-Homburg, Landgreven af 250.
- Hestemøllestræde 268.
- Hielmstjerne, Henrich, Etatsraad 413.
- Hildebrandt, Lukas v., tysk Bygmester 304.
- Hillebrandt, H. L., Stabssergent, Marketender i Kastellet 514, 515.
- Himmelkron, Jagtslot i Bayreuth 287.
- Hirschholm Slot 292, 296, 297.
- Hjort, Henrik, Studiosus, Bedemand 365.
- Hjorth, P. H., Regimentskirurg 481.
- Hjørring, Rasmus, Studiosus 176.
- Hoben, Levin, General, Kommandant i Kastellet 474.
- Hoggesen, Christen, Brygger 407.
- Hohlenberg, Kommandørkaptajn 14—15, 18. — Matthias Hagen, Professor i Theologi 557—59.
- Holck-Winterfeldt, Greve 202.
- Holders, Christopher 184.

- Hollænder. Johan, fungerende Fiskal i Søetaten 361.
- Holm, Enke efter Bogtrykker H. 12. — Anders, Brændevinsbrænder 176. — Frederik, Maler 296—97. — Hans, Kancelliraad, Litterat 11, 12. — Niels Pedersen, Fiskebløder 411. — Rasmus, Marketender i Kastellet 473.
- Holmens Kanal 269, 279—80.
- Holmens Kanal Nr. 36 256.
- Holmens Kirke 553.
- Holmens Kirkegaard (Skibskirkegaarden) 394—95.
- Holmens Revier 279—80.
- Holstein, Johan Ludvig, Oversekretær 446.
- Holten, Carl, Professor 538. — Matthias, Mægler 538.
- Hooglant, Agathe 171.
- Hoppe, Frederik, Kammerjunker 407. — Iver, Viceadmiral 357, 361—62, 363—64, 365, 370, 372, 385.
- Horn, Frederik, Assessor 280. — Mathilde, Kniplingshandlerske 326. — Mette Sophia, f. Torm, g. m. Assessor Fr. H. 280.
- Hornemann, Professor, Læge 540.
- Horrebow, Chr., Professor i Astro­nomi 422. — Otto, teologisk Forfatter 3, 11. — P., Astro­nom, 147—64 passim, 413—19 passim, 422. — P., Bogtrykker 112.
- Hostrup, J. C., Digter 115.
- Hôtel Royal, se Fortunen.
- Howden, Arthur, Købmand i Hel­singør 195.
- Hulegaard, Hørkræmmer, en af de 32 Mænd 241.
- Hundekirkegaarden 51.
- Hvass, A., Overretssagfører 72.
- Hvide Lam, Beværtning udenfor Vesterport 113.
- Hvide Ross, Logishus i Adelgade 128,
- Hvidt, L. N., Børskommissær 342.
- Hviid, A. C., Regensprovst 120.
- Hybertz (Hubert), Peter, Major, Marketender i Kastellet 450—51, 455—56.
- Hyller (Hüller), I. M., Marketender i Kastellet 480, 482, 490.
- Hyskenstræde 269.
- Hüthmann, C. G., Tømrermester 129.
- Häuser, Brigader, Slotsbygmester 431, 529.
- Høeg, Otto, Vinhandler 192.
- Højbroplads 271.
- Høpfner, Johan Jørgen, Bygmester 212.
- Høyen, Niels Lauritz, Kunsthistoriker 256, 307, 312.
- Høyer, Christian, Brygger 411.
- Høytrup, Søren, Skoleholder ved Blegdamsskolen 85.
- Ibsen, Christopher, Matros 140.
- Indsamling af Hjælp til Tysklands Middelstand, Komiteen for 430,
- Irgens, Blikkenslager 60, 199.
- Ishøj 159, 160, 418.
- Itzen, Albert, Købmand 137—38.
- Jacobi, Borgmester i København 61, 62.
- Jacobsen, Overretsprokurator 94—95, 100, 104. — Claus, Vin­handler 551—52. — Hans, kgl. Livkusk 177. — Mads, Matros 140.
- Jagenreiter, Guldsmed 310.

- Janekin, Brygger i Kloster Neuzelle i Lausitz 188. — Maria, g. m. Hofbrygger J. 188.
- Jardin, N. H., Arkitekt 205, 207, 265.
- Jensdatter, Sidse, g. m. Vinhandler Claus Jacobsen 551—52.
- Jensen, Caroline Wilhelmine, f. Granberg, g. m. Poul J. 130. — Chr., Slagter 551. — H. Chr., Inspektør ved Garnisonskirkegaard 54. — Jens, Aarsknægt 409. — Jens, Kleinsmed 294. — Jens, Ovnvægter 409. — Karen, g. m. Mads J. 551. — Mads 551. — Niels, Klokker 552. — Peder, Skipper 411. — Philip, Matros 140. — Poul, Ejer af Pjaltensborg 130.
- Jessen, Indenrigsminister 200.
- Johannes Stiftelsen 62.
- Jokumsdal 94.
- Jonsen, Jens, Præst 406.
- Juliane Marie, Dronning 120, 178, 259, 262, 310—11.
- Juel, Jens 437. — Jens, Maler, 68—69. — Niels, Generaladmiralløjtnant 365, 378.
- Jydske Jægerkorps (19. Batl.) 484.
- Jøder 449.
- Jørgensen, K. E., Prokurator 105. — Peder, Borgmester 406, 408, 410.
- Kaas, F. I., Kancellipræsident 9, 17, 24—25, 30—31, 32, 33—35, 36, 39, 40—41.
- Kaashøll, Ejler, Sognepræst, 446—47.
- Kalkbrænderihavnen 104.
- Kalkfabrik, ny Østre 90, 91.
- Karl X Gustav af Sverige 242—54 passim.
- Karl XI af Sverige 244.
- Karl Leopold, Hertug af Mecklenburg 290.
- Karlebye, Billedhugger 210.
- »Karlstad«, den svenske Lejr i Brønshøj 1658—60 242—54.
- Karsens, Magdalene, g. m. Generalfiskal Chr. Pedersen 552—53.
- Kattegade i Nyboder 347.
- Kattesundet 268, 403, 404.
- Keilgaard, Krigsraad 60.
- Kellermann, Snedkermester 60.
- Kellers, Løjtnant af Livgarden 449.
- Kepler, Astronom 150.
- Kette, Frederik Christian, Købmand, Ejer af Hôtel Royal 199—201.
- Kgl. Majestæts Mølle ved Østerport 350.
- Kielstrup, Christian, Spisevært 173.
- Kirkegaard, Iver Jensen 79.
- Kirkegaarden ved Farimagsvejen 52.
- Klein, Lorentz Heinrich, Skoleholder ved Blegdamsskolen 85, 86—87.
- Klerkegade 347.
- Kliim, Jens, Waterskout 140.
- Klitgaard, Marketender i Kastellet 473.
- Klog, Adelheid 184.
- Klosterstræde 270.
- Kloumann, Bryghusforvalter 467.
- Klædebo Kvarter 269—70.
- Klæstrup, Forfatter 127.
- Kniplingshandelen 325—31.
- Knudsdatter, Johanne 27.
- Knudsen, Boe, Aarsknægt 408. — Chr., Deputeret i Danske Kancelli 28—29. — Kirstine, f. Jørgensdatter, g. m. Skolemester Just K. 365. — Just, Skole-

- mester i Nyboder 364. — Martin, Professor, Dr. phil. 412. — Peter Nielsen, Overstyrmand 140.
- Koch, Ludvig Casper, Kaptajn 450.
- Kofod, Student 12.
- Kollegialtidende 28—29.
- Kolonnaden ved Amalienborg 206—07.
- Kommerceforsamlingen 222, 231.
- Kommercekollegiet 1670—91 436—37. — 1704—08 438—39.
- Kommunitetet 117, 119.
- Kompagnistræde 406.
- Konfirmanter 110.
- Kongehøjen ved Vridsløsemagle 162—63, 415, 417, 427.
- Kongens Have 110.
- Korn, Hans, Klokker ved Nicolaj Kirke 83.
- Kornhandelen 218—30 passim.
- Kornpriser 219.
- Korporalskroen 172.
- Krack, Stadskonduktør 95, 97, 99, 104.
- Kraft, Anna, f. Jørgensdatter, g. m. Gartner J. C. K. 337. — Johan Christopher, Gartner og Øltapper 337—38. — Johanne, f. Witthof, g. m. Gartner J. C. K., senere med Hieronymus Hammer 338—40.
- Kratzenstein, C. G., Naturforsker, 419.
- Kretzschmer, Chr. Fr., Kapelmusikus 343. — Johan Gotfred, Dansebodvært, Værtshusholder 343. — Marie, f. Lyngbye, g. m. Dansebodvært K. 343.
- Krieger, Frue, g. m. J. C. K. 530. — Kommandør 341. — Johan Cornelius, Overlandbygmester, 260, 292, 529, 530, 531, 532.
- Krohn, F. C., Medaillør 71. — Mario, Kunsthistoriker, Direktør for Thorvaldsens Museum 71, 205. — Pietro, Maler, Direktør for Kunstindustrimuseet 71.
- Kronborg 245.
- Kronprins, Lars, Øltapper 192.
- Kronprinsessegade 332—43 passim.
- Krudttaarnet ved Østerport 349.
- Krystalgade 269.
- Kræmmerkompagniets Gaard (Petit Hôtel Royal) 165, 175, 185—86, 189—90, 193, 195, 276.
- Kvartalsmestre 321, 323.
- Kæden, Dansesalon 332, 342—43.
- Købke, Christen, Maler 70—71. — Peter 70—72.
- Købmagergade 271, 403.
- Købmager Kvarter 270.
- Kørbitz, Johan Christoph, Hof- og Rigsmarskal 349.
- Laboratoriet paa Christianshavn 368.
- Ladbro 403.
- Ladegaarden 268.
- Ladiges, Sukkerraffinadør 68—69.
- Lahde, Kobberstikker 69.
- Lalande, fransk Astronom 415.
- Landemærket 270,
- Lange, Christen Michelsen, Brygger 407, 410. — Fr., Skrivelærer 132. — Fru, f. Gillespie, g. m. Skrivelærer Fr. L. 132. — Hans Christian, Assistent ved Islands Handel 407. — Julius, Kunsthistoriker 71. — Margrethe, f. Lindberg, g. m. Brygger

- C. M. L. 407, 410. — Peter 407.
 — Philip de, Murmester 344.
 — Søren, Kæmner 520.
- Larsbjørnstræde 269.
- Larsen, Hans. Gaardejer i Vridsløsemagle 421. — Jørgen, Kok og Beværter 338. — Lars, Marketender i Kastellet 475. — Thor, Matros 140. — Thorvald, Stabssergent, Marketender i Kastellet 509, 512.
- Larslejrstræde 269.
- Lascaris, græsk Archimandrit 441—42.
- Lassen, Byfoged, Justitsraad 184. — Klejnsmed i Hyskenstræde 269. — Johan Jørgen, Maler 297. — Peder, Justitsraad, hans Legat 447.
- Launy, P. M., Oldermænd i Silke- og Klædekræmmerlavet 327—28.
- Lauridsen, Jens, Aarsknægt 409.
- Lauritzen, Jeppe, Grosserer 408.
- Lauritzen-Bech, Anders, Brygger 334.
- Laurvigske Gaard, se Moltkes Palæ.
- Laurvigske Jernmagasin i Store Kongensgade 260.
- Lav 313—24, 372—73, Laxegade 279.
- Lehmand, Johan, Skoleholder 365.
- Lehmann, Martin Christian Gottlieb, Fabriksdirektør, Etatsraad, 330—31. — Lehmann, Orla 330.
- Leibnitz, tysk Filosof 143.
- Lente, Theodor, Kansler 349.
- Lersøen 251.
- Levin, Anna, Frue 203—04.
- Levin, Nathan 410.
- Lewenhaupt, Greve, Generalmajor 251.
- Lihme, Christian, Commerceraad, Brygger 187. — Maria Catarina, f. Walther, g. m. Commerceraad Chr. L. 186—87.
- Liire, Henrik 76.
- Lille Færgestræde 190.
- Lille Kongensgade 269.
- Lind, Jenny, Sangerinde 198.
- Jens, Skibskaptajn 407.
- Linde, Major 484.
- Lindemand, Malermester 322.
- Litzau, Korporal 456.
- Lobert, Johannes, Murmester 560.
- Lohmann, Jacob, Glarmester 342.
- Longuelune, sachsisk Arkitekt 282.
- Longueville, L. de, Oberstløjtnant 179—80.
- Lorentz, Carl, Matros 140.
- Lorentzen, Hans, Matros 140.
- Lorenz, Didrik Carl, General, Kommandant i Kastellet 482—83.
- Lorenzdatter, Anna, Tjenestepige 335.
- Louise, Fr. V's Dronning 339.
- Lovise, Malermester 322.
- Low, Carl, Tømremester 560.
- Lowzow, Jægermester 202.
- Lund, Kaptajn 458. — Major 333. — Marketender i Kastellet 471, 473. — Adam Gotlob, Kammerraad 407—08. — Georg Henrik, Litterat 12. — L. J., Rodemester 519—520.
- »Lungepølse«, »Magister«, københavnsk Original 68.
- Luxdorph, Bolle, Generalprokurør 236—38, 277.
- Lyders, Johan Hansen, Spisemester i Vajsenhuset 445, 446.
- Lühc, v. d., Overpræsident 222.
- Lykke, Kay 134.
- Lüneborg, Saltraffinaderi 96—97.

- Læderstræde 269.
- Lækkerbisknen, Gæstgivergaard 135.
- Løbel, Adolf 196. — Carolina Wilhelmina 189. — Frances Barkley, f. Mullins, g. m. P. E. L. 199. — Friderich Wilhelm 189. — Hedevig Catharina Lucia, f. Mentz, g. m. H. W. L. 189. — Heinrich Wilhelm, Vært i Høtel Royal 188—92, 196. — Johanna, f. Turretin, g. m. H. W. L., senere g. m. H. C. Hennenberg 192, 196, 198. — Morits 196. — Poul Edouard, Konsul i Helsingør, senere Ejer af Høtel Royal 198—99.
- Lønborg, Kaptajn 484.
- Løngangsstræde 404.
- Løveapotekets Bygning 256, 263.
- Løvegade i Nyboder 347.
- Løvenørn, Poul, Overkrigssekretær 303.
- Mackeprang, Wibecke Kirstine, g. m. 1) Kammerraad, Landvæsenkommisær Møller, 2) Kammerraad Lund 407.
- Magistratens Blegdamsskole, se Blegdamsskolen.
- Magstræde 403.
- Malerlavet i København 322.
- Malling, Ove, Gehejmestatsminister 538, 540. — P., Arkitekt 557—58.
- Malmø, Knudsgilde 316.
- Mandix, Oluf, Brygger, en af de 32 Mænd 233, 241.
- Mangor, Elovius, Stadskonduktør 529.
- Manthey, Legationsraad, Sekretær i Ordenska pitlet 44—45.
- Marchalsgaarden paa Købmagergade 307.
- Maribo 3.
- Marinonius, kejserlig Raad 419.
- Marly, fransk Slot 304.
- Marquorsen, Anne, g. m. Vandkigger M. 409. — Knud, Vandkigger 409.
- Martensen, H., Biskop 197—98.
- Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal 348. — ved Nyboder 348, 371.
- Matthiessen, Nicolai Banner, Stadsbygmester 532, 534. — Søren, Klokker og Regnebogsforfatter 530.
- Matzen, Jens, Baadsmænd 334. — Søren, Garnisonsbager 453.
- Mehl, Nicolaj 280.
- Meier, Malermester 322. — F. J., Forfatter 301.
- Meierer, Anna Cathrine 185. — Georg Ludvig, Vært i Kræmmerkompagniets Gaard 186. — Johan Ludvig 181.
- Meldahl, Arkitekt 304.
- Mester Daniels Have, Ølhøve i Store Kongensgade 335.
- Merdal, Cornelius N., Seglmager 140.
- Metropolitanskolen 559.
- Meyer, O. A., Snedker 182. — Jacob Salomon, Grosserer 538.
- Meyerer, Johan Georg 173.
- Meyn, Henrik, Matros 140. — P., Professor, Stadsbygmester 209, 257—58.
- Michaelsen, Bogtrykker i Helsingør 11—12. — v., Major, Kasernekommandant i Kastellet 490, 492, 496.
- Michelsen, Jørgen, Matros 140.

- Mikkelsen, Mikkil, Fiskal 362.
- Milan, Malermester 322. — Gabriel Ferd., Maler og Hofforgylder 297. — I., Maler 297. — Thomas Gabriel, Guvernør i dansk Vestindien 385.
- Milne, John Glendour, Høker 92, 94—97, 104.
- Moltke, A. G., Hofmarskal 178, 311. — Fredrik, Stiftamtmand, Kancellipræsident 24.
- Moltkes Palæ i Bredgade 259—62, 532.
- Mortensen, Marketender i Kastellet 472. — Hans, Brygger 334. — Johan, Husejer 333. — Niels, Tømrer 140.
- Moth, Frederich, Øltapper 190.
- Mourier, reformert Præst 14.
- Muhamed Ben Aly Enalah 181.
- Muhlig, Christian Frederik, Tømmersvend 411.
- Mullins, John, Supercargo 199.
- Munch, Lauritz, Højesteretsassessor 431.
- Munck af Rosenschöld, Professor i Lund 32—33. — Morten, Borgmester 434, 522.
- Mülheim, Hans Wulff, Kaptajn, Spisemester i Kastellet 450.
- Mühlenfeldt, Oberst, Generalgouvernør paa de vestindiske Øer 14.
- Müller, Michael, Uldvarefabrikant 338. — Morten Henrich Otto, Skrædermester 491.
- Münter, H. D., Præst 188.
- Möinichen, Chr., Oversekretær 344.
- Møller, Fuldmægtig 490. — Andrea Marie, Danserinde 343. — Andreas, Brændevinsbrænder 342. — Andreas Poulsen, Landvæsenskommissær, Forpagter 407. — Helge B., Arkitekt 209. — Jens, Professor, Dr. theol. 557. — Jens Christian, Kaptajn 139, 140. — Laurs, Kæmner 518—20, 523, 525—27. — Vigand, Stenhugger 51.
- Mørck, Jacob, Rodemester 519—20.
- Mørtelværker, Københavns 408.
- Napoleon 36.
- Neumann, Balthasar, Arkitekt 292.
- Nichelman, Johan, Oldermænd 519—20.
- Nicolaj, Friederich, Vagtmester og Marketender i Kastellet 449—50.
- Nicolaj danske Skole 78. — Kirke 83, 552—53.
- Nielsen, Helle, Stolemager 337. — Lars, Marketender i Kastellet 469, 473. — N. L., Gaardejer i Vridsløsemagle 154, 161, 421. — Niels, Brændehandler 411. — O., Dr. phil., Raadstuearkivar 71, 101—03, 432. — S. P., Stenhugger 51, 54, 62. — Enke, Marketender i Kastellet 473.
- Nindel, Andreas, Billed- og Stenhugger 295—96.
- Nissen, Legationsraad, Censor 46. — Hans Nicolai, Etatsraad, Borgmester i Kbhvn. 81—82.
- Nord, Hotel du 197, 201.
- Ny Amager (Frederiksberg) 251.
- Nyboder 345—85.
- Nyborg, Simon, Inspektør ved Nyboder 367.
- Nyeste Skilderi, Avis 45.
- Nygade i Nyboder 358.
- Nyholm 353, 532. — Knud, Overretssagfører 433.

- Nymphenburg, Slot 292.
 Nytorvs Brønd 268.
 Næss, Hans, Arkitekt 207—08.
 Nørregade 403.
 Nørre Kvarter 268—69.
- Obligirt, Piskebaandsjøden 65—69.**
- Obrien, Benzelstjernas Medskyldige 193.
 Odense 277. — Trefoldighedsgilde 316.
 Oehlenschläger, Adam 539.
 Ohlrogge, Ernst Johan, Major af Ingeniørerne 471.
 Oldenborg, Hans Pedersen, Skipper 411.
 Olefsøn, Kjeld 405.
 Ole Rømers Høj ved Vridsløsemagle, se Kongehøjen.
 Olesen, Elof, Assistent, cand. mag. 412.
 Olfert Fischersgade 347.
 Olivier, Hinrich, Skipper 135.
 Olsen, Frkn., Døtre af Pakhusforvalter Ole Christensen O. 540. — Andreas, Øltapper 337. — Bernhard, Musæumsdirektør 301—02. — Gudmund, Brygger 407. — Ole Christensen, Pakhusforvalter, se Christensen.
 Olufsen, O. C., Forfatter 3.
 Opfostringshuset 74.
 Orthmann, Mathias, Snedkermeister 294.
 Otten, Johan Andreas, Skræder 411.
 Ottesen, Stephen, Glarmester 294.
 Overskou, Thomas 128.
 Owesen, Oberst 60.
 Ovreaa, se Harrestrup Aa.
- Palladio, italiensk Arkitekt 531.**
 Parforcejagt 308—09.
 Pauli, Severin, Drabant 410.
 Peblingesø 266, 267, 268.
 Peder Hvitfeldtsstræde 269.
 Peder Madsens Gang 270.
 Pedersen, Chr., Generalfiskal 552. — Erik, Bonde i Vridsløsemagle 151—52, 153. — Jane Sofie, Marketenderske i Kastelet 516. — Jens, Marketender i Kastelet 469. — Maren, g. m. Skræder P. 409. — Niels, Skræder 409.
 Pelt, Abraham, Legatstifter 535.
 Penia, Tidsskrift 55.
 Peschiers Gaard 256, 263.
 Pesten 1711 386—402.
 Pesthuskirkegaarden 394.
 Pestkirkegaarden udenfor Østerport 386—96.
 Petersen, Møllersvend 491. — Christopher, Marketender i Kastelet 478. — Hans Henrik, Matros 140. — Hans Jacob, Glarmester 294. — Jesper, Styrmand 140. — Johan Henrik, Præst i Kastelet 481. — Frue, g. m. Pastor I. H. P. 481—82. — Nicolaj, Baadsmænd 140. — Niels, Kapelmusikus 343.
 Petit, Peter, Soldat i Kastelet 457.
 Petkum, Simon de, Gesandt 134, 436.
 Petri Kirke 554—55. — Pigeskole 87.
 Pheifelman, Moritz, se Obligirt.
 Pheiffer, Kommandant i Kastelet 457. — A. C., Stabssergent, Marketender i Kastelet 514.
 Piber 168.
 Picard, fransk Astronom 415, 418.

- Pilenborg, Bartholinernes Landsted i Vridsløsemagle 151—57, 161, 414—15, 417, 423—24.
- Pilloi, Teaterdirektør, senere Ejer af Vinkælderen paa Kongens Nytorv 339.
- Pjaltborg, Logihus paa Hjørnet af Aabenraa og Rosenborggade 127—32. — Logihus i Peder Hvidtfeldtsstræde 127—28.
- Plenge, Johannes, Hørkræmmer 538.
- Plessen, Kammerherreinde 177—78.
- Plougs Gaard, Højbroplads 21 190.
- Politievennen, Avis 4, 13, 14, 15.
- Politikommisionen 1681—84 437—38.
- Politimesters Gaard i Laxegade 280.
- Politi- og Kommercekollegiet 1708—30 438—39. — 1731—71 439—40.
- Politiretten 9—10.
- Polyteknisk Læreanstalt 272.
- Pomeranshave, kgl., i Bredgade 260.
- Pontoppidan, Erik, Hofpræst, Forfatter 309, 446.
- Porcelænsfabriken (Fabriken i St. Kongensgade) 298.
- Porte, Stadens 15.
- Poulsen, Frederik, Dr. phil., Museumsinspektør 430. — Martin, Grosserer 408. — Olle, Tømremester 294.
- Povelsen, Peder, Marketender i Kastellet 473.
- Pram, Digter 183.
- Pramlavet 372.
- Preisler, C., Gartner 51, 54.
- Prins Kørud, københavnsk Original 66.
- Prisreguleringskommission 429.
- Puck, Otto, Snedker 321.
- Pudse-Peter, københavnsk Original 65.
- Pufendorf, Samuel, tysk-svensk Historiker, Rigshistoriograf 243—44.
- Pustervig 270.
- Pølen, Værtshus ved Nyboder 346.
- Quaade, Major 485.
- Quist, Anna Marie Elisabeth, f. Engelbrecht, g. m. Skomager Q. 210. — Cathrine Margrethe, f. Otto, g. m. J. M. Q. 211. — Chr., Murmester. — Christian Ludvig, Murmester, Premierløjtnant i Brandkorpset 211. — Johan Martin, Murmester 204—05, 207—08, 210—12, 341. — Nicolaj Matthiesen, Skomagermester 210. — Peder, Murmester 211—12. — Peter Martin, Murmester 211.
- Raadhuskælderen 214, 216—18.
- Raadhusstræde 403.
- Raadstuearkivet 428—40.
- Raadstuens Fattigkasse 77, 82.
- Raentz, Johan David, Billedhuger 285. — Johan David, Hofarkitekt hos Georg Wilhelm af Bayreuth 285, 287. — Johan Lorentz Wilhelm, Billedhuger 285.
- Rahbek, Knud Lyne, Forfatter 3, 10, 114—15, 183, 339—40.
- Ramée, Joseph Jacques, fransk Arkitekt i Kbhvn. 263—65.
- Ramshardt, Mathias Pedersen, Købmand og Stadshauptmand 410.

- Rantzau, Greve, Hoffjægermester 312. — Christian, Greve 118.
- Rasch, Claus, Politimester, Justitsraad 355.
- Rasmussen, Anders, Marketender i Kastellet 475. — Andreas, Spisemester i Kastellet 458. — Christian 334. — Johan, Skolemester 364. — Lauritz, Brygger, Kommerceassessor 214. — Margrete, f. v. Ham, g. m. Skolemester Johan R. 364. — Matthias, Værtshusholder 176. — Peder, Marketender i Kastellet 469. — Peder, Seminarist, Skoleholder ved Blegdamsskolen 86, 88. — R. P., Præst ved Almindeligt Hospital 54. — Rasmus Valdemar, Urtekræmmer 408.
- Rawert, Jørgen Henrik, Stadskonduktør 190, 341—42.
- Recke, Adolph, Forfatter 127.
- Reedtz, Jørgen 253.
- Reffsing, Peder Jensen, Marketender 478, 480, 482, 483, 484, 485, 487.
- Regelsen, Peder, islandsk Købmand 409.
- Regensen 116—26, 556.
- Regenskirken 117, 119.
- Reiersen, Niels Lunde 259.
- Reinhard, fransk Gesandt i Altona 21.
- Reiser, C. F., Stadskirurg 65—66.
- Remmesniderlavet i København 317.
- Rousse, Johan Jeremias, Mekaniker og Snedker 302—03.
- Reverentzgaden 279—80.
- Rigensgade 346.
- Rist, Fr., Oberst 66.
- Rode, E., Overretssagfører 430.
- Rodsteen, Marquard, Oberst 135.
- Rodyssen ved Vridsløsemagle 161, 424—26, 427.
- Rodkiær, P., Astronom 419, 422—23.
- Roested, Jacob, Kammerraad 538.
- Rohde, Vilhelm, Toldkontrollør 131.
- Rolighedsdal 91.
- Rose, Skuespiller 339. — Andreas Anthoni, Husejer 333, 337.
- Rosenberg, Klubvært i Hôtel Royal 192.
- Rosenborg 272, 294. — Have 336, 338—39, 350. — Laurierhusene 532. — Hvælvingen udenfor Rosenborg 272—74. — Kvarter 270.
- Rosengade 347.
- Rosenkjær, Geolog 269—70, 272, 274.
- Roskilde Kro 419, 421, 424. — Palæet 292. — Smedelav 316, 321.
- Rothe, Oberstløjtnant 485.
- Rottwitt, Carl Edvard, Konseilpræsident 200.
- Royal, Café paa Hjørnet af Laxe- og Ulkegade 176. — Hôtel Petit, se Kræmmerkompagniets Gaard.
- Rubin, Marcus 399—400.
- Rundetaarn 110—11, 144, 147, 150—51, 419, 556—57.
- Ryan, Philip, Skibskaptajn 538.
- Ryesgades Skole 75.
- Rysensten, Henrik, Generalmajor 134, 349.
- Rødekjærsgaard i Vridsløsemagle 153—54.
- Rømer, Ole, Astronom, Politimester 141—64, 354, 412—27.

- Røphser, Karen, f. Madsdatter, g. m. Skolemester R. 364. — Nikolaj Henriksen, Skolemester i Nyboder 364, 365.
- Rötlin, Melchior, Sekretær 436.
- Sachsen Weissenfels, Prinsen af 283.
- Sadelmagerlavet i København 323.
- Saint-Germain, Æventyrer 441.
- Saint Pierre, Joseph, fransk Arkitekt 286.
- Sander, C. L., Forfatter 3.
- Sangerhausen, Christopher Heinrich v. 553.
- Savmølløvænge 90.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Godsejer 538—39.
- Schaper, Murmester 204. — Præst 256.
- Schack, Hans, General 452.
- Schacks Regiment 452—59.
- Scheel, Generalmajor 291. — Ejer af en Gaard i Utterslev 248.
- Scheibelein, københavnsk Original 65.
- Scheilds, Elisabeth, g. m. Th. S., 193—95. — Thomas, Ejer af Kræmmerkompagniets Gaard 186, 193—95. — Thomas, jun., Student 193—95.
- Schimmelmänn, Ernst, Statsminister 264.
- Schimmelmänn Palæ 307.
- Schiwe, Professor 148—49.
- Schleiermacher, tysk Filosof 198.
- Schleisheim, Slot 292.
- Schlopau, Sergent 454.
- Schlosshof, Slot i Østrig 303—04.
- Schlüter, Andreas, Arkitekt 285.
- Schmidt, Hans Jensen, Kniplingshandler 327. — H. M. v., Løjtnant 476—77. — Theodor, Christian, Billed- og Stenhugger 295.
- Schmit, Spækhøker 500.
- Schmock, Th. 201.
- Schorn, W., Forfatter 131.
- Schrader, Andreas C., Skibsdreng 140.
- Schreibol, Brygger 500.
- Schrøder, Kaptajn 455.
- Schule, G., Kobberstikker 66.
- Schultz (jun.), Marketender 508, 509. — Hansine, g. m. Marketender S. 508. — C. H., Kaserne- og Marketender i Kastellet 505, 506, 507, 508.
- Schwärtzel, Johan Bernhard, Regimentschef 452.
- Schytte, Vilhelm, Overretssagfører 408.
- Schäffer, Friederich Christian, Borgmester 328—30.
- Schøller, Konferensraad 184.
- Schönberg, Albrecht, Læge 16.
- Schönberg, Bent, Skolelærer paa Vemmetofte 2.
- Schønning, W., Kaptajn, Kasernekommandant i Kastellet 502, 504, 505.
- See, v., Dr. med. & phys., Professor og Cancelliraad 180.
- Sehested, Hannibal 117—18.
- Seidelin, Claus Henrik, Journalist og Litterat 1—50. — Frederikke Vincentine, f. Ratenburg; g. m. 1) Skolelærer Bent Schönberg, 2) Claus Henrik S. 2.
- Semper, Gottfried, tysk Arkitekt 305.
- Sevel, F. C., Generalauditor ved Søetaten 236—38.

- Sidy Mohamed, Prinsregent i Marokko 179.
- Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet i København 326—31.
- Simonsen, H., Grosserer 51. — Ole, Marketender i Kastelet 492, 496, 497, 499, 505. — Peder, Rodemester og Oldermænd 519—520.
- Sitsken, Sara, g. m. 1) Inspektør ved Nyboder Dreyer, 2) Inspektør ved Nyboder Clement 362—63.
- Sjællandske Jægerkorps (18. Batl.) 484.
- Skagens Fyrtaarn 556—57.
- Skammelsen, Jesper, Kældersvend 406.
- Skidenstræde, se Krystalgade.
- Skindergade 269, 270.
- Skole, Kastelets 469.
- Skolen i Nyboder 364—65, 369.
- Skomagerlavet i København 350.
- Skov, Mikkel, Generaladjutant 134.
- Skovgaard, P. N., Forfatter 12.
- Skovshoved 90.
- Skriver, Knud Jensen, Raadmand 405—06.
- Skræderlavet 319, 374.
- Skydeselskabet, se Hellig Trefoldigheds Gilde.
- Slagterlavet i København 373.
- Slavekirkegaarden paa Østerbro 52.
- Smidt, Johan Gabriel, Traktør og Vinhandler 185.
- Smith, Garver 396.
- Snare, Erland, Raadmand 410.
- Snarens Kvarter 269, 410.
- Snedkerlavet i København 318, 320—21, 322, 323—24.
- Snubbekorset 158—60, 417, 427.
- Sofie, Markgrevinde af Bayreuth, g. m. Georg Wilhelm 283, 285—87. — Magdalene 276, 281—312 passim.
- Sofiegade 271.
- Sofienholm 264.
- Solbjerg 251.
- Sorte Christians Krog 332—43.
- Sortedamssø 266, 267, 268, 272.
- Sortesø 394.
- Soufflot, fransk Arkitekt 205.
- Span, Henrik, Holmens Admiral 368.
- Spend, Peder, Skoflikker og Kældermand 546.
- Spengler, Johan Conrad, Supercargo 140.
- Stadens 32 Mænd 213—41 passim, 518—27.
- Stadsmusikanten 384.
- St. Annæ Vester Kvarter 270—71. — Øster Kvarter 270—71.
- St. Birgitte og St. Johannes Baptists Alters Gaard paa Vandkunsten 403—11.
- St. Hansgades Skole 74.
- St. Jørgenssø 267.
- St. Paulsgade 347.
- St. Pederstræde 268—69.
- Steenbloch, Cornelius Enevold, Kandidat 306.
- Steinert, Nathaniel Reinholdt, Vintapper 188.
- Steltzer, Poul, Stukkator 295.
- Stemann, Overpræsident i Altona 21.
- Stenagergaard i Vridsløsemagle 153, 154, 425.
- Stenbock, Erik, Greve, svensk Rigstøjmester 250. — Otto, svensk Feltmarskal 251, 461.
- Stenbuk, Snedker 322.

- Stenbukkens Gaard paa Hj. af Store og Lille Færgestræde 177, 190.
- Stenderup, Assessor 189—90, 195.
- Stenwinkel, Hans, Bygmester 288, 358.
- Stilling, H. C., Arkitekt, Stadsbygmester 201.
- Stipendium Domus Regiæ 120.
- Stjerneborg 145, 148.
- Stjernestok (i Kastellet) 451, 471.
- Storck, H., Rodemester 519—20.
- Store Færgestræde 403. — Grønnegade 270. — Kongensgade 271. — Torvegade 271.
- Store Kongensgade Nr. 72 255—65.
- Storm, Edv., Digter 115.
- Storp, Justitsraad 82.
- Stoud, F., Sekretær i Generaltoldkammeret 9.
- Strand Kvarter 269.
- Strandrider 90, 91, 92.
- Struensee, J. F., 241, 440, 527.
- Studiestræde 268—69.
- Sturm, Leonhard Christoph, mecklenburgsk Overbygningsdirektør 290.
- Sturtz, M., Marketender i Kastellet 478.
- Styrup, Georg Kristof, Oberst, Regimentschef 466.
- Støber, Catharina, Dværginde 278. — Johan 278.
- Suensonsgade 347.
- Suhr, I. P., Borgmester 82, 83. — Theodor, Etatsraad 540.
- Svanemøllebugten 93, 104—05.
- Svanestok (i Kastellet) 451, 471.
- Svanholm 90.
- Svare, L. N., Enke efter Bogtrykker S. 112.
- Svendborg St. Anna Gilde 320.
- Svendsdatter, Anna, g. m. Skibskaptajn Paulus Augustinus 348.
- Søkvæsthuset 380—81, 395, 396.
- Sønnichsen, Jacob, Brygger 346.
- Sørensen, Strømpemand 193. — Lauritz, Brygger 554. — Morten, Brændevinsmand 409. — Poul A., cand. polyt. 199. — Søren, Murmester 294.
- Talleyrand, fransk Udenrigsminister 22.
- Tandrup, Jacob, Bedemand 365.
- Teater, Kongelige 206.
- Tehanny Ben Aly Meddun, Gesandt 181.
- Terkel, Hans, Skipper 177.
- Tesdorpf, E., Etatsraad 202.
- Thalbitzer, Major 484.
- Thes, Hans, Brændevinsbrænder 409.
- Thiellesen, Frederik Pochenberg, Inspektør i Nyboder 367.
- Thiergärtner Schlösschen, Jagtslot i Bayreuth 287, 288.
- Thomsen, Andreas, Urtekrammer 522. — Hans, Marketender i Kastellet 450, 456—57. — Johan Frederik, Løjtnant 132.
- Thorbernsen, Tue 410.
- Thott, Otto, Oversekretær 413, 526.
- Thrane, Niels, Billardholder 186.
- Thura, Biskop i Ribe 289. — Albert, Løjtnant 289. — Didrik, Søofficer 289. — Laurids, Hofbygmester 288—312 passim, 431, 529, 531.
- Tilforordnede ved Politiet 1691—97 438.
- Timiansgade i Nyboder 347.

- Tofte, Professor 343.
- Torm, Erik, Justitsraad, Politimester 177—78, 280, 446—47, 530.
- Torp, Prokurator 190.
- Torre-Arsa, de, Marquis, italiensk Afsending 200.
- Tott, Clas, Generalmajor 251.
- Tran, Ole, Marketender i Kastelet 450, 455.
- Treschow, Andrea Bjørn, f. Rothe, g. m. F. V. T. 539. — Frederik Wilhelm, Højesteretsadvokat 539. — Frederik Vilhelm, Kammerherre til Brahesborg 539.
- Trier, Sally, Læge 68.
- Trinitatis Kirke 117, 119, 553. — Præstebolig 121, 125.
- Trykkefriheds-Anordningen af 27. Sept. 1799 5.
- Trøiel, P. K., Digter 115. — P. M., Digter 115.
- Tulipanlængen 349.
- Tusculanum, Ole Rømers Observatorium 141—64, 412—27.
- Tvermoes, C. M. W., Officer 500, 509.
- Tøndersk Kniplingsindustri 325—31.
- Tøpling, Tømrmester 183.
- Udenrigsministeriets Gaard paa Kongens Nytorv 193, 263.
- Uhrbrock, Christian, Supercargo 193.
- Ulfeldt, Corfitz 132—38, 273. — Leonora Christine 133—35.
- Ulloa, Antonio de, spansk Oberst 186. — Don Joseph de 186.
- Ulrich, Frue, g. m. Skoleholder Daniel U. 543, 546. — Andreas (sen.), Skoleholder 542. — Andreas (jun.), Skoleholder 542, 544—46. — Cathrine, Datter af Skoleholder U. 544—45. — Daniel, Skoleholder 542—49.
- Universitetet 117, 148—49, 163, 557—59.
- Universitetsbiblioteket 124.
- Uranienborg 415.
- Utterslev 248, 250.
- Waage, Christen, Hørkræmmer 522.
- Wadskjær, C. F., Digter 280, 312.
- Wagner, Barber 545—46, 548.
- Wahl, Johan Salomon du, Billedholder 185, 187.
- Valby 251. — Bakke 244.
- Waltpurger, Jochim, Slotsfoged, 137.
- Wandal, Bogtrykker i Aalborg 11.
- Wandel, Grosserer 536.
- Vandkunsten 404.
- Vandmøledammen 404, 406.
- Wartberg, Andreas, Kinafarer 543—44, 546—48.
- Vartegnet 212, 341.
- Vartov 406, 408, 409, 410, 411.
- Vassal, Pierre, Ejer af Hôtel Royal 186—87. — Frue, g. m. Pierre V. 187.
- Wassmann, V. E. G., Stabssergent, Marketender i Kastelet 513—14.
- Wedell-Wedellsborg, Greve 528, 534.
- Ved Stranden Nr. 14 203—12.
- Wehnert, Marketender i Kastelet 472.
- Weidemann, M. C., Baadsmand 140.
- Weilbach, Philip, kunsthistorisk Forfatter 255—56.
- Weile, Husejer 176.

- Veillon, Gabriel, dansk Konsul i Nizza 187.
 Weitemeyer, Harald, Professor 432, 559—60.
 Vejerhuset ved Gl. Strand 177.
 Venskabelige Selskab, 192.
 Wernerin, »Adjutantinde« (mulig Marketenderske) 457.
 Wessel, J. H., Digter 3.
 Vestergade 403—04.
 Vestergrav 404.
 Vester Kvarter 268, 404.
 Wibe, Johan, Digter 115.
 Wieland, Enke efter Kancelliraad W. 177.
 Wiger, Niels Jacobsen, islandsk Købmand 409.
 Wilster, Carl Henrik, Højesteretsadvokat 538.
 Vimmelskafte 271, 279, 403.
 Wind, S., Godsejer 202.
 Winther, Overretsprokurator 97—99, 102—05. — Jens Hansen, Holmens Provst 364.
 Winzer, C. F. W., Marketender, Kommandersergent 486, 487, 490, 491, 492.
 Viser og Flyveblade 106—15 passim.
 Withusen, Præst 196.
 Voerman, Johannes, Mursvend 344.
 Vognmagergade 270, 333.
 Voigt, Riborg 197.
 Voldmøllerne 433.
 Volquartz, Marcus, Præst ved Almindeligt Hospital 51.
 Voltelen, Raadmand 83, 84. — jun., Kurator for Blegdamsskolen 84, 87.
 Worm, Christen, Biskop 401—02
 Voss, Slotsforvalter 305.
 Vragret 103.
 Vridsløsemagle 149, 150, 153—55, 159, 414, 421, 423, 426.
 Vrigny, Lacombe de, Diplomat 299, 301.
 Würck, Peter Micael, Skibsdreng 140.
 Væverlavet i København 372—73.
 Wøldike, Markus, Professor 446.

 Yoldi, spansk Gesandt 22.

 Zabel, Sergent 456.
 Zahn, Wilhelm, Værtshusholder 544—45, 547—48.
 Zepelin, Daniel Ernst, Regimentschef 452, 500.
 Ziegler, Gregorius, Kaptajnløjtnant 134, 135.
 Zinn, Enke 560. — Johan Ludvig Frederik, Agent 261.
 Zumbel, Samuel, marokkansk Gesandt 178—80.

 Ørsted, A. S. 527.
 Øregaard 264.
 Øst, N. C., Litterat 12.
 Østerby, Kommandersergent 496.
 Østerbrogade 51.
 Østergade 403.
 Østergav 404, 406.
 Øster Kvarter 269.
 Østerport 349—50, 393.
 Østre Paradis, Værtshus ved Nyboder 346.